

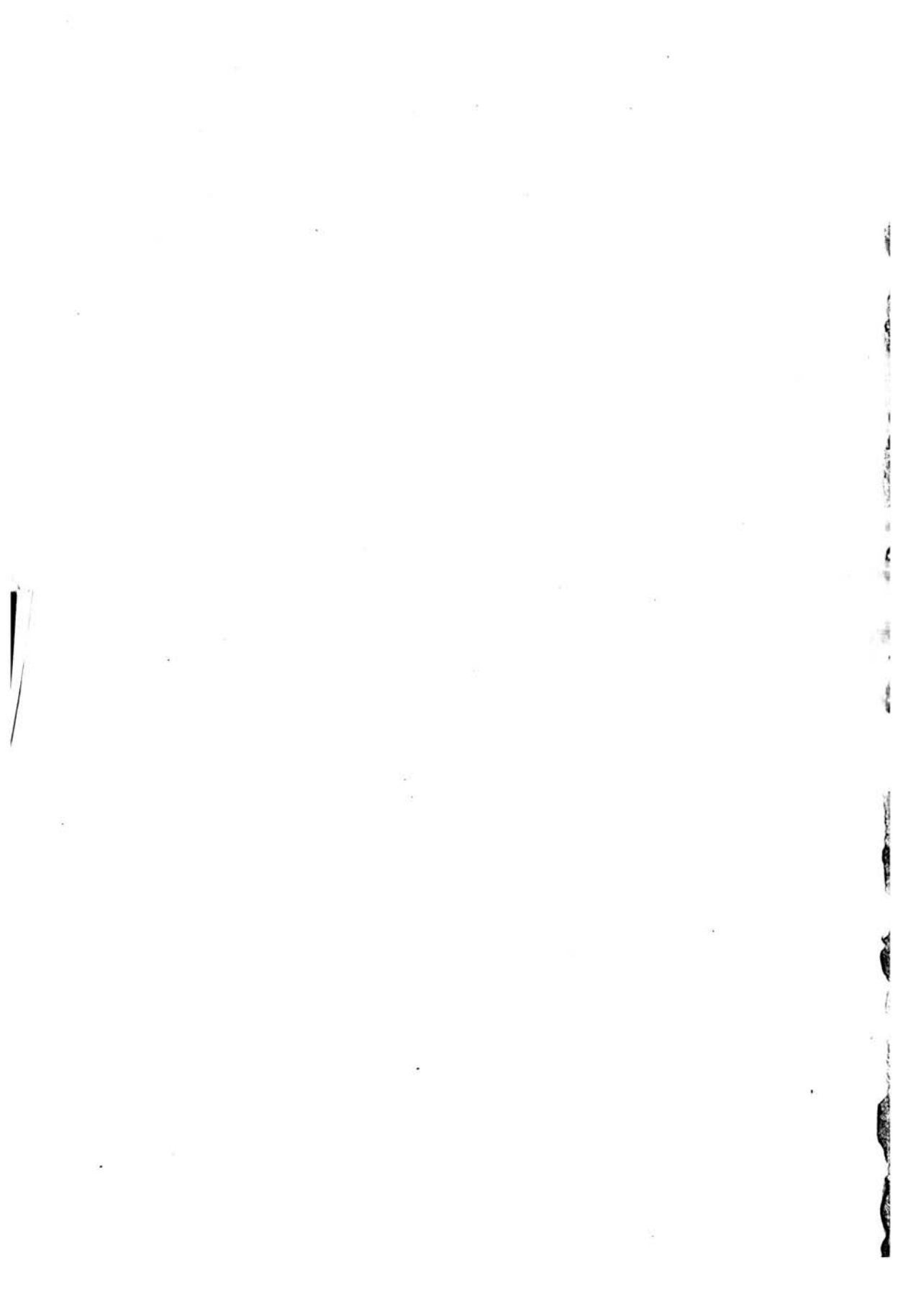
A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

XXX–XXXII
(1987–1989)

Nyíregyháza, 1992.

**A nyíregyházi
Jósa András Múzeum
Évkönyve**

**Jahrbuch
des Jósa András Museums
von Nyíregyháza**

Főszerkesztő
Németh Péter

Szerkesztő
Istvánovits Eszter

A kötet a népvándorlás kor fiatal kutatóinak II. összejövételén
1991-ben Nyíregyházán elhangzott előadásokat tartalmazza.

A német fordítás Bartus Imréné, az orosz fordítás Kulcsár Valéria munkája.

A karikatúrákat Gróf Péter készítette.

ISSN 0547-0196

Kiadja a Művelődési és Közoktatásügyi Minisztérium és
a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat
támogatásával a nyíregyházi Jósza András Múzeum
Felelős kiadó: Németh Péter múzeumigazgató

Készült 1000 példányban, 66 (A/5) ív terjedelemben
B/5 formátumban az Alföldi Nyomda II. sz. telepén, Püspökladányban
Felelős vezető: György Géza
Szedte: GPrint IRODA Nyíregyháza

Tartalomjegyzék

Tomka Péter: Előszó.....	9
Hajdú Zsigmond: Elvi megjegyzések a régészeti kultúrák etnikai interpretációjának kérdéséhez.....	13
Жигмонд Хайду: К вопросу об этнической интерпретации археологических культур.....	13
Zsigmond Hajdú: Prizipielle Bemerkungen zur Frage der ethnischen Interpretation der archäologischen Kulturen.....	13
Lovász Emese: Adatok Észak-Magyarország római kori történetéhez.....	31
Эмеше Ловас: Новые данные по истории Северной Венгрии в римское время.....	31
Emese Lovász: Neure Angaben zur römerzeitlichen Geschichte Nordungarns.....	31
Istvánovits Eszter-Kulcsár Valéria: Pajzsos temetkezések a Dunától keletre eső kárpát-medencei Barbaricumban.....	47
Эстер Иштванович – Валерия Кульчар: Погребения с умбонами в Барбарикуме Карпатского бассейна к востоку от Дуная.....	47
Eszter Istvánovits – Valéria Kulcsár: Schild-Bestattungen im östlich der Donau gelegenen Barbaricum des Karpatenbeckens.....	47
Ács Csilla: Megjegyzések a késő szarmata kerámia kérdéséhez.....	97
Чилла Ач: К вопросу о позднесарматской керамике.....	97
Csilla Ács: Anmerkungen zur Frage der spätsarmatischen Keramik.....	97
Kiss Magdolna: Besimított kerámia Lussonium erődjéből.....	113
Магдолна Кишш: Керамика с лощеным орнаментом из крепости Луссониум.....	113
Magdolna Kiss: Eingeglättete Keramiken aus der Festung Lussonium.....	113
Gróf Péter: Népvándorlás kori vonatkozások egy késő római erőd és temető feltárásának kapcsán.....	129
Петер Гроф: Элементы эпохи переселения народов в исследовании поздримского укрепления и могильника.....	129
Péter Gróf: Völkerwanderungszeitliche Bezüge im Zusammenhang mit der Erschliessung einer spätrömischen Festung und eines gräberfeldes.....	129
Cseh János: Kelta, szarmata, gepida és avar település maradványai egy nagykunsági lelőhelyen (Kuncsorba - XIV. dűlő).....	145
Янош Чех: О кельцком, сарматском, гепидском и аварском поселении в надькуншаге (Кунчорба, участок XIVV).....	145
János Cseh: Keltische, sarmatische, gepidische und awarische Siedlungreste eines Fundortes in Großkumanien (Kuncsorba - XIV. dűlő).....	145

Lőrinczy Gábor: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz.	
A tájolás.....	161
Габор Лёринци: К вопросу о раннеаварском погребальном обряде.	
Ориентация	161
Gábor Lőrinczy: Anmerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung	161
Némethi Mária – Klima László: Kora avar kori lovas temetkezések	173
Мария Немети – Ласло Клима: Раннеаварские конные погребения	173
Maria Némethi – László Klima: Frühawarenzeitliche Reiterbestattungen	173
Kiss Gábor: Adatok A Keszthely-kultúra kutatástörténetéhez	239
Габор Кишш: Данные по истории исследования кестхейской культуры	239
Gábor Kiss: Beiträge zur Forschungsgeschichte der Keszthely-Kultur	239
Medgyesi Pál: Néhány megjegyzés a közép és késő avar kor időrendjéhez ...	247
Пал Меддеш: К вопросу о хронологии позднеаварской эпохи	247
Pál Medgyesi: Einige Bemerkungen zur Chronologie der Mittleren- und Spätawarenzeit	247
Bartosiewicz László: Többváltozós statisztikai módszerek avar kori állatkoponyás temetkezések vizsgálatában	263
László Bartosiewicz: Multivariate Statistical Methods in the Analysis of Avar Period Burials Containing Animal Skulls	263
László Bartosiewicz: Statistische Methoden mit mehreren Variablen zur Analyse awarenzeitlicher Bestattungen mit Tierschädeln	263
Költő László – Lengyel Imre – Pap Ildikó – Szentpéteri József: Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannoniában (Egy Somogy megyei régészeti ásatás előzetes eredményei – Vörs)	277
Ласло Кёлтё – Имре Лендел – Илдико Пап – Ёжеф Сентпэтери: Этнические группы, археологические культуры в раннесредневековой Паннонии (Предварительные результаты раскопок в Вёрше, обл. Шомодь)	277
László Költő – Imre Lengyel – Ildikó Pap – József Szentpéteri: Ethnika, archäologische Kulturen im frühmittelalterlichen Pannonien (Vorläufige Ergebnisse einer archäologischen Ausgrabung im Komitat Somogy - Vörs)	277
Szalontai Csaba: Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II. (Szarvas-Kákapusztá késő avar temetője)	303
Чаба Салонтаи: Заметки по истории Венгерской низменности в IX веке II (Аварский могильник Сарваш-Какапуста-Кеттёшхалом)	303
Csaba Szalontai: Anmerkungen zur Geschichte der Tiefebene im 9. Jahrhundert II. (Das awarische Gräberfeld von Szarvas-Kákapusztá-Kettőshalom)	303

Szöllősy Gábor: Újabb adatok a népvándorlás kori íjtipusok kérdésköréhez.....	343
Габор Сёллёши: Новые данные к вопросу о типах луков эпохи переселения народов	343
Gábor Szöllősy: Neuere Beiträge zum Fragenkreis der völkerwanderungszeitlichen Bogentypen	343
Takács István: Összefüggés vizsgálat az állatok életkora, a sírok tájolása és az emberek elhalálzásának szezonálitása között honfoglalás kori temetőben	369
István Takács: Relationships between Grave Orientation, the Season of Burial and the Age of Animals Buried as Grave Goods in Cemeteries from the Period of the Hungarian Conquest	369
István Takács: Untersuchung eines landnahmezeitlichen Gräberfeldes hinsichtlich des Zusammenhanges zwischen dem Alter der Tiere, der Orientierung der Gräber und der Saisonalität des Ablebens der Menschen	369
Gróh Dániel: Szabálytalan tájolású sírok temetőn belüli összefüggésrendszere	379
Даниел Грох: Взаимоотношение погребений с нехарактерной ориентировкой в системе могильника	379
Dániel Gróh: System der Zusammenhänge unregelmäßig orientierter Gräber innerhalb eines Gräberfeldes	379
Wolf Mária: Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987-1990).....	387
Мария Волф: Предварительный отчёт о раскопках городища Боршод в 1987-90 гг.....	387
Mária Wolf: Vorläufiger Bericht über die Ausgrabung der Erdburg von Borsod (1987-1990).....	387
Szöllősy Gábor: Íjászati alapismeretek	437
Габор Сёллёши: Основы искусства стрельбы из лука	437
Gábor Szöllősy: Grundkenntnisse der Bogenkunde	437
Rövidítések jegyzéke:	471
Karikatúrák:	473

Előszó

A népvándorlás kor fiatal kutatói (a szentesi Csapat, ma már inkább „Hadak Útján” Baráti Társaság) 1991. szeptember 23-25 között tartották meg 2. összejövetelüket Nyíregyházán. Meghívott elnökként az a tisztem, hogy megkíséreljek egyenleget vonni az előadásokból összeállt kötet tanulmányaiból.

A második összejövetelt tartották: a vállalkozás tehát működik. Összehasonlítható az elsővel. Szentesen 41 előadás hangzott el és 40 jelent meg, Nyíregyházán 22 előadásból 18(+1) látott napvilágot, ismét példás gyorsasággal. Szabolcs-Szatmár-Bereg megmutatta, hogy felveszi a versenyt Szegeddel. Az előadók nagy többsége Szentesen is jelen volt, de felcsendült néhány új hang is. A fogyatkozást nem a kifulladás okozta, bár nyilvánvaló, hogy nehezen hozhat mindenki egy éven belül új eredményeket. A szentesi tapasztalat szerint az irgalmatlanul sűrű program a vita kárára vált. Logikus törekvés volt tehát az előadások számának csökkentése, a rendezők ennek érdekében tematikus tanácskozást hirdettek. Az etnikum kérdéskörére esett a választás: kétségtelenül rázós rosta, ami eleve nagyobb merészséget igényelt a hozzászólóktól. Azaz igényelt volna, mert – mint ez a kötetből kiderül – mindennek lehet etnikus vonatkozása: a szerzők a témát a legkülönbözőbb irányból közelítették. A kötet nem azért izgalmas, mert megoldja a problémákat, hanem mert felveti.

Gyűjteményes kötettől nem várható el egyenletes színvonal. Az előzőhöz képest mintha a polarizáció jelenségét lehetne felfedezni: a kiérelt tanulmánytól pompás ötleteken, műhelymunka bemutatásán, anyagközlésen át a kezdő botladozásokig minden minőség megtalálható – utóbbi alatt értve azt is, ha valaki a választott témában tette első lépéseit.

A kevesebb előadás hangja keményebb lett, a viták kritikusabbak, élesebbek. A szemérmes hamvasság tűnőben van – a szerzők számíthatnak arra, hogy a szakma többet fog tőlünk számon kérni. Rendjén való, hogy mindenki a saját útját járja, újra és újra szembekerülve alapkérdésekkel (datálásban is, interpretációban is). Mégis, néha – korántsem mindenkinél – az az érzésem támad: az elődök és pályatársak által taposott ösvények kihasználatlanul maradtak. Az ebből adódó aggodalmam vezet át néhány általános tanulság megfogalmazásához.

1. Tanácskozások ide, tanácskozások oda, mintha az információk túl lassan csordogálnának. A körök nem fedik, nem metszik egymást, sőt alig-alig érintkeznek. Az 1986-os Zwettl-i konferencia mindenestől az etnogenezis típusaival foglalkozott – az ott elővezetett gazdag tény- és gondolat-tömegre valami reagálás várható lett volna akkor is, ha itt és most más területek, más korok kerültek terítékre. A besimított- és egyéb késő antik kerámiát szinte szó szerint „megrágták” 1983-ban Grossrussbach-ban. Visszhang: semmi. Bízunk benne, legközelebb (ha igaz, a vandál királynő asztalánál) másképp lesz.

2. Az előadások témái a római kori Barbaricumtól a magyar államalapítás koráig íveltek, ezen belül néhány csomópont körül sűrűsödtek. A csomópontok szinte

kivétel nélkül (korban, és/vagy időben) perifériákon, érintkezési felületeken található, legyen az a szarmata-vandál kontaktzóna (Lovász E., Istvánovits E. - Kulcsár V.), a szarmata és a hun kor átmenete (Ács Cs.), a pannon provincia és a barbárok (egyben a római kor és a népvándorlás kor) határvidéke (Kiss M., Gróf P.), a gepida-avar váltás ideje (Cseh J.), az avar foglalók egyik (Lőrinczy G.) vagy több komponense (Némethi M. - Klima L.), a korai és közép avar kor kronológiája (Medgyesi P.), a VIII-IX-X. századok korszakváltás-sorozata (Bartosiewicz L., Költő L. - Lengyel I. - Pap I. - Szentpéteri J., Szalontai Cs.), a megtelepedő honfoglalók (Takács I., Wolf M.). Tulajdonképpen, bármennyire avar belügynek tartjuk, a késő antik kultúra szempontjából periféria a Keszthely-kultúra is (Kiss G.). Általánosítva: a Csapat (azaz hogy BT) egységes véleménye szerint a régész a határterületeken, illetve korszakhatárokon érzi szükségesnek és lehetségesnek az etnikum megragadását.

3. Szinte minden tanulmány tanúsítja, hogy a megközelítésnek határai vannak. A megismerés lehetőségeinek kitapogatása jórészt elméleti feladat. Az etnikumnak és régészeti vetületének fogalmi megragadásával egyedül Hajdú Zsigmond foglalkozott. Végre valaki – mondhatjuk joggal.

Én kevésbé hangsúlyoznám az azonos nyelv kritériumát (középpontba állítása haloványan Herdert idézi). A migratio gentium korában, a késő antik és a középkor, a hagyományos törzsi struktúrák és a kora középkori királyságok kora között különös jelentőséget kap a gentilis „mi-tudat”. Sajnos sem egyiket, sem másikat nem fedi a többnyire idegen forrásokból megismerhető népnév.

R. Wenskus, H. Wolfram nyomán előnyben részesíteném az *etnosszal* szemben a dinamikusabb *etnogenézist*. Ebbe az irányba mutatnak Némethi Mária-Klima László gondolatai a népnevek korlátozott időtartamú használatáról, az etnikumok folyamatos változásáról. A tanulmánykötetben egyébként is ritkábban találkozunk etnikumok „nevesítésével”, annál többször az etnogenézisek folyamatában részt vevő tényezők (pontosabban vetületeik) nyomozásával. Egyedül Kiss Gábor volt kénytelen az általa felfedezett és Lipp Vilmos hatalmas anyagának újraértékelését döntően befolyásoló adatok kapcsán az egész Keszthely-kultúra-komplexumot áttekinteni. Megjegyzésem: a szigetkultúra máshol is előforduló jelenség, sok analóg vonással rendelkeznek például a XIII. századi, vegyes kínai-mohamedán-keresztény lakosságú mongol „városok”.

4. Módszertani megfontolásokkal is találkozunk a kötetben. Medgyesi Pál például nem közvetlenül a kora és közép avar kor etnikumainak származását célozta meg, hanem – felhívva a figyelmet a kettős kronológia (készítés-temetés) veszélyeire – a korszakhatár időrendjét vitatja. Bizonyítania kellene még, hogy mindenkivel azt az övet temetik el, amivel legénysorba jutva felövezték (én szkeptikus vagyok), és engedni a 670-es beköltözés mechanikus alkalmazásából.

5. A legjellemzőbb a választott módszerek tárházának tágassága – az etnikus indikátorként felfogott jelenségek sokrétősége, a közelítések különböző módjai.

A *topográfia* eszközét használja Lovász Emese. Megteheti – amíg élesen szembenáll a szarmata és germán temetkezési szokás, viselet és minden egyéb. A *mikro-topográfiát* próbálja ki Cseh János. Szondázási-terepbejárási beszámolója még nem győz meg arról, hogy a IV - VI. sz-i gepida falut az avar korban is használták (de

kik?). *Telepet és temetőt együtt*: házformát, szokást, viseletet, kerámiát vehet össze Gróf Péter a Visegrád-Gizella majori ásatás kapcsán. Következtetése: a foederati még római kori jelenléte, emellett meggondolandónak javallanám a barbarizálódás, az akkulturáció figyelembe vételét. Hasonló problematikához közöl anyagot Kiss Magdolna Dunakömlődről. A fura késő szarmata jellegű kerámia még messzire vezetheti az első cikk szerzőt. *Telepásatásról* számol be Wolf Mária is, csak hogy a X. századból. Meggyőző következtetése: Szt. István korának ispáni várát a honfoglalók nyílt telepe előzi meg – meglepő konstrukciókkal, szaltovói kapcsolatú kerámiával, sok fémelettel.

Temetőkkal, sírleletekkel foglalkozik a szerzők zöme. A *temetőelemzést* Lengyel Imre szerológiai kutatásai fűszerezik Költő László (and Co.) vörsi vállalkozásában. Arra a kérdésre, hogy folyamatosan, és mindvégig ugyanaz a népesség használta-e a temetőt a késő avar kortól az Árpád-korig, a valószínűsített (de mennyire valószínűsített?) rokonsági foltok meglepő feleletet adnak: a VIII-X. században igen, az Árpád-korban nem. A végső választ majd a teljes feltárás után vitatjuk meg. Temetőt elemez Szalontai Csaba is, híres lelőhelyet, Szabó János Győző örökségét, a Szarvas-kákapusztai temetőt publikálva. Lehet, hogy mégis ez az első IX. századi temető az Alföldön, amelyről bizonyítható, hogy még a honfoglalás korában is használták? Ha ilyen „leletgazdag” a IX. század errefelé, akkor sok véletlen összejátszására lesz még szükség a felismeréséhez.

A temetkezési szokások köréből most a *tájéolás* került előtérbe. Lőrinczy Gábor a „fordított” (K-Ny, ÉK-DNy) kora avar tájolások alapján (egyéb ismérveket sem mellőzve) a kelet-európai sztyeppékről származó összetevőt nyomozza. A csoport „avarosodásának” folyamatát a Tiszántúlon nagy izgalommal kísérem tovább, hiszen errefelé sejtem Dél-Szlovákia avar kori népességének egyik fontos forrását. Hozzászólásként értelmezendő Gróh Dániel jelentése saját boszorkánykonyhájából arról, hogy a bádeni kultúra, illetve a késő bronzkor ÉNy-DK tájolásai a napjárs (merőleges) függvényei lennének. Ha már Stonehenge-ig kell kitekintenie, érdekesek lehetnének számára azok a vélemények-viták is, amelyek Csalog Zsolttól Kovrig Ilonáig, Tomkáig (sőt korábban és még tovább) hazai korai középkor kutatásunkban elhangzottak. Hozzászólás Takács István archaeozoológiai indíttatású cikke is. Ígéretes kezdeményezés a honfoglalás kori sírok állatmellékleteinek életkorából a temetés szezonálisára következtetni. Nagyobb számú vizsgálat remélhetőleg cáfolni vagy igazolni tudja azt a tételt, hogy a tájolás fix pontja a mindenkori valóságos napkelet volt.

Némethi Mária szakdolgozatára alapozva a kora avar kori *lovastemetkezések* fő formáinak térképeit mutatja be Klima László – valamit megsejtette abból, hogy mit veszítettünk. A különböző hagyományú (gyakorlatú) etnokulturális csoportok szétválasztásának irányába vezet és járhatónak tetszik ez az út. Nyelvészekről kölcsönözve a kifejezést: az első izoglosszák térképre kerültek. Az adattár finomítható. IX. századi sírok *állatcsont-leleteinek* köz-filoszok számára is érthető analízisét végezte el Bartosiewicz László. Eredménye megerősíti sejtésünket: a PPSK (azaz Pitten-Pottenbrunn-Sopronkőhida) csoport független mind Staré Mestotól, mind Zsitvabesenytől, Zalavártól, Balatonkilitől. Az én következő kérdésem: „avarul” viselkednek inkább, vagy „honfoglalóként”?

Sírmelléklet, egyben fegyverfajta vizsgálata a tárgya Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria alapvető és alapos tanulmányának, élvezve a hazai pálya előnyét. Bizonyítják, hogy Przeworsk-típusú pajzsok kerültek a kontaktzónába a szarmatákhoz, római és nemzetközi típusok léptek fel itt is, ott is, tehát a tárgy önmagában nem értelmezhető etnikumjelzőként. Fegyverrel (kedvenc *íjával*) foglalkozik Szöllősy Gábor is, egészen más megközelítésben. Őt a gyakorlat érdekli. Kiderül azonban, hogy etnológiailag értékelhető eredménye is van: a korai avar és a honfoglaló magyar íj nem azonos fejlődési vonal két fokozata, valószínűleg máshol alakultak ki. A *kerámia* vizsgálatát választotta Ács Csilla eszközül a szarmata „továbbélés” kérdésének megragadásához. Meggyőződésem, hogy a Hadak Útján újnak számító, elszánt hangja nem marad visszhang nélkül. A +1 dolgozat (íjászati alapismeretek Szöllősy Gábor keze által közvetítve) hozzásegíthet mindannyiunkat ahhoz, hogy pontosabban, objektívebben fogalmazzhassunk és végre egy nyelven beszéljünk.

Összefoglalva: topográfia, telep és temető együtt és külön, tájolás, lovas temetkezés, állatcsontleletek, fegyverek, viselet és edények, régi adatok, új feltárások, kronológiai megfontolások, térképezés, természettudományos és matematikai módszerek mind-mind vezetnek valahová. Az ösvények utakká egyesülnek (ilyen a Hadak Útja is...). Az utak – mint tudjuk – végső soron elvezetnek Rómába. Ne adjuk fel a reményt – de ne higgyük, hogy már elértük a célt.

Tomka Péter

Elvi megjegyzések a régészeti kultúrák etnikai interpretációjának kérdéséhez

HAJDÚ ZSIGMOND

Tisztelettel Mályusz Elemér emlékének¹

I.

Az interpretáció művelete mindig kívánatosná tesz egy azt megelőző elvi vagy módszertaninak is mondható kérdésfelvetést, amely szándéka szerint körvonalazni igyekszik az értelmezés tárgyának természetéből kiindulva a lehetséges kérdések és

¹ 1981 tavaszán abban a szerencsében volt részem egy kollégista társammal együtt, hogy felkereshettük Mályusz Elemér tanár urat a lakásán abból a célból, hogy felkérjük az Eötvös-kollégiumban általunk szervezett „még élő, nagy magyar történészek és társadalomtudósok” c. sorozatban tartson egy előadást. Hozzá úgy is fordultunk, mint a nagy Eötvös Collegium egykori diákjához.

Az előadást egészségi állapotára hivatkozva nem vállalta, de bennünket, mint „méltatlan utódokat”, megajándékozott egy olyan közel két órán át tartó beszélgetéssel, amely mindkettőnk számára emlékezetes maradt, sőt – mint talán ez a dolgozat is bizonyítja – egyes elemeiben „kitörölhetetlen nyomot” hagyott legalábbis bennem...

A beszélgetés során sok mindenről volt szó: többek közt „levizsgáztunk” egy általunk szabadon választott, de Ő általa frott mű alapján, középkori magyar történeti ismereteinkből – elég „siralmas” eredménnyel. Az is kiderült, hogy alig ismerjük a hajdani „Collegium” nagyjait (illetve olyanokat ismerünk „nagyoknak”, akik valójában nem is voltak olyan „nagyok”, és aki igazán „nagy” volt, annak mi – eléggé el nem ítéhető módon – még a nevét sem hallottuk). Végül egy-egy félórányi időt fordított arra, hogy a mi történelem mellé választott második szakunkkal (nekem régészet, a társamnak művészettörténet) kapcsolatban elmondja véleményét. Számomra a régészet lehetőségeiről és annak tudomány voltáról rögtönzött igen szkeptikus nézetei számítanak a legmaradandóbb emlékrészleteknek. Amikor régész „önérzetemben” már majdnem sértve éreztem magam és válaszolni akartam, szelíden, bennem tartva a levegőt, azt mondta: „ha netán nem ért egyet velem, majd írja meg”. Visszamenve a kollégiumba, még azznap este nekiláttam, hogy levelet írjak, amelyben majd én „megvédem a régészetet”. Aztán a levélírás elakadt. Néhány nap múlva be kellett látnom, hogy egy ilyen beszélgetésre képtelenség tétélesen írásban válaszolni; továbbá mit tudnék én a Tanár Úrnak „meggyőzőt” írni? Úgy két hét múlva rájöttünk, hogy mit is mondott a Tanár Úr, „ha netán nem ért egyet velem, majd írja meg” – (de nem feltétlenül nekem, hanem majd az utánam jövőknek!).

Most, amikor az Istvánovits Eszter által körbe küldött levélben olvastam, mint ajánlott témát: „a régészeti kultúrák etnikai interpretációja” tételt, eszembe jutottak Mályusz Elemér közel 10 évvel ezelőtti szavai: az okleveles adatok forrásértéke az íratlanokéval szemben (?)... mit lehet mondani a cserepek és csontok alapján? ... ha ... nem ért egyet velem, ... írja meg!

Így nem tagadhatom, hogy ennek a dolgozatnak az egyik ihlető eleme Mályusz Elemérnek azon a bizonyos beszélgetésen megfogalmazott régészettel kapcsolatos szkepszise, amely tétélesen talán leginkább a dolgozatban általam megfogalmazott „paradigma” tétéleiben érhető tetten (lásd hozzá a 9. jegyzetet.)

Utólag jó okunk van feltételezni, hogy azon a bizonyos délutánon nem Mályusz Elemér régészetről alkotott valódi véleményével, hanem azzal a régi Collegiumban divatos „élcélődéssel” (SZABÓ 1982. 585-703.) találkozunk, amelynek szellemében az idősebb kollégisták a „gölyákat” lépten nyomon „provokálták”, hogy azok, mint egy ellenlépésnént, mindent megtegyenek választott szakjuk „szolgálatában.” Ha ez így volt, úgy tudatában „méltatlan kollégistautód!” mivoltomnak, ezt a szerény igényű dolgozatot ajánlom a Tanár Úrnak megkésétt válaszul egykori kérdéseire.

válaszok főbb típusait és azok érvényességi körét, valamint egymáshoz való lehetséges viszonyukat.

A történeti irodalomban etnikai kérdésekhez a rendelkezésünkre álló források természete szerint négyféle alapon közelíthetünk: antropológiai, nyelvészeti, régészeti és mindezeket magába foglaló komplex („összehasonlító”) módon. Előljáróban szeretnék leszögezni néhány olyan tény, amely jelenleg nem igen képezi érdemi vita tárgyát.

– Antropológiai (mint természettudomány) alapon „tisztán” ma nem szoktak eldönteni etnikai kérdéseket².

– Nyelvészeti alapon, ha van elegendő nyelvi emlék, önmagában is szoktak kísérletet tenni etnikai kérdések eldöntésére³.

– Ha nincs elegendő nyelvi emlék, akkor a fent felsorolt megközelítési módok közül minden bizonnyal mindenki a negyediket (komplex) választaná⁴.

– Valószínűleg azt is vallja a legtöbb kutató, hogy az etnikai kérdések vizsgálatát nem érdemes külön kezelni a többi problémától, hanem azokkal együtt, mint az általános történetiség egy formájával van értelme foglalkozni⁵.

Az a helyzet igazán izgalmas számunkra, amikor nincs elegendő nyelvi emlék ahhoz, hogy csak azok alapján tisztázzni lehessen az etnikai hovatartozás kérdését,

² Két alapvető tény tartja távol az antropológusokat az ezirányú kísérletektől.

I. Szinte hivatkozás nélkül, mint köztudott tényt szokta leszögezni, amely érinti ezt a kérdést, hogy eredetében és jelenvaló állapotában nézve nincs és nem is volt egyetlen olyan nép sem, amelyet antropológiai értelemben homogénnek (azaz egy fajtába tartozónak) lehetne tekinteni. Az egy népen belüli rasszjegyek keveredése logikailag lehetetlenné teszi, hogy az antropológia, egyéb adatok nélkül, egymagában vállalkozzon etnikai kérdések eldöntésére. Ezért tartják fontosnak kikötni a kézikönyvek, hogy „a rasszok megjelölésére kerülni kell az etnikai elnevezéseket ... helyettük megfelelőbb földrajzi neveket alkalmazni” (LIPTÁK 1971. 215.).

II. Úgy tűnik, hogy egyetlen antropológiai kézikönyv sem tud szabadulni attól a kényszertől még ma sem, hogy ne érezze kötelességének leíró fejezetei közé beiktatni, akár külön fejezetként is, hogy tudománytalanok tartja a „rasszizmust” vagy „fajelméletet” és annak minden válfajától elhatárolja magát (LIPTÁK 1971. 253-254.). Ez a kényszer a legutóbbi időkig valószínűleg még azt is akadályozta, hogy az antropológia, mint társtudomány részt vegyen etnikai kérdések eldöntésében annak arányában, ahogy azt az embertani leletek megengedték volna.

³ A nyelvi jelenségek mind formai, mind történelmi értelemben vett sokfélesége (BÁRCZI 1980. 225-237.) igen nehéz műveletté teszi az etnikai azonosítást a kutatók számára. Talán az egyik legjellemzőbb nehézsége a műveletnek az, hogy a különböző források ugyanazt a népet más-más néven emlegetik. Ugyanakkor néha több népre is használják ugyanazt a kifejezést (MORAVCSIK 1988. 10.). Ennek ellenére magától értetődő módon szinte minden nyelvi emléket feldolgozó tanulmány vagy forráskiadvány kísérletet tesz az etnikai interpretációra.

⁴ A komplexitás igényének hangoztatásakor egy olyan általános alapelvről van szó, amelyet a természettudományok módszerei felé forduló pozitívizmus teremtett meg és épített be a történelemszemléletbe (VÁRKONYI 1973. 79-80.). Ezt a szemléletet általában a pozitívizmus hőskorában és jelenleg is elsősorban az motiválja, hogy egy módszer sem tűnik önmagában elegendőnek és célravezetőnek minden esetben a történeti folyamatok vizsgálatánál. Ezért nincs akadály – sőt egyenesen kívánatos – a különféle vizsgálati módok egyidejű alkalmazása. Viszont ennek a megvalósulása egy igen bonyolult módszertani kérdés (VÁRKONYI 1973. 73-86.).

⁵ Itt lényegében a 4. pontban érintett komplexitás igényének egy másik nézőpontból való megfogalmazásáról van szó: a történelmi részfolyamatok külön-külön, önmagában való vizsgálatának (induktív, deduktív vagy összehasonlító módszerrel) csak egy bizonyos pontig van értelme, azon túl csak együtt, mint az egykor élt ember életének egészét keresve kell vizsgálni a történelmi tényeket (VÁRKONYI 1973. 73-86.).

de annyi azért van, amennyi alapján érdemes egyáltalán etnikumról beszélni. Illetve az is kérdés, hogy ha nincs számottevő nyelvi forrás, akkor egyáltalán érdemes-e etnikai kérdésekről beszélni. Konkrétabbá téve a kérdést: a régészet tárgykörébe tartozó kulturális egységeket lehet-e etnikai alapon tárgyalni és kezelni?

Mielőtt erre válaszolnánk, érdemesnek látszik egy-egy megállapítást előrevetni az írásos források és a különböző régészeti korok sajátosságairól.

Különbséget kell tennünk az írásos források közt, amelyek közvetlenül nyelvi emlékeknek tekinthetők a szerző szándékától függetlenül, vagy amelyek csak közvetve, a szerző szándékán keresztül tarthatók történelmi forrásnak. Egyszerűbben megfogalmazva: amikor egy nép fia az ő anyanyelvén közöl valamit, vagy amikor erről a népről egy másik nép, sőt kultúra fia közöl valamit. Az első esetben az etnikai interpretációhoz közvetlenül a közlő által kifejezési eszközüln használt nyelv jelenti a forrást. Ezért beszélhetünk *közvetlen* nyelvi emlékekről. A második esetben a nyelv maga nem lehet forrás számunkra, csak amit a szerző közöl. Ezt, megkülönböztetve az előzőtől, *közvetett* nyelvi forrásnak tekinthetjük⁶.

Az etnikai interpretáció kérdésében nem egyforma helyzettel néznek szembe a különböző régészeti korok kutatói. Anélkül, hogy ebbe részletesen belemennénk, nagy vonalakban három eltérő alaphelyzetet vázolunk fel: az *ideálisnak* nevezhető római- és középkorosokét: az *antiideálisnak* tekinthető őskorosokét és az igazán *izgalmasnak* mondható népvándorlás korosokét.

Többé-kevésbé ideálisnak tekinthető a valamikori limesen belüli területekkel foglalkozó római korosoké és a középkorosoké, mert itt az etnikai kérdések alapjának tisztázásához általában elegendő közvetlen és közvetett írásbeli forrás áll rendelkezésre (epigráfiai, történetírói, illetve okleveles és krónikáirói stb.). Itt a régészet viszonylag szilárd időrendi és etnikai fogódzókra támaszkodhat, és így a tárgykörébe tartozó települési és az egyéb tárgyi kulturális sajátosságok feltárásával ideális társtudományi szerepben írhatja le a történelmi folyamatokat.

Ezzel ellentétben az őskorosok (kezdetektől a szkítákig) helyzete antiideálisnak mondható, mert gyakorlatilag mind a közvetlen, mind a közvetett természetű írásos emlékek hiányoznak ezekből az időkől. Így mind az etnikumokkal, mind az időbeliséggel egyáltalán magával az egész történelemmel kénytelen a régészet önállóan foglalkozni.

Ennek megfelelően a szkíták előtti időben nemigen szoktak néven nevezett népek történelméről beszélni, hanem mai földrajzi vagy egyéb jellegzetes tárgyi vagy szokásbeli sajátosság alapján elkülönített „kultúrák-csoportok-horizontok” időbeli és térbeli mozgását lehet elemezni. Néhány nagyszabású kísérlettől eltekintve (indoeurópai őslakosság azonosítása a középső neolitikus kori vonaldíszes kerámia, vagy a

⁶ Ezt a megkülönböztetést vázlatos elemzésünk további gondolatmenete szempontjából tartottuk fontosnak megtenni. Mindkét típusú nyelvi emlékek esetében, más módon, de egyforma mértékben nehézségekbe ütközik az etnikai interpretáció. A „közvetetleknél” a fő nehézséget a forrásban használt névnevek azonosítása jelenti elsősorban (MORAVCSIK 1988. 10.). A „közvetleknél” az azonosított nyelv meghatározható etnikumhoz kötése jeleneti a problémát (HARMATTA 1984/a-b.).

késő rézkori sztyepei kurgán-kultúra népességével⁷) egészében elmondhatjuk, hogy az őskor kutatói nem sok lehetőséget látnak a régészeti kultúrák etnikai interpretációjára.

Izgalmasnak a feltett kérdésünk szempontjából a népvándorlás kor mutatkozik (népvándorlás kor a szarmatáktól a honfoglalásig kiegészítve a szkíta és a kelta problémával a vaskorból)⁸. Ugyanis közvetlen nyelvében forrásul szolgáló írásos emlék elvétve kerül elő (kelta epigráfiai emlékek, avar rovásírás), viszont közvetett írásos emlékek szép számmal vannak (görög, római, bizánci, arab, perzsa történetírók művei). A már fent említett „közvetettség” jellegből következően az időrendhez és más történeti kérdésekhez – mindenképp előtte az etnikai interpretációhoz – nem tudnak olyan szilárd fogódzót nyújtani, mint az ideálisnak mondható római- és középkorban. Annyit viszont mégis nyújt, hogy a régészet is megpróbáljon előmerészkedni a „kultúrák-csoportok-horizontok” rendszere mögül és a tárgyi sajátosságokból etnikai interpretációhoz felhasználható bizonyítékokat faragjon. Ebben a korszakban a történelmet döntő többségében eredeti néven nevezett népek mozgalmait jelentik. Viszont szüntelen viták tárgyát képezi, hogy mitől és meddig szarmata vagy gepida egy tárgyi leletegyüttes! Tehát az egyes tárgyi vagy telep- vagy egyéb régészeti jelenségek csak viszonyítva és ezért ideiglenesen képezhetnek etnikai kérdéseket eldöntő bizonyítékokat? A kérdés így állandóan nyitott, ezért mondhatjuk, hogy igazából itt a népvándorlás kor kutatásában izgalmas és élő ez a probléma.

II.

A fenti elővetések után a címben felvetett problémára koncentrálnak, érdekesnek látszik elővezetni paradigma jelleggel egy olyan leegyszerűsített modell értékű véleményt, amelynek mondanivalójával nem érthetünk egyet, de a kérdés lényegére jól ráirányítja a figyelmet⁹.

⁷ Ezekben az esetekben egy sajátosnak mondható interpretációról van szó: egy időben és térben nagyon széles jelentésű és számtalan variációs lehetőséget magába foglaló modellalkotásról, amely szinte odáig kitágítja az „etnikum” és a „kultúra” fogalmát, hogy majdnem felcserélhetőnek tűnnek egymással, de végül is csak arra a kérdésre keresi a választ, „... hogy milyen volt, illetve melyik volt a feltételezett nyelvi közösség mellé rendelhető anyagi és szellemi műveltség” (MAKKAY 1991. 38.). Itt az interpretációnak van egy speciális nehézsége is az általánosan meglévők mellett: a „feltételezett nyelvi közösség” visszakövetkeztetése, térben és időben való behatárolása (történelmivé tétele) egy igen bonyolult folyamat, amelyet más – későbbi – korokra vonatkozó nyelvi emlékekből igyekeznek a nyelvészet megoldani. Így az interpretáció bizonytalansági relációja szükségszerűen nagyobb, mint azokban a történelmi korokban, ahol az etnikum meghatározásához ez a nyelvtörténeti visszakövetkeztetés nem szükséges.

⁸ A vaskor népvándorlás korhoz kötése nem csak így merülhet fel, hanem sok más átfogóbb és lényegesebb szempont alapján is jelen van a kutatók szemléletében. Pl. „A népvándorlás művészete nagyrészt szkíta-kelta-mediterrán örökségből él” (LÁSZLÓ 1974. 19.) vagy „a népvándorláskor nem volt más, mint az őskori Európa ama sajátosságainak az újjáéledése, amelyeket a római uralom ideiglenesen mozdulatlanúságra kényszerített” (HARDING 1986. 6.).

⁹ Az itt következő paradigmát ebben a formában én rögtönöztem, de az ihletője, az a bizonyos Mályusz Elemérről folytatott beszélgetés volt (lásd. 1. jegyzet), amelyben a régészettel kapcsolatos szkepszis tézisei közt nem emlékszem rá, hogy szerepelt volna külön az „etnikai azonosítás lehetősége”, de az ott elhangzottakból – illetve az arról maradt emlékképeim alapján – nem

Az etnikai interpretáció elsősorban a *milyen nyelven beszéltek* kérdést hordozza magában, ezért az írásos emlékeket az íratlanokkal szemben meghatározóbbaknak kell tekintenünk ennek a kérdésnek az eldöntésében. Ha nincs elegendő írásos emlék, csak a régészet tárgykörébe tartozó források léteznek, akkor ezt a kérdést nem érdemes feltenni. Ilyenkor a *régészeti kultúrák* egymáshoz való idő- és térbeli viszonyáról érdemes beszélni és többről nem.

A régészeti kultúrákat tehát csak nyelvi alapon lehet etnikailag értelmezni. Ha viszont van elegendő nyelvre utaló írásos emlék, akkor nem érdemes régészeti kultúrákról beszélni. Így a címben megfogalmazott kérdést logikai abszurdumnak is tekinthetjük.

Ebből egyértelműnek látszik, hogy a régészeti kultúrák etnikai interpretációjának kérdése mögött különböző természetű történeti források „egymásbahozhatóságának”, transzformálhatóságának problémája húzódik meg.

Az első kérdésünk az, hogy a különböző természetű történeti források valóban indokolják-e azt a merev elkülönülési kényszert, ami az előző paradigmából kitűnt. Érdemes-e használni azt a kifejezési formát, hogy „meghatározóbb”? Vannak-e ilyen kategorizálható értékkülönbségek a források fajtái közt?

Válaszképpen elmondhatjuk, hogy vannak, amennyiben a történelemhez társítanak időbeli, térbeli vagy más módon egyes területeket a többivel szemben kiemelő és előértékkel ellátó szemléletet. Hiszen ilyenkor a kiemelt terület forrásai is megkapják azt az előértéket, amit a preferált terület élvez. Ilyenfajta megkülönböztető érték kategóriákkal, ugyan nem egyforma mértékben, szinte a legutolsó évtizedekig terhelhet volt a magyar történetírás, és – szintén nem egyforma módon – az egyetemes is¹⁰.

A francia felvilágosodás, majd a német historizmus nyíltan deklarálta a történelem érték szerinti megosztottságát¹¹. Számunkra elég, ha csak a Morgan-féle hármass felosztásra gondolunk: vadság - barbárság - civilizáció (MORGAN 1961.). A különféle felosztásokban a legélesebb cezúra a „civilizációt alkotó” és az azt megelőző „civilizáció előtti” korok elválasztásában alakult ki. A „civilizáció” meg-

volt nehéz az alábbiakat összeállítani. Viszont teljes mértékben igaztalan dolog lenne a résemről akár ebben a formában is ezt a „paradigmát” Mályusz Elemérnek tulajdonítanom: egy utólagos értelmezésben egészen más célú, polemizáló, le nem írt beszélgetés alapján 10 év múlva nem lehet valakit „idézni”. Így csak azt írhatom le, hogy az a beszélgetés jutott eszembe erről a kérdésről, amely akkor Mályusz Elemér lakásán, Ó, egy kollégista társam és én köztem folyt. A többi az én gondolatom.

¹⁰ Ez elsősorban azokban a tudományelméleti munkákban érhető tetten, amelyek olyan egymástól alapvető vonásokban különböző történelemszemléleti módokat vetnek kritika alá, mint a pozitívizmus, historizmus, marxizmus stb. amiatt, hogy a történelemben olyan egyetemes célszerűséget tételeztek fel, amely alapján a jövő társadalmában valamilyen meghatározó szerepet tölthetnek be (POPPER 1989.).

¹¹ „A felvilágosodás idejével szemben, amikor a történetíró az értelmes politikai alapelveit az államfilozófiából merítette, most az államfilozófus fordult a történelemhez.” (IGGERS 1988. 15.) Mindkét esetben a történelem és a politika szoros összekapcsolódása jelentette azt a mozgató elvet, amely miatt az államalakulatok előtti korok kiestek a történelemből. Ezért formálisan sokan a hegeliánizmussal is szokták azonosítani a „historizmust” (IGGERS 1988. 483.). Mivel zömmel „történetírók, az ó- és újkorral foglalkozó filológusok és biblíakutatók egy korábbi nemzedéke fejlesztette ki” (IGGERS 1988. 12.) pl. a historizmust, ezért is érhető, hogy az írásbeli forrásokon nyugvó történetírás keretein belül mozogtak az új irányzatok.

teremtését a városokat építő és mindenekelőtt az írásbeliséget létrehívó kulturális tett jelentette. Az ezt megelőző korok emberétől megvonták még a történelem fogalmát is. Hegelre szoktak hivatkozni ennél a pontnál, aki szerint akkor „keletkezik a történelem”, amikor a népek létrehozzák az olyan „általános szubsztanciális tárgyat, mint a törvény és a jog” számára a „nekik megfelelő valóságot – az államot”. „Népek sokáig élhettek állam nélkül, mielőtt eljutnak oda, hogy elérik e rendeltetésüket...” (HEGEL 1979. 122.)¹². Így a „történelem megalkotása” egy kifejezetten „értékalkotó” tett volt, amely során az ember kiemelte magát egy korábbi természeti állapotból egy minőségileg magasabb állapotba.¹³ Ezért az ezen „tett” előtt levő időszak csak a „történelem előtti” és annak az európai nyelvekben megfelelő különböző formáit kapta meg (Prehistoria, Vorgeschichte stb.).

Magától értetődő módon a „civilizációt”, illetve „történelmet alkotó” ember emlékei közül az írásbeli források megkapták ugyanezt a megkülönböztető szerepet a más természetűekkel szemben.

Innen nézve azon sem lehet csodálkozni, hogy a régészet megszületésétől fogva „kisebbrendűségi érzéssel” volt kénytelen küszködni, hisz a tárgykörébe tartozó íratlan források csak „másodlagos” – vagy ami ezzel akkor egyenlő volt – kiegészítő segéd tudományi szerepet tettek lehetővé számára. Ebben a században a „szellettörténeti” irányzat már jóval burkoltabban képviselte a fenti irányzatot. Végül elsősorban a század második felére eltűnt a történelemszemléletből ez a nyíltan deklarált érték szerinti kategorizálás igénye. Bár rejtetten még fel-feltűnt, amikor egyes irányzatok kiemelt jelentőséget tulajdonítottak egyes részfolyamatoknak a történelem egészén belül (pl. intézménytörténet, gazdaságtörténet, mentalitástörténet stb.).

Mára már értéksemlegessé váltak a „Prehistoria”, „Vorgeschichte” stb. kifejezések: csupán történelmi korszakot jelentenek. Mindez elsősorban a történelem-tudományokhoz szükségszerűen társuló új társadalomtudományok (néprajz, szociológia, nem utolsó sorban a régészetben keresztül megjelenő természettudományok stb.) által felvetett sok új megközelítési módból eredt, mert egy eleve „értékkel” felruházott történelemszemlélet a maga merev kategóriáival útjában állt volna ezek érvényesülésének. A régészet emancipálódása is ezáltal célba ért¹⁴.

A források tekintetében is végbement az értéksemlegesülés folyamata. A sokféle forrás egyenértékűsége mellett az egyes források interpretálhatóságának vizs-

¹² A Hegelre való hivatkozás némi magyarázatra szorul: „A világtörténet a szellem isteni, abszolút folyamatának bemutatása legfőbb alakjaiban, annak a fokozatnak bemutatása, amely által eléri az igazságát, magáról való öntudatát.” (HEGEL 1979. 53.) Az állam megalkotása tehát nem más, mint egy népben megtestesülő szellem megjelenése a történelemben (HEGEL 1979. 89-97.). Ezen tartalom nélkül már nem annyira Hegelről, mint annak különféle interpretációiról beszélhetünk.

¹³ Szinte minden tankönyv egy ilyen mondatra emlékeztető megállapítással kezdődött az elmúlt időszakban. Nekünk ez elsősorban a Hegelből interpretált marxizmust juttatja eszünkbe, illetve annak is egy mechanikus módosulatát, amit leginkább a Sztruve névéhez kötött „formáció” elmélet jelentett. Valójában ilyen általános megfogalmazásban inkább az evoluzionizmusra és Charles Darwinra érdemes gondolnunk, ami végső soron az ember őstörténetének történelemmé válását is alapvetően motiválta (WAECHTER 1987. 13-15.).

¹⁴ Bizonyos utóvédharcok nyomaival még ma is találkozhatunk itt-ott – még leírt formában is – a magyar régészeti irodalomban (RACZKY 1983. 70-76., RÉVÉSZ 1990. 18.).

gálatára nőtt meg az igény. Ez a módszertani követelmény teszi szükségessé, hogy különböző természetű források használatának lehetőségét és azok összekapcsolhatóságának feltételét a történetírásban elvi szinten is átgondoljuk.

III.

Miután beláttuk, hogy az írásos és íratlan források közt nincs elvi alapon különbség, elvi szinten semmi akadályát nem látjuk annak, hogy íratlan források alapján etnikai vagy akármilyen más történeti kérdést döntsünk el.

Módszertani alapon azt kell megnéznünk, hogy a „régészeti kultúra” és az „etnikum” fogalmak immanensen milyen tartalmat hordoznak magukban. Fedhető, azaz egymást helyettesítő helyzetbe hozható-e a két fogalom? Ha igen, melyik foglalhatja magába a másikat? Ha nem, akkor milyen viszony alakítható ki köztük?

Először a jelenidejű, mindennapi használatban nézzük meg ezeket a fogalmakat. Ezért a kultúra fogalmat is magában (a régészeti jelző nélkül) vizsgáljuk meg először. Így a hétköznapi szinten általánosan érvényes jelentésterületeket hasonlíthatjuk össze.

A „kultúra” fogalom használata igen széleskörű: a mindennapi viselkedési normákat kifejező – kulturáltság – kifejezéstől egészen a hatalmas időbeli és térbeli régiókat magába foglaló – keresztény kultúra, sőt az emberiség kultúrája – kifejezésig. Képlékenysége abból adódik, hogy gyakorlatilag minden olyan jelenséget magába rejthet, amely emberi tevékenység által jött létre.

Az „etnikum” fogalom ezzel szemben sokkal konkrétabb jelentéssel bír: népet és népességet jelent, amiket az tart össze, hogy egy nyelven vagy legalábbis rokon nyelven beszélnek. Ezenkívül a történetiség jegyében egyéb összetartozási motívumokat (közös eredet, viselkedés, sors stb.) is magába foglal, amit azonban elsősorban a közös nyelvben lehet tetten érni¹⁵.

Ha mint szakterminusokat (régészeti kultúra, történeti értelemben vett etnikum) nézzük a fenti fogalmakat, akkor a kép az első pillanatban elég bonyolultnak és nehezen áttekinthetőnek tűnik.

A „régészeti kultúra” jelentése és használata a külföldi szakirodalomban elég régóta képezi vita tárgyát. Különösen az angolszász régészeti irodalomban alaposan körüljárták ezt a témát minden lehetséges vonatkozását illetően (CLARKE 1978.). Így alaposan vizsgálták a mi témánk szempontjából is. A különféle elképzelések és elméletek abba az irányba hatnak, hogy a „régészeti kultúrák” kifejezés alatt leírt anyagi jellegű kulturális mozgásokat és változásokat nagyon nehéz – néhány kutató szerint egyenesen lehetetlen – etnikai és nyelvi változásokhoz kötni. Így maga a fogalom használata is sokszor problematikus. Ezért új, illetve más alternatív fogalmak használatával is próbálkoznak: „stíluskör” vagy az etnográfától kölcsönzött

¹⁵ Az „etnikum” nyelvében való meghatározhatóságával kapcsolatban sokféle kétely megfogalmazható (KOMORÓCZY 1991.), amelyek tudatosulása mellett is az interpretáció azt jelenti, hogy a „ránk maradt anyagi kultúrákon ... keresztül olyan közösségeket” keresünk „akik ezeket a nyelveket beszélték vagy beszélhették” (MAKKAY 1991. 38.).

„kulturális area” (GUNDA 1980.). A „stíluskör” vagy a német tipológiai szemlélet alapján nálunk is használt „horizont” kifejezések arra igyekeznek koncentrálni, hogy a régészeti tárgyakon megfigyelhető formai, díszítő és egyéb elemek mögött csak „részkulturális” jelenségeket (edényművesség, díszítőművészet stb.) érdemes keresni. A „kulturális area” kifejezés elsősorban a „műveltségi elemek térbeli elrendeződésére” koncentrálnak (GUNDA 1980. 19.).

Ezeket a kísérleteket az általunk vizsgált kérdés szemszögéből nézve olyan véleményeknek kell értékelnünk, amelyek alapvetően szkeptikusak a régészet tárgykörébe tartozó kulturális jelenségek etnikai, illetve nyelvi interpretálhatóságának kérdésében. Talán éppen ezért igyekeznek elhagyni a „kultúra” terminust, mert el akarják kerülni a „kultúra - társadalom” asszociációból adódó közvetlen történelmi fogalmakkal való leírás – számukra hamis – látszatát¹⁶.

Ezekben a kérdésekben a régészet számára nagy segítséget jelentenek a nemzetközi néprajzi szakirodalomban lezajlott terminológiai viták, amelyek már a magyar kutatókat is alaposan megérintették (PALÁDI-KOVÁCS 1980.).

A történelmi értelemben használt „etnikum” fogalom már egyáltalán nem tűnik annyira egyértelműnek, mint azt a mindennapi értelemben használva véltük a kultúra képlékenységével szemben¹⁷.

A modern polgári társadalmak kialakulását megelőzően az „etnikum” jelentését egyáltalán nem tudjuk a mai mindennapi használat elemeivel leírni.

A jelentésmódosulás talán legszembetűnőbb eleme, hogy az etnikai tudat kialakulásának nem a közös nyelv, hanem mindenek előtt a közös eredet tudata képezi a magvát (SZÚCS 1974.)¹⁸. A középkorban még a „Mi-tudatnak” egy jelentős meghatározója volt a territoriális egység fogalma, amely a modern etnikai tudatnak is lényeges eleme (SZÚCS 1974. 189-281.).

A régészet számára érdekes „barbár” időszak (a Kárpát-medencében a rómaiak kivételével¹⁹ az Árpád-korig terjedő idő) etnikum képe leginkább a „*gentilizmus*”

¹⁶ Akik a tiszta módszerek (logikailag pontosan kidolgozott elemző rendszerek) hívei, azok természetesen szkeptikusak a bizonytalan jelentéskörű fogalmak használatát illetően (POPPER 1989.). Akik vállalkoznak a régészeti kultúrák történelmi interpretálására, azok is kikerülhetetlennek érzik – mintegy lehetséges ellenérvekre előre válaszolva – felvázolni a különböző értelmezések buktatóit (PIGGOTT 1987. 17-19., MAKKAY 1991. 35-41.).

¹⁷ Az „etnikum” fogalom azért is tűnhetett kevésbé problematikusnak, mert a mindennapi szinten egyszerűen a „nép” kifejezéssel volt egyenlő és minden egyéb olyan kritériummal (nyelv, idő és térbeli behatároltság stb.) amelyek értelmezése körül komoly problémák vannak, egy másik fogalom rendelkezett: a „nemzet” (náció) (SZÚCS 1974.). Tisztában vagyunk vele, hogy a két fogalom nem cserélhető ki egymással, de a jelentésükben mindennapi értelemben is sok átfedés van, történelmi értelemben pedig az „etnikum” fogalom egyre inkább átveszi a „náció” jelentéskörét és a régészet tárgykörébe tartozó történelmi időkben már teljes anakronizmus volna annak használata.

¹⁸ A kutató munkáját talán ez nehezíti leginkább, mert a „közös eredet tudat” a „kollektív öntudatnak” egy olyan sajátos részeleme, amely sokkal inkább kapcsolódik a közös világképben jól szerveződő mitológikus elemekhez, mint a tárgyi anyagban ténylegesen tettenérhető múlt tényeihez. Így a kutató lehetőségei erősen behatároltak (SZÚCS 1974. 413-557.).

¹⁹ A rómaiakkal természetesen nem teljesen szakad meg a „barbár” időszak folytonossága, sokkal inkább a reánk maradt történelmi források összetételében (nagy számú írásos emlék) beállt változásról van szó (PIGGOTT 1987. 13-15.). A római provinciák őslakói jelentős civilizációs behatások mellett különböző helyeken, különböző mértékben megőrizték „barbár mivoltukat” (HARDING 1986. 7-26.).

kifejezéssel írható le (SZÜCS 1974. 327-359.)²⁰. Ezen leírás szerint a közös „Mi-tudat” kialakulásában a közös eredet (vérségi összetartozás) mellett különféle szakrális motívumok is jelentős szerepet játszanak. Bizonyos értelemben, mint szakrális elem jelentkezik a „közös őstörténet” tudata²¹ is. A nyelv, mint kulturális közvetítő elem fontos szerepet játszik a barbár időszakban is, de a „gentilizmus” alapján kialakuló etnikai tudatok létrejöttében azért nincs meghatározó szerepe, mert a nyelv nem lehatároló elem ebben a rendszerben. Sokszor inkább „interetnikai” (intergentilista) tényező, hiszen nagy territoriális régiók, amelyekben több „etnikum” is élhet egyidőben egymás mellett, egy nyelvet használhatnak az érintkezésben²². Ezáltal az írott források alapján történő etnikai azonosítás lehetőségével kapcsolatban is komoly kétely merülhet fel. A nyelvi azonosítás még nem feltétlenül jelent etnikai meghatározást. Ebben a kérdésben így csak részlemként jöhet számításba a nyelv.

Tovább nő a bizonytalanságunk, ha a néprajzban használatos „etnikum” fogalmakat nézzük (SÁRKÁNY 1980.). A néprajzi csoportoknak csak egy része különíthető el nyelvi alapon mint nemzetiségi csoport. A legtöbb esetben a nyelvi határoknak semmi köze sincs a különféle néprajzi jelenségekhez, mégis elég sokáig használták elnevezésként az „etnikai csoport” terminust. Majd később az „etnokulturális” csoport elnevezéssel igyekeztek áthidalni a fenti ellentmondásokat. Ezek és más terminológiák egymásmellettsége komoly jelentésszavarokat okozott a különféle értelmezésekben (TALASI 1980.).

Úgy tűnik tehát, hogy szakterminusként alkalmazva sokkal nagyobb a zűrzavar a két fogalom körül, mint hétköznapi használatban.

Az általunk vizsgálandó alapkérdés szempontjából kikerülhetetlennek látszik az a kérdés, hogy beszélhetünk-e nyelvi alapon meghatározhatatlan „etnikumok”-ról. Az ilyenféle szemléletek kiindulási pontként azt a szociológiai szempontot választják, amely szerint az „etnikum” egy olyan makroszociális csoport, amely úgy jön létre, hogy a benne lévő egyének egy valamilyen közösen vállalt elv alapján megalkotják önmaguk „Mi-tudatát”, elkülönülve az „Ők”-tól. Ha így definiáljuk az „etnikumot”, akkor a fogalom mindenképpen elveszíti a hétköznapi használatban meglévő immanens jelentését. Menthetetlenül képlékennyé válik, ami körülményessé teszi a történeti kutatásban való alkalmazását²³.

²⁰ Eredetileg a korai középkor történészei mint az „etnoszociológiai 'Mi-tudat' sajátos történetitipológiai formájá"-t használták ezt a kifejezést. A népvándorlás korában kialakult „etnikai tudat” formákat csak mint a „gentilizmus” előképét tekintették. Némi módosulással az „archaikus etnikus keretek” is előzménynek számítottak (SZÜCS 1974. 333-335.). Itt is inkább az írott források adta elkülönülési lehetőségről, mint az előző korok „etnikai tudat” milyenségében lévő különbségről van szó (lásd 19. jegyzet).

²¹ A modern „nemzetállamok” kora semmiben sem marad el a mitológikus elemű őstörténetek gyártásában: csak itt kevésbé vannak jelen szakrális elemek, inkább a „propagandisztikus historizálás” keretében születnek vagy élednek újjá a tudományos tényekre alig odafigyelő őshaza elméletek (KOMORÓCZY 1991. 20-22.).

²² Nincs kizárva ilyen esetekben, hogy létezik egy „anyanyelv” is, amelyet az egy „etnikai tudatban” összetartozó egyének mintegy „belső használat”-ra vesznek igénybe. Viszont a kutatóknak nehéz eldöntenie, hogy az általa talált nyelvre utaló forrás egy „lingua franca”-ra vagy egy „etnikai” elhatárolódást tükröző anyanyelvre utal-e.

²³ „Ha egy terminus túl sokféle értelemben forog közközen, devalválódik, elveszíti tudományos használhatóságát” (SZÜCS 1974. 223.). Úgy tűnik a „Mi-tudat” felől közelítő szociológiai

Valószínű, e probléma tudatában javasolják egyes néprajzkutatók, hogy az „etnikai”²⁴ jelzőt csak olyan néprajzi csoportok neve elé tegyék, amelynek van „etno-sza” (TÁLASI 1980.)²⁵, illetve rendszerelméletileg csak azon néprajzi struktúrák elé tegyék ki az etnikai jelzőt, amelyekben a vizsgált kultúra „etnikus eredete és kötődési rendszere” szerint van felépítve. Példaként nemzetiségi területek néprajzi feldolgozásaira hivatkozik (BARABÁS 1980.).

Összefoglalva: az „etnikum” fogalom „nemzetállamok” eszméje alapján való értelmezése (egy nyelv, egy nép, egy ország, egy állam) jelentésében ugyan jól megfogható, de a történeti kutatás szempontjából használhatatlan lenne a modern polgári nemzetek létrejötte előtti időkre²⁶. A szociológiai alapú „Mi-tudat” szemlélete kellően rugalmas lenne ugyan arra, hogy szinte az összes lehetséges ilyen típusú jelenséget leírjuk vele, de így annyira kitágul a jelentéskör, hogy gyakorlatilag a „bélyeggyűjtők körétől a „homoszexuálisok egyesületén” át a „nemzetek feletti” világszervezetekig minden beleférhet, ami úgy jön létre, hogy a tagjai külön-külön, személyes identitásuk meghatározásában ezt, mint a másoktól elkülönülő „Mi-tudatot” választják.

Megoldás gyanánt valamilyen kompromisszumos megoldás látszik célravezetőnek. Kiindulópontul az „etnikai tudat” kialakulásánál a szociológiai megközelítést választva alapul egyéb determinatív tényezőkkel kiegészítve alkalmazhatónak gondoljuk az „etnikum” fogalmat a történeti kutatásban²⁷. Az „egyéb determinatív” tényezőknél mindenekelőtt a nyelvre kell gondolnunk, de ennél is csak megszorításokkal fogadhatjuk el annak determinatív voltát²⁸.

Így lassan visszaérünk eredeti kiindulópontunkhoz: a mindennapi értelemben használt „etnikum” fogalom jelentéséhez. A „régészeti kultúra” kifejezés használata, amely már eleve szakterminusként hangzik az „etnikum” kifejezéssel ellentétben, a

szemlélet fogja meg legjobban az „etnikai-tudat” mibenlétét. Az elemzéseknél viszont figyelni kell a részmeghatározó elemekre is, mert az dönti el, hogy az így felvázolt modell mennyire alkalmazható a tudományos kutatásban (SZÜCS 1974. 192-223.).

²⁴ Megtévesztő lehet, hogy régebben használták az „etnika” szót, amely egy azóta már „elavult” jelentésben a „néprajz” fogalommal volt azonos, így ebben az értelemben az „etnikai csoport” kifejezésnek semmilyen „etnikum”-ra jellemző kritériummal nem kellett rendelkeznie (TÁLASI 1980. 226.).

²⁵ Az „etnosz” kifejezés archaizmusa is megtévesztő lehet egy kicsit, mert létezik egy klasszikus definíció, amely a hellén szemléletnek megfelelően elég egységesnek írja le a fogalmat: „a vér és nyelv, az istenek és a szent helyek, az áldozati ünnepek és az életmód közösségében” testesül meg (Hérodotosz VIII. 144.). A szakrális tényezők konkrétsága és a testvériségre utaló „vér” szerint is összetartozás kifejezése csak látszólag bír egyértelmű jelentéssel.

²⁶ Nagy valószínűséggel még a „nemzetállamok” korára is inkább mint politikai célkategóriát, mint történelmi elemzésre alkalmas leíró fogalmat lehetne alkalmazni (SZÜCS 1974. 13-40., KOMORÓCZY 1991. 13-25.).

²⁷ A tudománynak sokszor olyan terminusokkal kell dolgoznia, amelyek nem minden oldalról behatároltak. Ezek a részben „nyitott” fogalmak lehetővé teszik, hogy leírjanak olyan folyamatokat is, amelyek nagyon sok elemükben nem általánosíthatók, így csak az egyszeri leírást és megközelítést vállalhatja az elemzés. Az etnikai és egyéb csoport elkülönítő sajátosságok ilyen típusú leírására utal KÓSA-FILEP 1978.

²⁸ A determinatív tényezők sorrendjét és magának a determinációnak a módját is a rendelkezésünkre álló források összevetése alapján lehet megállapítani. Jól körülírt modellel találkozhatunk a különböző típusú források (nyelvészeti, régészeti, történeti földrajz stb.) értékeléséhez (MAKKAY 1991. 35-41.).

már fentebb említett problematikus volta ellenére is alkalmazott és használt fogalom a szakirodalomban²⁹.

E vázlatosnak is alig nevezhető kitekintésünkben, amelyben a két általunk vizsgált fogalom szakterminális jelentéskörének definiálhatóságát igyekeztünk bemutatni, azt láthattuk, hogy sokkal több szkepszis fogalmazódik meg a szakemberek körében külön-külön a két kifejezés használhatóságát illetően, mint azt a mindennapi használatból sejthetnénk; ugyanakkor problematikus voltuk ellenére egyik fogalom sem szorult ki a történeti szakirodalomból.

Mivel ez az értekezés elsősorban nem a két fogalom jelentéskörének tisztázását tűzte ki célul, hanem egymásra transzformálhatóságuk lehetőségét vagy szükségességét igyekszik vizsgálni, célszerűnek látszik visszatérni a jelenidejű jelentéskörhöz, és így feltenni a kérdést, hogy elvi (logikai) alapon van-e egyáltalán lehetőség rá, és ha igen, hogyan.

Ha ilyen alapról nézzük, azt mondhatnánk, hogy a tágabb értelemben használt „kultúra” (szakterminusként „régészeti kultúra”) fogalom magába foglalhatja az „etnikum” minden lehetséges jelentését. Miért kell akkor az egyiket a másikba, mi több, a szélesebb jelentésűt a szűkebb jelentésűbe transzformálnunk?

A választ – egy általunk lehetségesnek tartott módon – a történetírás céljában, illetve az ahhoz használatos módszerben találjuk meg. A történetírást úgy is felfoghatjuk, mint a jelen életünkből vett modellek alapján „ráközelítés” a történelmi források adta lehetőségekhez mérten a régmúlt korok embereinek és népeinek életére. Ebben a ráközelítésben haladunk az általánostól a konkrétabb felé, amennyire csak lehet³⁰.

Az „etnikum” fogalom mindenképpen egy konkrétabb, tehát egy közelebbi fókuszpontot jelent a „régészeti kultúra” kifejezésnél a történeti vizsgálatokban. Ez motiválja a kutatókat, hogy törekedjenek a régészeti kultúrákban leírt történeti jelenségek etnikai alapú interpretációjára.

A régészetnek a „kultúra-csoport-fázis-stb.” terminusokat kényszerből kellett beépítenie leíró rendszerébe, mert az „etnikum” fogalom által megkövetelt konkrétság nem biztosítható a régészeti jelenségek rendszerében. Egy népnek hiába van még sok egyéb szokás, vallás, életmód szerinti jellemző vonása, amely egy adott történelmi pillanatban jól elkülöníti ezt a népet egy másiktól, a nem nyelvi emlékekben nagyon nehéz ezt elkülöníteni (pl. egy díszítőelem vagy egy temetkezési szokás alapján önmagában, csak régészeti jelenségek rendszerében, nem igen dönthető el, hogy egy nyelven beszélő közösséghez tartozott-e vagy sem).

²⁹ A külföldi szakirodalomban több szinonima is létezik a „régészeti kultúra” kifejezésre, amelyeknek megvannak a magyarban is valamikor használt, de a gyakorlatból már lassan kiszorult változatai („műveltség”, „műveltségi kör” stb.). Ez azonban nem jelent komoly problémát, sokkal inkább az, hogy különböző régészeti korszakokban a „kultúra” terminus térben, tárgymennyiségben és egyéb kulturális jelenségekben eltérő nagyságrendű egységeket foglal magába.

³⁰ Módszertanilag létezik egy ezzel ellentétes irányú vizsgálati mód is, amely konkrétabb dolgok (tárgyak regisztrálása, majd különböző szempontok szerinti tesztelése) felől halad az általánosabb felé. A történeti kutatásban mindkettőt alkalmazzák, s a legtöbbször egymást kiegészítve (POPPER 1989. 117-153.). Az általunk leírt „ráközelítési” mód inkább a történeti kutatásoknak egy más szempontú megközelítésére utal: a vizsgált folyamatok fogalmi megragadására, amelynek egy lehetséges formáját Collingwoodnál olvashatjuk (COLLINGWOOD 1987.).

A „régészeti kutúra” terminus azt a képlékenységet és sajátosan építkező rendszerező elvet jelenti, amely a régészeti jelenségeket adott állapotukban történelemmel írhatja³¹. (Nagyobb területet átfogó sajátos „kulturjelenségek” egybefogása, azok kisebb belső csoportokra tagolása, majd idő- és térbeli vetületben mozgásba hozása: ez képezi azt a folyamatot, amely a régészeti módszerben a „történetírást” jelenti.³²) Ezért a régészeti módszertanban a „kultur-csoport-fázis-horizont” szakterminusok egy szigorúan egymáshoz igazított rendszerben mozoghatnak. Különböleg, elkülönítve egymástól nincs értelme használni ezeket, mert nincs immanens jelentésmagjuk ebben a rendszerben. Csak a fent említett szigorú relativizációs rend töltheti meg őket tartalommal és egy adott történelmi régióban bírhatnak történetírói jelentéssel. Ezek így kvázi történelmi terminusok. Mivel nincs erős írásbeliségen alapuló történelmi időrendi és etnikai háttér – a régészet – ha történelmet akar írni és nem egyéb szempontok szerint tárgyrendszereket csoportosítani, létrehozni, kvázi történelmi kategóriákkal kell dolgoznia³³.

Így érthető, hogy a két tárgyalt fogalom nem fedhető át egymással a fent leírt módon, hanem a történetírás szerint a „régészeti kulturák” igyekeznek etnikai tartalmat felölni, és ha ez sikerül, akkor ezáltal önmagukat előző állapotukban megszüntetni, kvázi történelmi terminusokból valódi történelmi terminusokká válni.

A kérdés most az, hogy hogyan lehet a különböző természetű forrásokat együtt interpretálni. Ehhez csak egy megjegyzést szeretnék fűzni.

Létezik egy módszertani minimális követelmény, amely nélkül nincs értelme „régészeti kulturák etnikai interpretációjáról” beszélni. Ez pedig az, hogy legalább egy filológiai hitelesíthető közvetett írásbeli forrásnak léteznie kell az adott korszakra vonatkozóan, amelyből legalább a nép nevét ki tudjuk következtetni. Ide kívánczok, hogy amennyiben csak ez áll rendelkezésünkre, van-e értelme minden áron elhagyni a „régészeti kutúra” kifejezést³⁴. A felcserélést tehát minden esetben gondos helyi mérlegelésnek kell megelőznie, mert ha elhagyjuk a „régészeti kutúra”

³¹ Régészek - őstörténészek - „történelem előtti idők történészei” (PIGGOTT 1987. 13.). A fogalmak használatában meglévő átfedések, sőt kifejezett szinonim mivoltuk, egyértelműen arra engednek következtetni, hogy nem lehet tartós cezúra a nyelvi emlékekre épülő történelmi korok és az azt nélkülöző időszakok közt (RACZKY 1983.).

³² A régész vagy őstörténész nem tehet mást, mint a rendelkezésére álló tárgyi és egyéb kulturális jelenségeket az írott történelem kutatásánál alkalmazott módszerek és elvek szerint építi fel: fogalmilag megalkotja azt a modellt, amelyben a régészeti források történelmi háttérrel kapnak.

³³ A terminusok használatánál a pre, pseudo, proto stb. előtagok mindig egy olyan kényszerhelyzetet tükröznek, amelyben valamit úgy kell csinálni, mintha az olyan volna, mint az a másik, amelyet már pontosan ismerünk és le tudunk írni. A történelem és az őstörténet (história – prehistória) esetében azonban ez nem egy új módszertan és nevezéktan hiányát jelenti, hanem annak a felismerését, hogy a kutatás tárgyát tekintve nem két különböző természetű jelenségről van szó, hanem ellenkezőleg, egyazon folyamat (az emberiség története) különböző fázisairól, amelynek a különbözőségét a reánk maradt források milyenségében kell keresnünk. A „kvázi történelmi terminus” kifejezés tehát nem különböző típusú történelmek, hanem az emberi történelem „egy és oszthatatlan” folyama eltérő természetű emlékének az értelmezésére kidolgozott módszertani kategóriák hasonlóságára és különbözőségére utal.

³⁴ Szimbolikusan is tekinthető ebből a szempontból a kora vaskori, VIII-VII. századra tehető Mezőcsát-csoport (kimmer?) időszaka, amit preszkíta korszaknak is szoktak nevezni. Előtte „régészeti kulturák” vannak, utána pedig már néven nevezett népek követik egymást. Ez volna az átmenet időszaka, ahol még erősen hipotetikus tényként bukkan fel a népnév, ezért nem cserélik le a „régészeti kutúra” fogalmat, de zárójelben már ott van az is.

kifejezést és helyébe egy népnevet illesztünk be, ezzel valamilyen szinten azt is állítjuk, hogy egy bizonyos kultúra elemeit hátrahagyó, egykor élt emberek ismertek egy olyan nyelvet, amelyen tudtak egymással érintkezni, hiedelemvilágukban, eredetükről vallott elképzeléseikben stb. megalkottak egy olyan rendszert, amely alapján elmondhatjuk, hogy közös etnikai tudattal rendelkeztek.

Végezetül nézzük meg, hogyan tudnánk átírni a fent felvázolt paradigmánkat!

A „régészeti kultúrák etnikai interpretációja” valóban azt a kérdést tartalmazza, hogy hogyan lehet egy nem nyelvi természetű források alapján összeállított kulturális egységet elsősorban nyelvében egységes terminussá átírni. A kérdés feltevése minden körülmények közt értelmes, ha a történetírás elvi céljai felől nézzük, amelyben az általánostól a konkrétabb felé haladás szándéka fogalmazódik meg. Ezért van értelme azoknak a kísérleteknek is, amelyek ma még szükségszerűen csak kísérletek maradnak (pl. az őskorban).

E törekvéseknek azonban az egyes esetekben mindig annak a módszertani követelménynek kell határt szabnia, amelyet az egyes források természete és az adott helyzetben jelentkező forrásértékek összevetésének lehetősége megenged.

Ezt a fajta törekvést az elemzések végkifejletében mindig érthető módon kell jelezni³⁵.

³⁵ Nagyszerű példával találkozunk a Szegeden nyílt „Avarnak mondták magukat...” című régészeti kiállításon, ahol a fenti módon a címben kiemelt mondatnál egyértelművé tették a látogatók számára, hogy egy olyan népnek a történetével ismerkedhetnek meg, amelyről közvetlenül csak néma, tárgyi emlékek, közvetve meg mások (bizánci történetírók) által leírt források alapján tudunk. Az ugyanebben a szellemben remekül megírt katalógus szöveg még egyértelműbbé teszi a fenti hatást (KÜRTI-LŐRINCZY 1991.).

Irodalom

- BARABÁS 1980.* = Barabás, J.: A népi kultúra zonális struktúrája. In: *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 7. Szerk. Paládi-Kovács Attila. Budapest 1980. 23-41.
- BÁRCZI 1980.* = Bárczi, G.: A magyar nyelv jelene és múltja. Budapest, Akadémia Kiadó 1980.
- CLARKE 1978.* = Clarke, D.L.: *Analytical Archaeology*. London 1968.
- COLLINGWOOD 1987.* = Collingwood, R.: A történelem eszméje. Budapest, Gondolat Kiadó 1987.
- GUNDA 1980.* = Gunda, B.: A kulturális areák kérdése. In: *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 7. Szerk. Paládi-Kovács Attila. Budapest 1980. 9-27.
- HARMATTA 1984/a.* = Harmatta, J.: Avar rovásírásos edényfeliratok Haithabuban. *AT* 31. 1984. 261-272.
- HARMATTA 1984/b.* = Harmatta, J.: Avar rovásírásos edényfeliratok. *AT* 31. 1984. 272-284.
- HARDING 1986.* = Harding, D.W.: Az őskori Európa. (A múlt születése.) Budapest, Helikon Kiadó 1986.
- HEGEL 1979.* = Hegel, G.W.F.: Előadások a világtörténet filozófiájáról. (Filozófiai Írók Tára.) Budapest, Akadémia Kiadó 1979.
- IGGERS 1988.* = Iggers, G.G.: A német historizmus. (Társadalomtudományi Könyvtár.) Budapest, Gondolat Kiadó 1988.
- KOMORÓCZY 1991.* = Komoróczy, G.: Meddig él egy nemzet? *2000* 1991. szeptember. 13-26.
- KÓSA-FILEP 1978.* = Kósa, L. - Filep, A.: A magyar nép táji-történeti tagolódása. (Néprajzi Tanulmányok.) Budapest, Akadémia Kiadó 1978.
- KÜRTI-LŐRINCZY 1991.* = Kürti, B. - Lőrinczy, G.: „...avarnak mondták magukat...” Vezető a Móra Ferenc Múzeum régészeti kiállításához. Szeged 1991.
- LÁSZLÓ 1974.* = László, Gy.: A népvándorlaskor művészete Magyarországon. Budapest, Corvina Kiadó 1974.
- LIPTÁK 1971.* = Lipták, P.: Embertan és Emberszármazástan. Budapest, Tankönyvkiadó 1971.
- MAKKAY 1991.* = Makkay, J.: Az indoeurópai népek őstörténete. Budapest, Gondolat Kiadó 1991.
- MORGAN 1961.* = Morgan, L.H.: Az ősi társadalom. Budapest, Gondolat Kiadó 1961.
- MORAVCSIK 1988.* = Moravcsik, Gy.: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, Akadémia Kiadó 1988.

- PALÁDI-KOVÁCS 1980.* = Paládi-Kovács, A.: Kulturális régiók néprajzi vizsgálata. In: *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 7. Szerk. Paládi-Kovács Attila. Budapest 1980. 57-77.
- PIGGOTT 1987.* = Piggott, S.: Az európai civilizáció kezdetei. Budapest, Gondolat Kiadó 1987.
- POPPER 1989.* = Popper, K.R.: A historicizmus nyomorúsága. (Hermész könyvek.) Budapest, Akadémia Kiadó 1989.
- RACZKY 1983.* = Raczky, P.: A történetiség az őskori régészetben. *Múzeumi Közlemények* 1983/1. 70-76.
- RÉVÉSZ 1990.* = Révész, L.: Vezérek, harcosok, szolgák. Honfoglaláskori temetők Karoson. Etelközből a Kárpát medencébe. A honfoglalók legújabb leletei c. kiállítás vezetője. Debrecen, Déri Múzeum 1990.
- SÁRKÁNY 1980.* = Sárkány, M.: Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In: *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 7. Szerk. Paládi-Kovács Attila. Budapest 1980. 41-57.
- SZABÓ 1982.* = Szabó, D.: Életem I-II. Bukarest, Kriterion Kiadó 1982.
- SZŰCS 1974.* = Szűcs, J.: Nemzet és történelem. Budapest, Gondolat Kiadó 1974.
- TÁLASI 1980.* = Tálasi, I.: Reflexiók és zárószó. In: *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 7. Szerk. Paládi-Kovács Attila. Budapest 1980. 220-227.
- VÁRKONYI 1973.* = R. Várkonyi, A.: A pozitivista történelemszemlélet a magyar történetírásban I. *Tudománytörténeti Tanulmányok* 6. Budapest, Akadémia Kiadó 1973.
- WAECHTER 1987.* = Waechter, J.: Az ember őstörténete. (A múlt születése.) Budapest, Helikon Kiadó 1987.

К вопросу об этнической интерпретации археологических культур

Данная работа пытается на принципиальном уровне подойти к вопросу о возможности переименования групп явлений, называемых "археологическими культурами", в "этнос". Мы искали ответ на два вопроса: 1. Почему имеет смысл интерпретировать археологические культуры на этнической основе 2. Существует ли четко определенная в своих главных элементах система, которая методологически делает эту интерпретацию возможной.

В качестве ответа можно привести следующие тезисы. 1. Археологические культуры есть смысл интерпретировать на этнической основе, так как в исторической науке существует неизбежная необходимость (это "принцип необходимости", который проявляется во всех науках, в частности, и в исторической) двигаться от более широких, расплывчатых категорий по направлению к более конкретным в описании исторических процессов, опираясь при этом на возможности источников. Ведь без этого произошел бы роковой разрыв истории – на те эпохи, в которых можно задавать исторические вопросы и отвечать на них, и на те, в которых это невозможно. 2. Методологически мы не можем создать точно определенную систему, в которой можно произвести интерпретацию при однозначных обстоятельствах: использование двух понятий в качестве специальных терминов проблематично даже в отдельности, а их употребление в различных отраслях науки (этнография, археология, история наших дней и т.д.) только усугубляет трудности. Таким образом не остается ничего другого, как, принимая во внимание опасность релятивизма, проводить интерпретацию в системах понятий, которые имеют различное значение в различных исторических эпохах, и таким образом эти системы вынуждены подгонять друг к другу. В результате круг достоверности такой интерпретации является ограниченным.

Жигмонд ХАЙДУ

Prinzipielle Bemerkungen zur Frage der ethnischen Interpretation der archäologischen Kulturen

Die Arbeit ist auf prinzipieller Ebene bemüht, die Möglichkeit einer Umbenennung der als „archäologische Kultur“ bezeichneten Erscheinungsgruppen in „Ethnikum“ zu untersuchen. Auf zwei Fragen haben wir die Antwort gesucht:

1. Weshalb ist es sinnvoll, archäologische Kulturen auf ethnischer Grundlage zu interpretieren?
2. Existiert ein in seinen Hauptelementen eindeutig umreißbares System, das diese Interpretation methodisch möglich macht?

Als Antwort gelangten wir zu den folgenden Thesen:

1. Es ist deshalb sinnvoll, die archäologischen Kulturen auf ethnischer Grundlage zu interpretieren, weil in der Geschichtsschreibung die unumgängliche Notwendigkeit besteht (dieses „Necessierungsprinzip“ kommt wie bei jeder Wissenschaft auch in der Geschichtsschreibung zur Geltung) – die durch die Quellen gegebene Möglichkeit nutzend –, bei der Beschreibung der historischen Prozesse von den auf Plastizität verweisenden Begriffen weitreichender Bedeutung nach den konkreteren hin zu streben. Ohne dies würde nämlich die Geschichte verhängnisvoll zerfallen: in solche Epochen, in denen historische Fragen gestellt und beantwortet werden können und in solche, in denen das nicht möglich ist.
2. Methodisch sind wir nicht in der Lage, ein solches auch in seinen Elementen genau definierbares System zu schaffen, innerhalb dessen der Interpretationsvorgang unter eindeutigen Umständen durchgeführt werden könnte: Die Anwendung der beiden Begriffe als Fachtermini ist auch gesondert problematisch, und ihre Verwendung in den verschiedenen Wissenschaftsbereichen (Ethnographie, Archäologie, Gegenwartsgeschichte usw.) erhöht diese Schwierigkeiten nur noch weiter. So bleibt nichts anderes übrig, als – die Gefahr des Relativismus einberechnend – die Interpretation in unterschiedlichen historischen Zeiträumen in Begriffssystemen vorzunehmen, die in der Bedeutung voneinander abweichend und deshalb notwendigerweise einander angepaßt sind. Was wiederum zur Folge hat, daß ihr Gültigkeitsbereich so sinngemäß von begrenzter Geltung sein wird.

Zsigmond HAJDÚ
Déri Múzeum
Debrecen
(Pf. 61. H-4001)

Adatok Észak-Magyarország római kori történetéhez

LOVÁSZ EMESE

Észak-Magyarország szarmata emlékanyagát K. Végh Katalin közölte 1971-ben (VÉGH 1971.). Az összegyűjtött leletanyag tanúsága szerint a szarmaták az I. század végétől sűrűn megszállták a Tisza vonalát a Sajó torkolatáig, valamint a folyó- és patak völgyeket, főként a Hejő mentén. Csak *Hejőkeresztúrból* három lelőhelyet ismerünk: Hejőkeresztúr és Sajószöged, valamint Hejőkeresztúr és Mezőcsát közötti edények, Hejőkeresztúr-Homokbánya lelőhelyről pedig edénytöredékek származnak (VÉGH 1971. I. tábla). *Hejőszalontáról* szintén edény, *Hejőpapiból* pedig legyezőszerűen szélesedő lábú ezüsthibula, valamint színes üveg- és pasztagyöngyök kerültek a múzeumba vétel útján (VÉGH 1971. II. tábla). A fibula az egyik legkorábbra keltezhető darab a területről, a provinciális leletanyag korai darabjai közé tartozik, az I. század végére - II. század első harmadára keltezhető. A leletek minden bizonnyal temetőből származnak.

A Csince patak mentén *Kácsról* (a vár területéről - VÉGH 1971. I., II. és VI. tábla), *Mezőnyárádról* és *Bükkábrányból* kerültek elő jellegzetes szarmata edénytöredékek. A Kánya és a Rima patakok mentén megint sűrűsödnek a lelőhelyek: *Mezőkövesd* környékéről négy helyről kerültek elő egész edények, gyöngyök (VÉGH 1971. V-VI. tábla). Ez utóbbiak ismét temető helyét jelölhetik. Sajnos a lelőhelyről közelebbi adatunk - azon kívül, hogy homokbányában kerültek elő a tárgyak - nincsen. *Négyesről* ugyancsak edények, gyöngyök, cserepek származnak. *Tiszavalkon* település nyomait fedezték fel (VÉGH 1971. XII. tábla).

Szentistván határában - homokbányászás közben - cserepek és állatcsontok kerültek elő. *Szentistván-Gödörök* lelőhelyen - szintén homokbányában - leletmentő ásatás során 8 sírt tártunk fel 1986-ban. A helybeliek elmondása szerint több sír pusztult el már korábban is a bányászáskor. A bánya által nem érintett részen is, gyümölcsös telepítésekor, valamint annak felszámolásakor (amikor traktorral húzták ki a fákat) kerültek elő temetkezések. A sírokból korai szarmata anyag származik: hatküllős bronzfibula közepén granulált dísszel, a lábak körül színes üveggyöngyök, kézzel formált, durva edények (köztük egy rátétes, bütyökdiszes „dák” stílusú is), római ládika kulcsa (ún. fordítós zárszerkezetű), egy feldúlt férfisírból vas nyílscúcs töredéke. Egy gyermek sírja körül sekély körülárkolás nyomát fedezték fel. A sírok DNy-ÉK-i tájolásúak voltak, átlag 150 cm mélyek. A leletanyag párhuzamait nagy bőséggel fedezhetjük föl az Alföld szarmata anyagában. A temető

korát a II. század végére – III. századra tehetjük¹.

Meg kell említenünk a Szentistván határában még meglévő Csörsz-árok szakaszt. A temető az árok közvetlen közelében, azon belül helyezkedik el. Tőle kb. 500 méterre metszi a Csörsz az ún. István halmot. „Szőke és Tilaj pusztáknál, Szentistván és Borsodivánka között az árok egy kunhalmot keresztez”². A temető feltárt sírjai korábbiak a sánc építési idejénél (SOPRONI 1969.). Itt említhetjük meg, hogy a közeli *Egerlövő* határában a XVIII. század végén még térképen feltüntetett Csörsz szakasz ugyancsak egy halmot metszett³. A két halom egymástól látótávolságban van, akár őrhalomként is szolgálhattak. Utóbbi helyen a Csörsz a terepen ma már megfoghatatlan volt: az Eger, a Kánya és a Rima patakok rendezési munkálatai a tájat is átformálták. Az említett térkép szerint itt a Laskó patak medrét a Csörsz árkához igazította⁴.

Egerlövőről 1934-ben került a múzeumba egy kis szürke edény (VÉGH 1971. I. tábla 3.). A gepida temető feltárása során a déli szélen találtunk egy szarmata női sírt. D-É-i tájolású, a temető többi sírjához képest sekély mélységben. Mellékletei: kézzel formált fazék, felfüggeszthető tálka, poncolt díszű bronz korongfibula, orsó-gomb, kerek vascsat, ívelt vaskés, egyetlen szem kerek borostyángyöngy (1. kép). A homokbánya a temetőnek éppen ezt – a déli – szélét pusztította el. Korábban is került itt elő hordó alakú kalciumgyöngy, bevagdalt peremű, kézzel formált fazék.

Ugyancsak *Egerlövőn*, a gepida temetőtől kb. 2 km-re, a *Sóhajtó halom* nevű helyen került elő egy gyermeksír, benne aláhajlított lábú bronzfibula, tűjére ráfűzött pasztagyönggyökkel⁵. Ez a lelet egy második szarmata temető helyét jelenti.

A Tisza menti lelőhelyek *Tiszavalktól Oszlárig* követik a folyó vonalát: a határ – mint említettem – a Sajó torkolata. *Tiszavalkról* településnyomokat említhetnek, *Tiszadorogmáról* korongolt, szürke edények és hordó formájú kalciumgyöngyök származnak (VÉGH 1971. VII. és XII. tábla). *Ároktőről* terra sigillata került elő (GABLER 1968. 214. 6. kép), *Tiszakeszi* pedig többszörös lelőhely: a Tisza utcából zöld, piros, fehér üvegyöngyök, Új szőlők lelőhelyről edénytöredékek (köztük terra sigillata) és egy kékesfehér üvegedény talpa származik. Derzstanyáról edény és edénytöredékek utalnak település meglétére. A Szódadombon település és temető is lehetett: szarmata gödrök kerámiaanyagán kívül két poncolt végű bronzkarperec is származik innen, valamint közelebbi lelőhely megnevezése nélkül egy terra sigillata csésze (VÉGH 1971. VIII-XI. tábla).

A területünkről származó terra sigillaták a szarmata anyag nagy részét a II. század végére – III. századra keltezik. Ezt a képet az újabbban előkerült darabok sem változtatták meg.

Ároktő és *Tiszakeszi* között, az ún. *szivárgócsatorna* rézsűjében került elő 1988-ban egy gazdag női sír. A D-É-i tájolású, nyújtott helyzetben fekvő váz bal vállán

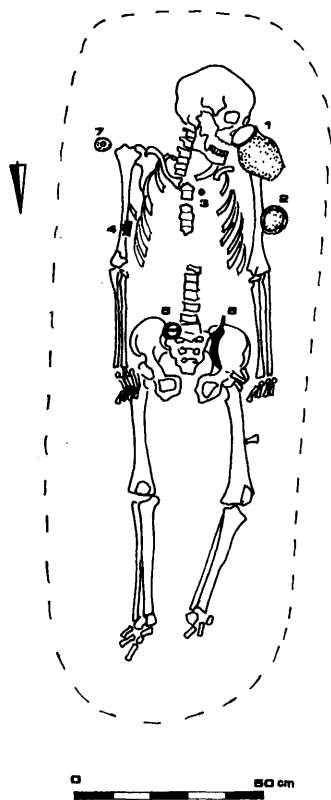
¹ A szerző közöletlen ásatása. A leletek a miskolci Herman Ottó Múzeumban találhatóak.

² Szent István és Tilaj pusztája XVIII. század. BM T, 41.

³ Egerlövő és Egerfarnos határtérképe. BM T, 28.

⁴ A II. katonai felmérés térképének Mezőtárkány határára vonatkozó szakasza.

⁵ A szerző közöletlen leletmentése. A lelet a miskolci Herman Ottó Múzeumban van. A sírt rókokatorék kiásásakor találták. A fibulát hozták be a múzeumba, az apró gyerekcsontokat visszahelyezték a sírba. Elmondás szerint D-É-i tájolású volt.

1. kép Egerlövő 24. sír: 1: fazék, 2: tálka, 3: borostyángyöngy, 4: poncolt díszű bronz korongfibula, 5: kerek vascsat, 6: vaskés, 7: orsógomb

1. Abb. Egerlövő, 24. Grab: 1: Topf, 2: Schüsselchen, 3: Bernsteinperle, 4: bronzene Scheibenfibel mit Punzierschmuck, 5: runde Eisenschnalle, 6: Eisenmesser, 7: Spinwirtel

Рис 1. Эгерлёвё погребение 24: 1: горшок, 2: миска, 3: янтарная бусина, 4: бронзовая дисковидная фибула с пуансонным орнаментом 5: круглая железная пряжка, 6: железный нож, 7: пряслице

2. kép Ároktő-Szivárgócsatorna 1. sír: ezüstfibula

2. Abb. Ároktő-Szivárgócsatorna 1. Grab: Silberfibel

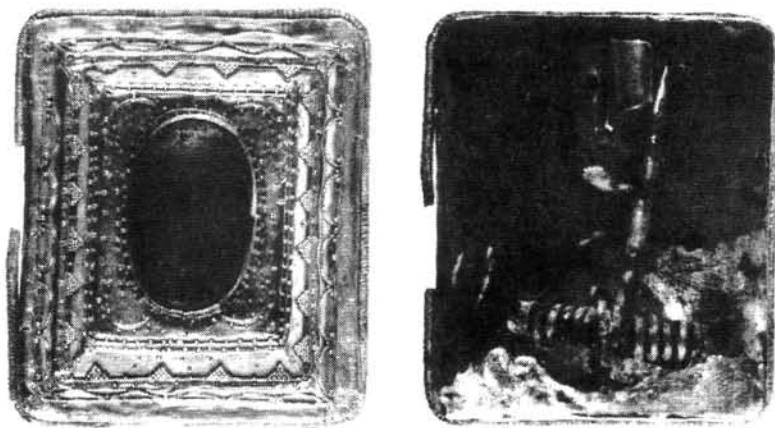
Рис 2. Ароктё-Сиваргочаторна погребение 1: серебряная фибула

kis, tekercselt fejű, granulált díszű ezüstfibulát (2. kép), melle közepén négyszögletes, granulált díszű, borostyánkővel díszített aranyfibulát (3. kép) találtunk. A bokák körül (biztosan nem ruhaszegélyként) négysoros borostyánfűzér volt, a hengeres borostyánok között sokszögű karneolokkal, egy-egy lapos, kerek kalcedonnal, illetve rózsakvarccal és két gomba alakú borostyángyönggyel (4. kép). A rézsüt széles sávban átkutattuk, de csak egyetlen bolygatott férfivázra akadtunk. Melléklete egy felismerhetetlenségig kopott ezüstérme volt⁶.

Az ároktői fibula közelebbi párhuzamát Kunszentmárton-Péterszögről hozza PÁRDUCZ Mihály (1959. VI/1 a-b., XXVIII/7 a-b., 8.). Ovális keretű, karneol betétes, granulált díszű darab. Mellette sokszögű karneolgyöngyök és egy IV. századra keltezett bronzfibula volt. Szentés-Bökény, Alpár, Jászberény-Alsómuszáj lelőhelyekről említ még hasonló darabokat. A Pontus vidéki műhelyek termékeként értékelve, kaukázusi párhuzamaikkal egyidősnek tartja a kárpát-medencei példányokat is, s a IV-V. századra keltezi őket.

Mezőcsátról (a Tiszakeszi felé eső homokbányából) került elő anyagunkban az egyik legkorábbi szarmata lelet, egy aranylunula (VÉGH 1971. IV. tábla). A *márkusdombi* temetőt a jellegzetes szarmata csatok a II-III. századra keltezik (VÉGH 1971. III. tábla).

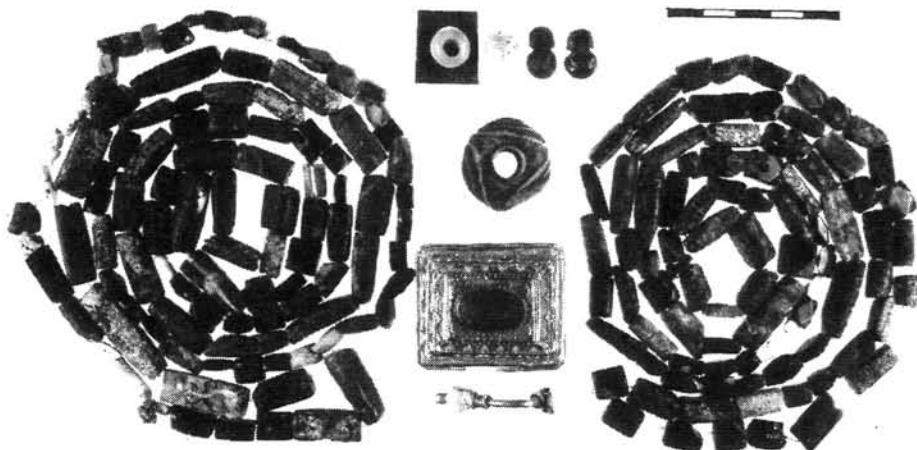
⁶ A szerző közöletlen leletmentése. A leletek a miskolci Herman Ottó Múzeumban vannak.

3. kép Ároktő-Szivárgócsatorna 1. sír: aranyfibula

3. Abb. Ároktő-Szivárgócsatorna 1. Grab: Goldfibel

Рис 3: Ароктё-Сиваргочаторна погребение 1: золотая фибула

4. kép Ároktő-Szivárgócsatorna 1. sír leletei

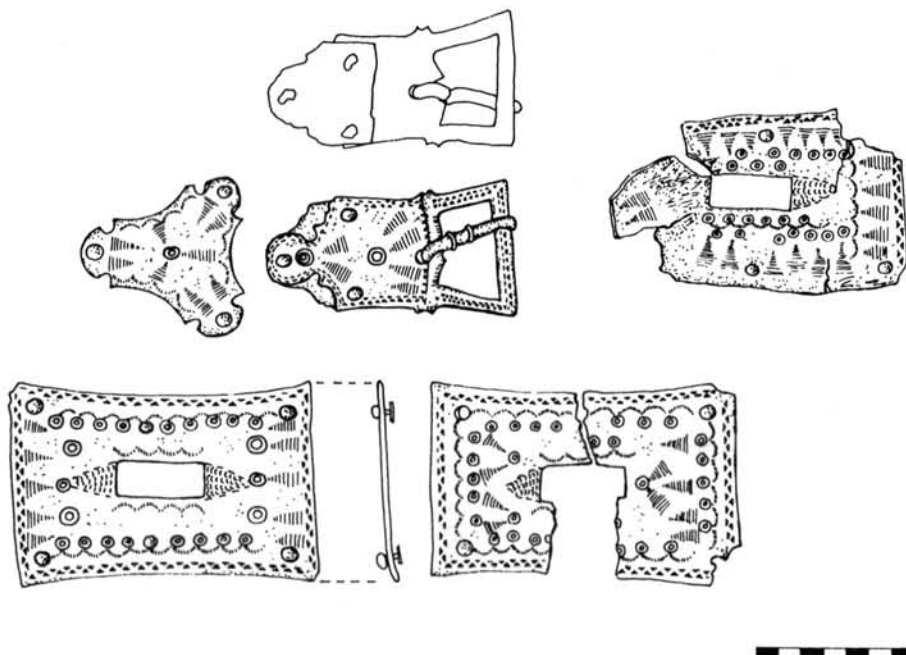
4. Abb. Ároktő-Szivárgócsatorna, die Funde des 1. Grabes

Рис 4: Ароктё-Сиваргочаторна, находки из погребения 1

Szót kell ejtenünk a *geleji sírról*. Ezüstlunula, félkörös fejű, profilált bronzfibulák, kígyófejű ezüstkarperec, római auxiliáris katonai öv tartozékai, zöld pasztabe-

tétes, szemüveg alakú csüngők származnak a gazdag női sírból. Lábánál vörös, szalagfüles korsó és egy szürke kis pohár feküdt. Publikálójuk a markomann háborúk utáni időszakra keltezte e leleteket, felhívva a figyelmet a Visztula vidéki párhuzamok alapján bizonyítható erős északi kapcsolatokra a II. század végén (VADAY 1980.).

Aroktő, Mezőcsát és Gelej környékét exponált helynek tartom a korai szarmata megszállástól kezdve.

5. kép Nyékládháza 3. sír: bronz övveretek

5. Abb. Nyékládháza 3. Grab: Bronzene Gürtelbeschläge

Рис 5. Некладхаза погребение 3. Бронзовые поясные накладки

Nyékládháza-III. számú Kavicsbánya területén leletmentés során császárkori csontvázakat és hamvasztásos sírokat is feltártunk. Korongolt, vörös, átlukasztott talpú urna, egy másik – sekély – gödörből szürke, korongolt, talpgyűrűs urna került elő. Ez utóbbi mellett barna, kézzel formált edényben voltak a hamvak, mellette kis, letört fülű, sárga kancsóban terra sigillata töredékei, valamint egy terra sigillatát utánzó nagy tál feküdt⁷. A 3. – szórthamvas – sírból került elő néhány égett bronz övveret és egy csat. Mellettük bikónikus, szürke kis korsót találtunk, amely azonban az egyik téglalap alakú verettel együtt elveszett⁸. A veretek (5. kép) ék alakú, poncolt díszítésére, valamint formájukra a következő párhuzamokat találtam:

⁷ A szerző közöletlen leletmentése. A leletek a miskolci Herman Ottó Múzeumban vannak.

⁸ Az első év leletmentését S. Koós Judit végezte. Neolitik telep feltárása közben kerültek elő a császárkorra keltezhető leletek. A sírrajzon látható az elveszett korsó és az övveret.

Alattyán 246. sír: ék alakú kivágással, de díszítetlen. Kéttagú csattal (KOVRIK 1963. LVI. t. 13-22.).

Csákberény 119. sír (FETTICH 1965. Abb. 168.).

Fűzfő 2. sír (FETTICH 1963. Abb. 165.).

Nové Zámky (Érsekújvár) 92. sír, 360. sír: a téglalap alakú vereten nincs kivágás, de megvan körben az ék alakú poncolt dísz (ČILINSKÁ 1966. XXVII. és LVI. t.).

Szebény 97. sír: öntött indás csattal és nagyszíjvéggel (FETTICH 1965.).

A csat analógiái közül említhetem:

Szebény 167. sír (FETTICH 1965.).

Sládkovičovo (Magyardioszeg) 74. sír (KOLNÍK 1980. CLIX. t. 74. b.).

A nyékládházi temetőben vannak D-É-i irányítású szarmata sírok is a lábnál kézzel formált kis edénnyel, piros, fehér, zöld pasztagyöngyös ruhadíszsel (itt szoknya szegélyeként észleltük a gyöngyöket), aláhajlított lábú bronz- és vasfibulával.

Vannak telepjelenségek is: császárkori házat tártunk fel, középen – valószínűleg másodlagosan beásott – kemencével⁹.

Nyékládházról korábban ismert két kis korongolt, szürke, füles korsó, egyik a homokbányából, a másik Rákostelepről.

A hamvasztásos sírok kapcsán szólunk itt a közeli *Muhiról*. Egy hagymafejes fibulát említi K. Végh Katalin, a típusból csak kevés ismert a Barbaricumból (VÉGH 1971. VI. tábla 6.). Muhi határában a *Kocsmadombon* került elő egy vandál urnasír, az edényen egy kölappal. Feketére fényezett talpas urnáját benyomkodott pontokból képzett horogkeresztel és háromszögekkel díszítették. Benne a hamvak között három orsógomb volt: kettő díszítetlen, a harmadikat függőleges, bevágott vonalakkal díszítették. Ugyancsak innen, a Kocsmadombról származik egy Traianus ezüst- és egy Licinius bronzérem (LESZIH 1939.).

A Muhi közelében lévő *Kistokajból* számos kelta és dák hatást őrző kerámia mellett terra sigillata tál és több töredék, valamint III. század közepi szarmata anyag került elő (VÉGH 1974/75. V. tábla., GABLER 1968. 224. 10. kép).

Eszak-Magyarország I-IV. századi régészeti anyagát ugyancsak K. Végh Katalin dolgozta föl (VÉGH 1974/75.). A továbbbélő kelta és dák népességen kívül vandál, quad, illetve közelebbről meg nem határozható germán népesség leletei kerültek elő a folyóvölgyekben: a Sajó mentén végig, a Hernád völgyében kevésbé, itt nem számolhatunk továbbbélő kelta lakossággal. Az újabb leletek a Takta mentét, a Tiszakanyart, a Bodrog mentét jelölik meg markánsabban.

Kimutatható a déli (szarmata) és az északi megszállási tömb között az erős kölcsönhatás a II-III. század közepéig. Különösen sűrűn betelepült a mai Miskolc és környéke, a Szinva és a Sajó völgye. Erős quad hatást mutató kerámiaanyag került elő a Szabadság téren (VÉGH 1962/63.), a Rákóczi utcában¹⁰, a Sötétkapunál (PÁRDU CZ 1957.). A Tiszai pályaudvaron a Fűtőház és a Rendezőpályaudvar területén edényeket és edénytöredékeket találtak (VÉGH 1974/75. X-XI. tábla). A

⁹ Kb. 4x4 méteres félig földbe mélyített ház, szemben lévő két nagy cölöplyukkal. Közöletlen.

¹⁰ A Rákóczi u. 2. alatt a sötétkapui telephez tartozó töredékek kerültek elő 1957-ben, majd – Révész László leletmentése során – 1988-ban. Utóbbi közöletlen. A leletek a miskolci Herman Ottó Múzeumban találhatóak.

régi katonai gyakorlótérrel 115 db római pénz került elő. A legkésőbbi érem kibocsátási éve 193. Ugyaninnen telepre utaló cserépanyag származik (VÉGH 1974/75. X. tábla)¹¹. Telepnyomokat ismerünk a Sajó parti ún. Zsarnay-tagból II. Claudius Gothicus éremmel (VÉGH 1974/75. XI-XII. tábla). A Sajó melletti homokbányából két bronzfibula került elő 1911-ben. Mindkettő aláhajlított lábú, egyiknek a kengyelén bevéselt cikcakk minta látszik (VÉGH 1974/75. XII. tábla). Szirma környékén, a Fáskertben temető és telep is volt. A kettő viszonya tisztázatlan. A temetőből kétélű vaskard, lándzsa, ezüst lemezes fibulák, karperecek származnak, s valószínűleg ugyancsak sirmellékletek voltak a római pénzek – Gallienus, II. Claudius Gothicus, Diocletianus, I. Constatinus, I. Licinius, II. Constantinus, I. Constans veretei –, melyek 254 és 361 közé keltezhetők (VÉGH 1974/75. XIII-XVI. tábla). Szirma-Sóskásról településre utaló nagy mennyiségű kerámia, Ósenke pusztáról ugyancsak kerámia származik (VÉGH 1974/75. XII. tábla 9-10.). A Szirmabesenyő melletti Sajó parti homokbányában végzett leletmentés anyagát K. Végh Katalin közölte (VÉGH 1988.). Egy nagy kiterjedésű telep részletét sikerült feltárnia a Sajó partszakaszadásában.

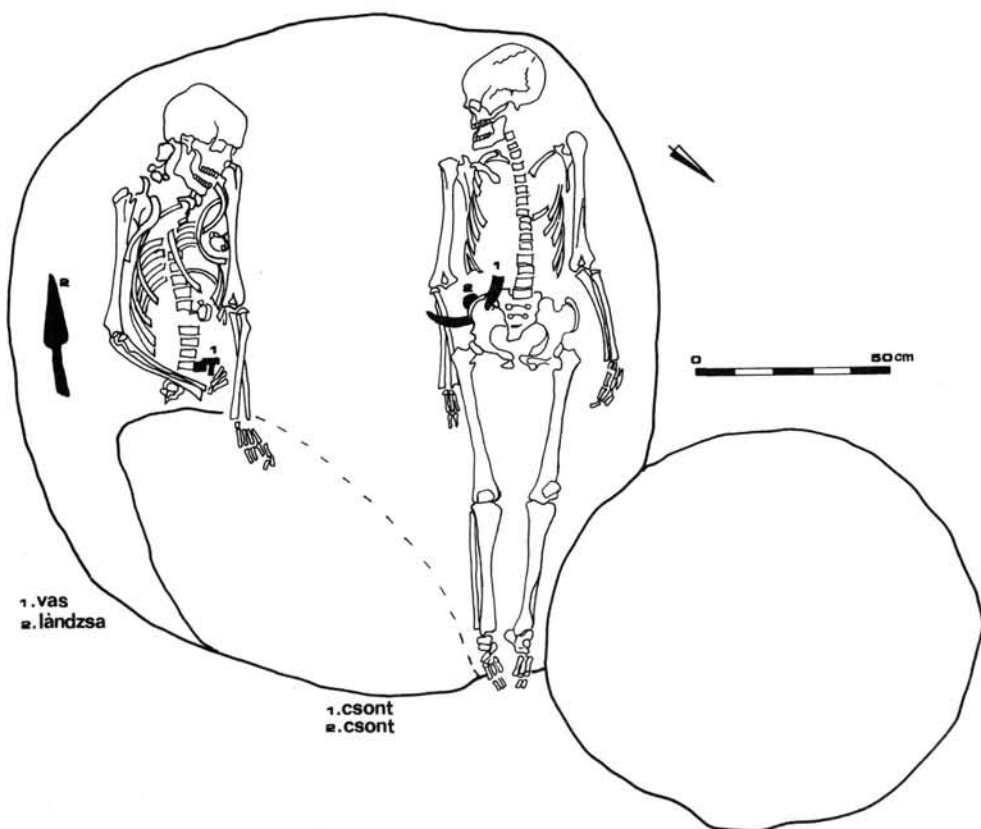
A korábban említett (VÉGH 1974/75.) *Tiszaladányban* 1987-88-ban magam tártam föl egy teleprészlet négy házzal, 214 gödörrel és egy közelebről meg nem határozott objektummal¹². A telep kerámiaja igen változatos: a kelta hagyományokat őrző, korongolt daraboktól a kézzel formált, rátett díszű fazekakon át a tagolt peremű hombárokig, a besímitott rácsdíszes edényektől a behúzott peremű tálakig. Egy ún. púpos hátú csontfésű és egy aláhajlított lábú ezüstfibula, valamint néhány vastárgy került elő a nagy mennyiségű kerámián kívül a – valószínűleg leégett – házakból, valamint a gödrökből.

Az egyik félig betöltődött szemétegödörből (benne kevés császárkori kerámia volt) két férfi váza került elő (6. kép). Az egyik mellett vaslándzsát, derekán ismeretlen rendeltetésű vastárgyat; a másik jobb medencéjénél ívesen hajló, külső felületén pontkörökkel díszített, agancsból esztergált tárgyat találtunk, melynek felső része elhegyesedő, s egymással szemben két lyukkal átfúrt. Ugyancsak két lyuk található a tárgy alsó, kiszélesedő végén. Középen egymástól 5 cm távolságra is átlukasztották két helyen. A lyukak a felerősítést szolgálhatták. A csont valamilyen romlandó anyag (fa) borítása lehetett. A lyukak körül vas- vagy bronzrozsda nyomát nem észleltük. Hossza 26,5 cm, alsó részének szélessége 3 cm. A másik tárgy egy 4 cm átmérőjű, 2,2 cm magas csontkúp. Lapos részén furat nyoma látszik, melynek folytatását az íves tárgy szélesebbik végének belső felületén látjuk. A csontkúp oldalával illeszkedik az ívelő darabhoz. Használatára eddig nem találtunk magyarázatot (7. kép).

A sietve, de mégis gondosan eltemetett két férfi váza Ny-K-i tájolású, a gödör számukra éppen méretes: koponyájuk előrebukott, s az ép váz lábfeje fölfelé áll. A lándzsás sírt deréktól lefelé egy későbbi gödör bolygatta, melyben néhány jellegtelen, apró cserépen kívül egyebet nem találtunk. Eltemetésüket a telep el-

¹¹ HOM Adattár 85.

¹² A szerző közöletlen leletmentése. A leletek a miskolci Herman Ottó Múzeumban vannak. Előzetes jelentés: LOVÁSZ 1990.

6. kép Tiszaladány 1-2. sír

6. Abb. Tiszaladány, 1-2 Grab

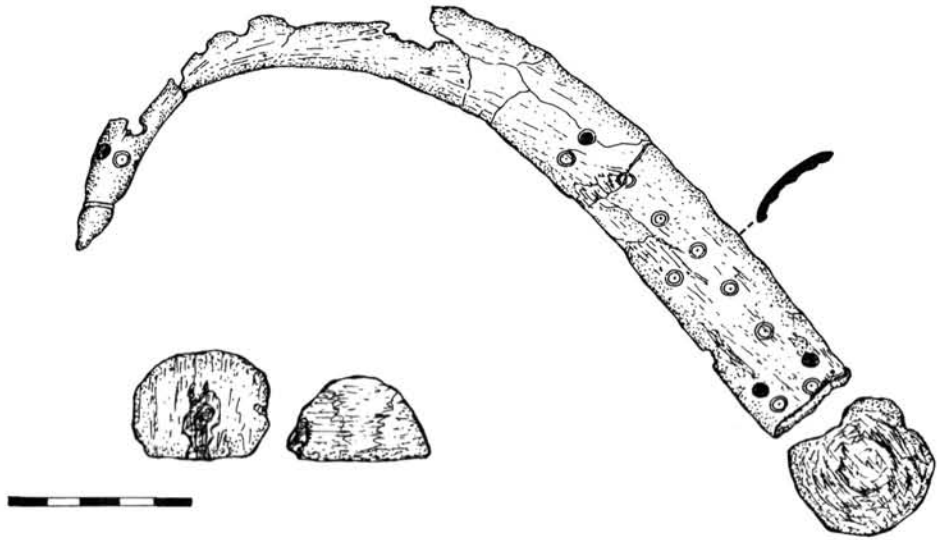
Рис 6. Тисаладань, погребение 1-2

pusztulásával hozom összefüggésbe: a házak feltárásakor vastag hamu- és faszénréteget tapasztaltunk. A támadók közül elesett két harcosnak adhatták meg társai ily módon a végtisztességet.

A település temetőjének feltárására ezideig hiába tettünk kísérletet. Nagy valószínűséggel azon a közeli dombon lehetett, amelyet az 1970-es nagy árvízkor elhordtak a tiszatardosi gáthoz. Ekkor szakadt le itt a Danszka-part nevű rész, ahonnan régebben fegyveres lovas sír került elő csontfésűvel és korongolt, sárga pohárral¹³.

A környéken végzett terepbejárások eredményeként egyre inkább kirajzolódik a Tisza vonalát követő sűrű településhálózat. Tiszaladányban a Nagyhomokoson feltárt telepen kívül a temető és a víztorony mellett (Égető halom) is sok cseréptöredéket találunk. A szomszédos *Tiszatardos* határában a Róza-tagban, a Kriptadűlőben, a II. forduló nevű határrészben gyűjtöttünk sok cserépet. Egészen Csobajig szinte minden, a még most is mocsaras, belvizes mély részekből kiemelkedő

¹³ Istvánovits Eszter szíves szóbeli közlése. Az adat a nyíregyházi Jósa András Múzeum adattárából származik.

7. kép Tiszaladány 2. sír: csonteszköz

7. Abb. Tiszaladány, 2. Grab: Knöchernes Gerät

Рис 7. Тисаладань погребение 2: костяной инструмент

dombon (az őskortól kezdve) településre utaló nyomokat találtunk (Csobaj, Hegyeshalom, illetve Kossuth utca¹⁴).

Szót kell ejtenünk Tokaj kiemelt szerepéről. A Barbaricumon át vezető római kereskedelmi út Aquincumból kiindulva Hatvanon át nagyjából Miskolc irányában vezetett. Bizonyítéka a rákospalotai genio commercii oltár (GABLER 1968. 212.), az út mentén előkerült római importtárgyakon kívül pl. a késő római őrállomás megléte Hatvan-Gombospusztán (SOPRONI 1970.). Ebből ágazott le a Sajó és a Hernád völgyén át az észak felé vezető út (SALAMON-TÖRÖK 1960.), meghosszabbítása pedig Mezőkeresztes-Muhi – a Hernád-Sajó torkolat – Szerencs-Tokaj irányában haladt. Tokaj az egyetlen megfelelő tiszai átjáró a Bodrog, a Tisza és a Taktaköz mocsarai között. Ezt megerősítik a Tokaj környékén előkerült leletek: állítólag innen jutott a Magyar Nemzeti Múzeumba 1896-ban – kereskedő útján – egy római fibula, egy bronzcsiptető, három súly, közülük az egyik ezüstberakásos felirattal¹⁵.

1901-ben Tokaj vidékéről származó áttört díszű bronzdarabokat, római bronzöv részeit vette meg a Nemzeti Múzeum¹⁶. Római ezüstérmét találtak a tokaji hegyen (IMP M IVL PHILIPPVS AVG//PM TRP//COS PP)¹⁷. Ugyancsak Tokaj mellett aranyérem került elő Pallas vagy Alexander fejével¹⁸. Végezetül megemlítem,

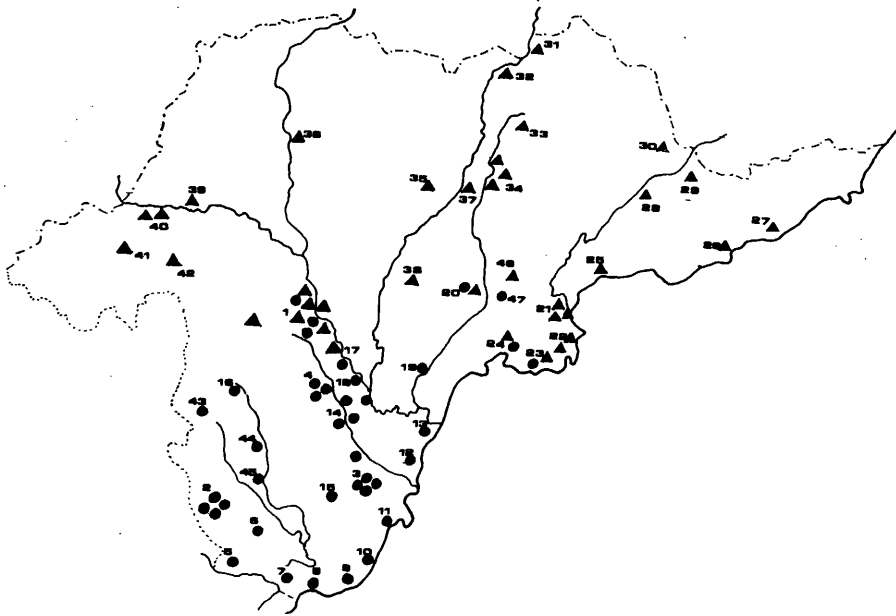
¹⁴ A szerző terepbejárásai 1990-1991-ben. A leletek a miskolci Herman Ottó Múzeumban vannak.

¹⁵ Hpl.: A N. Múzeumi Régiségtár gyarapodása az 1896-ik évi harmadik évnegyedben. *AE* 16. 1896. 442-444.

¹⁶ Hpl.: A Nemzeti Múzeum Régiségosztályának gyarapodása 1900. évi áprilistól december végéig. *AE* 21. 1901. 186-190.

¹⁷ O.T.: Hazai leletek. *AE* 9. 1875. 123-125.

¹⁸ Egyveleg. *AE* 2. 1870. 271-276.

8. kép Észak-Magyarország római kori lelőhelyei (a dolgozatban nem minden lelőhely anyaga szerepel részletesen): 1: Miskolc és környéke (Szirma, Szirmabesenyő), 2: Mezőkövesd, 3: Mezőcsát és környéke, 4: Nyékládháza, 5: Egerlövő, 6: Szentistván, 7: Négyes, 8: Tiszavalk, 9: Tiszadorogma, 10: Ároktő, 11: Tiszakeszi, 12: Oszlár, 13: Sajóörös, 14: Hejőkeresztúr és környéke (Hejőpapi, Hejőszalonta), 15: Gelej, 16: Kács, 17: Ónod, 18: Muhi, 19: Böcs, 20: Fancsal, 21: Tokaj, 22: Tiszaladány, 23: Tiszatardos, 24: Csobaj, 25: Zalkod, 26: Tiszakarád, 27: Cigánd, 28: Sárospatak, 29: Alsóberecki, 30: Sátoraljaújhely, 31: Abaújvár, 32: Hidasnémeti, 33: Hejce, 34: Arka, Boldogkőváralja, 35: Garadna, 36: Szendrőlád, 37: Gibárt, 38: Hernádbüd, 39: Putnok, 40: Hét, 41: Ózd-Szentsimon, 42: Bánhorváti, 43: Cserépfalu, 44: Bükkábrány, 45: Mezőnyárad

8. Abb. Die römischen Fundorte Nordungarns (in der Arbeit ist nicht das Material jedes Fundortes detailliert aufgeführt)

Рис 8. Памятники римского времени в Северной Венгрии (не все материалы местонахождений описаны в статье детально)

hogy a Csallány Dezső által a Gepida Corpusban újhartyániként közölt csat (CSALLÁNY 1961. 217. t. 3-11.) Bóna István megjegyzése szerint Tokaj és Tiszaladány között került elő valójában (BÓNA 1963. 138.).

A Tokajtól a Bodrog mentén északkelet felé irányuló kereskedelmi utat jelezhetik azok a római érmek, melyeket pl. Sátoraljaújhely környékén találtak: a Várhegy déli oldalán Hadrianus és Antoninus Pius érmek, a Sátorhegy déli oldalán 2 db Hadrianus érem került elő (DONGÓ 1900., DONGÓ 1902.).

A rendelkezésünkre álló régészeti lelőhelyek térképre vitelével a kétféle népességet, illetve települési tömböt kívántam megjeleníteni (8. kép). Az újabb leletek sem változtatták meg azt a feltételezést, hogy a szarmata megszállási terület nagyjából a Csörsz vonaláig terjedt. A korai szarmata leletek „lépik” csak át ezt a határt, a későbbi anyag „visszahúzódik” a sánc mögé. A területi átfedések az egymás közötti, illetve római közvetítéssel történő kereskedelem (lásd a kereskedelmi utak!) következményei is lehetnek.

A kétféle régészeti anyagon belüli további finomítások, pontosabb időrend felállítására a következő évek feladata lesz számomra. A viszonylag gazdag szarmata leletanyag mellett az északi területek germán jellegű népességének hagyatékát is szükséges lesz terepbejárásokkal és lehetőség szerint ásatásokkal gyarapítani, hogy az itt felvázolt munkában tovább haladhassunk.

Irodalom

- BÓNA 1963.** = Bóna, I.: Rec. Csallány, D., Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-568 u. Z.) *AH* 38. 1961. *AÉ* 90. 1963. 137-140.
- ČILINSKÁ 1966.** = Čilinská, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. (Slovensko-avarské pohrebisko v Nových Zámkoch.) Bratislava 1966.
- CSALLÁNY 1961.** = Csallány, D.: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-568. u. Z.) *AH* 38. 1961.
- DONGÓ 1900.** = Dongó, Gy.G.: Római korabeli pénzleletek Megyasszón. *Adalékok Zemplén Vármegye történetéhez.* 1900. 63-64.
- DONGÓ 1902.** = Dongó, Gy.G.: Ös római pénzleletek. *Adalékok Zemplén Vármegye történetéhez.* 1902. 63.
- FETTICH 1965.** = Fettich, N.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. *Studia Archaeologica* 3. 1965.
- GABLER 1968.** = Gabler, D.: Terra sigillaták a Kelet-Pannoniával szomszédos Barbaricumban. A barbaricum importjának néhány kérdése. (*Терра сигиллата в соседнем с Восточной Паннонией Барбарикуме.* Sigillaten im Ostpannonien Benachbartem Barbaricum.) *AÉ* 95. 1968. 211-242.
- KOLNÍK 1980.** = Kolník, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980.
- KOVRIG 1963.** = Kovrig, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *AH* 40. 1963.
- LESZIH 1939.** = Leszih, A.: Borsodmegyei szkíta leletek. (Scythian finds from the county of Borsod) *FA* 1-2. 1939. 68-87.
- LOVÁSZ 1990.** = Lovász, E.: Vandál telep Tiszaladányban. In: *Tanulmányok Tokaj-Hegyalja múltjából II.* Miskolc 1990. 6-13.
- PÁRDUCZ 1957.** = Párducz, M.: Római császárkori telep Miskolcon. (Siedlung aus der römischen Kaiserzeit in Miskolc.) *HOMÉ* 1. 1957. 45-59.
- PÁRDUCZ 1959.** = Párducz, M.: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *ActaAH* 11. 1959. 309-398.
- SALAMON-TÖRÖK 1960.** = Salamon, Á. - Török, Gy.: Funde von NO-Ungarn aus der Römerzeit. *FA* 12. 1960. 145-171.
- SOPRONI 1969.** = Soproni, S.: Limes Sarmatiae. (Limes Sarmatiae.) *AÉ* 96. 1969. 43-53.
- SOPRONI 1970.** = Soproni, S.: Késő római katonai őrállomás Hatvan-Gombospusztán. (Spätromische militärische Station in Hatvan-Gombospusztan.) *Dolgozatok Heves megye múltjából.* Eger 1970. 17-29.
- VADAY 1980.** = H. Vaday, A.: Neuere Angaben zur Frage der Verbreitung des sog. Schildkopfarmringes. *SIA* 28-1. 1980. 91-100.

- VÉGH 1962/63.* = K. Végh, K.: Koracsászárkori település maradványa a miskolci Szabadság téren. (Frühkaiserzeitliche Siedlungsreste auf dem Szabadság-tér in Miskolc.) *HOMÉ* 4. 1962/63. (1964) 45-62.
- VÉGH 1971.* = K. Végh, K.: Szarmatakori leletek a miskolci Herman Ottó Múzeumban. (Sarmatenzeitliche Funde im Herman Ottó Museum von Miskolc) *HOMÉ* X. 1971. 87-114.
- VÉGH 1974/75.* = K. Végh, K.: Régészeti adatok Észak-Magyarország i.sz. I-IV. századi történetéhez. (Archäologische Beiträge zur Geschichte Nordungarns im I-IV. Jahrhundert n.Z.) *HOMÉ* 13-14. 1974/75. (1975) 65-129.
- VÉGH 1988.* = K. Végh, K.: Császárkori telep Miskolc-Szirmán. (Anlage aus der Kaiserzeit in Miskolc-Szirma.) *HOMÉ* 27. 1988. (1989) 463-499.

Новые данные по истории Северной Венгрии в римское время

Находки римского времени из Северной Венгрии – особо обращая внимание на область Боршод-Абауй-Земплен – были опубликованы в 1975 г. Каталин К. Вег. Сбор материала она закончила в 1973 г. Её определение, согласно которому большая часть опубликованного материала происходит с поселений, к сожалению всё ещё верно несмотря на прошедшие с тех пор 18 лет. Материалу множества недавно открытых поселений можно противопоставить лишь несколько раскопанных за последние годы могильников.

Некладхаза, III Кавичбана (гравийный карьер) – здесь был открыт сарматский могильник с трупосожжениями. Были найдены как урновые, так и безурновые захоронения. Бронзовый поясной набор одного из погребений пока не имеет аналогий. (Наряду с могильником здесь также были найдены следы поселения.)

В окрестностях Арокте было обнаружено богатое сарматское женское погребение. Нашедшие захоронение не потревожили его, таким образом я имела возможность сама исследовать погребение, содержавшее серебряную и золотую фибулы, а также большое количество янтарных бус. В результате исследования на этой территории, разрушенной строительством плотины, было открыто лишь одно разграбленное погребение с неопределимой римской монетой.

На памятнике Сентиштван-Гёдрёк также была открыта часть сарматского могильника. Были найдены погребения, окруженные ровиком.

В окрестностях Эгерлёвё, примерно в 3 км от гепидского могильника было открыто детское погребение с бусами и фибулой. Это говорит о том, что на этой территории наряду со множеством следов поселений можно рассчитывать на могильник.

Исследования окрестностей поселения в Тисаладань пока не дали результатов. При разведке, а также раскопках 1991 г. были обнаружены новые следы поселений. Начинает прорисовываться густонаселенная система поселений на территории от Токая по направлению к линии Тисаладань-Тисатардош-Чобай. Этот факт становится ещё интереснее в свете попавших в Национальный музей в прошлом веке находок римского времени: римская фибула, грузики с надписями, клад украшений, части бронзового ажурного пояса и т.д.

Кроме материала упомянутых памятников в данной работе я даю обзор результатов разведок и раскопок в Тисаладане.

Эмеше ЛОВАС

Neuere Angaben zur römischen Geschichte Nordungarns

Das römische Hinterlassenschaftsmaterial von Nordungarn – unter besonderer Beachtung des Komitats Borsod-Abaúj-Zemplén – publizierte Katalin K. Végh im Jahre 1975, die die Materialsammlung für ihre Studie 1973 abschloß. Die Feststellung, daß ein Großteil der publizierten Funde aus Siedlungen stammt, deckt sich – leider – auch nach den vergangenen 18 Jahren mit der Wirklichkeit. Lediglich die Erschließung einiger neuerer Gräberfelder können wir dem Material der neuerdings zum Vorschein gekommenen zahllosen Siedlungen gegenüberstellen.

Am Fundort Nyékládháza, III. Kavicsbánya erschlossen wir ein sarmatisches Gräberfeld mit Brandgräbern. Dort fanden wir sowohl Urnen- als auch Streubrandbestattungen. Die eigenartige Bronzegürtelgarnitur aus einem der Streubrandgräber ist ein Stück, für das es auch gegenwärtig noch kein Beispiel gibt. (Neben dem Gräberfeld erschienen auch hier die Siedlungsspuren.)

An der Grenze zum Ort Ároktő kam das Grab einer reichen Sarmatin zum vorschein. Der Finder hatte das Skelett – eigenartiger Weise – unberührt gelassen, so konnte ich die Bestattung selbst erschließen, die uns eine Silber- und Goldfibel sowie eine große Anzahl Bernsteinperlen bescherte. Im Ergebnis der Rettungsgrabung stießen wir hier – auf dem durch den Schutzdamm gestörten Gebiet – lediglich noch auf ein durchwühltes Grab, dessen Beigabe ein bis zur Unkenntlichkeit abgenutztes römisches Silberstück war.

Am Fundort Szentistván-Gödrök erschlossen wir ebenfalls den Teil eines sarmatischen Gräberfeldes, in dem auch von Gräben umgebene Gräber vorkamen.

In der Umgebung von Egerlövő, ungefähr 3 km vom gepidischen Gräberfeld entfernt, deutet ein Kindergrab mit Perlen und einer Fibel darauf hin, daß wir neben den zahlreichen Siedlungsspuren in dieser Gegend auch mit einem Gräberfeld rechnen können.

Die Forschung in der Umgebung der Siedlung von Tiszaladány war bisher nicht von Erfolg gekrönt. Sowohl bei den Geländebegehungen, als auch im Zuge der

Ausgrabung des Jahres 1991 stießen wir nur auf weitere Siedlungsspuren. Langsam beginnt sich von Tokaj aus auf der Linie Tiszaladány-Tiszatardos-Csobaj ein verhältnismäßig dichtes Siedlungsnetz abzuzeichnen. Diese Tatsache läßt das Vorhandensein der aus der Umgebung von Tokaj im vergangenen Jahrhundert ins Nationalmuseum gelangten römerzeitlichen Funde noch interessanter erscheinen: römische Fibel, Gewichte mit Inschriften, Schmuckschatz, Teile eines Bronzegürtels mit durchbrochenen Verzierungen usw.

Neben dem Material der oben erwähnten Fundorte gehe ich in meinem Vortrag außerdem auf die Grabung in Tiszaladány sowie das Ergebnis der Geländebegehungen ein.

Emese LOVÁSZ
Kazinczy Ferenc Múzeum
Sátoraljújhely
(Pf. 40. II-3980)

Pajzsos temetkezések a Dunától keletre eső kárpát-medencei Barbaricumban

ISTVÁNOVITS ESZTER – KULCSÁR VALÉRIA

A kárpát-medencei Barbaricum kutatásának elhanyagolt területei közé tartozik a rítus vizsgálata. Ennek egyik oka – a többi között – abban keresendő, hogy alig-alig rendelkezünk megbízható pontos információkkal az eddig előkerült sírokról. A másik ok a temetkezések rablottságának magas százalékos aránya. Ha ezek után mégis megkíséreljük értékelni a leletegyütteseket, akkor azt találjuk, hogy a vizsgálható tárgyak túlnyomó többsége a viselet részéhez tartozott, s alig-alig találunk a szó klasszikus értelmében mellékleteket, mint pl. edényeket, orsókat, fegyvereket stb.

A Dunától keletre fekvő kárpát-medencei római kori Barbaricum sírmellékletei között viszonylag ritkán fordulnak elő fegyverek, s ezen belül különösen kicsi a pajzsok száma¹. Míg e tárgyak formája, kivitele jó kiindulópontul szolgálhat a sír kronológiai helyzetének meghatározásához, s egyben gyakran árulkodik az adott népcsoport „külső kapcsolatairól”, addig a temetkezési rítus elemeként vizsgálva (helye a sírban, a vele együtt elhelyezett fegyverekkel alkotott kombináció, a sírbatétel előtti megrongálás, a harcos temetőbeni helyzete stb.) fontos információkat hordoz egy-egy zárt kulturális kör körülhatárolásához.

Területünk földrajzi környezetét tekintve három nagyobb régió hatását kell figyelembe vennünk a kárpát-medencei pajzsok eredetének vizsgálatakor. Ezek: nyugatról és délről a Római Birodalom, északról és északkeletről a kelta-dák-germán kultúrák, keletről pedig az irániaktól uralt sztyeppe kiegészítve a fentiekhez kapcsolódó rendkívül sokszínű Marosszentanna-csernyahovi műveltséggel és a pontusi görög-római-barbár szimbiózissal.

A Dunától keletre fekvő kárpát-medencei Barbaricumból a következő leletek állnak rendelkezésünkre:

- 1. Apa-Kavicsbánya:** 1985-ben hamvasztásos sír került elő, melynek leletei közt volt egy bronzumbóval és bronz pajzsfogóval felszerelt – római – pajzs. Kísérőleletek: római kard, lándzsahegy, kopjacsúcs, vassarkantyú, vasolló (JAHN 1921.122., DICULESCU 1923.6., VENDE MVV.411., BÓNA 1986.62.). A leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban 81.1895-1-8. leltári számon találhatóak.
- 2. Ardánháza (Ardanovo):** Szántáskor a gazdák 2 kardos sírra akadtak. Lehóczky Tivadar a következőket figyelte meg. Mindkét sír É-D-i tengelyű, a csontok fehérek és elporlottak. Az elsőben egy vas pajzsdudor is volt. M: 10 cm, Átm: 11 cm. Pereme 3 cm széles. A leírt 7,5 cm hosszú „sallangszerű lemez” a pajzsfogó töredéke. Kísérőleletek: összehajtott

¹ Nem foglalkozunk itt a quad-markomann terület fegyvereivel, melyek külön csoportot jelentenek.

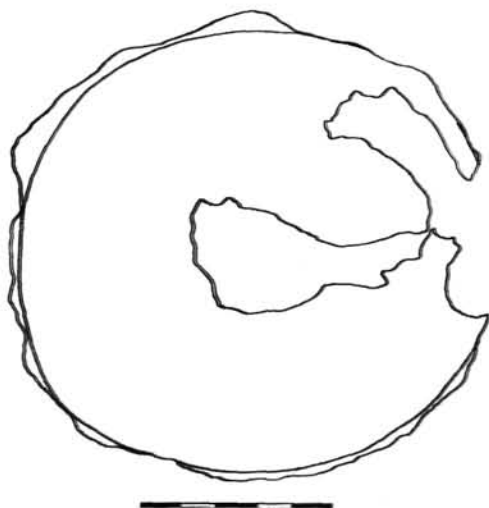
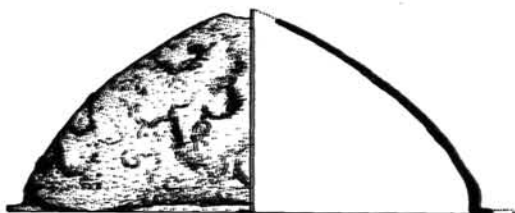
kard, 2 lándzsa, nyílhegy, 2 kés, vaslemez, vashorog, vasfibula(?), vassarkantyú. A másik sír leírásában szereplő 12 cm-es „sallangszerű lemez” pajzsfogóként határozható meg. Kísérőleletek: összehajtott kard, 2 lándzsa, csat, vassarkantyúk, vaslemez (LEHÓCZKY 1891.141-142., LEHÓCZKY 1908.259-261.VI-VII. ábra, LEHÓCZKY 1912.45.XII-XIII. ábra, JANKOVICH 1931.X.T., EISNER 1933.213.Obr.21/3., KROPOTKIN 1977. Abb. 3/9.). A legújabb közlésben 2 pajzsdudor szerepel a pajzsfogó mellett (KOTIGOROSKO 1991.Risz.27/12-14.).

3. Berettyóújfalú–Herpály 6. halom: A 7 halom egyikében aranylemezzel bevont, díszített ezüst pajzsdudort találtak halmos, lovas temetkezés mellékleteként 1849-ben. Kísérőleletek: „lándzsaforma fegyver, s ökölnyi nagyságú dudoros csatnak látszó arany műdarab” (GYALOKAY 1875., REINACH 1894., PULSZKY 1897.18-19. 127. rajz., FETTICH 1930., PÁRDUCZ 1950.68-69. 27.lh. LXXXIX. t. 1., HAMPEL 1886.158. 103. rajz.). A pajzsdudort a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi 38/1854. számon.

Bélavárhegy – Id. Boinești

4. Biharkeresztes–Ártánd–Kisfarkasdomb: 2 sírban hosszú karddal együtt fordult elő pajzsdudor (MESTERHÁZY 1989.194.).
5. Biharkeresztes–Ártánd–Kisfarkasdomb: Egy harmadik pajzsdudorról nincs közelebbi információk (MESTERHÁZY 1989.194.).
6. Bodrogszentmária (Plešany, volt Svätá Mária): Az 1892-ben a Nemzeti Múzeumba került szörvány anyagok között szerepel egy kerek vas pajzsdudor 30.1892.68. leltári számon (HAMPEL 1892.374-375.) (1. kép). (Plexani)
7. Boinești (Bujánháza)–Bélavárhegy: Hamvasztásos sírból került elő egy 3 darabból összeállított vas pajzsdudor. M: 18,2 cm, Átm: 15,1 - 16,4 cm. Pereme 2,1 cm széles. 4x1 db 2,1 cm hosszú, gömbös fejű nittel erősítették a 7,5-8 mm vastag pajzshoz. Kísérőlelet: vércsatornás kard összehajtott töredéke. A lelőhelyről sarkantyú, lándzsahegy, fibula is ismert, de lelőkörülményeik tisztázatlanok (VENDE MVV.411., KOVÁCS 1965/66.). A pajzsdudor és a kardtöredék a nagybányai Tartományi Múzeumban található 583. számon.
8. Bratovo (Batár)–Halottdomb: 1976-ban a kurgán keleti része alatti urnasírban találtak fegyvereket, többek között egy tűzben megégett pajzsdudort. M: 8 cm, Átm: 14,5 cm. 3 gömbölyű fejű nittel erősítették a pajzshoz. Ugyanitt előkerült egy pajzsfogó töredéke is. Kísérőleletek: 2 kopjahegy, kés, rúd. Az urnától nem messze kis gödörben kalcinált csontok mellett rossz állapotú, deformálódott pajzsdudor. M: 12 cm. Mellette a pajzsfogó töredéke. Kísérőleletek: kopjahegy, olló töredékei, kés, két pár sarkantyú töredékei, kulcs, vas számszeríjfibula töredéke, bronztöredék (KOTIGOROSKO 1979.156-157. Risz.2,4,15.).
9. Budești (Budatelke): 1888-ban vasút építéskor – valószínűleg váz mellett – kannelúrázott palástú vas pajzsdudort találtak. M: 10,5 cm, Á: 18 cm. Pereme 3,5 cm széles. 6x1 db nittel erősítették a pajzshoz. Törött. Kísérőleletek: agyagkorsó és kard (GAIU 1979.536-539. PLL, HOREDTE 1982. 148., 150 Abb. 59/2., BONA 1986/h.133.). A pajzsdudor a bistriai múzeumban 261. leltári számon található.
10. Cehăluț (Magyarcsaholy): 1986-ban a szatmárnémeti múzeumba került innen egy lelet-együttes, benne egy antennás vas pajzsdudor pajzsfogóval. Kísérőleletek: egy köpös vas nyílhegy, valamint egy kisebb és egy nagyobb vas lándzsahegy².
11. Csongrád–Berzsenyi u. 4. sír: Bolygatott, 94x221 cm nagyságú sírban DDK-ÉÉNY 345-165° tájolású váz maradványai (2. kép 1.). A bal térd külső oldalánál, a láb szinte felett kúpos vas pajzsdudor feküdt az oldalán (3. kép). M: 12,2 cm, Átm: 16 cm. Pereme 2,8 cm széles. 6x1 db nittel erősítették a pajzshoz. Ép. Tetejét bronzlemez fedi. Kísérőleletei: oldalt hajlított lábú vasfibula (2. kép 3.) a koponya bal oldalánál, ugyanott kés (2. kép 4.) és csipesz, vascsat, a jobb láb külső oldalán hegyével lefelé 35,7 cm hosszú lándzsahegy (2. kép 2.) (PÁRDUCZ 1963.20.III/9., IV/8.). A leletek a csongrádi múzeumba kerültek. A pajzsközép leltári száma: 73.1.2.

² A leletek publikálatlanok. Az információt Gh. Lazinnak köszönjük. A tárgyak jelenleg a Satu Mare-i (Szatmárnémeti) múzeum kiállításán láthatók.

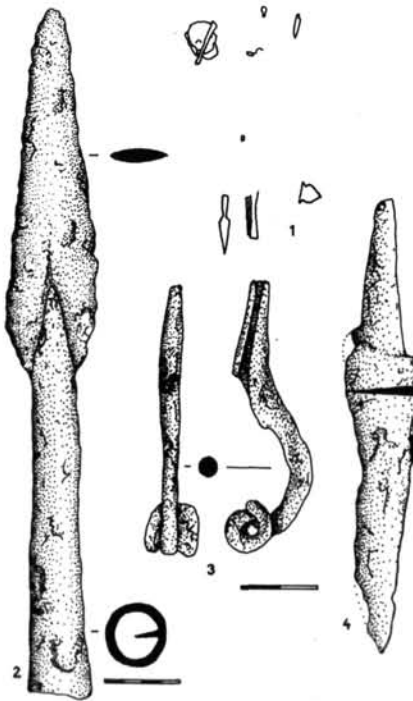

1. kép Bodrogszentmária (Plešany)

1. Abb. Bodrogszentmária (Plešany)

Рис 1. Бодрогсентмарія

- 12. Csongrád-Werbőczy u. 9. sír:** Tary László 1935-ben 10 sírt tárt fel a lelőhelyen. A 9. sírban egy lándzsás kíséretében vas pajzsdudor került elő (4. kép). M: 10,5 cm, Átm: 17,5 cm. Felerősítési módja kérdéses, mivel a pereme töredékes (PÁRDUCZ-KOREK 1946/48.298-299.). A pajzsdudor a csongrádi múzeumban található 88.83.22. leltári számon.
- 13. Csökmő:** Bóna István említ innen fegyveres sírokat, amelyekben pajzsdudorok és lándzsák voltak (BÓNA 1986/b.132.).
- 14. Érkörtvélyes (Curtuiuşeni)-Ligetdomb:** A három keltának meghatározott pajzsdudorról Bóna István írta le, hogy azok II. sz-i germán sírból származhatnak a további mellékletek alapján. Kísérőleletek: vödör vaspántja, kézivonó, edény (ROSKA 1942.229-230.Abb.2/1,2,6., BÓNA 1961.200. 9. kép).
- 15. Galgahévíz-Monostori völgy 2. halom:** Szalay Ákos és Fettich Nándor tárt fel itt két halmot. A 2. halomban vas pajzsdudor töredékeire bukkantak, amelyek azonban „nem voltak megmenthetőek”. Fettich szerint olyan lehetett az umbó, mint a jászalsószentgyörgyi 3. mellékhalomé. Kísérőleletek: 2 db ovális zárt bronzkarika, lándzsahegy (PÁRDUCZ 1950.72.29. lelőhely). E lelőhely leletei a Nemzeti Múzeumba kerültek (14.1930.1-4.), a pajzs azonban nem szerepel közöttük.
- 16. Geszteréd 3. vagy A. halom:** A kirabolt halmos sír D-É-i tájolású volt. A halottat vasalt koporsóban temették el. A sírföldben lócsontokat találtak. A váz bal oldalánál ezüstlemezzel borított, 3x2 szegeccsel felerősíthető római bronz pajzsdudor feküdt. A pajzs „eredetileg a koporsó fej felőli végéhez lehetett kívülről odatámasztva”. Kísérőleletek: vaszabla, ró-

2. kép Csongrád-Berzsényi utca 4. sír

2. Abb. Csongrád-Berzsényi utca, 4. Grab

Рис 2. Чонград-улица Бержени, погребение 4.

mai ezüst sarkantyúpár, a váz jobb oldalán díszes hüvelyű római vaskard, a bal oldalon lándzsahegy, csat, övveretek, szíjvég, karika (karperec?), átfúrt korong (orsógomb?), a koponyánál III. századi sigillata utánzat (RÓMER 1869., VÉCSEY 1869.49-52., HAMPEL 1871.113-114., RÓMER 1873.28., RÓMER 1876.135., JÓSA 1899.387-388., PÁRDUCZ 1950.62., BÓNA 1986.58., 63-64.).

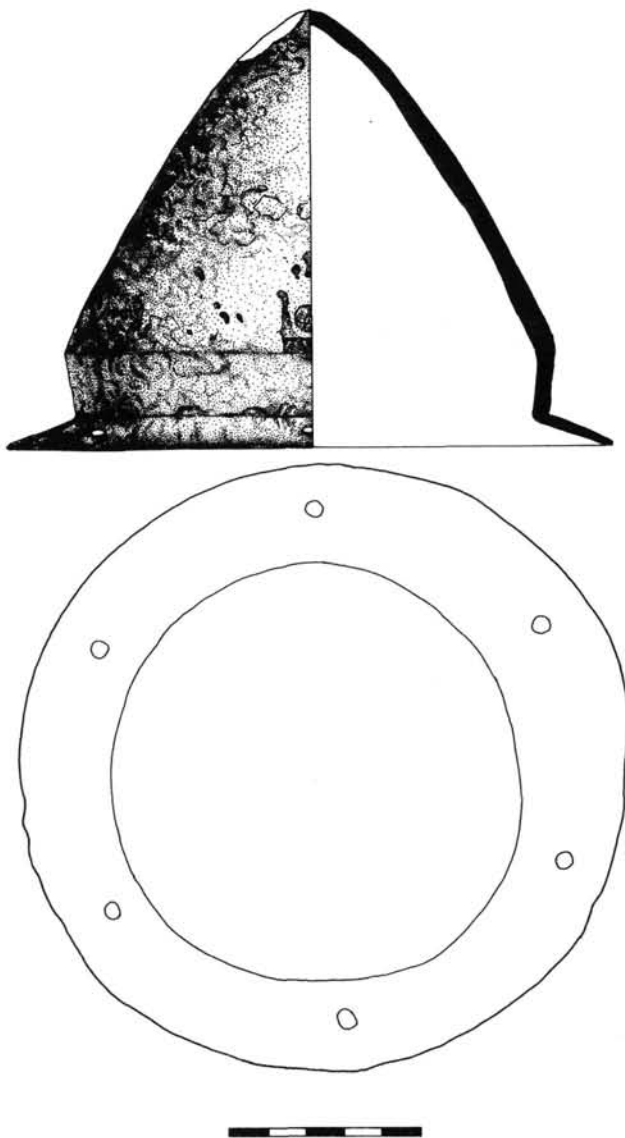
17. Geszteréd: Ismeretlen lelőkörményű vas pajzsdudor töredékét őrzi a Jósa András Múzeum Geszteréd lelőhely megnevezéssel. Leltári száma: 64.1139.1. (5. kép).
18. Gibárt: Ismeretlen körülmények között előkerült urnasírból említenek a többi közt egy pajzsfogót. Kísérőleletek: egy kard az urnában, ezüstlemezes lándzsahegy, lándzsapapucs, ezüstborítású nyílhegy, 7 kés, 2 csat (KOSSINA 1905.383.). A pajzsfogó elveszett.
19. Hajdúszoboszló-Bajcsy-Zs.u: Ny-K-i tájolású váz mellett vas pajzsdudort találtak egy leletmentés során. A pajzst a koporsó mellé tették. A Déri Múzeumban őrzött pajzs leltári száma: 90.4.19³.

Herpály – Id. Berettyóújfalú-Herpály

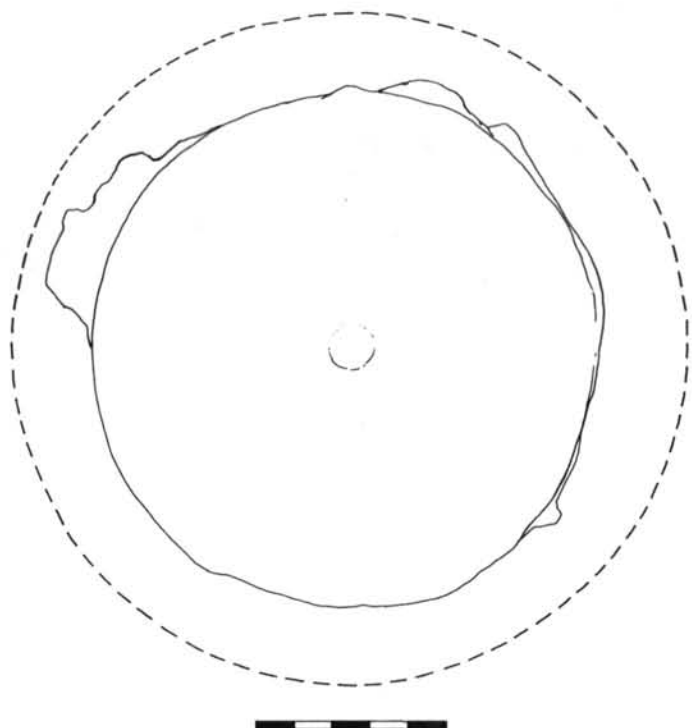
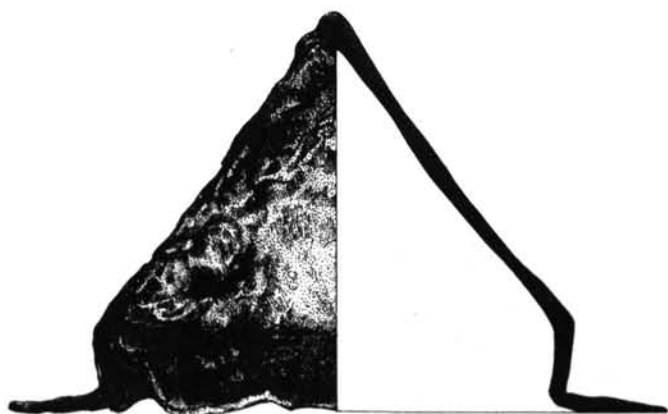
20. Horgos-Röck István-féle birtok: A leírás szerint Ny-K-i tájolású lovas sírban fekvő váz melle táján vas pajzsdudor került elő. A vele együtt publikált kengyelpár alapján egy honfoglalás és egy népvándorlás kori sír leletei keveredtek össze⁴. A korszakunkból szár-

³ A sírra vonatkozó adatokért Hajdú Zsigmondnak, a leletek megtekintésének lehetőségéért Nép- per Ibolyának tartozunk köszönettel.

⁴ A honfoglaló együttesrel Kovács László (MTA) foglalkozik.

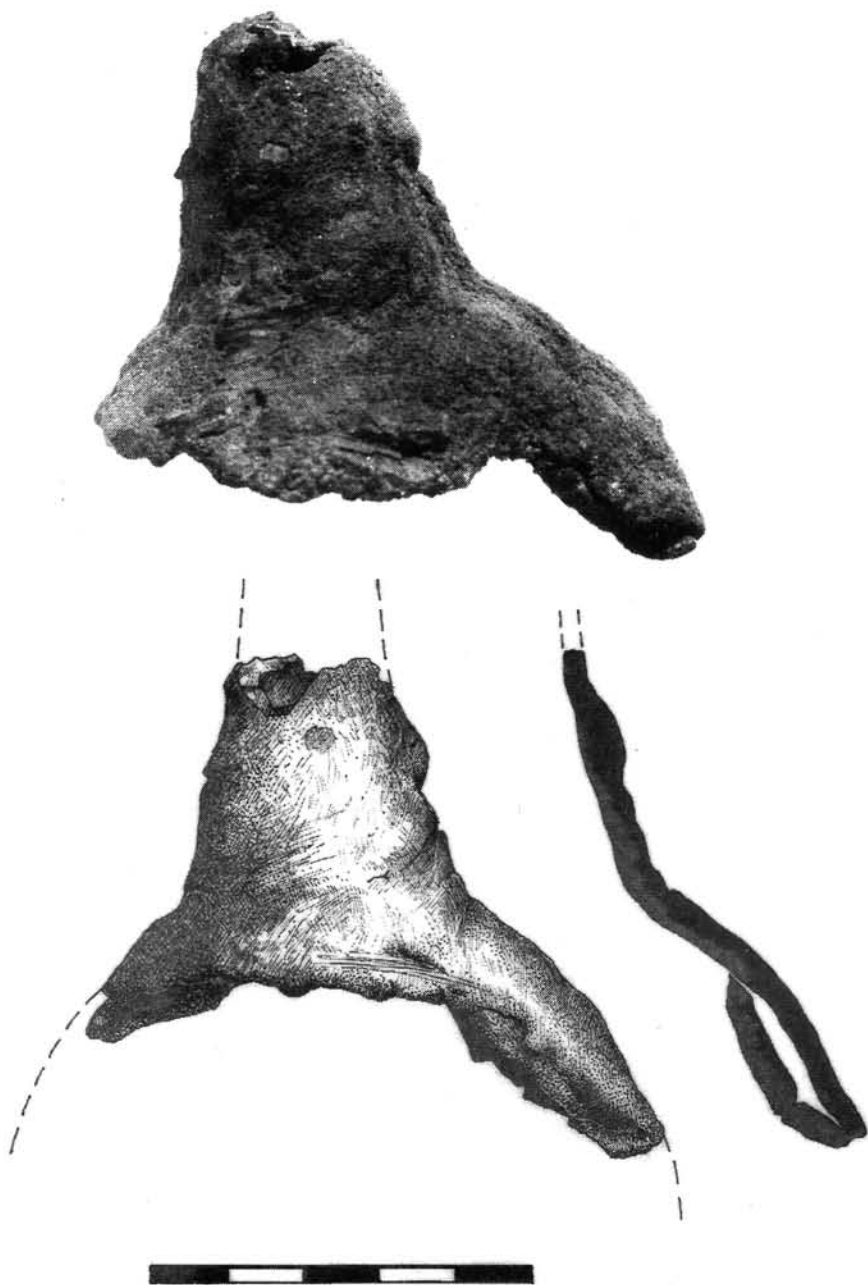
3. kép Csongrád-Berzsenyi utca 4. sír
3. Abb. Csongrád-Berzsenyi utca, 4. Grab
Рис 3. Чонград-улица Вержени, погребение 4.

4. kép Csongrád-Werbőczy utca 9. sír

4. Abb. Csongrád-Werbőczy utca, 9. Grab

Рис 4. Чонград-улица Вербёци, погребение 9.

5. kép Geszteréd szórvány
5. Abb. Geszteréd, Streufund
Рис 5. Гестеред, случайная находка

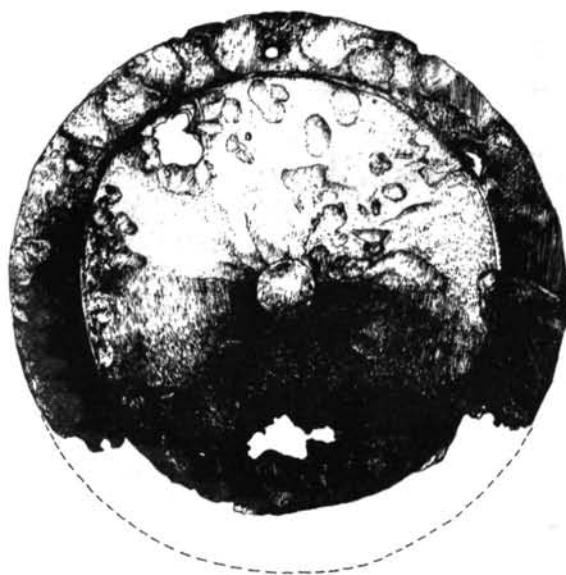

6. kép Horgos-Röck István birtoka
6. Abb. Horgos-Grundbesitz des István Röck
Рис 6. Хоргош - земля Иштвана Рёка

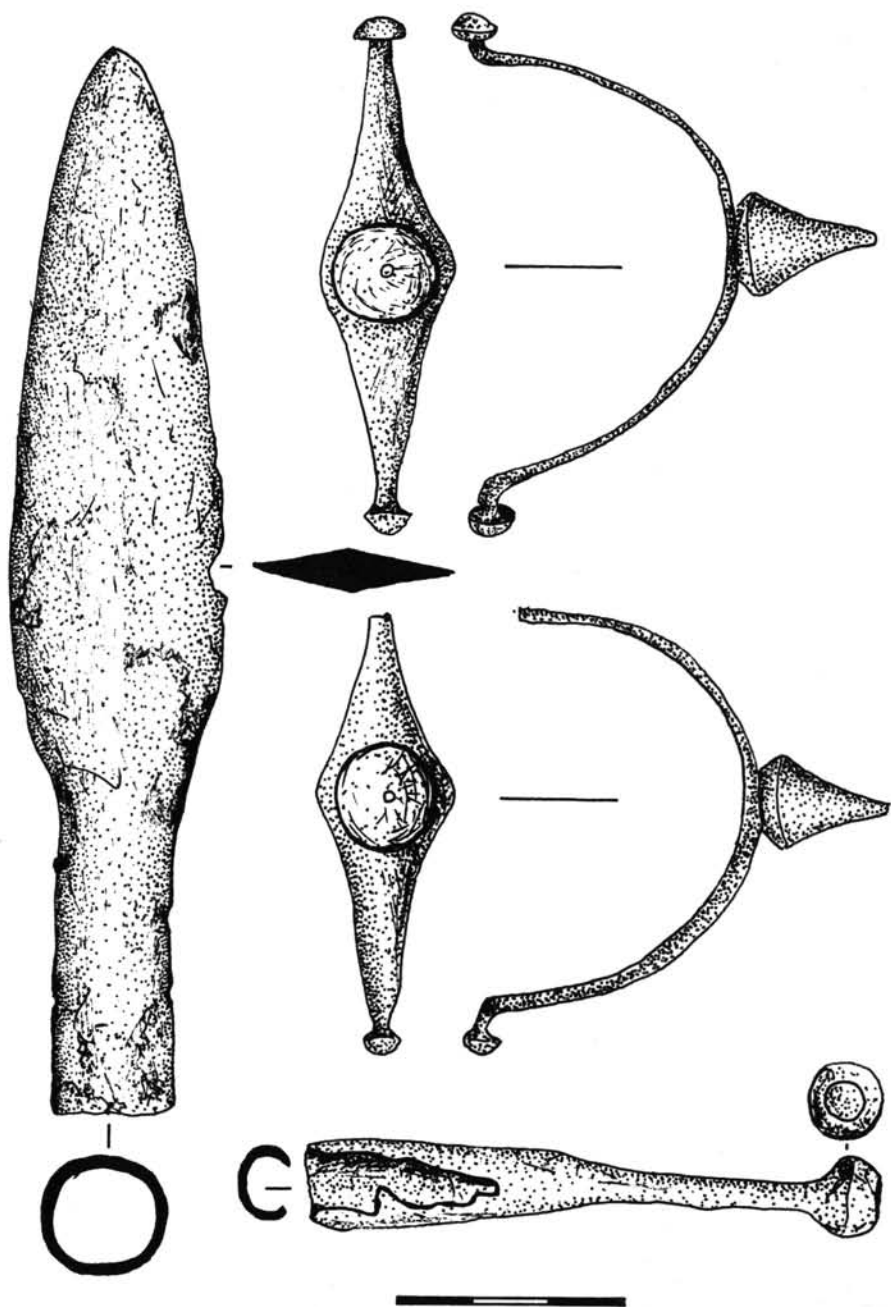
mázó sír leleteinek többségén valószínűleg égéstől származó fényes patina figyelhető meg, ami alapján hamvasztásos rítusra gyanakodhatunk. A pajzsdudor M: 14,3 cm, Átm: 18 cm. A felerősítésből a két ellentétes oldalon 1-1 nitthely vehető ki, a másik két oldal csonka (6. kép). Kísérőleletei: összegörbített kard, tör, vödör pántjai, 2 kés, csat (TERGINA 1894.204.II. tábla, PÓSTA 1905.20.). A leletek a szegedi Móra Ferenc Múzeum tulajdonába kerültek. A pajzsdudor leltári száma: 3/1896.i.

- 21. Hortobágy-Poroshát II. halomcsoport 10. sír:** Zoltai Lajos ásatása során DNY-ÉK-i tájolású, nagyméretű sírgödörből (3,5 m-nél hosszabb, 2,5 m-nél szélesebb), 160 cm mélyen bolygatott váz került elő. A sírgödör alja teknős kiképzésű volt. A tárgyak a sír ÉK-i végében összedobálva kerültek elő. A pajzsdudor az ÉNy-i sarokban feküdt. M: 12,5 cm, Átm: 13,8 cm. Pereme: 1,7 cm. 4x1 db gömbfejű nitt segítségével erősítették a pajzshoz. Belsejében famaradványokat talált az ásató. Mellette 4-5x1-1,5 cm nagyságú vaspántok feküdtek egy 30x18 cm-es területen 3 vízszintes és 2 függőleges sorban. A pajzsfogó töredékei sem hiányoztak. Kísérőleletek: kard töredékei, lándzsa töredékei, zabla, szeg, üreges vasyűrű, bronzcsengő, bronz övveret, bronzfibula, sasszeg, bronzgyűrű (ZOLTAI 1941.274-275. Taf.III.). A leletek a debreceni Déri Múzeumban találhatóak. A pajzshoz tartozó leletek 1911.49.5.,6.,14. számmal szerepelnek.
- 22/a. Jászsalsószentgyörgy-Borsa halom 2. halom:** Éber László és Hild Viktor 1899-es ásatása előtt kibontott kurgán. Az elbeszélések alapján 2 m mély, 4,5x4,5 m-es, É-D 20-200° tájolású gödröt bontottak ki a halom Ny-i oldalán. A gödrön kívül szétszórt csontokat, illetve zsugorított vázat találtak, az É-i falon kívül edénytöredékeket, a sír ÉNy-i negyedében kb. 70x100 cm nagyságú elszineződésben ezüstlemezzel borított pajzsdudort. M: 4,4 cm, Átm: 15,5 cm. 3x3 db ezüstlemezzel bevont gömbös fejű nittel erősítették fel a 14-15 mm vastag fapajzshoz. Kísérőleletek: üvegtöredékek, csapszeges vaskarika (PÁRDUCZ 1950.69-72.28. lelőhely, VADAY 1989.233-234. Kat.21.Taf.11-12.). A leleteket a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi 97.1900.1-214. leltári számon.
- 22/b. Jászsalsószentgyörgy-Borsa halom 3. halom:** Az előző lelőhelyen, a 3. halom alatt 1 m mélyen É-D 342-162° tájolású, kirabolt sírban, az ÉK-i részen 2 mm vastag vaslemezből készített, aranyozott bronzlemezzel borított pajzsdudor. M: 7,2 cm, Átm: 15,7 cm. Töredékes. Felerősítése nem meghatározható. Kísérőleletek: arannyal átszótt, pitykedéses halotti lepel, csapszeges vaskarika, kandeláber, üvegtöredékek, vaspánt, II. sz-i denar, ezüstgomb, kampós vasszeg (VADAY 1989.234. Kat. 21. Taf.13-14.). A leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban vannak 97.1900.1-214. leltári számon.
- 23. Jászberény-Belső szőlő, Varga homokbánya 1. sír:** 120 cm mélyen D-É-i tájolású csontváz került elő. Az erről a környékről származó szórványok között szerepel egy kúpos vas pajzsdudor. M: 10,5 cm, Átm: 19 cm. Pereme 4 cm széles. Felerősítési módját nem ismerjük. Csúcán pálcatszerű végződés. Ugyancsak a szórványok közt tartanak egy lándzsacsúcsot és egy edényt (VADAY 1989.236.Kat.33.). A leletek a jászberényi Jász Múzeumba kerültek 61.201.1. leltári számmal, azonban ma már nincsenek meg.
- 24. Kékcse:** Szórvány hamvasztásos sírlet⁵. A leleteken égésnyomok figyelhetők meg. A vas pajzsdudor M: 10,2 cm, Átm: 14,7 cm. Pereme 1,4 cm széles. 4x1 db nittel erősítették fel (7. kép). Kísérőleletek: vas sarkantyúpár (8. kép 2-3.), vas kopjahegy (8. kép 1.), vas kopjavég (8. kép 4.) (JÓSA 1899.382., 384., JÓSA 1899/b. 27., 55-56., RICHTHOFEN 1930.238-240., BÓNA 1961/a.90-91.). A leletek a nyíregyházi Jósa András Múzeumban vannak. A pajzsdudor leltári száma: 64.1111.1.
- 25. Lesné 3. sír.** Helyben hamvasztott (?) temetkezésre utaló lábszár és állkapocs került elő egy korábbi halomba beleásva. A csontok helyzete alapján ÉÉNy-DDK tájolású volt a sír.

⁵ Jósa A. rajzán a Tisza ártéri partomlása szerepel pontos lelőhelyként. Az ajándékozó – Angyalossy P. – levele szerint: „Kékcse község mellett egy domb oldalán szántás közben állítólag cserépedényben csontrészekkel találtatott. Nézetem szerint itt régi temető lehetett, mert a homokos talajon lépten-nyomon láttam cserépdarabokat s apró csontmaradványokat.” (JAM Adattár).

7. kép Kékcse
7. Abb. Kékcse
Рис 7. Кекче

8. kép Kékcsé
 8. Abb. Kékcsé
 Рис 8. Кекче

- A láb táján egy halomban antennás pajzsdudor és pajzsfogó feküdt. Kísérőlelet: lándzsa (BUDINSKÝ-KRIČKA 1967.310., 41/1,2,3.).
26. **Mediaș (Medgyes) környéke:** Ismeretlen lelőköörülmények között került elő egy kúpos vas pajzsdudor. M: 13,5 cm, Átm: 22 cm. Pereme 5 cm széles. Felerősítési módját nem ismerjük (HOREDT 1982.147., 150-151. Abb. 59/1.).
27. **Medieșul Aurit (Aranyosmedgyes):** Az itt feltárt sírleletek közt szerepel egy töredékes pajzsdudor (HOREDT 1973.Abb.5.)⁶
28. **Nagykamarás-Bercsényi u.:** Csontváz mellett pajzsdudor. Kísérőleletek: lándzsa, kard. A leletek elvesztek. A közelben Ny-K-i váz került elő hunkori korszál⁷.
29. **Nagymágocs-Fertői úti homokbánya:** 1956-ban egy kirabolt, 280 cm hosszú, D-É 332-152° tájolású tölgyfa koporsóban – mely valószínűleg eredetileg „szuszék” lehetett – vas pajzsdudor felét találták meg az összedobált váz bal kezének helyén. Kísérőleletek: 2 lándzsahegy egymáson és bronzpánt töredéke, valamint egy üvegyöngy a bal kéz helyén, vas nyílcsúcs tuskéje és római ezüstérem a láb végénél, ezüst fibula a bal váll alatt⁸. A leleteket sem a szentesi, sem a szegedi, sem a Nemzeti Múzeumban nem találtuk.
30. **Nagyvárad (Oradea):** A Hunyady I. által LT 3-ra keltezett kúpos (?) pajzsdudort 6 db nittel erősítették a pajzshoz. A lelet korát a publikáló a vele előkerült kard alapján határozta meg (HUNYADY 1944.122.XLIV/2.). A két tárgy összetartozását megkérdőjelezve Bóna I. az umbót a késő császárkori - kora népvándorlás kori kúpos típus körébe sorolta (BÓNA 1961.199.6. kép). Legutóbb V. Zirra tért vissza a korai keltezéshez, véleménye szerint az i.e. I. századból származik a darab (ZIRRA 1971.179.Abb. 15/24.). Meggyőző érv híján az általa közzétett rajz alapján a Bóna-féle megállapítást tudjuk elfogadni.
31. **Nagyvarsány:** Babus Jolán gyűjtéséből származó sírlelet, melyről azonban közelebbi információk nincsenek. Benne vas pajzsdudor peremének – valószínűleg megégett – 9,6 cm hosszú töredéke gömbölyű fejű nittel. Vele egy 19,3 cm hosszú vas pajzsfogó gömbölyű fejű nittel. Kísérőleletek: lándzsahegy, összehajlított vaskard, vaspánt. A leleteket a vásárosnaményi Beregi Múzeumban őrzik 64.47.1-5. leltári számon (9. kép).
32. **Nyíregyháza-Árpád u.:** A vasúti bérház építéseinél, a lovassági laktanya közelében csontvázat találtak alapozás közben mintegy 150 cm mélyen. „Arcal É-ra néző, ülő váz”, vagyis valószínűleg D-É-i tájolású. Mellette vas pajzsdudor került elő. M: 10,5 cm. Töredékes, valószínűleg ezüstlemez borította (10. kép). A behozott hosszúcsontok egyikén zöld rozsdafoltokat, a homlokcsonton zúzódások nyomát figyelte meg Kiss Lajos. Kísérőleletek: összetört piros edény és csillámdarabok⁹ (PÁRDUCZ 1959.326.XXVIII/11-13.). A lelet a nyíregyházi Jósza András Múzeumban található 64.856.1. számon.
33. **Nyíregyháza-Északi temető:** Deformálódott, töredékes vas kúpos(?) pajzsdudor. M: kb. 8,2 cm lehetett, Átm: 12 cm. Pereme 1,6 cm széles (11. kép). 64.579.1. számon őrzik a nyíregyházi Jósza András Múzeum¹⁰.
34. **Óbesenyő (Dudești Veche)–Mogila halom:** Egy 7 m magas halmot Kisléghi Nagy Gyula tárt fel. A lelet leírása nem egyértelmű¹¹. Előkerült egy kerek, kúpos pajzsdudor és egy 16,5 cm hosszú, piskóta formájú vas pajzsfogó (PÁRDUCZ 1950.76.46. lelőhely)¹².

⁶ A publikált umbó rajza annyira szemiatikus, hogy a típus nem állapítható meg. Ugyanakkor a Satu Mare-i (Szatmárnémeti) múzeum kiállításán egy ép antennás vas pajzsdudor látható e lelőhelyről, melyet 3x1 gömbölyű fejű nittel erősítettek a pajzshoz.

⁷ TROGMAYER RF I.13.1960.77.

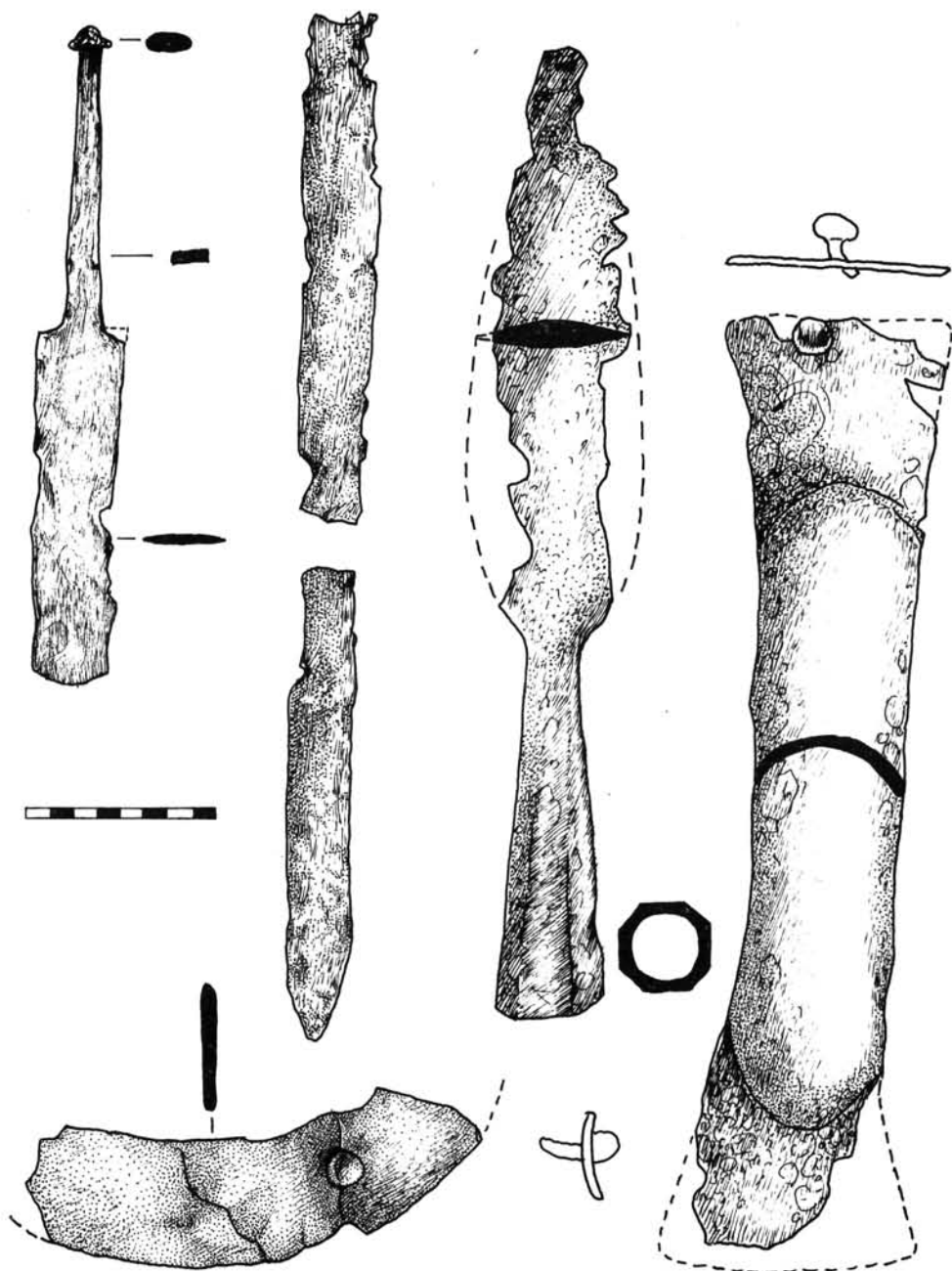
⁸ CSALOG RF I.9.1958.31-32. Az ásatási dokumentációt a szentesi Koszta József Múzeum adataira (116-84 számon) őrzik. Köszönjük Vörös Gabriellának, hogy cikkünkhöz használhattuk.

⁹ Alisp. Jel 1924.II.64. A temető további sírjaiból származó leletek párhuzamai a III. századra - legkésőbb a IV. század elejére keltezhetők.

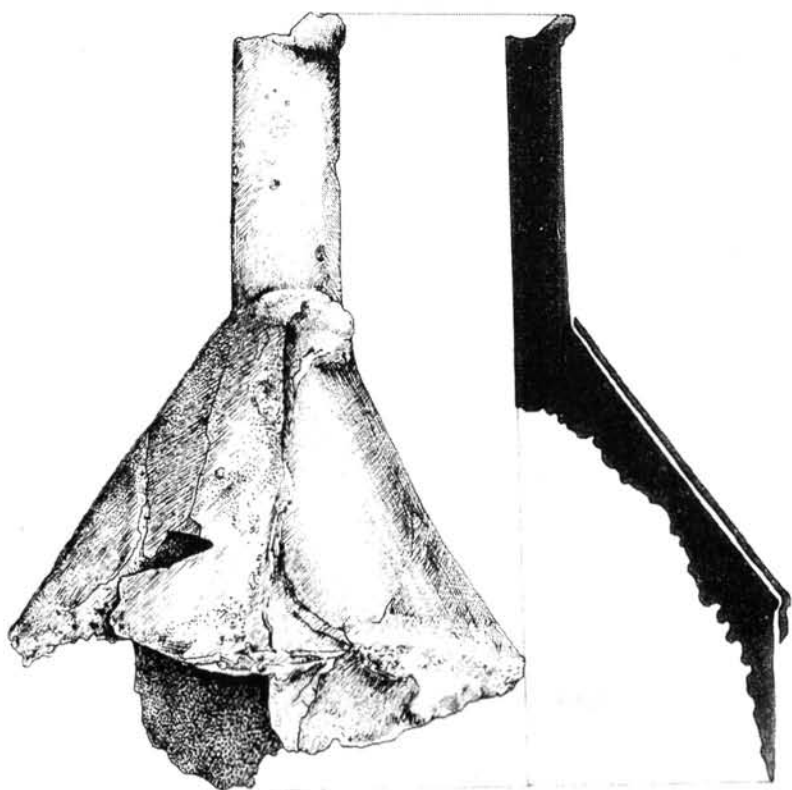
¹⁰ A lelőhelyről terra sigillatát és mázas római edényt is ismerünk.

¹¹ KISLÉGHI MVV.313. Nem derül ki, hogy egy vagy két sírről van-e szó.

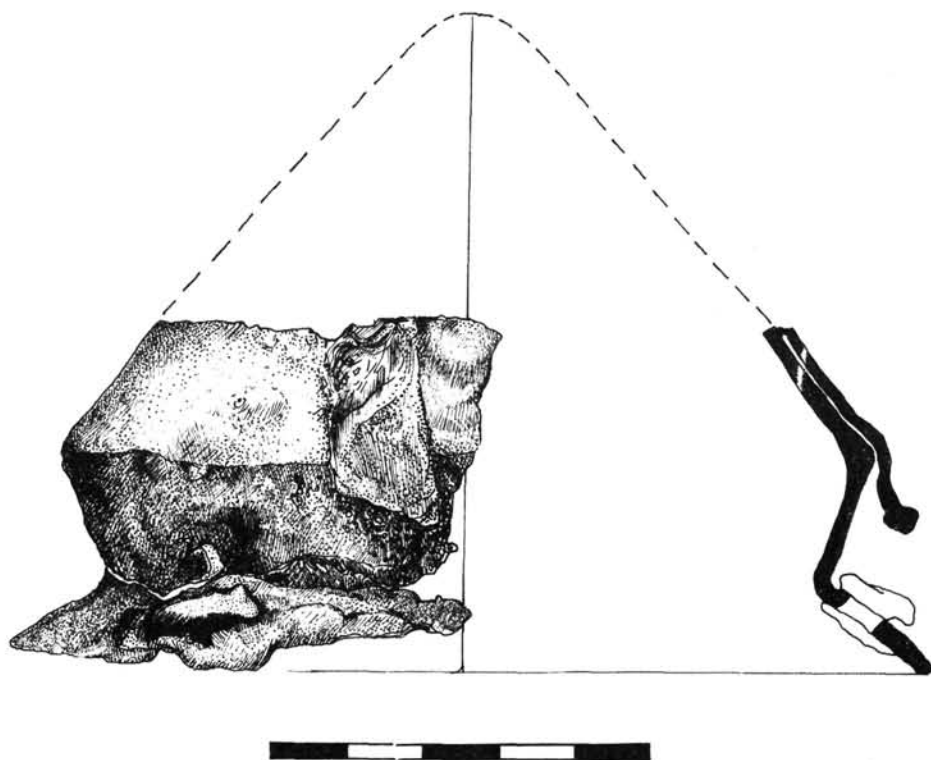
¹² Párducz szerint nem zárható ki, hogy koporsó vasalásáról van szó, mivel női sírt említene. A Kisléghi-féle leírás szerint egyértelműen pajzs került elő, mely valószínűleg nem a női sír melléklete, hanem szórvány.

9. kép Nagyvarsány
9. Abb. Nagyvarsány
Рис 9. Надъваршань

10. kép Nyíregyháza-Árpád utca
10. Abb. Nyíregyháza-Árpád utca
Рис 10. Ниредьхаза-улица Арпад

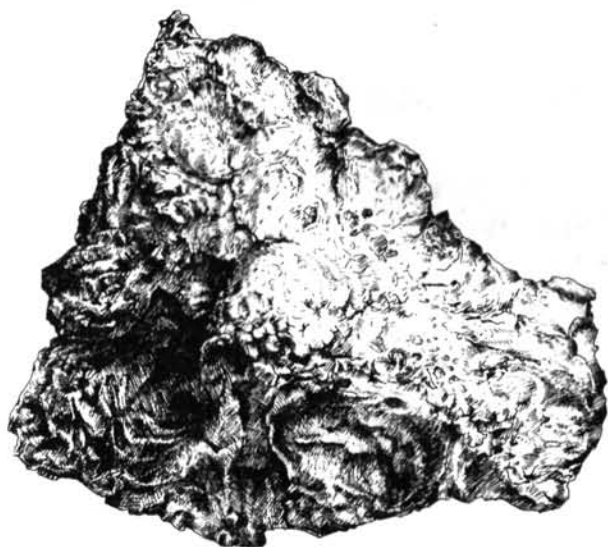
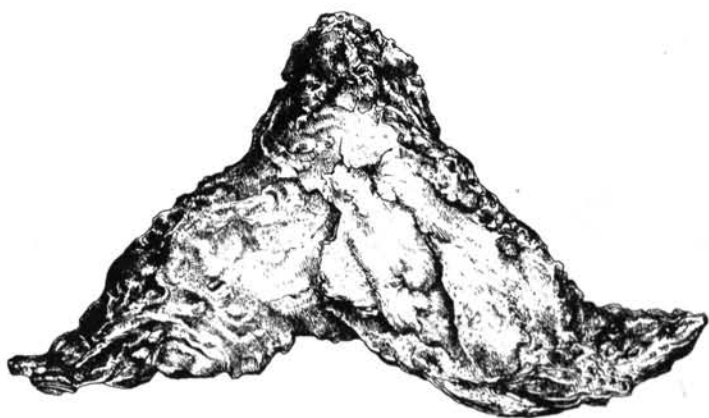

11. kép Nyíregyháza-Északi temető

11. Abb. Nyíregyháza-Nordfriedhof

Рис 11. Ниредьхазы-Северно кладбище

- Óhat-Duna halom melletti laponyag:** PÁRDUCZ M. közölt innen egy síregyüttest (1950.67-68. 25. lelőhely), melyben egy pajzs borítása szerepel. A kísérőleletek alapján azonban a leletek LT koriak.
- 35. Sirok:** Valószínűleg sírleletből származik egy pajzsdudor. Kísérőleletek: sarkantyúpár, olló, lándzsák, vas lemeztöredékek, bronzedény, agyagedény töredékei (TÖRÖK 1933/34.193., TÖRÖK 1936. 148., SZABÓ 1969.47.).
- 36. Streda nad Bodrogom (Bodrogszerdahely):** Szórvány vas pajzsdudort ismerünk innen besimított kerámias környezetből (POLLA 1969.188. Obr.14.). TEJRAL a kúpos darabok közt (1988.227), BUDINSKÝ-KRIČKA és LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ viszont a dák horizont leletei közt tárgyalja (1990.283.). Mivel jó kivitelű rajzot vagy fotót e darabról publikációból nem ismerünk, a kérdést nem tudjuk eldönteni. A leletkörnyezet inkább a kései keltezés mellett szól.
- 37. Szabolcs megye:** A nyíregyházi Jósa András Múzeum őriz 64.286.1. leltári számon egy ismeretlen lelőhelyű, deformálódott vas pajzsdudort. M: 7,2 cm, Átm: kb. 16,7 cm (12. kép).
- 38. Szilágysomlyó (Șimleul Silvaniei):** Bóna István írja 1961-ben: „A leletet évekkel ezelőtt a Déri Múzeum raktárában egy dobozban találtam. Leltározva nem volt, dobozában Szilágysomlyó feliratú utalás hevert.” A leletek között szerepel egy töredékes kúpos vas pajzsdudor, amelynek azonban méreteiről semmiféle információ nem áll rendelkezésünkre. Vele együtt volt a pajzsfogó töredéke is. Kísérőleletek: zabla, valamint a rajz alapján 2

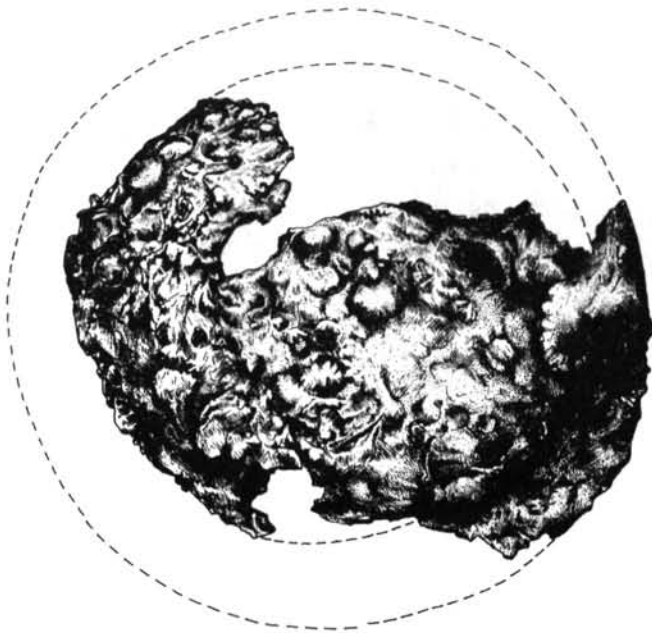
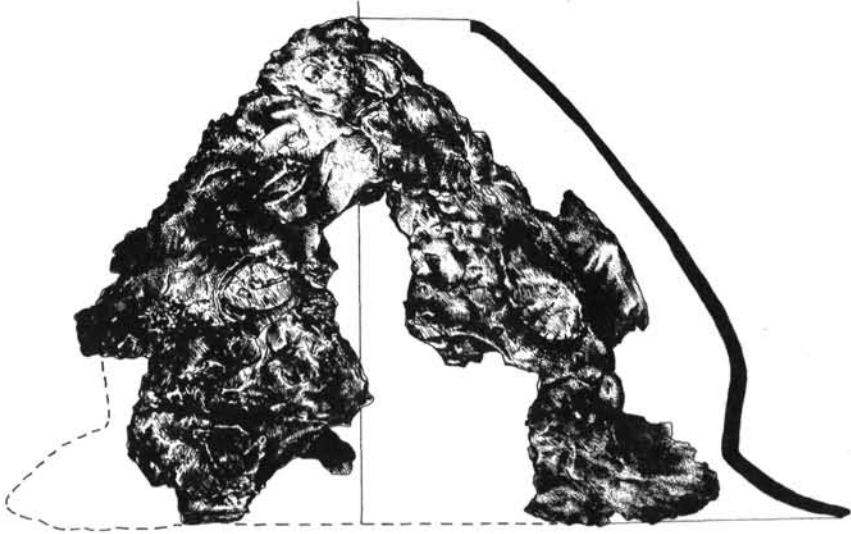
12. kép Szabolcs megye
12. Abb. Komitat Szabolcs
Рис 12. Область Саболч

lándzsacsúcs, kés vagy kard töredékei (a méret hiányában kérdéses), valamint egy csat (BÓNA 1961.199. 7. kép). A leleteket a Déri Múzeumban nem találtuk. Szerepel azonban a gyűjteményben – kísérőleletek nélkül – egy kúpos vas pajzsdudor, amely talán a leírttal azonosítható (ld. 50. szám) (13. kép és 14. kép 1.).

- 39. Szolnok-Vegyi Művek vagy Kénsavgyár:** A leletegyüttesből egy pajzsdudort leltároztak a szolnoki Damjanich János Múzeumban 54.14.5. leltári számon, amely azonban elveszett. Kísérőleletek: 2 lándzsa és 2 edény (VADAY 1989.267. Kat.287.).
- 40. Szolyva (Szvaljava):** 1885-ben vasútépítéskor 1 m mélyen leletekre akadtak, melyek valószínűleg sírokból származnak, köztük egy vas pajzsdudor M:17 cm, Átm: 18 cm. Pereme 4 cm széles. 4x1 db 1,5 cm-es nittel volt a pajzshoz erősítve. Kísérőleletek: kard, lándzsacsúcsok, olló, kés, lemez, cserepek, vaskarika (LEHÓCZKY 1886., LEHÓCZKY 1886/b., JANKOVICH 1931. X.T.20-24., KROPOTKIN 1977. Abb.3/8.).
- 41. Terpes:** Sírokból származó leletek között a szakirodalomban egy pajzsfogót is említene (SZABÓ 1969.47.). Az anyagot a balassagyarmati múzeumban őrzik.
- 42. Tiszadob-Sziget 34. sír:** A temető déli részén D-É 202-22° tájolású, koporsós, 250x110 cm nagyságú sír. A sír alja felett 50 cm-rel, a váz bal oldalán, a comb irányában a sírfalhoz tapadva a koporsón kívül, oldalán fekvő, 15 kannelúrával tagolt palástú, rongált kúpos vas pajzsdudor (14. kép 2.). M: 11,8 cm, Átm: kb. 18 cm. 6x1 db nittel erősítették a 7-8 mm vastag fapajzshoz. Ugyancsak a sírgödör Ny-i falához tapadva került elő a 19,4 cm hosszú vas pajzsfogó, melyet 2x2 gömbös fejű nittel erősítettek fel. A pajzshoz tartozik még 4 db ugyanott előkerült kampós vas (15. kép). Kísérőleletek: kettétört kard, lándzsahegy, tör, aláhajlított lábú fibula, kés, csat és szijveret, II. sz - i denar, üvegpohár (ISTVÁNOVITS 1991., ISTVÁNOVITS 1992.). A leleteket a nyíregyházi Jósa András Múzeumban leltározzuk.
- 43/a. Tiszakarád-Inasa 35. sír:** A temető déli részén, feldúlt sírban 16 kannelúrával tagolt palástú, kúpos vas pajzsdudor volt. M: 12,5 cm, Átm: 18 cm. Pereme kb. 3,4 cm széles, 2x2 db nittel erősítették fel. Hozzározásodva került elő a 4x1 nittel rögzített fogó. A környéken egy szórvány lándzsahegy feküdt (LOVÁSZ 1987.11. 1. kép). A leletek a miskolci Herman Ottó Múzeumban találhatók¹³.
- 43/b. Uo. 49. sír:** Ugyancsak a temető déli részén fekvő kirabolt sírban, a szétszórt csontok közt feküdt egy torzult, feltűnően keskeny peremű, kúpos vas pajzsdudor, s mellette a pajzsfogó. Kísérőlelete: egy lándzsa (LOVÁSZ 1987.11.). A Herman Ottó Múzeum gyűjteményében található.
- 44. Tiszalök-Rázompusztá:** A duzzasztómű földmunkáinál a Tisza által kimosott leletekre – köztük vas pajzsdudorra – akadtak, melyek Teleki László főmérnök birtokába kerültek. Bár a gyűjteményt védetté nyilvánították, az anyag sorsáról nincsenek információink (PÁRDUCZ 1959.329. XX/19.).
- 45. Tiszalök-Rázomi major:** Az ún. felső temetőben arccal keletre néző váz mellett került elő egy töredékes vas pajzsfogó. Kísérőleletek: lándzsahegy, púposhátú csontfésű, kiöntőcsőves korsó (PÁRDUCZ 1959.330. Taf.XXII/5., XXIII/1-2.). A leletek szintén a Teleki-féle gyűjteménybe kerültek¹⁴.
- 46/a. Tiszavalk-Kenderföldek 6. sír:** D-É 205-25° tájolású, 260x150 cm nagyságú bolygatott sír É-i végén 12 kannelúrával tagolt palástú, kúpos vas pajzsdudor került elő. M: 11,2 cm, Átm: 19 cm. 3x1 db nittel erősítették a pajzshoz. Közlebről meg nem határozott helyen a sírban előkerült a 16,2 cm hosszú, 2x2 db nittel felerősített fogó is. Kísérőleletek: kard a hozzá tartozó kalcidon gyönggyel, lándzsahegy, sarkantyú, ezüstfibula, vascsat, bronzveret, kés, vastöredékek, edény (GARAM-VADAY 1990. 182., 186. Abb.10-12.). A leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban vannak, 67.7.37-38. számon található a pajzs.

¹³ Köszönettel tartozunk Lovász Emesének, hogy a leleteket láthattuk.

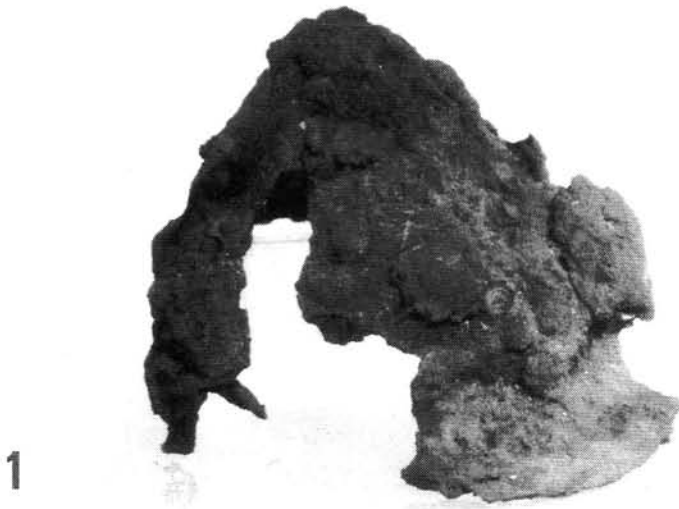
¹⁴ Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a Teleki-féle gyűjteményről a Jósa Múzeum adattára több listát is őriz. Részben Risztics Emilila készített skicceket a tárgyakról, részben a védetté nyilvánításhoz tétélesen számba vették a leleteket. Ezekben a feljegyzésekben a Párducz által említett pajzsfogó nem szerepel.

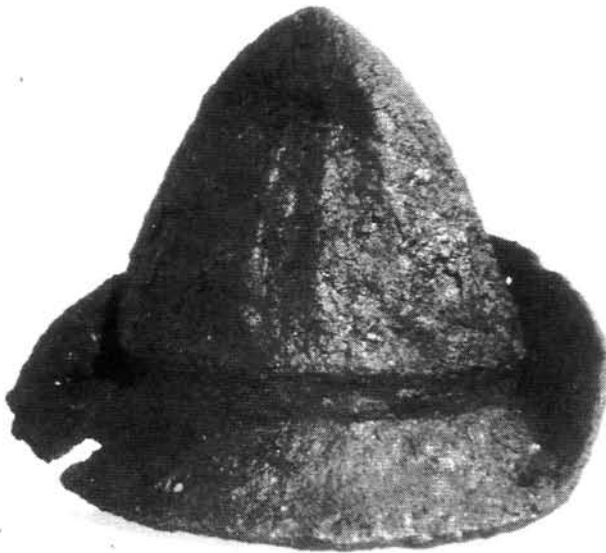
13. kép A debreceni Déri Múzeum ismeretlen lelőhelyű pajzsdudora (talán Szilágysomlyó?)

13. Abb. Schildbuckel unbekanntes Fundortes aus dem Debrecener Déri-Museum (vielleicht Szilágysomlyó?)

Рис 13. Умбон без местонахождения, хранится в дебrecенском музее им. Дери (возможно Силадьшомьё)?

1

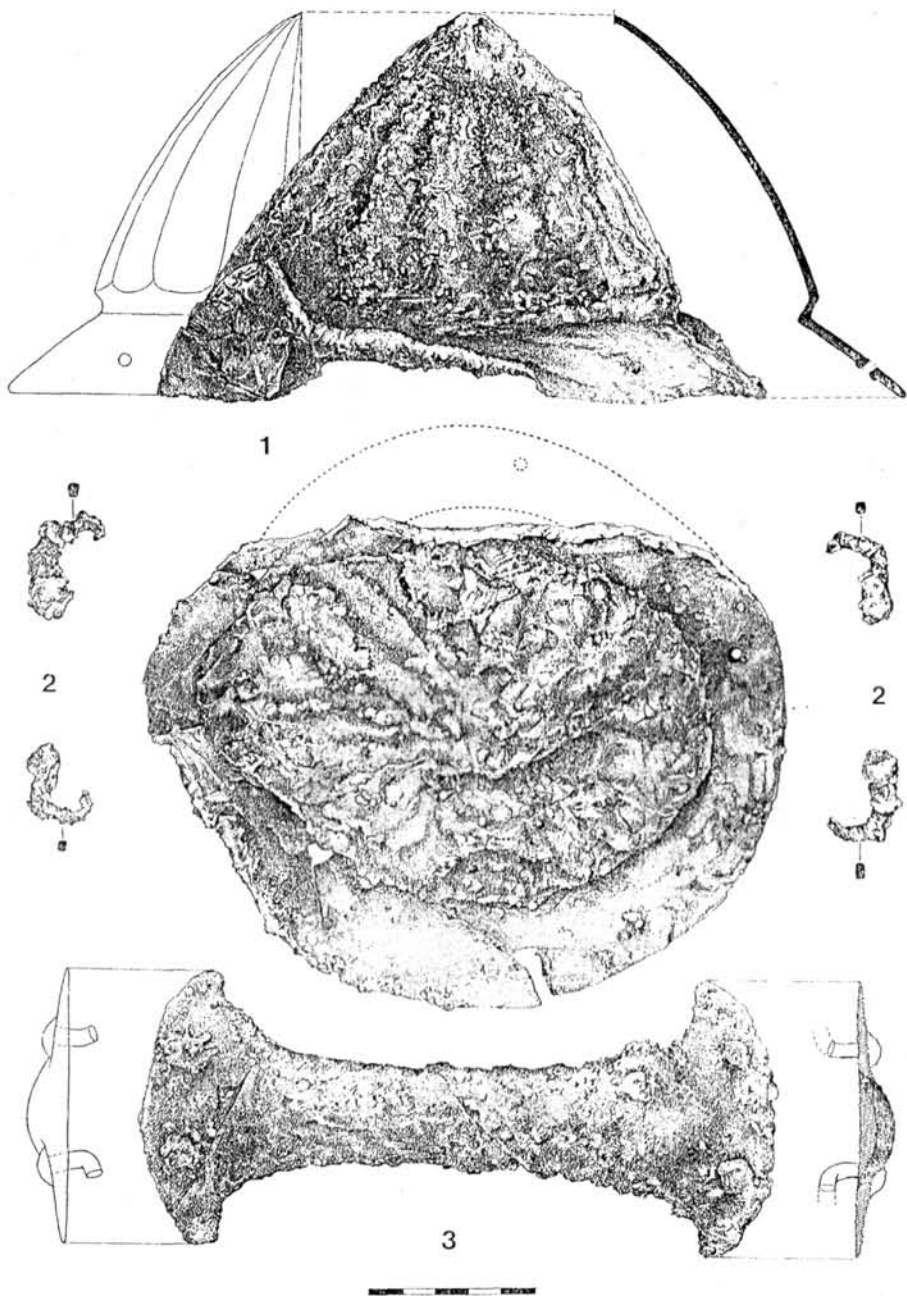

2

14. kép 1: A debreceni Déri Múzeum ismeretlen lelőhelyű pajzsdudora (talán Szilágysomlyó?) 2: Tiszadob-Sziget 34. sír

14. Abb. 1: Schildbuckel unbekannten Fundortes aus dem Debrecener Déri-Museum (vielleicht Szilgysomlyó?), 2: Tiszadob-Sziget, 34. Grab

Рис 14. 1: Умбон без местонахождения, хранится в дебrecенском музее им. Дери (возможно Силадьшомь?) 2: Тисадоб-Сигет, погребение 34.

15. kép Tiszadob-Sziget 34. sír
 15. Abb. Tiszadob-Sziget, 34. Grab
 Рис 15. Тисадоб-Сигет, погребение 34.

- 46/b. Uo. 17. sír: D-É 199-19° tájolású, 210x105 cm nagyságú, koporsós sírban, a váz jobb bokájának irányában, a koporsón kívül, oldalán fekvő, töredékes kúpos vas pajzsdudor került elő. M: 10 cm, Átm: 19,4 cm. Pereme 4 cm széles. Felerősítésére 2x3+2x1 db nitt szolgált. A 17,5 cm hosszú pajzsfogó sírban helyzete kérdéses. Kísérőleletek: lándzsahegy, vasfibula, csat, tűzkő, II. sz-i denar, 2 kés, 2 vasszerszám, edény (GARAM-VADAY 1990. 192., 194. Abb.18-19.). A leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban találhatóak, a pajzs részei 67.7.81-82. számon.
47. Újhartyán: Egy homokdomb oldalában ÉNy-DK-i tájolású férfi vázát találták. Jobbra tőle előkerültek egy ló maradványai is. A férfi koponyája mellett jobbról kúpos vas pajzsdudorra akadtak. M: 10,4 cm, Átm: 16 cm. 2-2 egymással szemben fekvő szeggel erősítették a pajzshoz. Az umbó palástját 21 hornyolattal tagolták. Kísérőleletek: a ló mellett vaszabla, a férfi jobb keze ügyében vaskard, közelebből meghatározatlan helyen egy korongolt szürke bögre, egy mázas római dörzstál és két kis edénytöredék (BÓNA 1961.). A leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban 78.1908.1-7. leltári számon szerepelnek.
48. Vizespuszta (Vizejdia) 1-2. halom: A halom közepét megkutató rabolt sírra akadtak. A famaradványok és vaskapsok koporsóról árulkodnak. A felsorolt leletek között szerepel egy 4 darabra tört vas pajzsdudor, valamint egy 2 darabra tört pajzspánt (fogó?). Kísérőleletek: kard, 2 lándzsa, bronzgombok, pitykék, szegecs, csatöredék (VADAY 1986.). A leletek a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek 42.1895.1-123. leltári számmal, a pajzs részeit azonban nem találtuk meg.
- 49/a. Zemplin (Zemplén)–Szélmalomdomb 23. sír (2. halom): Urnasír halom alatt. Antennás pajzsdudor került elő pajzsfogóval és szerelékekkel. M: 14,7 cm. Kísérőleletek: vas sarkantyúpár, deformálódott lándzsa, nyíl, bronzüst töredékei, csat, germán típusú bronz térdfibula, üvegyöngy töredékei, vasolló, vasborotva, csontfésű, cserepek, vasszög, bronz lemeztöredékek, miniatűr edényke, kőcsüngő, obszidiánpenge (BUDINSKÝ-KRIČKA - LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990.249.PI.III.).
- 49/b. Uo. 50. sír: Szórthamvas sírban antennás vas pajzsdudor. Átm: 15,9 cm. Mellette pajzsfogó. Kísérőleletek: 2 vaslándzsa, vas sarkantyúpár, vascsat, vasolló, csontfésű (BUDINSKÝ-KRIČKA - LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990. 251.PI.VI.).
- 49/c. Uo. 54. sír: Szórthamvas temetkezésben egy umbó. Átm: 15,3 cm. Vele pajzsfogó. Kísérőleletek: vaskés, megégett köpenge (BUDINSKÝ-KRIČKA - LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990.251-252.PI.VII.).
- 49/d. Uo. 70. sír: Hamvasztásos sírban töredékes pajzsdudor és pajzsfogó. Kísérőleletek: 2 lándzsa, vasolló (BUDINSKÝ-KRIČKA - LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990.253.PI.VIII.).
- 49/e. Uo. 72. sír: Urnás temetkezés. Benne törött pajzsdudor. Átm: 18 cm. Vele törött pajzsfogó és pajzskeret részei. Kísérőleletek: vaskés, vasborotva, vas- és bronzlemez összeerősítve, bronzcsat, vaspálca, 2 vaslemez (BUDINSKÝ-KRIČKA - LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990.253.PI.IX.).
- 49/f. Uo. 128.sír: A 8. halom központja alatt került elő, hamvasztott temetkezés. A hamvak között és mellett: vas pajzsdudor. Átm: 18,2 cm. Kísérőleletek: deformálódott kétélű kard a földbe szúrva, bronz kardhüvely töredékei, vaskés, 2 korongolt, egy kézzel formált edény tállal lefedve. A halom földjében: bronzsarkantyúk 2 töredéke, ezüst áttört csat, vasfibula tüje, rézfalera, bronzgyűrű, bronzkarika, bronz szíjvég, vasszög (BUDINSKÝ-KRIČKA - LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990.263-265.PI.XVIII.).
50. ? lelőhely: A debreceni Déri Múzeumban leltározatlanul találtunk egy töredékes, kissé deformálódott, kúpos pajzsdudort, melyről semmi közelebbi információ nem áll rendelkezésre. M: 11 cm, Átm: 16,3 cm. Pereme 2,3 cm széles. Felerősítésének módja nem megállapítható. Esetleg azonos a Bóna István által leírt szilágysomlyói(?) – ld. 38. szám alatt – darabbal (13. kép).

Az ún. „antennás” pajzsdudorok

A felsorolt pajzszok közt jól körülhatárolható típusok különíthetők el. Az egyik az ún. „antennás” pajzsdudoros kör (JAHN 1921.175-176. 7/a. típus). Az umbók közös jellemzője a viszonylag keskeny perem, tagolt oldal, s leginkább a hosszú egyenes pálcátag (I. tábla). Ide tartozik:

1. Ardánháza (Ardanovo)
2. Berettyóújfalu-Herpály
3. Boinești (Bujánháza)-Bélavárhegy
4. Bratovo (Batár)
5. Cehălut (Magyarcsaholy)
6. Geszteréd, szórvány
7. Hortobágy-Poroshát
8. Kékce
9. Lesné
10. Medieșul Aurit (Aranyosmedgyes)
11. Nyíregyháza-Árpád u.
12. Szolyva (Szvaljava)
13. Tiszalök-Rázompusztá
14. Zemplín (Zemplén) 23. sír
15. Zemplín (Zemplén) 50. sír

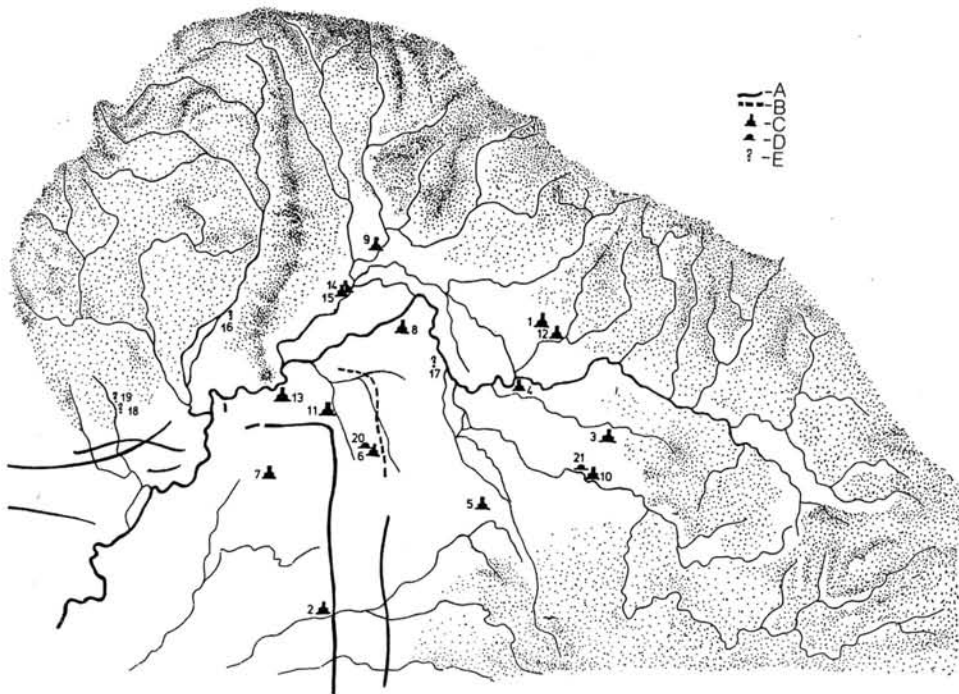
A leletösszefüggések alapján kétség kívül e körhöz tartozott még:

16. Gibárt
17. Nagyvarsány
18. Sirok
19. Terpes

E leletek elterjedési területe zárt (16. kép), s ez már önmagában jelzi, hogy valamely etnikum/kultúra körülhatárolásához jó támpontot nyújthatnak.

Ugyanakkor semmi esetre sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az egyes pajzsmellékletes sírok rítusa más és más. Többségük – bár pontos adatokkal szinte egyetlen esetben sem rendelkezünk (a leletek ugyanis nem ásatásból származnak) – hamvasztásos temkezés mellékleteként fordult elő, s magukon a tárgyakon is égésnyomokat lehet megfigyelni. A hamvasztásos temkezésekből származó antennás pajzsdudorok legkeletibb előfordulása Velikaja Ternava (Hmelnick megye, Ukrajna), ahol sarkantyúval és összehajlítva sírba tett karddal, valamint lándzsával fordult elő. Az együttes a III. századra keltezhető (KROPOTKIN 1977. Abb.11/2-6.).

A hamvasztásos temkezésből származó pajzszok legjellegzetesebb kísérőlelete a sarkantyú. E temkezéseket a kutatás – összevetve elterjedési területüket, kronológiájukat, valamint a történeti forrásokat – a markomann-szarmata háború időszakában a Felső-Tisza-vidékre beköltöző vandál/victoval csoporthoz kötötte (DI-

16. kép Az ún. „antennás” és a római pajzsdudorok elterjedése a Felső-Tisza-vidéken. A: Csörsz-árok, B: A Csörsz-árok rekonstruált szakasza, C: Antennás pajzsdudor, D: Római pajzsdudor, E: Valószínűleg antennás pajzsdudor, 1-19: Ld. az ún. „antennás” pajzsdudorokról szóló fejezetet! 20: Geszteréd, 21: Apa

16. Abb. Die Verbreitung der römischen und der sog. „Antennen” Schildbuckel im Gebiet der oberen Theiß. A: Csörsz-árok (Graben), B: Rekonstruierter Abschnitt des Csörsz-árok, C: „Antennen”-Schildbuckel, D: Römischer Schildbuckel, E: Vermutlich Antennen-Schildbuckel, 1-19: S. das Kapitel zu den sog. „Antennen”-Schildbuckeln! 20: Geszteréd, 21: Apa

Рис 16. Карта распространения умбонов с шипом и римских умбонов. А: Ров Чёрса, В: Реконструированный отрезок рва Чёрса, С: Умбон с шипом, Д: Римский умбон, Е: Вероятно умбон с шипом, 1-19: См. главу об умбонах с шипом. 20: Гестеред, 21: Апа

CULESCU 1923., EISNER 1933.210-214., TÖRÖK 1933/34., BÓNA 1986.61-63. stb.).

Bár a pajzsdudorok típusa azonos, a ritus másfésése az előbbtől eltérő kultúrkörre utal néhány esetben. Itt kell megemlítenünk a herpályi, a hortobágy-porosháti és a Nyíregyháza-Árpád utcai leletet, de nagy valószínűséggel ide tartozik a geszterédi szórvány umbótöredék, valamint a tiszalök-rázomi is. A legfőbb eltérést az eddig tárgyalt darabokhoz képest az jelenti, hogy csontváz mellett találták a pajzs maradványait¹⁵.

¹⁵ Hasonló jelenséget – ti., hogy jellegzetes Przeworsk fegyvermellékleteket nemcsak hamvasztásos sírba helyeztek mellékletként – megfigyeltek a Kárpát-medencén kívül is. Így Zvenigorodban (a Zaguminki folyó mellett) 7 É-D-i tájolású csontvázat tártak fel. E sírokban a pajzsot a halott feje mellé helyezték. Kísérőleletként sarkantyúkat, kést, bronzgyűrűt és övet említenek (KROPOTKIN 1977.184.).

Az alföldi szarmatákra jellemző környezetben előforduló antennás pajzsdudorokat a hortobágy-porosháti és a Nyíregyháza-Árpád utcai együttesek alapján (ZOLTAI 1941.274-275., ISTVÁNOVITS 1986.Kat.114.) a III. századra keltezhetjük. A II. század legvégén és a III. században elsősorban a germánokkal szomszédos peremterületeken fordulnak elő pajzsok szarmata környezetben¹⁶. Az antennás csoport elterjedési területe ezen belül is zárt: a Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leleteinek kapcsán körülhatárolt északkeleti térségre (ISTVÁNOVITS 1990.102.) korlátozódik.

A tulajdonképpeni szarmata világban a pajzs nem ismeretlen, fémumbóval megerősítése viszont idegen. A rokon szkiták – amint az az ábrázolásokból (a többi közt a híres szolohai fésű alapján) tudjuk – könnyű és kicsi, fából készült változatos formájú, de azonos funkciójú pajzsokat használtak. A könnyű fegyverzetű harcosok védték vele felsőtestüket és fejüket, de használhatták a lóról leszálló lovasok is (SZOKOLSZKIJ 1955.15-16.). A szarmatákról (roxolánokról) egy i.e. I. századi esemény kapcsán Strabon azt írja, hogy „marhabőrből készült sisakokat és mellvérteteket használnak, vesszőből font pajzsokat viselnek, ezen kívül dárdákkal, íjjal és karddal védekeznek” (VII.3.17.). (Vagyis a könnyű fegyverzetű szarmata harcosok védőfegyvereinek régészeti nyomaiban nem reménykedhetünk.) Tacitus, aki ugyancsak a roxolánok kb. egy évszázaddal későbbi harcmodoráról számol be, azt a megjegyzést teszi, hogy „pajzzsal védekezni nem szokás náluk” (Hist. I. 79.). Igaz, adott esetben pikkelypáncélzatú catafractariusokról, vagyis nehéz lovasságról van szó, s ez esetben még egy védőfegyver nem feltétlenül indokolt. Hogy az alföldi iráni népcsoportok használták a pajzsot, bizonyítja Ammianus egy helye (XVII.12.10.), ahol a 358-as eseményekkel kapcsolatban Zizais népéről írja, hogy a császár előtt „mindnyájan eldobták pajzsukat és lándzsájukat”.

A fentiek fényében – elsősorban Strabon adatára gondolva – nem meglepő, hogy a szarmata milieu-ből előkerült pajzsdudorok idegenek a környezetükben és przeworski típusokat idéznek.

Az Azov melletti Vizsocsinoban, egy szarmata kurgán tajnyikjában¹⁷ – több római fémedény társaságában – talált umbó (BESZPALIJ 1985.) legközelebbi analógiája a lengyelországi Opatowban lelhető fel Przeworsk kultúras környezetből, a késő római kor korai szakaszából (GODŁOWSKI 1970.12-13., II.24.). Nem az egyetlen pajzslelet ez, amely szarmata környezetből származik a keleti sztyeppén. A Don környéki Jelizavetovszkájából meót-szarmata anyagban pajzs fémlemeze fordult elő (SZOKOLSZKIJ 1955.23.). A Budzsaki sztyeppén (a Dnyeszter és Duna között), a Jalpug tó nyugati partján, Kurcsiban padmalyos, kirabolt szarmata (III-IV. század) sírból származó pajzsdudor és fogó (FOKEJEV 1991.58.) ismert¹⁸.

Visszatérve a felső-tisza-vidéki csontvázak mellett talált antennás pajzsok csoportjára, felmerül a kérdés, hogy ezekben az esetekben beszélhetünk-e a két nép

¹⁶ Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a quadokkal szomszédos szarmata Barbaricumban ugyanakkor hiányoznak a pajzsos temetkezések ebben az időszakban.

¹⁷ A sírhoz tartozó kis fülke, rejtékely, amelybe esetenként az értékesebb mellékleteket rejtik.

¹⁸ A Kárpát-medencétől keletre fekvő szarmata terület kései pajzsleleteire a kúpos típus kapcsán még visszatérünk.

(germánok és szarmaták) összeolvadásáról, vagy inkább idegen etnikum (esetünkben vandál) feltűnéséről a szarmata Barbaricumban, vagy – s véleményünk szerint ez a legvalószínűbb – egyszerűen egy az ellenfél harcmórával szemben hatékonyabb, fémmel megerősített fegyver átvételéről. A fent elmondottak – kiegészítve a nevezett sírok kifejezetten szarmatákra jellemző rítusával – mindenképpen ez utóbbi verziót támasztják alá.

Római pajzsok a Barbaricumban

A Dunától keletre fekvő kárpát-medencei Barbaricum pajzsdudorjai között szerepel 2 római készítmény is, melyeket kronológiai és földrajzi helyzetük alapján (16. kép) a fentiekkel együtt kell tárgyalnunk. Az egyik Apáról ismert hamvasztásos temetkezésből, s a sír rítusa alapján az együttes a vandál/victovál kultúrkörhöz sorolható. A másik római umbó Geszteréden került elő halmos temetkezésből, csontváz mellett. Mint ilyen a hortobágy-porosháti és Nyíregyháza-Árpád utcai sírokkal jellemezhető szarmata csoporthoz tartozó együttes (BONA 1986.65.).

* * *

A Dunától keletre fekvő kárpát-medencei Barbaricum pajzsos temetkezéseinek korábbi csoportjára nemcsak a fent említett két típus (antennás és római) jellemző. Előfordultak más – ugyancsak a Przeworsk kulturából származtatható – umbók is, mint pl. a zemplíni/zempléni 54., 70. és 72. síré, a bratovói/batári, valamint a Medieşul Aurit-i/aranyosmedgyesi egy-egy példány. Valamennyi hamvasztásos temetkezés melléklete. E temetők kronológiai és etnikai meghatározása ma még a vitatott kérdések közé tartozik¹⁹ BUDINSKÝ-KRIČKA - LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990.310-314., KOTIGOROSKO 1991.154-155., HOREDŤ 1973.). Ugyancsak problémát jelent a vizesdpusztai/vizejdiai – szarmata környezetből származó – II. sz. végére keltezhető pajzs értékelése. Sajnos típusáról nincs adatunk. Tény, hogy a Közép-Tisza-vidék, a Dél-Alföld, Bácska és Bánát egyetlen pajzsos szarmata temetkezése ebben az időszakban (a vele szomszédos óbesenyői/Dudeşti Veche-i – szintén kurgános – sírnak sem kronológiai, sem kulturális/etnikai hovatartozását nem ismerjük).

A vizsgált területen a következő időszakban (a III. sz. legvégén – IV. sz. első két harmadában) hiányoznak a pajzsok a leletgyűttesekből. Annak ellenére ez a helyzet, hogy a környező barbaricum területen a pajzs eltemetésének szokása permanensen kimutatható ebben az időszakban. Így a Przeworsk kultúra elterjedési körében az egész császárkor folyamán megtalálhatók a sírokban az umbóval megerősített pajzsok maradványai (GODŁOWSKI 1970.). A Bosporus vidékén, s tágabb értelemben a Fekete-tenger északi partján a tárgyalt korszak kezdetétől ismerünk különböző formájú pajzsdudorokat.

I. sz.: Szadovij kurgan (RAEV 1986.39.,66.), Viszocsino (BESZPALIJ 1985.).

¹⁹ Talán nem tévedünk, ha e körhöz soroljuk a bodrogszentmáriai/Plešány-i leleteket is.

II. sz.: Kercs 1894-ben feltárt kamrasír (SZOKOLSZKIJ 1955.19.).

III.sz.: Kercs-Ovoscsnaja ulica, 1954-ben feltárt kamrasírban a II. sz. végétől folyamatosan kimutatható több generáció (BLAVATSKIJ 1960.189-192.), Tanaisz „Z” helyiség pincéje (ARSZENJEVA-SELOV 1975.38-39.), „KZS” helyiség és „KE” helyiség (ARSZENJEVA-NAUMENKO 1987. 78-79.).

IV. sz.: Belenykoje 6. sír (GUDKOVA 1987.59.), Ozernoje III. 2. sír (LOBODA 1977.245-247.).

A példák számát tovább lehetne szaporítani, azonban a felsoroltak alapján is látható a pajzsok folyamatos használata és sírba tételének szokása.

A Dunától keletre fekvő kárpát-medencei Barbaricumban a IV. sz. végén - V. sz. elején megjelentek a fémszerelékes pajzsok a sírban²⁰.

E leletgyűttesek közös vonása, hogy valamennyi pontosan regisztrált esetben (11 sír) csontváz mellett került elő a védőfegyverre utaló szerelék²¹. A kései csoport temetkezéseiben a pajzs leggyakoribb kísérőlelete a lándzsa (15 lelőhely 18 sírja közül 10-ben fordult elő), s igen gyakori a kard is (7 eset). Ezek a számok különösen akkor tűnnek magasnak, ha figyelembe vesszük a leletek gyakran véletlenszerű (nem ásatásból) előkerülését, s a nagymérvű rablottságot.

Az előkerült umbókat két nagy csoportra különíthetjük el a kései időszakban. Az egyik formailag jól körülhatárolható, ún. „kúpos” típus (II. tábla). A másik csoportot a Kárpát-medencében egyedi formai megoldású példányok jelentik.

Kúpos pajzsdudorok

A típus jellemzője, hogy a perem viszonylag széles, a karima feletti tagolt (hengeres vagy csonkakúp alakú) nyakrészen jellegzetes – gyakran gerezdelt díszű – kúpos palást ül (II. tábla).

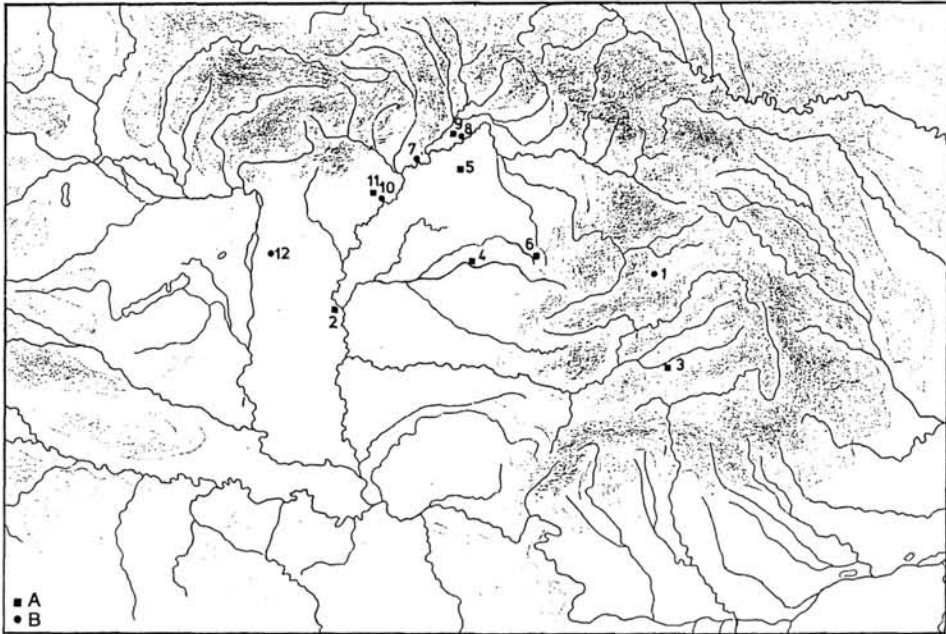
A kúpos pajzsdudorokat igen lényeges kronológiai indikátorként tartja számon a kutatás (SCSUKIN 1979.19., TEJRAL 1985.321., TEJRAL 1988.227., 230.). A kannelálás és díszítetlen példányok egykorúságához ma már kétség sem férhet olyan leletgyűttesek alapján, mint pl. Tiszakarád vagy Tiszavalk, ahol együtt került elő a két variáns. A korábbi – a monzai diptichon ábrázolásán alapuló – keltezés (Uo.) a kárpát-medencei leletek (Újhartyán, Tiszadob, Tiszakarád, Tiszavalk) is alátámasztják. E szerint ezek többsége a IV. sz. legvégén került sírba, bár olykor későbbi együttesekben is előfordulhat (Baltikum, Kaukázus)²².

²⁰ Nem foglalkozunk itt az ártándi temető és a hajdúszoboszlói sír anyagával, mivel azok publikálatlanok, valamint a csökmői, a galgahévízi, az érkörtvélyesi/curtuiușeni, jászberényi, nagykamarási, Szabolcs megyei és a szolnoki darabokkal, mivel ezek datálása kérdéses vagy bizonytalan.

²¹ Kivétel valószínűleg a horgosi sír. Itt az umbón és a kísérőleleteken egyaránt égésre utaló nyomokat figyeltünk meg. A leletgyűttes összetétele és a pajzsdudor típusa külön vizsgálatot igényel.

²² Abháziában, az ún. cebeldai kultúra területén, a IV. és VII. század közöttre datált apszil régészeti anyagban 26 pajzsos sírt tártak fel. Közöttük előfordulnak a mi kúpos pajzsaink-

A kúpos pajzsdudorok földrajzi szóródása – ellentétben az eddigi típusokkal – nem mutat zárt jelleget. Vonatkozik ez mind a kárpát-medenceiekre (17. kép), mind a vizsgált régió határain kívül esőkre (23. kép).

17. kép A kúpos pajzsdudorok kárpát-medencei elterjedése. A: Díszítetlen, B: Gerezdelt, 1-12: Ld. a kúpos pajzsdudorokról szóló fejezetet!

17. Abb. Die Verbreitung der kegelförmigen Schildbuckel im Karpatenbecken. A: Unverziert, B. Gerippt, 1-12: S. das Kapitel zu den kegelförmigen Schildbuckeln!

Рис 17. Карта распространения конических умбонов в Карпатском бассейне. А: Простые умбоны, В: Умбоны с каннелюрами, 1-12: См. главу о конических умбонах.

A kárpát-medencei példányok a következők (II. tábla):

1. Budești (gerezdelt)
2. Csongrád-Berzsenyi u. 4. sír
3. Mediaș (Medgyes) környéke
4. Nagyvárad (Oradea) ?
5. Nyíregyháza-Északi temető
6. Szilágysomlyó (Șimleul Silvaniei)/ismeretlen lelőhelyüként számon tartott darab Debrecenben

hoz hasonló darabok is (III. tábla 10.) (VORONOV-SENKAO 1982.), bár az umbók formája rendkívül széles skálán mozog, amire megnyugtató magyarázatot eddig nem sikerült találni. A kúpos umbóval felszerelt pajzsok eljutottak egészen Litvánia területéig, ahol Krikštoniugban VI-VII. századra keltezett hamvasztásos sírban kannelúrákkal díszített példány került elő (TAVAVIČIUS 1972.136.). Litvánia területéről egyébként is szép számmal ismerünk ma már umbókat (a II. és VIII. sz. közötti időszakból összesen 63 db-ot ezideig). A mieinkhez hasonló kúpos példányok általában V-VIII. sz-i környezetben fordultak elő (RADZVILOVAITĖ 1966.135-136.).

7. Tiszadob-Sziget 34. sír (gerezdelt)
8. Tiszakarád-Inasa 35. sír (gerezdelt)
9. Tiszakarád-Inasa 49. sír
10. Tiszavalk-Kenderföldek 6. sír (gerezdelt)
11. Tiszavalk-Kenderföldek 17. sír
12. Újhartyán (gerezdelt)

Nem sorolhatjuk egyértelműen ide a Streda nad Bodrogom-i/bodrogszerdahelyi példányt, valamint a zemplíni/zempléni 128. sír umbóját. Míg az előbbi típusát adatok hiányában nem tudjuk eldönteni (ld. katalógus!), addig az utóbbi típusát tekintve (II. tábla 7.) a körhöz kapcsolható, azonban környezete alapján korábbi leletegyüttesből származik (BUDINSKÝ-KRIČKA - LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990.282.)²³.

Nagy figyelmet kell szentelnünk a felsoroltak közül az utóbbi évtizedekben hitelesen feltárt temetkezéseknek: a földrajzilag is egy vonalban fekvő Tiszadob-Tiszakarád-Tiszavalk tengelyről van szó. Mindhárom lelőhelyen került elő kannelúrárs pajzsdudor. A sírok tájolása D-É illetve ahhoz közel álló (hasonló a Csongrád-Berzsenyi utcai pajzsos sír is), s a temetőkön belül is hasonló a pajzsos temetkezések helyzete: Tiszadobon és Tiszakarádon a temető déli részén, Tiszavalkon ugyancsak szélső sírban feküdt pajzsos harcos. A pajzsot a koporsóra vagy mellé helyezték (Tiszadob, Tiszavalk, s ugyanez a helyzet Csongrád-Berzsenyi u. esetében). E temetők ritusa, leleteik, kronológiájuk közeli rokonságot árul el²⁴. A csoporthoz lazán kapcsolódik földrajzi elhelyezkedésével és gerezdelt pajzsdudorjával – bár tájolása éppen ellentétes – az újhartyáni sír, valamint a budești szórvány lelet.

A kúpos pajzsdudorok analógiáit a vizsgált területtől mind északra, mind keletre megtaláljuk (23. kép). Ezek többsége temetkezésből ismert. Egyedülálló e tekintetben a mušovi (a Thaya folyó partján) 10. ház leletegyüttese, mely egy római bronzbogrács és egy serpenyő mellett 3 db. kannelúrárs kúpos pajzsdudort is tartalmazott. A kísérőleletek ez utóbbiak korát a IV-V. század fordulójára határozzák meg (TRŇAČKOVA 1985.).

A Przeworsk kultúra körében előforduló párhuzamok – Dobrodzień (Staatsfort), Olsztyn, Zadowice, Nowy Dwór (Neuhof), Legnica környéke – a kárpát-medenceiekkel azonos korúak (SZYDŁOWSKI 1974., GODŁOWSKI 1970.26.).

A Marosszentanna /Sintana de Mureș - Csernyahov kultúrában fegyver csak ritkán került sírba. Pajzsokat – valamennyi ismert esetben kúposak – a következő lelőhelyekről²⁵ ismerünk e kultúrkörből:

²³ Jellemző módon a zemplíni umbó mérete is eltér a többi kárpát-medencei kúpos példányétól, jóval laposabb azoknál (M:9 cm). Éppen a mérete miatt (M:8,2 cm) a nyíregyházi darabbal kapcsolatban (II. tábla 2.) is felmerül a korábbi keltezés lehetősége. E kis méretű, kúpos umbók számát szaporítja Kostolná pri Dunaji/Péntekszúr szórvány darabja (KOLNÍK 1980.122.Taf.CXIX.5.) a maga 9,6 cm-es magasságával. Leletkörülménye alapján ugyancsak kora császárkori, bár formailag valóban (GARAM-VADAY 1990.209.) a kárpát-medencei többi kúpos példányhoz áll közel.

²⁴ A tiszakarádi sírok ritusára és tárgytipusaira vonatkozó információt Lovász Emesének köszönjük. Tiszavalkhoz ld. GARAM-VADAY 1990.

²⁵ A felsorolt temetkezéseken kívül telepanyagból említhetjük pl. az alekszandrovkai (MAGOMEDOV 1987.70.risz.30.3.) és a kurnyiki (MAGOMEDOV-GUGYIM-LEVKOVICS 1991.93.risz.7.28.) pajzsfogót a Csernyahov kultúra köréből.

Kompanijci 86. sír (MAHNO 1971.88-90.)
 Malaesti 3. sír (III. tábla 2.) (FJODOROV 1960.258.)
 Malaesti 20. sír (III. tábla 7.) (FJODOROV 1960.270., 272.)
 Mogoşani-Matasaru 15. sír (DIACONU 1970.23. Fig. 4.1.)
 Oszelivka (NYIKITYINA 1988.65.)²⁶
 Tîrgşor 147. sír (DIACONU 1965.32.Pl.XX-XXI.)

A Csernyahov kultúra pajzsos temetkezéseiből ismert kúpos pajzsdudorok a típuson belül külön csoportot alkotnak. Peremük szélesebb kárpát-medencei rokonaikénál, s alacsonyabbak is. Míg a kárpát-medenceiek esetében a magasság 10 és 13,5 cm közt mozgott, addig itt 7 és 10 cm közötti méreteket találunk (1. táblázat). A csernyahovi pajzsok közös jellemzője, hogy valamennyi hamvasztásos temetkezés melléklete annak ellenére, hogy a kultúra temetői birituálisak. A tîrgşori 147. sírt kísérőleletei, valamint a benne talált Septimius Severus bronzveret alapján a III. sz. legvégére – IV. sz. elejére keltezték (DIACONU 1965.32.), a kompanijci 86. sírt pedig a kisméretű lemezfibula datálja a IV. sz. legvégére (GODŁOWSKI 1970.97-98.15. jegyzet). Vagyis a pajzsszerelések a Marosszentanna-Csernyahov kultúra teljes élettartama alatt – ha szórványosan is – kimutathatók.

A pajzsos temetkezések rítusa (Malaestiben mindkét esetben urna lefedésére használták a pajzsot, Kompanijciben összehajlított karddal együtt fordult elő), a kísérőleletek (pl. Mogoşaniban egy „Przeworsk” csiholó stb.), valamint maguknak az umbóknak a formája a kutatók többségének egybehangzó nézete szerint Przeworsk eredetre vezethető vissza a Csernyahov kultúrán belül (FJODOROV 1960.285., MAHNO 1971.89.).

A Krím és az Al-Duna vidékének szarmata vagy szarmata színezetű együttese, amelyekben pajzsokat találtak, korántsem ilyen egységes rítusúak. A nagyjából azonos korú – IV-V. század elejei – temetkezések között van katakombás (Belenykoje - GUDKOVA 1987.risz.2.7,9.), padmalyos (Kurcsi vagy más néven Vinogradovka - FOKEJEV 1991.58.), kamrasiros (Ozerneje III. 2. sír - LOBODA 1977.245.risz.6.21-22.). A bizonytalan etnikumú, de korban ide tartozó csatirdagi pajzs kóládában, hamvak között került elő (MIC 1987.154.risz.6.4,6.).

1. táblázat: A kúpos pajzsdudorok adatai

1. Tabelle: Die Daten der kegelförmigen Schildbuckel

Табл. 1.: Данные конических умбонов

Lelőhely Fundort Местонахождение	Átm. cm. Durchm. Диам. см	M. cm. Tiefe Выс. см	Átm./M. index Durchm./ T index Диам./выс. индекс	Felsze- relő szeg Anbr. Nagel Спосов прикрепл.	Peremsz. cm Randbreite Шир. поля см
Kárpát-medence Karpatenbecken/Карпатский бассейн					
Budeşti	18	10,5	1,7	6x1	3,5
Csongrád-Berzsenyi u.	16	12,2	1,3	6x1	2,8

²⁶ Az együttesből csak a pajzsfogót ismerjük, de a Csernyahov kultúra többi pajzsos lelete alapján valószínű, hogy a hiányzó umbó ugyanebbe a típusba tartozhatott.

Mediasz	22	13,5	1,6	?	5
Szilágyosmlyó	16,3	11	1,5	?	2,3
Tiszadob 34. sír	18	11,8	1,5	6x1	3,5
Tiszakarád 35. sír	18	12,5	1,4	2x2	3,4
Tiszavalk 6. sír	18,2	11,2	1,6	3x1	3,8
Tiszavalk 17. sír	19,4	10	1,9	3x3(+1?)	3,8
Újhartyán	16	10,4	1,5	2x2	2,5
	16<22	10<13,5	1,3<1,9		2,3<5
Zemplín 128. sír ²⁷	18,2	9	2,0		2,5
Kostolná pri Dunaji (KOLNÍK 1980. Taf.CXIX.5.)	14,8	9,6	1,2		
Nyíregyh.-É-i temető	12	8,2	1,4		1,6
	12<18,2	8,2<9,6	1,2<2		
Csernyahov kultúra					
Černjachow-Kultur/Черняковская культура					
Kompanijci	21,5	7,2	2,9	-	
Malaesti 3. sír	17,5	10	1,7?	-	
Malaesti 20. sír	16,3	7	2,3	-	3,8
Mogoşani	25	9,5	2,6	4x3	7,5
Tîrşor	22,2	7,2	3		4,9
	16,3<22,2	7<10	1,7<3		3,8<7,5
Fekete-tenger É-i partvidéke					
Nördliche ufergegend des Schwarzen Meeres/Северное Причерноморье					
Belenykoje (GUDKOVA 1987. 59.risz.2.)	17	8,3	2		
Csatirdag (MIC 1987.154.risz 6.4,6.)	19	7,5	2,5	4x2	
Ozernoje (LOBODA 1977. 245.risz 6.)	22,5	9	2,5		
	17<22,5	7,5<9	2<2,5		
Kercs 181. sír ²⁸					
Kercs 1904.VI 24. kettős kamrasír ²⁹	17,9	9,6	1,9	4x3	

²⁷ A kárpát-medencei kúpos pajzsok közül az alábbi három példány kis méreteivel (főleg a magasságuk) külön csoportot alkot.

²⁸ Az 1902-ben megtalált pajzsdudor méreteit nem ismerjük. SZOKOLSZKIJ 1955.22.risz.4.2. Véleményünk szerint ez és az 1904.VI.24-én feltárt kamrasírból származó darabok – a korábbi véleményekkel ellentétben (BÓNA 1961.200-202.) – nem tartoznak a tárgyalt típushoz.

²⁹ A pajzsokra vonatkozó adatokat I.P. Zaszceckajának (Ermitázs, Szentpétervár) köszönjük. Az 1904.VI.24-én előkerült kettős kamrasír két pajzsának (aranyozott vas, illetve aranyozott bronz) maradványai az Ermitázsban található 1820/613-614., 620-621., 626 leltári számon: 18-19. kép.

Kercs 1904.VI. 24. kettős kamrasír	19,1	15,8	1,2	8x1	
Kercs 145. kamrasír ³⁰	17,9	9,5	1,9	8x1	
Kercs 145. kamrasír	20,4	7,5	2,7	4x3	4,4
Kercs 154. kamrasír ³¹	24,5	<7,5	3,2		6
Kercs-Ovcsarnaja ulica (BLAVATSKIJ 1960.190. risz.21.)	25,6	8	2,95		
	17,9<25,6	7,5<15,8	1,9<3,2		
A Kárpát-medencétől É-ra fekvő terület Das nördlich vom Karpatenbecken liegende Gebiet Территория к северу от Карпатского бассейна					
Mušov (TRŇAČKOVA 1985.Abb.2.1.)	18	12	1,5		3,7
Mušov (TRŇAČKOVA 1985.Abb.2.3.)	17,9	10,4	1,7		3,7
Mušov (TRŇAČKOVA 1985.Abb.2.4.)	18,2	12	1,5	6x1	3,6
Dobrodzień-Ředzina ³²	18	10	1,8	6x1	3,2
Krikštonių (TAUTAVIČIUS 1972.136.10.pav.)	15,5	12,5	1,2	6x1?	2,7
	15,5<18,2	9,5<12	1,2<1,8		2,7<3,7

Az itt felsorolt példányok (III. tábla 1., 4., 6.) formailag közelebb állnak a csernyahovi együttesekből származókhoz, mint a kárpát-medenceiekhez. Ennek illusztrálására az 1. táblázatban megadtuk területenként az egyes umbók átmérő/magasság indexét. A magasabb indexszámok jelzik a pajzsdudorok laposabb formáját a csernyahovi, a Fekete-tenger északi partvidékén található szarmata, valamint a kercsi példányok esetében. A keleti kúpos umbók különállását a kárpát-medenceiektől jelzi a felerősítés eltérő módja is. Így az utóbbiak esetében leggyakrabban 6x1 db szegeccsel³³, máskor 2x2-vel, 3x1-gyel vagy 3x3-mal erősítették a pajzshoz. A kercsi umbók 8x1 és 4x3, nagy gömbölyű fejű nittel történt felszegecselése egészen más műhelykörzetre utal. (Ismét más a belenykojei 3x2 és az ozernojei 4x2 szegeccses megoldás.)³⁴. Az eltérések számát szaporítják a kercsi jellegzetes for-

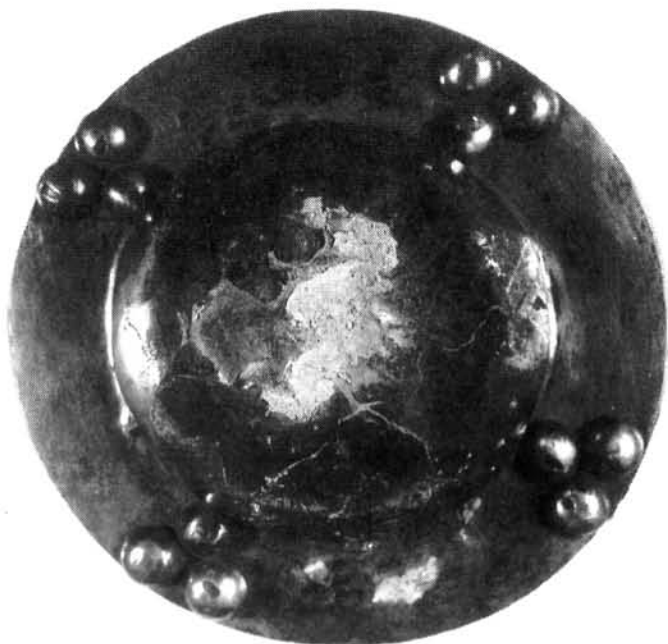
³⁰ Az ugyancsak 1904-ben feltárt 145. kamrasír két pajzsdudorja (mindkettő aranyozott bronz) az Ermitázsba került (1820/174-176.): 20. kép.

³¹ Szintén 1904-ben került felszínre. A benne talált vas pajzsdudor eredeti teteje hiányzik, a pótlás ideje és körülményei tisztázatlanok (Ermitázs 1820/312-313.): 21. kép.

³² SZYDŁOWSKI 1974. Tabl.XCIII. Ugyanitt szerepel (Tabl.XCIV.) egy másik umbó is, de ennek csak átmérője (18 cm) ismert, 6x1 szeggel erősítették fel. Az északi terület pajzseinak többsége hamvasztásos sírből származik, töredékesek, s deformálódottak, így nem mérhetőek (SZYDŁOWSKI 1974. Tabl.CLXVII-CLXVIII. - Olsztyn pl. stb.).

³³ Az 1. táblázat adatait kiegészíthetjük a nagyváradi umbóval. Itt jegyezzük meg, hogy a szilágy-somlyói I. kincs nyakláncának csüngői közt jól kivehető egy 6x1 szegeccsel felerősített umbó egy kerek pajzson.

³⁴ Sajnos sok esetben nincs adatunk a felerősítés módjáról.

18. kép Kercs 1904. VI. 24-én talált kamrasír

18. Abb. Kertsch, am 24.VI.1904 gefundenes Kammerngrab

Рис 18. Керчь, склеп 24 июня 1904 г.

májú pajzsfogók is, amelyek a többi területen hiányoznak (22. kép).

A kárpát-medencei pajzsdudorok tehát koránt sincsenek olyan szoros kapcsolatban a Pontus vidékkel, mint arra korábban gondoltak (BÓNA 1961.199-203., VADAY 1989.116.). A kárpát-medencei pajzsdudorok közül a jászalsószentgyörgyi-ekkel kapcsolatban tűnik legvalószínűbbnek a kericsiekkel közös eredet³⁵.

(Csupán zárójelben jegyezzük meg, hogy a kericsi pajzsdudorok esetében felmerült a bizánci eredetetés lehetősége.³⁶

³⁵ A 2. halomé felerősítési módja, a 3. halomé formai analógiája – Kercs 1894-ben feltárt kamrasír (SZOKOLSZKIJ 1955.19.risz.4.1.) – alapján, bár az előbbivel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a kericsiek esetében nem 3x3, hanem 3x4 (s a jászalsószentgyörgyinéél nagyobb) szegecset találunk, az utóbbi analógiáját pedig publikálója sokkal korábbi időszakra – a II. sz-ra – keltezte.

³⁶ I.P.Zaszeckaja szíves szóbeli közlése.

A Bosphorus vidékén, s tágabb értelemben a Fekete-tenger északi partján a császárkor folyamán feltűnő különféle formájú pajzsdudorok eredetéről és használatuk háttéréről erősen megoszlanak a vélemények. Tény, hogy a védőfegyverzetnek mindig is része volt, követve a görög hoplita (türeosz), római legionárius (scutum) és a helyi kelta – galata – harcmodor-hagyományokat. Erről tanuskodnak mind a sírletelek, mind az ábrázolások, amelyek nagy részét terrakotta szobrocskák jelentik, de ismerünk freskókat is. Így egy kericsi sírkamra falán találták meg az i.sz. II.sz-i boszporuszi gyalogságot megőrkítő falfestményt. A nehéz gyalogság felszereléséhez tartozott a sisak és páncél (mint a lovasoknál), ehhez járult egy ovális, umbóval ellátott

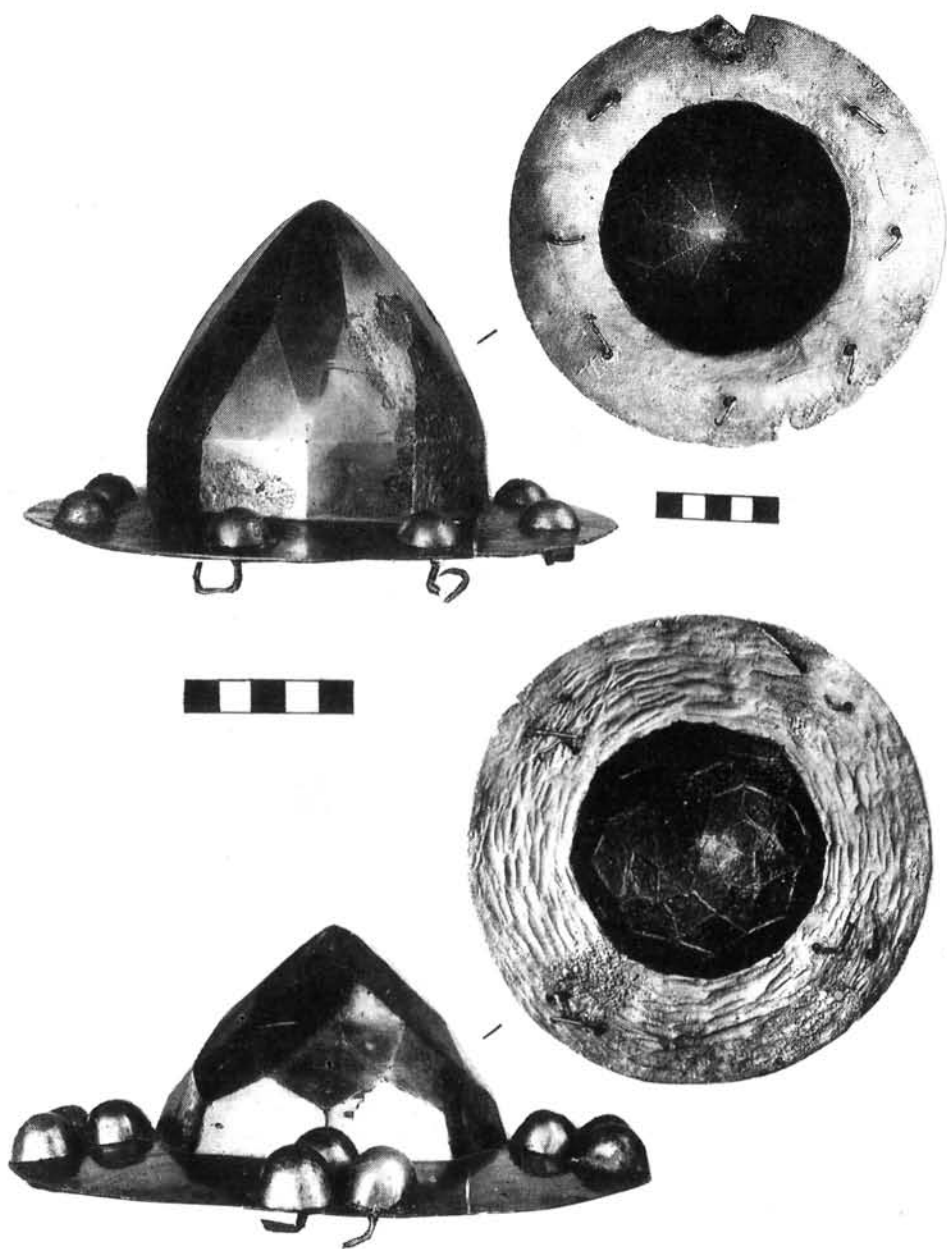

19. kép Kercs 1904. VI. 24-én talált kamrasír

19. Abb. Kertsch, am 24.VI.1904 gefundenes Kammerngrab

Рис 19. Керчь, склеп 24 июня 1904 г.

pajzs, amely válltól combközépig védte a harcost. A könnyű gyalogságnak csak pajzsa volt, s támadó fegyver gyanánt két lándzsa és valószínűleg kard (BLAVATSKIJ 1954.146-147.). A régészeti leletek – az ábrázolásoknak megfelelően – ugyancsak igen széles kronológiai és etnikai skálán mozognak. Így pl. az Alsó-Don vidéki Szadovij kurgánból előkerült vasumbót (a vele együtt talált sisakkal és üsttel) KAPOSINA keltának tartja (1968.166.), s összefüggésbe hozza az I. sz-i mithridateszi háborúkkal, amelyekben Mithridatesz oldalán – egy auctor adat szerint – kelta csapat is részt vett. A lelet későbbi publikálója hasonlóan datálja a kurgánt – I. sz. közepe –, a pajzsról csak annyit feltételez, hogy bosporusi eredetű. Ennek bizonyítására ismert analógiákat (Charax, Kercs-Ovoscsnaja ulica) és a bosporusi pajzsokkal kapcsolatos korábbi megállapításokat (SZOKOLSKIJ 1955.) idéz (RAEV 1986.39.,66.). M.B.Scukin a Szadovij kurgánt és az Azov környéki Viszocsinoban nemrég feltárt hasonlóan gazdag, azonos korú temetkezést (BESZPALIJ 1985.) fejedelmi síroknak tartja és elhelyezkedésük alapján szarmata szakrális vagy vallási központot feltételez az Alsó-Don vidékén. Véleménye szerint az itt eltemetett arisztokraták zsákmányként vagy diplomáciai ajándékként juthattak a fenti két lelőhelyen talált germán típusú pajzsokhoz. Ugyancsak ő a IV. sz.-ban elterjedő kúpos umbókat római-germán hibridnek tartja (SCSUKIN 1991.). M.Kazanski, aki összegyűjtötte a régió összes umbóját (beleértve az abháziai leleteket), végső soron római hatásra vezeti vissza a bosporusi pajzsformákat (KAZANSKI 1991.). Egyébként az abháziai pajzsok elterjedését a IV. és VI-VII. sz. közti időszakban korábban is késő római-bizánci hatásként igyekeztek magyarázni (VORONOV-SENKAO 1982.134.). A század elején feltárt gazdag kercsi sírkamrák anyaga amellet szól, hogy a melléletek jellege nem változott meg a száz évvel korábbiakhoz képest (halotti koronák, arany torquesek, lószerszám), de más lett a kardok formája, megjelentek a kúpos pajzsdudorok. Rosztovcev szerint nem kétséges, hogy „Panticapaeum majdnem teljesen szarmata kultúrájára” egy germán (gót) hullám volt ilyen hatással (ROSTOVCEV 1922.184.).

20. kép Kercs 145. kamrasír
20. Abb. Kertsch, 145. Kammerngrab
Рис 20. Керчь, склеп 145.

21. kép Kercs 154. kamrasír

21. Abb. Kertsch, 154. Kammerngrab

Рис 21. Керчь, склеп 154

Összefoglalás

A Dunától keletre fekvő kárpát-medencei Barbaricumban előkerült pajzshoz tartozó leletek két nagy kronológiai csoportba sorolhatók. Az egyiket a kora császárkori különféle Przeworsk típusú pajzsdudorokkal jellemezhetjük. Ezek részben olyan nagyobb – hamvasztásos rítusú – temetőkben fordultak elő, melyek etnikai összetételének, kronológiájának meghatározása körül folyik a vita. Más részüket a II. sz. végére - III. sz-ra keltezhetjük. Ide tartoznak az antennás umbók (valamint a velük egy körben előforduló római pajzsok maradványai). Használóik halottaikat hamvasztották abban az időszakban, amikor megjelentek a Felső-Tisza-vidéken. A Przeworsk kultúra hordozói voltak. Nagy valószínűséggel nevezhetjük őket vandál/victoválóknak. Némi kronológiai csúszással ugyanez a pajzstípus feltűnik immár csontvázak mellett is, szarmata környezetben.

A másik kronológiai csoportot a IV. sz. legvégére - V. sz. elejére datálhatjuk. A

22. kép Kercs 145. kamrasír

22. Abb. Kertsch, 145. Kammerngrab

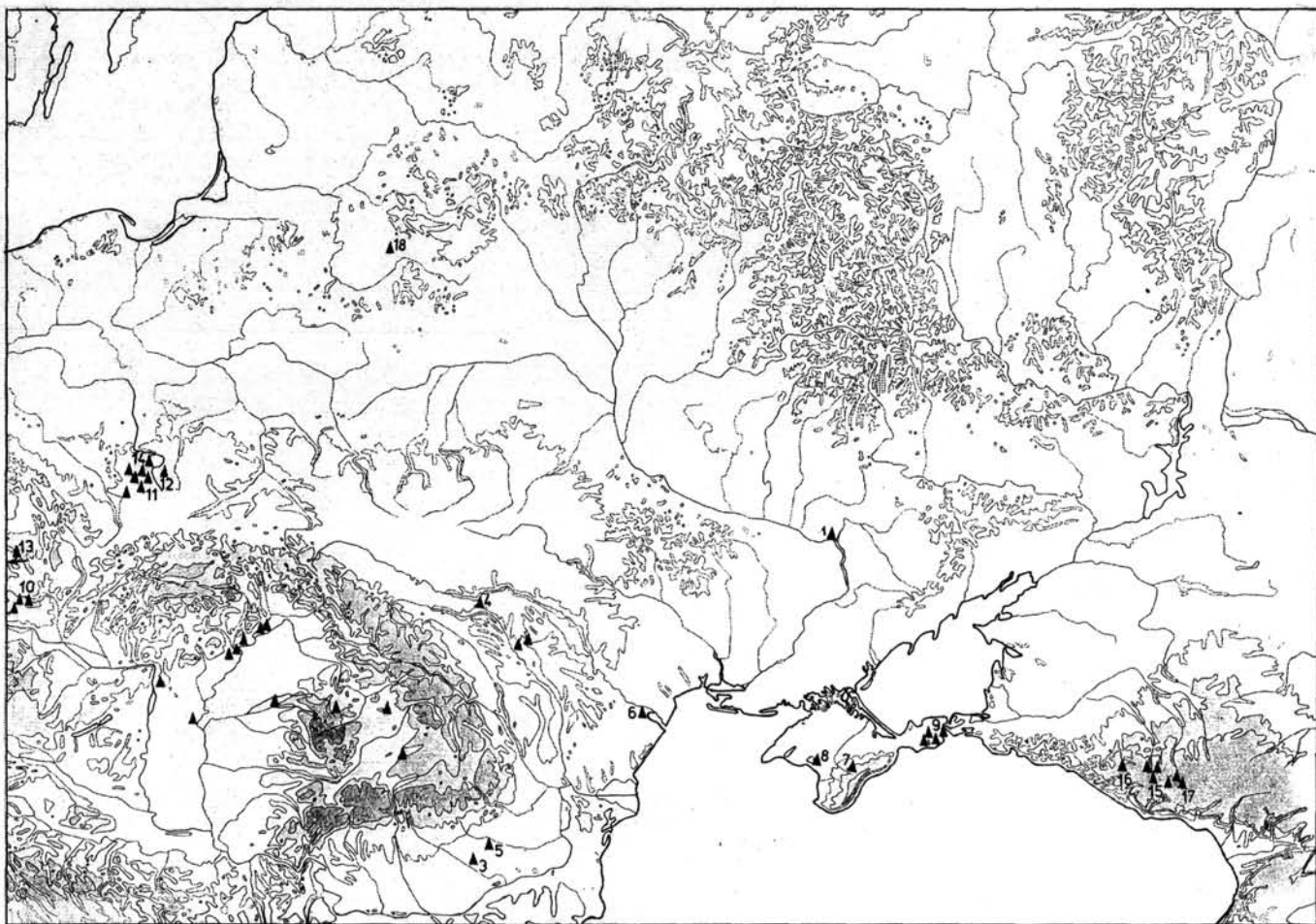
Рис 22. Керчь, склеп 145

két időszak közötti közel 100 évben hiányoznak a pajzsos temetkezések a Dunától keletre fekvő kárpát-medencei Barbaricumban. Ugyanakkor a vizsgált területtől É-ra és DK-re, ahol leleteink analógiáit kerestük, a pajzs eltemetésének szokása mindvégig megvolt. Ez alapján a Kárpát-medence keleti felében a IV. sz. végén újra feltűnő temetkezési rítuselem háttérben új népelem bevándorlásának vagy hatásának lehetőségét vizsgáltuk.

Feltérképezve a kései csoport leleteit megállapíthatjuk, hogy azok földrajzi elterjedése korántsem zárt. Tipológiai vizsgálatunk során körülhatároltunk egy csoportot, melyet a kúpos umbók (azoknak is nagyobb méretű változata) jellemez. E tárgyak egyben jó kronológiai indikátornak is bizonyultak. Analógiáik széles körben elterjedtek. A behatóbb formai vizsgálat azonban jelezte, hogy a Kárpát-medencétől DK-re (a Csernyahov kultúrában, a krími és al-dunai leletekben és Kercsben) előforduló példányok a típus egy más variánsát jelentik, mint a kárpát-medenceiek, s az utóbbiakhoz közel álló északi darabok (Mušov, Dobrodzień, Krikštonij stb.). A Dobrodzień-csoport közeli rokon (gyakran kannelúrázott) pajzsdudorai azonban hamvasztásos temetkezésekből származnak ellentétben az egységes – és tőlük alapvetően eltérő – rítusú kárpát-medencei csoporttal. Sajátos paradoxon, hogy a típusba nem sorolható IV. sz. végi – V. sz. elejei umbók közt valóban találunk pontusi analógiát (Jászalsószentgyörgy). Megjegyzendő még, hogy a „típus nélküli” példányok olyan temetkezésekben kerültek elő, amelyek rítusa nem egyezik meg az egységes temetkezési szokásokat mutató Tiszadob-Tizakarád-Tiszavalk csoportéval.

A nagy földrajzi térségben szóródó, tipológiailag és méreteiben igen közeli kúpos (ezen belül kannelúrázott) pajzsdudorok megléte kiterjedt sugarú műhelyt vagy műhelyeket sejtet, amely/ek – a harcmórnak és a kor divatjának megfelelő – fegyverekkel látta/ák el a Kárpát-medencétől a Kelet-Baltikumig terjedő területet. A Kárpát-medence északi részén húzódik az a vonal, ahol a hamvasztásos és inhumációs temetkezések közötti határt meghúzhatjuk e korszakban. Az a tény, hogy a szóban forgó pajzsok e vonaltól mind É-ra, mind D-re előfordulnak egy kronológiai időszakban, arra mutat, hogy egy etnikumhoz kötésük (ahogyan erre eddig kísérletek történtek) nem lehetséges.³⁷

³⁷ A rajzokat Benke Zsolt, a fotókat Belánszky Demkó Péter készítette.

23. kép A kúpos pajzsdudorok elterjedése a Kárpát-medencén kívül. 1: Kompanijci, 2: Malaesti (2 db.), 3: Magoşani, 4: Oszelivka, 5: Tîrgşor, 6: Belenyoje, 7: Csatirdag, 8: Ozernoje, 9: Kercs (4 db.), 10: Mušov (3 db.), 11: Dobrodzień (több darab), 12: Olsztyn (több darab), 13. Nowy Dwor, 14: Zadowice, 15: Cibilium (3 db.), 16: Lar, 17: Sapka-Abgidzrahu (3 db.), 18: Krikštonų

23. Abb. Die Verbreitung der kegelförmigen Schildbuckel außerhalb des Karpatenbeckens 1: Kompanijzi, 2: Malaesti (2 St.), 3: Mogoşani, 4: Oseliwka, 5: Tîrgşor, 6: Belenkoje, 7: Tschartirdag, 8: Osernoje, 9: Kertsch (4 St.), 10: Mušov (3 St.), 11: Dobrodzień (mehrere Stücke), 12: Olsztyn (mehrere Stücke), 13: Nowy Dwor, 14: Zadowice, 15: Cibilium (3 St.), 16: Lar, 17: Schapka-Abgidzrahu (3 St.), 18: Krikštonių

Рис 23. Карта распространения конических умбонов 1: Компанийцы, 2: Малаешты (2шт.), 3: Могошаны, 4: Оселивка, 5: Търгшор, 6: Беленькое, 7: Чатырдаг, 8: Озерное, 9: Керчь (4 шт.), 10.: Мушов (3 шт.), 11: Доброджен (несколько шт.), 12: Олштин (несколько шт.), 13: Нови двор, 14: Задовице, 15: Цибиллум (3 шт.), 16: Лар, 17: Шапка-Абгидзрдху (3 шт.), 18: Крикштониу

Irodalom

- ARSZENYJEVA-NAUMENKO 1987.* = Арсеньева, Т.М.-Науменко, С.А.: Раскопки Танаиса в 1981-1984 гг. КСИА 191.1987.75-82.
- ARSZENYJEVA-SELOV 1975.* = Арсеньева, Т.М.-Шелов, Д.Б.: Работа Нижне-Донской экспедиции в 1970-1972 гг. КСИА 143. 1975.38-44.
- BESZPALIJ 1985.* = Беспалый, Е.И.: Курган I. в. н.э. у г. Азова. (A 1st-Century A.D. Barrow at Azov.) СА 1985-4. 163-172.
- BLAVATSKIJ 1954.* = Блаватский, В.Д.: Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья. In: Причерноморье в античную эпоху, вып.7. Москва 1954.
- BLAVATSKIJ 1960.* = Блаватский, В.Д.: Раскопки Пантикапея в 1954-1958 гг. СА 1960-2.168-192.
- BÓNA 1961.* = Bóna, I.: Az újhartyáni germán lovassír. (Погребение германского всадника в с. Уйхартян. Das germanische Reitergrab von Újhartyán.) АЭ 88.1961.192-209.
- BÓNA 1961/a.* = Bóna, I.: Korai vaskor - Népvándorlaskor. In: A kisvárdai vár története. Szerk.: Éri I. Kisvárdá 1961.78-94.
- BÓNA 1986.* = Bóna, I.: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Magyarország műemléki topográfiaja X. Budapest 1986. 15-91.
- BÓNA 1986/b.* = Bóna, I.: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271-896) In: Erdély története I. Főszerk.: Köpeczi B. Budapest 1986. 107-234.
- BUDINSKÝ-KRIČKA 1967.* = Budinský-Krička, V.: Východoslovenské mohyly. (Ostslowakische Hügelgräber.) SIA 15.1967.277-388., 361-370.
- BUDINSKÝ-KRIČKA - LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990.* = Budinský-Krička, V. - Lamiová-Schmiedlová, M.: A late 1st century B.C. - 2nd century A.D. cemetery at Zemplín. (Могильник в с. Земплин конца I в. до н.э. - II в. н.э. SIA 38-2.1990.245-344.
- DIACONU 1965.* = Diaconu, Gh.: Tîrgşor. Necropole din secolele III-IV. e.n. (Tîrgşor. Ein Gräberfeld aus dem 3. u. 4. Jh. u.Z.) Bucureşti 1965.
- DIACONU 1970.* = Diaconu, Gh.: Mogoşani. Necropola din sec. IV. e.n. Tîrgovişte 1970.
- DICULESCU 1923.* = Diculescu, C.: Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien. Mannus Bücherei 34. Leipzig 1923.
- EISNER 1933.* = Eisner, J.: Slovensko v pravěku. (Die Vor- und Frühgeschichte des Landes Slowakei. La Slovaquie à l'époque préhistorique et dans les premières périodes de l'histoire.) Bratislava 1933.

- FETTICH 1930.* = Fettich, N.: Der Schildbuckel von Herpály, *ActaArchKqb*.I.1930. 221-262.
- FJODOROV 1960.* = Фёдоров, Г.Б.: Малаештский могильник. In: Черняховская культура. МИА 82. Москва 1960. 253-302.
- FOKEJEV 1991.* = Фокеев, М.М.: Позднейшие могильники сарматского времени в степи между Днестром и Дунаем. In: Древности юго-запада СССР. Кишинёв 1991.56-64.
- GAIU 1979.* = Gaiu, C.: Descoperiri din epoca migrațiilor în Nord Estul Transilvaniei. (Funde aus der Zeit der Völkerwanderung aus dem Nord-Osten Siebenbürgens.) *Acta Musei Porolissensis* 3.1979.535-543.
- GARAM-VADAY 1990.* = Garam, É. - H. Vaday, A.: Sarmatische Siedlung und Begräbnisstätte in Tiszavalk. *CommArchHung* 1990. 171-219.
- GODŁOWSKI 1970.* = Godłowski, K.: The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe. (Chronologia okresu późnorzymskiego i wczesnego okresu wędrówek ludów w Środkowej Europie.) *Prace Archeologiczne* 11. Kraków 1970.
- GUDKOVA 1987.* = Гудкова, А.В.: Могильник IV в.н.э. в с. Беленькое. In: Новые исследования по археологии Северного Причерноморья. Киев 1987.56-66.
- GYALOKAY 1875.* = Gyalokay, L.: A berettyó-újfalusi ásatás. *A Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet Közlönye* I. Nagyvárad 1875. 78-82.
- HAMPEL 1871.* = Hampel, J.: A Szabolcsmegyei múzeum. III-IV. *AÉ* 5.1871.109-114.
- HAMPEL 1886.* = Hampel, J.: Der Goldfund von Nagyszentmiklós. Budapest 1886.
- HAMPEL 1892.* = Hampel, J.: A n. múzeumi régiségtár gyarapodása. *AÉ* 12.1892.372-381.
- HOREDT 1973.* = Horedt, K.: Archäologische Deutung III. *Apulum* 11.1973.83-98.
- HOREDT 1982.* = Horedt, K.: Siebenbürgen in spätrömischen Zeit. Bucarest 1982.
- HUNYADY 1944.* = Hunyady, I.: Kelták a Kárpátmedencében. (Die Kelten im Karpatenbecken I-II.) *DissPann* II.18.1944.
- ISTVÁNOVITS 1986.* = Istvánovits, E.: Északkelet-Magyarország területének római kori története. Budapest 1986. Kandidátusi értekezés.
- ISTVÁNOVITS 1990.* = Istvánovits, E.: A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei - 2-3 századi sírok Tiszavasváriból. (The earliest Sarmatian finds of the Upper Tisza region. -2nd-3rd century burials in Tiszavasvári.) *NyJAMÉ* 27/29.1984/86. (1990) 83-133.
- ISTVÁNOVITS 1991.* = Istvánovits, E.: Adatok a Felső-Tisza-vidék 4-5. századi történetéhez a tiszadobi temető alapján. (Beiträge zur Geschichte des Oberen Theißgebiets in dem 4-5. Jahrhundert. Данные по истории 4-5 веков Верхнего Потисья по материалам могильника из Тисадоба.) *MFME* 1984/85-2. (1991) 29-54.

- ISTVÁNOVITS 1992.* = Istvánovits, E.: 4-5. századi temető Tiszadob-Szigeten. *AAH* sajtó alatt.
- JAHN 1921.* = Jahn, M.: Der Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwicklung. *Mannus* B.21. Leipzig 1921.
- JANKOVICH 1931.* = Jankovich, J.M.: Podkárpatzská Rusz a prehistóriában. Podkarpatská Rus v prehistorii. *Подкарпатска Русь въ преистории*. Munkačevo 1931.
- JÓSA 1899.* = Jósa, A.: Szabolcs vármegye őstörténete. *MVV*. Szabolcs vármegye. Budapest 1899.369-397.
- JÓSA 1899/b.* = Jósa, A.: Szabolcsvármegyei Múzeum ős- és középkori tárgyainak ismertetése. Nyíregyháza 1899.
- KAPOSINA 1968.* = Капошина, С.И.: Сарматы на Нижнем Дону. In: *Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья*. Ленинград 1968.163-171.
- KAZANSKI 1991.* = Kazanski, M.: Contribution à l'histoire de la défense de la frontière Pontique au Bas-Empire. *Travaux et Mémoires* 11. Collège de France Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance. Paris 1991. 487-526.
- KISLÉGHY MVV.* = Kisléghy Nagy, Gy.: *MVV* Torontál vármegye. Budapest é.n. 313.
- KOLNÍK 1980.* = Kolník, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei I. *Archaeologica Slovaca Fontes* 14. Bratislava 1980.
- KOSSINA 1905.* = Kossina, G.: Über verzierte Eisenlanzenspitzen als Kennzeichen der Ostgermanen. *Zeitschrift für Ethnologie* 37.1905.369-408.
- KOTIGOROSKO 1979.* = Котигорошко, В.Г.: Курган первой половины III в.н.э. у с. Братово. (A barrow of the first half of the third century A.D. near village Bratovo.) *СА* 1979-2.153-163.
- KOTIGOROSKO 1991.* = Котигорошко, В.Г.: Культуры римского времени In: *Древняя история Верхнего Потисья*. Львов 1991.
- KOVÁCS 1965/66.* = Kovács, S.: Jegyzetek a Béalvárhegyi leletekről. (Aufzeichnungen über die Fundstücke aus Béla-Várhegy.) *NyJAMÉ* 8/9. 1965/66. (1967) 25-33.
- KROPOTKIN 1977.* = Kropotkin, V.V.: Denkmäler der Przeworsk-Kultur in der Westukraine und ihre Beziehungen zur Lipica- und Černjachov-Kultur. Symposium Ausgang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet, Bratislava 1977.173-200.
- LEHÓCZKY 1886.* = Lehóczky, T.: A szolyvai sírról. *AE* 6.1886.379-380.
- LEHÓCZKY 1886/b.* = Lehóczky, T.: Beregmegyei vaskori leletről. *AE* 6.1886.151-152.
- LEHÓCZKY 1891.* = Lehóczky, T.: Ung- és Beregmegyei leletek. *AE* 11.1891.141-145.
- LEHÓCZKY 1908.* = Lehóczky, T.: Vaskori emlékekről Munkács környékén. *AE* 28.1908.250-261.

- LEHÓCZKY 1912.* = Lehóczky, T.: Adatok hazánk archaeológiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére II. Munkács 1912.
- LOBODA 1977.* = Лобода, И.И.: Раскопки могильника Озерное III. в 1963-1965 гг. (Les fouilles du champ funeraire d'Ozernoje III. de 1963-1965.) СА. 1977-4. 236-252.
- LOVÁSZ 1987.* = Lovász, E.: Germán jellegű leletek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *НОМКözl* 24.1986. (1987) 10-14.
- MAGOMEDOV 1987.* = Магомедов, Б.В.: Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья. Киев 1987.
- MAGOMEDOV-GUGYIM-LEVKOVICS 1991.* = Магомедов, Б.В.-Гудим-Левкович, А.Н.: Черняховские поселения Шершни и Курники на Южном Буге. In: Древности Юго-Запада СССР. Кишинев 1991. 84-106.
- МАЙНО 1971.* = Махно, Е.В.: Типи поховань та планування компаніївського могильника. In: Середні вікі на Україні. вип. 1. Київ 1971.87-95.
- MESTERHÁZY 1989.* = Mesterházy, K.: Ethnische- und Handelsbeziehungen zwischen der Weichselmündung und der ungarischen Tiefebene in der römischen Kaiserzeit. *Peregrinatio Gothica. Archeologia Baltica* 8.Lódz 1989.185-202.
- MIC 1987.* = Мыц, В.Л.: Могильник III-IV вв. н.э. на склоне Чатырдага. In: Материалы к этнической истории Крыма. Киев 1987. 144-164.
- NEPPER-MÁTHÉ 1971.* = M.Nepper, I.-Sz. Máthé, M.: A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1969-1971. (Leletkataszter) *DMÉ* 52.1971.35-54.
- NYIKITYINA 1988.* = Никитина, Г.Ф.: Могильник у с. Оселивка Кельменецкого района Черновицкой обл. In: Могильники черняховской культуры. Москва 1988.5-97.
- PÁRDUCZ 1950.* = Párducz, M.: A szarmatakor emlékei Magyarországon III. Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III. *ArchHung* 30.1950.
- PÁRDUCZ 1959.* = Párducz, M.: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *AAH* 11.1959.309-398.
- PÁRDUCZ 1963.* = Párducz, M.: Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. *Studia Archaeologica* 1.1963.
- PÁRDUCZ-KOREK 1946/48.* = Párducz, M. - Korek, J.: Germán befolyás a Maros-Tisza-Körös-szög késő szarmata emlékéanyagában. (Les éléments germanique récente de la région limitée par les fleuves Maros, Tisza et Körös.) *AÉ* 7/9.1946/48.291-312.
- POLLA 1969.* = Polla, B.: Nálezy z doby rímskej a stahovania národov v Strede nad Bodrogom. *Zborník Slov.Nar.Múz.* LXIII. História 9. Bratislava 1969.183-206.
- PÓSTA 1905.* = Pósta, B.: Régészeti tanulmányok az Oroszféldön. (Archaeologische Studien auf russischem Boden.) Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása III. kötet 1. rész. Budapest-Leipzig 1905.
- PULSZKY 1897.* = Pulszky, F.: Magyarország archaeológiája II. Pallas, Budapest 1897.

- RADZVILOVAITĖ 1966.**= Radzvilovaitė, E.: Lietuvių genčių skydai II-VIII amžiais. (Щиты литовских племен II-VIII вв.) *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, Serija A, 2(21), 1966.127-142.
- RAEV 1986.**= Raev, B.A.: Roman Imports in The Lower Don Basin. *BAR* 278. Oxford 1986.
- REINACH 1894.**= Reinach, S.: A herpályi pajzsdudor. *AÉ* 14.1894.395-404.
- RICHTHOFEN 1930.**= Richthofen, B.: Néhány III. századi vandál lelet Szabolcs vármegyéből. (Einige wandalische Fundstücke des 3. Jahrhunderts n. Chr. aus dem Kom. Szabolcs.) *AÉ* 44.1930.238-240.
- RÓMER 1869.**= Rómer, F.: A geszterédi ásatások és a szabolcsmegyei múzeum. *AÉ* 9.1869.181-185.
- RÓMER 1873.**= Rómer, F.: Illustrierte Führer in der Münz- und Alterthumsabteilung des ungarischer National-Museums. Budapest 1873.
- RÓMER 1876.**= Rómer, F.: Compte-rendu de la Huitième session à Budapest 1876. Budapest 1876.
- ROSKA 1942.**= Roska, M.: Újabb kelta leletek Érkörtvélyesről (Szatmár vm.). (Neuere keltische Funde von Érkörtvélyes (Kom. Szatmár.)) *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* II.2. Kolozsvár 1942.227-231.
- ROSZTOVCEV 1922.**= Rostovtzeff, M.: Iranians and Greeks in South Russia. Oxford 1922.
- SCSUKIN 1979.**= Щукин, М.Б.: К вопросу о верхней хронологической границе черняховской культуры. *КСИА* 158.1979.17-22.
- SCSUKIN 1991.**= Ščukin, M.B.: À propos des contacts militaires entre les Sarmates et les Germains à l'époque romaine (D'après l'armement et spécialement les umbo de boucliers et les lances). *Actes de colloque International l'Armée romaine et les Barbares du IVe- VIIe s.* Saint-Jermain-en-Laye, 27 au 28 février 1990. Paris 1991. Sajtó alatt.
- SZABÓ 1969.**= Szabó, J.Gy.: Heves megye régészeti emlékei II. In: Heves megye műemlékei I. *Magyarország műemléki topográfiája* VII. Budapest 1969.41-63.
- SZYDŁOWSKI 1974.**= Szydłowski, J.: Trzy cmentarzyska typu Dobrodzińskiego. *Rocznik Muzeum Górnoslaskiego w Bytomiu*. Archeologia, zeszyt nr. 11. Bytom 1974.
- SZOKOLSZKIJ 1955.**= Сокольский, Н.И.: О боспорских щитах. *КСИМК* 58. 1955.14-25.
- TAUTAVIČIUS 1972.**= Tautavičius, A.: Prekybiniai- kultūriniai ryšiai V-VIII amžiais. (Культурные и торговые связи в V-VIII вв.) In: Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I-XIII a. Vilnius 1972. 126-148., 276-278.
- TEJRAL 1985.**= Tejral, J.: Naše země a římské Podunají na počátku doby stěhování národů. (Unsere Länder und der Römische Donaauraum zu Beginn der Völkerwanderungszeit.) *PA* 76.1985.308-397.

- TEJRAL 1988.* = Tejral, J.: Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donauraum. *ArchAustr.* 72.1988.223-304.
- TERGINA 1894.* = Tergina, Gy.: Horgosi ásatások. *AÉ* 14.1894.198-206.
- TÖRÖK 1933/34.* = Török, Gy.: Adatok a magyarországi vandál kérdéshez. (Angaben zur ungarländischen Wandalenfrage.) *Dolg* 9/10.1933/34. 190-205.
- TÖRÖK 1936.* = Török, Gy.: A kiszombori germán temető helye népvándorláskori emlékeink közt. (Das germanische Gräberfeld von Kiszombor und unsere Denkmäler der Völkerwanderungszeit.) *Dolg* 12.1936.101-177.
- TRŇAČKOVA 1985.* = Trňačková, Z.: Ein Hortfund von Metallgegenständen aus der späten Kaiserzeit aus Mušov. *PA* 76.1985.279-284.
- VADAY 1986.* = H. Vaday, A.: Beitrag zum Fund von Vizesd-Pusztá. (Megjegyzés a Vizesd pusztai lelethez.) *FA* 37.1986.197-223.
- VADAY 1989.* = H. Vaday, A.: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17/18.1988/89.(1989)
- VENDE MVV.* = Vende, A.: Szatmár vármegye őskora. *MVV.* Budapest é.n. 402-411.
- VÉCSEY 1869.* = B. Vécsey, J.: Archaeologiai levelek II. *AÉ* 3.1869.49-52.
- VORONOV-SENKAO 1982.* = Воронов, Ю.Н.: - Шенкао, Н.К.: Вооружение воинов Абхазии IV-VIII вв. In. Древности эпохи великого переселения народов V-VI веков. Москва 1982. 121-165.
- ZIRRA 1971.* = Zirra, V.: Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latene in Rumänien. *Dacia* 15.1971.171-238.
- ZOLTAI 1941.* = Zoltai, L.: Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy. *DissPann* II.11.1941.269-308.

Погребения с умбонами в Барбарикуме Карпатского бассейна к востоку от Дуная

Находки, связанные с умбонами и обнаруженные в Барбарикуме Карпатского бассейна (к востоку от Дуная), причисляются к двум большим хронологическим группам. Первая характеризуется различными типами пшеворских умбонов раннеримского времени. Часть этих вещей найдена в крупных могильниках с трупосожжением, этническое и хронологическое определение этих памятников пока дискутируется. Другая их часть датируется концом II - началом III века. Сюда относятся умбоны с шипами (а также остатки римских щитов, происходящих из того же круга). Их владельцы сжигали своих покойников в тот период, когда они впервые появились в Верхнем Потисье. Это носители пшеворской культуры. Весьма вероятно, что их можно называть вандалами/виктовалами. С небольшой

хронологической разницей этот же тип умбонов появляется в погребениях с трупоположением в сарматском окружении.

Вторая хронологическая группа датируется концом IV - началом V века. Между двумя группами разница почти 100 лет, когда на исследуемой территории погребения с умбонами отсутствуют. В то же время к северу и юго-востоку от этого региона, где мы искали аналогии наших находок, обычай захоронения щита присутствовал всё время. На основании этого факта мы изучали возможность появления или влияния нового этнического компонента, как предпосылки появления нового элемента в погребальном обряде восточной части Карпатского бассейна в конце IV века.

После нанесения на карту памятников поздней группы можно определить, что их географическое распространение отнюдь не компактно. В ходе типологического анализа мы выделили группу, которая характеризуется коническими умбонами (крупных размеров). Эти предметы одновременно оказались хорошими хронологическими показателями. Их аналогии широко распространены. Но более глубокий анализ формы показал, что умбоны, найденные к юго-востоку от Карпатского бассейна (черняховская культура, памятники низовьев Дуная и Крыма, керченские склепы), являются иным вариантом типа нежели умбоны Карпатского бассейна и родственные им северные находки (Мушов, Доброджен, Крикштониу и др.). Однако близкие нашим умбонам (часто с каннелюрами) щиты группы Доброджен были найдены в погребениях с трупосожжениями в отличие от группы Карпатского бассейна, располагающей единым погребальным обрядом, отличающимся от северного. Соеобразным парадоксом является факт, что среди умбонов, датируемых концом IV - началом V века и не относящихся ни к одному из типов, есть экземпляры близкие понтийским (Ясалшосентдёрдь). Заметим также, что умбоны "без типа" были найдены в погребениях, обряд которых не соответствует единому ритуалу группы Тисадоб-Тисакарад-Тисавалк.

Наличие конических умбонов, близких по размерам и типу (в частности с каннелюрами), разбросанных на больших пространствах, позволяет предположить существование мастерской или мастерских с большим радиусом действия. Они могли обеспечивать территорию от Карпатского бассейна до восточной Балтики оружием, соответствующим боевой тактике и моде эпохи. По северной части Карпатского бассейна проходит граница между могильниками с трупосожжением и трупоположением. Факт того, что умбоны, о которых идёт речь, встречаются как к югу, так и к северу от этой линии, показывает, что их отождествление с одной этнической группой (попытки чего делались до сих пор) невозможно.

Эстер ИШТВАНОВИЧ - Валерия КУЛЬЧАР

Schild-Bestattungen im östlich der Donau gelegenen Barbaricum des Karpatenbeckens

Die zu den Schilden gehörenden Funde, die im östlich der Donau gelegenen Barbaricum des Karpatenbeckens zum Vorschein kamen, lassen sich in zwei große chronologische Gruppen einstufen. Davon können wir die eine durch frühkaiserzeitliche unterschiedliche des Przeworsk-Typs mit Schildbuckeln kennzeichnen. Diese kamen teils in solchen größeren Gräberfeldern – mit Brandritus – vor, die gegenwärtig hinsichtlich der Bestimmung ihrer ethnischen Zusammensetzung und ihrer Chronologie Gegenstand einer Diskussion sind. Ihr anderer Teil kann auf das Ende des 2. - 3. Jh. datiert werden. Hierzu gehören die Umbi mit „Antenne“ (sowie die Reste der mit ihnen in einem Kreis vorkommenden römischen Schilde). Ihre Benutzer verbrannten ihre Toten zu jener Zeit, als sie in der Gegend der oberen Theiß erschienen. Sie waren die Träger der Przeworsk-Kultur. Mit großer Wahrscheinlichkeit können wir sie Vandalen/Victovalen nennen. Mit geringer chronologischer Verschiebung taucht der gleiche Schildtypus dann schon neben Skeletten auf, in sarmatischer Umgebung.

Die andere chronologische Gruppe läßt sich auf den Ausgang des 4. Jh. – Anfang des 5. Jh. datieren. In den rund 100 Jahren zwischen den beiden Epochen fehlen die Schildbestattungen im östlich der Donau gelegenen Barbaricum des Karpatenbeckens. Gleichzeitig aber hat der Brauch der Bestattung des Schildes nördlich und südöstlich des untersuchten Gebietes, wo wir nach Analogien für unsere Funde suchten, weiterbestanden. Aufgrund dessen untersuchten wir im Hintergrund des in der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens zum Ende des 4. Jh. erneut auftauchenden Elementes des Bestattungsritus' die Möglichkeit der Einwanderung oder des Einflusses eines neuen Volkselementes.

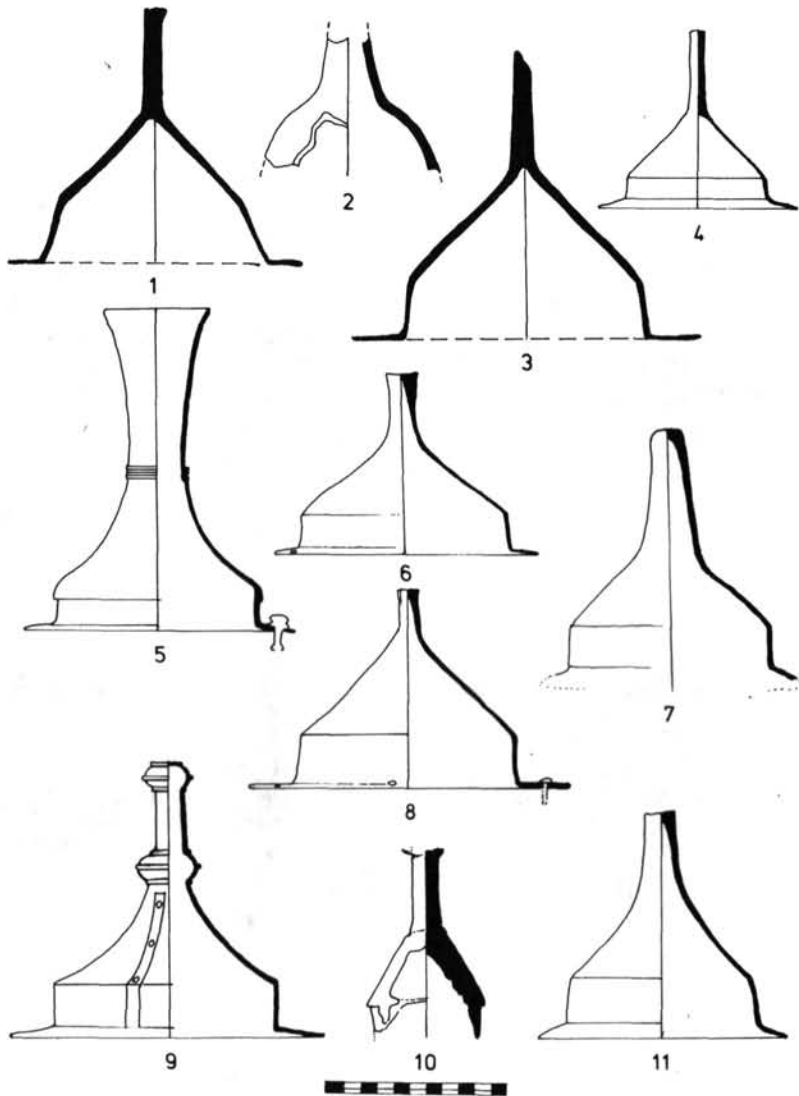
Bei Projizierung der Funde der späteren Gruppe auf eine Karte kann festgestellt werden, daß deren geografische Verbreitung bei weitem nicht geschlossen ist. Im Zuge unserer typologischen Untersuchung konnten wir eine Gruppe eingrenzen, die vom Kegelumbo charakterisiert wird (und auch darunter von der größeren Variante). Diese Gegenstände erwiesen sich gleichzeitig auch als gute chronologische Indikatoren, ihre Analogien sind in weitem Kreis verbreitet. Die eingehendere Untersuchung der Form ergab allerdings, daß die südöstlich des Karpatenbeckens vorkommenden Exemplare (in der Čerjachow-Kultur, den Funden der Krim und der unteren Donau sowie in Kertsch) eine andere Variante des Typus darstellen als die des Karpatenbeckens und die den letzteren nahestehenden nördlichen Stücke (Mušov, Dobrodzień, Krikštonij usw.). Die nahverwandten (häufig kannelierten) Schildbuckel der Dobrodzień-Gruppe stammen jedoch aus Brandbestattungen, im Gegensatz zur Karpatenbecken-Gruppe mit einheitlichem – und von diesen grundlegend abweichenden – Ritus. Ein eigenartiges Paradoxon ist, daß wir unter den Schildbuckeln vom Ende des 4. - Anfang des 5. Jh., die dem Typus nicht zugeordnet werden können, tatsächlich Analogien der Pontusgegend finden (Jászalsó-

szentgyörgy). Anzumerken wäre noch, daß die Exemplare „ohne Typus“ aus solchen Bestattungen stammen, deren Ritus nicht mit jenem der Gruppe Tiszadob-Tiszakarád-Tiszavalk übereinstimmt, die einheitliche Bestattungsbräuche aufweist.

Das Vorkommen der über ein großes geographisches Territorium verstreuten, typologisch und in ihren Maßen nahe verwandten kegelförmigen (darunter der kannelierten) Schildbuckel läßt auf eine Werkstatt mit breitem Einflußradius oder mehrere Werkstätten schließen, die – dem Kampfstil und der Mode der Zeit entsprechend – das vom Karpatenbecken bis zum Ost-Baltikum reichende Gebiet mit Waffen versogte(n). Im nördlichen Teil des Karpatenbeckens verläuft die Linie, die wir als Grenze zwischen den Brand- und Inhumationsbestattungen in dieser Epoche ziehen können. Die Tatsache des Vorkommens der besagten Schilde sowohl nördlich als auch südlich dieser Linie innerhalb eines chronologischen Zeitraums deutet darauf hin, daß ihre Bindung an ein Ethnikum (wie dies bisher mehrfach versucht wurde) nicht möglich ist.

Eszter ISTVÁNOVITS
Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
(Pf. 57. H-4401)

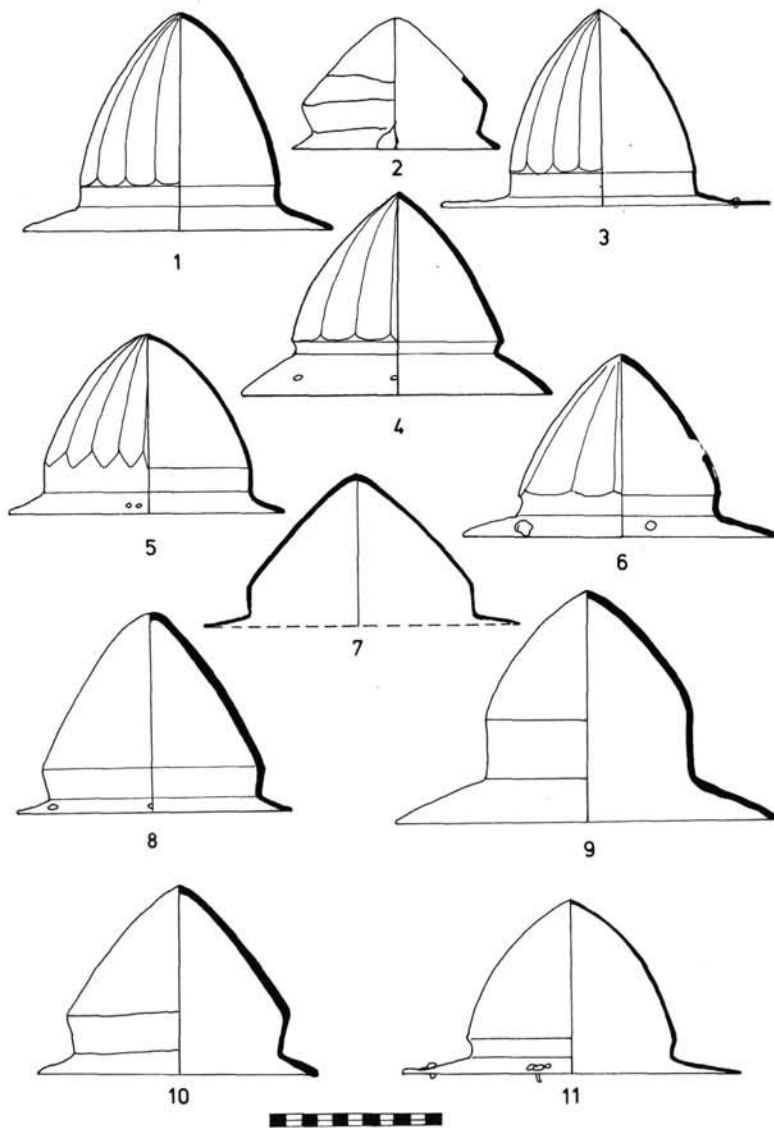
Valéria KULCSÁR
Katona József Múzeum
Kecskemét
(Pf. 6. H-6001)

I. tábla: A kárpát-medencei ún. „antennás” pajzsdudorok. 1: Zemplín 23. sír, 2: Geszteréd, 3: Zemplín 50. sír, 4: Ardanovo, 5: Boinești 6: Kékcsse, 7: Tiszalök-Rázom, 8: Szvaljava, 9: Berettyóújfalu-Herpály, 10: Nyíregyháza-Árpád u., 11: Hortobágy-Poroshát

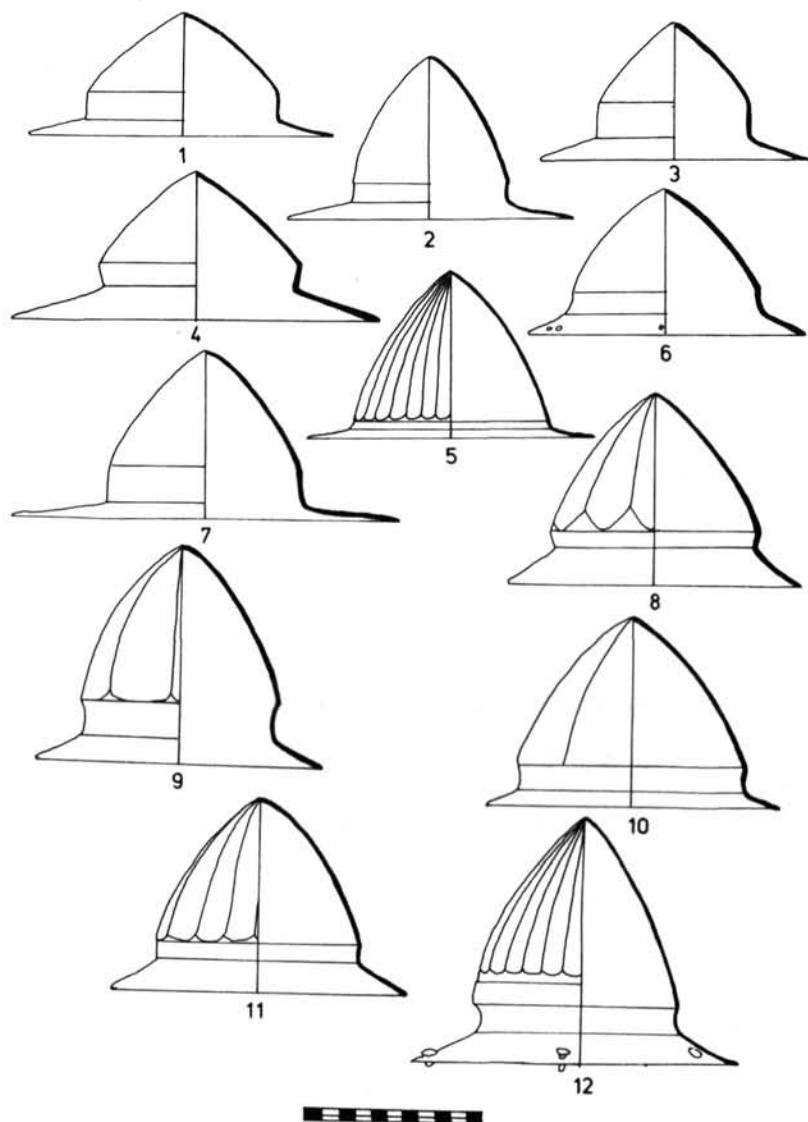
I. Tafel: Die sog. „Antennen”-Schildbuckel des Karpatenbeckens. 1: Zemplín, 23. Grab, 2: Geszteréd, 3: Zemplín, 50. Grab, 4: Ardanowo, 5: Boinești, 6: Kékcsse, 7: Tiszalök-Rázom, 8: Swaljava, 9: Berettyóújfalu-Herpály, 10: Nyíregyháza-Árpád u., 11: Hortobágy-Poroshát

Табл. I: Умбоньы с шипами в Карпацком бассейне. 1: Земплин, погреб. 23., 2: Гестеред, 3. Земплин, погреб. 50., 4: Арданово, 5: Войнешты, 6: Кекче, 7: Тисалёк-Разом, 8: Свалява, 9: Береттёуйфалу-Херпай, 10: Ниредьхаза-ул. Арпад, 11: Хортобадь-Порошхат

II. tábla: 1: Tiszakarád-Inasa 35. sír, 2: Nyíregyháza-Északi temető, 3: Tiszavalk 6. sír, 4: Tiszadob-Sziget 34. sír, 5: Újhartyán, 6: Budești, 7: Zemplín 128. sír, 8: Csongrád-Berzsenyi u., 9: Mediaș, 10: A debreceni múzeum lelőhely nélküli pajzsdudora, 11: Tiszavalk 12. sír

II. Tafel: 1: Tiszakarád-Inasa, 35. Grab, 2: Nyíregyháza-Északi temető, 3: Tiszavalk, 6. Grab, 4: Tiszadob-Sziget, 34. Grab, 5: Újhartyán, 6: Budești, 7: Zemplín, 128. Grab, 8: Csongrád-Berzsenyi u., 9: Mediaș, 10: Der Schildbuckel ohne Fundort des Debrecener Museums, 11: Tiszavalk, 12. Grab.
Табл II.: 1: Тисакарад – Инаша, погреб. 35, 2: Ниредьхаза – Северное кладбище, 3: Тисавалк, погреб. 6, 4: Тисадоб-Сигет, погреб. 34, 5: Уйхартян, 6: Будешты, 7: Земплин, погреб. 128, 8: Чонград-Ул. Бержени, 9: Медиаш, 10: Умбон без местонахождения, хранится в дебrecенском музее, 11: Тисавалк, погреб. 12

III. tábla: 1: Belenkyoje, 2: Malaesti, 3. sír 3: Nedvigovka (KROPOTKIN 1977.Abb.18.2.), 4: Ozernoje, 5: Mušov, 6: Csatirdag, 7: Malaesti 20. sír, 8: Mušov, 9: Dobrodzień, 10: Abgidzrahu (Abházia), 11: Mušov, 12: Krikštoniuj

III. Tafel: Kegelförmige Schildbuckel außerhalb des Karpatenbeckens 1: Belenkyoje, 2: Malaesti, 3. Grab, 3: Nedwigovka (KROPOTKIN 1977.Abb.18.2.), 4: Ozernoje, 5: Mušov, 6: Tschatirdag, 7: Malaesti, 20. Grab, 8: Mušov, 9: Dobrodzień, 10: Abgidzrahu (Abchasien), 11: Mušov, 12: Krikštoniuj

Табл III.: 1: Беленькое, 2: Малаешты, погреб. 3, 3: Недвиговка (KROPOTKIN 1977. Abb. 18.2.), 4: Озерное, 5: Мушов, 6: Чатырдаг, 7: Малаешты, погреб 20, 8: Мушов, 9: Доброджен, 10: Абгизрагу (Абхазия), 11: Мушов, 12: Крикштониу

Megjegyzések a késő szarmata kerámia kérdéséhez

ÁCS CSILLA

A szarmata leletanyag túlnyomó részét a kerámia teszi ki. Ennek csak elenyésző hányada kerül elő sírmellékletként, ahol az egyéb barbár és esetleges import római anyag segítséget nyújt a keltezéshez. Az egyes temetőkön belül néha a temetőre specifikus kerámiamentiség, ill. minőség mutatható ki, pl. a kézzel formált, ill. korongolt kerámia dominanciája¹. A kárpát-medencei barbaricumban azonban nem különíthető el az ún. sírkerámia. Az viszont tény, hogy a telepek anyagában sok olyan funkcionális típus található meg, ami a sírok anyagából teljesen hiányzik. Pl. hombárok, nagyméretű korsók, ún. felsőfüles edények stb. Általában a nagyméretű darabok funkcióra való tekintet nélkül csak a településanyagokban jelentkeznek.

A kerámiaanyag mennyisége, változatossága igen komoly vizsgálati alapot adhat egyes szűkebb korszakok kronológiai problémáinak tisztázásához. Az első lépésekben kiemelhető az eredetét tekintve idegen anyag, amely nagyrészt római import. Ennek keltezése a birodalmon belül, főleg a terra sigillatát illetően kellően kidogozott. Nagyobb nehézség a helyi anyagnál jeletkezik, főleg azokban az esetekben, ill. kronológiai időszakokban, amikor még vagy már nincs jellegzetes római import tömegáru. Tehát, ha szűkebb időintervallumot kívánunk meghatározni, akkor más megközelítési módot kell választanunk. Azaz, az egyes edénytípusokat és variánsaikat a feldolgozott anyagnál vizsgáljuk, mégpedig olyan módszerrel, hogy igyekszünk kiválasztani azokat a formákat és típusokat, amelyek hosszabb időszakra jellemzőek, ill. azokat, amelyek csak egy-egy lelőhelyen és csak bizonyos szűkebb időszakon belül fordulnak elő. Az egy-egy lelőhelyen előkerült ritkaságszámba menő példányoknál ugyan fennáll annak a lehetősége, hogy a kutatottság nem kielégítő mértékű. Ezt a bizonytalanságot ki lehet azonban zárni olyan lelőhelyek esetében, amelyek egy jobban kutatott tájegységhez tartoznak, pl. Csongrád megye. Ha itt megtalálható a ritka edényforma, méghozzá több példányban és több lelőhelyen, akkor a lelőhelyek időhorizont szerint összehasonlíthatók és elemezhetőek. A típusok elterjedésénél viszont minden esetben figyelembe kell venni a fentebb említett kutatottsági elmaradottságot. Azaz, ha egy jellegzetes forma hiányzik pl. Bácska, Bánát területéről, ami földrajzilag és politikailag, ill. etnikailag egy azonos időszakon belül

¹ ISTVÁNOVITS 1986. 92., ahol két, részben azonos korszakra keltezhető temetőre hivatkozik, Kiskunfélegyháza – Külsőgalambosra, ill. Törökszentmiklós – Surjánra.

nem választható le Csongrád megyéről, akkor óvatosan kell fogalmaznunk a típusok elterjedését illetően².

A szarmata kerámia problémáinak feldolgozása során nem mellőzhetők Párducz Mihály publikációi. Egyes telepek anyagát, ill. egyes vidéki múzeumok gyűjteményeit közölte és ezek kapcsán foglalkozott egy-egy típussal, pl. az ún. gömbtestű edényekkel (PÁRDUCZ 1937. 144-151.) vagy egyes telepek anyagával, pl. a Hódmezővásárhely környéki telepekkel (PÁRDUCZ 1938., 1943.), Makó (PÁRDUCZ 1939.), Földeák (PÁRDUCZ 1941.) stb. telepanyagaival. Később kronológiai bontásban egy szűkebb korszak, a késő szarmata-hunkor típusaival is foglalkozott (PÁRDUCZ 1959.), valamint ezek keleti eredetével, elsősorban a csongrádi temetők kapcsán. Anyaggyűjtésében itt már kiterjesztette a típusok és formák elterjedését a teljes Alföldre. Viszont éppen egyes unikum jellegű kerámiáknál nem tudott megfelelő eredményt elérni. A kiskunmajsai besimított, sárkányos tál feldolgozása során (PÁRDUCZ 1972.135-136.) keltezése labilis, a formát sem tudja bekötni az alföldi anyagba³.

A kerámián előforduló felületkezelési és díszítési módok vizsgálata további megközelítést tesz lehetővé. Az alföldi szarmata besimított kerámia vizsgálata során az egyes típusok kronológiai bontásban is vizsgálat tárgyát képezték⁴.

A ritka díszítésmód különféle edénytípusokon, de főleg a meredek falú tálaikon volt a következő lépcsőfok a késői kerámia vizsgálatánál (VADAY 1980/81./a), ahol már további megközelítést tett lehetővé a típusok szétválasztása. Egyúttal itt körvonalazódott egy elterjedési kör is, mely főleg a Dél-Alföld tiszántúli területét érintette. Egy másik speciális kerámiafajta, a szemcsés, csillámos kézikorongolt kerámia vizsgálata is ezt a területet rajzolta körül, bevezetve a szakirodalomba egy eddig ismeretlen, késői típust: a bográcsokat (VADAY 1980/81./b). Hasonlóképpen speciális edényforma a gömbtestű edények késői változata, mely szintén egy telepanyag kapcsán bővítette ki a késői kerámiatípusokat (VADAY 1985.). Itt már nemcsak az öves edények, de a meredek falú tálak és a figurális díszítésű edények is összefonódtak.

A következőkben egy kisebb leletanyag kapcsán vizsgálom a késői kerámiaművesség termékeit. Ez a lelőhely Szőreg-Iván téglagyár, ahol Csallány Dezső egy gepida temetőt tárt fel, de a temető területén elszórtan szarmata telepjelenségeket is dokumentált (CSALLÁNY 1961.300-302.). Tulajdonképpen egy gödör és számos szórványanyag került itt elő. Az anyag szerencsére annyira jellegzetes és tipikus, hogy a szórványok is értékelhetők a vázolt megközelítési mód alapján⁵.

² Pl. meredek falú tálak, figurális sárkány-, madármotívumos besimított kerámia az irodalomban csak két helyen szerepel az említett területekről Lenauheim (Csatád) és Szabadka (Subotica) – Mácskovics téglagyár, de számuk lényegesen magasabb a Bácskában is és a Bánátban is. Ezúton köszönöm meg Vaday Andreának, hogy az említett területről származó anyaggyűjtésébe betekinhettem.

³ A cikkben a tálat a sárkányábrázolás kapcsán igen hosszú időszakra teszi, egészen az avar korig. A kerámia anyaga alapján a III-IV. századot, – holott a szürke jól iszapolt kerámia a II. századtól jellegzetes az Alföldön – jelöli meg, s ugyanakkor a cikk címe is utal e bizonytalanságra, ti. Népvándorláskori...stb.

⁴ ISTVÁNOVITS E.: Szarmata besimított kerámia. Szakdolgozat Budapest, 1981. Kézirat. Ezúton is köszönöm, hogy elolvashattam és felhasználhattam munkámban.

⁵ A teljes anyag külön cikkben kerül publikálásra.

A korábban idézett irodalmi feldolgozások alapján a következő kép alakul ki (1. kép). A meredek falú tálak, figurális díszítésű edények, csillámos, szemcsés és hasonló anyagú bográcsok erős sűrűsödést mutatnak az Alföld középső sávjában, elsősorban Csongrád, Békés és részben Bács-Kiskun megye keleti részén. Erős ritkulás jelentkezik a Duna-Tisza közének nyugati felén. Ez nem magyarázható kutatottsági hiányossággal. Elég csak egy pillantást vetni Párducz M. késő szarmata lelőhelyeinek térképére (PÁRDUCZ 1950. 2-5. ábra). Üresnek tűnik a Körösöktől északra fekvő terület (Jász-Nagykun-Szolnok megye), ill. Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területe. A Közép-Tisza-vidék lelőhelyekben gazdag (425 lelőhely a I. századtól az V. század közepéig: VADAY 1989.), de ezen lelőhelyek nagy része nem takar nagyobb, jelentősebb feltárást. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye anyaggyűjtése és részletes feldolgozása ezt a területet is lelőhelyekkel fedi le (ISTVÁNOVITS 1986.). A régészeti anyag azonban sok vonásban itt eltér az Alföld többi lelőhelyétől. Az Alföld legdélebbi területe a Bácska és Bánát szintén sok lelőhellyel van képviselve, de anyaguk nagyrészt közöletlen, így hozzáférhetetlen számunkra.

A szőregi leletek közül ki kell emelnünk a következő típusokat:

Jellegzetes *meredek falú tálak*, melyek már a III. sz. végén megjelennek az alföldi anyagban, itt speciális késői, IV. század végi – V. század eleji példányokkal tűnnek fel. Pl.: egy világosszürke, sárkányokkal díszített tál (II. tábla 2-3.), vagy egy fekete, fényezett táltöredék (II. tábla 1.), melynek pontos párhuzama a bagi (VADAY 1985. 1. kép 2.) és tiszaföldvári tál (GABLER-VADAY 1986. Abb. 37.6.).

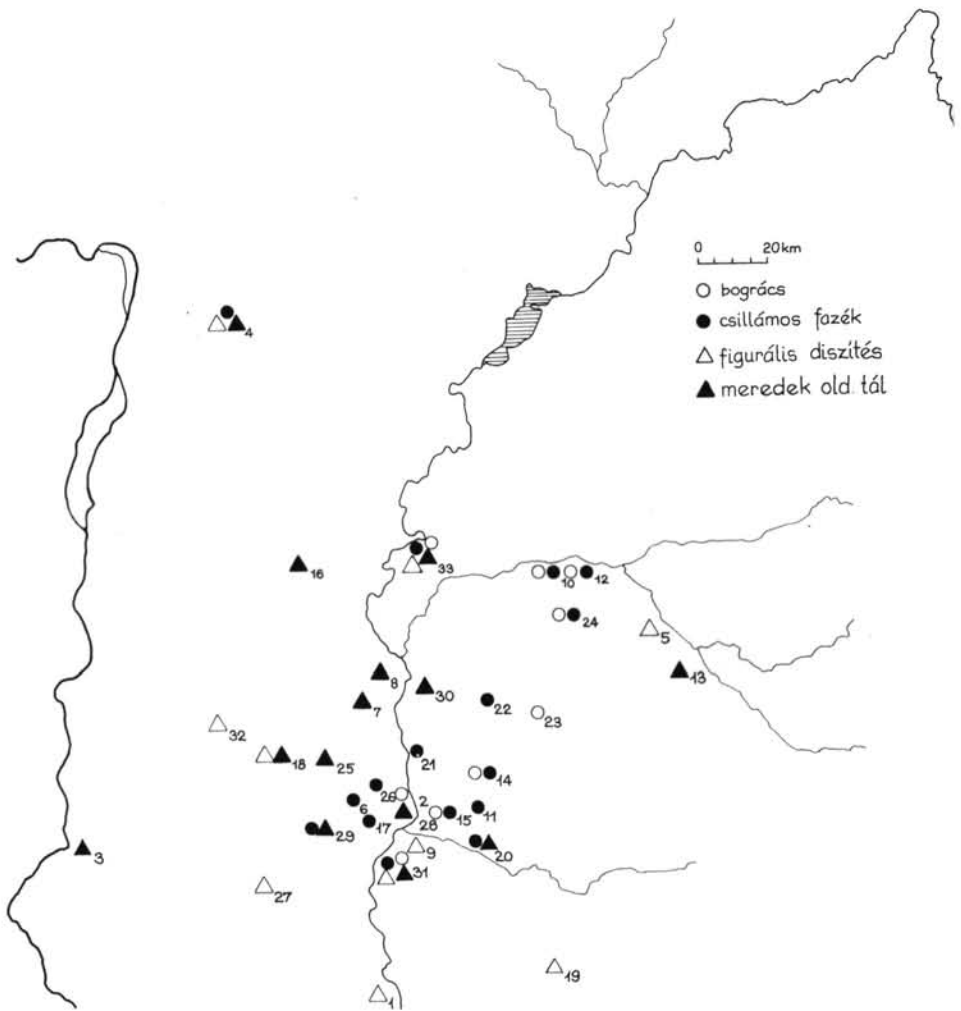
Ugyancsak jellegzetesek a *meredek és bordázott oldalú tálak* (I. tábla 4.,6.), melyek szintén a késői anyag sajátosságai (VADAY 1989. Abb. 41. 40, 41.). Hasonló igen nagyméretű darab ismert Hódmezővásárhely-Solt-Paléről (PÁRDUCZ 1938. Abb. 5.6.).

A meredek falú tálak külön csoportját alkotja három *egyenes és bordázott falú tál*. Ezek közül kettő kihajló, síkzott peremű (I. tábla 1-2.), a harmadik enyhén ívesen kihajló profilú (I. tábla 3.). Jellegzetes a függőleges sűrű és vízszintesen futó besímitott zezzug vonaldíszítés. A korábbi leletanyagban a tálak inkább csak simított felületűek, a késői anyagban tűnik fel a különféle besímitott díszítés. Ez a kerámiatípus déli jellegzetesség, pl. a Közép-Tisza-vidéken teljesen ismeretlen a közölt anyagban.

Az ún. csongrádi csoportban jelenik meg egy *félgömbös, nyújtott formájú tál* (PÁRDUCZ 1959. XVI. 7-8.). Szőregen belül két irányban sávosan simított, kívülről simított és besímitott díszítésű darabja ismert. (I. tábla 5.).

Hasonlóképpen késői – díszítését tekintve is – egy *lapos, kónikus besímitott és simított tál* (I. tábla 7.). A késői besímitott kerámiánál nemcsak tálakon, de hombárok, korsók és felsőfüles edényeken is feltűnik az a felületkezelési mód, ahogy a kerámia egyes régióit (perem és nyak, ill. has) más-más, váltakozó irányban haladó sávos besímitással díszítik.

A gyakori *gömbtestű edények* késői változata a meredek falú, vízszintes simítással felületkezelt edénytöredék (III. tábla 1.). Ugyancsak késői a besímitott díszítésű, *horpasztott falú edény* (III. tábla 3.), mely korábbi római Faltenbecherek késői barbár utóéletét képviseli. Szőregen egy jól iszapolt, téglaszínű, tojáshejszínű bevonatos példánya ismert. Párhuzama Makó-Vöröskereszten került elő

1. kép Néhány késő szarmata edénytípus elterjedése: 1:Ada-Komlósi téglagyár, 2:Algyő, 3:Apatin, 4:Bag-Újtelep, 5:Békés-Körös part, 6:Bordány-Mező dűlő, 7:Csengele, 8:Csongrád-Csipai föld, 9:Deszk határa, 10:Endrőd-Ugari dűlő, 11:Földeák, 12:Gyoma 133. lelőhely, 13:Gyula, 14:Hódmezővásárhely-Fehértó-Solt-Palé, 15:Hódmezővásárhely-Gorzsa, 16:Kecskemét-Mária város, 17:Kiskundorozsma-Kistemplom tanya, 18:Kiskunmajsa, 19:Lenauheim (Csatád), 20:Makó-Vöröskereszt, 21:Mártély, 22:Nagymágocs-Paptanya, 23:Orosháza-Monor, 24:Örménykút-Pusztá dűlő, 25:Pusztamérges, 26:Sándorfalva-Eperjes, 27:Szabadka (Subotica)-Mácskovics téglagyár, 28:Szeged határa, 29:Szeged-Mórahalom, 30:Szentes, 31:Szőreg-Iván téglagyár, 32:Tázlár, 33:Tiszafeöldvár-Téglagyár

1. Abb. Verbreitung einiger spätsarmatischer Gefäßtypen: 1: Ada-Komlósi téglagyár, 2: Algyő, 3: Apatin, 4: Bag-Újtelep, 5: Békés-Körös part, 6: Bordány-Mező dűlő, 7: Csengele, 8: Csongrád-Csipai föld, 9: Deszk határa, 10: Endrőd-Ugari dűlő, 11: Földeák, 12: Gyoma-133. Fundort, 13: Gyula, 14: Hódmezővásárhely-Fehértó-Solt-Palé, 15: Hódmezővásárhely-Gorzsa, 16: Kecskemét-Mária város, 17: Kiskundorozsma-Kistemplom tanya, 18: Kiskunmajsa, 19: Lenauheim (Csatád), 20: Makó-Vöröskereszt, 21: Mártély, 22: Nagymágocs-Paptanya, 23: Orosháza-Monor, 24: Örménykút-Pusztá dűlő, 25: Pusztamérges, 26: Sándorfalva-Eperjes, 27: Szabadka (Subotica)-Mácskovics téglagyár, 28: Szeged határa, 29: Szeged-Mórahalom, 30: Szentes, 31: Szőreg-Iván téglagyár, 32: Tázlár, 33: Tiszafeöldvár-téglagyár

Рис 1: Карта распространения нескольких позднесарматских типов посуды: 1: Ада-Комлоши тегладяр, 2: Алдьё, 3: Апатин, 4: Баг-Уйтелеп, 5: Бекеш-Кёреш парт, 6: Бордань-Мезё дюлё, 7: Ченгеле, 8: Чонград-Чипан фёлд, 9: Деск, 10: Эндрёд-Угари дюлё, 11: Фёлдеак, 12: Дёма 133, 13: Дюла, 14: Ходмезёвашаржей-Фехерто-Шолт Пале, 15: Ходмезёвашаржей-Горжа, 16: Кечкемет-Мария варош, 17: Кишкундорожма-Киштемплон тая, 18: Кишкунмайша, 19: Ленаухейм (Чатад), 20: Мако-Вёрёшкерест, 21: Мартей, 22: Надьмагоч-Паптания, 23: Орощаза-Монор, 24: Ерменькут-Пуста дюлё, 25: Пустамергеш, 26: Шандорфалва-Эпереш, 27: Сабадка (Суботика)-Мачкович тегладяр, 28: Сегед, 29: Сегед Морахалом, 30: Сентеш, 31: Сёрег-Иван тегладяр, 32: Тазлар, 33: Тисафёлдвар-Тегладяр

(PÁRDUCZ 1939. Abb. 1.,2.). Horpasztott falú, durvább anyagú, szemcsés példányok Északkelet-Magyarország területén is előfordulnak (ISTVÁNOVITS 1986.). Első pillanatra valóban a római Faltenbecherekkel hozhatók ezek az edények kapcsolatba, de azok mind díszítetlenek. A Csernyahovi kultúra területén igen sok helyen feltűnik a horpasztott falú üvegedényeket utánzó kerámia körében a szőregi-éhez hasonló díszítésmód és formaalakítás. Sokszor bepecsételt és beszurkált mintával is felbukkan. Az ún. *felsőfüles edények*, ill. kantáros fazekak késői változatai a következő darabok (III. tábla 2., 4-5.). Ezek tipikus edények a Barbaricumban, korábbi időszakban is előfordulnak, de elvéve Pannoniában is feltűnnek a limes mentén (VADAY 1989. 157-158. a további irodalommal). A késő szarmata anyagban azonban ezek nemcsak közép méretben, de nagyméretben is előfordulnak és igen gyakran besimított díszítésűek, ami a korábbi időszakokban ennél a típusnál eddig ismeretlen⁶.

A felsőfüles edényekhez hasonlóan már a szarmata kor korábbi fázisában is ismert az ún. *söröskupa* alakú egyfülü korsó. (VADAY 1989. 144-145. további irodalommal.) (IV. tábla 1-2.). A késői anyagban ezek különféle besimított és simított változatokban fordulnak elő, így Szőregen is, ahol a sima, sűrű függőleges besimítás mellett a bordákkal tagolt plasztikus felületalakítás is feltűnik.

Hasonlóképpen korábban már ismert a *hordóedény* (VADAY 1989. 158-160. további irodalommal.), (IV. tábla 3.), ami a késői telepek sajátossága is, azonban a késői anyagban gyakoribb a felület sávossimítása. (VADAY 1989. 158-160. további irodalommal)⁷.

A késő szarmata telepeken a fazekak körét bővíti a *csillámos-szemcsés, kézikorongolt*, gyakran síkosított és fedőhornyos peremű edényfajta. Szőregen ennek sima díszítetlen változatai mellett fésűs sávossimításos, hullámos, ill. fésűs beszurkált díszítésű darabjai is feltűnnek (IV. tábla 4-5., V. tábla 1-4., VI. tábla 1.), de egy benyomott lencsesorral díszített darabja is előfordult (V. tábla 3.). Korábban ha ilyen töredék előkerült, Párducz nem választotta ki a kézzel formált és durva kerámia köréből. Egyes példányait pedig a szarmata anyagtól idegen volta miatt megkísérelték germánnak, gepidának meghatározni. A Szeged környéki terepbejárások során ez a kerámiafajta mindig együtt került elő a szokásos szürke, korongolt késő szarmata anyaggal. A Kiskundorozsma-Kistemplom tanyai lelet publikálása során Párducz Mihály csak a leletanyag egy részét közölte (PÁRDUCZ 1950. CXXII. tábla 33., 34.), valójában előkerült itt egy csillámos-szemcsés, kézikorongolt nagy fazék is beszurkált, ill. fésűs díszítéssel (KURTI 1976/77. 20.). A leletanyag újbóli feldolgzása során már együtt szerepel ez a fazék a szokásos kézzel formált edények és a késő szarmata-hunkori kannelúrás és becsiszolást utánzó kerámiával együtt (VÖRÖS 1987. 2-7.). Megkísérelték ezt a csillámos-szemcsés, díszített fazekat a gepidához kötni, ugyanakkor ez a leletegyüttes is bizonyítja, hogy hunkori, keleti elemeket tükröző, de helyi szarmata kerámiával együtt található meg. A leletegyüttes két

⁶ Nagyméretű és besimított díszű példányai gyakoriak pl. Tiszaföldvár-Téglagyár telepanyagában.

⁷ VADAY 1989. óta egy újabb nagy kiterjedésű telep, Gyoma 133 feltárása során a korai példányok között is találtak besimított díszű darabokat, ezek azonban formailag némileg különböznek a késői példányoktól. Az adatot Vaday Andreának köszönöm.

tipikus kannelúrák és öves edényét már Alföldi András (ALFÖLDI 1932.XVIII.t.3. és 9.) is hunkorinak határozta meg. Nemcsak a korszak meghatározása és a kerámia egyéb jellegzetessége zárja ki a gepida azonosítást, hanem az a tény is, hogy a lelőhelyek, amelyeken együtt fordul elő a késő szarmata-hunkori besimított gyorskorongolt kerámia evvel a fazéktípussal a hun központi szállásterületen található.

Ugyancsak késői a csillámos-szemcsés bogrács, ennek egy változata Szőregen is előkerült (VI. tábla 2.)⁸. Nemcsak a barbár leletanyag, hanem a késő római, ill. a késő római időktől római mintára működő barbár műhelyek áruja is megtalálható ebben az időszakban. Szőregen előkerült egy késő római folytatott díszű üvegpohár töredéke. Míg a korábbi időszakban a teljes szarmata barbaricumban meglehetősen kevés az üvegáru, addig a késői telep- és temetőanyagokban gyakorivá válik a késői mázas dörzstálakkal együtt. Ilyen egybeesés tapasztalható Tiszaföldvár-Téglagyár anyagában, ahol becsiszolt üvegpohár töredékek, mázas dörzstál töredékek fordultak elő a besimított sárkányos díszítésű tállal együtt (GABLER-VADAY 1986. Abb. 87.). Temetőben előkerült hasonló poharak, pl. Sándorfalván (VÖRÖS 1982/83. IV. tábla 3.), Lászlófalván (PÁLÓCZI 1976. 6.) stb., de a különféle folytatott és rátett sötétkek, ill. fekete pettyes üvegpoharak is a korszak leletsorát bővítik (PÁRDUCZ 1959. 365-366.). A késői becsiszolt üvegpoharakkal – elsősorban síranyagok alapján – Rau foglalkozott (RAU 1972.). Késői példányai nemcsak a Dnyeper vidékén és északon, de a szarmata Barbaricumban és részben a Dunántúlon is megtalálhatók.

A szőregi anyag alapján kiegészíthető a korban több irányú megközelítésben kirajzolt magyarországi Dél-Alföld olyan régiója, ahol a korábbi szarmata kerámia mellett, annak továbbfejlesztett keleti stílusú és díszítésű változatai mellett újabb edénytípusok is feltűnnek bizonyítva, hogy a hunkorban a szarmata lakosság továbbélt és kézműiparával, gazdaságával háttérgazdaságot nyújtott a nomád és katonai támadó hadjáratokat vezető hunok számára⁹.

⁸ Korábbi elterjedésre VADAY 1980/81/b. és MRT 1989. 44. tábla 1-3., 6.

⁹ BÓNA 1965. 114-117., VADAY 1989. 209.

IRODALOM

- ALFÖLDI 1932.* = Alföldi, A.: Leleték a hunkorszakból és ethnikai szétválasztásuk. (Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung.) *AH* 9. 1932.
- BÓNA 1965.* = Bóna, I.: Későrómai és népvándorlás korszak. In.: Orosháza története. I. Orosháza 1965. 114-121.
- CSALLÁNY 1961.* = Csallány, D.: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. *AH* 38. 1961.
- GABLER-VADNAY 1986.* = Gabler, D. - H. Vaday, A.: Terra sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. *FontesAH* Budapest 1986.
- ISTVÁNOVITS 1986.* = Istvánovits, E.: Északkelet-Magyarország területének római kori története. Kandidátusi értekezés 1986.
- KÜRTI 1976/77.* = Kürti, B.: Móra Ferenc ásatása Dorozsmán. *MFME* 1976/77. 7-26.
- MRT 1989.* = Magyarország régészeti topográfiája 8. *Békés megye régészeti topográfiája*. A szarvasi járás IV/2. Budapest 1989.
- PÁLÓCZI 1976.* = Pálóczi-Horváth, A.: Késő szarmata sír Lászlófalván. (Spätsarmatenzeitliches Grab in Lászlófalva. Позднесарматская могила в Ласлофалва.) *Cumania* 4. 1976. 73-78.
- PÁRDUCZ 1937.* = Párducz, M.: A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiségyűjteménye. (Die Alterthümersammlung des ref. Gymnasium in Hódmezővásárhely.) *Dolg.* 13. 1937. 120-194.
- PÁRDUCZ 1938.* = Párducz, M.: Római kori lelőhely Hódmezővásárhelyen Solt-Paléban. (Ein römerzeitlicher Fundort in Solt-Palé bei Hódmezővásárhely.) *Dolg.* 14. 1938.90-123.
- PÁRDUCZ 1939.* = Párducz, M.: Római kori telep Makó mellett. (Eine Siedlung der Römerzeit bei der Stadt Makó.) *Dolg.* 15.1939. 133-145.
- PÁRDUCZ 1941.* = Párducz, M.: Szarmata kori telep és temető Földeákon. (Die Siedlung und das Gräberfeld der Sarmatenzeit bei Földeák) *Dolg.* 7. 1943. 90-101.
- PÁRDUCZ 1943.* = Párducz, M.: Szarmata kori telep Hódmezővásárhely Kopáncson. (Eine Siedlung der Sarmatenzeit zu Hódmezővásárhely-Kopáncs) *Dolg.* 19. 1943. 164-169.
- PÁRDUCZ 1950.* = Párducz, M.: A szarmata kori emlékei Magyarországon. III. Denkmäler der Sarmatenzeit in Ungarn III. *AH* 30. 1950.
- PÁRDUCZ 1959.* = Párducz, M.: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *AAH* 11. 1959.309-398.
- PÁRDUCZ 1972.* = Párducz, M.: Kiskunmajsai népvándorláskori lelet. (Völkerwanderungszeitlicher Fund aus Kiskunmajsa.) *Cumania* 1. 1972. 131-136.

- RAU 1972.* = Rau, G.: Körpergräber mit Glasbeigaben des 4. nachchristlichen Jahrhunderts im Oder-Weishsel Raum. *ActaPraeArch* 3. 1972.
- VADAY 1980/81/a* = H. Vaday, A.: Bemerkungen zur Frage der eingeglätteten Keramik mit Figuraler Verzierung. *MittArchInst* 10-11. 1980/81. 121-130.
- VADAY 1980/81/b.* = H. Vaday, A.: Késő-szarmata agyagbográcsok az Alföldön. (Spätkaiserzeitliche Tonkessel von der Tiefebene.) *MFME* 1980/81. 31-42.
- VADAY 1985.* = H. Vaday, A.: A bagi lelet. Újabb adat a későszarmata besimított kerámia kérdéséhez. (Der Fund von Bag. Weiterer Beitrag zur Frage der spätsarmatischen eingeglätteten Keramik.) *AE* 112. 1985. 25-35.
- VADAY 1989.* = H. Vaday, A.: Die sarmatischen Denkmäler der Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17-18. 1989.
- VÖRÖS 1982/83.* = Vörös, G.: Hunkori szarmata temető Sándorfalva Eperjesen. (Eine sarmatische Begräbnisstätte aus der Hunnenzeit in Sándorfalva-Eperjes.) *MFME* 1982/83. 129-172.
- VÖRÖS 1987.* = Vörös, G.: Későszarmata edénylelet Kiskundorozsma-Kistemplomtanya lelőhelyről. (Gefäßfunde aus der späten Sarmatenzeit an dem Fundort Kiskundorozsma-Kistemplomtanya.) *MFME* 1987-1. 11-23.

К вопросу о позднесарматской керамике

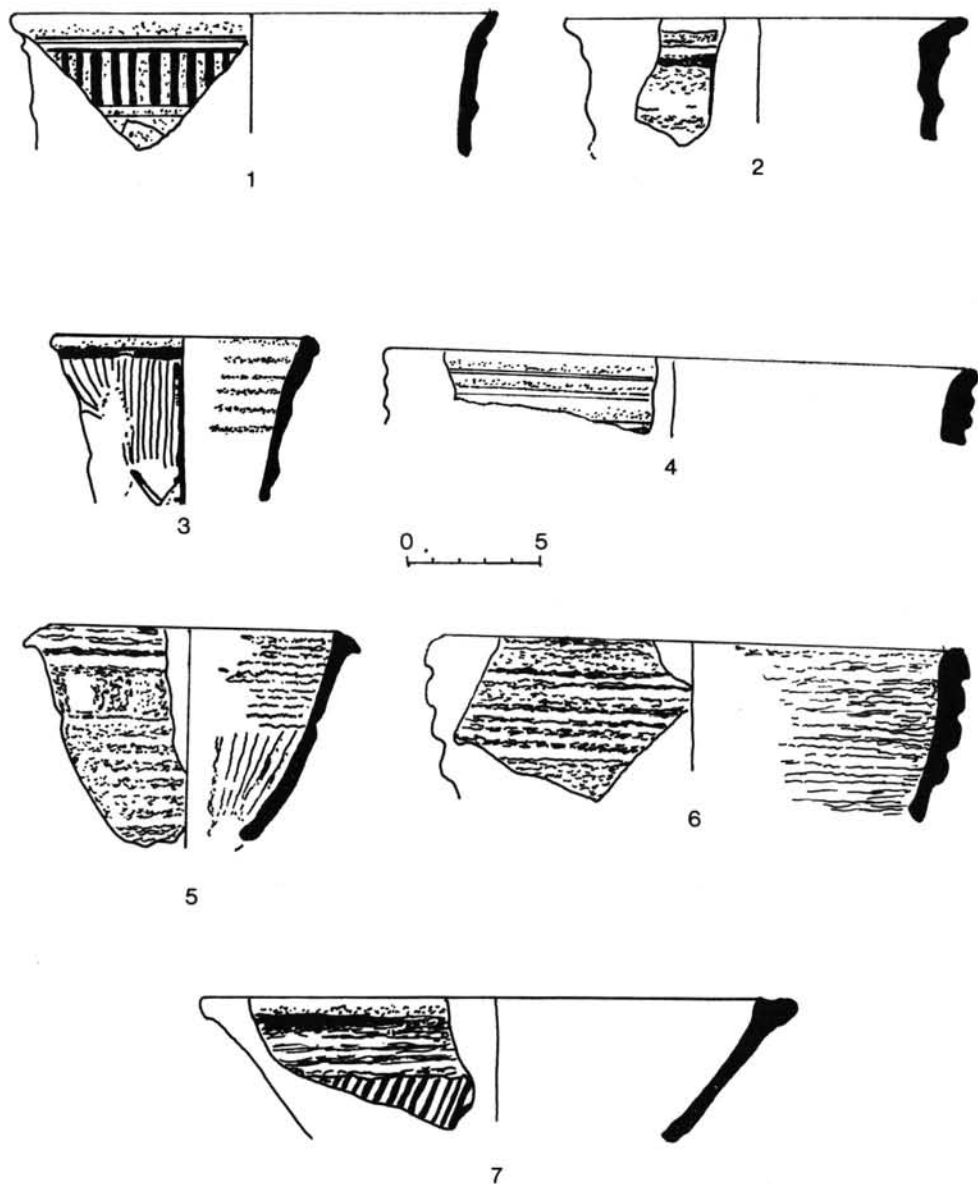
Подавляющее большинство сарматского археологического материала состоит из керамики. Датировка керамики до сих пор сопряжена с трудностями. В то же время количество, качество, разнообразие керамики может послужить серьезной основой для разрешения вопросов об определении хронологии. Датировка импортного римского материала достаточно разработана. Местная керамика проблематична, если в ней ещё не присутствуют провинциальные товары. В этом случае можно применить следующий подход: исследуя уже разработанные материалы выделить те типы, формы, которые характерны долгое время, или же те, которые встречаются только в течение узкого отрезка времени (принимая во внимание отсталость исследований в некоторых регионах). Исследование методов украшения поверхности и орнаментации керамики создает возможность для нового подхода. Следующей ступенью изучения керамики, где уже произошло выделение типов, было изучение уникальной орнаментации на различных типах сосудов. На основании описанного метода я провожу исследование небольшого керамического материала из поселения Сёрег, Иван тегладяр.

Чилла АЧ

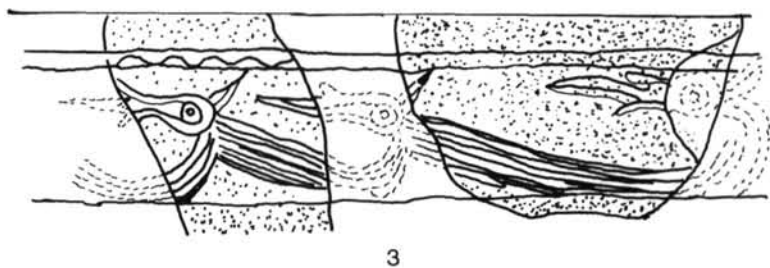
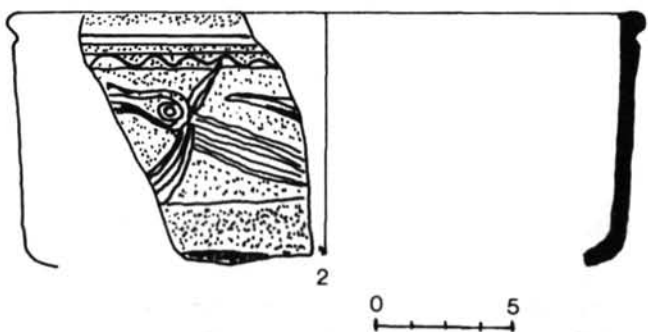
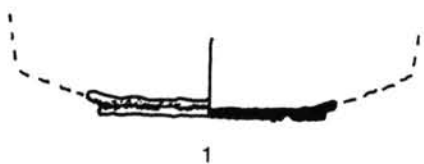
Anmerkungen zur Frage der spätsarmatischen Keramik

Den überwiegenden Teil des sarmatischen Fundgutes macht die Keramik aus. Die Datierung der Keramik stößt noch immer auf Schwierigkeiten. Wiederum kann die Menge, Qualität, Vielfaltigkeit des Keramikmaterials eine ernsthafte Untersuchungsgrundlage zur Klärung der chronologischen Fragen einzelner engerer Epochen abgeben. Die Datierung der römischen Importware ist entsprechend ausgearbeitet. Probleme treten beim einheimischen Material dann auf, wenn es noch oder bereits nicht mehr provinzielle Ware mit datierendem Wert ist. Bei dem erwähnten Material könnte die Annäherungsweise folgende sein: Unter den aufgearbeiteten Stücken jene Typen, Formen auszuwählen, die über eine längere Zeit charakteristisch sind, bzw. jene, die nur innerhalb eines engeren Zeitraums vorkommen (die schwache Erforschtheit dabei in Betracht ziehend). Die Untersuchung der auf der Keramik vorkommenden Oberflächenbehandlungs- und Verzierungsweisen machte eine weitere Annäherung möglich. Die nächste Stufe bei der Keramikuntersuchung war die besondere Verzierungsweise auf den unterschiedlichen Gefäßtypen, wo die Trennung der Typen bereits geschehen war. Auf der Grundlage der skizzierten Annäherungsweise untersuche ich im Zusammenhang mit einem kleineren Material – Szőreg-Iván téglagyár – die Produkte des späten Kermikhandwerks.

Csilla ÁCS
Dobó István Vármúzeum
Eger
(Pf. 10. H-3301)

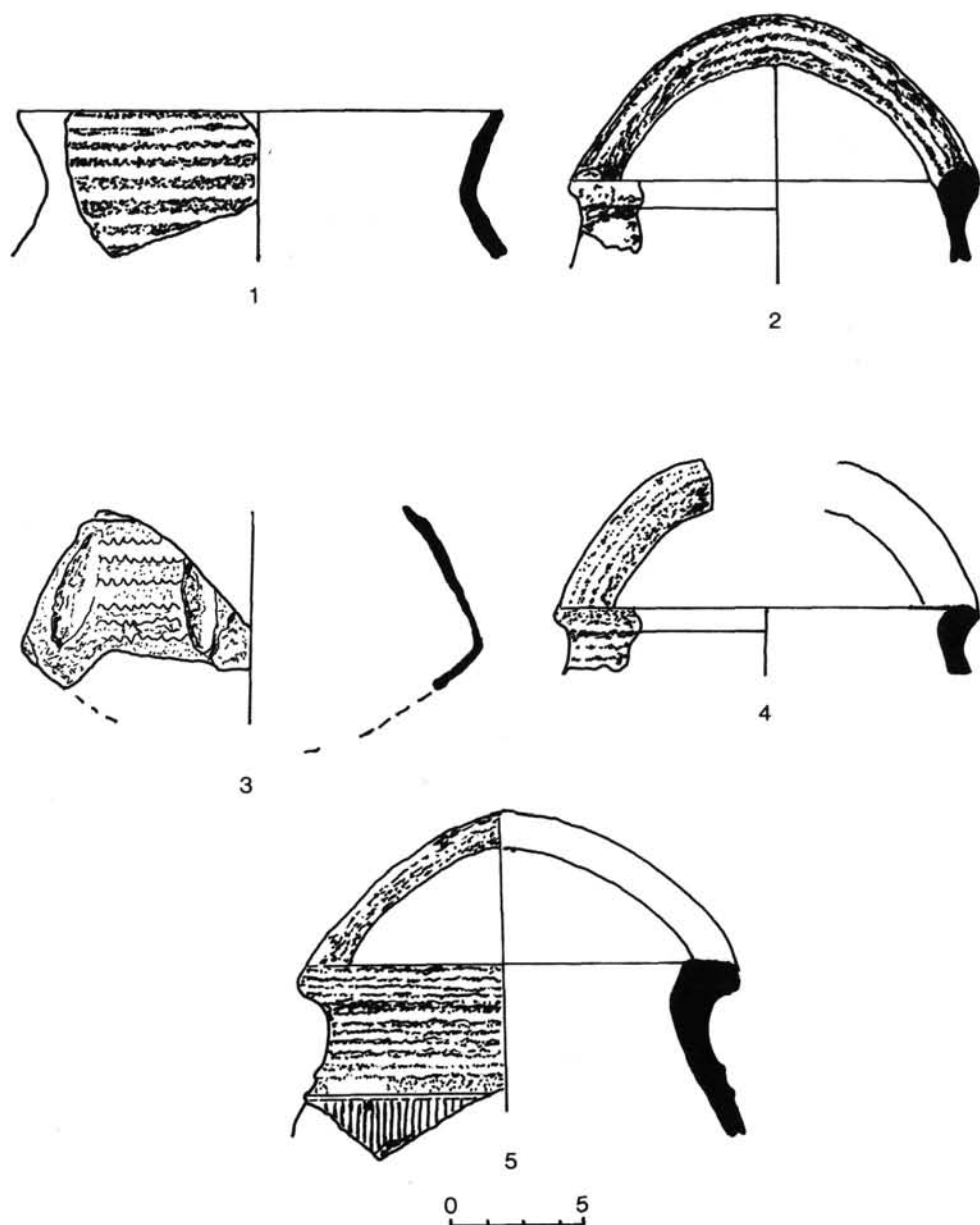
I. tábla: Szőreg-Iván téglagyár 1-7: táltörödékek
 I. Tafel: Szőreg-Iván téglagyár 1-7: Schüsselfragmente
 Табл. I: Сээр-Иван тегладяр 1-7: фрагменты мисок

II. tábla: Szőreg-Iván téglagyár 1-3: meredek falú tálak

II. Tafel: Szőreg-Iván téglagyár 1-3: Steilwändige Schüsseln.

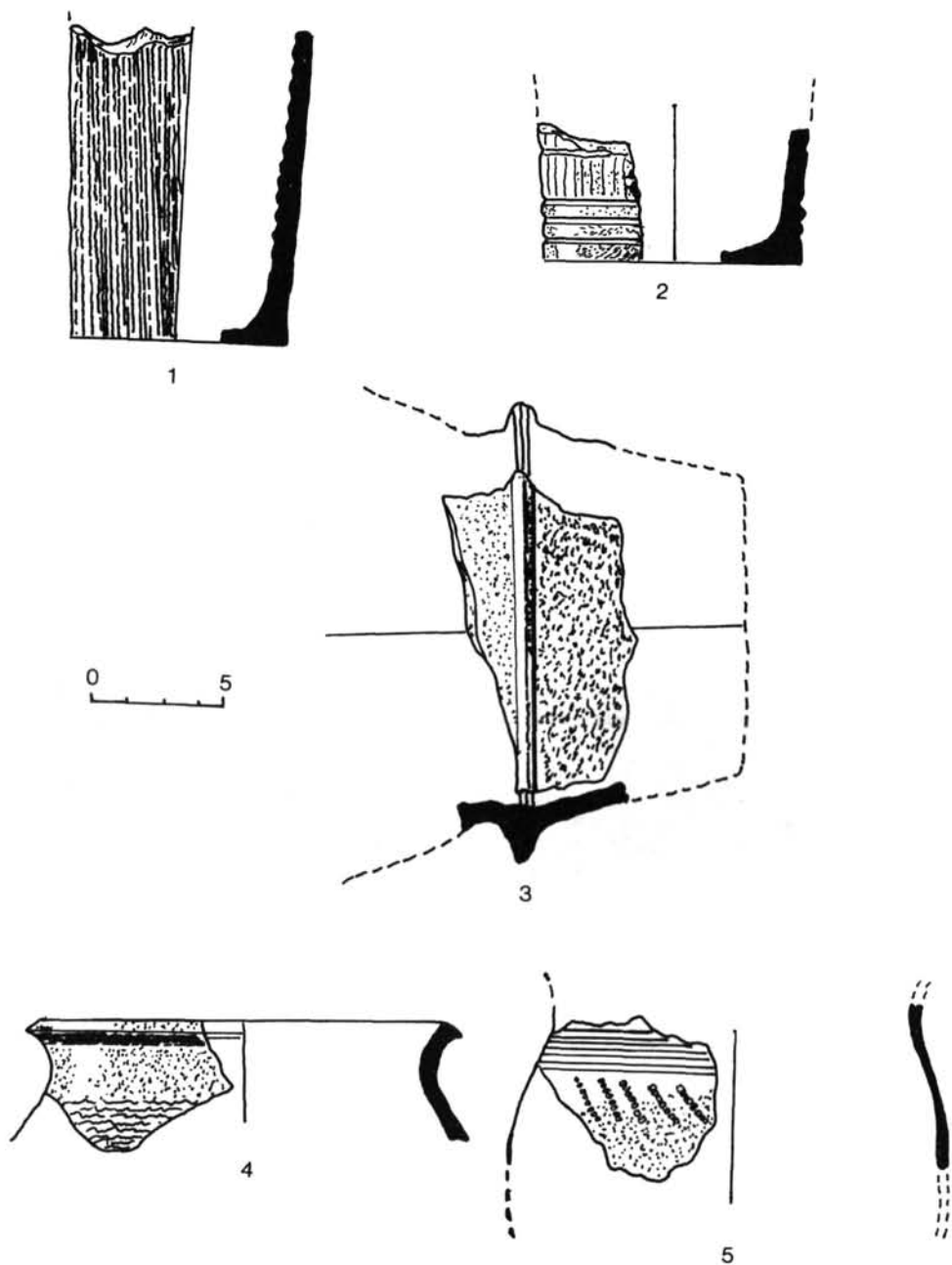
Табл II: Сёрег-Иван тегляяр 1-3: миски с вертикальными стенками

III. tábla: Szőreg-Iván téglagyár 1: gömbtestű edény, 2,4-5: felsőfüles edények, 3: horpasztott falú edény

III. Tafel. Szőreg-Iván téglagyár 1: Gefäß mit Kugelkörper, 2, 4-5: Gefäße mit oberrandständigem Henkel, 3: Gefäß mit eingedrückter Wand

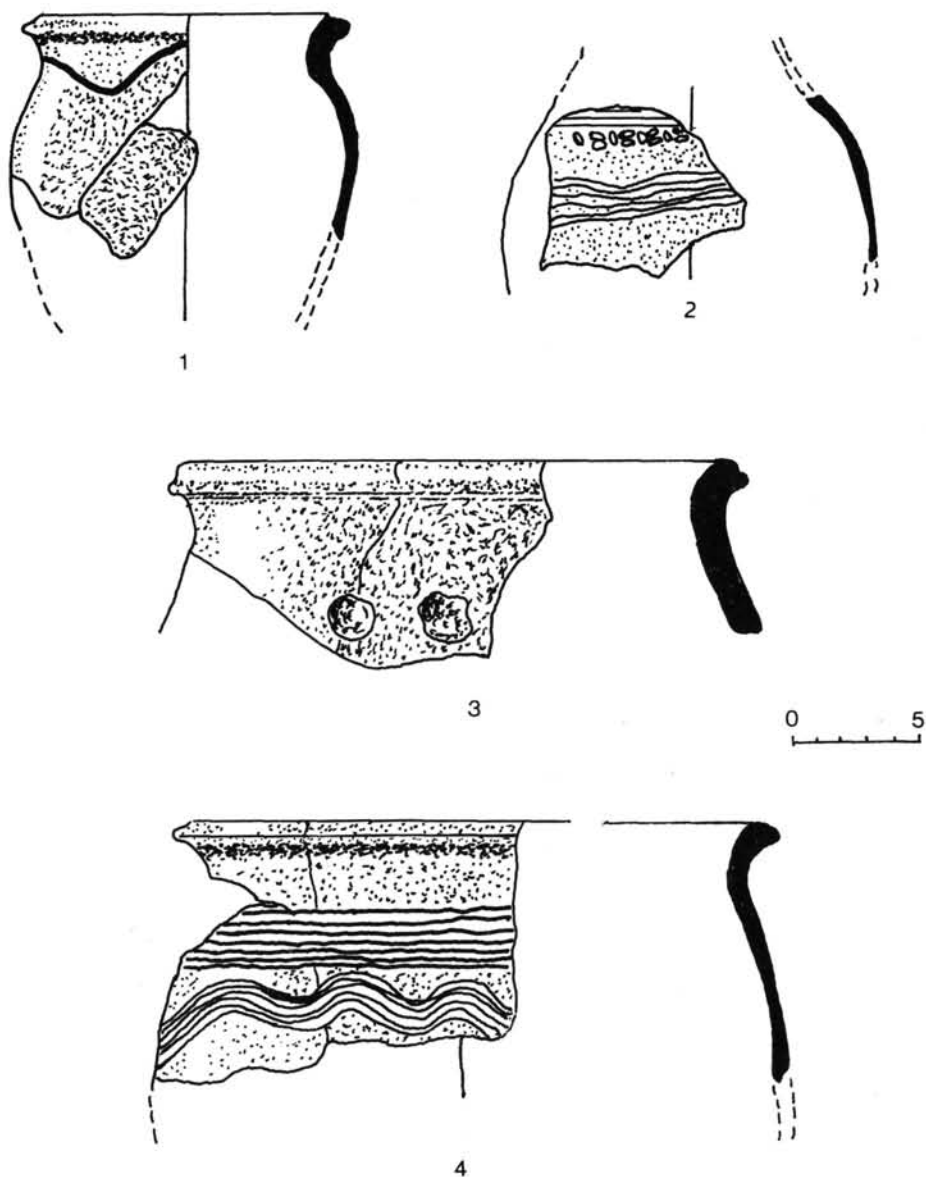
Табл III: Сёрег-Иван тегляяр 1: сосуд с округлым туловом, 2, 4 5: сосуды с верхней ручкой, 3: Faltenbecher

IV. tábla: Szőreg-Iván téglagyár 1-2: „söröskupák”, 3: hordóedény, 4-5: szemcsés-csillámos fazekak

IV. Tafel: Szőreg-Iván téglagyár 1-2: „Bierhumpen”, 3: Tragegefäß, 4-5: körnig-glimmerartige Töpfe

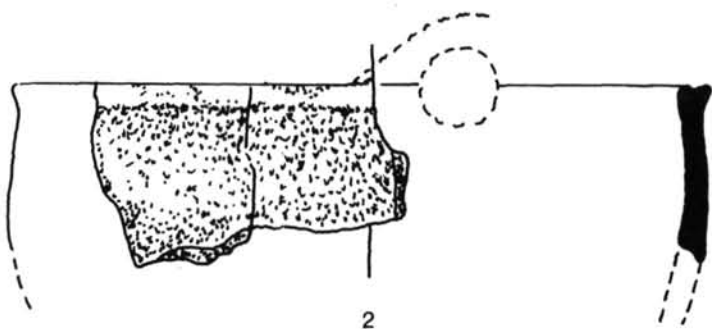
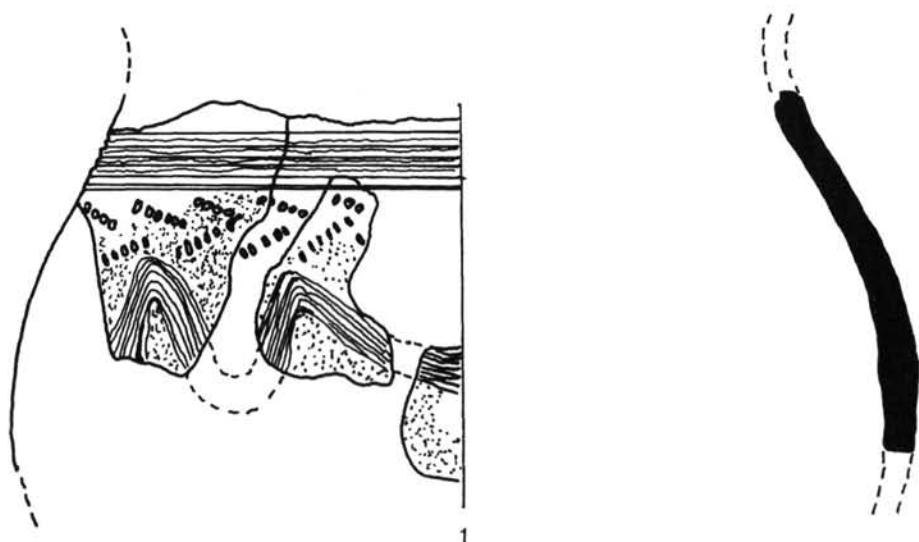
Табл. IV: Сёрег-Иван тегляяр 1-2: ”пивные кружки”, 3: бочковидный сосуд, 4-5: горшки из глины с примесью гальки и слюды

V. tábla: Szőreg-Iván téglagyár 1-4: szemcsés-csillámos töredékek

V. Tafel: Szőreg-Iván téglagyár 1-4: kömig-glimmerartige Fragmente

Табл. V: Сөрег-Иван тегладяр 1-4: фрагменты керамики с примесью гальки и слюды

VI. tábla: Szőreg-Iván téglagyár 1: szemcsés-csillámos fazék, 2: bogrács

VI. Tafel: Szőreg-Iván téglagyár 1: körnig-glimmerartiger Topf, 2: Kessel

Табл. VI: Сёрег-Иван теглядар 1: горшок из глины с примесью гальки и слюды, 2: глиняный котёл

Besimított kerámiák Lussonium erődjéből

KISS MAGDOLNA

Dunakömlődön a Bottyán-sáncot már régóta római lelőhelyként tartották számon. 1969 előtt mégsem kezdtek feltárásokat itt. Ekkor Lévai Zoltán egy összeégett diplomatöredéket talált az említett területen megindítva ezzel a kutatást. Még ebben az évben, majd 1972-ben Visy Zsolt ásatása nyomán sikerült azonosítani Lussonium erődjének pontos helyét (VISY 1976. 108, 125., VISY 1988. 95-106., VISY 1989/a. 66-75., VISY 1989/b. 108-110.¹).

1969-ben egy újabb, ép diploma került elő az erőtől északra egy leégett ház romjaiból. A diplomák tulajdonosai katonai szolgálatuk letelte után eraviscus Tessimarus nevű apósuik, illetve apjuk házában éltek, feltehetően a 167-180-as szarmata betörésig, amikor házuk tüzvész áldozatául esett (VISY 1979/1980. 86-132., VISY 1989/a. 76-83., TÓTH 1989. 84-89.).

Az újabb – 1987 és 1990 között folytatott – feltárásokon a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem történelem szakos diákjai, a régészhallgatók és a tanszék néhány oktatója vett részt. A munkálatok során fény derült a késő római erőd alakjára, valamint építési periódusaira. A stratégiai igen fontos területen a bronzkortól 1705-ig szinte folyamatosan kimutatható megtelepedés. 1705-ben Vak Bottyán csapatai itt keltek át a Dunán és egy palánkvárat építettek, mely a római erőd alakját módosította. A jelentős felszíni kopás, valamint a helyi lakosság kőbányászata következtében az erődfalnak csak egy kis része maradt meg. Az 1,3-1,5 m széles fal meglevő hossza 40-70 m között mozgott.

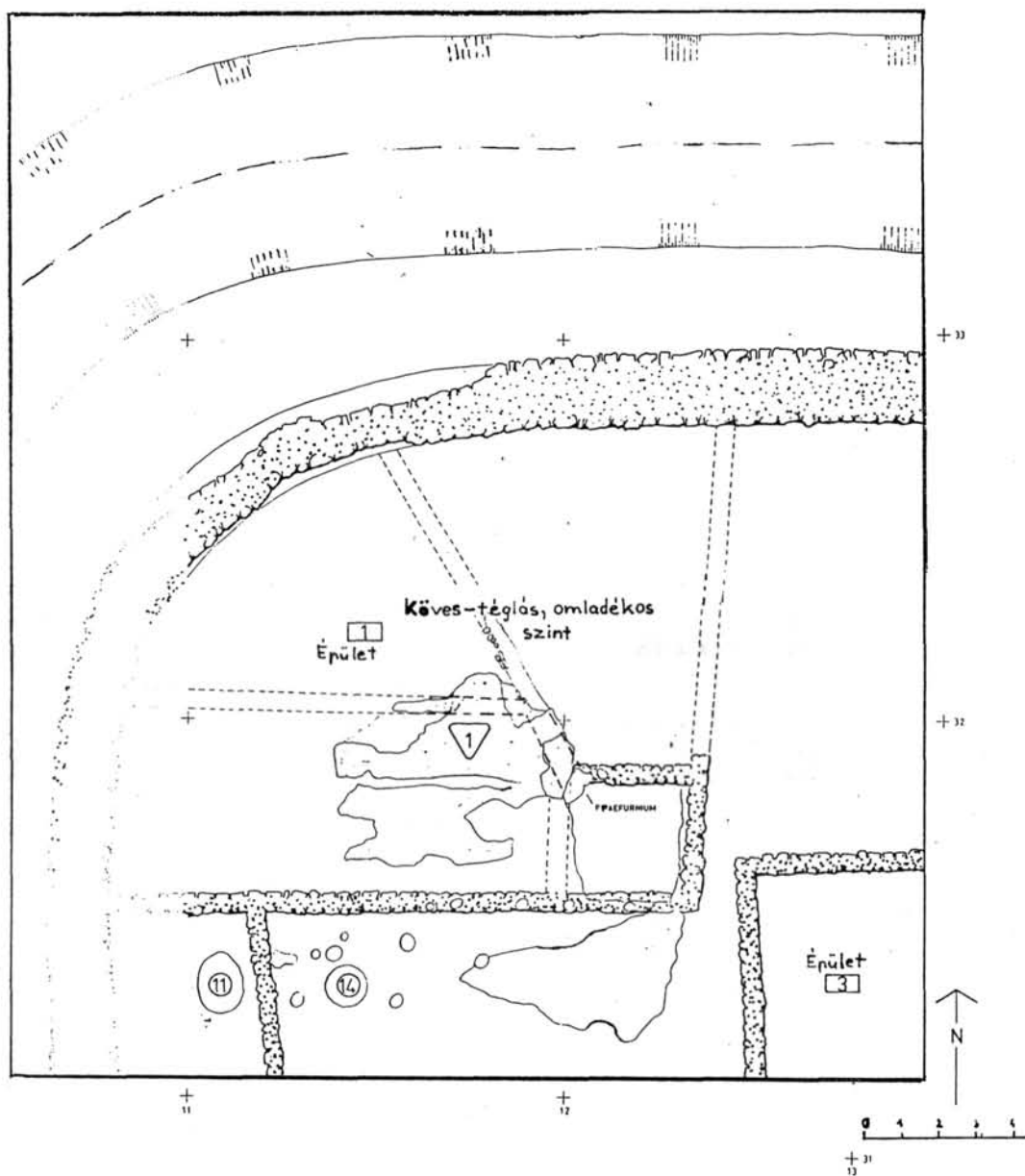
Az erőd belsejében a XVIII. századi palánkvár égett rétege alatt egy feltehetően nagyméretű, az erődfal északnyugati sarkához támaszkodó fűtött épület került elő (1. kép 1. épület)².

A ház 1. szintjének köves-téglás, omladékos részéből több szürke színű, korongolt, sávosan, illetve hullámvonalasan besimított kerámiatöredék jött elő, valamint egy szürke, finom anyagú, ún. „körte formájú” korsó nyakának töredéke. Külső felületének felét egy szürkésfekete vízszintes- és több függőleges vonalakkal álló besimított minta díszíti (I. tábla 2.) (89.86.16. leltári számon). (Az ásatásokról: VISY 1988. 95-106., VISY 1989/c.263-267.³)

¹ Köszönöm Visy Zsoltnak, hogy a kerámiaanyagot feldolgozásra átengedte.

² Az ásatási dokumentáció leltározása még nem készült el.

³ A lussoniumi ásatási anyag nagy része a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Ókortörténeti és Régészeti Tanszékén van ideiglenesen elhelyezve.

1. kép Lussonium késő római erődje: 1. és 3. épület (VISY 1989/c. és az 1989-es ásatási napló alapján)

Bild 1. Lussonium spätrömische Festung: Plan der Gebäuden 1. és 3.

Рис. 1. Позднеримская крепость Луссонииум: здание I и 3. (на основе VISY 1989/c.264. и полевого дневника за 1989 г.)

Datáló értéke miatt meg kell még említeni egy Valens érmet az épület téglapadlójáról, valamint a fűtőcsatorna közelében talált Terentius dux típusú bélyeges téglákat⁴.

A háznak volt egy déli része is, itt valószínűleg egy későbbi periódusban a falak vonalában, illetve azok közelében egy cölöpsort emeltek. Mindez arra enged következtetni, hogy ezen a helyen egy kisebb kunyhószerű építménnyel számolhatunk (VISY 1989/c.264.).

Az épülettől délre két raktárgödört sikerült feltárni gazdag késő római leletanyaggal. Ezekből – a 11. és a 14. gödrökből – nem került elő besimított díszű kerámia (1. kép 11. és 14. gödör). Zöld ólommalazas töredékeket, illetve barnásszürke, fekete, külső felületén teljesen lesimított cserépdarabokat és nagyszámú fémanyagot tartalmaztak. Említésre méltó a leletek közül három vasból készült sisak, egy pajzsdudor, vaskések, ovális és egy hegedű alakú vascsat övverettel, hagymafejes bronzfibula és egyéb tárgyak⁵.

Az erődtől északra meghúzott kutatóárkokkal sikerült három fossát átvágni. A falhoz közelebb eső I. fossát később betöltötték, ezután messzebb egy újabbat ástak (2-3. kép).

A II. és a III. fossa között csak részben lehetett feltárni a 15. gödört, melyet metszett a két árok északról illetve délről. Így a vízszintesen rétegzett feltöltésű, valószínűleg lakógödör céljait szolgáló objektum körvonalát nem lehetett pontosan meghatározni (VISY 1989/c.264-265., 267.) (3-5. kép).

A fossák közül csak a II-ben volt 135,16 szintmagasságban besimított díszű kerámia, vele együtt több kézzel formált házikerámia, terra sigillata, fekete festett finomkerámia és bronzkori anyag; aljából pedig egy Valentinianus érmet került napvilágra (91.68.9.).

A besimított töredék szürke színű úgynevezett „Murga-típusú” korsó nyak- és hastöredéke. Vállánál egy alig észrevehető árkolás fut végig, nyakát függőlegesen besimított vonalak, vállát vízszintes- és hullámvonal díszíti, ezután egy matt sáv következik, majd a többi része teljesen lesimított. A lussoniumi példány külső felszíne eléggé kopott (I. tábla 3.) (91.27.51.)⁶.

Végül meglepő módon a 15. gödör alsó 4-5-ik szintjében fordultak elő besimított mintájú edénytöredékek kézzel formált szürke hombár, dörzstál, szürke korongolt házikerámia, egész felületén lesimított edények, és bronzkori leletek együttesében (4. kép).

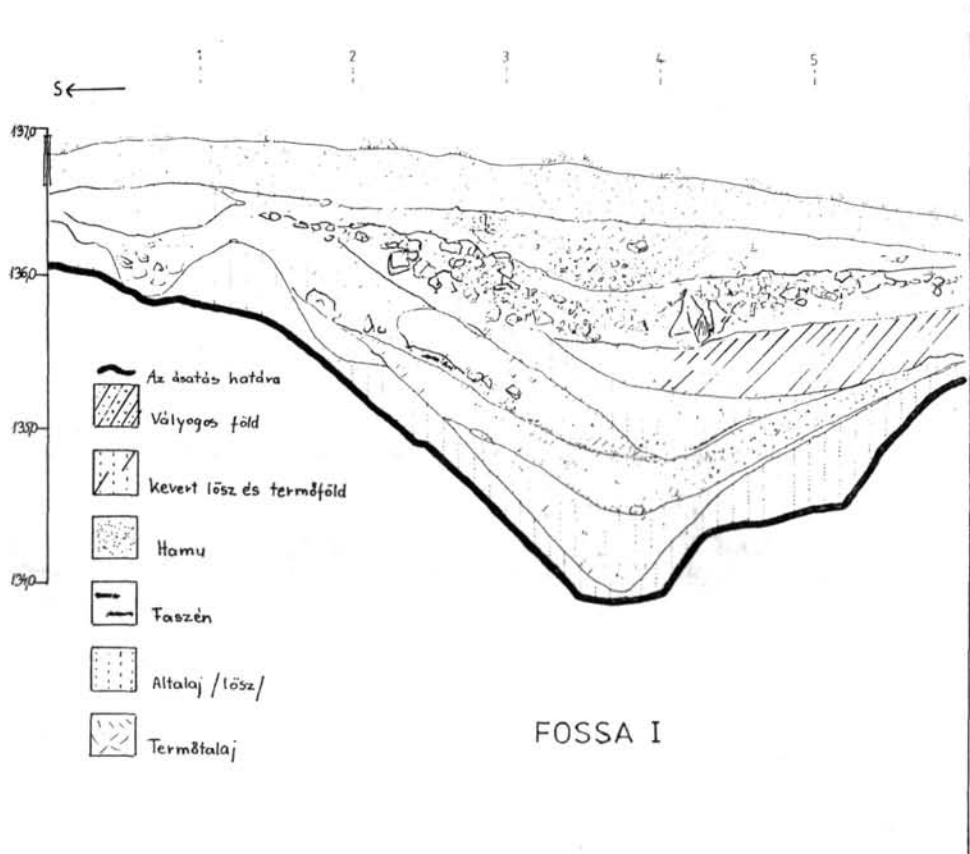
Az egyik – számunkra fontos – töredék egy szürke színű, jól iszapolt, „Murgatípushoz” tartozó korsó nyaktöredéke. Az előző edénytől eltérően vastagabb falú, nyakát a függőleges vonalak mellett matt sáv, és dupla hullámvonalas besimított minta díszíti (I. tábla 1.) (91.28.9.)⁷.

⁴ A Valens éremről (89.139.1. leltári számon): VISY 1989/a. 74. A bélyeges téglákról: TER VP DVX bélyegzővel (89. 111.1.), TER DVX bélyegzővel (89.263.1-3.), TER DVX bélyegzővel (89.255.1.), TER DVX/ TERENTIANUS TRIB (89.274.1.) ld. a SZALAI 1989. 122-7.

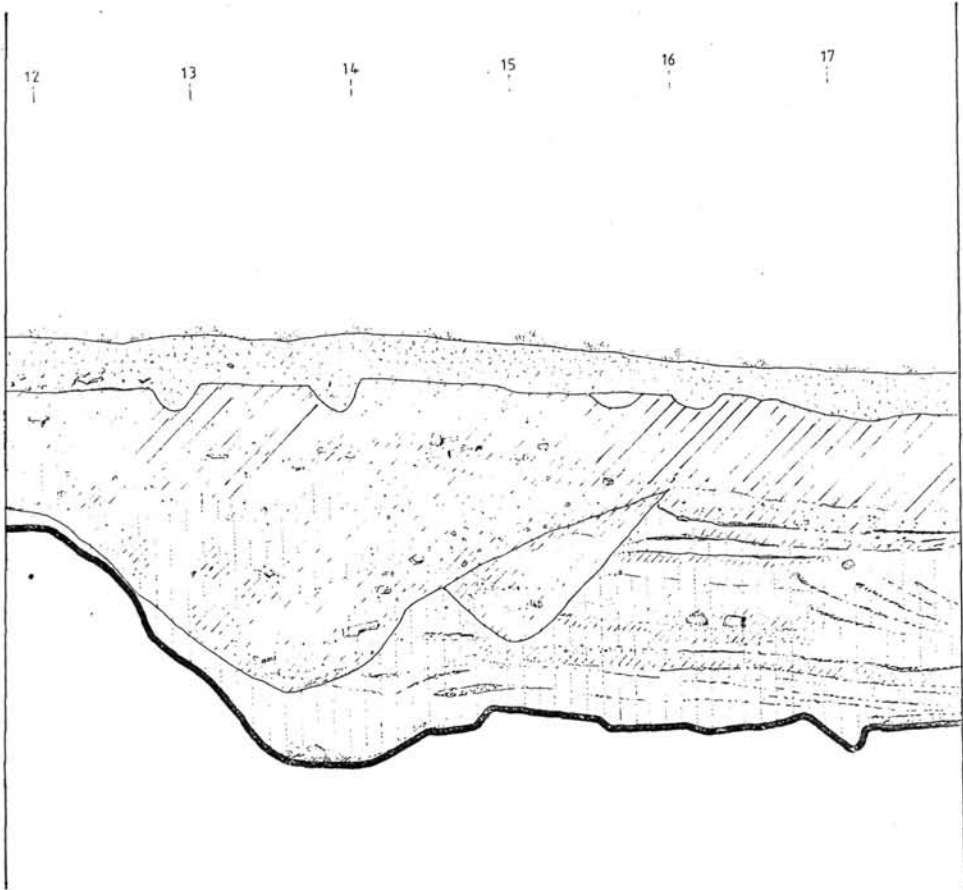
⁵ A tárgyak a Janus Pannonius Tudományegyetem régészeti speciális képzésben résztvevő hallgatói által rendezett kiállításon láthatók Pakson a helyi múzeumban. A leletekről összefoglalóan: VISY 1989/c. 264., az ékszerekről: KUSTÁN 1990.

⁶ Vö. ALFÖLDI 1932.48.XXVI. tábla 1.

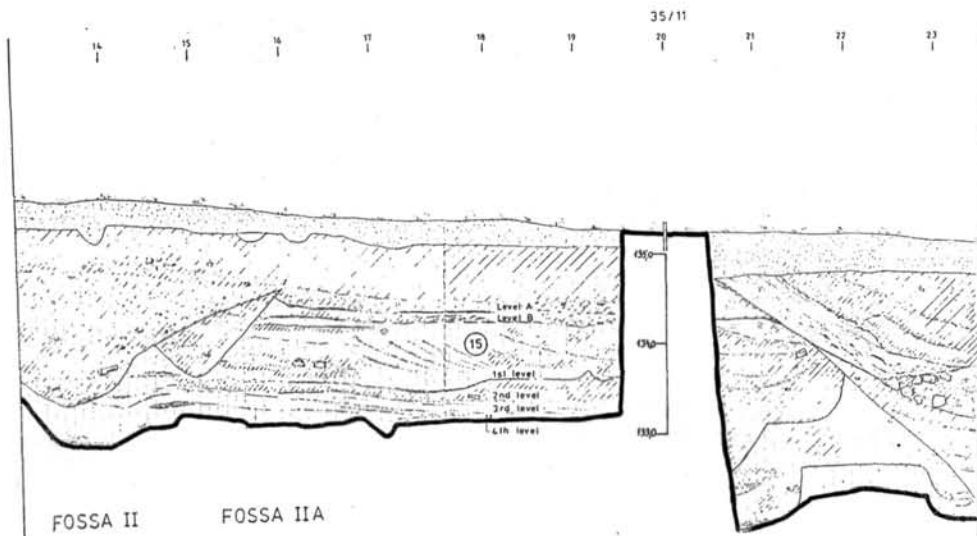
⁷ Vö. ALFÖLDI 1932. 48. XXXII. tábla fenn, BÓNA 1971.223., 1. kép lenn.

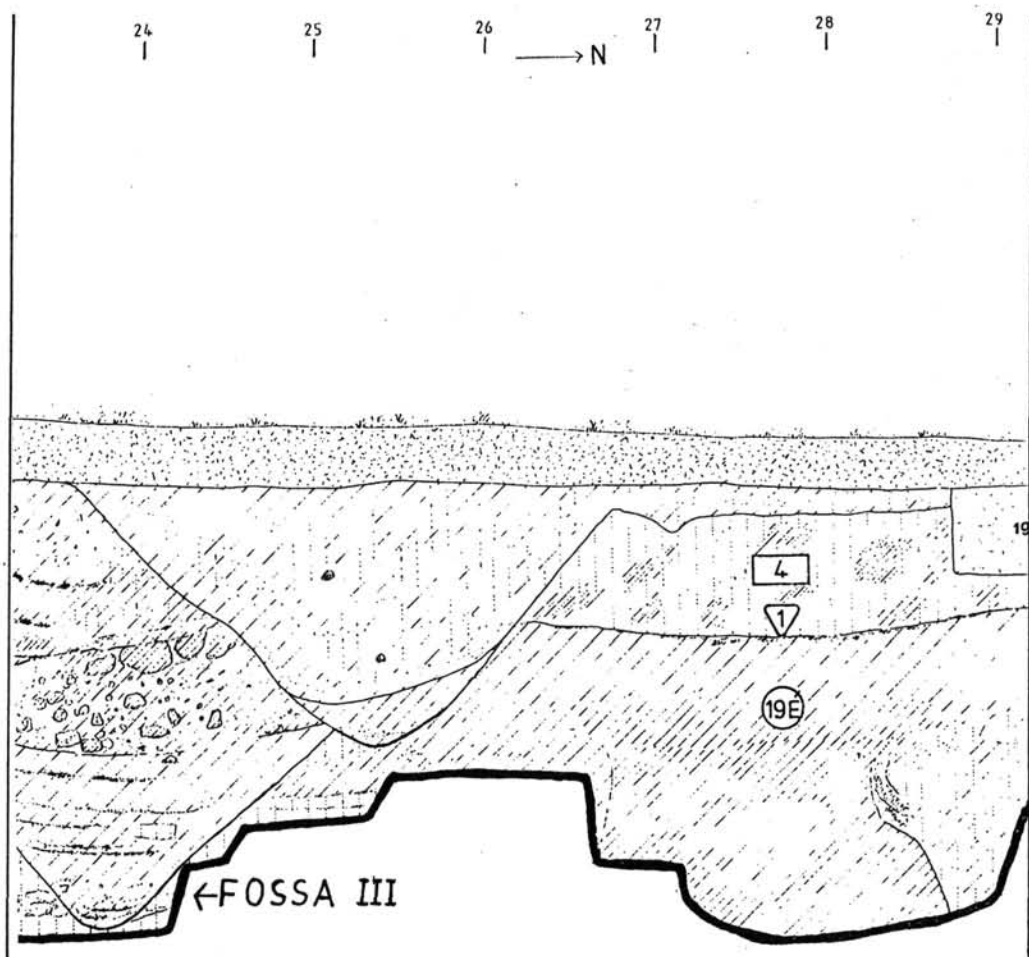
2. kép Lussonium késő római erődje: az I. fossa keletről
 Bild 2. Lussonium spätrömische Festung: Fossa I. östlich
 Рис. 2. Позднеримская крепость Луссонииум: ров I с востока

3. kép Lussonium késő római erődje: a II. fossa keletről
Bild 3. Lussonium spätrömische Festung: Fossa II. östlich
Рис. 3. Позднеримская крепость Луссонииум: ров II с востока

4. kép Lussonium késő római erődje: 15. gödör A-B, 1-4. szint
 Bild 4. Lussonium spätrömische Festung: Grube 15., Schichten A-B, 1-4
 Рис. 4. Позднеримская крепость Луссонииум: яма 15, уровни А-В, 1-4.

5. kép Lussonium késő római erődje: a III. fossa keletről (VISY 1989/c. 266-267. és az 1989-es ásatási napló alapján)

Bild 5. Lussonium spätrömische Festung: Fossa III. östlich

Рис. 5. Позднеримская крепость Луссонийум: ров III с востока (на основе VISY 1989/c.264. и полевого дневника за 1989 г.)

A másik kerámia szürkésárga, finoman iszapolt, korongolt, peremen átvélő fülű, enyhén megvastagított peremű, gömbtestű, részben összeragasztott edény. Peremétől a hasáig terjedő részét ferde-, vízszintes-, és hullámvonalakból álló besimított, az edény anyagánál kicsit sötétebb minta díszíti. Aszimmetrikus kiképzésű fogójának felső részét szintén besimított vonalak borítják (II. tábla 1-1a) (91.25.7.).

Ha az eddig említett edénytípusokat egyenként vizsgáljuk, a következő eredményre jutunk.

A „körte formájú” korsó nyaktöredéke Ottományi Katalin 2. korsótípusával mutat hasonlóságot, amely szinte az egész Dunántúlon, sőt Ausztria területén is megjelenik (OTTOMÁNYI 1982. 41. és VI. tábla 2.)⁸. A lussoniumi azonban vékonyabb falú, finomabb korongozású. Eredetét kutatva több álláspont alakult ki.

Sz. Póczy Klára szerint a IV. század közepétől jelenik meg, és a hun, alán, keleti-gót területről származik (PÓCZY 1957. 77-78.).

Párducz Mihály viszont a forma helyi eredete mellett foglal állást, és az Alföldön a IV. századtól számítja használatát (PÁRDUCZ 1959.386-395.).

Sági Károly romanizált szarmatákhoz és a Pontustól Pannoniába költözött gótokhoz köti ennek az edényformának a megjelenését (SÁGI 1960.79.).

Bóna István és Vágó Eszter kutatásai Intercisában azt bizonyították, hogy még az V. század elején is divatos volt ez a típus (VÁGÓ-BÓNA 1976.207-209.).

A besimított korsókkal együtt talált római leletek alapján Ottományi Katalin megállapítja, hogy az edények eredetét illetően a római etnikumhoz vezetnek a szálak. E korsók feltűnését azonban nem lehet időben pontosan behatározni, lehet hogy már a IV. század második felében megvoltak és még az V. század elején is használták ezeket. Minden esetre kétségtelen, hogy a besimított kerámia megjelenésének első periódusához tartoznak a „körte formájú” edények (OTTOMÁNYI 1982.36., 88-119.).

A lussoniumi töredékből a következő állapítható meg. Egy olyan ház törmelékes részéből került elő (1. kép 1. ház), amelyet a bélyeges téglá és a Valens érem a IV. század utolsó három évtizedére datál, ugyanakkor az épület melletti két raktárgödör IV. század végi – V. század eleji leletei között nincs besimított díszű edény. Így ezt a töredéket a gödrök anyagánál későbbre tehetjük és talán a már említett cölöpvázás építkezéssel hozhatjuk kapcsolatba⁹.

Az úgynevezett „Murga-típus”-hoz tartozó korsókat Alföldi András a „hun-kori” szürke korsók második csoportjába sorolta, eredetüknél hangsúlyozva a kelta hagyományokat (ALFÖLDI 1932.46-58.).

Póczy Klára és Párducz Mihály szerint a Pontus vidékére vezetnek a szálak e korsók származásánál (PÓCZY 1957.79., PÁRDUCZ 1959.386-395.).

Ottományi Katalin a velük együtt előkerült leletanyag, valamint előállításuk technikája alapján két csoportra osztja az említett kerámiát. A szürke finomabb

⁸ Ebből a korsótípusból Ottományi Katalin számítása szerint eddig 6 lelet volt, 4 darab Dunaújvárosból, 1 Balatonfüredről, és egy fél edény Tácról.

⁹ Hasonló cölöpvázás építkezés fordul elő például Visegrádon még a római korban, de már a rómaiak által elhagyott erődben, ahol 3 lakógödör került napvilágra. Az itteni építkezés, illetve az itt talált besimított kerámia 380 utánra datálható (SOPRONI 1985.44-48.).

kidolgozása a IV. század végén, míg egy zömökebb, durvább, feketés színű változat az V. század első felében tűnt fel (OTTOMÁNYI 1982.39.).

A mi estünkben az egyik korsótöredék a Murgán talált edénnyel mutat hasonlóságot, és a II. fossa felső szintjéből több késő római lelet társaságában jött elő. Míg a másik, e csoportba sorolható töredék az intercisai korsóval mutat rokonságot és a 15. gödörben tárták fel, melyet az előző, egy Valentinianus éremmel is datálható fossa vág. Meg kell még azt is jegyezni, hogy a fossa aljának betöltési rétegei egyeznek a 15. gödör felső rétegeivel (4. kép), a korsótöredék viszont a lakógödör aljáról került elő. A két besimított töredék között tehát időrendi különbség fedezhető fel.

A 15. gödör különleges szépségű lelete a perem fölött átívelő fülű edény. Ez az edénytípus csak látszatra ritka forma, bár a lussoniumi példány alakja és mintázata alapján egyedinek tűnik. Analógiái ezideig csak településből származnak. A legkorábbi ilyen típust Mócsy András említi Százhalombatta-Dunafüred erődjének ásatásánál. A lelőköriülmények az itteni töredéket a II. századra keltezik. Mócsy András ennek az edényfajtnak a gyökereit az alföldi szarmata anyagban találta meg (MÓCSY 1955.60., XV. tábla 21.).

Valójában több helyről kerültek elő ilyen darabok az Alföldön. Például Párducz Mihály Hódmezővásárhely-Fehértóparton talált felső fülű edényt, de ezt ő a III-IV. századra keltezte (PÁRDUCZ 1946/48.7-9.), hasonlóan III. századi a kunszentmártoni lelet is (VADAY 1989. 157-158., Abb. 44/1. Taf.181/22) (II. tábla 2.). A szóbanforgó típus legtávolabbi keleti előfordulása Temesvár környéke, illetve a legészakibb Tiszaföldvár-Téglagyár lelete. Ez utóbbi, amely még nem publikált, a telep „hunkori” anyagában került elő és Vaday Andrea leírása szerint besimított minta díszíti. Kutatásai alapján megállapítja, hogy a keleti szarmata anyagban nem ismerték ezt a formát, a görög-római kerámiaanyagban annál inkább előfordult (VADAY 1989.157.). A gömb formát Bónis Éva kelta előzményekre vezeti vissza (BÓNIS 1942.28-29.).

A lussoniumi edény is hasonló – anyaga és besimított hullámvonalas díszítése alapján – egy bizonyíthatóan korábbi, hullámvonalas besimított díszítésű fazékhoz, amely 1969-ben Tessimarus házának bontásakor került elő (87.21.3. leltári számon) (III.tábla 1.). Ez az edény hasonlít egy Bónis Éva által közölt kelta fazékhoz (BÓNIS 1969.102., 58. ábra 8.). Ha elfogadjuk a II. fossában talált Valentinianus érmet terminus post quem-nek, akkor a lussoniumi felső fülű edény a IV. század közepén, sőt az sem kizárt, hogy már ennél korábban is megjelenhetett. Végezetül megállapítható, hogy ez a forma Pannoniában előbb feltűnt, mint az Alföldön.

A Lussonium erődjében megjelenő besimított díszű kerámiák tehát összességükben késő római leletekkel együtt, bizonyos objektumokban fordulnak elő¹⁰. Az egyes besimított típusok között – sőt egy típuson belül is – időrendi különbséget látnunk. Ugyanakkor azonos időben többféle forma és díszítőminta él egymás mellett, melyek eltérő gyökerekre vezethetők vissza. Amíg a dunakömlödi ásatások anyagának a teljes feldolgozása meg nem történik, addig mindezek ismeretében a késő római erőd IV. század végi helyzetéről csupán annyit állapíthatunk meg, hogy egy olyan népcsoport lakott részben a késő római erőd területén, részben azon kívül,

¹⁰ Vö. OTTOMÁNYI 1982.114.

amely kedvelte a besímitott mintájú kerámiát. E tekintetben bizonyos szálak fűztek őket IV. század közepén élt elődeikhez. Feltehetően az ő számlájukra írhatók az erőd egyes részein végzett építkezések.

Irodalom

- ALFÖLDI 1932. = *Alföldi, A.*: Leleték a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. (Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung.) *AH* 9.1932.
- BÓNA 1971. = *Bóna, I.*: A népvándorlás kora Fejér megyében. (Die Zeit der Völkerwanderung.) Fejér megye története I.5.221-314. Székesfehérvár 1971.
- BÓNIS 1942. = *Bónis, É.*: A császárkori edénművesség termékei Pannoniában. (A terra sigillátákon kívül.) I. A korai császárkor anyaga. (Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien. (Ausser den Sigillaten.) I. Die Materialien der frühen Kaiserzeit.) *DissPann.*II.20.1942.
- BÓNIS 1969. = *B. Bónis, É.*: Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest. Budapest, Akadémia Kiadó 1969.
- KUSTÁN 1990. = *Kustán, J.*: A lussoniumi római ékszerleleték. Szakdolgozat, Janus Pannonius Tudományegyetem. Pécs 1990.
- MÓCSY 1955. = *Mócsy, A.*: A Százhalombatta-dunafüredi római tábor és település. (Roman camp and settlement at Százhalombatta.) *AÉ* 82.1955.59-69.
- OTTOMÁNYI 1982. = *Ottományi, K.*: Fragen der spätrömischen eingeglätteten Keramik in Pannonien. *DissArch* II.10.1982.
- PÁRDUCZ 1946/48. = *Párducz, M.*: Szarmata temető Hódmezővásárhely-Fehértón. (Nécropole sarmate à Hódmezővásárhely-Fehértó.) *AÉ* 7-9. 1946/48. 283-290.
- PÁRDUCZ 1959. = *Párducz, M.*: Archäologische Beiträge der Hunnenzeit in Ungarn. *AAH* 11.1959.309-398.
- PÓCZY 1957. = *Póczy, K.*: Keramik. In: *Intercisa* II. *AH* 36.1957.29-139.
- SÁGI 1960. = *Sági, K.*: Die Spätrömische Bevölkerung der Umgebung von Keszthely. (Этнический состав населения окрестности г. Кестхей в поздне-римскую эпоху) *AAH* 12. 1960. 187-256.
- SOPRONI 1985. = *Soproni, S.*: Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes. München 1985.
- SZALAI 1989. = *Szalai, J.*: Római téglákról. *Specimina nova dissertationum ex instituto historico universitatis de Iano Pannonio nominatae*. Suppl. I. 1989.122-127.
- TÓTH 1989. = *Tóth I.*: Lussoniumi katonacsaládok. *Specimina nova dissertationum ex instituto historico universitatis de Iano Pannonio nominatae*. Suppl. I. 1989.84.

- VADAY 1989. = H. Vaday, A.: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17-18.1989.
- VÁGÓ-BÓNA 1976. = Vágó, E. - Bóna, I.: Die Gräberfelder von Intercisa I. Der spätromische Südstfriedhof. Budapest 1976.
- VISY 1976. = Visy, Zs.: Lussonium. In: Fitz J.: Der römische Limes in Ungarn. Székesfehérvár 1976. 108.
- VISY 1979/80. = Visy, Zs.: Neuere Militärdiplomen aus Pannonien. (Újabb pannoniai katonai diplomák.) *SzekMÉ* 10-11. 1979/80. (1982) 59-132.
- VISY 1988. = Visy, Zs.: Archäologische Ausgrabungen in Dunakömlöd zwischen 1969 und 1987. *Speciminia nova dissertationum ex instituto historico universitatis de Iuano Pannonio nominatae*. 1987. (1988) 95-106.
- VISY 1989/a. = Visy, Zs.: Régészeti feltárások Dunakömlödon 1969-ben és 1972-ben. *Speciminia nova dissertationum ex instituto historico universitatis de Iano Pannonio nominatae*. Supl.I.1989.66-75.
- VISY 1989/b. = Visy, Zs.: A római limes Magyarországon. Budapest, Corvina 1989.
- VISY 1989/c. = Visy, Zs.: Lussonium. Archaeological excavations 1988-89. Roman Frontier Studies. University of Exeter Press. 1989.263-267.

Керамика с лощеным орнаментом из крепости Луссоonium

Вал Боттяна в Дунакёмлёде издавна считался римским, но до 1969 года здесь не велось никаких исследований. Тогда Золтан Леваи обнаружил на этой территории обгоревший фрагмент военного диплома, начав таким образом обследование территории. В 1969, а затем в 1972 году в результате раскопок Жолта Виши удалось определить точное место крепости Луссоonium.

В раскопках последних лет – в 1987-1990 годах – приняли участие студенты-историки Университета им. Януса Паннониуса. В ходе работ были определены строительные периоды крепости. В 1989 году кроме оборонительной траншеи позднеимперской крепости удалось зафиксировать профиль двух других оборонительных траншей. В материале ямы 15, найденной между двумя траншеями, было много керамики с лощеным орнаментом. Аналогичные фрагменты сосудов поступали почти со всей территории крепости, на основании форм и орнаментов только несколько из них считаются индивидуальными. Таковые были найдены в яме 15.

В данной работе я анализирую связи найденной здесь керамики с лощеным орнаментом. Эти связи явно существовали как с позднесарматскими

сосудами Венгерской низменности, так и с позднеримским материалом крепостей Западной Венгрии, а также с материалом отдаленных территорий. Я также коснусь вопроса этнического и хронологического определения этой керамики.

Наконец, при помощи сосудов с лощеным орнаментом и материала, найденного вместе с ними, я отведу часть доклада роли крепости, построенной в конце IV – начале V в.

Магдолна КИШШ

Eingeläutete Keramiken aus der Festung Lussonium

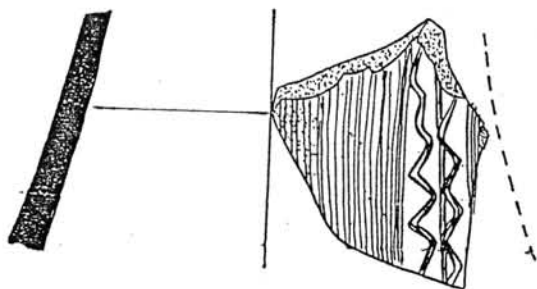
Die Bottyán-Sánc (Schanze) südlich des Dorfes Dunakömlöd war schon von jeher als römischer Fundort bekannt. Vor dem Jahre 1969 allerdings fanden hier keinerlei archäologische Ausgrabungen statt. Zu dieser Zeit stieß Zoltán Lévai in dem genannten Gebiet auf durch Brand beschädigte Fragmente eines Auxiliardiploms, der damit die Erschließungen einleitete. Bei den 1969 und 1972 geführten Ausgrabungen gelang es Zsolt Visy dann, die Lage der Festung Lussonium zu identifizieren.

An der neuerlichen Grabungen in den Jahren zwischen 1987-1990 nahmen auch Studenten des Seminars für Altertumsgeschichte und Archäologie der Janus-Pannonius-Universität zu Pécs teil. Im Rahmen dieser Erschließung konnten Erkenntnisse über die Form und Periodisierung des Kastells gewonnen werden. Beachtung verdient hier ein aus der Valentinianszeit stammendes Haus mit Hypocaustum, wo neben Münzen - Valens - und anderem spätrömischen Fundgut auch Ware mit Einglättverzierung gefunden wurde.

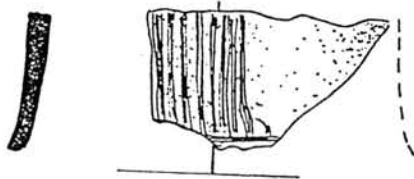
Im Jahre 1989 wurden drei Gräben durchschnitten. Aus der Auffüllung der Wohngrube 15 zwischen Graben II und III sowie aus Graben II stammen einglättverzierte Scherben (vom Murga-Typus) sowie spät-provinzialrömische Keramik.

Meine Arbeit ist ein Versuch, die Parallelen der einglättverzierten Keramik der Festung Lussonium zusammenzustellen, die sowohl aus spätsarmatischen als auch römischen Gebieten belegbar sind. Ferner gehe ich auf die Fragen im Zusammenhang mit der Datierung und dem Ethnikum dieses Fundmaterials ein sowie auf die Rolle der Festung Lussonium im ausgehenden 4. und zu Beginn des 5. Jahrhunderts.

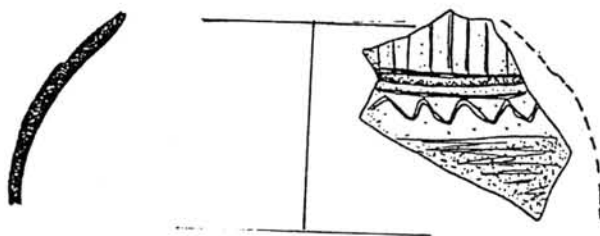
Magdolna KISS
Janus Pannonius Tudományegyetem
Pécs
(Damjanich u. 30. H-7624)

1

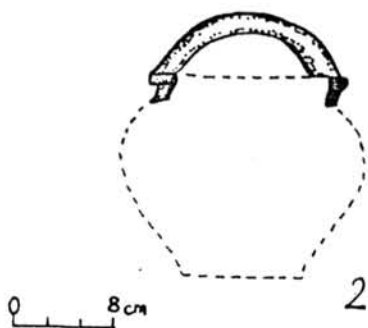
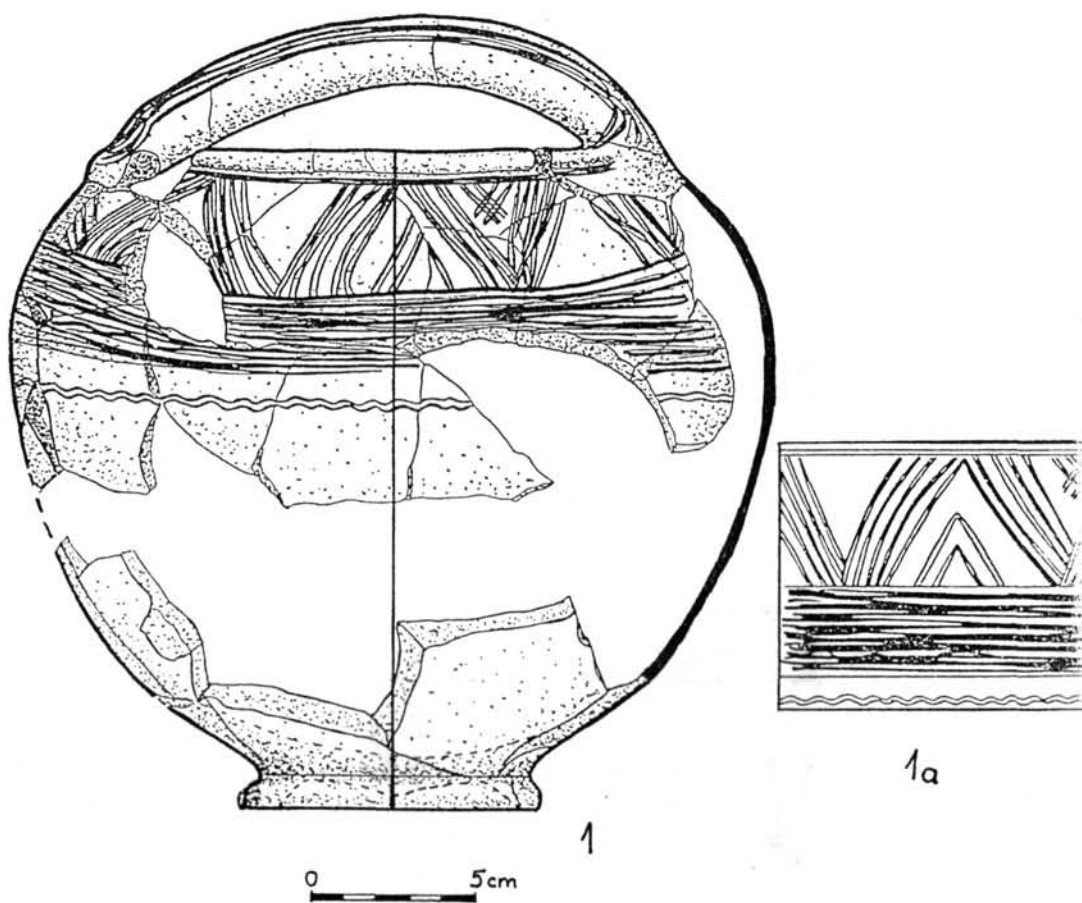
2

3

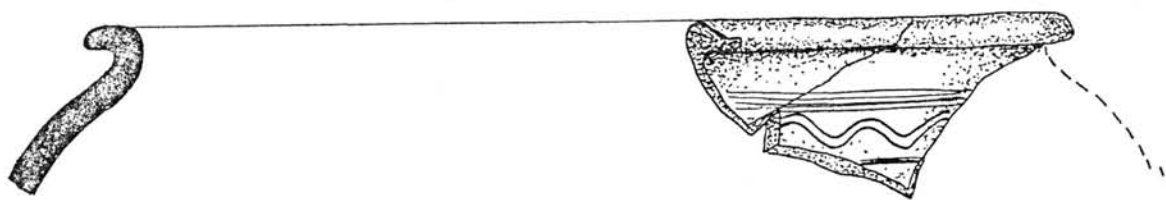
I. tábla: 1-3: Lussonium
Tafel I: 1-3: Lussonium
Табл. I: 1-3: Луссонийм

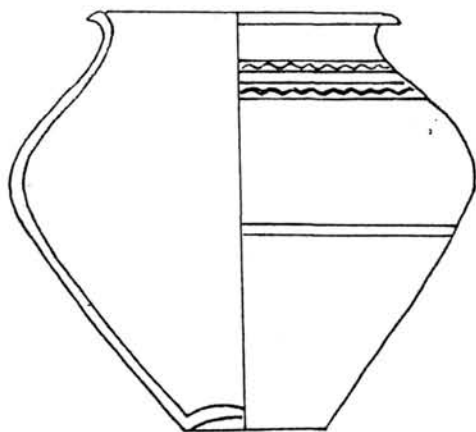
II. tábla: 1-1/a: Lussonium, 2: Kunszentmárton (VADAY 1989.)

Tafel II. 1-1/a: Lussonium, 2: Kunszentmárton (VADAY 1989.)

Табл. II.: 1-1/a: Луцциониум, 2: Кунсентмартон (VADAY 1989.)

1

2

III. tábla: 1: Lussonium, 2: Gellérthegy (BÓNIS 1969.)

Tafel III: 1: Lussonium, 2: Gellérthegy (BÓNIS 1969.)

Табл. III: 1: Луцциониум, 2: Геллертхегь (BÓNIS 1969.)

Népvándorlás kori vonatkozások egy késő római erőd és temető feltárásának kapcsán

GRÓF PÉTER

A Visegrád-gizellamajori¹ római erődöt a Duna jelenlegi partvonalától mintegy 20-30 m-re D-re, egy löszdomb folyópartra futó gerincén emelték. A kiemelkedő dombhát nemcsak vízmentes területet biztosított, de az ide épített katonai objektumból belátható a Dunakanyar egy szakasza a Visegrád-Sibrik-dombi katonai tábortól Pilismarótig, ahol a késő római időkben a Duna-parton egy kiserőd, az ún. Kis hegyen pedig egy katonai tábor vigyázta a határt (HORVÁTH-KELEMEN-TORMA 1979. 284-286., 288-289., SOPRONI 1978. 36-48.).

A IV. századra a dunakanyari limes a Római Birodalom egyik legjobban megerősített határszakaszává vált. Csak a visegrádi – nem egészen 10 km-es – szakasz vonalán hét őrtorony, egy katonai tábor (Sibrik-domb) és egy kiserőd (Gizellamajor) védte a határt. Mindezt az élesen kanyarodó folyó, a hegyes, tagolt, nehezen belátható túlsó part mellett a valeriai limeshez Szentendre, illetve Vác magasságában csatlakozó alföldi szarmata sánc – a Csörsz-árok – megléte is szükségessé tette. Ismert párhuzam a hasonlóan megerősített al-dunai limes, ahol a domborzati viszonyok mellett az Ördög-árok megépítésével a határ megerősítése is elengedhetlenné vált (SOPRONI 1969., SOPRONI 1978.113-127.).

A négyzet alaprajzú, 38x38 m-es, négy legyező alakú saroktoronnyal ellátott gizellamajori erőd feltevéseink szerint az eddigi leletanyag (érem, kerámia) és az alaprajzi sajátosság alapján a IV. század első felében, valószínűleg I. Constantinus uralkodása alatt épülhetett (I. tábla). Más késő római erősségekhez hasonlóan belső részében épületeket nem emeltek, itt feltehetően gyakorló, illetve gyülekező tér lehetett. A négy zárófalhoz épületszárnyak, kaszárnyák, műhelyek csatlakoztak. Eddig három oldalról tártuk fel ezek falait. Az erőd ÉNy-i saroktoronyában egy hypocaustummal ellátott fürdő is működött. A padlófűtés téglapilléreit és az ólom vízvezetékekkel ellátott fürdőkádat, illetve a főlöszleges meleg levegő elvezetésére szolgáló tubulusokat, helyenként lenyomataikat a toronyfal mellett találtuk meg².

¹ Az erődöt, a kemencéket és a temetőt magába foglaló lelőhelyegyüttes – jelenlegi hivatalos nevén – Visegrád-Dióson található. Az erőd azonban a gizellatelepi kórház régebbi gazdasági részlegeként működő és Gizellamajor néven szerepelt néhai lovasiskola területén került elő. A feltárásokat a Bős-nagymarosi vízlépcső beruházásait megelőző leletmentésként 1988-ban kezdtük, s azóta folyamatosan végezzük Gróf Dániellel közösen, a MNM Mátyás Király Múzeum részéről.

² Az erőd eddigi feltárásáról GRÓF, P.-GRÓH, D.: Előzetes jelentés a Visegrád-gizellamajori római erőd feltárásáról. Kézirat, a *ComArchHung* következő kötetében.

Az erőd leletanyagában a jellegzetes késő római, vékony falú, jól iszapolt és kiégetett, szürke és vízszintesen bordázott sárgás, valamint kisebb mennyiségben más edénytöredékek, zezzug, háló, hullámvonal és fenyőág mintás besimitott darabok mellett szépszámmal fordultak elő kézzel formált, kavicssal erősen soványított, rosszul égetett, téglá- illetve szürkésfekete színű, enyhén kihajló peremű, barbár példányok is (II. tábla).

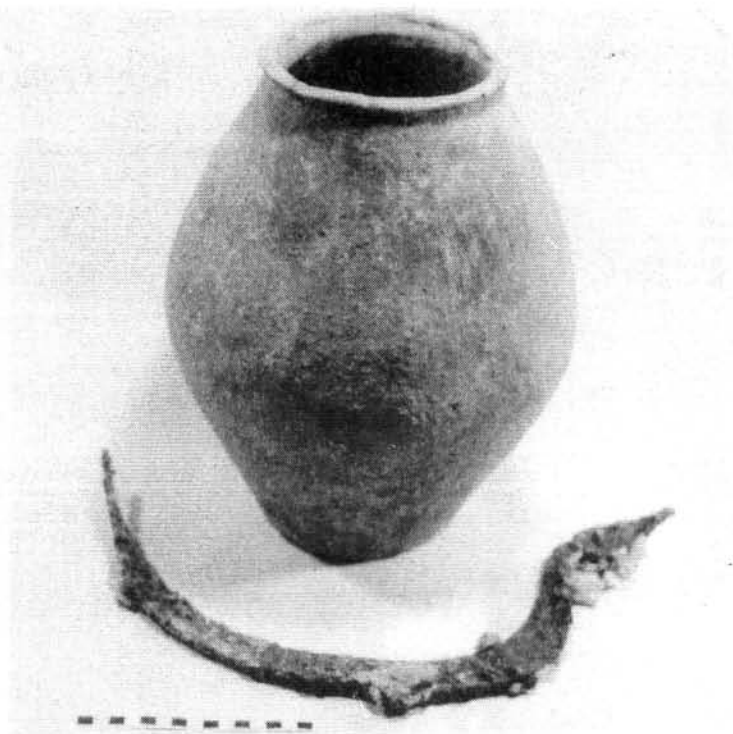
Az 1991. évi feltárási egyetlen pusztulási periódushoz köthető omladékrétegben kerültek elő ezek a kerámiatípusok. Felmerült a kérdés, hogy a fenti leletanyaghoz köthető barbár népesség miként került az erődbe: római szövetségesként vagy az erődnek a rómaiak által történt elhagyása után telepedtek-e be a még jó állapotban lévő falak közé. Bár ez utóbbi lehetőséget sem zárhatjuk ki, ehhez az utóélethez köthető, jól elkülöníthető, illetve datálható településnyomot eddig nem észleltünk.

A rétegvizonyok megfigyelésére először a DK-i saroktorony feltárasakor nyílt lehetőség (III. tábla). A torony jelenlegi falkoronája a legkorábbi, valószínűleg az építési járószintet jelentő letaposott padlótól 1,70-2,50 m magasságban húzódik. A torony betöltődésében felül habarcsos, sötétbarna földréteg, alatta egységes, vörös, tetőcserepes, falenyomatos paticsomladék után a járószinten égett famaradványok – a faszervezet nyomai – heverték. Ebben az egységes, több periódusra utaló rétegzettséget nem tartalmazó betöltésben – elsősorban a vörös omladéokban – késő római cserepek mellett megtaláltuk a már említett kézzel formált, kavicsos, téglaszínű, kihajló peremű kerámianyagot, amelynek jellemző példája lehetne a valószínűleg a toronyból előkerült nagyméretű tárolóedény, amelynek leletkörülményei nem tisztázottak (1. kép).

Az 1991. évi ásátás során sikerült az erőd D-i zárófala mellett a DNy-i torony bejárati résznél nagyobb felületen több pusztulási, illetve járószintet elkülöníteni. A D-i zárófalhoz csatlakozó nagy D/I. számú helyiség Ny-i fala és a Ny-i zárófal között levő és az erőd belseje felől egy nagyméretű, 2,10 m széles bejáraton megközelíthető D/III. számú helyiség a DNy-i torony könnyebb elérését szolgálta. Az itt kialakított K-Ny-i metszeten a következő rétegzettséget láthatjuk (IV. tábla):

Legfelül köves, illetve sötétbarna földdel kevert omladék, alatta égett, vörös, paticsos, tetőtéglás, illetve égett feketésszürke, elhamvadt famaradványokkal teli, Ny felé enyhén emelkedő pusztulási réteg húzódik. Következik egy meg-megszakadó vörös omladék újabb égésnyomokkal, közte egy-egy sárgásszürke agyagfelület vonalával. A fenti rétegsort a D/III. helyiség bejáratának, illetve a D/I. helyiség előterének habarcsos padlójával egy szintben lévő kemény, sötétbarna járószint (?) zárta.

A legfelső, vörös omladékréteg tetején a D-i zárófal és a D/I. számú épületrész Ny-i falának sarkában a következő leletegyüttest találtuk: 1. hengeres nyakú, csonkakúp testű, talpgyűrűs *bronzkorsó*, 2. kerek *bronzkarika*, 3. áttört, sérült, bronz lemezes *öv(?)veret*, 4. kb. 30 cm hosszú, tömör *vashegy*, két darab, 5. nyeles *vasarló*, hegye letört, 6. fogazott élű *állatvakaró* szerszám. A 26 cm magas bronzkancsó vállán a két bronzlemezt pártázatos fogazással illesztették össze, majd utólag nyakát hengeres, gyengébb anyagú gallérral „javították meg”, amelyre egy igen ormótlan vasfület illesztettek, az eredetileg feltehetően bronzból készült fül helyett.

1. kép DK-i saroktorony

1. Abb. Der südöstliche Eckturm

Рис. 1. Юго-восточная угловая башня

Az összeállítás technikája, illetve a másodlagos toldás módja a Müller Róbert által közölt fenékpusztai erőd E-i tornyánál előkerült bronzöntőhelyen talált tárgyaknál is megvolt. A fenékpusztai tárgyakat a rétegviszonyok és a kísérő leletek alapján a szerző a IV. század végére helyezte és használatukat az V. század közepéig feltételezte (MÜLLER 1978.).

A felső omladékréteg leletanyagának zöme késő római, IV. század végére - V. század elejére tehető, vékony falú, vízszintesen bordázott, az égés előtt szürkésfehér színű, illetve szintén vékony falú, sötét színű, enyhén kihajló, profilált peremű darabokból áll, s csak néhány kézzel formált barbár edénytöredéket találtunk. Ugyan- ebben a rétegben a következő fémtárgyak kerültek elő: 1. 88,3 cm hosszú, egyenes, kétélű *vaskard*, 2. nyéltámasztós harci *balta*, 3. sérült, ívelten kúposodó vas *pajzsdudor*, 4. töredékes köpüs *lándzsahegy*, 5. 36 cm hosszú, egyenes, egyélű *pengetőredék* 19 cm-es markolattal, 6. vas *kézivonó* (famegmunkáló szerszám) (V. tábla) (BÓNA 1961.202.). A terem K-i felében talált csorbult peremű *korsókkal* és kései *mécses- típussal* együtt került elő két 30 cm hosszú, tömör *vashegy* és egy vasabroncsos, bronzfüllel ellátott *vödör* maradványa.

A D-i zárófaltól É-ra eső terület imént bemutatott rétegsora, illetve a leletanyag megerősíti azt a megfigyelésünket, hogy a barbár leletanyag nem különül el élesen a

késő római tárgyaktól. A pusztulási periódusok rövid időn, néhány éven-, évtizeden belül követték egymást kisebb-nagyobb felületű, szintén rövid életű járósintekkel megszakitva. Ehhez kapcsolódik a jelenleg is feltárás alatt levő DNY-i saroktorony eddig ismert betöltődésének rétegzettsége. A toronyban kialakított tanúfalon az 50-60 cm-es habarcs omladékréteget 10-20 cm-es, szürke agyag járósint követi, amely a torony egész felszínén megfogható. Innen egy római *szőlőmetszőkés* került elő. Az agyagszint alatt köves, illetve téglatörmelékes pusztulási réteg húzódik, amelyet a fal alapozási szintjében levő, sötétbarna, sóderes talaj követ. A nagy kiterjedésű agyagszinten, a torony DK-i sarkában egy kemence, illetve tűzhely fenéktapasztását bontottuk ki a megerősítő kövekkel együtt. A rétegek időbeli elkülönítését eddig datáló értékű leletanyaggal nem sikerült megerősíteni, mivel a fenéktapasztás betöltésében római bélyeges téglatöredékeken kívül más, barbár leletanyag nem került elő. Feltehető, hogy a torony egyik pusztulása után az omladékot elegyengették, lesározták, majd erre építették a kemencét.

Az erődtől 250-300 m-re DNY-i irányban, egy K-Ny-i dombháton terül el az eddig 206 síros római temető késő bronzkori, halomsíros, illetve HA D 2-3 kori objektumok és egy magányos avar sír társaságában. A temető területén halad keresztül a Bős-nagymarosi vízlépcső beruházási tervei szerint áthelyezett Budapest-Esztergom közötti 11. számú főút új nyomvonala. Az eddigi feltárásokat követően a sírmező a D-i sáv kivételével minden oldalról körülhatárolt.

A sírok három típushoz sorolhatóak: egyszerű téglalap alakú, illetve lekerekített sarkú *földsírok*, közülük néhány padkás; lapos kövekből kialakított, ládaszerű *kősírok*, amelyek felett néhol 50-80 cm magasan látszólag rendezetlen kőhalmot emeltek; tető- illetve burkolótéglaiból készített *téglassírok*, ez utóbbiak a legkisebb számban fordulnak elő (VI. tábla). A temetőben két *sírkamrát* is feltártunk.

A sírok nem egészen egynegyedét *kirabolták*. Az egykorú rablások csak nemesfémre, elsősorban aranyra irányultak, a nyak- illetve deréktájon bolygatva a csontvázat, a többi részt gyakran érintetlenül hagyva.

A temető sírjainak több, mint kétharmada Ny-K-i, illetve ettől É-i és D-i irányban csekély mértékben eltérő, alig több, mint 10 %-a K-Ny-i, illetve kevéssé eltérő *tájolású*. A temetkezések kb. 10 %-a É-D-i, D-É-i, ÉNy-DK-i, DK-ÉNy-i, ÉK-DNy-i irányítású. A tájolás, mint rítus és a sírforma között nem mutatható ki szoros összefüggés, a különböző variációk a sírok többségét kitevő földsíroknál fordulnak elő. A kősírok csekélyebb száma a vagyoni helyzettel függhet össze, mint erre nagyarányú rablottságuk is utal. A temető tájolási rendje megfelel a késő római temetők általánosan elterjedt Ny-K-i, illetve DNY-ÉK-i irányításának³. Koporsózögeket és halotti lepelre (?) utaló szerves anyag maradványokat néhány sírban találtunk.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a temetkezési szokások alapján etnikailag is körülírható csoportot jelenleg nem tudunk meghatározni. A leletanyagban az erődhöz hasonlóan kiemelhető egy tárgycsoport, amelyet a IV. század végétől az V. század elejéig terjedő korszak barbár népelemeinek egy csoportjához köthetünk. Ilyenek a viseleti díszeknél a *sokszögcsüngős fülbevalók*, az ezüst, *félhold*

³ A tájolással kapcsolatosan Visy Zsolt megjegyzi, hogy a Ny-K-i irányítás a foederati népség temetőire is jellemző (VISY 1981.211.).

alakú csüngő, a csontfésűk, az aláhajlított lábú fibulák (vas, bronz) és a jellegzetes madárcsőr peckes csatok (VII. tábla).

A sírokban leggyakrabban lábhoz helyezett edények közül a kézzel formált durva, sötétbarna, illetve fekete színű példányok is ehhez a leletcsoporthoz tartoznak. A temető kerámiaanyagából teljesen hiányoznak az erődben jelenlevő besimított, geometrikus és növényi mintával díszített edények.

A sírmezőben kétsoros, bronzszögekkel megerősített, pontkör díszes példányok mellett púposhátú csontfésűket is találtunk (VII. tábla).

A temető nagyszámú üvegtárgya a IV. század végére - az V. század elejére keltezhető. Zömmel hengeres testű, vízszintes peremű, illetve ugyanilyen peremkéképzésű, gömbtestű üvegpalackok, néha ferde kannelúras díszítéssel. A legtöbbször velük együtt - majdnem mindig lábnál - előkerülő üvegpoharak kúpos, illetőleg félgömb, tojásdad testűek, néha talpgyűrűvel, egy-két esetben ívelt rátétdíszsel. Néhány példány esetén sötét pöttyöket láthatunk oldalukon. Ez az üvegyanyag megfelel a limes menti késő római temetők hasonló korú üvegtárgyainak, de a IV. század végétől a Barabarcumban, elsősorban az Alföldön is előfordulnak. Etnikum meghatározására nem alkalmasak (BARKÓCZI-SALAMON 1968.).

Az imént felsorolt tárgytipusok kétségtelenül megtalálhatóak a limes menti IV. századi erődítmények, illetve a mellettük levő temetők leletanyagában, jellegzetes késő római környezetben.

Az eddigi kutatás a történeti adatokkal igazolható 380 utáni foederati népesítéshez kötötte ezt a leletcsoportot. Nem szeretnék a tárgytipusok és párhuzamaik alapján történő elhamarkodott etnikai azonosítás hibájába esni, de feltételezhetjük, hogy a gizellamajori római erőd és temető (kisebb település?) népességének egy része a 380 utáni betelepítéskor érkezett a Dunakönyök tájékára. A kisszámú fegyver és szerszámlelet között is feltűnőek a rómaiakhoz nem köthető darabok: pajzsdudor, harci balta, kard, vas kézivonó⁴.

Bizonyos viseleti tárgyak és kerámiatípusok legjobb párhuzamait az ún. Csernyahov kultúra területéről, illetve az erdélyi keleti gót temetőkből ismerjük (KOVÁCS 1912., KOVÁCS 1915., TEJRAL 1986., IONIȚA 1986.).

A barbár jellegű és római leletek együttes előfordulása és a sírmező egységes temetkezési rendje arra utal, hogy a betelepült népesség beilleszkedett az idejövételük idején még a római limes részeként funkcionáló erőd életébe.

A dolgozatban felvetett kérdésekre pontosabb választ az erőd és a temető teljes feltárása után nyerhetünk.

⁴ A vas kézivonót gyakori leletként említi a Csernyahov kultúra területéről BÓNA István (1961.200.).

Irodalom

- BARKÓCZI-SALAMON 1968.** = Barkóczi, L. - Salamon, Á.: IV. század végi és V. század eleji üvegleletek Magyarországról. (Glasfunde vom Ende des 4. und Anfang des 5. Jhs. in Ungarn.) *AÉ* 95.1968.29-39.
- BÓNA 1961.** = Bóna, I.: Az újhartyáni germán lovassír. (Погребение германского всадника в с. Уйхартян. Das germanische Reitergrab von Újhartyán.) *AÉ* 88.1961.192-209.
- IONIȚA 1986.** = Ionița, I.: Chronologie der Sintana de Mureș-Černiachov-Kultur. *Peregrinatio Gothica. Archeologia Baltica* 7. Lodź 1986.295-351.
- HORVÁTH-KELEMEN-TORMA 1979.** = Horváth, I.-H. Kelemen, M.- Torma, I.: Komárom megye régészeti topográfiája. Az esztergomi és a dorogi járás. Magyarország régészeti topográfiája 5. Budapest 1979.
- KOVÁCS 1912.** = Kovács, I.: A marosszentannai népvándorlás kori temető. (Cimetière de l'époque de la migration des peuples à Marosszentanna.) *Dolg.* 3. 1912.250-367.
- KOVÁCS 1915.** = Kovács, I.: A marosvásárhelyi őskori telep, skytha és népvándorláskori temető. (Station préhistorique de Marosvásárhely; cimetière de l'époque scythe et de la migration des peuples.) *Dolg.* 6. 1915.226-325.
- MÜLLER 1978.** = Müller, R.: V. századi bronzművesműhely maradványai Keszthely-Fenekpusztáról. (Остатки бронзолитейной мастерской V. В. в. Кэстхей-Фенекпусте. Reste einer Bronzeworkstätte aus dem 5. Jh. in Keszthely-Fenekpuszta.) *AÉ* 105.1978. 11-29.
- SOPRONI 1969.** = Soproni, S.: Limes Sarmatiae. (Limes Sarmatiae.) *AÉ* 96.1969.43-53.
- SOPRONI 1978.** = Soproni, S.: Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Das Verteidigungssystem der Provinz Valeria im 4. Jahrhundert. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978.
- TEJRAL 1986.** = Tejral, J.: Fremde Einflüsse und kulturelle Veränderungen nördlich der mittleren Donau zu Beginn der Völkerwanderungszeit. *Peregrinatio Gothica. Archeologia Baltica* 7. Lodź 1986.175-238.
- VISY 1981.** = Visy, Zs.: 5. századi sír Intercisában. (Ein Grab aus dem 5. Jh. in Intercisa.) *AÉ* 108.1981.211-217.

Элементы эпохи переселения народов в исследовании позднеримского укрепления и могильника

На памятнике Вишеград, Гизелламайор ведётся исследование позднеримского укрепления и относящегося к нему некрополя, а также 25 хозяйственных печей, функционировавших под открытым небом. Размеры укрепления 38 x 38 м, оно имело 4 угловые башни, в плане квадратное.

Укрепление играло важную роль в обороне отрезка лимеса, находившегося в излучине Дуная, имевшего стратегическое значение и особо укрепленного в IV веке.

Среди находок, обнаруженных при раскопках укрепления, можно выделить группу вещей, имеющих аналогии в варварском материале: лепные грубые сосуды, боевой топор, умбон, меч и т.д (табл. V.) Всё это было найдено вместе с характерным римским материалом, в различных точках укрепления.

В 250-300 метрах от укрепления было открыто 206 погребений могильника. Захоронения находились в простых грунтовых могилах, а также могильных ямах, облицованных камнем или кирпичом. Четвёртая часть погребений, главным образом с каменной облицовкой, была разграблена (табл. VI.). Более двух третей погребений были ориентированы по линии З-В или с небольшими отклонениями от этого направления. Это соответствует обычной ориентации некрополей позднеримского времени.

В нескольких захоронениях мы нашли следы гробов или саванов. На основании погребального обряда нельзя было выделить группу, этнически отличную от остальной части погребений.

Вещи варварского характера, найденные также и в могильнике – серьги с многогранной бусиной, серебряная подвеска-лунула, костяные гребни, железные и бронзовые подвязные фибулы, пряжки с хоботковидными язычками и пр. – на основании аналогий связываются с материальной культурой населения-федератов. Нужно однако подчеркнуть неразрешенность вопросов этнического определения.

Укреплением и могильником пользовались с начала IV века до первой трети V века.

Петер ГРОФ

Völkerwanderungszeitliche Bezüge im Zusammenhang mit der Erschliessung einer spätromischen Festung und eines Gräberfeldes

Im nahe bei Visegrád gelegenen Gizellamajor ist gegenwärtig die Erschließung einer spätromischen Festung mit einem quadratischen Grundriß von 38x38 m und vier Ecktürmen sowie dem dazugehörigen Gräberfeld und mehr als 25 im Freien liegenden Back- und Kochöfen in Gange.

Die Festung hat für die Verteidigung des strategisch wichtigen und im 4. Jh. besonders befestigten Limesabschnitts im Donauknie eine bedeutende Rolle gespielt.

Im Fundgut der Festung läßt sich eine zu den Barbaren attributierbare Sachgruppe eliminieren: handgeformte, grobe Gefäße, Kriegsbeil, Schildbuckel, Schwert usw. (V. Tafel). Dies alles kam zusammen mit charakteristischen römischen Funden an den verschiedenen Punkten der Festung zum Vorschein.

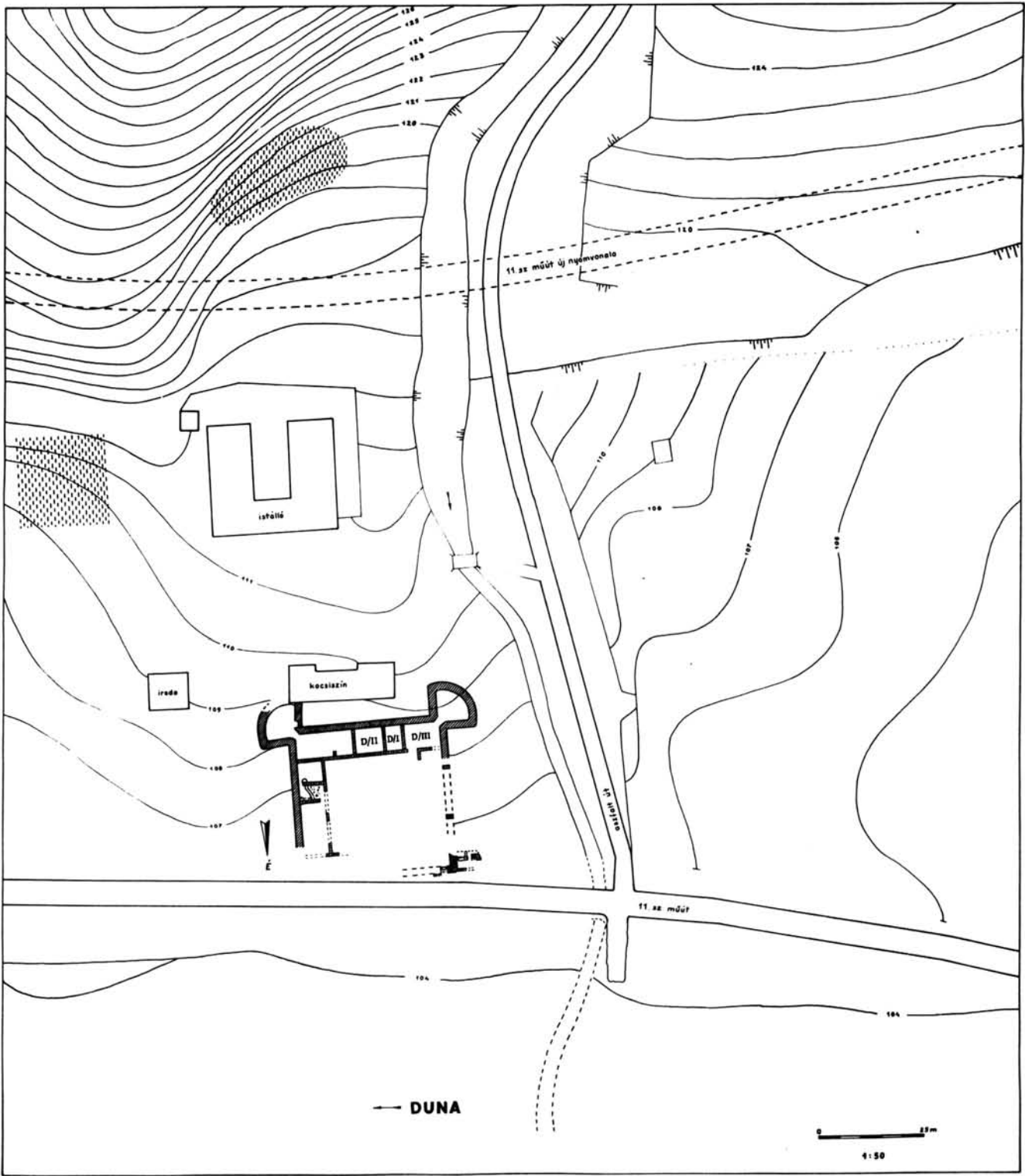
250-300 m von der Festung entfernt sind die 206 bisher erschlossenen Gräber des Gräberfeldes zu finden. Ein Viertel der Bestattungen - überwiegend Steingräber - des Gräberfeldes, das aus Steingräbern besteht, die man aus Erd-, Ziegel- und Flachsteinen ladenartig errichtet hatte, wurde ausgeraubt (VI. Tafel). Mehr als Zweidrittel der Bestattungen hat W-O-Orientierung oder ist etwas davon abweichend orientiert, was mit dem allgemeinen Orientierungssystem der Gräberfelder der spätromischen Epoche übereinstimmt.

In einigen Gräbern fanden wir auf einen Sarg oder ein Leichentuch hindeutende Spuren. Eine aufgrund des Bestattungsritus' auch ethnisch genau ausgrenzbare Gruppe ließ sich nicht bestimmen.

Die auch im Gräberfeld zu findenden Gegendtände barbarischen Gepräges - Ohringe mit polyedrischen Anhängern, Silber, halbmondförmiger Anhänger, knöchernen Käämme, Eisen- und Bronzefibeln mit umgeschlagenem Fuß, Schnallen mit Dorn in Form eines Vogelschnabels usw. - können wir aufgrund ihrer Parallelen zur materiellen Kultur der foederativen Bevölkerung nach 380 attributieren, die Unsicherheiten ihrer ethnischen Identifizierung nochmals unterstreichend.

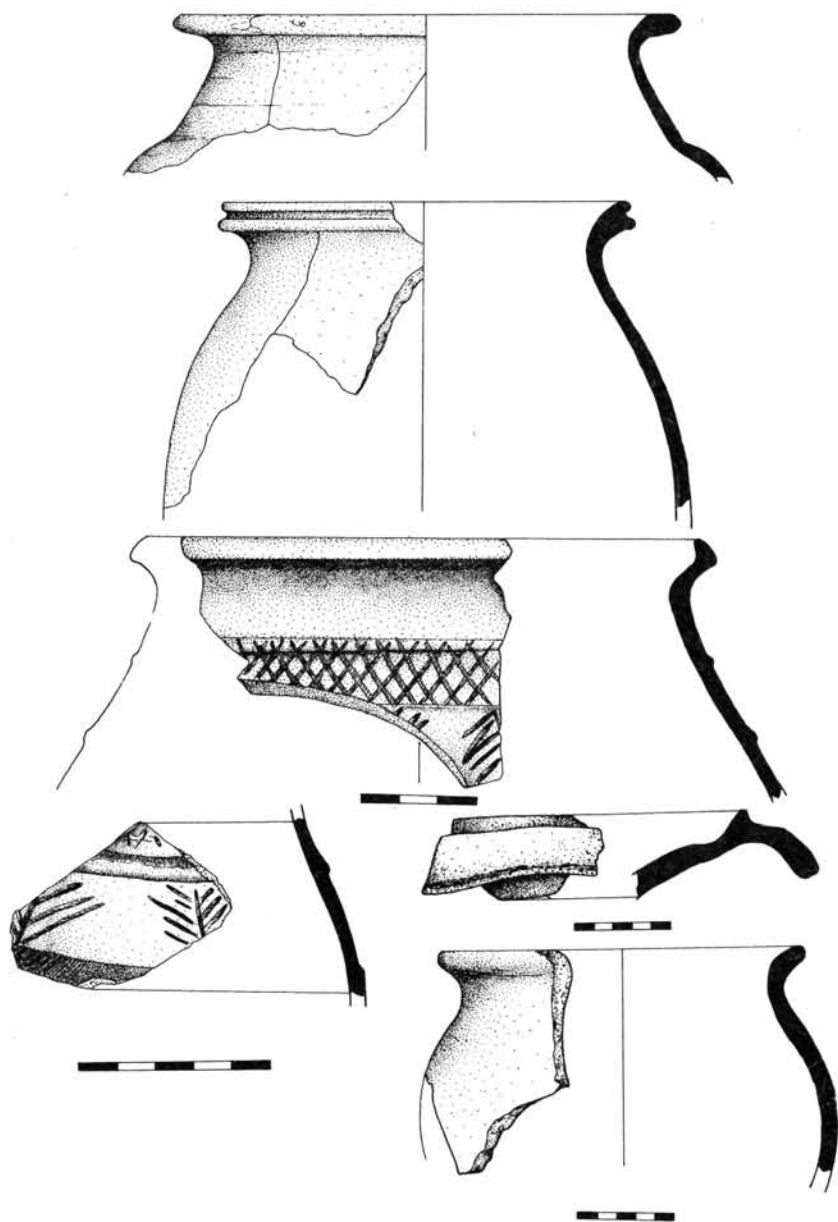
Die Benutzung der Festung und des Gräberfeldes kann auf einen Zeitraum vom Beginn des 4. bis zum ersten Drittel des 5. Jh. datiert werden.

Péter GRÓF
Mátyás Király Múzeum
Magyar Nemzeti Múzeum
Visegrád
(Fő u. 23. H-2025)

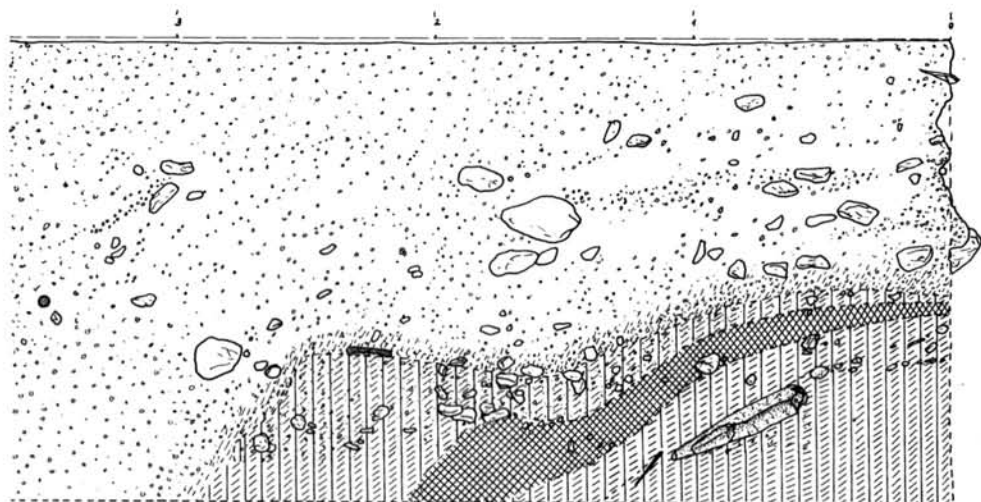

I. tábla: A visegrád-gizellamajori erőd
 I. Tafel: Die Festung Visegrád-Gizellamajor
 Табл. I.: Укрепление Вишеград-Гизелламайор

 szőlő- és kőemlékek helye

II. tábla: Edénytöredékek az erőd ásatásából
II. Tafel: Gefäßfragmente der Ausgrabung der Festung
Табл. II.: Фрагменты сосудов из укрепления

sötétbarna,
köves omlás r.

sárgás törmelékes r.

sárgás paticsos r.

égett, vörös tapasztósdarab

égett,
vörösés r.

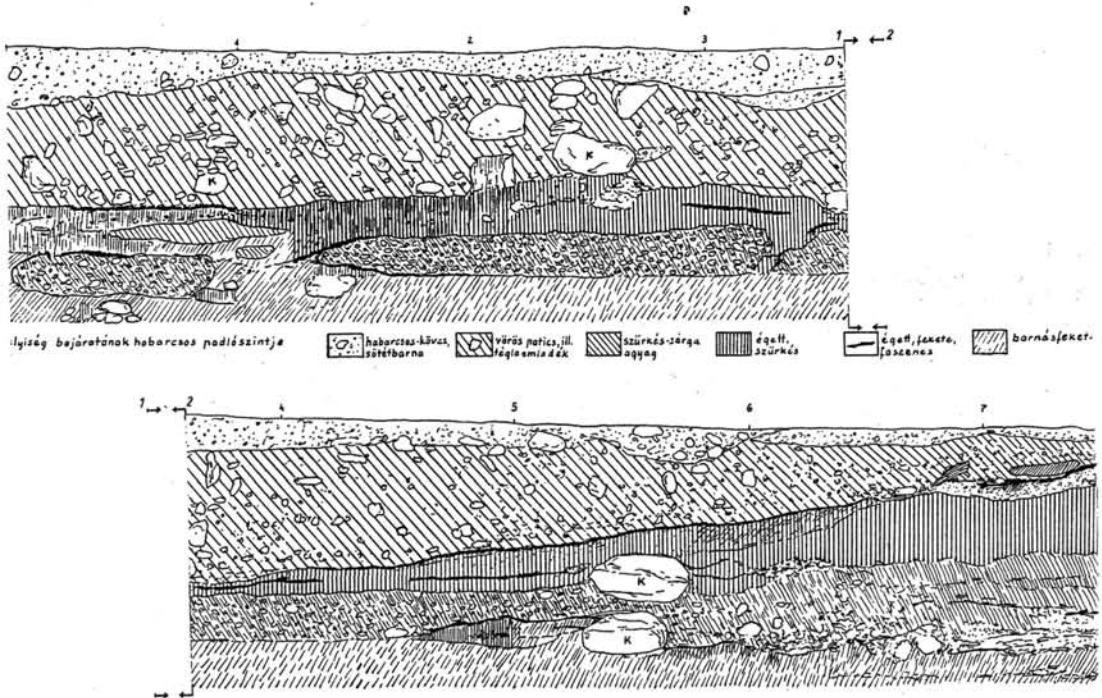

Vastárgy, vízvezetékcső

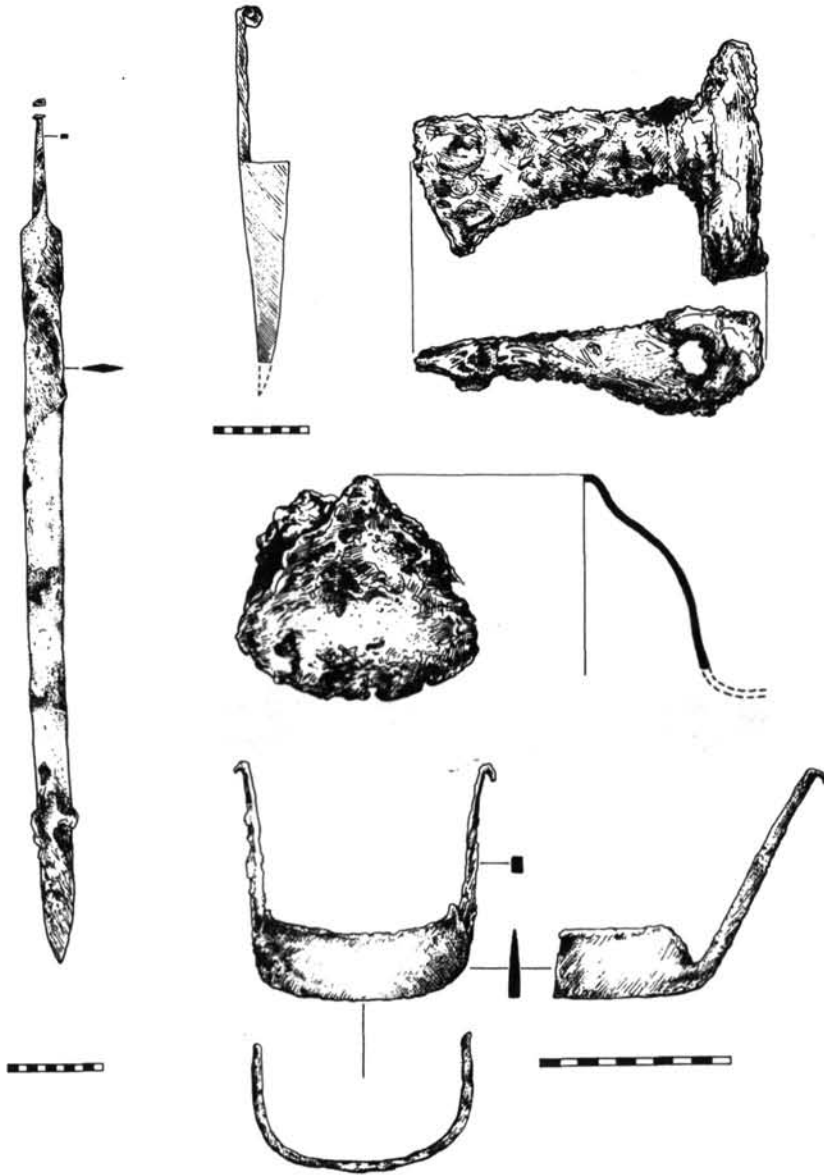
III. tábla: A DK-i saroktorony

III. Tafel: Der südöstliche Eckturm

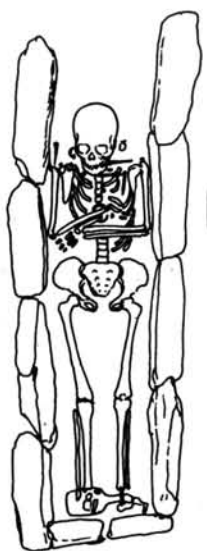
Табл. III.: Юго-восточная башня

IV. tábla: K-NY-i metszettel a DNy-i torony bejáratnál
IV. Tafel: Die Ost-West-Schnittwand am Eingang des SW-Turms
Табл. IV.: Разрез В-3 у входа в юго-западную башню

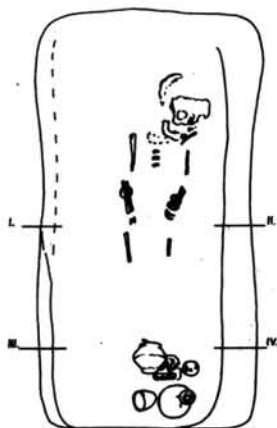
V. tábla: A D-i zárófal és a D/I. számú épületrész felső omladékrétegének leletei
 V. Tafel: Die Funde der Oberschicht der südlichen Schlußwand und des Gebäudeteils D/I.
 Табл. V.: Находки из верхнего слоя южной стены и здания Д/І.

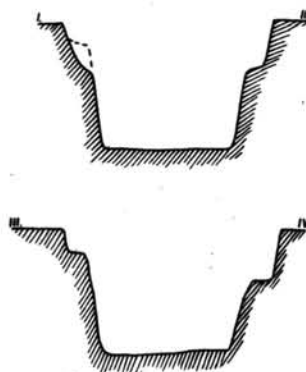
1. sír

26. sír

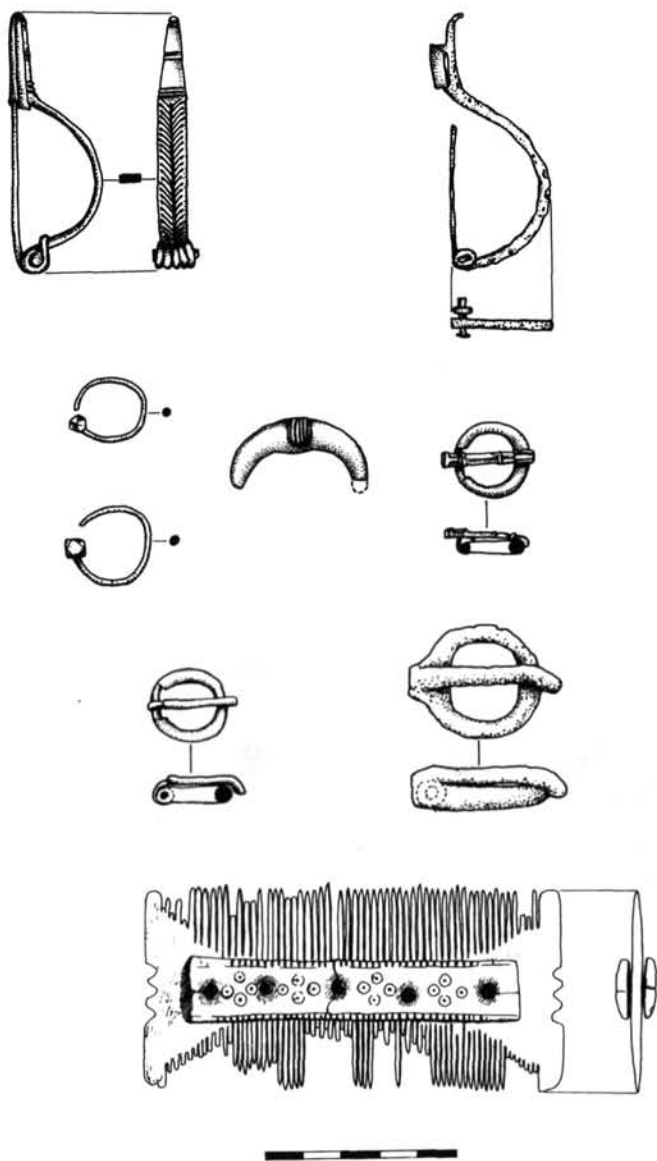
42. sír

VI. tábla: Sírtípusok a Visegrád-gizellamajori temetőben 1: Földsír, 2: Kősí, 3: Téglasír, 4: Sírkamra

VI. Tafel: Gräbertypen des Gräberfeldes Visegrád-Gizellamajor. 1: Erdgrab, 2: Steingrab, 3: Ziegelgrab, 4: Grabkammer

Табл. VI.: Типы погребений могильника Вишеград-Гизелламайор: 1: Грунтовое погребение, 2: Каменное погребение, 3: Кирпичное погребение, 4: Склеп

VII. tábla: Barbárokra utaló leletek a temetőből
 VII. Tafel: Auf Barbaren hindeutende Funde aus dem Gräberfeld
 Табл. VII.: Варварские находки из могильника

Kelta, szarmata, gepida és avar település maradványai egy nagykunsági lelőhelyen (Kuncsorba-XIV. dűlő)

CSEH JÁNOS

1988 tavaszán Kuncsorba határában késő középkori temető (és templom) leletmentését végezték a szolnoki Damjanich Múzeum régészei. A környezet szemrevételezése során közvetlenül az ásatás helye mellett – őskori (neolitikus?) és Árpád-kori telepeleteken kívül – vaskori, császárkori, gepida és avar szállások nyomait is sikerült konstatálni¹.

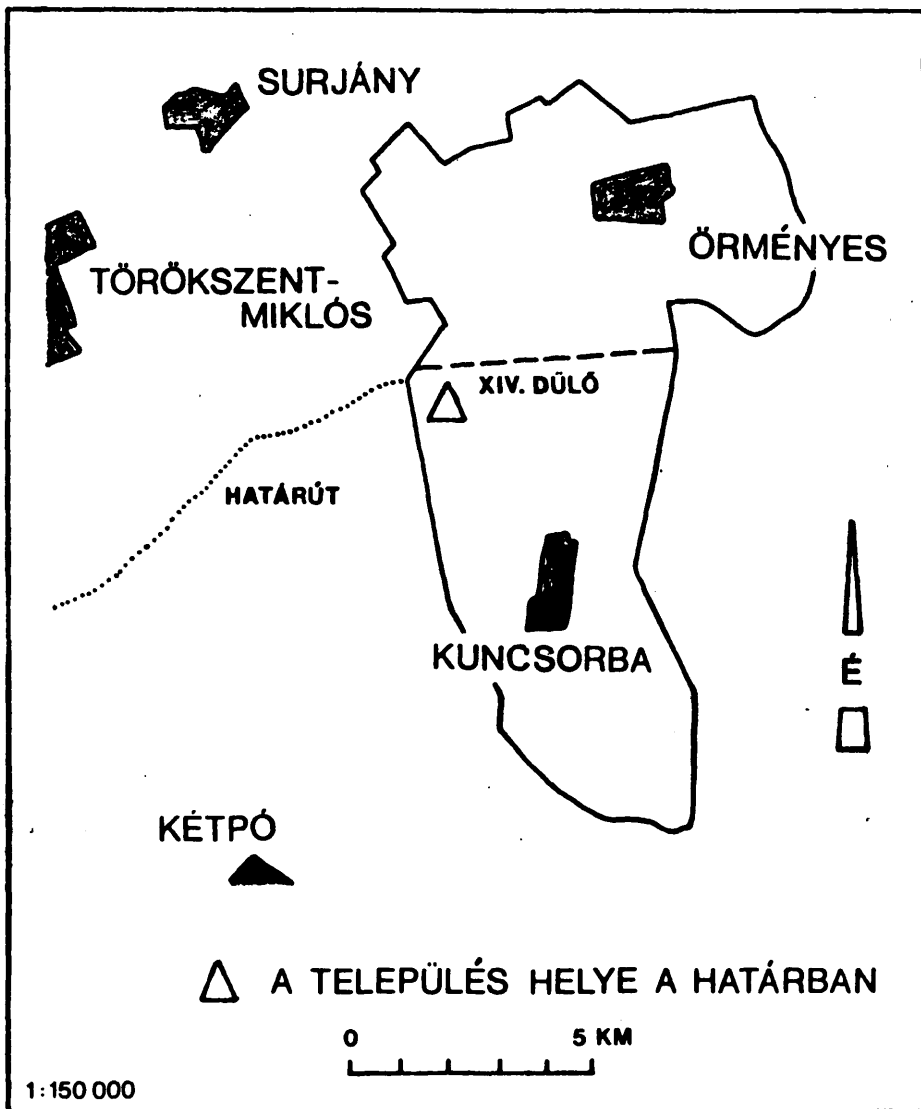
A lelőhely a falutól észak-északnyugati irányban, a faluközponttól kb. 4,5 km-re, a XIV. dűlő nyugati végében, a kuncsorbai, az örményesi és a törökszentmiklósi határ találkozásánál helyezkedik el ott, ahová nyugatról a Határút fut (1. kép). Habár a közelben van, ill. vannak kiszáradt vízfolyásmederre emlékeztető terepformák, a táj domborzata összességében kevésbé tagolt, magaspartoktól távoli mezőségi vidék.

A középkori temető (és templom) egy észak-déli, ovális magaslaton feküdt, amelyet elhordtak – ezért került sor a mentőásatásra. Az ettől északra és nyugatra eső terület 87,0-87,5 méter tengerszint fölötti magasságú, tehát a Középtisza-vidéken a megtelepedésre alkalmas helyek közé sorolható. Itt találtuk azokat a leleteket, amelyek a vaskortól a népvándorlás korig terjedő időszakra keltezhetőek, az i.e. IV-III. század és az i.sz. VIII-IX. század közötti 1200-1400 esztendőre. Az eddig szerzett adatok szerint – melyek az általános terepbejárás tapasztalatok alapján több tényezőtől függően változhatnak – egy cca. 300 m átmérőjű területet határolhatunk körül; ezen belül pl. az esetünkben legpregnánsabban jelentkező Meroving-kor jelenségei két ponton kerültek elő. Ám hogy ebben a korszakban milyen nagyságú, jellegű településsel számolhatunk, egyelőre kérdéses. (2. kép)

Ott, ahol a legsűrűbb lelet-koncentrációt észleltünk, valamikor az 1988-as leletmentést megelőző években egy 40-50x20-30 m (maximum) méretű területről eltávolították a humuszt. Előtűnt a sárga agyag altalaj, s ezzel az objektumok nyomai világosan jutottak napfényre. E körül kb. 150-200x40-60 m-es felületen figyeltünk meg telepjelenségeket, s 50-70 m-es az a sáv, ahol pontos beméréssel építményfoltokat rögzítettünk².

¹ Ezek a kutatások április 11-13. között és 23-án zajlottak, majd 1989-1990-ben további adatokat gyűjtöttünk.

² A délkeleti részen két-három pontot nem vettünk fel.

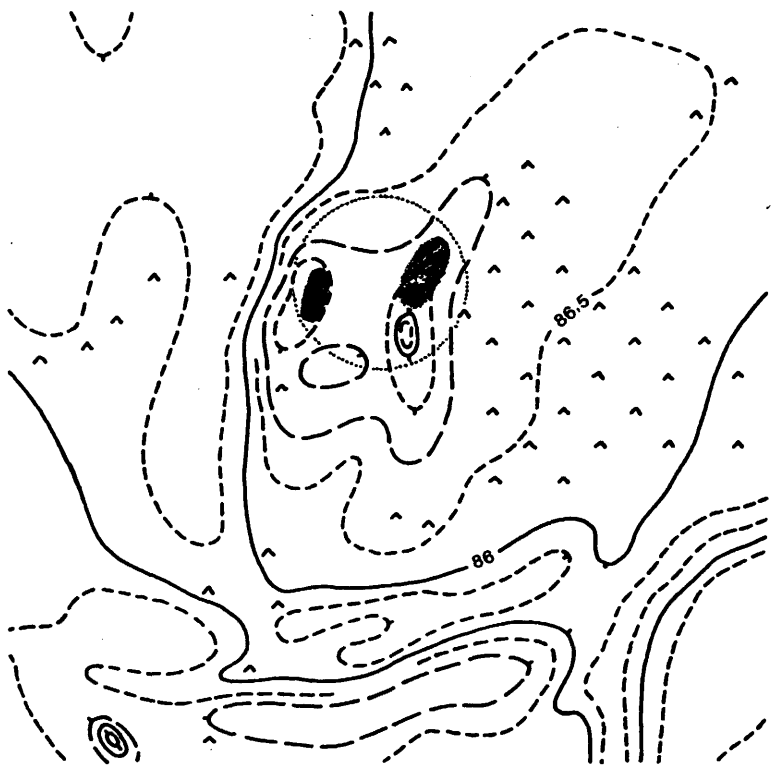

1. kép Kuncsorba-XIV. dűlő. A lelőhely

1. Abb. Kuncsorba-XIV. dűlő. Der Fundort

Рис 1. Кунчорба, участок XIV. Местонахождение

KUNCSORBA (1988-1990)
XIV. dűlő

● GEPIDA TELEPNYOMOK
● A HÁZHELYEK CSOPORTJA

0 500m

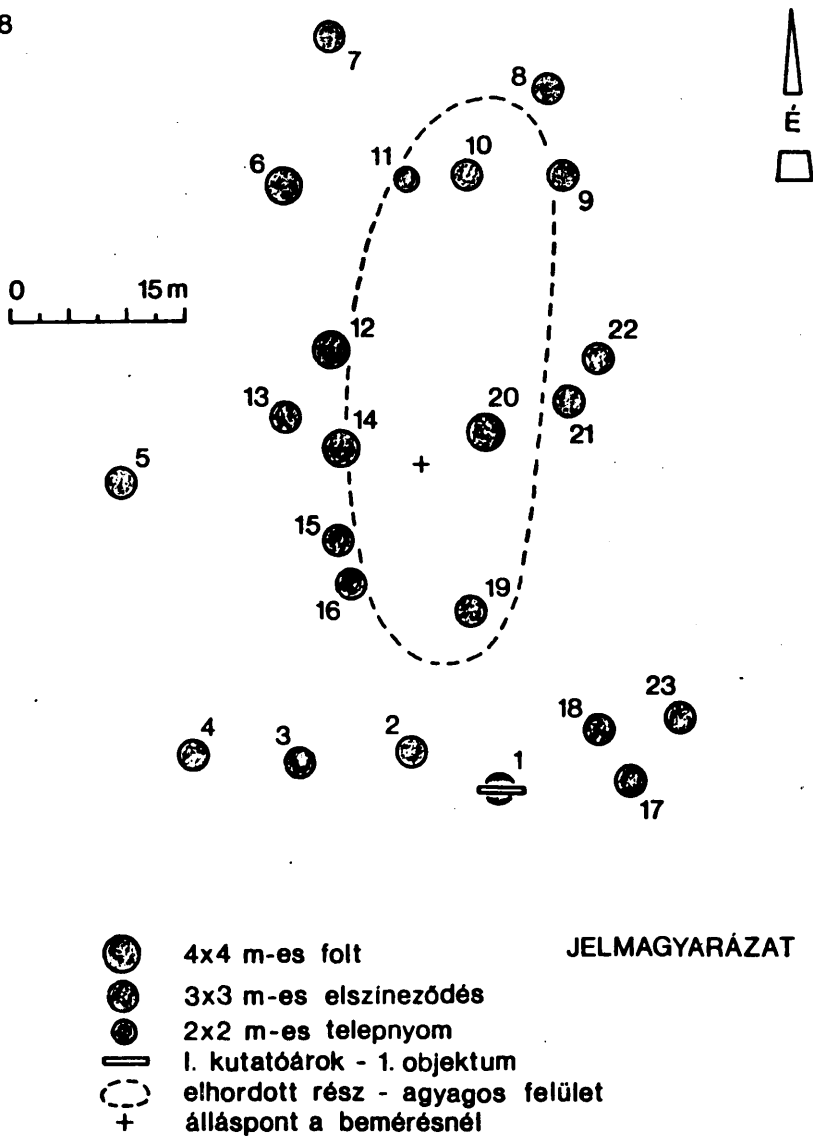

2. kép Kuncsorba-XIV. dűlő. A gepida leletek szórodásának szintvonalas helyszínrajza
2. Abb. Kuncsorba-XIV. dűlő. Die Schichtlinienskizze der Streuung der gepidischen Funde
Рис 2. Кунчорба-участок XIV. План кучности гепидских находок

KUNCSORBA

XIV. dűlő

1988

3. kép Kuncsorba-XIV. dűlő. A népvándorlás kori (zömmel gepida) objektum-foltokról készített fölmérés

3. Abb. Kuncsorba-XIV. dűlő. Die von den völkerwanderungszeitlichen (in der Mehrzahl gepidischen) Objekt-Flecken gefertigte Aufmessung

Рис 3. Кунчорба-участок XIV. План пятен объектов эпохи переселения народов (в первую очередь гепидских)

A szántott, tárcsázott földön a 2-4 m átmérőjű hamus, paticsos, porhanyós flekkeket – melyek közül több határozottan négyszögletesnek látszott – sorszámoztuk és a közvetlen környezetükből gyűjtött leletanyagot külön tartottuk. Összesen 23 pontot mértünk be műszerrel. (3-4. kép)

Hogy információkat nyerjünk ezekről a foltokról, a déli peremen elhelyezkedő, kb. 3x3 m-es, 1. számú helyet kutatóárokkaival szondáztuk – I. kutatóárok, 1. objektum (5. kép). Ez az árok észak-déli volt, s 0,7-0,8x4,4 m méretű. A vastag humusz és föltöltődés alatt 0,85 m mélyen leltük meg a bolygatatlan szűzföldet³.

A szelvény nyugati részén, 1,6-2,1 m hosszan egy északkelet-délnyugati elszíneződés mutatkozott. Betöltődése lazább, sötétes kevert föld volt. A felszíntől számítva 0,95 m mélységben vízszintes, ám kevésbé kemény sárga agyagpadlót/járószintet figyeltünk meg. Közvetlenül fölötté rétegesen felváltó feketés (sár)réteg került kibontásra. A kutatóárok keleti felében északnyugat-délekeleti irányú, a délkeleti részen záródó, cca. 1 m széles laza, feketébb elszíneződés jelentkezett, aminek 0,15 m-es rétegéből lelet nem jutott napvilágra (nem igazán pregnáns alja vízszintesen húzódott). Az elsőként leírt objektum töltéfkövéjében korongolt, szürke, szemcsés, hullámos falú, összeillő kora népvándorlás kori fazékrészek jöttek elő (II. tábla 1.).

A szondázás eredményeit összefoglalva megállapíthatjuk, hogy nagy valószínűséggel sikerült rögzíteni a felszínen jelenlevő nyomhoz tartozó – a leletek alapján korai Meroving-kori – ház(részlet?)-t.

Az alábbiakban az egyes foltok és a tárgyi emlékegyag leírását adjuk.

1. folt. Az együttes a pont eléggé tág környezetéből való leleteket tartalmazza. A szondázott hamus foltnál találtunk vaskori (föltehetően La Tène) edénytöredékeket, így korongolt, barnásszürke színű, réteges törésselületű, kifelé és befelé hajló peremű tálak és más típusok darabjait, oldalrészeit (II. tábla 2-3.). Előfordulnak korongolt császárkori, jó anyagú, szürke színű alj- és oldalrészletek. A gepida kori emlékegyag jelentősebb kerámialelete egy finomabb anyagú, korongolt, szürke árnyalatú falrészlet, mely ferde vonalakkal besímitott (I. tábla 2.). A házikerámia között szemcsés, szürke és barna fazekak kihajló peremei, valamint oldalai és aljai találhatók, föltűnik a hullámosra korongolt fal is. Peremek, oldalak és fenékrészek reprezentálják a különböző színű, szürkés és barnás (foltos), durva, kavicssal-samottal-mészszemcsékkel soványított, kézzel formált edényeket/fazekakat. Külön is említésre érdemes egy olyan töredék, amely tálka, csészeszerű kis alkalmazhatóság része lehetett. További leletek: rotációs kőmalmokból származó töredékek, szövőszék-nehezék(?) égett darabja, salakkrög, néhány patics, valamint állatsont (II. tábla 4-13.).

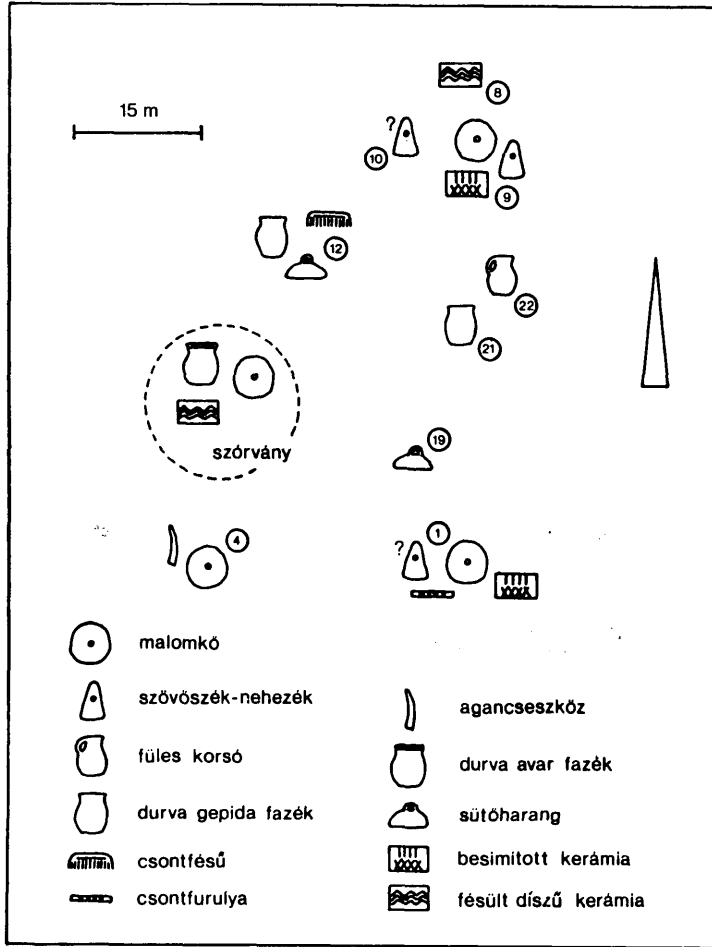
A kunosorbai népvándorlás kori telepanyag legkiemelkedőbb, mintegy kuriózum lelete ugyan csak ebből a környezetből származik; csontból faragott furulya síp felőli töredéke (I. tábla 5.). Állati hosszú- ill. csővescsontból (1-1,5 mm vastag falú) szabálytalan négyszögletesre csiszolt tárgy, amelynek hosszúsága 9 cm, átmérője pedig 1 cm. Határozottan megfigyelhető a lecsapott síp felőli vég. Három lyuk, ill. azok maradványa konstatálható, melyek 0,5 cm-es kör alakúak, s 3 cm-re helyezkednek el egymástól. Az átfúrások kb. 1,5 cm hosszú és 1-2 mm mélyen kifaragott részen találhatók. Mivel nem zárt leletegyüttesből való, kora kérdéses, csak lehetőségként vehető föl, hogy V-VI. századi.

2. folt. Az elhordott terület peremén talált cca. 3x3 m átmérőjű laza, szürkés, hamus flekk. Korongolt, soványított, szürkés és barnás árnyalatú fazekak oldalait és durva, kézzel formált edények falrészzeit gyűjtöttük össze. Állatsont és növényi lenyomatot agyagtapasztás darab egészítette ki. V-VI. századiak.

3. folt. Humuszos területen fekvő, ezért halványabban látható, mindamellert hamus, kb. 3 m nagyságú objektumnyom. Belőle leletet nem sikerült összeszednünk. Datálása kérdéses.

4. folt. A sárgás központi felülettől messzebb, 20-25 m-re helyezkedett el a szántásban. Nem mutatkozott igazán pregnánsan. Kiterjedése kb. 3x3 m. Bőségebb régészeti anyagot találtunk: állatsont és malomkö mellett császárkori szarmata szürke edényoldal, valamint korongolt, barna és szürke, érdes V-VI. századi házikerámia alj- és oldalrészzeit, kézzel formált fazékkal fordult elő.

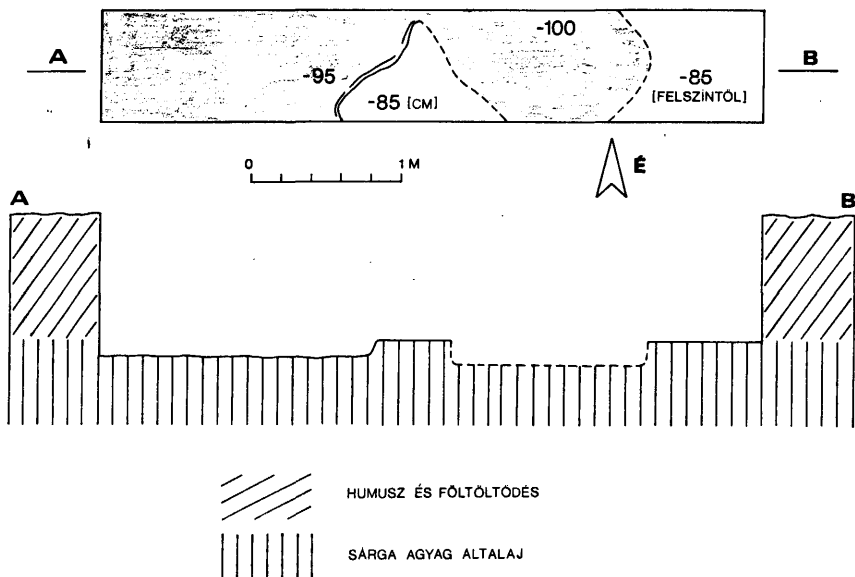
³ Itt kell megjegyeznünk, hogy több szempontból sem egészen a legideálisabb ponton végeztük a szondázást; erre a mezőgazdasági művelés miatt került így sor.

4. kép Kuncsorba-XIV. dűlő. A fontosabb gepida és avar leletek szóródása a településen

4. Abb. Kuncsorba-XIV. dűlő. Die Streuung der wichtigsten gepidischen und awarischen Funde in der Siedlung

Рис 4. Кунчорба-участок XIV. Расположение наиболее важных гепидских и аварских находок поселения

5. kép Kuncsorba-XIV. dűlő. I. kutatóárok, 1. objektum. Alaprajz és keresztmet-szet

5. Abb. Kuncsorba-XIV. dűlő. I. Forschungsgraben, 1. Objekt. Grundriß und Querschnitt

Рис 5. Кунчорба-участок XIV. Траншея I, объект 1. План и профиль

Előkerült egy népvándorlás kori agancseszköz (I. tábla 7.). Hegye faragott, facettált, s kopásnyomok is észlelhetők ezen a részen. A töredékes, repedéses tárgy hossza 12,5 cm, átmérője ovális, vastagabb végénél közel 3,5 cm. Az objektumnyom a korai Meroving időszakra esik (II. tábla 14.).

5. *foltt.* A középső résztől az előző flekkhez hasonló távolságra mutatkozott és kb. 3x3 m átmérőjű volt. A házhelynek(?) a humuszban alig rajzolódó, szürkés elszíneződéséből durva, törmelékes anyagú, kézzel formált népvándorlás kori oldaltöredék és állatcsont származik. Közélebbi kora ismeretlen.

6. *foltt.* A lakóépítmény-csoport északnyugati részén, már közel a szinte tiszta sárga elgyalult sávhoz, ám még a humuszban figyeljük meg a 4x4 m-es világos szürke hamus foltot bőséges tárgyi anyaggal, így cseréppel (17 db), állatcsonttal (11 db), patics/platni darabbal. Lehet, hogy egy kiszántott kunyhóalapról van szó. A II-IV. századból való egy-két korongolt, szürke, fényezett oldalrész. A többi cserép gepida korú: korongolt, szürke és barnás színű, kavicsal-homokkal kevert anyagú fazekak részletei (oldalai és fenekai); közte ún. Krausengefäss-perem (II. tábla 15-16.). A kézzel formált durva, törmelékkel – kavicsal (mészkövel), samottal – soványított barnásszürke, ill. foltos darabok közt vannak olyanok, melyek belül erőteljes elsimításúak. Ezek általában – az eddigi kora középkori telep kutatásoknál tett megfigyelések alapján – a késő népvándorlás korra, az avar kerámiára jellemzőek. Ily módon a pont V-VI. századi és VII-IX. századi egyaránt lehet.

7. *foltt.* Hozzávetőleg 3x3 m nagyságú, kevésbé határozottan mutatkozó hamus flekk a szántott, tárcsázott humuszban. Itt néhány korongolt, szürke, szemcsés edényoldal, kézzel formált fazékrész, csont (így pl. agancsbelső, szivacsos állomány?) hevert a felszínen. A régészeti jelenség kora bizonyosan az V-IX. század.

8. *foltt.* Hamus, 3 m kiterjedésű elszíneződés a meghúzott rész északi szélénél, ahol a földmunka következtében jelentősebb, 0,3-0,4 m-es szintvonal fut. A szokványos telepeleteken (állat-

csont és kődarab?) kívül korongolt, szürke, kavicsos soványítású fazékrészek, oldaltöredékek voltak a felszínen - ezek között előfordult egy sűrűn befesült hullámvonalkötegekkel díszített konyhai edény is (I. tábla 4.). Leltünk olyan durva cserepet, amely esetleg késő népvándorlás kori. Az objektum keltezése mindamellett a kora Meroving-korra a legvalószínűbb.

9. *felt.* Az előző - 8. számú flekkhez - közel, ugyancsak a sötétes és a világosabb felület találkozásánál rögzítettük. A kb. 3x3 m-es házhely porhanyós, hamus elszíneződésként tűnt szemünkbe, környezetében gazdagabb leletanyaggal. Néhány cserép, perem és alj (átmérő 14-16 cm) anyaga, formája, barnásszürke színe, réteges törésfelülete alapján valószínűleg késő vaskori, kelta. Csomagoltunk egy-két szarmata edénytöredéket is. A gepida kerámika csoportjából kiemelkedik egy kisebb, feketés díszedény - bögre vagy csésze - darabja, finom, jól iszapolt agyagból, a perem alatt széles, függőleges besítozott ékesítéssel (I. tábla 1.). A tipikus érdes tapintású, szürke, korongolt edényoldalak mellett gyűjtöttünk néhány kézzel formált fazékrészt, peremet és oldalt is. A leletgyűjtést kerek malomkő része, égett, átfűrt (kb. 1 cm) szövőszéknehezék és patics egészítette ki. A ház(?) nagy valószínűséggel V-VI századi (II. tábla 17-20.).

10. *felt.* A meghúzott rész északi csücskében, már inkább a sárga agyagban figyeltük meg a cca. 3x3 m-es, szögletes, világosszürke elszíneződést. Lelet alig akadt benne. Állatsontot és apró, vörös szövőszéknehezék? darabon kívül korongolt, szemcsés, hullámos falú fazékoldalak és durva cserép került elő. Mindezekből úgy tűnik, hogy a pontot kora népvándorlás korinak határozhatjuk meg.

11. *felt.* A sárga agyagos altalajban kisebb méretű, 2x2 m-es égett rögös, paticsos flekk, inkább más telepjelenség (gödör, kemence, tűzhely) lehet, semmint földbe ásott ház nyoma. Régészeti anyagot nem sikerült innen gyűjtenünk.

12. *felt.* Az átlagosnál nagyobb, hozzávetőleg 4x4 m-es, szögletesnek tűnő hamus - és paticsos - felt a sárga szűzföldes felületen helyezkedett el és így eléggé pregnánsan mutatkozott. Gazdag emlékanyagot tudtunk összeszedni közvetlen környezetéből: kerámiát (26 db), állati csontot (13 db, egyiken faragásnyomok is kivehetők?), paticsot/sütőfelület darabot és követ. Az agyagkészítmények között gepida és avar jellegűek egyaránt előfordulnak. Az előbbieket soványított, barnás és szürkés fazekak kihajló peremei, hullámos oldalfala reprezentálja. A kézzel formázott edényeket a törmelékes keverés és a barnás árnyalat jellemzi; fazékperemek (kb. 12 cm-es átmérővel), - oldalak és - aljak vannak közöttük. Előfordult egy hordó formájú edény profiljának harmada (20 cm magasságú lehetett). Különválasztható néhány VIII. századi típus, így pl. durva, barnás sütőharangfül(?), belül ujjal elegyengetett oldaltöredékek. A házhely kora és késő népvándorlás kori egyaránt lehet (III. tábla 1-4.).

13. *felt.* A többihez hasonló, 3 m nagyságú hamus foltot a sötét és a sárga felület határ részén figyeltük meg. Az objektumnyomból, ill. környékéről durva anyagú, barnás, benyomkodott plasztikus bordával díszített i.e. VI-I. századi oldaltöredéket, valamint kézzel formált, szürkésbarna, kisebb népvándorlás kori falrészeket sikerült csomagolni, némi állatsont mellett. Az elszíneződés nehezen datálható (III. tábla 5.).

14. *felt.* A központi rész nyugati szélén, még a sárga agyagban tudtuk rögzíteni a pregnáns, nagyobb, kb. 4x4 m kiterjedésű, szögleteshez közelítő építményhelyet. Porhanyós, hamus flekként tűnt szemünkbe. A leletek: korongolt, szürke, soványított anyagú háziedényekből kitört darabok, oldalfalak; meglehetősen durva kivitelű, kézzel formázott, samott és mészke szemcsés, barnás-téglaszínű népvándorlás kori fazekak fenék- és falmaradványai. Állati csont és kő is hevert ezen a ponton. A jelenséget leginkább gepidának határozhatjuk meg.

15. *felt.* Az előző ponttól déli irányban, egyező talajviszonyok mellett leltük. Közlebbi adatok nincsenek; alig kiszántott betöltődés lehetett. Minimális tárgyi anyagot gyűjtöttünk belőle; korongolt, érdes tapintású, szürke, gepida edényoldalt és néhány állatsont darabot. Datálása: esetleg kora népvándorlás kori.

16. *felt.* A 15. jelzésű helytől néhány méterre, annak közvetlen szomszédságában vettük föl ezt a flekket. További adattal vagy tárgyi emlékanyaggal nem rendelkezünk. Lehetséges, hogy szorosan összertartozik a megelőző objektummal.

17. *felt.* A bemérés pontjától messzebb délkeletre, az objektumcsoport sarkában figyeltük meg. Jellegtelensége és lelet nélkülsége folytán részletesebb információk nincsenek birtokunkban.

18. *folt.* Ebből az elszíneződésből állatsont mellett korongolt és durva kerámiát csomagoltunk. A fazekaskészítmények soványítottak, szürkés és barnás tónusúak voltak, fazekakból kitörött kihajló perem, oldal és fenék (átmérő: kb. 9 cm) részéről van szó. Nem kizárt, hogy egy cserép asztali kerámiához tartozott. Az igénytelen daraboknál vastag perem- és falrészt említhetünk. Mindezek a leletek az V-VI. századra utalnak (III. tábla 6-8.).

19. *folt.* Azon a területen belül feküdt, ahonnan a humuszt eltávolították. A világosszürke hamus, porlós, porhanyós, cca. 3 m átmérőjű, szögletesedő nyom (gödör)ház jelenlétére utalt. A kuncsorbai lelőhely viszonylatában átlagosnak vehető régészeti anyag jutott birtokunkba. A gepida korra tehető kerámiára a konvex-konkáv peremű, korongolt, szemcsés, érdes tapintású fazekak a jellemzőek (a szájrészek mellett oldalak és aljak). Ide tartozhat még egy durva fazékoldal is, ám leltünk egy törmelékeny anyagú, barnás sütőharang-peremet, amely VIII. századi. Néhány állatsontot is begyűjtöttünk. Ebben az esetben szintén csak azt lehet mondani, hogy a pont kora és késő népvándorlás korinak egyaránt meghatározható (III. tábla 9-11.).

20. *folt.* A főlmért rész középpontjához legközelebb helyezkedett el a sárga agyagos, tárcsázott szántóföldön. Jól észleltük szögletes, 3x3 m, de talán nagyobb, 4-5 m átmérőjű hamus felkijét. Terjedelmes gödörház elszántott maradványáról vagy két objektumról lehet szó. Egy töredék lehetséges, hogy vaskori. Az V-VI. századi fazekastermékek az általános módon soványítottak, színük barnás és szürkés. A falrészekon kívül olyan aljdarabot (átmérője 5-6 cm) is gyűjtöttünk, amelyen tipikus korongolási nyomok fedezhetők fel. A hely datálása: gepida kor a legnagyobb valószínűséggel (III. tábla 12.).

21. *folt.* Az elhordott felület keleti peremén, a két eltérő talajú szántóföldrészén, jól megfigyelhetően rögzíthettük a kissé szögletes, 3x3 m méretű, porhanyós, hamus jelenséget. Viszonylag bőségebb állatsont töredéken kívül korongolt, szürke és barna, kavicsos-homokos agyagból készített fazekak maradványait csomagoltuk. Az egyiket kannelúra fut körbe. A durva cserépek közül kiemelkedik egy nagyobb, erőteljesen kihajló peremű fazék (szájátmérője 13 ± 1 cm), amely füstös, kormos barnásszürke színű. Egy másik edénytöredék esetleg késő népvándorlás kori, avar. Keltezés: leginkább V-VI. század (III. tábla 13 és 16).

22. *folt.* A cca. 3 m átmérőjű objektumfoltot a humuszos területen konstatáltuk, ennek következtében csak halványabban, hamus hely formájában. Egy szórvány cserép a vaskorra tehető, a többi azonban kizárólagosan kora Meroving-kori. Fontos egy nagyobb méretű füles korsó töredéke. Jó anyagú, korongolt, sötétszürke, feketés árnyaltú, az ovális fülcsonkon és az oldalfalon töredékekben polírozás, ill. besimított ékítés nyomai vehetők ki (a fül mérete valamivel több, mint 3 cm). A konyhai kerámiák az eddigiek során megismertek: korongoltak, érdesek, szürkés és barnás színűek, oldaltöredékek. Gyűjtöttünk még törmelékkel kevert anyagú, égett, kormos, füstös (ezen okból ennek a kerámiacsoportnak a színe általában nem is határozható meg), kihajló peremű, kézzel formált fazekakat. A kevés csontanyagban van egy marhaszarv is. A lakóépítményhely(?) keleti germán (III. tábla 14-15.).

23. *folt.* A középső résztől délkeletre, meglehetősen távol, a humuszban figyeltük meg. Közlebbi adat vagy lelet innen nincs.

Az objektumcsoport területéről olyan – jelen esetben – teljesen szórvány tárgyi emlékenyanyaggal is rendelkezünk, amelyet nem tudunk egyes telepjelenségekhez kötni. Ez főképpen késő vaskori (La Tène) és császárkori viszonylatban jelentős, mivel az általunk vizsgált korszakok sorában ezekből a periódusokból van a legkevesebb leletünk.

A keltákhoz köthető kb. féltucatnyi korongolt, részben homokszemcsés, ill. jó anyagú, szürkésbarnás árnyalatú, fényezett tál, fazék stb. oldaltöredéke. A II-IV. századot ugyanannyi korongolt, tipikus szürke színű, polírozott oldalfal és talpkorongos fenékrész képviseli (IV. tábla 1.).

Az V-VI. századi házikerámika sorából külön említést érdemel egy korongolt, kevés kavicsdarabkával kevert agyagból készített, inkább barnás tónusú, laza hullámvonalakkal ill. hullámvonalakkal díszített fazék oldaltöredéke (I. tábla 3.). Az anyag zöme szemcsés, szürke és barna edények kihajló pereme, hullámos, vonaldíszes falrészek és egyenesre vágott aljdarabok. Van egy olyan töredék, mely talán korszájából törött ki. Az esetlenebb konyhai eszközök is az eddig leírtakkal egyezők, kavicsos(samottos) mészköves keverésűek – peremek, oldalak és aljak (IV. tábla 5-9.).

A késő népvándorlás kori, VIII. századi avar leleteket általában nagyobb űrtartalmú fazekak jellemzik, amik igen durva, törmelékes agyagból formáltak. A fenékrészek mellett a faldarabokat az ujjal történt elhúzás, elsímítás, elegyengetés ugyancsak erre a periódusra datálja. Tipikusak a vastag, kihajló, ujjbenyomkodásos tagolású peremek 15 cm \pm 1-2 cm szájátmérővel (IV. tábla 2-4.). Néhány kődarabot csomagoltunk még, ezek közül az egyik bizonyosan kézi rotáció malom része volt (III. tábla 17.).

A korai Meroving-kori telepanyagnak a csontfurulya mellett legpregnansabb leletére térünk ki végezetül. A csontfésű töredéke (I. tábla 6.) a bemérés álláspontjától északnyugatra, a 12. számú felt környékén került elő. Kisebb darab, az eredeti tárgynak kb. ötöd-hatod része. A kétségekívül egysoros típusú fésűnek egyik vége maradt meg, észlelhető a fogak maradványa, a merevítő lécek lenyomata mind a két oldalon, s egy vasszögecs nyoma. A hátrészen faragás töredéke (félkörívek), melyből sajnos többet nem tudunk következtetni, csupán annyit, hogy díszítés. A tárgy mérete 2,2x4,2 cm. A lemez vastagsága 1-2 mm közötti. A levált merevítő csontlapok szélessége hozzávetőleg 1 cm volt.

A leletekről fölvett rajzokat gepida és avar edények, valamint népvándorlás kori telepletek rekonstrukciói egészítik ki (IV. tábla a-g.)⁴.

О кельтском, сарматском, гепидском и аварском поселении в Надькуншаге

Памятник находился в северо-северовосточном направлении от центра поселка Кунчорба, на расстоянии 4,5 км, в западной части землеучатка XIV. Наши данные показывают, что памятник занимает территорию диаметром 300 м. Здесь в 1988 году мы провели зондирующие раскопки. Было найдено несколько археологических объектов.

Керамический материал памятника содержит несколько латенских фрагментов. В большинстве своем это обломки хорошо отмученных коричневатых мисок, изготовленных на круге, и других форм. Изредка попадались находки римского (сарматского) времени: доброкачественный круговой, полированный серый керамический материал.

Большинство керамических изделий, так же как и объектов, относится к гепидскому поселению. Наиболее часто встречаются фрагменты круговых сосудов с примесью гальки/песка, серого цвета, иногда с волнистыми боками и волнистым гребневым орнаментом. Нужно упомянуть об обломке кувшина с ручкой. Наряду с грубыми лепными сосудами встречались фрагменты двух мисок с лощеным орнаментом.

Из костяных изделий, найденных в Кунчорбе, к этой эпохе относится фрагмент вероятно одночастного гребня, украшенного на оборотной части.

⁴ A dolgozat kéziratát 1991 szeptemberében zártam le.

Уникальной является находка костяной свирели, от которой сохранилась её верхняя часть с несколькими отверстиями. Её датировка на ранний период эпохи переселения народов сомнительна. Гепидским или аварским является роговой инструмент.

В лепном керамическом материале выделяется группа, которую можно датировать поздним периодом эпохи переселения народов (VII-IX вв.). Это весьма непритязательные большие горшки и печные колокола с примесью шамота.

Наконец, нужно упомянуть привычные находки с поселения: конические грузила ткацких станков (они видимо связаны с материалом восточных германцев), фрагменты жерновов, шлак, обожженная глина, кости животных.

Янош ЧЕХ

Keltische, sarmatische, gepidische und awarische Siedlungsreste eines Fundortes in Großkumanien (Kuncsorba - XIV. dűlő)

Der Fundort ist in nord-nordwestlicher Richtung etwa 4,5 km vom Zentrum des Dorfes Kuncsorba am Westrand der XIV. dűlő zu finden. Aufgrund der bisher gewonnenen Daten kann ein Gebiet mit dem Durchmesser von ca. 300 m eingegrenzt werden, auf dem wir im Jahre 1988 Sondierungsgrabungen vornahmen. Außerdem maßen wir in der Umgebung die Überreste einiger archäologischer Objekte auf.

Aus dem Keramik-Ensemble des Fundortes lassen sich einige Scherben als späteisenzeitlich (La Tène) bestimmen. Dies sind überwiegend aus gut geschlämmtem Ton scheibengeformte, bräunlich-graue Schüsseln sowie Fragmente sonstiger Formen. In ähnlicher Weise stießen wir eher verstreut auf römzeitliche (sarmatische) Funde – charakteristisch für sie ist das Material guter Qualität, die Scheibenformung, das Polieren, der graue Ton.

In seiner überwiegenden Mehrzahl sind die Tonerzeugnisse – und auch ein Großteil der Objekte – den Gepiden zuzuschreiben, frühererowingerzeitlich. Am häufigsten unter den Gefäßfragmenten sind die auf einer schnelldrehenden Scheibe aus mit Kieseln bzw. Sand vermischem Material gefertigten, graufarbenen Scherben, fallweise mit gewellten Seitenwänden und gekämmten Wellenlinien-Bündeln verziert. Erwähnenstwert ist das Stück eines Henkelkruges. Neben den groben, handgefertigten Topffragmenten kamen auch 2 mit Einglättverfahren geschmückte Becher-Tasse-Schüssel vor.

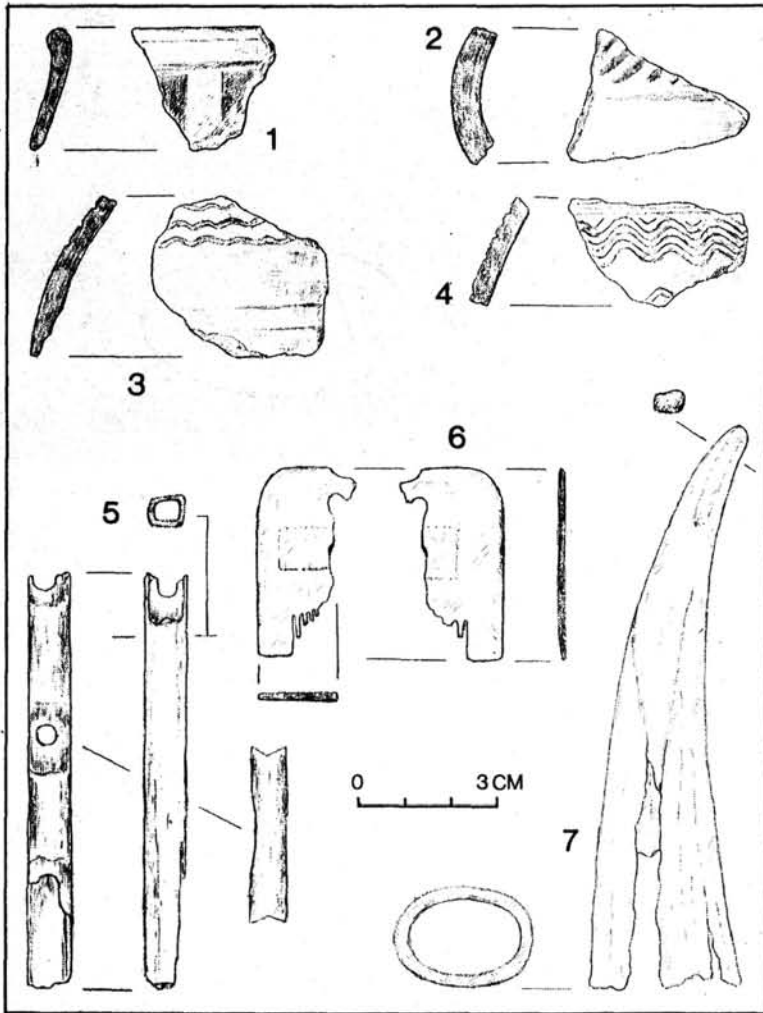
Unter den am Fundort Kuncsorba zum Vorschein gekommenen knöchernen Geräten gehörte zu dieser Epoche mit Sicherheit das Fragment eines Kamms, der vermutlich einreihig gewesen ist. (Am hinteren Teil des Gegenstandes läßt sich der Rest einer geschnitzten Verzierung ausmachen.) Als Kuriosum gilt der Fund einer

knöchernen Flöte, von der das nach der Pfeife zeigende Ende erhalten blieb, mit einigen Bohrungen. Ihre Datierung auf die frühe Völkerwanderungszeit ist fraglich. An dieser Stelle möchte ich auch ein Geweihgerät aus gepidischer oder awarischer Umgebung erwähnen.

Aus der mit Hand geformten, groben Keramik läßt sich eine Gruppe ausgrenzen, die wir in die späte Völkerwanderungszeit (7. - 9. Jh.) verlegen können. Es handelt sich hierbei um sehr anspruchslose, aus mit Bruch vermischem Material gefertigte, größere Töpfe und Backglocken.

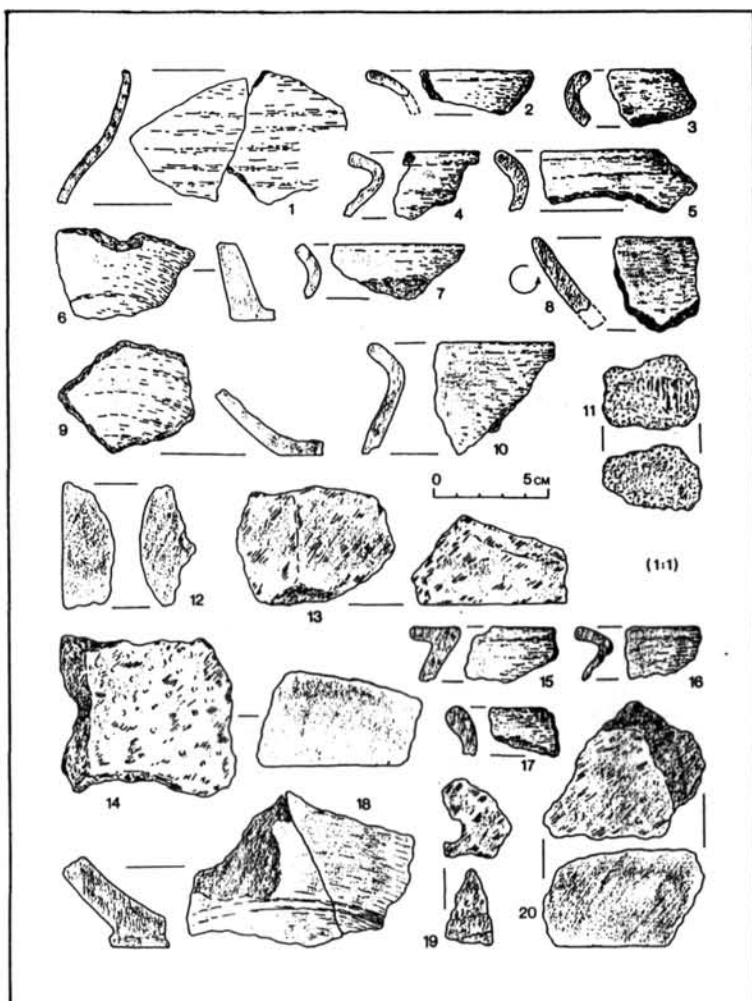
Abschließend verweisen wir auf die gewohnten Siedlungsfunde, wie z.B.: kegelförmige Webstuhl-Gewichte (am ehesten an das Hinterlassenschaftsmaterial der Ostgermanen anknüpfend), Fragmente von Rotations-Handmühlen, Schlackenklumpen, Strohlehmstücke mit Abdruck und Tierknochen.

János CSEH
Damjanich János Múzeum
Szolnok
(Kossuth tér 4. H-5501)

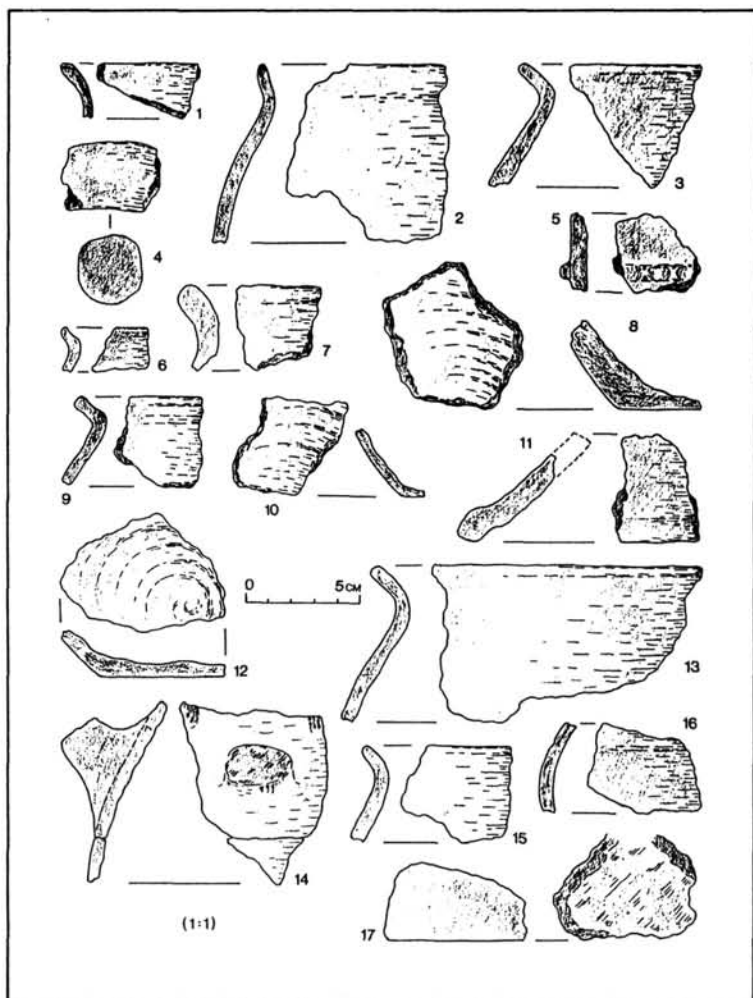

I. tábla: Kuncsorba-XIV. dűlő. 1-2: besímitott díszű gepida cserepek, 3-4: fésült ékítésű kora Meroving-kori edénytöredékek, 5: kora népvándorlás kori(?) csontfúvó, 6: V-VI. századi egysoros csontfésű töredéke, 7: agancseszköz (V-IX. század)
I. Tafel: Kuncsorba-XIV. dűlő. 1-2: gepidische Scherben mit Einglättverzierung, 3-4: frühmerowingerzeitliche Gefäßfragmente mit gekämmtem Schmuck, 5: frühvölkerwanderungszeitliche (?) Knochenflöte, 6: Fragment eines einreihigen Knochenkamms des 5. - 6. Jh., 7: Geweihgerät (5. - 9. Jh.)

Таблица I. Кунчорба-участок XIV. 1-2: гепидские черепки с лощеным орнаментом, 3-4: раннегепидские керамические фрагменты с гребенчатым орнаментом, 5: костяная свирель ранней эпохи переселения народов (?), 6: фрагмент одночастного гребня V-VI вв., 7: инструмент из рога (V-IX вв.)

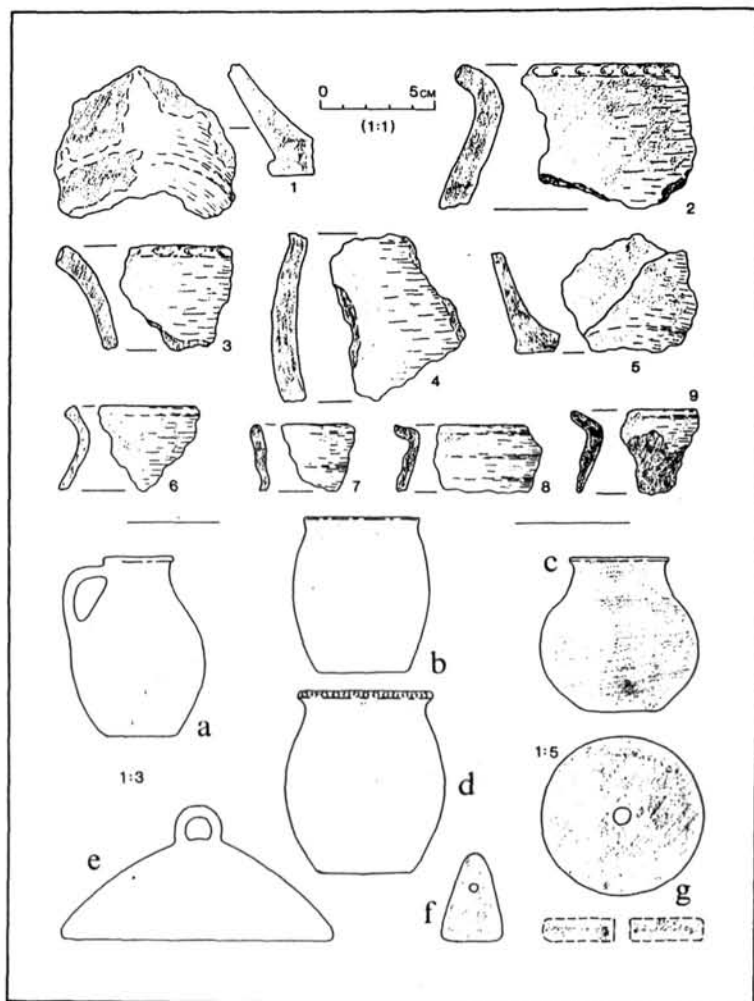
II. tábla: Kuncsorba-XIV. dűlő. 1, 4-5, 7-10, 15-16: gepida készítmények, 2-3, 17-18: vaskori cserepek, 11: salakrög, 12-14, 20: malomkövek, 19: szövőszéknehezék
II. Tafel: Kuncsorba-XIV. dűlő. 1, 4-5, 7-10, 15-16: gepidische Erzeugnisse, 2-3, 17-18: eisenzeitliche Scherben, 11: Schlackenklumpen, 12-14, 20: Mühlsteine, 19: Webstuhlgewicht
Таблица II. Кунчорба-участок XIV. 1, 4-5, 7-10, 15-16: гепидские глиняные изделия, 2-3, 17-18: черепки железного века, 11: фрагмент сарматского сосуда, 11: шлак, 12-14, 20: жернова, 19: грузило ткацкого станка

III. tábla: Kuncsorba-XIV. dűlő. 1-2, 6-10, 12-16: V-VI. századi kerámia, 3-4, 11: avar edénydarabok, 5: kelta edényrész, 17: malomkő

III. Tafel: Kuncsorba-XIV. dűlő. 1-2, 6-10, 12-16: Keramik des 5. - 6. Jh., 3-4, 11: awarische Gefäßstücke, 5: Teil eines keltischen Gefäßes, 17: Mühlenstein

Таблица III. Кунчорба-участок XIV. 1-2, 6-10, 12-16: керамика V-VI вв., 3-4, 11: фрагменты аварской керамики, 5: фрагмент кельтского сосуда, 17: жернов

IV. tábla: Kuncsorba-XIV. dűlő. 1: római kori cserép, 2-4: késő népvándorlás kori fazekak részei, 5-9: keleti germán leletek, a: gepida füles korsó, b: V-VI. századi durva fazék, c: korai Meroving-kori szemcsés fazék, d: kézzel formált avar fazék, e: VII-IX. századi sütőharang, f: szövőszéknehezék, g: malomkö

IV. Tafel: Kuncsorba-XIV. dűlő. 1: römischer Scherbe, 2-4: Teile von spätvölkerwanderungszeitlichen Töpfen, 5-9: ostgermanische Funde, a: gepidischer Henkelkrug, b: grober Topf des 5. - 6. Jh., c: körniger Topf der Frühmerowingerzeit, d: handgeformter awarischer Topf, e: Backglocke aus dem 7. - 9. Jh., f: Webstuhlgewicht, g: Mühlestein

Таблица IV. Кунчорба-участок XIV. 1: фрагмент сосуда римского времени, 2-4: части горшков поздней эпохи переселения народов, 5-9: восточно-германские находки, а: гепидский кувшин с ручкой, в: лепной горшок V-VI вв., с: раннегепидский горшок с примесью гальки, d: лепной аварский горшок, e: печной колокол VII-IX вв., f: грузило ткацкого станка, g: жернов

Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás

LŐRINCZY GÁBOR

A Kárpát-medencét 567-568-ban elfoglaló avarság egyik legizgalmasabb és legvitatottabb, de kevésbé figyelemre méltatott részlete a bajáni birodalom etnikai összetevőinek, a bizánci forrásokban is említett törzseknek és népcsoportoknak a régészeti azonosítása. Az eddigi kísérletek döntő többsége sikertelennek bizonyult, s a kutatók jelentős része eleve tagadja ennek lehetőségét. Csupán néhányan vetették fel, hogy a bizonyos tárgyakkal és temetkezési szokásokkal jellemezhető belső- és közép-ázsiai népcsoportok mellett jelen volt az új haza elfoglalásánál és részt vett a Birodalom kialakításában egy harmadik komponens, a délorosz sztyeppéről/Kelet-Európából származó népesség is.

Csallány Dezső a Szentés-lapistói temetkezést értékelő dolgozatában – nagyrészt intuitív módon – körvonalazta e népesség főbb jellemzőit. „Egyes vagy kisebb csoportú temetkezés, kurgánban való csontvázas elhelyezéssel. Irányítás fejjel kelet, északkelet, észak felé. Részleges lócsontváz jelenléte. A leletmellékletek túlnyomó része ezüst. A díszek többnyire öv és lószerszámdísz garnitúrák tartozékai. Készítési mód: öntés, kikalapálás és préselés. Mintázatuk: kör, vonal és háromszög alakú áttörés, nagyon sűrűn előforduló primitív arcábrázolással. Csatkarika egy a csatetesttel, karikás része négyszögű vagy ovális. A darabok szijraerősítése a hátsó oldalra fölforasztott szögecskek segítségével történt. A szij az ezüstszijvég üreges részét teljesen betöltötte.” (CSALLÁNY 1934.211.) Ma már részben módosítani, részben pedig kiegészíteni kell ezt az összegzést, de figyelemre méltó, hogy a tárgyi anyag és a temetkezési szokások együttes bemutatásával és értékelésével jellemezte Csallány D. ezt a csoportot. Ezt az összegzést értékelhetjük úgy is, hogy előbb sikerült meghatározni a Kárpát-medence avarságának harmadik, déloroszországi/kelet-európai komponensének jellemzőit, mint szétválasztani a Belső- és Közép-Ázsiából származó csoportokat.

Nemcsak a kutatás nem követte ezt az irányt, hanem maga Csallány D. is eltért ettől. 1939-es dolgozatában e megközelítési módnak már csak halvány nyomai fedezhetők fel. Itt fogalmazta meg azt a megfigyelését, hogy a Tiszától keletre eső területen a sírok döntő többségének tájolása *K-Ny* ill. *ÉK-DNy*, míg a Tiszától nyugatra ennek *fordítottja* figyelhető meg (CSALLÁNY 1939.132.). A későbbi kutatók alapvetően erre a tanulmányra hivatkoztak, de sem a kérdés részletesebb vizsgálata nem történt meg, sem pedig a megfigyelés lehetséges tanulságait nem vonták le. Igazságtartalmát nehéz kétségbe vonni, hiszen Csallány D. már akkor olyan te-

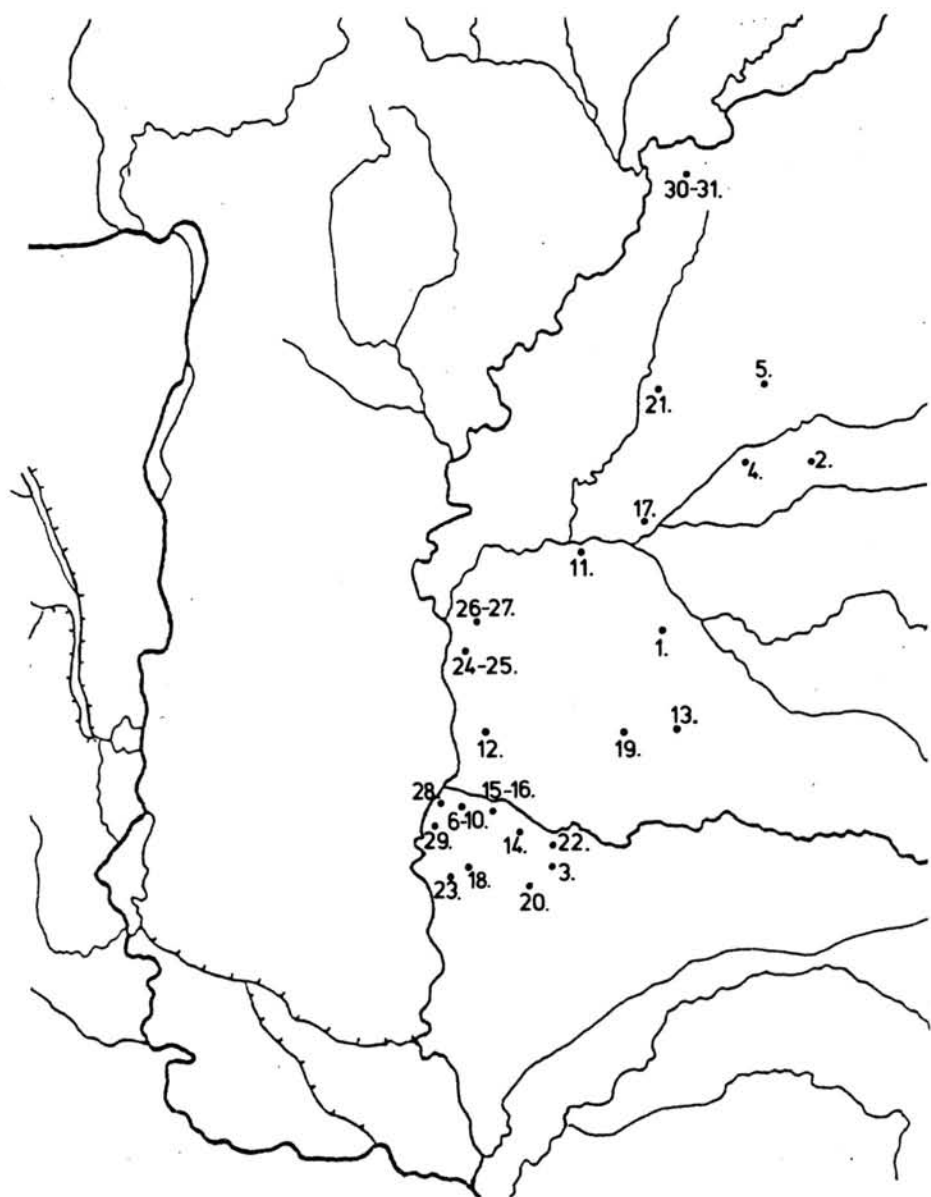
metőket, temetőrészleteket ismert, melyek döntő többségét mind a mai napig nem tették közzé.

Az avar kor kutatásában a hangsúlyt folyamatosan – a tárgyakat tekintve – a kronológiára és az eredetkérdésre, s – a temetőket vizsgálva – az időrendre helyezték. Így nem véletlen, hogy Csallány D. dolgozatát követve senki nem figyelt fel a temetkezések tájolási sokszínűségére, egymástól eltérő voltára. Kivételként csupán Kovrig Ilona két munkáját említhetem, ahol a szerző részletesebben tárgyalja a kora avar kori tájolást. Nagyon tanulságos a tájolást értékelő írásának elejéről idézni: „Les différences d’orientation se reflètent encore dans la matériel archéologique et dans les coutumes, et ainsi l’étude simultanée et approfondie de ces directions et des trouvailles peut servir de base à des déductions chronologiques, ou même ethniques jusqu’à un certain point.” (KOVRIK-KOREK 1960.273.).

Ez az, ami a dolgozatot követő évtizedekben nem történt meg. Hasonlóan Csallányhoz hangsúlyozza az ÉK-i, ill. K-i tájolású sírok tiszántúli elterjedését a Duna-Tisza közt és a Dunántúlon általános Ny-K-i orientációjú temetkezésekkel szemben. Véleménye szerint, ha ritkábban is, de a Tiszántúlon megfigyelhetők az É-D-i tájolású temetkezések is (KOVRIK-KOREK 1960.273.). Az alattányi temető értékelése során az előzőeket megismételve néhány lényeges kiegészítést, megfigyelést tett Kovring Ilona: „Die Bedeutung der Himmelsrichtungen mußte auch in den Bestattungsbräuchen zum Ausdruck kommen und wahrte nunmehr in Verbindung mit anderen Erscheinungsformen der Beisetzungsriten das Andenken an die ethnogenetischen Gesellschaft. Zur Sonderung der ihrem Ursprung, ihrer Vergangenheit und ihren Sitten nach keineswegs einheitlichen, vielschichtigen awarenzeitlichen Bevölkerung nach Völkerguppen und zur hieran anschließenden Erforschung des Ursprungs jener Stämme, die gemeinsam das Awarenreich bildeten, wird die auch in den Bestattungsriten nachweisbare Rolle der Himmelsrichtungen zweifellos eine nützliche Handhabe. Leider lässt sich die Mehrzahl der älteren Ausgrabungen, von vereinzelt Ausnahmen abgesehen, wegen der Unzulänglichkeit der Beobachtungen und der Ungenauigkeit der Aufzeichnungen in dieser Hinsicht kaum verwerten.

Aus den neueren Ausgrabungen hoffen wir jedoch, Dank den genaueren und auch auf Einzelheiten eingehenden Beobachtungen, nach Veröffentlichung des Materials der gegenwärtig unter Aufarbeitung stehenden Gräberfeldern diesbezüglich wertvolle Anhaltspunkte zu gewinnen.” (KOVRIK 1963.91.). Kovrig I. az ÉK-i és a K-i tájolást egységként kezeli és megjegyzi, hogy a Tiszántúlon a Szentestől délre eső területre jellemző, bár Debrecen vonaláig megtalálható. A tiszántúli fülkesíros temetők és a részleges lótemetkezést tartalmazó sírok irányítása is ilyen. Ezek emlékanyaga az avar kor legelejétől a VII. század közepéig tartó időszakra utal és meglehetősen egységes képet tár elénk (KOVRIK-KOREK 1960.95.).

Ezután közel 20 évig nem foglalkoztak a korszakot tárgyaló cikkek a temetkezési szokásokkal, s így a tájolóással sem, pedig jelentőségét szinte minden – a népvándorlás korral foglalkozó – tanulmány, cikk hangsúlyozza (pl. BÓNA 1961. 196., TOMKA 1986.). Mivel az eddigi népi/etnikai azonosítási kísérletek – kevés kivételtől eltekintve – egyes leletek és azok elterjedése alapján történtek, ezért több kutató emelte fel szavát a túlzott etnikai fejtegetések ellen (TOMKA 1986., BÓNA 1990.).

1. kép ÉK-DNy-i és K-Ny-i tájolású kora avar kori temetkezések a Tiszántúlon
 1. Abb. NO-SW- und O-W-orientierte frühawarenzeitliche Bestattungen aus dem sich über die Theiß hinaus erstreckenden Gebiet

Рис 1. Раннеаварские погребения с ориентацией СВ-ЮЗ и В-З на левобережье Тисы

Az összehasonlító komplex vizsgálat az avarok eredetét és temetkezési szokásait tekintve csupán egy bő évtizeddel ezelőtt indult meg. Bóna István a Szegvár-sápadali lovas sírt tárgyaló cikkeiben komplex módon elemezte a tárgyi hagyaték és a temetési rítus együttesét, de a K-Ny-i tájolásnak nem tulajdonított különösebb jelentőséget. Véleménye szerint a VI-VII. század fordulóján még nem alakultak ki nagy területekre érvényes tájolási irányok (BÓNA 1979., 1980., 1986.). Mesterházy Károly két korai avar részleges lovas sír értékelése kapcsán megismétli a tájolarra vonatkozó addigi ismereteket (MESTERHÁZY 1987.235.). A régészeti leletanyag és a temetkezési szokás – köztük természetesen a tájolar – komplex értékelését végezte el Somogyi Péter. Tanulmányában ily módon sikerült igazolnia a VI. századi kelet-európai sztyeppe népe sség és a kárpát-medencei kora avar kori népe sség egy részének régészeti/etnikai kapcsolatát (SOMOGYI 1987.). A szentesi találkozó n elhangzott előadásomban magam is ezt az irányt próbáltam képviselni (LŐRINCZY 1991.).

Dolgozatomban közel 240 kora avar kori temető, temetőrészlet, ill. sír tájolarási adatait hasonlítottam össze¹. Ezek alapján az alábbi megfigyeléseket tehetjük.

1. Nem rendelkezünk 113 lelőhelyre vonatkozóan tájolarási adattal. Ez az értékelésbe bevont lelőhelyek 47 %-a. A számadat a későbbiek során csökkenhet, hiszen a régi és az új, még publikálatlan vagy csak rövid ismertetésekben említett leletanyagok közzétételével nagymértékben változhat az arány. Itt kell megjegyezni, hogy igen jelentős temetkezések – pl. Kunágota, Kunmadaras, Szentendre, Bócsa, Főnlak stb. – tájolarásáról nincs információ n.

2. Az értékelhető temetkezések 52 %-ánál, azaz 67 lelőhelyen figyeltek meg Ny-K-i, ill. ÉNy-DK-i tájolarást. Ebből 4 lelőhely helyezkedik el a Tiszántúlon, míg a többi lelőhely a Duna-Tisza közén és a Dunántúlon került elő.

3. Az É-D-i tájolarású temetkezéseket tartalmazó lelőhelyek közül 14 a Tiszántúlról, 3 a Duna-Tisza közéről és szintén 3 a Dunántúlról ismert.

4. Az ÉK-DNy-i, ill. a K-Ny-i tájolarású temetkezések döntő többsége – 31 lelőhely – a Tiszántúltra lokalizálható:

1. Békéscsaba-Repülőtér (MEDGYESI 1991.)
2. Biharkeresztes-Lencsés hát (MESTERHÁZY 1987.222)
3. Csanád-Bukovapuszta (KISLÉGHY 1911/a.311-312.,314.)
4. Darvas-Papok dombja (MESTERHÁZY 1965.22)
5. Derecske-Új patika (RF I. 25.1972. 47-48.)
6. Deszk-D (CSALLÁNY 1943.160-173.)
7. Deszk-G (CSALLÁNY 1943/a.42., 1939.122.,1972.16.)
8. Deszk-H (CSALLÁNY 1939.132.)
9. Deszk-O (CSALLÁNY 1972.13.)
10. Deszk-T (MFM Adattár)
11. Endrőd-Doboskert (MRT 8. 137.)
12. Hódmezővásárhely-Solt-Palé, Katona I. halma (PÁRDUCZ 1935. 159-166.)

¹ Értelmszerűen a máglyaleleteket nem vontam be a vizsgálatba, hiszen a Szeged-Csengele-Jójárton feltárt síron kívül nincs értékelhető adatunk a tájolarásokról.

13. Kevermes (JUHÁSZ 1973.99)
14. Kiszombor-O (CSALLÁNY 1939.122-126.)
15. Klárafalva-B (CSALLÁNY 1972.23.)
16. Klárafalva - Tóth Mihály telke (CSALLÁNY 1972.39.)
17. Körösladány-Dózsa TSz. (JUHÁSZ 1973.111.)
18. Magyarmajdán (REIZNER 1895.380.)
19. Mezőkovácsháza-Új Alkotmány TSz. (JUHÁSZ 1973.101-110.)
20. Mokrin (LÁSZLÓ 1977. 127.)
21. Nagyhegyes-Földgázbontó (MESTERHÁZY 1965.46.)
22. Óbessenyő-Bukovapuszta (KISLÉGHY 1911.163.)
23. Oroszlámos-Podlukány dűlő (TÖMÖRKÉNY 1904.270.)
24. Szegvár-Oromdűlő (LŐRINCZY 1991.127-129.)
25. Szegvár-Sápadal (BÓNA 1979. 1-5., RF I. 40. 1987. 68.)
26. Szentés-Derekegyházoldal (CSALLÁNY 1939/a.116.)
27. Szentés-Dónát-Kórógypart (CSALLÁNY 1900.394.)
28. Szőreg-Homokbánya (KÜRTI 1983.187.)
29. Tiszasziget-Vedresháza-Őszentiván (MFM Adattár)
30. Tiszavasvári-Koldusdomb (CSALLÁNY 1958.51-59.)
31. Tiszavasvári-Vörös Hadsereg u. 8. (BÓNA 1986.78.)

A felsoroltakon kívül a Duna-Tisza közéről további 4, a Dunántúlról pedig 1 lelőhely ismert. Véleményem szerint egyelőre ide sorolandó 3 DK-ÉNy-i tájolású temetkezés is, mindhárom a Tiszántúlról.

A Tiszántúlról ismert ÉK-DNy-i és K-Ny-i tájolású temetkezéseket megvizsgálva a tájolás mellett több közös ismérvet találunk, melyek egyben megkülönböztetik ezeket a Ny-K-i, ill. az ÉNy-DK-i orientációjú síroktól. E közös jellemzők a következők:

1. Tájolásuk többnyire *ÉK-DNy*, ill. *K-Ny*.
2. *Településterületük* jól körülhatárolható, viszonylag zártnak mondható (1. kép).
3. E temetkezéseknél gyakori, mondhatni szinte általános a *részleges állattemetkezés*, annak is egy sajátos formája, a *csonkolt* típus (LŐRINCZY 1991.132.).
4. A részleges lovas temetkezéseknél gyakran megfigyelhető a *kengyelek hiánya*.
5. Viszonylag gyakori melléklet a *kerámia*, amely szinte kizárólag a koponya mellett kerül elő. Jellegzetes az edény formája is: tölcseres szájú, szűk nyakú, kihasasodó testű és összeszűkülő aljú.
6. Az állatcsonttal jellemezhető ételmelléklet ritka. Ha mégis előfordul, döntő többségük *juh* keresztcsontja. Olykor *szárnyas* maradványait találjuk, de sohasem tyúkt vagy kakasét.
7. Az általános aknasírok mellett gyakran előfordul a *padmalyos* temetkezés, a *füles* vagy *oldallépcsős* sírforma, valamint a *fülkesír*.
8. Sajátos az e temetkezésekben előforduló tárgyi hagyaték. A már említett edényformán kívül ide sorolhatók a Csallány D. által felsorolt verettípusok (amelyeket ma már összefoglaló néven *martinovkai típusú*, vagy *maszkos veretek* körének hívunk), valamint a kelet-európai sztyeppéről és a Kaukázusból eredeztethető leletek (CSALLÁNY 1934.211., BÁLINT 1978.206., 1990. 96., SOMOGYI 1987.).

E közösségek anyagi kultúrája egy idő után elveszti sajátosságát és „avarosodni, kezd. Hasonló változásra figyelt fel Kiss Attila is a kölkei temető tárgyi hagyatékát vizsgálva (KISS 1988. 188.). Egyelőre ennél árnyaltabb és differenciáltabb megállapításra nincs mód, mivel a régi leletanyag a mai kérdésfeltevésünkhöz képest gyengén, vagy hiányosan közölt, míg az új, nagy kora avar kori temetők publikációja még várat magára.

Vitathatatlan, hogy számtalan átfedés van az egymástól eltérő tájolású sírok, temetkezések között. Ezeket értelmezhetjük közös eurázsiai hagyatékként. Itt a különbségekre próbáltam felhívni a figyelmet.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a szakirodalomban bizonyos mértékben mindig is jelen lévő és folyamatosan bővülő ismereteink alapján egyre jobban körvonalazható, hogy a belső- és közép-ázsiai népelemek összefonódásából kialakult avarság a kelet-európai sztyeppéről magával sodort egy olyan népességet, amely a Kárpát-medencén belül zárt településterületen élt, csak rá jellemző ritus szerint temette halottait és – legalábbis az első két generáció életében – sajátos tárgyi hagyatékkal rendelkezett.

Meghatározónak tűnik e csoport embertani alkata is (BÁLINT 1978.206.). Számolnunk kell azzal, hogy e népesség asszonyai ismerték és gyakorolták a koponyatorzítást (LŐRINCZY 1991.127.).

Véleményem szerint az eddig felsoroltak kimerítik egy – a környezetétől, a kora avaroktól elütő – csoport ismérveit, amely igen szoros és jól körülhatárolható kapcsolatot mutat a VI. századi kelet-európai sztyepei népességgel. A további részletes kutatások lehetővé teszik majd e népesség meghatározását, megnevezését, a forrásokból ismert népcsoportok, törzsek egyikével-másikával való azonosítását.

Irodalom

- BÁLINT 1978.** = Bálint, Cs.: Vestiges archéologiques de l'époque tardive des Sassanides et leurs relations avec les peuples des steppes. *ActaAH* 30.1978.173-212.
- BÁLINT 1990.** = Bálint, Cs.: Régészeti jegyzetek a VI-VII. századi avarok keleti kapcsolatairól. *SzMMÉ* 7.1990.87-122.
- BÓNA 1961.** = Bóna, I.: Az újhartyáni germán lovassír. (Погребение германского всадника в с. Уйхартян. Das germanische Reitergrab von Újhartyán.) *AÉ* 88.1961.192-209.
- BÓNA 1979.** = Bóna, I.: A Szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. (Захоронение с конями в д. Сегвар-Шаполдал. К вопросу о погребальном обряде раннеаварского времени. Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten.) *AÉ* 106.1979.3-32.
- BÓNA 1980.** = Bóna, I.: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *ActaAH* 32. 1980.31-95.
- BÓNA 1986.** = Bóna, I.: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I.* Magyarország műemléki topográfiája X.1986.15-91.
- BÓNA 1990.** = Bóna, I. Beiträge zum asiatischen Ursprung der awarenzeitlichen partiellen Pferdebestattungen. *WMMÉ* 15.1990.113-124.
- CSALLÁNY 1900.** = Csallány, G.: Avar sírletekről Szentes határában Donáton. *AÉ* 20.1900.393-398.
- CSALLÁNY 1934.** = Csallány, D.: A Szentes-lapistói népvándorlaskori sírlelet. (Der Grabfund von Szentes-Lapistó aus der Völkerwanderungszeit.) *Dolg* 9-10. 1933/34. (1934) 209-214.
- CSALLÁNY 1939.** = Csallány, D.: Kora-avarkori sírletek. (Grabfunde der Frühawarenzeit.) *FA* 1-2.1939.121-180.
- CSALLÁNY 1939/a.** = Csallány, G.: A Szentes-derékegyházi népvándorlaskori sírlelet. (Der völkerwanderungszeitliche Grabfund von Szentes-Derékegyháza.) *FA* 1-2. 1939.116-120.
- CSALLÁNY 1943.** = Csallány, D.: A Deszk D.-számú temető avar sírjai. (Les tombes avares du cimetière de „Deszk D.”) *AÉ* 70.1943.160-173.
- CSALLÁNY 1943/a.** = Csallány, D.: Húnkori sír Klárafalváról. (Ein hunnisches Grab aus Klárafalva.) *SzVMK* II.4.1943.42-45.
- CSALLÁNY 1958.** = Csallány, D.: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. (Аварские находки в комитате Саболч-Сатмар. Awarische Funde des Komitates Szabolcs-Szatmár.) *NyJAMÉ* 1.1958. (1960) 31-87.

- CSALLÁNY 1972.* = Csallány, D.: Avar kori páncélok a Kárpát-medencében (1. rész) (Die Panzer der Awarenzeit im Karpatenbecken.) *NyJAMÉ* 12-14.1969/71. (1972) 7-44.
- JUHÁSZ 1973.* = Juhász, I.: Néhány Békés megyei avar kori leletről. (Some Avar age finds in the country of Békés.) *BMMK* 2.1973.99-115.
- KISLÉGHY 1911.* = Kisléghy Nagy, Gy.: Az óbessenyői őstelep. *AÉ* 31.1911.147-164.
- KISLÉGHY 1911/a.* = Kisléghy Nagy, Gy.: Torontál vármegye őstörténete. *MVV* Torontál vármegye. Budapest 1911.304-330.
- KISS 1988.* = Kiss, A.: Előzetes jelentés (II.) a Kölked-feketekapui avarkori település és temető ásataásáról. (Vorbericht (II.) über die Ausgrabung der awarenzeitlichen Siedlung und Gräberfelder von Kölked-Feketekapu.) *FA* 39.1988.173-194.
- KOVRIG 1963.* = Kovrig, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *AH* 40.1963.
- KOVRIG-KOREK 1960.* = Kovrig, I. - Korek, J.: Le cimetièrre de l'époque avare de Csóka(Čoka). (Могильник аварской эпохи у с. Чока.) *ActaAH* 12.1960.257-297.
- KÜRTI 1983.* = Kürti, B.: Az avarok kora. In: Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged 1983. 162-208.
- LÁSZLÓ 1977.* = László, Gy.: A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása. In: Régészeti tanulmányok. Budapest 1977.125-171.
- LŐRINCZY 1991.* = Lőrinczy, G.: A Szegvár-oromdülői koraavarkori temető 1. sírja. (Das Grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdülő. Погребение 1. раннеаварского могильника Сегвар-Ëрёмдүлө.) *MFME* 1984/85-2. (1991) 127-154.
- MEDGYESI 1991.* = Medgyesi, P.: Az avarok kora. In: Békéscsaba története 1. Szerk.: Jankovich B. Dénes, Erdmann Gyula. Békéscsaba 1991.107-118.
- MESTERHÁZY 1965.* = Mesterházy, K.: A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 1962-1965. (Leletkataszter.) (The archeological activity of the Déri Museum in the years 1962-1965. (A survey of finds.)) *DMÉ* 1965. (1966) 19-59.
- MESTERHÁZY 1987.* = Mesterházy, K.: Korai avar részleges lovastemetkezések Ártándról és Biharkeresztesről. (Frühawarische partielle Pferdebestattungen aus Ártánd und Biharkeresztes.) *FA* 38.219-245.
- MRT 8.* = Békés megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás. *Magyarország régészeti topográfiája*. Budapest 1989.
- PÁRDUCZ 1935.* = Párducz, M.: La Tène- és népvándorláskori sírok Solt-Paléban. (Gräber aus der La Tène- und Völkerwanderungszeit im Solt Palé.) *Dolg* 11. 1935.159-174.
- REIZNER 1985.* = Reinzer, J.: A majdáni aranyelet. *AÉ* 15. 1895. 380-381.
- SOMOGYI 1987.* = Somogyi, P.: Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbenschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften. osteuropäischer Rei-

terhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *ArchAust* 71.1987.121-154.

ТОМКА 1986. = Tomka, P.: Archaeologische Studien zur Ethnographie der awarenzeitlichen Völker. *MAGW* 116.1986.155-168.

TÖMÖRKÉNY 1904. = Tömörkény, I.: Oroszlámosi leletekről és ásatás a Körös-éri iskolánál. *AE* 24.1904.263-271.

К вопросу о раннеаварском погребальном обряде. Ориентация

Со времени идентификации памятников материальной культуры аваров Карпатского бассейна в археологической литературе постоянно появляется потребность в выделении памятников азиатского происхождения в материале этнических групп, переселившихся в долины Дуная и Тисы. За минувший период было высказано множество идей, представлений, и сегодня уже можно сказать, что всё это было сделано на теоретической основе.

Этническое разделение групп в раннеаварском материале попытался разработать несколько раз Дежё Чаллань. В дискуссии, последовавшей за его исследованиями, были не только оспорены его результаты, но усомнились и в самой постановке вопроса.

В оценке погребального обряда и, в частности, ориентации в литературе наблюдается некая двойственность. С одной стороны все исследователи согласны в том, что погребальный обряд, и особенно ориентация имеют традиционный характер и свойственны определенным этническим группам. Так например появление новой народности во второй части аварской эпохи доказывалось не только изменением типов вещей, но и иными погребальными обычаями. С другой стороны уже много десятилетий известно в археологической науке, что в раннеаварском периоде существовали погребения и могильники с различной ориентировкой. Этому не придавали особого значения, поэтому никто не занимался причинами различий. Более значительным фактором считались материальные памятники, казавшиеся едиными. В центре внимания исследователей до недавнего времени были предметы материальной культуры, поэтому изучение погребального обряда не получало должного внимания. Публиковалась лишь оценка некоторых элементов обряда, а это – вырвав части из общего контекста – могло привести только к частичным результатам. Комплексный сравнительный анализ материальной культуры и погребального

обряда был начат только в последнее десятилетие. В то же время многие учёные высказали осторожность по отношению к преувеличению значения этнических аспектов.

Данная работа уделяет детальное внимание погребениям с ориентацией СВ-ЮЗ и В-З. Их подавляющее большинство – 31 местонахождение – известно с территории к востоку от Тисы и обладает несколькими общими характерными чертами. Эти черты указывают на группу, отличающуюся от общей – раннеаварской – среды. В то же время у неё наблюдаются родственные черты с этническими группами степей Восточной Европы VII века. Дальнейшие детальные исследования помогут отождествить эту народность с одной из этнических групп, известных по византийским источникам.

Габор ЛЁРИНЦИ

Anmerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung

Seit Bestimmung der gegenständlichen Hinterlassenschaft des im Karpatenbecken lebenden Awarantums wird in der Fachliteratur regelmäßig die Forderung erhoben, die Hinterlassenschaft der in den Quellen genannten und zusammen mit dem Awarantum in die Gegend von Donau und Theiß einziehenden Völkergruppen innerhalb des Fundgutes der Epoche von dem Hinterlassenschaftsmaterial asiatischen Ursprungs zu trennen. Im Laufe der Zeit wurden zahlreiche Ideen formuliert, Versuche unternommen, wie es heute scheint zumeist auf spekulative Art und Weise.

Der Versuch einer ethnischen Identifizierung innerhalb der frühawarenischen gegenständlichen Erbschaft wurde von Dezső Csallány mehrfach unternommen. In der Diskussion, die sich im Ergebnis dessen entfachte, zog man nicht nur seine Behauptungen – zum Großteil zurecht – in Zweifel, sondern stellte auch die Fragestellung selbst in Frage.

Auf dem Gebiet einer so gerichteten Bewertung der Bestattungsriten und innerhalb dieser der Orientierung kann in der Fachliteratur eine gewisse Duplizität beobachtet werden. Einerseits akzeptiert und betont jeder der Forscher den traditionellen Charakter der Bestattungsbräuche – darunter besonders der Orientierung – und deren kennzeichnende Eigenheiten bezüglich des gegebenen Ethnikums. So belegte man beispielsweise die neue Population der zweiten Hälfte der Awarzeit neben der Veränderung der gegenständlichen Hinterlassenschaft auch mit dem Erscheinen von Bestattungsriten, die von den bisherigen abwichen. Andererseits ist in der Fachliteratur seit Jahrzehnten allgemein bekannt, daß im frühawarenischen Zeitraum Gräber und Gräberfelder voneinander abweichender Orientierung existierten. Da man dem keine größere Bedeutung beimaß, wurden die Gründe für

diese Abweichung auch nicht untersucht. Als bedeutender als diese Verschiedenheit beurteilte man die einheitlich erscheinende gegenständliche Hinterlassenschaft. Bis in die jüngste Zeit war die Forschung gegenstandsbezogen, weshalb die Untersuchung der Bestattungsbräuche nicht das ihr zustehende Gewicht bekommen konnte. Lediglich die Auswertung einzelner Riten wurde publiziert, die – aus ihren Zusammenhängen gerissen – aber nur zu Teilergebnissen führen konnte. Mit der komplexen, vergleichenden Untersuchung des Ursprungs von Sacherbe und Bestattungsriten wurde erst in den vergangenen Jahrzehnten begonnen. Gleichzeitig aber meldeten zahlreiche Forscher ihre Vorbehalte gegenüber übertriebenen ethnischen Erörterungen an.

Die Arbeit befaßt sich detaillierter mit den Bestattungen in NO-SW bzw. O-W-Orientierung. Deren Mehrzahl – 31 Fundorte – ist aus dem sich über die Theiß hinaus erstreckenden Gebiet bekannt und verfügt über mehrere gemeinsame Charakteristika. Diese erfüllen die Kriterien einer sich von ihrer Umgebung – den Frühawaren – abgrenzenden Gruppe, die eine sehr enge und gut charakterisierbare Beziehung zu den osteuropäischen Steppenvölkern des 6. Jh. zeigt. Weitere detaillierte Forschungen werden es ermöglichen, diese Population mit einer der aus den byzantinischen Quellen bekannten Volksgruppen zu identifizieren.

Gábor LŐRINCZY
Móra Ferenc Múzeum
Szeged
(Roosevelt tér 1. H-6720)

Kora avar kori lovas temetkezések*

NÉMETHI MÁRIA – KLIMA LÁSZLÓ

A korai avar korszak etnikai problémái, a részleges lovas temetkezések eredete

A múlt kutatójaként, ha valamely tárgyi emlékkal, emlékcsoporttal fogalkozunk, önkéntelenül is az a legfőbb törekvésünk, hogy meghatározzuk, nevén nevezük azt a népet, etnikumot, amelyhez az általunk vizsgált tárgyi emlékek kapcsolhatóak. Ebbéli törekvésünk azonban rendkívüli nehézségekbe ütközik. Így van ez a korai avarok etnikumának tanulmányozása esetén is.

Az avar=zsuan-zsuan azonosítást napjaink történészei, régészei nem fogadják el, helyette általános az a vélemény, hogy a kárpát-medencei avarok a heftaliták utódai. A keleti és a nyugati heftaliták neve az uar és űuon volt, az európai avarok neve pedig uarűon. A két elnevezés Czeglédy Károly szerint azonosítható (CZEG-LÉDY 1954. 9-11.). Ligeti Lajos különvéleménye szerint azonban „...Baján avar népe egy eftaliták földjéről származó ogór atyafiságú törzsi alakulat.” Ezenkívül tudjuk még, hogy az avarokhoz csatlakoztak tarniakh, kotzagér, zabender, kutrigur, onogur elemek is (LIGETI 1986. 133-136.). A nyugati heftalitákról a források alapján még az is sejthető, hogy a kao-cs'ö, más néven t'ie-lö törzsszövetségből váltak ki, amelyet az ogurokkal szokás összefüggésbe hozni. A keleti heftaliták űuon neve pedig a hun népnével és változataival azonosítható. A fenti felsorolás a teljesség igénye nélkül csupán két kiemelkedő kutató munkáiból idéz, mégis 16 népnevet tartalmaz egy olyan nem túl nagy létszámú etnika alakulattal kapcsolatban, mint a VI. században a Kárpát-medencébe menekülő korai avarok.

Az igazi problémát mégsem a népnevek sokasága jelenti, hanem a túlságosan a mai viszonyokhoz kötődő szemléletünk. Figyelmünk kívül hagyjuk, hogy a forrásokban szereplő népnevek nem a mai értelemben vett népeket takarnak. (Noha a kérdésnek igen nagy a szakirodalma: pl. SZŰCS 1974., BROMLEJ 1976. A különbséget illetően legtömörebben informál (szakirodalommal): NAGY 1991. Az eurázsiai füves övezetben a nagy népvándorlás idején élt népek nem alkottak stabil, kialakult, önálló gazdasági egységeket, nem szerveződtek etnikai alapokon álló államokba. Az

* Előadásom Némethi Mária 1987-es szakdolgozata alapján készült. Az eredeti munka, valamint az előadás elkészítéséhez nyújtott segítséget köszönöm Bóna Istvánnak, Gere Lászlónak, László Gyulának, Lőrinczy Gábornak, Pásztor Adriennek, Szentpéteri Józsefnek, Szőke Béla Miklósnak és Vida Tivadarnak. (Klima László)

egyed etnikumok néppé válásuk és etnika tudatuk olyan szintjén álltak, amely az idegen elemek befogadását vagy a másokhoz való csatlakozást könnyen lehetővé tette. A „barbár” etnikai tudatot ez különbözteti meg a mai etnikai, nemzeti tudattól. (Ebből eredhet a korai magyar állam feltűnő befogadókészsége is.)

A népvándorlás kori etnikai csoportok könnyen átlépheték saját „népiségük”, népi identitásuk korlátait. A legfontosabb összetartó erő nem gazdasági jellegű volt, hanem a közös eredet tudata, amely előtte állt a nyelvi rokonságnak is, illetve a különböző típusú – vagy éppen rokon – nyelveket beszélő etnikumokat a domináns etnikum erre hivatkozva tudta saját fősége alatt egyesíteni. Ezt megkönnyítette, hogy egy igen nagy eurázsiai areában, az uráli, paleoszibériai, altájai, iráni népek körében az eredetmondák több közös motívumot tartalmaznak. A dominanciát azonban környezetükben nyilvánvalóan azok a csoportok tudták megszerezni, amelyek gazdaságilag erősebbek voltak, és ily módon néppé válásuk folyamatában is előrébb tartottak.

A népvándorlás kori nagyállattartó népek egymás közti kapcsolatai nem „álmaközi” keretek között zajlanak, a békés, vagy békétlen változások nem államok születésével, eltűnésével vagy az államhatárok átalakulásával járnak. A kor politikai változásai az egyes etnikumokat rendezik át folyamatosan. Tehát egy-egy etnikum – anélkül, hogy tárgyi, szellemi kultúrája gyökeresen megváltozott volna – időről-időre más neveken jelent meg a történeti forrásokban. (Ld. a magyarok szabir, onogur, türk, baskír neveit.) Ebből következően, ha az a szándékunk, hogy a kárpát-medencei avarok elődeinek és az egyes kora avar kori csoportoknak nevet találjunk, akkor az elméleteinkbe beépített népnevek korlátozott időtartamú használatára is gondolnunk kell. A népnevek keresésének mindenképpen a tárgyi emlékek összehasonlító elemzése után kell következnie.

Az ilyen jellegű kutatás már hozott eredményt a korai avarok műveltségének származtatása terén. Bóna István nyomán látjuk ennek a kultúrának belső-ázsiai és közép-ázsiai elemeit. A belső-ázsiai eredetet újabban Mesterházy Károly a gyűrűs markolatvégű kardokról, a hosszú köpűs kopjáról és egy sajátos temetkezési rítusról, a három részleges lóval való temetkezésről is kimutatta (MESTERHÁZY 1987. 230-238).

Az ukrainai, dél-oroszországi VI-VII. századi nomád csoportok korai avar kapcsolataival pedig BÁLINT Csanád (1990. 100.) és SOMOGYI Péter (1987., 1991.) is foglalkozott. Bálint Csanád véleménye szerint a martinovkai csoport azzal a népvándorlási hullámmal került a dél-oroszországi sztyeppékre, amellyel az avarok a Kárpát-medencébe (BÁLINT 1990. 93.). Az ilyen példák sokasodása is jól rávilágít az eurázsiai sztyeppé kusza etnikai viszonyaira a népvándorlás idején.

Az egyes etnikumok folyamatos változása a történeti források szerzői, összeállítói számára nehezen értelmezhető. Erre éppenséggel nagyon jó példa az avar vándorlás zavaros tálalása (idézi CZEGLÉDY 1954. 9-10.). Pedig ebben az esetben is csak arról van szó, hogy egy népvándorlási hullám két földrajzi végpontja között a vándorlók etnikuma folyamatosan változott a csatlakozások, leválások következtében, és változott a vezető csoport, ami tükröződött a vándorlók elnevezésének alakulásában is.

A nagy népvándorlás időszaka, maga a vándorlás ténye társadalmi, gazdasági anomáliaként jellemezhető. (Itt most természetesen csak a pusztai nagyállattartó népek kelet-nyugati vándorlásának alapjaival kívánok röviden foglalkozni.) A kedvező körülmények között élő állattartó népek amennyiben fölösleget tudnak termelni, akkor fölöslegük az állatállomány szaporodásában jelentkezik. Ez az egyoldalú gazdasági struktúra csak akkor funkcionál, ha a felnevelt állatokat minél előbb megpróbálják értékesíteni, mivel a szükségleten felüli állatállomány legettetése rendkívül gazdaságtalan tevékenység és a legelőterületek kimerüléséhez vezethet. A sztyeppe népei állandó kereskedelmi kapcsolatban álltak a tőlük északra élő népekkel, amelyektől főként prémeket tudtak szerezni. Kapcsolatban álltak a tőlük délre lévő birodalmakkal is, ahonnan leginkább luxuscikkeket szereztek be. Ez utóbbi kapcsolatra kifejezetten rá voltak szorulva, mivel az olyan nagy birodalmak, mint pl. Kína, hatalmas felvevőpiacot jelentettek számukra. Ecsedy Ildikónak a témával foglalkozó tanulmányaiból megtudhatjuk, hogy a nomád népek állandó – felváltva politikai és fegyveres – harcot folytattak azért, hogy bejussanak az elzárkózó Kínai Birodalom piacaira és ott termékeiket elcserélhessék (ECSEDY 1979. 98-112.). Legfőbb és legértékesebb termékük a ló azonban nemcsak a kereskedelemhez szükséges árualap volt, hanem egy harcossal a nyergében harci eszközzé válhatott. Egy-egy katonai akcióval, ha fáradságosabban is, a sztyeppei népek ugyanazt érték el, amit a piacokon: megszerezték a szükséges árucikkeket.

A létszükségleteket felülmúló állatállomány fönntartásának igénye – mivel az állatállomány mértéke a gazdagság jele – egyes etnikumokat, népeket arra vezérelt, hogy gazdasági rendszerüket kettős alapra (állattenyésztés+agresszió) állítsák. Az állatállományban és különösen a loállományban megtettesülő vagyoniukat nem kereskedelmi úton váltották át jövedelmet nem termelő árucikkekre, hanem a loállományukban, harci tapasztalataikban testet öltő tőkájüket megőrizve, próbálták azt fegyveres agresszió révén kamatoztatni, és szükségleteiket ily módon kielégíteni. A sikeres akciók természetesen az állatállomány növekedésével jártak. Az így fennmaradt gazdasági feszültség pedig állandóan újratermelte a politikai feszültségeket is.

A sztyeppei nagyállattartó népek változó idejű és változó területi kiterjedésű elmozdulásai mögött tehát a sztyeppe egyes területeinek túltermelési válságát kell keresnünk.

Mindezekből az következik számunkra, hogy a részleges vagy teljes lóval való temetkezés a népvándorlás „országútjára” lépett népek esetében nem lehetett a loállomány nagyságának függvénye, a sikeresen harcoló népeknek létszükségleteiken felüli loállománnyal kellett rendelkezniük. A részleges lovas temetkezésről Tomka Péter azt írta, hogy a sztyeppe nyugati részén bukkant föl először, és onnan terjedt kelet felé (TOMKA 1969. 153.). Hérodotosz leírásából (IV. 71-73.) talán arra is következtethetünk, hogy a lovak belső részeinek eltávolítása és belsejük kitömése gyakorlati okokból terjedt el. Ez a szokás megszületésekor nem több, mint egy olyan praktikus eljárás, amely két célt szolgált: egyrészt az ily módon „megkönnyített” lovat már minden különösebb nehézség nélkül póznára lehetett húzni és a póznát a sír földjébe ferdén beleállítani, másrészt a póznán lévő, belsősegeitől megszabadított ló tovább állt ellen az enyészetnek.

A jelenlegi ismeretek szerint a kelet-európai sztyeppe első részlegesen földbe temetett lovainál valamivel korábbiak (III-V. századiak) a Volga és a Káma összefolyásának vidékén található azelinói kultúra részleges lovas temetkezései (KLIMA 1990. 76-77.). Amennyiben ezek lennének a népvándorlás kor legkorábbi részlegesen eltemetett lovai, akkor felállíthatjuk azt a hipotézist, hogy esetleg a póznára húzott lovas rítus keletkezési helyén ismeretlen ragadozó állatok (medve) miatt fejlődött tovább úgy ez a temetkezési szokás, hogy a részleges lovat az elhunyt mellé a sírba helyezték.

A részleges lovas temetkezések sztyeppei terjedésében közrejátszhatott, hogy az állattartó népek és emberek többsége nem látott döntő különbséget a lovak részlegesen vagy egészben való eltemetése között. A két különböző rítus számukra nem hordozott két különböző jelentést. Ezt azzal is bizonyíthatjuk, hogy egy sor altáji nyelvben ugyanaz a közös etimológiájú szó jelöli a lovas temetkezést, tehát a részleges lovat temetőknl a részleges lovas temetkezést, és a teljes lovat temetőknl a teljes lovas temetkezést (TOMKA 1969. 152-153.). (Ez alól valószínűleg kivételek azok a temetkezések, ahol ugyanabba a sírba tettek egész és részleges lovat.)

Összefoglalva az eddig elmondottakat: a Kárpát-medencébe érkezésekor a korai avarság a néppé válás különböző szintjein álló etnikumok („törzsek”) laza alkalmi szövetsége lehetett. Itt azonban megindult egységesülése, életmód váltása amelyet a viszonylag szűkebb terület, az eltérő földrajzi viszonyok is siettetek. A nagylattartó életmód és a hozzá kapcsolódó kultúra háttérbe szorulását bizonyítja az a megfigyelés, hogy a kora avar kor végére a lovas temetkezések száma csökken.

A kora avar kori lovas temetkezési típusok területi megoszlásáról

A kora avar kori lovas sírokat a következőképp csoportosítottuk:

1. lovas sírok (ember és egészben eltemetett ló közös sírgödörben)
2. máglyaleletek
3. részleges lovas temetkezések
4. lósírok
5. lószerszámos temetkezések
6. egész vagy részleges ló az ember fölött
7. fülkesír
8. ember két vagy több lóval
9. hiányos adatok miatt térképen nem jelölt lovas temetkezések

A korai avar lovas temetkezések egyik legjellegzetesebb típusát, az ún. *máglyaleletek* körét először Csallány Dezső próbálta értelmezni és az ismert leleteket összegyűjteni (CSALLÁNY 1946/48., 1953.). Az eddig rendelkezésre álló adatok alapján elképzelhető, hogy ennek a temetkezési fajtának több változata is volt. Munkácsi Bernátnál néprajzi példát olvashatunk arról, hogy az elhunytat lovával együtt elégették (MUNKÁCSI 1896. 317.). Esetleg erre utalhat a máglyaleletek

között meglehetősen egyedülálló bácsújfalusi (Selenča) leletegyüttes azáltal, hogy nemcsak lószerszámokat és kopját, hanem egy előkelő harcos felszerelését is tartalmazza.

A máglyaleletek legsűrűbben a Dunántúl északi részén fordulnak elő, de elmondhatjuk, hogy a Kárpát-medence egész területéről ismertek (1. kép).

A korai avarság leggyakoribb lovas temetkezési módja az *elhunytal közös sírgödörbe temetett* lovas temetkezés. A Kárpát-medence egész területén megtalálható. A nagyjából egyenletes megoszlás egy helyen mutat csak ritkulást: a Duna-Tisza köze belső régióiban. Az ilyen típusú lovas temetkezések a fenti területnek csak a Dunához és a Tiszához közeli sávjaiban találhatók meg (2. kép.). Ennek a rítusnak Kiss Attila rendszerezése óta több altípusát is számontartják, ezek azonban szerintünk nem a rítus lényegét érintő változatok. Ezért nem is ábrázoltuk különítve az egyes altípusokat. Természetesen nem kizárt, hogy a kutatás fejlődése során majd jelentőséget kap, hogy pl. a ló miért az ember bal vagy jobb oldalán van, vele megegyező vagy ellentétes tájolásban.

Elterjedésükből következően az imént említett két típusról megállapíthatjuk, hogy az a korai avarság zömének elsődleges és általános temetkezési szokása. Kovrig Ilonának az Acta Archaeologicában 1955-ben megjelent tanulmánya óta avar régészetünkben meggyökeresedett az a nézet, hogy a máglyás temetkezés a korai avar korszak elejére datálható.

Az *önálló lósírok* körülbelül a máglyaletekkel azonos gyakoriságúak a korai avar korban, de más területi megoszlást mutatnak. Túlnyomó többségük a Dunántúlon található. A kevés kivétel: Mezőbánd (Band), Tiszavárkony és Szőreg-Tégláégető (3. kép). Az önálló lósírokban általában egészben eltemetett lovakat találunk, a részleges lovak igen ritkák.

Meglehetősen gyakori a *részleges lovas temetkezés*. Egyes temetőkre különösen jellemző, pl. a Szegvár-omrodülői temetőben uralkodó volt a lovas temetkezések között. Tendenciaként állapítható meg, hogy a Tiszántúlra jellemző. Nem teljesen ismeretlen a Dunántúlon sem, előfordul Pókaszeptken, Zalakomárban, Mór-Akasztódombon és a Szekszárd-Bogyiszlói úti temetőben. Ha közös térképen szemléljük az önálló lósírok és a részleges lovas temetkezések elterjedését, feltűnő, hogy a két rítus között, általuk teljesen érintetlenül helyezkedik el a Duna-Tisza közti terület (3. kép).

Megfigyelhető, hogy a ritkább lovas temetkezési típusok a Dunántúl északi részét elkerülik, annak csak déli részére jellemzőek. Ezen belül is a Tolna megyei temetők a lovas temetkezések nagy változatosságával tűnnek ki.

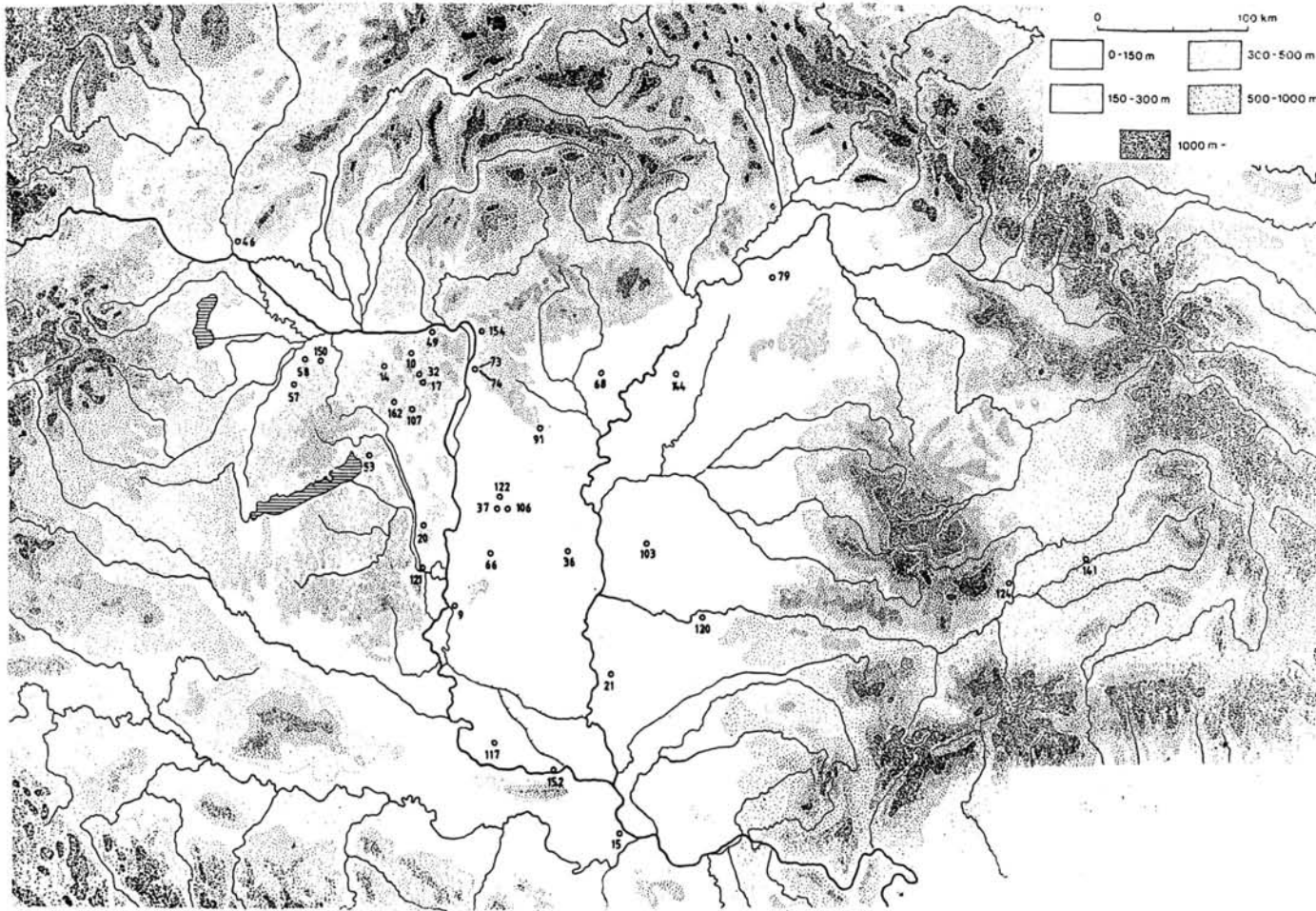
A ritkább temetkezési típusok közül az *elhunyt fölé, a sír földjébe helyezett lovak* elsősorban azokban a Csongrád megyei temetőkben fordulnak elő, ahol fülkesírokat tártak fel. Egyéb előfordulásai a Tiszántúlon (Tiszavasvári, Biharkeresztes) vagy a Dunántúl déli részén (Keszthely, Szekszárd-Bogyiszlói út) vannak (4. kép).

A lovas temetkezések kis létszámú csoportját alkotják azok a sírok, amelyekben *több lovat* találtak. Ezen a kis csoporton belül is vannak eltérések a lovak eltemetését illetően. Kunágótán, Pókaszeptken egészben temettek el két lovat, Csókán (Čoka), Szegvár-Sárpoldalon és Zalakomárban az egyik lovat részlegesen temették el, Szegvár-Oromdülőn a 33. sírban egy egész és két részleges ló volt eltemetve, az

előbbi csoportban már említett Biharkeresztesen pedig három részlegesen eltemetett ló volt az elhunyt felett. A rítus elterjedése: a Tiszántúl, és a Dunántúl déli része (5. kép).

A *fülkesíros* lovas temetkezések fő elterjedési területe a Tiszántúl déli része. Erről a csoportról többször is írt CSALLÁNY Dezső (1939., 1968). Jellemzője nemcsak a *fülkesíros* temetkezés, gyakorolták a lovak részben eltemetésének szokását, és a sírba gyakran helyeztek ételmellékleteket, valamint háziállatokat egészben vagy részben. Ezek által ennek a csoportnak több ismérve van. Ugyanúgy, ahogy egy néprajzi táji-történeti egységet, vagy egy nyelvjárást több jelenség együttes megléte jellemez, a régészetben is egy csoportot több közös jellemző alapján lehet leírni. Önmagában az egyes korai avar lovas temetkezési típusok eltérő területi megoszlása a Kárpát-medencében nem jelenti azt, hogy azokon a területeken más-más etnikum jelenlétével kell számolnunk. (Már csak azért sem, mert egy temetkezés is tartozhat több típusba, pl.: részleges ló az ember fölött, részleges ló *fülkesírban* stb.) A Csallány által elsőként körülírt *fülkesíros* csoport azonban több közös jellemzője miatt esetleg utalhat etnikai különállásra. Erről az etnikai csoportról mind többet tudunk meg Lőrinczy Gábor tanulmányaiból (LŐRINCZY 1991.) (4. kép).

A legritkábbnak nevezhető a temetkezési módok közül az, amikor az elhunyt mellé csak lovának *felszerelését* tették. Ilyen lehetett a bölcskei 5/1889-es sír, a Tiszaeszlár-bashalmi 2. sír és újabban ilyeneket említ Kürti Béla Gerláról, valamint B. Nagy Katalinra hivatkozva Székkutasról (KÜRTI 1990. 80-82.) (4. kép).

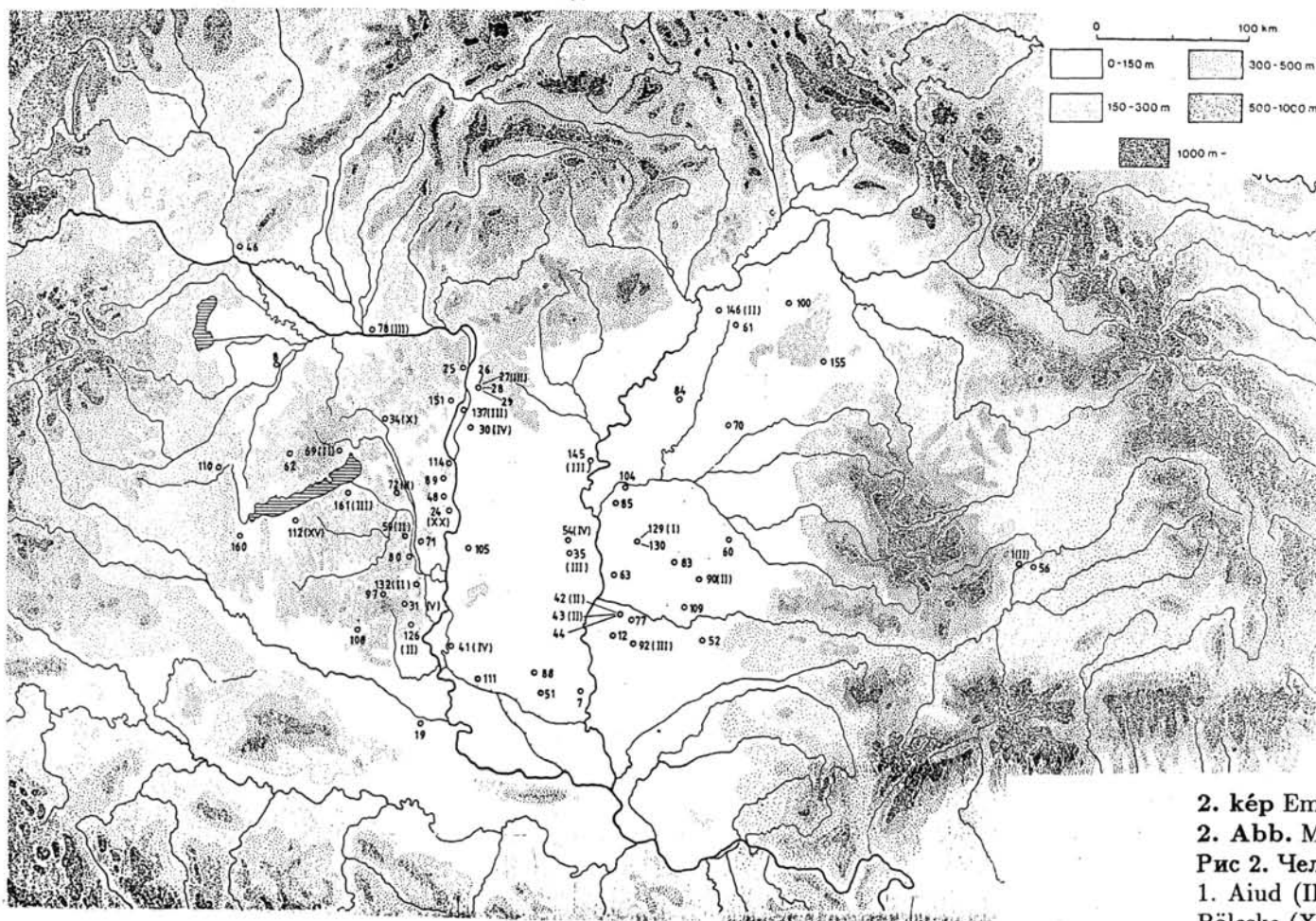

1. kép Máglyaleletek

1. Abb. Scheiterhaufenfunde

Рис 1. Погребения с сожжением

9. Baja 10. Bajna 14. Bánhida 15. Batajnica 17. Bicske 20. Bikács 21. Bocar 32. Csabdi 36. Csengele-Jó járt 37. Csengőd 46. Devínska Nová Ves 49. Esztergom-Nagyhegy 50. Fejér megye (térképen nem szerepel) 53. Füle 57. Gyarmat-Királydomb 58. Győr-Ménfőcsanak 66. Imrehegy 68. Jászapáti 73. Káposztásmegyér határa 74. Káposztásmegyér-Téglagyár 79. Kótaj 91. Mikebuda-Felsőpuszta 103. Orosháza-Aradi út 106. Páhi puszta 107. Pátka 117. Selenča 120. Sinpetru German (Góliát) 121. Sióagárd-Adácsdűlő 122. Soltszentimre 124. Stremt 141. Tírnáveni 144. Tizsaszentimre 150. Töltéstava 152. Újfuttak-Rezső major 154. Vác környéke 162. Zámoly

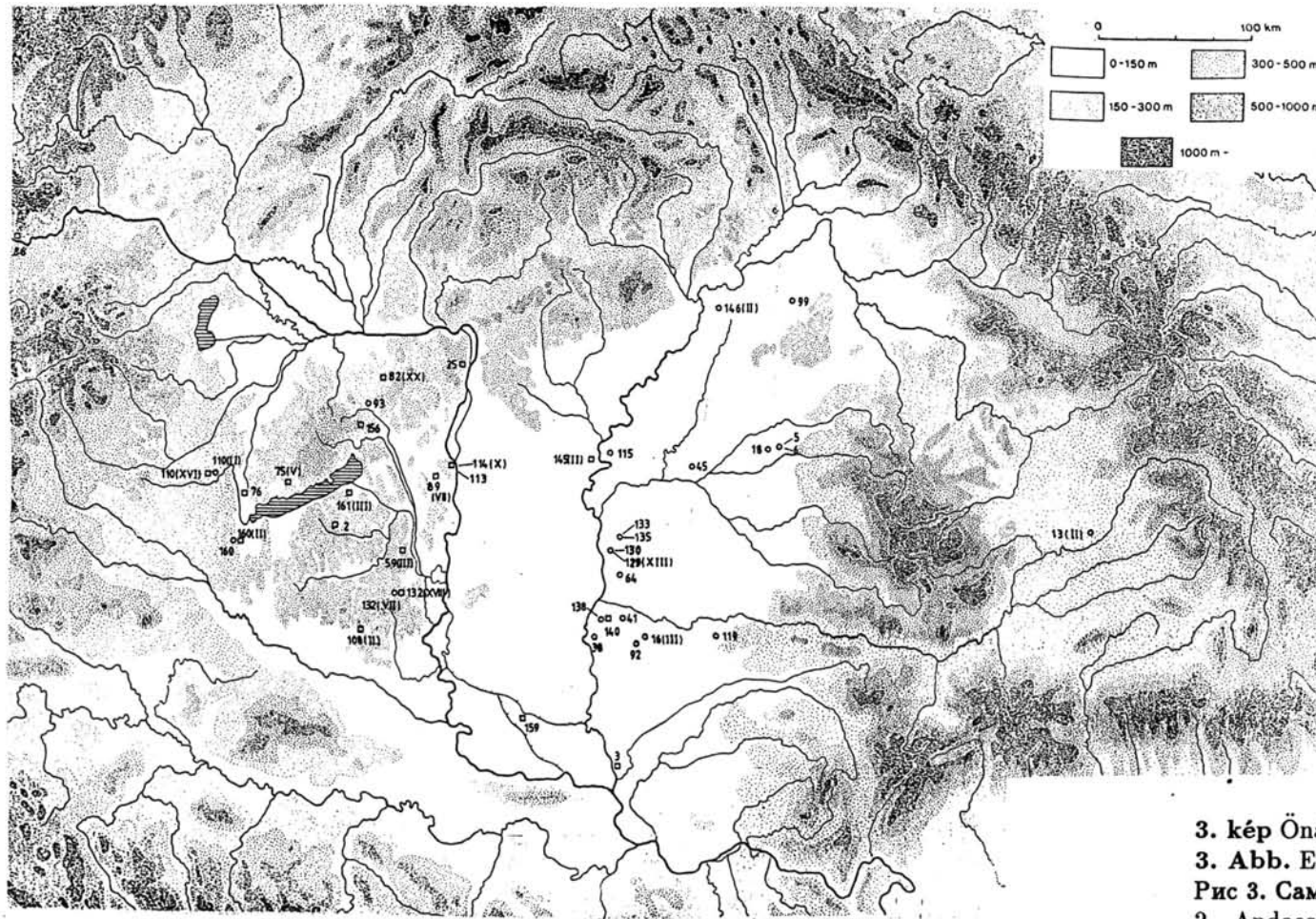

2. kép Ember és egészben eltemetett ló közös sírgödörben

2. Abb. Mensch und vollständig bestattetes Pferd in einem gemeinsamen Grab

Рис 2. Человек и целый конь в общей могиле

1. Aiud (II) 7. Bačko Petrovo Selo 12. Banatsko Arandelovo 19. Bijelo Brdo 24. Bölske (XX) 25. Budakalász-Dunapart 26. Budapest III. Pusztadombi út 27. Budapest III. Szentendrei út - Farkas villa (III) 28. Budapest III. Szőlő u. 29. Budapest XXI. (Csepel) II. Rákóczi Ferenc u. 289-295 30. Bugyi-Ürbőpuszta (IV) 31. Cikó (V) 34. Csákberény (X) 35. Csengele-Feketealom (III) 41. Dávod (IV) 42. Deszk-G (II) 43. Deszk-H (II) 44. Deszk-T 46. Devinska Nová Ves 48. Előszállás-Öreghegy 51. Feketić 52. Felnac (?) 54. Gátér (IV) 56. Gimbas 59. Gyöng-Vásártér (II) 60. Gyula-Szentbenedek 61. Hajdúdorog-Városcsokor u. 5-7. 62. Halimba 63. Hódmezővásárhely-4.sz. tégláégető 69. Jutas (II) 70. Kaba 71. Kajdacs-Kiskajdacs 72. Káloz-Nagyhörösökpuszta (II) 77. Kiszombor-E 78. Komárno (III) 80. Kölesd 84. Kunmadaras 88. Mali Idoš 89. Mezőfalva-Vasútállomás 90. Mezőkovácsháza-Új Alkotmány Tsz (II) 92. Mokrin (III) 97. Nagymányok 100. Nyíregyháza-Sarkantyú u. 17. 104. Öcsöd MRT 96/a 105. Öregcsertő 108. Pécs-Köztemető 109. Peregu Mare 111. Prigrevica Sv. Ivan 112. Pusztaberény (XV) 114. Rácalmás-Rózsamajor 126. Szebény-II. (II) 129. Szegvár-Oromdűlő (I) 132. Szekszárd-Bogyiszlói út (II) 137. Szigetszentmiklós (III) 145. Tiszavárkony-Hugyinpart (III) 146. Tiszavasvári-Koldusdomb (II) 151. Törökbálint 155. Valea Lui Mihai 161. Zamárdi-Réti földek (III)

3. kép Önálló lósírok: ■

3. Abb. Eigenständige Pferdegräber: ■

Рис 3. Самостоятельные конские погребения: ■

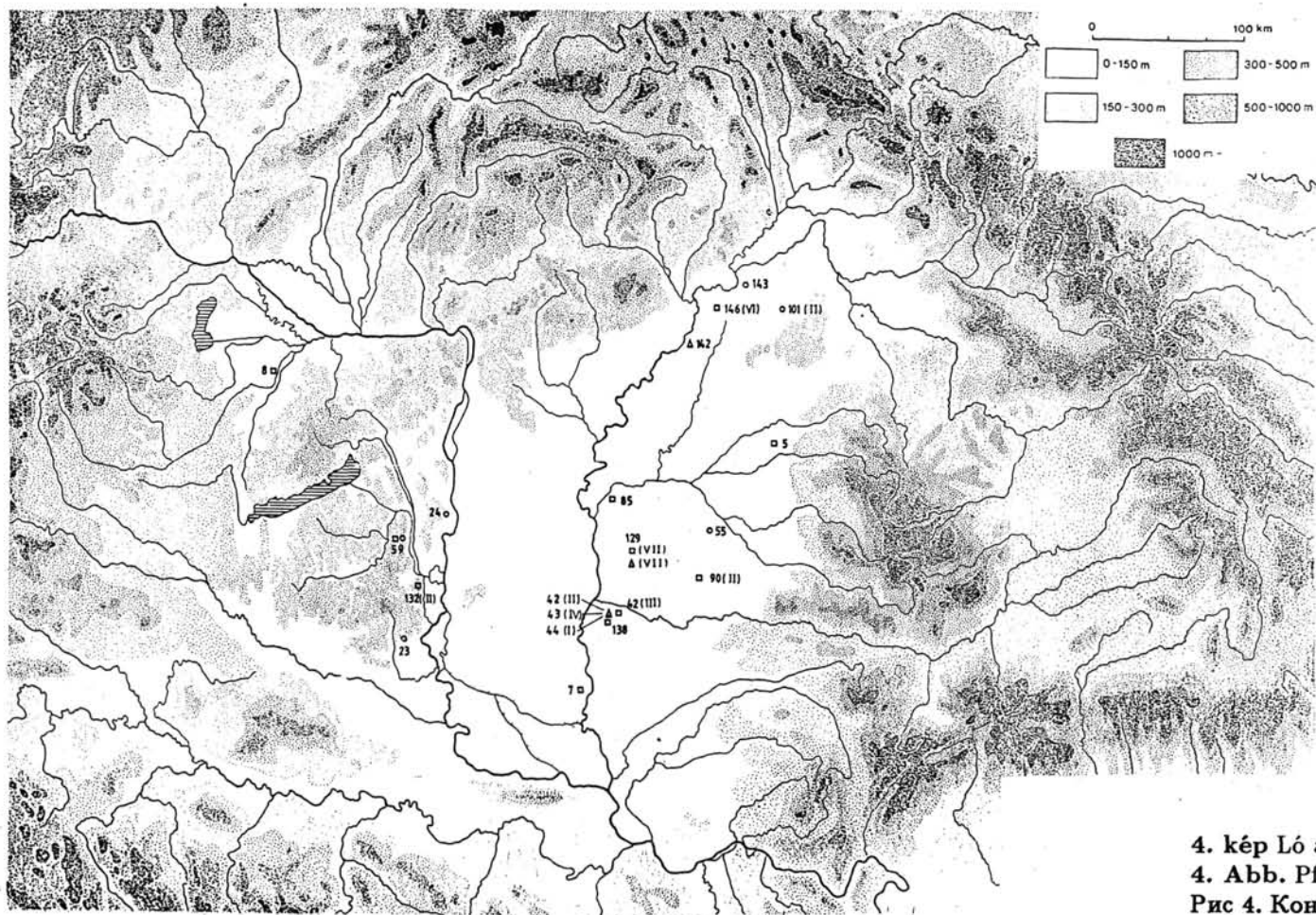
2. Andocs-Újhalastó 3. Aradac-Mečka 25. Budakalász-Dunapart 59. Gyöngy-Vásártér (III) 75. Káptalantóti-Bodók (III) 76. Kehidakustány-Központi tsz major 82. Környe (XX) 86. Linz-Zizlau 89. Mezőfalva-Vasútállomás (VII) 108. Pécs-Köztemető (II) 110. Pókaszepetk-Mesterföldek (XVI) 113. Rácalmás-Göböljárás 114. Rácalmás-Rózsamajor (X) 132. Szekszárd-Bogyiszlói út (XVIII) 140. Szőreg-Tégláégető 145. Tiszavárkony-Hugyinpart (II) 156. Várpalota-Gimnázium 159. Vrbas 160. Zalakomár-Lesvári dűlő (II) 161. Zamárdi-Réti földek (III)

Részleges lovas temetkezések:●

Partielle Reiterbestattungen:●

Частичное погребение коня:●

5. Ártánd F 142/a. határkő 6. Ártánd-Platthy birtok 13. Band (II) 16. Besenova-Veche (III) 18. Biharkeresztes-Lencsés hát 43. Deszk-H. 45. Dévaványa-Köleshalom 64. Hódmezővásárhely-Szárázér-Sámsonoldal 92. Mokrin 93. Mór-Akasztódomb 99. Nyíregyháza-Moszkva u. 9. 110. Pókaszepetk-Mesterföldek (II) 115. Rákóczi-falva-Kastélydomb 119. Sínpetru German 129. Szegvár-Oromdűlő (XIII) 132. Szekszárd-Bogyiszlói út (VI) 133. Szentés-Derekegyháza 135. Szentés-Lapistó 138. Szőreg-Homokbánya 146. Tiszavasvári-Koldusdomb (III)

4. kép Ló az ember fölött: ■

4. Abb. Pferd über dem Verstorbenen bestattet: ■

Рис 4. Конь над человеком: ■

5. Ártánd F 142/1. határkö 7. Bačko Petrovo Selo 8. Bágyogszovát-Gyűrhegy 42. Deszk-G (III) 59. Gyönk-Vásártér 85. Kunszentmárton 90. Mezőkovácsháza - Új Alkotmány Tsz (II) 129. Szegvár-Oromdűlő (VII) 132. Szekszárd-Bogyiszlói út (II) 138. Szőreg-Homokbánya 146. Tiszavasvári-Koldusdomb (VI)

Fülkesírok:△

Kammergräber:△

Катакомбные могилы:△

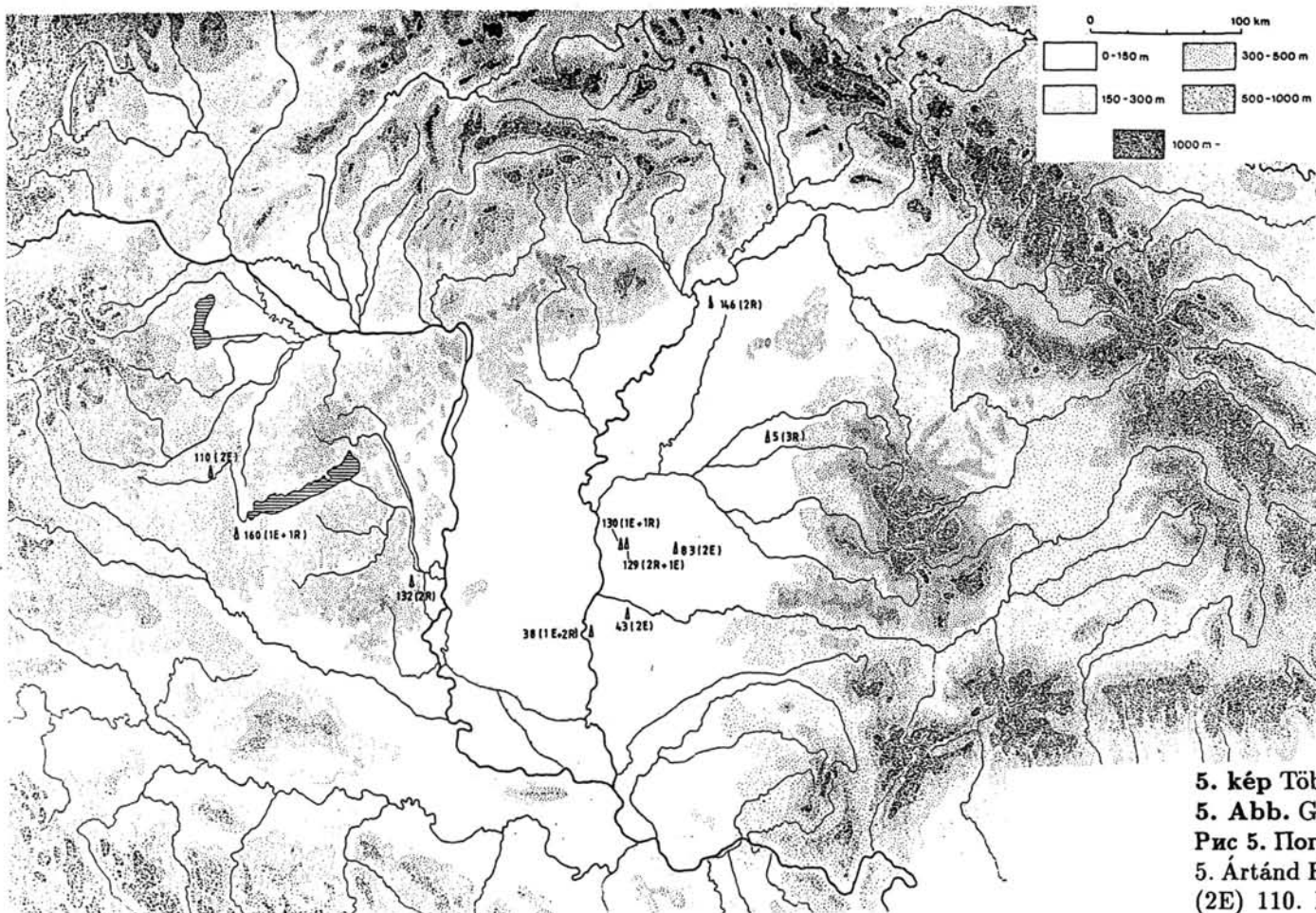
42. Deszk-G (II) 43. Deszk-H (IV) 44. Deszk-T 142. Tiszacsege-Nagymajor 129. Szegvár-Oromdűlő (VII)

Lószerszámos temetkezések:○

Bestattungen mit Pferdegechirr:○

Погребения с конской сбруей:○

23. Bóly-Sziebert puszta 24. Bölcske 55. Gerla 59. Gyönk-Vásártér 101. Nyíregyháza-Városi Kertgazdaság (II) 143. Tiszaeszlár-Bashalom-Csengőspart

5. kép Több lovas sírok

5. Abb. Gräber mit mehreren Pferden

Рис 5. Погребения с несколькими конями

5. Ártánd F 142/a. határkő (3R) 38. Čoka (2R+1E) 43. Deszk-H (2E) 83. Kunágota (2E) 110. Pókaszeptk-Mesterföldek (2E) 129. Szegvár-Oromdülő (2R+1E) 130. Szegvár-Sápoldal (1R+1E) 132. Szekszárd-Bogyiszlói út (2R) 146. Tiszavasvári-Koldusdomb (2R) 160. Zalakomár-Lesvári dülő (1R+1E)

Hiányos adatok miatt térképen nem jelölt lovas temetkezések

Aufgrund mangelhafter Angaben nicht auf der Karte verzeichnete Reiterbestattungen

Конские погребения, не указанные на карте из-за отсутствия данных

2. Andocs-Újhalastó 4. Ároktő-Pélypuszta (II) 11. Balatonfüzfő 22. Bodajk 33. Csabrendek 34. Csákberény (II) 39. Csolnok-Szedres 40. Csökmő 42. Deszk-G 47. Dunaújváros-Alsófoki patak, Béke városrész 65. Hőgyész-Szőlőhegy 67. Iszkaszentgyörgy-Kincsesbánya, Bitói külfejtés 78. Komárno 81. Kömlőd 82. Környe 87. Lovćenac 94. Mór-Állami Gazdaság Söderbányája 95. Nagykőrös-Nyárkútrét dülő 96. Nagykőrös-Zsíroshegy dülő 98. Novi Kneževac 102. Nyírtura 115. Rákóczifalva-Kastélydomb (III) 116. Rigács 118. Simontornya 123. Solymár-Dinnyehegy 125. Szárazd 127. Szeghalom 128. Szeghalom-Kovácsshalom 131. Szekszárd-Baktahegy 134. Szentés-Dónát 136. Szentendre 139. Szőreg-Kiss tanya 148. Tolna megye 149. Tolnanémedi 153. Üröm Pilisborosjenői téglagyár 156. Várpalota-Gimnázium 157. Varsád-Vidámvölgy 158. Vaszar-Tórét 1.

Az adattárhoz és a térképekhez

Az adattár szándékunk szerint a korai avar lovas sírok gyűjteménye. Tekintettel arra, hogy túlnyomó részben szakirodalmi gyűjtés alapján készült, kevesebbet ad annál, mint ami a kézirat leadásának idején a kutatók információcseréjéből a szakmában már ismeretes volt.

Egy ilyen adattár összeállítása számos hibalehetőséget hordoz magában. Nehezen értékelhetők a korai publikációk, illetve a szűkszavú ásatási jelentések. Amennyiben képek vagy tárgyleírások vagy a temetkezési rítus jellemzésének hiányában az adott információ helyességét nem tudtuk mérlegelni, akkor mindig elfogadtuk, ha a szerző anyagát kora avar korinak nevezte. Remélem, hogy adattárunkban többségben vannak a helyálló adatok és az az anyag, amelyet Némethi Mária összegyűjtött, még sok régésznek jelent biztos kiindulási alapot a kora avar kori lovas temetkezések kutatásában.

A sírmellékletek közül csak azokat említjük, amelyek a lovas temetkezés valamilyen formájának meglétére utalnak.

Nem szerepel adattárunkban néhány korai avar részleges lovas temetkezés, amelyről az összes napvilágot látott információ csak annyi, hogy van. Ezek megtalálhatók KISS Attila 1962-es munkájában. Felsorolását MESTERHÁZY Károly is átvette (1987).

A különböző temetkezési rítusok területi megoszlását szemléltető térképeken (1-5. kép) a lelőhely száma után zárójelben jelöltük, amennyiben egynél több ugyanolyan rítusú lovas sír ismert az adott lelőhelyről. Az 5. képen a több lovas sírok esetében a lelőhely száma után jelöltük a lovak megoszlását sironként (E= egész, R= részleges ló.).

(Klima László)

Adattár

1. AIUD (Nagyenyed, Románia)

1. sír:

csikózabla
hosszúfülű kengyel
hurkosfülű kengyel
(HORED T 1958. 91-92. 10. tábla, BÓNA 1986/b. 168.)

2. sír:

zabla
hurkosfülű kengyel
másik kengyel töredéke
(HORED T 1958. 91-92. 10. tábla, BÓNA 1986/b. 168.)

2. ANDOCS-ÚJHALASTÓ (Somogy m.)

11. sír:

Férsír. A váz helyzetére közelebbi adat nincs.
lószerszámveretek
(GARAM 1972. 132. 3. ábra)

23. sír:

Lósír. „A ló kopnyája hiányzott. A ló feldarabolva feküdt, egymástól kb. 20-30 cm-es ásott gödörben.”
alma alakú, hosszúfülü vaskengyel
(GARAM 1972. 134. 27. ábra)

3. ARADAC-Mečka (Aradka, Jugoszlávia)

Lósír. Sírmélység: 133 cm, T: ÉK-DNY, teljes ló.
oldaltagú feszítőzabla töredékei
hosszúfülü kengyel pár
nyeregvasalás töredékei
lószerszámdiszek
(NAGY 1959. 63. XII. t. 14-18., XIII. t., XIV. t., XVI. t.)

4. ÁROKTŐ-PÉLYPUSZTA (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

8. sír:

A sírra vonatkozó közelebbi adat nincs.
hosszúfülü kengyel
(KOVRIK 1955/a. 30.)

20. sír:

A sírra vonatkozó közelebbi adat nincs.
egyenes talpú, hurkosfülü kengyel
kerek talpú, hosszúfülü kengyel
vas oldalpálcás zabla
(VÉGH 1968. 50. IV.t., XIX. t.1.)
Megjegyzés: a 8. sír K. Végh Katalin munkájában nem szerepel, a 20. sír anyagához a hosszúfülü kengyelt utólag leltározták be.

5. ÁRTÁND F 142/1. határkö (Hajdú-Bihar m.)

Lovas sír.

Mélysége: 190 cm, hosszúsága: több mint 200 cm, szélessége: 90 cm. T: ÉÉNY 3700 - DDK 500. Az emberi váz alatt koporsónyomok, fölötté 20 cm-rel kitömött, felszerszámozott ló a halottal egy irányban. Ezen a lovon két szerszám nélküli részleges ló egymás mellett, közülük az egyik csikó.
karikás végű csuklós zabla
hurkosfülü kengyel pár
(MESTERHÁZY 1987. 219-222., 233-238)

6. ÁRTÁND-PLATTHY BIRTOK (Hajdú-Bihar m.)

Lovas sír.

Sírmélység: 2 m, a ló valószínűleg részlegesen lehetett eltemetve, mert a leírás a lónak csak a „fogcsontjait” és a patáit említi.
bordás talpú, hurkosfülü kengyel pár
csikózabla
lószerszámveretek
(CSÉPLŐ 1896. 412-416., HAMPEL 1905. II. 363-365., CSALLÁNY 1956. 82.)

7. BAČKO PETROVO SELO (Péterréve, Jugoszlávia)

28. sír:

Lovas sír. Az emberváz fölött 40 cm-rel volt a lóváz.
lószerszámdíszek
(BRUKNER 1968. 170-173.)

8. BÁGYOGSZOVÁT-GYÜRHEGY (Győr-Moson-Sopron m.)

2. sír:

Lovas sír. ÉNY-DK. A sírban 2 váz feküdt egymás mellett, egy harmadik a lábuk alatt keresztben úgy, hogy a párhuzamosan fekvő váz alsó lábszárán keresztben egy teljes lócsontvázat is találtak.
hosszúfülű kengyel
hurkosfülű kengyel
lószerszámdíszek
(LOVAS 1929. 248-253., KOVRIG 1955/a. 30., 33., CSALLÁNY 1956. 85)

9. BAJA (Bács-Kiskun m.)

Máglyalelet.

Szőlőben rigolírozáskor találták. A jelentés szerint a csontok kivételével minden lelettárgy múzeumba került.
hosszúfülű kengyel pár égésnyomokkal
két csikózabla
(ROEDIGER 1903/a. 144-145., 1903/b. 275., 1904. 262., HAMPEL 1905. II. 840-841.; RAPCSÁNYI 1934. 10., KOVRIG 1955/a. 36.; CSALLÁNY 1956. 83.; GERE 1983. 3-5.)

10. BAJNA (Komárom-Eszergom m.)

1900-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba ismeretlen lelőkörményű hosszúfülű kengyel pár került be. A kengyeleken égés nyomai láthatók.
(KOVRIK 1955/a. 36.; MRT 5. 1979. 1/.../43/.; leltári száma: 12/1900 FN/

11. BALATONFÜZFŐ (Veszprém m.)

A korai avar temetőből hosszúfülű kengyel pár képét közölték. (l.sz. 85.83.184)
(A Bakony és a Balatonfelvidék évezredei 1985. 54., 56.)

12. BANATSKO ARANDELOVO (Oroszlámos, Jugoszlávia)

Lovas sír.

lószerszámdíszek
(REIZNER 1898. 190.; SEOBA NARODA 1962. 12-13.)

13. BAND (Mezőbánd, Románia)

24. sír:

Lósír. Hosszúsága: 180 cm, szélessége: 70 cm, mélysége: 115 cm. A ló talán részlegesen volt eltemetve, vagy a sírt feldúlták.
(KOVÁCS 1913. 304-305.)

44. sír:

Lósír. Hosszúsága: 220 cm, szélessége: 80 cm, mélysége 50 cm, T: KDK-NYÉNY.
A ló talán részlegesen volt eltemetve vagy a sírt feldúlták.
lószerszámdíszek
(KOVÁCS 1913. 321-322.)

14. BÁNHIDA (Komárom-Esztergom m.)

1913-ban vásárolt a Magyar Nemezi Múzeum két avar kori leletet, de a lelőköri-
mények ismeretlenek.

két hosszúfűlű kengyel
két csikózabla

Az egyik leletet Ausztriába adták tovább, a kengyel az új fegyverkiállításon ismer-
etlen lelőhelyüként szerepel.

(KOVRIK 1955/a. 36., X. tábla 3., XII. tábla 2.; KISS 1985. 149., 6. tábla 3.)

15. BATAJNICA (Jugoszlávia)

Földmunkák során szögletes formájú, bordás talpú, hurkosfűlű kengyelt találtak.
(SEOBA NARODA 1962, 75.)

16. BEȘENOVA-VECHE (Óbesenyő-Bukova puszta, Románia)

Egy félig lehordott halomban két lovas sírt tárt fel Kisléghi Nagy Gyula.

a. sír:

T: K-NY. A lófej a „vitéz” bal válla mellett volt.
zabla
lószerszámdíszek

b. sír:

T: K-NY. A lófej az emberi koponyán volt.
zabla
lószerszámdíszek

(KISLÉGHI 1911/a. 162-163., 1911/b. 314., CSALLÁNY 1956. 174.)

Megjegyzés: ezt a lelőhelyet Óbesenyő-Bukova puszta néven tartja számon a ma-
gyar szakirodalom és emellett megkülönböztet egy Csanád-Bukova puszta lelőhe-
lyet is. A kettő azonban ugyanaz. A tévedést az okozta, hogy Torontál vármegye
történetében Kisléghi Nagy Gyula Bukova pusztai ásatásairól két helyen: Csa-
nád és Óbesenyő helységeknel számol be. Leírását figyelmesen elolvassva azonban
kiderül, hogy csak egy Bukova puszta van. Csanádnál ezt írja: „Ugyancsak a szerb-
csanádi uradalomhoz tartozik, Nagyszentmiklós és Óbesenyő között – közvetlenül
a két helységet összekötő műút mellett – egy különálló 500 holdas major: Bukova-
puszta, amelynek területén és közvetlen környékén *kilenc* (kiemelés tőlünk) hal-
mot tártam fel.” Óbesenyőről pedig ezt írja: „Határában sok becses archaeológiai
emlék gyűjthető. Az általam megásott *kilenc* (kiemelés tőlünk) halom eredményé-
nek summája csak részben szerepelhet az őstörténeti ismertetésben.” (KISLÉGHI
1911/b. 311., 313.) A szerző ugyanott azt is leírja, hogy a halmok az óbesenyői
közlegelőn Bukova mellett találhatóak, tehát a lelőhely neve ezek szerint Óbesenyő-
Bukova puszta. Ugyanebben a kilenc halomban találta még Kisléghi Nagy Gyula
a következőket:

Lovas sír:

T: K-NY. A lófej a férfi lábszárainak egyenes folytatásában volt, alatta két szár és
négy patacsont.
oldalrudas zabla
kengyel pár

Ugyanebben a halomban találtak még az ásatást megelőzően két emberi koponyát,
két vagy három lókoponyát, kengyeleket, zöld apróságokat és egy agyagkorsót.
Az edény kivételével ezek mind elvesztek. Ezt a lelőhelyet nevezi a szakirodalom
Csanád-Bukova pusztának.

(KISLÉGHI 1911/b. 311-312.)

17. BICSKE (Fejér m.)

Vétel, a lelőköri-ményekről nincs adat.

hosszúfűlű kengyel pár, körmintás ezüst berakással
(KOVRIK 1955/a. 34.)

18. BIHARKERSZTES-LENCSÉSHÁT (Hajdú-Bihar m.)

Az ártándi bekötőúttól kb. 30 m-re É-ra nyitott homokbányában korai avar sírra bukkantak.

Lovas sír. Mélysége: 130 cm, vázhossz 170 cm. T: K 17' (1'eltérés É felé) - NY 49'. A váz jobb oldalán, vele azonos tájolásban kitömött részleges ló.

két hurkosfülü kengyel (nem egyformák)

karikás végű csuklós zabla

(MESTERHÁZY-MÓDY 1967. 52., MESTERHÁZY 1987. 222-232.)

19. BIJELO BRDO (Fehérrév, Jugoszlávia)

49. sír:

Lovas sír.

hosszúfülü kengyel pár

lószerszámdíszek

(SEOBA NARODA 1962. 107-108)

20. BIKÁCS (Tolna m.)

1895-ben vásárolta a Magyar Nemzeti Múzeum. A lelőkörülményekről adat nincs.

hosszúfülü kengyel, égett (l.sz.: MNM 15/1895.6.)

(KOVRIK 1955/a. 36., CSALLÁNY 1956.88.)

21. BOČAR (Bocsár, Jugoszlávia)

A Szasser gyűjteményből vásárolta a Szegedi Múzeum. Lelőkörülményekről nincsenek adatok.

hosszúfülü kengyel pár, égett

(KOVRIK 1955/a. 36.; CSALLÁNY 1956. 89., SEOBA NARODA 1962. 14.)

22. BODAJK (Fejér m.)

A leleteket a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolta. A lelőkörülményekről adatok nincsenek.

hurkosfülü kengyel (MNM lsz. 32/1903.6. FN.)

hosszúfülü kengyel pár (MNM lsz. 32/1903. 7. FN.)

Hosszúfülü kengyel (MNM 32/1903. 8.)

hosszúfülü kengyel (MNM lsz. 23/1908. 1. FN)

(KOVRIK 1955/a. 36., CSALLÁNY 1956. 89.)

23. BÓLY-SZIEBERT PUSZTA (Baranya m.)

21. sír:

Lovas (?) sír. Mélysége: 135 cm, hossza: 230 cm, szélessége 67 cm, T: NY-K. A váz nyak- és deréktájon erősen bolygatott.

A sír DK-i alsó sarka le volt mélyítve és ívelten kiszélesítve, benne:

hosszúfülü, bordás talpú kengyel pár

zabla szarvasagancs oldaltaggal

(PAPP 1962. 184-186., XXI.t.)

24. BÖLCSKE (Tolna m.)

Nagy László földbirtokos ajándéka a Magyar Nemzeti Múzeumnak. A lelőkörülményekre vonatkozó közelebbi adat nincs.

3 db kengyeltöredék (két kengyelhez tartoztak)

csikózabla

lószerszámdíszek

(l.sz.: MNM 37./1887. 1-21.)

- 2. sír/1887:**
„Összehányt-vetett ember- és lócsontok heverték benne s feldúlt állapotban lévén,
további kikutatását abbahagytam.”
(SZELLE 1891. 239.)
- 4. sír/1887:**
A sír leírása elég zavaros. Úgy tűnik, hogy két ember és egy ló maradványait tárták
fel itt.
(SZELLE 1891. 239.)
- 5-6. sír/1887:**
Összekeveredett ember- és lócsontok.
(SZELLE 1891. 239.)
- 7. sír/1887:**
Lovas sír, bolygatott.
csikózabla
hosszúfülű kengyel
(SZELLE 1891. 239.)
- 8. sír/1887:**
Lovas sír.
T: NY-K, a ló az elhunyt lábainál.
(SZELLE 1891. 239.)
- 11. sír./1887:**
Lovas sír. A ló a sír keleti végében.
zabla
hosszúfülű kengyel
hurkosfülű kengyel
(SZELLE 1891. 239., 242., GARAM 1982. 73., 75.,)
- 20. sír/1887:**
Lovas sír, bolygatott.
zabla egyik szára
(SZELLE 1891. 242.)
- 9. sír/1888:**
Lovas sír. A férfi és a ló váza egymás mellett feküdt.
(SZELLE 1891. 244.)
- 11. sír/1888:**
Lovas sír. A lelőköri körülményekről közelebbi adat nincs.
(SZELLE 1891. 244.)
- 7. sír/1889:**
Lovas sír. A lelőköri körülményekről közelebbi adat nincs.
zabla
kengyelek
lószerszámdíszek
(SZELLE 1891. 245.)
- 5. sír/1889:**
Férfisír lószerszámokkal, a lelőköri körülményekről több adat nincs.
kengyel
lószerszámdíszek
(SZELLE 1891. 244.)

25. BUDAKALÁSZ-DUNAPART (Pest m.)

- 1. sír:**
Lovas sír. Mélysége: 150 cm, szélessége: 90 cm. Bolygatott sír, az emberi váz mellett
lócsontok.
(ERDÉLYI 1977. 46., MRT 7. 1986. 3/16.)

2. sír:

Női sír. Hosszúsága: 120 cm (?), mélysége: 170 cm, T: D-É. A sírt az építkezés során feldúlták. A jobb lábszár belső oldalán ló medencecsontjának töredékét találták, rajta patinanyomokkal.

(ERDÉLYI 1977. 46., MRT 7. 1986. 3/16.)

12. sír:

Lósír. Mélysége: 175 cm, szélessége: 80 cm, T: ÉKK-DNYNY. Bolygatott. hurkosfülü kengyelpár

(ERDÉLYI 1977. 47., MRT 7. 1986. 3/16.)

19. sír:

Lovas sír? Mélysége: 140 cm, T: NYDNY-KÉK. A sírt kirabolták. zablatöredék

(ERDÉLYI 1977. 48., MRT 7. 1986. 3/16.)

21. sír:

Lovas sír? Hosszúsága: 186 cm, szélessége: 55 cm, mélysége: 110 cm, T: NYDNY-KÉK. Bolygatott sír, az emberi koponya bal oldalán ló lapockacsontja volt.

(ERDÉLYI 1977. 49., MRT 7. 1986. 3/16.)

33. sír:

Lósír. Mélysége 170 cm, T: É-D. Bolygatott. zabla

(ERDÉLYI 1977. 51., MRT 7. 1986. 3/16.)

Erdélyi István leletmenésétől D-re 1973-ban Tettamanti Sarolta újabb sírokra bukkant. A leletmentést 1987-ben folytatta. 1988-90-ben Pásztor Adrien és Vida Tivadar tárt fel újabb sírokat. Az eddig ismert több mint 1000 sírből 44 a kora avar kori lovas temetkezés. Tájolásuk: NY-K 260°-280°. A sírgödörök többsége gerendás szerkezetű, fával bélelt. Az elhunyt jobb oldalán, vele ellentétesen feküdt egészben eltemetett lova, illetve feltártak önálló lósírokat is. A sírok 3/4 részét kirabolták, a sírok felső harmadát a bányaműveléskor eldózerolták. (TETTAMANT 1988. 49., PÁSZTOR 1991. 277., Pásztor Adrien és Vida Tivadar szóbeli közlése)

26. BUDAPEST III. PUSZTADOMBI ÚT

Leletmentés során került elő 2 avar kori sír, az egyik lovas temetkezés volt. T: NY-K.

zabla

lószerszámveretek

(NAGY 1984. 68.)

27. BUDAPEST III. SZENTENDREI ÚT, FARKAS VILLA

VI. sz. végi - VII. sz. eleji temető, lovas sírok is. Fettich Nándor jelentése szerint: 15-20 emberváz, 3 lóváz.

hurkosfülü kengyelpár

(MNM lsz. 38/1931. 1-8., NAGY 1962. 74.)

Megjegyzés: Az újabb feltárások szerint ez és az előző lelőhely egy nagy avar temető két sírcsoportjához tartozik.

(NAGY 1987. 63.)

28. BUDAPEST III. SZŐLŐ U.

Lovas sír.

1949-ban csatornaásáskor került elő.

hosszúfülü kengyelpár

lószerszámveretek

(KOVRIK 1955/a. 33., NAGY 1962. 72., 172. jegyz.)

29. BUDAPEST XXI. (Csepel) II. RÁKÓCZI FERENC U. 289-295.

A Beton- és Vasbetonipari Vállalat budapesti Gyára Csepeli Gyáregységének területén földmunkák során korai avar lovas sírok kerültek elő.

zablák
kengyelek
lószerszámveretek
(NAGY 1978. 68.)

30. BUGYI-ŰRBŐPUSZTA (Pest m.)

8. sír:

Lovas sír. Mélysége: 145 cm, T: NY-K. A sír jobb oldalán feküdt a férfi, bal oldalán a ló, azonos tájolásban.

csikózabla
hurkosfülű kengyel
lószerszámveretek
(BÓNA 1957. 157.)

14. sír:

Lovas sír, feldúlt. Mélysége: 180 cm, T: NY-K. A sír jobb oldalán feküdt a férfi, bal oldalán a ló.

lószerszámdíszek
(BÓNA 1957. 158.)

22. sír:

Lovas sír, szétdőlt. Mélysége: 2 m, T: ? A férfivázból csak a jobb lábszár és a felkarcsontok voltak meg, a koponya töredéke a ló gerincén feküdt. A sír mellett 50 cm-re állkapocs nélküli koponya került elő. A ló vázából csak a hátsó lábak, a jobb oldali bordasor és a gerincoszlop nagyobb része maradt meg.

28. sír:

Lovas sír, szétdőlt. Hossza: 190 cm, szélessége: 130 cm, mélysége: 145 cm, T: ?
bőr- és szíjmaradványok a ló mellső combján
(BÓNA 1957. 159.)

31. CIKÓ (Tolna m.)

109. sír:

Lovas sír. A férfiváz lábai erősen szétterpesztve. T: NY-K. Tőle jobbra a ló ellentétes, K-NY tájolásban.

csikózabla
hosszúfülű, alma alakú kengyel
hosszúfülű, kerek aljú kengyel lant alakú függesztő füllel
(SOMOGYI 1984. 45.)

172. sír:

Lovas sír. Férfiváz. T: Ny-K, tőle jobbra, ellentétes K-NY-i tájolású lóváz.

agancs pofarudas zabla
hosszúfülű, alma alakú kengyelpár
(SOMOGYI 1984. 48.)

228. sír:

Lovas sír. Férfiváz T: ÉNY-DK, a ló a hasán feküdt. T: NY-K.

csikózabla
hosszúfülű, kerek talpú kengyelpár
lószerszámveretek
(SOMOGYI 1984. 50.)

552. sír:

Lovas sír. Az ember és a ló váza közvetlenül egymás mellett feküdt.
agancs (?) pofarudas zabla (a pofarudak hiányoznak)
hurkosfülü, kerek aljú kengyelpár
lószerszámdíszek
(SOMOGYI 1984. 65.)

A/1=553. sír:

Lovas sír. Kiss Józseftől 1930-ban megvásárolt leletek.
hosszúfülü, alma alakú kengyelpár
lószerszámdíszek
(SOMOGYI 1984. 65.)

32. CSABDI (Fejér m.)

A lelőkörményeket nem ismerjük.
hosszúfülü kengyelpár
(CSALLÁNY 1956. 97., BÓNA 1971. 240., 18. kép)

33. CSABRENDEK (Veszprém m.)

A lelőkörmények ellentmondásosak.
hosszúfülü, ezüstberakásos kengyelpár, égésnyomok nélkül
(MRT 3. 1970. 55., 57., 14. kép)

34. CSÁKBERÉNY (Fejér m.)

76. sír:

Mélysége: 100 cm. Tőle NY-ra 1 méterrel bolygatott lócsontváz, mélysége: 130 cm.
lószerszámdíszek
(László Gyula közlése)

78. sír:

Mélysége: 110. cm. A sír környékén 30-80 cm mélységben széthányt lócsontok.
zabla
(László Gyula közlése, lsz. IKM 10240)

85. sír:

Felnőtt sírja, bolygatott, 110 cm mélyen lócsontváz részek. A sír a 86. sír közvetlen közelében volt, attól 1 méterre NY-ra.
(László Gyula közlése)

86. sír:

Lovas sír. Bolygatott. Mélysége: 140 cm.
hosszúfülü kengyelpár
lószerszámdíszek
Megjegyzés: az ásató lócsontokról nem ír, úgy véli, a 85-ös és a 86-os sír összetartozik. Kovrig Ilona a 86-os sírt lovas sírnak nevezi, a 85-ösről nem ír.
(László Gyula közlése, KOVRIG 1955/a. 34., l.sz. IKM 10149)

89. sír:

Mélysége: 140 cm.
hurkosfülü kengyelpár
zabla
A sír mellett lósír. Mélysége: 120 cm.
Megjegyzés: az ásató feljegyzéseiből nem derül ki, hogy az ember és a ló közös sírgödörben volt-e.
(László Gyula közlése)

108. sír:

Mélysége: 90 cm. „Kisgyermek.” A közelben bolygatott lócsontok.
(László Gyula közlése)

- 119. sír:**
 Lovas sír?
 zabla
 lószerszámdíszek
 (László Gyula közlése, KOVRIG 1955/a. 34., l.sz. IKM 10263)
- 141. sír:**
 Lovas sír. Mélysége: 150 cm, bolygatott. A ló a váz jobb oldalán, tehát a sír NY-i felében feküdt, az emberrel ellentétes tájolásban.
 zabla
 hosszúfülű kengyelpár
 lószerszámdíszek
 (László Gyula közlése, KOVRIG 1955/a. 34., l.sz. IKM 10632)
- 150. sír:**
 Lovas sír. Mélysége: 160 cm. A férfiváztól É-ra bolygatott lóváz.
 (László Gyula közlése)
- 210. sír:**
 Mélysége: 100 cm.
 agancs pofarudas zabla
 (László Gyula közlése, KOVRIG 1955/a. 34., l.sz. IKM 10670)
- 228. sír:**
 Mélysége: 190 cm. Bolygatott. A sírtól K-re 5 méterrel bolygatott lósír.
 (László Gyula közlése)
- 232. sír:**
 Mélysége: 170 cm. Bolygatott. A sírtól 7 méterre bolygatott lósír.
 (László Gyula közlése)
- 245. sír:**
 Mélysége: 180 cm. Bolygatott. A sírtól K-re 1 méterrel 170 cm mély, bolygatott lósír.
 lószerszámdíszek
 (László Gyula közlése, l.sz. IKM 10870)
- 247. sír:**
 Bolygatott. A sírtól K-re 3 méterrel bolygatott lóváz. Mélysége: 210 cm.
 lószerszámdíszek
 (László Gyula közlése, KOVRIG 1955/a. 34., l.sz. IKM 10872)
- 272. sír:**
 Lovas sír. Bolygatott. A férfisír mélysége: 150 cm, szélessége 65 cm, hosszúsága: 205 cm. A lósír a sírtól 10 cm-re, mélysége: 120 cm, szélessége: 80 cm, hosszúsága: 230 cm.
 zabla
 hosszúfülű kengyelpár
 Megjegyzés: a temető feltárását a 257. sírtől László Gyula végezte.
 (László Gyula közlése, KOVRIG 1955/a. 34., l.sz. IKM 10935)
- 296. sír:**
 Lovas sír.
 hosszúfülű kengyel
 lószerszámdíszek
 (KOVRIG 1955/a. 34.)
- 318. sír:**
 Mélysége: 130 cm, szélessége: 60 cm, hosszúsága: 160 cm. Vasútépítéskor a sír fele megsemmisült. A sír földjében 80 cm mélyen hosszúfülű kengyelt találtak.
 (László Gyula közlése, KOVRIG 1955/a. 34., l.sz. IKM 11291)

327. sír:

Lósír: A koponyánál bolygatva. Mélysége: 190 cm, szélessége: 80 cm, hosszúsága: 185 cm.

zabla

hosszúfülű kengyelpár

lószerszámdisz töredékei

(László Gyula közlése, KOVRIG 1955/a. 34., l.sz. IKM 11298)

373. sír:

Bolygatott. Mélysége: 130 cm, szélessége: 55 cm, hosszúsága 170 cm. Tőle balra 31 cm-re a vele nyilván összetartozó 374-es számú lósír.

374. sír:

Mélysége: 120 cm, szélessége: 85 cm, hosszúsága: 170 cm.

zabla

hosszúfülű kengyelpár

(László Gyula közlése, l.sz. IKM 11328)

Szórványleletek a temetőből:

zabla

hosszúfülű kengyelpár

(László Gyula közlése, l.sz. IKM 10853)

Megjegyzés: A leltári szám alapján ez a kengyelpár szerepel A népvándorlás kora Belgiumban és Magyarországon (Székesfehérvár 1979. 43) című kiadványában, mint a 219. sírből származó lelet.

35. CSENGELE-FEKETEHALOM (Csongrád m.)

93. sír:

hosszúfülű kengyelpár

csikózabla

(KOVRIG 1955/a. 34.)

94. sír:

hosszúfülű kengyel

(KOVRIG 1955/a. 34., a lelet közöletlen, a Szegedi Múzeumban van. l.sz.: 53. 30. 164-165.)

95. sír:

hurkosfülű kengyel

(TÖRÖK 1980/81. 55., 58., XIII. t. 9.)

36. CSENGELE-JÓJÁRT (Csongrád m.)

Lószerszámlelet: „Gödörben csomóra hányva” lelték.

2 kengyel

2 zabla

Férfisír. A fenti gödörtől 22 m-re keleti irányban. T: É-D.

nyeregmaradványok

(CSALLÁNY 1939. 9-11., 17., CSALLÁNY 1953. 135-136., CSALLÁNY 1956. 98.)

37. CSENGÖD (Bács-Kiskun m.)

Máglyalelet. Földmunkák során találták 70 cm mélyen egy kupacban. Sírnak, emberi vagy állati csontváznak nyomát nem találták.

csikózabla

hosszúfülű kengyelpár, szíjbújtatója fölött szorítószervek

lószerszámdiszek

(KOVRIG 1945. 10-13., SÓS 1961. 21. kép)

38. ČOKA (Csóka, Jugoszlávia)

45. sír:

Lovas sír. Sírmélység: 170-200 cm, T: É-D. Az emberváz ferdén mélyülő fülkében, a lóváz az emberváz fejtől É-ra 30 cm-re, az emberváz szintjénél magasabban, T: D-É.

zabla

hosszúfülű, kerek talpú kengyelpár, az egyik szétporladt

lószerszámdíszek

(LÁSZLÓ 1943. 66-72., IX-X. t., KOVRIG-KOREK 1960. 261-262., 265. 4. ábra, 269. 5. ábra, 275. 6. ábra., XCV. t. 1-10., 18-19., XCVI-XCVII. t., XCVIII. t. 1-10., XCIX. t. 1-5., CI. t. 3., 6., 8-11.; CV. t. 3-4., 6., BÓNA 1979. 22-23.)

46. sír:

Női sír a férfiváztól jobbra 150 cm-re. T: É-D, vázhossz: 155 cm. A jobb válltól 16 cm-re egy lókoponya szájában zablával.

(LÁSZLÓ 1943. 66-72., IX-X. t., KOVRIG-KOREK 1960. 262., CII. t. 12., 15., BÓNA 1979. 22-23.)

Megjegyzés: a lókoponya minden bizonnyal a 47/b. sír részlegesen eltemetett lováé.

47/a. sír:

Lósír. A 45. és a 46. sírtól É-ra, a 45. sír mögött részlegesen eltemetett ló szétdült csontokkal.

(LÁSZLÓ 1943. 66-72., IX-X. t., KOVRIG-KOREK 1960. 262., BÓNA 1979. 22-23.)

47/b. sír:

Lósír. Koponya nélküli részleges lovas temetkezés. Koponyáját az első „turkálók” hányhatták ki a sírból.

nyeregborító csontlemez

lószerszámdíszek

(LÁSZLÓ 1943. 66-72., IX-X. t., KOVRIG-KOREK 1960. 263., XCV. t. 20., 23., 25., XCVIII. t. 11-13., 15., XCIX. t. 6-10., 12-15., 19., CI. t. 1., 4-5., BÓNA 1979. 22-23.)

Megjegyzés: BÓNA István szerint (1979. 22-23.) csak a 45. sír és a 47/b. sír tartozott össze, tehát egy előkelő férfit temettek el egy teljes és egy részleges lóval. A 46. női sírt egy évszázaddal későbbinek tartja fülbevalója miatt, a 47/a. jelű részleges lovat pedig melléklet nélkülisége, valamint feltehetőleg a Szegvár-sárpoldali lovas sírral való tökéletes párhuzam miatt választja külön. Azonban MESTERHÁZY Károly nemrég igen szegényes korai avar sírt közölt három részleges lóval (1987. 219-245.), Lőrinczy Gábor pedig Szegvár-Oromdűlön talált a 33. sírban egy egész és két részleges lovat (LŐRINCZY 1982. 72.).

39. CSOLNOK-SZEDRES (Komárom-Esztergom m.)

Kb. kilenc sírt bolygattak meg földmunkák alkalmával. Lovas temetkezésre utaló leleteket is találtak. A lelőköri körülményekről többet nem tudunk.

csikózabla

hosszúfülű kengyel

hurkosfülű kengyel

(KOVRIK 1955/a. 34., MRT 5. 1979. 3/2.)

40. CSÖKMŐ (Hajdú-Bihar m.)

A lelet hídépítés közben a Körös mellett került elő.

hosszúfülű kengyelpár

(CSÉPLŐ 1897. 437-438., KOVRIG 1955/a. 36.)

41. DÁVOD (Bács-Kiskun m.)

Összesen 13 sír volt, ebből 4 lovas sír, részletes leírást nem közöltek.

kerek aljú, hurkosfülü kengyelek, 5 db

zabla, 2 db

(GUBITZA 1908. 419., 1-11. ábra, GURITZA-TRENCSENYI 1908. 54., 26-27. tábla, GERE 1983. 5-7., IV. t.)

42. DESZK-G (Csongrád m.)

8. sír:

Lovas sír. Fülkesír, sírmélység a váz fejénél: 180 cm, a váz lábánál: 270 cm, sírhosszúság: 230, sírmélység: 70 cm, a sírban teljes lócsontváz volt, de hogy a férfiváz mely részén, azt nem sikerült tisztázni, a ló a hasán feküdt.

lószerszámdíszek

hurkosfülü kengyelek

zabla

(CSALLÁNY 1939. 127.)

16. sír:

Lovas sír. Férfi. Sírmélysége: 160 cm, a váz hossza: 172 cm. A lósír hossza: 260 cm, szélessége: 120 cm, mélysége: 90 cm. T: K-NY, a ló- és a férfiváz egymáshoz való viszonyára nincs adat.

zabla

kengyelpár

(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

18. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 210 cm, szélessége: 70 cm, mélysége: 120 cm. A férfiváz hossza: 167 cm, T: K-NY, a csontváz fölött ló- és marhacsontváz a sír földjében.

zabla

kengyel

(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

21. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 230 cm, szélessége: 70 cm, mélysége: 110 cm, a váz hossza: 158 cm, T: K-NY,

a lovat a sír földjében találták.

zabla

(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

23. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 180 cm, szélessége: 60 cm, mélysége: 90-140 cm, a váz hossza: 158 cm, T: K-NY, a váz felett ló-, marha- és birkacsontok.

kengyelpár

(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

30. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 500 cm, szélessége: 80 cm, mélysége: 160-260 cm, a váz hossza: 156 cm, T: K-NY, „akna-sír” = fülkesír, a váz fejénél volt a ló.

zabla

kengyel

(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

31. sír:

Lovas sír? Hosszúsága: 200 cm, szélessége: 70 cm, mélysége: 120 cm, a női váz hossza: 147 cm, T: ÉNY-DK.

A váz felett a sír földjében sok ló-, borjú- és birkacsont volt.

(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

33. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 180 cm, szélessége: 70 cm, mélysége: 90 cm, a váz hossza: 155 cm, T: K-NY.

A sír földjében a váz felett lókoponya.

zabla maradványai

(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

34. sír:

Lovas sír? Hosszúsága: 200 cm, szélessége: 60 cm, mélysége: 80 cm, a váz hossza: 162 cm, T: K-NY.

A sír földjében kevés lócsont.

(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

36. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 160 cm, szélessége: 70 cm, mélysége: 120 cm, a váz hossza 123 cm. T: K-NY. A váz bal oldalán ló csontváza.

2 db zabla

lószerszámdíszek

(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

38. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 400 cm, szélessége: 90 cm, mélysége: 110-210 cm, a váz hossza: 153 cm. T: K-NY. Fülkesír? A koponya felől a ló maradványai.

kengyelpár

zabla

kengyel

(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

39. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 380 cm, szélessége: 70 cm, mélysége: 110-200 cm, T: K-NY. Fülkesír?

A váz fejénél lócsontváz.

kengyel

(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

46. sír:

Lovas sír? Hosszúsága: 220 cm, szélessége: 70 cm, mélysége: 110 cm, a váz hossza: 168 cm, T: K-NY.

kengyel

(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

52. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 220, szélessége: 60 cm, mélysége: 80 cm, a váz hossza: 155 cm.

a sír földjében egy kengyel

és csont pofarudas zabla

(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

43. DESZK-H (Csongrád m.)

2. sír:

Lovas sír? A lelkörülményekre vonatkozó adat nincs.
zabla töredékei
kengyel töredékei
(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

4. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 220 cm, szélessége: 80 cm, mélysége: 150-250 cm, a váz hossza 160 cm. „Akna-sír” = fülkesír, a váz lába felől lókoponya.
kengyel töredéke
(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

8. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 260 cm, szélessége: 80 cm, mélysége: 110-170 cm, a váz hossza: 162 cm, T: K-NY. Fülkesír? A ló maradványai a váz lába felől.
(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

17. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 400 cm, szélessége: 80 cm, mélysége: 110-170 cm, a váz hossza: 148 cm, T: K-NY. „Akna-sír” = fülkesír, a váz lába felől a ló maradványa.
zabla
(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

18. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 460 cm, szélessége: 80 cm, mélysége: 120-220 cm, T: ÉK-DNY. „Akna-sír” = fülkesír, a koponya mellett egészben eltemetett ló maradványai, a nyakcsigolyák mellett egy másik ló koponyája.
zabla
kengyelpár
lószerzámdíszek
(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

20. sír:

Lovas sír? Mélysége: 110 cm, több adat nem ismert.
(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

22. sír:

Lovas sír. Szélessége: 150 cm, mélysége: 120-170 cm, a váz hossza: 180 cm. A váztól 80 cm-re lócsontváz.
zabla
kengyel
(Szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattár, Móra hagyaték)

44. DESZK-T (Csongrád m.)

20-21. sír:

Egymás mellett K-NY tájolásban férfiváz és lóváz.
(CSALLÁNY 1968. 60-61, Abb. 5., 63, közöletlen)

42. sír:

Lovas sír. Fülkesír. Az emberi váz fülkében, „lábbal” lefelé, az aknasírban lévő lóváz az emberi vázzal ellentétes tájolásban.
(KISS 1962. 154., CSALLÁNY 1968. Abb. 7., 65.)

45. DÉVAVÁNYA-KÖLESHALOM (Békés m.)

75. sír:

Lovas sír. Mélysége: 120 cm, az emberi váz lábainál egy lókoponya. Több adat a lelkörülményekről nem ismert.
zablatöredékek
hurkosfülü kengyelpár
(KOVRIK-KOREK 1960. 289., KOVRIG 1975. 136., fig. 7.)

46. DEVÍNSKA NOVÁ VES (Dévényújfalú, Csehszlovákia)

Szórvány a temetőn kívülről. Máglyalelet:
hosszúfülű kengyel
(EISNER 1952. 108., KOVRIG 1955/a. 36.)

173. sír:

Lovas sír. Ellipszis alakú sír, lóváz az emberi váz jobb oldalán, ellentétes tájolásban.
hosszúfülű kengyel
(EISNER 1952. 55., 29. t. 14., 110. t. 5.)

48. DUNAÚJVÁROS-ALSÓFOKI PATAK, BÉKE VÁROSRESZ (Fejér m.)

Az avar korban végig használt temetőben 40 lovas sírt találtak, amelyek egy része korai. Vannak köztük önálló lósirok is, ill. az elhunytal közös sírba temetett lovak.
(FÜLÖP 1984/a. 70., 1984/b. 16-19.)

48. ELŐSZÁLLÁS-ÖREGHEGY (Fejér m.)

Lovas sír.

T: NY-K, bolygatott.
pofarudas zabla
hosszúfülű kengyel
lószerzámdíszek
(MAROSI-FETTICH 1936. 28., KISS 1962. 154., (mindkettőben Előszállás-Bajcsihegy néven) BÓNA 1971. 242.)

49. ESZTERGOM-NAGYHEGY (Komárom-Esztergom m.)

Vétel, a lelőköriülmények nem ismertek.
2 db csikózabla
hosszúfülű kengyel
(KOVRIG 1955/a. 36., MRT 5. 1979. 8/139., 40. t. 5., 7., 9., 10.)
Megjegyzés: A Régészeti Topográfia szerint a lelőhely pontosan nem azonosítható.

50. FEJÉR MEGYE

Szórvány leletek. Valamennyi jó megtartású, felületükön égésnyomok, kivéve a 34., 1903. 1. leltári számú kengyelt.
hosszúfülű kengyel (MNM 10.1898.3 FN)
hosszúfülű kengyel (MNM 8.1900.3. FN)
(mindkettő azonos leltári számon)
hosszúfülű kengyel (MNM 45.1903.1. FN)
hurkosfülű, kerek talpú kengyel (MNM 34.1903.1.)

51. FEKETIC (Bácsfeketehegy, Jugoszlávia)

A sírokat 1906-ban találták. Több sírban voltak lócsontok is. Pontosabb leírás sajnos nincs.
hurkosfülű kengyel töredéke
hurkosfülű kengyel
zablarika
(GUBITZA 1908. 419-420., HAMPEL 1905. II. 718-719., 1. ábra, FETTICH 1926. 61. 21. ábra, SEOBA NARODA 1962. 40., 41., GERE 1983. 1-2., I. t.)

52. FELNAC (Fönlak, Románia)

Lovas sír. A lelőköriülményekről értékelhető adatok nincsenek. Ember- és lócsontokkal összekeveredve számos préselőminta került elő. 1899-ben 26 db került közülük múzeumba, majd egy évvel később még 16 db jutott az aradi Kölcsey-Egyesület birtokába.
(HAMPEL 1900. 117-123., DÖMÖTÖR 1901. 62-66. FETTICH 1926. 32., IV-V. t.)

53. FÜLE (Fejér m.)

Hosszúfülű kengyel, lelőkörülmények ismeretlenek.
(BÖRZSÖNYI 1908. 183., KOVRIG 1955/a. 36., BÓNA 1971. 240.)

54. GÁTÉR (Bács Kiskun m.)

193. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 230 cm, szélessége: 120 cm, mélysége: 184 cm. A ló az ember bal oldalán, párhuzamosan, felső teste egy padmalyba volt betolva.
hosszúfülű kengyelpár
csikózabla
lószerszámdíszek
(KADA 1906. 207-208., KOVRIG 1955/a. 34.)

212. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 225 cm, szélessége: 120 cm, mélysége: 200 cm. A férfiváz bal oldalán lócsontváz padmalyban.
csikózabla
lószerszámdíszek
(KADA 1906. 214-215.)

219. sír:

Lovas sír? Feldúlt.
zabla
(KADA 1906. 219.)

239. sír:

Lovas sír. A ló padmalyban.
csikózabla
hosszúfülű kengyelpár
lószerszámdíszek
(KADA 1908. 330-331., KOVRIG 1955/a. 34.)

55. GERLA (Békéscsaba)

1. sír:

Férfisír, a lábnál lószerszámokkal. T: É-D.
csikózabla
hurkosfülű, ívelt, bordás talpú kengyelpár
lószerszámdíszek
(KÜRTI 1990. 80.)

56. GÎMBAȘ (Marosgombás, Románia)

9. sír:

Lovas sír.
csikózabla
hurkosfülű kengyelpár
(HOREDT 1958. 77. (fig.14.), 99.)

57. GYARMAT-KIRÁLYDOMB (Veszprém m.)

Szórványelet.
csikózabla
hosszúfülű kengyelpár
(MRT 4. 1972. 32/3.)

58. GYÖR-MÉNFOCSANAK (Ménfő, Győr-Moson-Sopron m.)

Ajándék, a lelőkörülmények ismeretlenek.
hosszúfülű kengyel
hurkosfülű kengyel
(FETTICH-NEMESKÉRY 1943. 6., V.t., KOVRIG 1955/a. 37.)

59. GYÖNK-VÁSÁRTÉR (Tolna m.)

25. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 200 cm, szélessége: 60 cm, mélysége: 110 cm, a váz hossza: 200 cm, T: NY-K. A már bolygatott lóváz a férfiváz fölött feküdt.

zabla

(ROSNER 1970. 61.)

38. sír:

Lovas sír? Hosszúsága: 230 cm, szélessége: 70 cm, mélysége: 160 cm, T: NY-K. Teljesen földült sír, erős gerendaszerkezet nyomai figyelhetők meg, négy hatalmas cölöplyukkal.

zabla

hurkosfülü kengyelpár

lószerzőmveretek

(ROSNER 1970. 71., V.t. 2-4., VI. t.)

96. sír:

Férfisír. Hosszúsága: 197 cm, szélessége: 60 cm, mélysége: 226 cm, a váz hossza: 140 cm, T: NY-K. Részben bolygatott sír, hozzá tartozhatott a 97. sírban eltemetett ló.

(ROSNER 1970. 119)

97. sír:

Lósír. Hosszúsága: 210 cm, szélessége: 60 cm, mélysége: 257 cm, a váz hossza: 220 cm, T: NY-K. Részlegesen eltemetett ló. „a lovat nyársra húzták, mert a sír falában ferde cölöplyuk volt megfigyelhető.”

lószerzőmveretek

Megjegyzés: Rosner Gyula előzetes jelentése akkor jelent meg, amikor a koponyán lévő leleteket még nem restaurálták, ezért azokat nem írta le.

(ROSNER 1971/72. 120., I.t. 38-51.)

130. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 230 cm, szélessége: 155-165 cm, mélysége: 90 cm, a váz hossza: 82 cm?, T: NY-K. Erősen feldült sír gerendaszerkezet nyomaival. A lóváz a férfiváz jobb oldalán volt, vele azonos tájolásban.

zabla

lószerzőmveretek

(ROSNER 1971/72. 140., IV.t.)

151. sír:

Lósír. Hosszúsága: 200 cm, szélessége: 60 cm, mélysége: 110 cm, a váz hossza: 200 cm, T: K-NY.

zabla

kengyelpár

lószerzőmveretek

(ROSNER 1971/72. 154.)

175. sír:

Lósír. Hosszúsága: 170 cm, szélessége: 80 cm, mélysége: 85 cm, a váz hossza: 170 cm, T: K-NY. A sír teljesen fel volt dülva.

lószerzőmveretek

(ROSNER 1971/72. 170.)

306-307. sír:

Lovas sír.

A 306. sír hosszúsága: 185 cm, szélessége: 70 cm, mélysége: 100 cm, T: K-NY. Teljesen feldült.

A 307. sír hosszúsága: 220-265 cm, szélessége: 60-95 cm, mélysége: 120 cm, T: NY-K. Teljesen feldült.

A 306. sírban melléklet nem volt.

307. sír: lószerszámdíszek
(ROSNER 1973/74. 163-164.)

60. GYULA-SZENTBENEDEK (Békés m.)

Lovas sír. 4 lábnyi (kb. 120 cm) mélységben egy emberváz és mellette a lóváz.
elmállott vaskengyel
zabla
(MOGYORÓSSY 1870. 280-282., CSALLÁNY 1956. 120.)

61. HAJDÚDOROG-VÁROSKERT U. 5-7. (Hajdú-Bihar m.)

1. sír:

Lovas sír. Teljes lóváz az emberi váz jobb oldalán, ellentétes tájolásban.
(KRALOVÁNSZKY 1958. 36., KISS 1962. 154.)

62. HALIMBA (Veszprém m.)

124. sír:

A sírt kirabolták.
hosszúfülű kengyel
hurkosfülű kengyel
(TÖRÖK 1966. 69-80.)

63. HÓDMEZŐVÁSÁRHELY-4. SZ. TÉGLAÉGETŐ (Csongrád m.)

Lovas sír. 1954-ben talált korai avar sírlelet. A lelőköriülményekről pontos adatok
nincsenek.
lószerszámdíszek
(CSALLÁNY 1956. 125.)

64. HÓDMEZŐVÁSÁRHELY-SZÁRAZÉR-SÁMSONOLDAL (Csongrád m.)

Lovas sír. Hosszúsága: 190 cm, szélessége: 120 cm, mélysége: 190 cm, T: DK-ÉNY.
Az emberi váz felső részét a földmunkák során szétdúlták. A lovat részlegesen
temették el anatómiai rendben a sírgödörbe helyezve.
csikózabla töredéke
(KOREK 1942. 156-158., XII.)

65. HÖGYÉSZ-SZŐLŐHEGY (Tolna m.)

Lovas sír.
csikózabla
hosszúfülű vaskengyel
hurkosfülű vaskengyel
lószerszámveretek
Megjegyzés: a lelet a Szenenits Bódogtól 1895-ben vásárolt Tolna megyei ismeret-
len lelőhelyű síregyüttesek anyagához tartozott. A lelőhely megnevezésekor Bóna
István meghatározására hagyatkozom.
(WOSINSZKY 1896. 985-986., KISS-SOMOGYI 1984. 181., 96. tábla 1-9., BÓNA
1984/b. 10., KOVRIG 1955/a. 37.)

66. IMREHEGY (Bács-Kiskun m.)

„Temetkezési lóáldozat helyén előkerült” korai avar
kengyel
zabla
(TÓTH 1983. VII. sz. tábló)

**67. ISZKASZENTGYÖRGY-KINCSES BÁNYA, BITÓI KÜLFEJTÉS
(Fejér m.)**

Földmunka alkalmával megbolygatott leletek.
hosszúfülű kengyel
(KOVRIK 1955/a. 36., BÓNA 1971. 273.)

68. JÁSZAPÁTI (Jász-Nagykun-Szolnok m.)

A lelőhelyről Kovrig Ilona hosszúfülű kengyelpárt és egy kopját közölt. (MNM l.sz. 1962. 31. 1-2.) Ezen kívül a Nemzeti Múzeum még egy zablát is őriz Jászapáti lelőhely megjelöléssel. (MNM l.sz. 62. 92. 1.)
(KOVRIK 1955/a. 36.)

69. JUTAS (Veszprém m.)

121. sír:

Lovas sír. T: NY-K. Lóváz az emberi váz bal oldalán.
zabla

hosszúfülű kengyelpár
lószerszámdíszek

(RHÉ-FETTICH 1931. 26., IV.t. 1-11., V.t. 15-28., 7. ábra, KOVRIG 1955/a. 34.)

173. sír:

Lovas sír. T: NY-K. A lelőköri körülményeket nem rögzítették pontosan.

hosszúfülű kengyelpár

(RHÉ-FETTICH 1931. 33., II.t. 11-13., IV.t. 30-31.)

Megjegyzés: KISS Attila (1962.) és az őt idéző MESTERHÁZY Károly (1987. 234.)
a 173. sírt részleges lovas sírnek tartja.

70. KABA (Hajdú-Bihar m.)

Lovas sír. Mélysége: 240 cm, a váz hossza: 176 cm, T: É-D. A lóváz az emberi váz bal oldalán, ellentétes tájolásban.

zablatöredék

hosszúfülű kengyel

(ZOLTAY 1929. 38-40., 9. ábra: CSALLÁNY 1963. 21-25.)

71. KAJDAC S-KISKAJDACS (Tolna m.)

Lovas sír. A lelőköri körülményekről adat nincs.

csikózabla

hurkosfülű kengyel

hosszúfülű kengyel

lószerszámdíszek

(KOVRIK 1955/a. 35.)

72. KÁLOZ-NAGYHÖRCSÖGPUSZTA (Fejér m.)

15×15 méteres területen 26 sír, köztük 3 ló sír. A 3 ló sír érdekessége, hogy egymáshoz közel kerültek elő, mégis háromféle temetkezési módot képviselnek: a ló az ember mellett jobb oldalon, ellentétes tájolással; ill. a harcos lábától induló gödörben, ellentétes tájolásban fekvő önálló ló sír.

(FÜLÖP 1978. 70.)

73. KÁPOSZTÁSMEGYER HATÁRA (Budapest, IV. kerület)

A váci országút mellett földmunkák végzése közben máglyás temetkezésre utaló leleteket találtak.

hosszúfülű kengyelpár

csikózabla

(KOVRIK 1955/a. 37., CSALLÁNY 1956. 92., NAGY 1962. 74., 114/206. j.)

Megjegyzés: Csallány Dezső tévesen Békásmegyér lelőhellyel közli.

74. KÁPOSZTÁSMEGYER-TÉGLAGYÁR (Budapest, IV. kerület)

A lelőköriülményekről nincsenek adatok.

hosszúfülü kengyel, égett

(KOVRIK 1955/a. 37., NAGY 1962. 74, 114/206. j.)

Megjegyzés: Kovrig Ilona kengyelpárról ír, a múzeumban azonban csak egy kengyel található. (I.sz.: MNM 5/1928. 1.) Az 1975-ös stockholmi kiállítás katalógusában szerepel egy kengyel és egy kopja Rákospalota, Békásme gyer lelőhellyel (Hunner, Germaner, Avarer 1975. 10. kép), ugyanez a fotó később BÓNA István-nál Káposztásme gyer-Téglagyár aláírással jelent meg (1984/a. 61. kép). A fotó a fenti leltári számú kengyelt ábrázolja.

75. KÁPTALANTÓTI-BODÓK (Veszprém m.)

20. sír:

Lósír, mélysége: 94 cm, T: NY-K. Kirabolt.

lószerszámdíszek

(BAKAY 1973. 24., XXVII., XXVIII. tábla)

21. sír:

Lósír, mélysége: 157 cm, T: NY-K. Kirabolt.

lószerszámdíszek

csontlemez töredékek

(BAKAY 1973. 24., XXIX. tábla, XXX. tábla 1-15.)

24. sír:

Lósír, mélysége: 121 cm, T: NY-K. Kirabolt.

lószerszámdíszek

nyeregdíszek

(BAKAY 1973. 24., XXXIII-XXXVI. tábla)

31. sír:

Lósír? Mélysége: 110 cm, T: ÉK-DNY (?) Kirabolt, a sírban csak lócsont volt.

lószerszámdísz

(BAKAY 1973. 24., 16. ábra, XXXVIII. tábla 25-27.)

38. sír:

Lósír, mélysége: 125 cm, T: ÉK-DNY. Kirabolt.

lószerszámdíszek

(BAKAY 1973. 35., XLV. tábla 1-15.)

76. KEHIDAKUSTÁNY-KÖZPONTI TSZ MAJOR (Zala m.)

67. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 305 cm, szélessége: 160 cm, T: NY-K. Kettős embersír, a férvíváztól balra, egyazon sírgödörben, azonos tájolásban feküdt a női váz. A férvíváztól keletre, vele azonos tájolásban, külön sírgödörben volt a teljes lóváz. A két sírgödört 50 cm magas, 35 cm széles földpadka választotta el. A lósír hossza: 210 cm, szélessége: 130 cm.

csikózabla

hurkosfülü, bordás talpú kengyel pár

Közöletlen, Szőke Béla Miklós szóbeli közlése.

77. KISZOMBOR-E (Csongrád m.)

1. sír:

Lovas sír. Lóváz az emberi váz bal oldalán, ellentétes tájolásban.

hurkosfülü kengyel pár

lószerszámdíszek

(MÓRA 1932. 8., 1. kép)

78. KOMÁRNO (Révkomárom-Munkásnegyed, Csehszlovákia)

1976-77-ben családi ház alapozásakor mentették meg egy avar temető 33 sírját. A temető lovas sírjai kiraboltak, a sírok tájolása NYÉNY-KDK, a lóváz minden esetben az emberi váz bal oldalán, azonos tájolásban volt.

10. sír:

Lovas sír, mélysége: 225 cm, hossza: 230 cm, szélessége: 120 cm, T: NYÉNY-KDK. (TRUGLY 1982. 9-10., 29., II.t.)

19. sír:

Lovas sír, hossza: 250 cm, szélessége: 140 cm, mélysége: 240 cm, T: NY-K. (TRUGLY 1982. 14-15, 32., V.t.)

23. sír:

Lovas sír, hossza: 265 cm, szélessége: 170 cm, mélysége. 230 cm, T: NYÉNY-KDK. lószerszámdíszek (TRUGLY 1982. 17., 33., VI. t.)

28. sír:

Lovas sír? Hossza: 250 cm, szélessége: 120 cm, mélysége: 255 cm, T: NYÉNY-KDK. Mérete alapján lovas sír lehetett. A szerző jelképes temetkezést feltételez. (TRUGLY 1982. 21., 34., VII.t.)

32. sír:

Lovas sír, hossza: 260 cm, szélessége: 180 cm, mélysége: 255 cm, T: NYÉNY-KDK. (TRUGLY 1982. 22-23., 35., VIII.t.)

79. KÓTAJ (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)

Lovas sír. A lelőköri körülményekre nincs adat.

csikószabla

hurkosfülü kengyelpár

(HAMPEL 1902. 299-300., CSALLÁNY 1956. 146., BÓNA 1986/a. 76.)

Megjegyzés: Bóna István szerint máglyalelet a kengyelen égés nyomokkal.

80. KŐLESD (Tolna m.)

Lovas sír. A lelőköri körülményekre nincs adat.

csikószabla

hosszúfülü kengyelpár

lószerszámdíszek

(KOVRIK 1955/a. 35.)

81. KÖMLÖD (Komárom-Esztergom m.)

Lovas sír? Lelőköri körülményekről nincs adat.

lószerszámveretek

(HAMPEL 1905. II. 361., KOVRIG 1955/a. 36.)

82. KÖRNYE (Komárom-Esztergom m.)

20. sír:

Lósr. Hosszúsága: 120 cm, T: ÉÉK-DDNY, bolygatott.

hosszúfülü kengyelpár

(SALAMON-ERDÉLYI 1971. 16.)

37. sír:

Lósr. Mélysége: 190 cm, a váz hossza: 170 cm, T: K-NY, bolygatott.

hosszúfülü kengyelpár

(SALAMON-ERDÉLYI 1971. 17.)

- 43. sír:**
Lósír. Hosszúsága: 190 cm, szélessége: 195 cm, T: K-NY.
zabla
hurkosfülü kengyelpár
vas lószerszámveretek
(SALAMON-ERDÉLYI 1971. 17-18.)
- 48. sír:**
Lósír. T: K-NY.
hurkosfülü kengyel
(SALAMON-ERDÉLYI 1971. 18.)
- 62. sír:**
Lósír. T: K-NY, bolygatott.
hosszúfülü kengyel
lószerszámdíszek
(SALAMON-ERDÉLYI 1971. 19.)
- 65. sír:**
Lósír. T: K-NY, bolygatott.
hurkosfülü kengyelpár
lószerszámdísz
(SALAMON-ERDÉLYI 1971. 20.)
- 73. sír:**
Lósír. T: K-NY, bolygatott.
hosszúfülü kengyel
(SALAMON-ERDÉLYI 1971. 20.)
- 90. sír:**
Lósír. Mélysége: 190 cm, T: K-NY.
zabla
hosszúfülü kengyelpár
lószerszámveretek
(SALAMON-ERDÉLYI 1971. 22.)
- 95. sír:**
Lósír. T: K-NY, feldúlt.
hosszúfülü kengyel töredéke
(SALAMON-ERDÉLYI 1971. 23.)
- 96. sír:**
Lósír. T: K-NY, feldúlt.
lószerszámpityke
(SALAMON-ERDÉLYI 1971. 23.)
- 104. sír:**
Lósír. Mélysége: 165 cm, T: K-NY, koporsós temetkezés, a koporsó mérete: 230x60 cm.
zabla
hurkosfülü kengyelpár
lószerszámdíszek
(SALAMON-ERDÉLYI 1971. 24.)
- 110. sír:**
Lósír. Mélysége: 190 cm, T: K-NY, bolygatott.
(SALAMON-ERDÉLYI 1971. 25.)
- 124. sír:**
Mélysége: 150 cm, T: K-NY, bolygatott. Koporsós temetkezés.
hurkosfülü kengyelpár
lószerszámveretek
(SALAMON-ERDÉLYI 1971. 26.)

- 129. sír:**
 Lósír. Mélysége: 170 cm, T: K-NY.
 feszítőzabla
 hosszúfülű kengyel pár
 lószerszámdíszek
 (SALAMON-ERDÉLYI 1971. 27.)
- 131. sír:**
 Lósír. Mélysége: 160 cm, T: K-NY.
 hosszúfülű kengyel pár
 lószerszámdíszek
 (SALAMON-ERDÉLYI 1971. 27.)
- 134. sír:**
 Lósír. Mélysége: 160 cm, T: K-NY, bolygatott.
 hosszúfülű kengyel
 lószerszámveret
 (SALAMON-ERDÉLYI 1971. 27.)
- 139. sír:**
 Lósír. Mélysége: 180 cm, a váz hossza: 208 cm, T: ÉÉK-DDNY.
 feszítőzabla
 hurkosfülű kengyel pár
 (SALAMON-ERDÉLYI 1971. 28.)
- 141. sír:**
 Lósír. Mélysége: 150 cm, a váz hossza: 172 cm, T: K-NY.
 (SALAMON-ERDÉLYI 1971. 28.)
- 142. sír:**
 Mélysége: 120 cm, T: ÉK-DNY. A sírban csak egy ló- és egy marhakoponya volt.
 (SALAMON-ERDÉLYI 1971. 28.)
- 146. sír:**
 Lósír. T: KÉK-DDNY.
 (SALAMON-ERDÉLYI 1971. 29.)
- 148. sír:**
 Lósír. Mélysége: 210 cm, T: K-NY.
 (SALAMON-ERDÉLYI 1971. 29.)

83. KUNÁGOTA (Békés m.)

Lovas sír. Földmunkák során találták, valószínűleg egy nagy, széles gödörben egymás mellett volt a két ló és a férfiváz.
 zabla
 lószerszámdíszek
 (BÓNA 1982/83, 88-98., 2-4. kép)

84. KUNMADARAS (Jász-Nagykun-Szolnok m.)

Lovas sír. Az Állami Főfémjelző Hivatal küldeménye az MNM-nek, ill. vétel. A lelőköörülményekre nincs adat.
 lószerszámdíszek
 (LÁSZLÓ 1955. 274-275., LXV-LXVII. t., BÓNA 1982/83, 115-117., 11. t.)

85. KUNSZENTMÁRTON (Jász-Nagykun-Szolnok m.)

Lovas sír. Mélysége kb. 250 cm, T: NY-K. A lábszárakon keresztben találták a felszerelés nélküli ló csontvázát.
 (CSALLÁNY 1933. I.t. 1-21., II.t.1-25., III.t. 1., 5., 7., IV. t. 6-10., 12., V.t. 37-40., 46., 52., VI.t. 2., 11., 1972/74. 5-35.)

86. LINZ-ZIZLAU (Ausztria)

36. sír:

Férfisír.
zabla
(LADENBAUER-OREL 1960. 35-36., T. 2.)

40. sír:

Lósír.
hurkosfülü, bordás talpú kengyel
lószerszámdíszek
(LADENBAUER-OREL 1960. 36-37., T. 3., Fototafel 35.)
Megjegyzés: A két sír a publikáló szerint összetartozott.

87. LOVČENAC (Sekić, Szeghegy, Jugoszlávia)

Lovas sír? Udvarbővítés során, partásás közben bukkantak a leletekre.
hurkosfülü kengyel
(ROEDIGER 1903/b. 272-276., SEOBA NARODA 1962. 55-56., GARAM 1982. 76-77., GERE 1983., 7-11., V.t. 8., VI.t.)
Megjegyzés: a megtaláló valószínűleg más sírt (sírokat?) is megbolygathatott. Erre utal, hogy két emberi koponya és két sarló került elő.

88. MALI IDOŠ (Kishegyes, Jugoszlávia)

70. sír:

Lovas sír. A sírről pontosabb adatok nincsenek.
csikózabla
oldalpálcás zabla két feszítőrúdja
hosszúfülü kengyel
hurkosfülü kengyel
(GUBITZA 1907. 357., GERE 1983. 6-7.)
Megjegyzés: KOVRIG Iona feltételezi (1955/a. 35.), hogy esetleg külön eltemetett lószerszám, de Gubitza Kálmán leírása szerint: „A csontváz mellett talált lovasfelszerelést Greiner mentette meg...”. CSALLÁNY Dezsőnél Mali Jajos néven szerepel (1956. 138.).

89. MEZŐFALVA-VASÚTÁLLOMÁS (Fejér m.)

Közöletlen temető, 1952-ig 8 korai avar lovas sírt találtak.

19. sír:

Lósír. T.: K-NY.
hosszúfülü kengyel
lószerszámdíszek
(KOVRIK 1955/a. 34.)

20. sír:

Lósír. T.: K-NY.
hosszúfülü kengyel
hurkosfülü kengyel
lószerszámdíszek
(KOVRIK 1955/a. 34.)

27. sír:

Lósír. T.: K-NY.
hosszúfülü kengyel
lószerszámdíszek
(KOVRIK 1955/a. 34.)

31. sír:

Lovas sír. T.: NY-K. Ló az ember bal oldalán.
(Bóna István közlése)

76. sír:

Lósír. T.: K-NY.
hosszúfülű kengyel
hurkosfülű kengyel
nyeregmaradványok
lószerszámdíszek
(KOVRIK 1955/a. 34.)

87. sír:

Lósír. T.: NY-K.
(Bóna István közlése)

134. sír:

Lósír. T.: K-NY.
(Bóna István közlése)

247. sír:

Lósír. T.: K-NY.
(Bóna István közlése)
Megjegyzés: Kovrig Ilona 1955-ös publikációjában az erről a lelőhelyről származó sírokat tévesen Előszállás-Öreghegy helynév alatt közölte.

90. MEZŐKOVÁCSHÁZA-ÚJ ALKOTMÁNY TSZ (Békés m.)

1/a sír:

Lovas sír? Földkitermelés közben találtak ember- és lócsontokat.
(JUHÁSZ 1973. 101., 104.)

2. sír:

Lovas sír. Kb. 190 cm mélységű, T: NY-K. Bolygatott sír, az embercsontok felett össze-vissza keveredett lócsontok voltak.
(JUHÁSZ 1973. 104.)

7. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 250 cm, szélessége: 100 cm, mélysége: 150 cm, T: K-NY. A bolygatott férfiváz bal oldalán találták meg a feldarabolt ló csontjait. A sírnak ez a része bolygatatlan volt.
(JUHÁSZ 1973. 106.)

13. sír:

Lovas sír? Hosszúsága: 190 cm, T: K-NY. Az emberi váz fölött igen sok állat-, főleg lócsont. Az emberi koponya mellett lókoponya.
(JUHÁSZ 1973. 108.)

91. MIKEBUDA-FELSŐPUSZTA (Pest m.)

Máglyalelet. Muzsik Gyula szántóján találták.
hosszúfülű kengyelpár, égett
zabla
(DARNAY 1899. 279.)

92. MOKRIN (Jugoszlávia)

8. sír:

Lovas sír. Szélessége: 150. ill. 90 cm (padkás sír), mélysége: 197 cm, a padka mélysége: 150 cm, a váz hossza: 172 cm, T: K-NY. A jobb oldali padka keleti végében volt a lókoponya, ugyanezen padka másik végében kutyacsontvázat találtak.
(LÁSZLÓ 1946., SEOBA NARODA 1962. 20.)

46. sír:

Lovas sír.
zabla, töredékes
kengyelpár
(SEOBA NARODA 1962. 20.)

58. sír:

Lovas sír.
lószerszámdíszek
(SEOBA NARODA 1962. 20.)

69. sír:

Lovas sír?
kengyeltöredékek
zabla maradványai
lószerszámdíszek
(SEOBA NARODA 1962. 21-22.)

93. MÓR-AKASZTÓDOMB (Fejér m.)

21. sír:

Lovas sír. Hosszúsága: 204 cm, szélessége: 85 cm, mélysége: 156 cm? T: É-D. Az emberi váz bal oldala mellett, azonos tájolásban részlegesen eltemetett ló feküdt.
lószerszámdíszek
(TÖRÖK 1954. 54-56., BÓNA 1971. 241.)

94. MÓR-ÁLLAMI GAZDASÁG SÓDERBÁNYÁJA (Fejér m.)

Két megbolygatott NY-K-i tájolású sírt tártak fel. Az egyikben:
kengyel
ugyaninnen szórványleletek: 2 db kengyel
(KRALOVÁNSZKY 1963. 49.)

95. NAGYKÖRÖS-NYÁRKÚTRÉT-DÜLŐ (Pest m.)

A Csókás-erdő északi szélén a 30-as években fakitermelés során kb. 22 sírt bolygattak meg. Horváth Tibor egy kengyelt és egy kopjacsúcsot szállított a Nemzeti Múzeumba.
hosszúfülű kengyel
(PÁNCZÉL 1932., KOVRIG 1955/a. 37., CSALLÁNY 1956. 168., SIMON 1983. 76-78.)

96. NAGYKÖRÖS-ZSÍROSHEGY-DÜLŐ (Pest m.)

A 20-as években szőlő rigolirozásakor különböző csontokat és egy kengyelt találtak.
hurkosfülű kengyel
(SIMON 1983. 72.)

97. NAGYMÁNYOK (Tolna m.)

Lovas sír. Földmunkák során találták. A lelőköri körülményekre nincs adat.
L alakú zablaoldalpálca
csikózabla
hosszúfülű kengyelpár
lószerszámdíszek
(WOSINSKY 1890. 432-435.)

98. NOVI KNEŽEVAC (Törökkanizsa, Jugoszlávia)

Ajándék. A lelőköri körülmények ismeretlenek. 2-3 sírt tártak fel 1899-ben.
csikózabla
hosszúfülű kengyel
hurkosfülű kengyel
lószerszámdíszek
(HAMPEL 1900. 114-116., KOVRIG 1955/a. 37., SEOBA NARODA 1962. 23.)
Feltehetőleg az előbbi lelőhely közelében, 1952-ben földmunkák során feldúltak egy lovas sírt.
lószerszámdíszek
(SEOBA NARODA 1062. 23., KÜRTI 1983. 188.)

99. NYÍREGYHÁZA-MOSZKVA U. 9. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)

Lovas sír. T: NY-K. Férfiváz, lábánál lókoponya (részleges lovas temetkezés), elhordott halom alatt.

zabla

hosszúfülű kengyel

lószerzámdíszek

(CSALLÁNY 1963/a. 51., BÓNA 1986/a. 78.)

100. NYÍREGYHÁZA-SARKANTYÚ U. 17. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)

Lovas sír. T: NY-K.

(CSALLÁNY 1958. 50., BÓNA 1986/a. 77-78.)

101. NYÍREGYHÁZA-VÁROSI KERTGAZDASÁG (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)

Jelképes lovas sír. T: É-D. Hosszúsága: 180-200 cm.

csikózabla

kengyelpár

lószerzámdíszek

(CSALLÁNY 1958. 49., VIII. t. 3-4.)

3. sír:

Jelképes lovas sír. T: É-D. Mélysége: 65-85 cm.

hosszúfülű kengyel

lószerzámdíszek

(CSALLÁNY 1958. 49-50., VII. t. 1., IX. t. 1., BÓNA 1986/a. 78.)

102. NYÍRTURA

1. sír:

Lovas sír. A lelőkörményekre nincs adat.

csikózabla

hosszúfülű kengyelpár

(JÓSA 1904. 254-255., CSALLÁNY 1958. 43., XXII. t. 1-3.)

103. OROSHÁZA-ARADI ÚT (Békés m.)

Máglyalelet. Szétdúlták. Valamennyi leleten erős égésnyomok.

hosszúfülű kengyel töredéke

lószerzámvetérek

(BÓNA 1965. 122.)

104. ÖCSÖD MRT 96/a

Homokbányászás közben gazdag korai avar lovas sírt bolygattak meg.

(MADARAS 1987. 67.)

105. ÖREGCSERTŐ (Bács-Kiskun m.)

1. sír:

Lovas sír. Építkezés közben korai avar temetőt bolygattak meg. Több adat nem ismert.

(AÉ 84. 1957. 88.)

106. PÁHI PUSZTA (Bács-Kiskun m.)

A lelőkörmények ismeretlenek.

hosszúfülű kengyelpár

(KOVRIK 1955/a 37.)

Megjegyzés: Kovrig Ilonánál Póki puszta néven szerepel a lelőhely és csak egy kengyel, de a MNM leltárkönyvében (I.sz. 17. 1902. 15-16.) és a kengyelek leltári céduláján is Páhi puszta olvasható. Esetleg elképzelhető, hogy ugyanerről a lelőhelyről valók az leletek, amelyeket Cs. SÓS Ágnes közölt. (1961. 49., 21. kép). A LÁSZLÓ Gyulánál szereplő (1955. LXIX.t.) pákapusztai álcsatos övkészlet azonban nem innen származik, a hasonlóság ellenére Pákapusztá nem Páhi pusztá helynév eltorzult alakja (FÉNYES 1984. II. 184.).

107. PÁTKA (Fejér m.)

A lelőkörményekre nincs adat.

hosszúfülű kengyelpár

(MNM I.sz, 6. 1907. 40-41., CSALLÁNY 1956. 177.)

108. PÉCS-KÖZTEMETŐ (Baranya m.)

25. sír:

Lovas sír? Mélysége: 200 cm.

csikózabla

csikózabla töredéke

(MAROSI 1908/a. 99-113., MAROSI 1908/b. 42-45., MAROSI 1909. 103-11., KISS 1977. 94., XXXV. t.)

37. sír:

Lósír. A lelőkörményekre nincs adat.

feszítőzabla

hosszúfülű kengyel

hurkosfülű kengyel

(MAROSI 1908/a. 99-113., MAROSI 1908/b. 42-45., MAROSI 1909. 103-11., KISS 1977. 96., XXXVIII. t.)

45. sír:

Lósír. A lelőkörményekre nincs adat.

csikózabla

hosszúfülű kengyelpár

lószerszámdíszek

(MAROSI 1908/a. 99-113., MAROSI 1908/b. 42-45., MAROSI 1909. 103-111., KISS 1977. 96., XL. t.)

109. PEREGU MARE (Németpereg, Románia)

A Nemzeti Múzeum 1898-ban hivatalos úton lovas sírból származó leleteket kapott.

A lelőkörményekről adatok nincsenek.

hosszúfülű, alma alakú, bordás talpú kengyelpár

zabla

lószerszámdíszek

(HAMPEL 1900. 113-114., KOVRIG 1955/a. 37., CSALLÁNY 1956. 177.)

110. PÓKASZEPETK-MESTERFÖLDEK (Zala m.)

Az előzetes jelentések szerint egy olyan lovas sírt találtak, amelyben a férfíváz mellett két lóváz volt. Ezen kívül volt még tizenhat önálló lósír, amiből tizennégyben egészben eltemetett ló volt. A lósírok legtöbbször egy-egy fegyveres férfisírhoz tartoztak, azzal azonos tengelyben, attól nyugatra voltak K-NY-i tájolásban.

zablák

kengyelek

(SÓS 1962. 67-82., SÓS 1973. 66-77.)

111. PRIGREVICA SV. IVAN (Bácsszentiván, Jugoszlávia)

Máglyalelet? 1898 novemberében rönkkihúzás alkalmával bukkantak a leletekre, a további kutatás semmi eredményt nem hozott.

csikószabla

hosszúfülű kengyel

hurkosfülű kengyel

(ROEDIGER 1904. 261-262., HAMPEL 1905. II. 843-844., KOVRIG 1955/a. 36., CSALLÁNY 1956. 85., SEOBA NARODA 1962. 54-55., GERE 1983. 2-3., II. t. 1-5.)

112. PUSZTABERÉNY (Somogy m.)

37 sírt tártak fel, ebből 15 lovas sír. A sírok 80 %-a bolygatott. A lovakat felszeres-
számozva földelték el.

lószerszámdíszek

(BÁRDOS 1979. 72.)

113. RÁCALMÁS-GÖBÖLJÁRÁS (Fejér m.)

A/33 sír:

Lósír. T: K-NY.

(Bóna István közlése)

114. RÁCALMÁS-RÓZSAMAJOR (Fejér m.)

Földmunkagépekkel egy avar temető jelentékeny részét elpusztították, 157 korai és
közép avar sírt mentettek meg, köztük két lovas sírt és tizennyolc önálló lósírt.

15. sír:

Lósír. T: K-NY:

23. sír:

Lósír. T: K-NY.

26. sír:

Lósír. T: K-NY.

55. sír:

Lósír. T: K-NY.

82. sír:

Lósír. T: K-NY.

97. sír:

Lósír. T: K-NY.

100. sír:

Lósír. T: K-NY.

102. sír:

Lósír. T: K-NY.

121. sír:

Lovas sír. T: NY-K. Ló az ember balján, vele azonos irányban.

132. sír:

Lósír. T: K-NY.

152. sír:

Lósír. T: K-NY.

(Bóna István közlése, BÓNA 1971. 274., VISY-BÓNA 1972. 54., BÓNA 1979. 23-24.)

115. RÁKÓCZIFALVA-KASTÉLYDOMB (Jász-Nagykun-Szolnok m.)

4. (28) sír:

Mélysége: 157 cm, hosszúsága: 247 cm, szélessége: 80 cm. T: É-D: 10.

széles talpú, hurkosfülű kengyel,

lószerszámdíszek

(SELMECZI-MADARAS 1979/80. 141., I.t. IX. t., XIV. t.)

26. (165) sír:

Mélysége: 70 cm.

csikózabla

széles talpú kengyelpár

lőszerszámdíszek

A publikálók szerint fülkés sír.

(SELMECZI-MADARAS 1979/80. 143., IV., IX., XVI.t.)

38. (102) sír:

Mélysége: 135 cm, hosszúsága: 155 cm. T: É-D: 15. A bal lábszáron és térden – feltehetőleg a koporsó felett – lókoponya, a sírban a koponya felett lócsontok.

(SELMECZI-MADARAS 1979/80. 144., V., IX.t.)

40. (40) sír:

Mélysége: 160 cm, hosszúsága: 220 cm, szélessége: 63 cm. T: É-D: 4. A gödör keleti oldalán szabálytalan alakú, 40 cm széles, 145 cm mély padka.

oldalpalcás zabla

hurkosfülü, egyenes, bordázott talpú kengyelpár

lőszerszámdíszek

(SELMECZI-MADARAS 1979/80. 144., V., IX.t.)

Megjegyzés: a publikálók szerint a temetőt 670-680-tól használták.

116. RIGÁCS (Veszprém m.)

A Darnay gyűjteményből ismert egy törött hosszúfülü kengyel. Lelőkörülményei ismeretlenek.

(MRT 3. 1970. 102.)

117. SELENČA (Bácsújfalu, Jugoszlávia)

Máglyalelet. A leleteket földmunkák során, állítólag bronzbográcsban, mintegy 100 cm mélyen találták.

3 db csikózabla

2 db oldalpalcás zabla

2 pár hosszúfülü kengyel

lőszerszámdíszek

(CSALLÁNY 1953. 133-141., KOVRIG 1955/a. 35.)

118. SIMONTORNYA (Tolna m.)

A leelőkörülményekre nincs adat.

hosszúfülü kengyel

(WOSINSZKY 1896. 1010., CSALLÁNY 1956. 186.)

119. SÎNPETRU GERMAN (Németszentpéter, Románia)

Részleges lovas sír. T: É-D. A halott lábához tett összehajtogatott lóboros temetkezés.

hurkosfülü kengyelpár

zabla

lőszerszámdíszek

(DÖRNER 1960. 423., 433., BÓNA 1986/b. 167.)

120. SÎNPETRU GERMAN (Németszentpéter-Góliát, Románia)

Máglyalelet.

hosszúfülü kengyelpár, deformálódott az égés során

csikózabla

(BÓNA 1986/b. 165.)

121. SIÓAGÁRD-ADÁCSDÜLŐ (Tolna m.)

A lelet a székszárdi múzeumban van, a lelőköri körülményekről közelebbi adat nincs.
hosszúfülű kengyel
(KOVRIK 1955/a. 37.)

122. SOLTSZENTIMRE (Bács-Kiskun m.)

A leletet a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozták, a lelőköri körülményekről adatot nem közöltek.
hosszúfülű kengyel (MNM l.sz. 61.132.2.)
hurkosfülű kengyel
Megjegyzés: a hurkosfülű kengyel már nincs meg.
(KOVRIK 1955/a. 37.)

123. SOLYMÁR-DINNYEHEGY (Pest m.)

A temetőben több VII. századi lovas temetkezés van.
(TÖRÖK 1973. 65.)

124. STREMT (Diód, Románia)

Máglyalelet? Lelőköri körülményekről közelebbi adatok nincsenek.
csikózabla
hurkosfülű kengyel
(NAGY 1913. 271., HOREDT 1956. 397., HOREDT 1958. 103., POPA 1961. 225-226.)

125. SZÁRAZD (Tolna m.)

A leleteket a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolta, a lelőköri körülményekről nincsenek adatok.
kengyeltörödékek, eredetileg 2 db, jelenleg csak az egyik van meg (l.sz. 63/1906. 53.)
lószerzárdíszek
(FETTICH 1926. 7., X.t., KOVRIK 1955./a. 37., BÓNA 1982/83. 127., 11. jegyzet)

126. SZEBÉNY II. (Baranya m.)

7. sír:

Mélysége: 90 cm, hossza: 240 cm, szélessége: 180 cm. T: emberi váz: NY-K, lóváz: K-NY. Bolygatott, a férfiváz csontjai közül csak a lábcsontok maradtak a helyükön. A ló nyaka függőleges helyzetben volt, a bolygatás miatt a lóváz bal oldala is hiányzott.
csikózabla
kerek aljú, hosszúfülű kengyel
lószerzárdíszek
(GARAM 1975. 106.)

9. sír:

Lovas sír. T: férfiváz: NY-K, lóváz: K-NY. Bolygatott, a férfiváz csontjai közül csak a lábcsontok maradtak a helyükön, a lóváznak pedig csak a bal oldala maradt épen.
csikózabla
hosszúfülű kengyel
lószerzárdíszek
(GARAM 1975. 106.)

127. SZEGHALOM (Békés m.)

1929-ben, a község északi részén négy avar sírt tártak fel 50 cm mélyen.
kengyel
(Avarkori leletek..., MRT 6.1982. II/234.)
Megjegyzés: SZEGHALMY Gyula 1936-ban (355.) arany- és ezüstékszereket is említ a sírokban.

128. SZEGHALOM-KOVÁCSHALOM (Békés m.)

16. sír:

Bolygatott sír, a lelkőrkörülményekre nincs adat.
csikózabla
hosszúfülű kengyel
(SZEGHALMY 1913. 140-141.)

129. SZEGVÁR-OROMDŰLŐ (Csongrád m.)

1. sír:

Lovas sír. Három rétegű temetkezés. A sírfolt hossza: 243 cm, szélessége: 60 cm. A sírfolt közepe táján kb. 100 cm mélységben földgyalu által szétdűlt, részlegesen eltemetett szarvasmarhát találtak. Alatta kb. 40 cm-rel egy ÉK-DNY tájolású, anatómiai rendben eltemetett részleges ló volt. A sír ezen a szinten 80 cm szélesre bővült. Legalul, szintén ÉK-DNY tájolásban női sírt találtak, 180 cm mélységben. veszkényi típusú zabla
csontkengyel
lószerszámdíszek
(LŐRINCZY 1980., LŐRINCZY 1991.)

33. sír:

Lovas sír. A sírban volt egy egészben eltemetett, felszerszámozott ló és 2-2 részben eltemetett ló, ill. marha. (LŐRINCZY 1982. 72.)
Lőrinczy Gábor szóbeli közlése szerint a temetőben még a következő lovas sírok voltak:

65. sír:

Részleges ló az ember felett azonos tájolásban.

76. sír:

Fülkesír azonosan tájolt részleges lóval.

77. sír:

Részleges ló az ember felett azonos tájolásban.

81. sír:

Fülkesír fordítva tájolt részleges lóval.

86. sír:

Fülkesír azonosan tájolt részleges lóval.

90. sír:

Fülkesír azonosan tájolt részleges lóval.

100. sír:

Fülkesír fordítva tájolt egész lóval.

107. sír:

Részleges ló az ember mellett azonos tájolásban.

112. sír:

Részleges ló az ember felett azonos tájolásban.

113. sír:

Részleges ló az ember felett azonos tájolásban.

194. sír:

Fülkesír azonosan tájolt részleges lóval.

200 sír:

Egész ló az ember mellett azonos tájolásban.

201. sír:

Fülkesír fordítva tájolt részleges lóval.

202. sír:

Részleges ló az ember felett azonos tájolásban.

130. SZEGVÁR-SÁPOLDAL (Csongrád m.)

Lovas sír. Teljes hosszúsága: 420 cm, méretei az emberi váz felőli oldalon: hosszúság: 200 cm, szélessége: 100 cm, mélység: 210-220 cm. Méretek a lovak felőli oldalon: hosszúság: 220 cm, szélesség: 190 cm, mélység: 190-200 cm, T: K-NY. A férfit kb. 195 cm hosszú, a fejnél 70 cm, a lábnál 60 cm széles, 40 cm magas deszkakoporsóban temették el. A váz hossza: 175-178 cm. A sírgödör szélesebb felében egy egészben és egy részlegesen eltemetett ló volt.

csikózablák töredékei

vas zablapecek

hurkosfülü és hosszúfülü kengyelek töredékei

lószerszámdíszek

(BÓNA 1979. 5-11.)

Megjegyzés: a lelőhelyen Lőrinczy Gábor hitelesítő ásatást végzett és egy néhány síros kis családi temetőt tárt fel a fenti sír körül részleges állattemetésekkel.

(Lőrinczy Gábor szóbeli közlése, LŐRINCZY 1987. 68.)

131. SZEKSZÁRD-BAKTAHEGY (Tolna m.)

Lovas sír? Szőlőforgatás közben félgömb alakú ezüstpitykéket találtak.

Valószínűleg lószerszámdíszek

(KOVRIK 1955/a. 37.)

132. SZEKSZÁRD-BOGYISZLÓI ÚT (Tolna m.)

7. sír:

Lovas sír. Az emberi koponyánál koporsónyomok; részlegesen eltemetett ló.

csikózabla

(ROSNER 1975/76. 80., I.t.1.)

23. sír:

Lósír. Hosszúsága: 176 cm, szélessége: 70 cm, mélysége: 166 cm. Az emberi sírokkal ellentétes tájolású.

(ROSNER 1975/76. 80)

55. sír:

Lovas sír. A férfiváz bal oldalán 25 cm magas padkán egy ló koponyája volt, a másik oldalon pedig hosszúcsontjainak töredékei.

hurkosfülü kengyel

(ROSNER 1975/76. 80-82, I.t. 2-3.)

106. sír:

Lovas sír. Egyetlen farönkből kivájt koporsóban eltemetett férfi fölött feldúlt lósír maradványai voltak.

lószerszámdíszek

(ROSNER 1975/76. 82, II.t. 1-17.)

110. sír:

Lósír. Az emberi sírokkal ellentétes tájolású.

zabla

kengyeltöredékek

(ROSNER 1975/76. 82.)

126. sír:

Lósír. Az emberi sírokkal ellentétes tájolású.

csikózabla

hurkosfülü kengyel

bronz patinanyomok a ló koponyáján

(ROSNER 1975/76. 82., I.t. 4-7.)

155. sír:

Lovas sír. A férfiváz lábszárcsontjai felett 45 cm-rel lóváz maradványai.

(ROSNER 1975/76. 82.)

193. sír:

Lósír. Az emberi sírokkal ellentétes tájolású.
hurkosfülü kengyel
hosszúfülü kengyel
zabla, csont olalpálcával
2 db csikózabla
lószerszámveret töredéke
(ROSNER 1975/76. 84., III.t.)

211. sír:

Lósír. Részlegesen eltemetett ló, bolygatott.
(ROSNER 1975/76. 84.)

261. sír:

Lósír. Részlegesen eltemetett ló, bolygatott.
(ROSNER 1975/76. 84.)

267. sír:

Lósír. Az emberi sírokkal ellentétes tájolású, bolygatott.
(ROSNER 1975/76. 84.)

268. sír:

Lósír. A sírgödör jobb oldala erősen kiszélesedik. 35 cm magas padkán részlegesen eltemetett ló volt anatómiai rendben. A sírgödör bal oldalán lévő, mélyebben ki-képzett részben nem bukkantak emberi temetkezés nyomaira.
(ROSNER 1975/76. 84.)

288. sír:

Lósír. Az emberi sírokkal ellentétes tájolású, bolygatott.
(ROSNER 1975/76. 86.)

335. sír:

Lovas sír. A férfiváz melletti 40 cm magas padkán részlegesen eltemetett ló maradványai, két mellső lábszárán csikó koponyája és mellső lábszárjai, a sírgödör végében a csikó két hátsó lába.
zabla
hurkosfülü kengyel
(ROSNER 1975/76. 86., IV. t. 1-8.)

350. sír:

Lovas sír. A férfiváz mellett, bal oldalon, 20 cm magas padkán részlegesen eltemetett ló volt.
(ROSNER 1975/76. 88., V.t., VI.t. 1-8.)

351. sír:

Lovas sír. A férfiváz mellett padkán részlegesen eltemetett ló maradványai.
(ROSNER 1975/76. 88., IV.t. 9-17.)

381. sír:

Lósír. Az emberi sírokkal ellentétes tájolású, bolygatott.
(ROSNER 1975/76. 88.)

437. sír:

Lósír. Az emberi sírokkal ellentétes tájolású, bolygatott.
(ROSNER 1975/76. 90., VII.t. 3-12.)

474. sír:

Lósír. Az emberi sírokkal ellentétes tájolású, bolygatott.
(ROSNER 1975/76. 90., VII.t. 13.)

477. sír:

Lósír. Az emberi sírokkal ellentétes tájolású, bolygatott.
(ROSNER 1975/76. 90., VII.t. 14.)

- 494. sír:**
Lósír. Az emberi sírokkal ellentétes tájolású, bolygatott.
lószerszámdíszek
(ROSNER 1975/76. 90., VII.t. 15-19.)
- 592. sír:**
Lósír. Hosszúsága: 163 cm, az emberi sírokkal ellentétes tájolású, bolygatott.
(ROSNER 1975/76. 90.)
- 598. sír.**
Lósír. Az emberi sírokkal ellentétes tájolású, bolygatott.
csikózabla
hosszúfülű kengyelpár
lószerszámdíszek
(ROSNER 1975/76. 90-92. VIII.t.)
- 669. sír:**
Lósír. Az emberi sírokkal azonos tájolásban, bolygatott.
(ROSNER 1975/76. 92.)
- 698. sír:**
Lósír. Az emberi sírokkal azonos tájolásban, bolygatott.
zabla
hosszúfülű kengyel, töredékes
hurkosfülű kengyel, töredékes
(ROSNER 1975/76. 92., IX.t. 1-5., 9.)
- 754. sír:**
Lósír. Az emberi sírokkal ellentétes tájolású.
pálcás zabla
hurkosfülű kengyelpár
(ROSNER 1975/76. 92-94., X.t. 1., 2., 4., 10-11.)
- 780. sír:**
Lósír. Teljesen feldúlt.
lószerszámveretek
(ROSNER 1975/76. 94.)
- 783. sír:**
Lovas sír. A ló 20 cm magas padkán a férfiváz bal oldalán, azonos tájolásban.
lószerszámveretek
(ROSNER 1975/76. 94., XI.t. 6-7., 9.)
- 785. sír:**
Lovas sír. A ló a férfiváz bal oldalán, padkán, azonos tájolásban.
hurkosfülű kengyelpár
lószerszámveretek
(ROSNER 1975/76. 94., X.t. 3., 5-9., XI.t. 8., 10-36.)

133. SZENTES-DEREKEGYHÁZA (Csongrád m.)

Lovas sír. Mélysége: 160 cm, a váz hossza: 180 cm. T: ÉK-DNY. A ló az elhunyt bal oldalán volt részlegesen eltemetve.

csikózabla
töredékes hurkosfülű kengyel
másik kengyel töredékei
lószerszámdíszek
(CSALLÁNY 1939/b.)

134. SZENTES-DÓNÁT (Csongrád m.)

1. sír:

Lovas sír. A lelőkörményekre nincs adat.
hurkosfülű kengyelpár
(CSALLÁNY 1900. 393-398., 1-3. ábra.)

135. SZENTES-LAPISTÓ (Csongrád m.)

Lovas sír. Mélysége: 100 cm. T: DK-ÉNY. A férfitávtól balra, a lábaknál részlegesen eltemetett ló.

(CSALLÁNY 1934. 206-214., LVIII. t.)

136. SZENTENDRE (Pest m.)

1. sír:

Lovas sír. A lelkörülményekre nincs adat, a leletek vételből származnak.

hosszúfülű kengyel

(BÓNA 1982/83. 98-104., 5. kép)

Megjegyzés: Bóna István szerint valószínűleg ebben a sírban volt a Szentendrén talált II. Justinus érem.

137. SZIGETSZENTMIKLÓS (Pest m.)

1902-ben alapított múzeumot Ausztriában Heinz Steinberg. A múzeum számára ekkor vásárolt innen származó leleteket.

zabla

2 db hosszúfülű kengyel

(KISS 1985. 150., 9. tábla)

1930-ban csatornaépítés közben dűltak fel egy sírt.

hosszúfülű kengyel

zabla

agancs zablapálca töredéke

Megjegyzés: a leleteket 15/1930 leltári szám alatt leltározták, a tárgyakat azonban nem találtam a MNM raktárában.

(KOVRIK 1955/a. 37., CSALLÁNY 1956. 200.)

A lelőhelyen 1954-ben leletmentő ásatáson feltárt korai avar temetőben is voltak lovas sírok:

5. sír:

Lovas sír, mélysége: 50 cm, szélessége: 180 cm, hossza: 100-158 cm. Kirabolt és a földmunkák alkalmával bolygatott.

zabla maradványa

lószerszámdíszek

(SÓS 1961. 32-51.)

1957-ben leletmentéskor újabb lovas sír került elő. A sír bolygatott volt.

(SALAMON 1958. 38.)

138. SZŐREG-HOMOKBÁNYA (Szeged)

Az 1970-es árvíz alkalmával nyitott homokbányában egy magányos avar lovas sír volt az emberváz fölé eltemetett nyüzött lóval.

zabla

kengyel

(BÁLINT-MARÁZ 1971. 75-76., KÜRTI 1983. 187.)

139. SZŐREG-KISS TANYA (Szeged)

Kiss Károly szántóján került elő egy lovas sír, de az anyaga eltűnt.

zabla

kengyel

(CSALLÁNY 1956. 149., itt Kübekháza néven szerepel tévesen. KÜRTI 1983. 187.)

140. SZŐREG-TÉGLAÉGETŐ (Szeged)

116. sír:

Lósr? Mélysége: 130 cm, T: K-NY. A sírban lókoponya és részben összekevert lócsontok voltak.

(CSALLÁNY 1961. 166.)

141. TÎRNĂVENI (Dicsőszentmárton, Románia)

égett kengyel pár

(Hírek a Régiségtárból 1914. 153-154., HOREDT 1968. 106., BÓNA 1986/b. 164.)

142. TISZACSEGE-NAGYMAJOR (Hajdú-Bihar m.)

4. sír:

Az ásató fülkesírnak tartja. T: DNY-ÉK.

felszerszámozott ló

(NEPPER 1983. 67.)

143. TISZAESZLÁR-BASHALOM-CSENGŐSPART (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)

2. sír:

Lovas (?) sír. Mélysége: 105 cm, a váz hossza: 140 cm, T: ÉÉNY-DDK. A váz mellett fakoporsó nyoma mutatkozott.

karikás végű csuklós zabla

(CSALLÁNY 1958. 60., XV. tábla 6., XIX. tábla 34-36., 39., 39/a., 39/b., 43-45., XX. tábla 12.)

144. TISZASZENTIMRE (Jász-Nagykun-Szolnok m.)

A református templom közelében került elő egy kengyel pár kopjával. A lelőkörményekről semmi adat. A kengyeleken égésnyom.

hosszúfülű kengyel (MNM l. sz. 11.1933.1.)

hosszúfülű kengyel (MNM l. sz. 11.1933.2.)

Megjegyzés: a kopját nem találtam a régészeti raktárban.

145. TISZAVÁRKONY-HUGYINPART (Jász-Nagykun-Szolnok m.)

Közöletlen temető. Ásató: Cs. Sós Ágnes. Kiss Attila kézírata: A tiszavárkonyi avar kori temető.

5. sír:

Feldúlt lovas sír. T: ÉNY-DK.

csikózabla

hurkosfülű kengyel pár

lószerszámveretek

(KOVRIK 1955/a. 35.)

35. sír:

Lovas sír. Bolygatott és kirabolt. A lócsontváz az emberváz jobb oldalán. T: ÉNY-DK.

hurkosfülű kengyel pár

lószerszámveretek

(KOVRIK 1955/a. 35.)

51. sír:

Lósír. T: ÉNY-DK.

csikózabla

hurkosfülű kengyel pár

lószerszámveretek

(KOVRIK 1955/a. 35., KISS 1962. 155.)

54. sír:

Ember- és lóváz külön gödörben, de valószínűleg összetartoznak. A lóváz az embertől jobbra. T: ÉNY-DK.

hosszúfülű kengyel pár

lószerszámveretek

(KOVRIK 1955/a. 35., KISS 1962. 155.)

55. sír:

Lovas sír. A lóváz az emberváz bal oldalánál. T: ÉNY-DK.
hosszúfülű kengyelpár
(KOVRIK 1955/a. 35., KISS 1962. 154.)

146. TISZAVASVÁRI-KOLDUSDOMB (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)

1956. júniusában leletmentés alkalmával egy VII. század eleji avar temető 23 sírja került elő.

1. sír:

Lovas sír. A sírban lévő lócsontvázzal nem lehetett megállapítani, hogy teljes vagy részleges temetkezés volt-e. Sírmélység: 140 cm, T: NY-K.

csikózabla

hurkosfülű kengyel

hosszúfülű kengyel

lószerzámdíszek

A lócsontokon kívül birkacsontok voltak a sírban, valamint szarvasgancs is.

(CSALLÁNY 1958. 51-55., IX. t. 4., XII.t. 1-28., 30-52., XIII.t. 1-28., XIV.t. 1-3., XV. t. 1.; XVI. t. 2., valamint 53. oldal 5-6. kép)

2. sír:

Lovas sír.

lószerzámdíszek

(CSALLÁNY 1958. 55., XII.t. 29.)

8. sír:

Elkorhadt női csontváz, valószínűleg ehhez tartozhatott a munkások által partra dobott két lókoponya és hosszúcsontok, amelyek égésnyomokat mutattak.

(CSALLÁNY 1958. 56.)

12. sír:

T: KDK-NYÉNY, váz hossza: 160,5 cm. A férfiváz fölött birka- és lócsontok.

(CSALLÁNY 1958. 56-57.)

17. sír:

T: K-NY, kis mélységben meghatározhatatlan nemű emberi váz, fölötté ló- és birkacsontok.

(CSALLÁNY 1958. 57.)

18. sír:

Lovas sír. Sírmélység: 150 cm, T: K-NY. A lócsontok a női váz bal oldalán, a ló koponyája a nő koponyája mellett, bal oldalon. A ló lábszárcsontjai a váz lába fölött átértek a jobb oldalra. A sírből szórványosan még kerültek elő lócsontok.

csikózabla

(CSALLÁNY 1958. 57., IX.t. 5-6., XV.t. 4., XVII.t. 38-52., XXI.t. 9-10.)

19. sír:

Női sír. Mélysége: 150 cm, a váz hossza: 160 cm, T: K-NY. A sír fölött ló- és birkacsontok voltak.

(CSALLÁNY 1958. 57-58., XIX.t. 1-33., 38.)

21. sír:

Lovas sír. Mélysége: 180 cm, hosszúsága: 240 cm, szélessége: 65 cm, a váz hossza: 165 cm, T: K-NY. A csontváz fölött felszerszámozott lókoponya, hosszúcsontok, és egy másik ló koponyája is.

hurkosfülű kengyelpár

csikózabla

lószerzámdíszek

(CSALLÁNY 1958. 58-59., XIV. t. 4-6., XV.t. 2., XVIII. t. 1-7., 9-11., 13., 15., 20.)

23. sír:

Női sír. Mélysége: 140 cm, a váz hossza: 162 cm. Bolygatott sír, a női váz fölött torolt ló maradványai.

(CSALLÁNY 1958. 59., XVII.t. 53-64.)

Megjegyzés: gázvezeték építése közben azon a területen, ahol Csallány Dezső 1956-ban a temetőt feltárta, birka- és lócsontok kerültek elő. A leletmentés során egy gyermek kirabolt sírját tárták föl, a sír fölött egy részleges lótemetkezés volt.

(LŐRINCZY 1983. 68.)

147. TISZAVASVÁRI-VÖRÖSHADSEREG U. 8. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)

Részleges lóval eltemetett kora avar férfi.

zabla

hosszúfülű kengyelpár

lószerszámdíszek

(CSALLÁNY 1962. 54., BÓNA 1986/a. 78.)

148. TOLNA MEGYE (szórvány)

A Magyar Nemzeti Múzeum által vásárolt tárgyak, lelőköri körülmények ismeretlenek. (MNM l. sz. 51/1895. 143-152.)

hosszúfülű kengyel

hurkosfülű kengyel

lószerszámvetérek

(KOVRIK 1955/a. 37.)

149. TOLNANÉMEDI (?) (Tolna m.)

Lelőköri körülményekről nincs pontos adat.

lószerszámvetérek

(NAGY 1901. 314., KOVRIG 1955/a. 37.)

150. TÖLTÉSTAVA (Győr-Sopron m.)

Lelőköri körülményekről nincs adat.

csikózabla

hosszúfülű kengyelpár

(KOVRIK 1955/a. 37., CSALLÁNY 1956. 209., FETTICH-NEMESKÉRY 1943. 6., I. tábla 5-7.)

151. TÖRÖKBÁLINT (Pest m.)

1. sír:

Lovas sír, kettős sír. Hossza: ?, szélessége: 150 cm, mélysége: 2 m, T: D-É. A nyújtott emberváz bal oldalán teljes lóváz azonos tájolásban. A két csontváz lábánál keresztben, fejfelé NY-nak, ülő helyzetben (?) még egy emberváz. (A koponya megvan.)

csikózabla

hurkosfülű kengyel

lószerszámdíszek

(KOVRIK 1957. 119-120.)

152. ÚJFUTTAK-REZSŐ MAJOR (Novi Futog, Jugoszlávia)

1895-ben épületalapozásnál korai avar máglyás (?) temetkezésre utaló leleteket találtak.

2 hosszúfülű kengyel (nem egyformák)

csikózabla

(ROEDIGER 1904. 261-262.)

153. ÜRÖM-PILISBOROSJENŐI TÉGLAGYÁR (Pest m.)

Ajándék, a lelőkörművekre nincs adat.

lószerszámpanyókák

(KOVRIK 1955/a. 37.)

Megjegyzés: Kovrig Ilonánál a lelőhely Pilisborosjenő néven szerepel, de a MNM leltárkönyve szerint az elnevezés Üröm-pilisborosjenői téglagyár.

154. VÁC KÖRNYÉKE (Pest m.)

hosszúfülű kenyelpár, jó állapotban

(KOVRIK 1955/a. 37.)

155. VALEA LUI MIHAI (Érmihályfalva-Rétalj, Románia)

Lovas sír, T: É-D. A sírt traktor dülta föl szántáskor.

oldalpálcás zabla

hurkosfülű kenyelpár

lószerszámdíszek

(NÉMETI 1983. 134-150., BÓNA 1986/b. 167.)

156. VÁRPALOTA-GIMNÁZIUM (Veszprém m.)

197. sír:

Lósír, mélysége: 125(170) cm, hossza: 165 cm, szélessége: 60 cm, T: K-NY. a sírgödör mindkét végén 41-41 cm-re a sír fenekét 170 cm-ig lemélyítették. A szűk és mély sírgödörbe a ló szinte bele volt gyömöszölve.

agancs pofarudas zabla

kenyelpár, az egyik hosszúfülű

lószerszámdíszek

(ERDÉLYI-NÉMETH 1969. 186., 18-19. kép, XIII. t. 11. MRT. 2. 1969. 49(4.))

209. sír:

Lovas (?) sír. A sírra vonatkozó adatok hiányoznak.

hurkosfülű kenyelpár

lószerszámdíszek

(ERDÉLYI-NÉMETH 1969. 190., XIX.t. 1-4., XX.t. 2., 4-5., MRT 2. 1969. 49(4.))

157. VARSÁD-VIDÁMVÖLGY (Tolna m.)

A leírás szerint szőlőművelés közben emberváz mellett különböző tárgyakat találtak.

kengyelek

(WOSINSZKY 1896. II. 1016., CSALLÁNY 1956. 212.)

158. VASZAR-TÓRÉT I. (Veszprém m.)

A vaszari általános iskola gyűjteményében őrzik egy sír mellékleteit.

egy hosszúfülű és

egy hurkosfülű, kerek talpú kengyel

zabla

(MRT 4. 1972. 78/4.(255), 25.t. 7-13.)

159. VRBAS (Verbász, Jugoszlávia)

1956-ban földmunkák során avar temetőt találtak. A leletmentés során 158 sírt tártak fel, köztük egy lósírt is.

Lósír: M: 140 cm, T: K-NY.

zabla

hurkosfülű kenyelpár

lószerszámok

(SEOBA NARODA 1962. 62-63., NAGY 1971. 214., 257., XL.t., 258. XLI.t.)

160. ZALAKOMÁR-LESVÁRI DÜLŐ (Zala m.)

26/b. sír:

Lósír, hossza: 195 cm, szélessége: 120 cm, mélysége: 95 cm, T: K-NY.
kisméretű hurkosfülű kengyel
csikószabla
(Közöletlen, Szőke Béla Miklós szóbeli információja.)

102/b. sír:

Lósír. Hossza: 250 cm, szélessége: 140 cm, mélysége: 145 cm, T: NY-K. „Rogyszott” teljes lóváz.
oldalpálcás feszítőszabla
hosszúfülű kengyel
(Közöletlen, Szőke Béla Miklós szóbeli információja.)

545. A-B-C-D. sír:

Lovas sír, kettős temetkezés. Férfiváz: T: NY-K, a sírgödör adatairól nincsenek pontos információim. A férfiváztól északra, vele párhuzamosan, azonos tájolásban egy női váz feküdt. A férfiváztól nyugatra (a fejénél), vele egy tengelyben, ellentétes tájolásban részleges ló anatómiai rendben eltemetve; a női váztól nyugatra, vele egy tengelyben, ellentétes tájolásban teljes lóváz.
hosszúfülű, alma alakú, bordás talpú kengyel
csikószabla
hurkosfülű, bordás talpú kengyel
(Közöletlen, Szőke Béla Miklós szóbeli információja.)

161. ZAMÁRDI-RÉTI FÖLDEK (Somogy m.)

Több száz síros avar temetőből a közlések és jelentések alapján már ismert néhány korai avar lovas sír.

10. sír:

Lovas sír, mélysége: 108 cm, T: 109°. Kirabolt, lócsont a sírfenéktől 35 cm-rel feljebb. Ugyanabban a szintben égett hamus réteg.
(BAKAY 1973. 5., III.t., IV.t.)

18. sír:

Lósír, mélysége: 125 cm, T: 280°. Kirabolt.
hosszúfülű kengyel
lószerszámdíszek
(BAKAY 1973. 5., 11, V.t. 14-15., 17., VI. t. 1-2.)

23. sír:

Lovas sír? Mélysége: 140 cm, T: 110°. Kirabolt. A sírban lókoponya darabokat és marhafogat is találtak.
(BAKAY 1973. 5., VIII. t. 25-32.)

34. sír:

Lósír, mélysége: 100 cm, T: 290°. Kirabolt. A lócsontok jelentős része a sírfenéktől 60 cm-rel följebb került elő. A sírrablók a nyereg irányába ástak rá a sírra.
faragott csont nyeregkápaborítás
lószerszámdíszek
(BAKAY 1973. 7., VI. t., X-XI.t.)

70, 73, 74. sír:

Feltehetően összetartozó temetkezések. Férfisír kirabolva, annak közvetlen folytatásában a ló sírja, a ló váznak vonalában, azonos tájolásban hármastemetkezés; egy sírgödörben három nő csontváza.
hosszúfülű kengyel
lószerszámdíszek
(BÁRDOS 1981. 60.)

348. sír:

Lósír.
hosszúfülű kengyel
lószerszámdíszek
(BÁRDOS 1984. 80.)

162. ZÁMOLY (Fejér m.)

Bóna István máglyaleltnek tartja, a MNM csak kopját őriz innen.
(KOVRIK 1955/a. 37., X.t. 4., XII.t. 1-1a., BÓNA 1971. 240.)

Irodalom

- Avarkori leletek Szeghalmon. Szeghalomvidéki Hírlap*, 1929.okt.20.2.
- BAKAY 1973.**= Bakay, K.: Az avarkor időrendjéről. Újabb avar temetők a Balaton környékén. (Zur Chronologie der Awarenzeit. Neue awarenzeitliche Gräberfelder in der Umgegend des Plattensees.) *SMMK* 1.1973.5-86.
- A Bakony és a Balatonfelvidék évezredei 1985.* Vezető a Veszprémi Bakonyi Múzeum állandó kiállításához. Veszprém 1985.
- BÁLINT 1990.**= Bálint, Cs.: Régészeti jegyzetek a VI-VII. századi avarok keleti kapcsolatairól. *SzMMÉ* 7.1990.87-122.
- BÁLINT-MARÁZ 1971.**= Bálint, Cs. - Maráz, B.: Szőreg-Homokbánya *RF* I.24.1971.75-76.
- BÁRDOS 1979.**= Bárdos, E.: Pusztaberény. *RF* I.32.1979.72.
- BÁRDOS 1981.**= Bárdos, E.: Zamárdi-Réti földek. *RF* I.34.1981.59-60.
- BÁRDOS 1984.**= Bárdos, E.: Zamárdi, Réti földek. *RF* I.37.1984.80.
- BÓNA 1957.**= Bóna, I.: Az ürböpusztai avar temető. (Le cimetière avar de Ürböpuszta.) *AE* 84.1957.155-174.
- BÓNA 1965.**= Bóna, I.: Későrómai és népvándorlás korszak. In: Orosháza története. Orosháza 1965.114-135.
- BÓNA 1971.**= Bóna, I.: A népvándorlás kora Fejér megyében. (Die Zeit der Völkerwanderung.) *Fejér megye története* I/5. Székesfehérvár 1971.221-314.
- BÓNA 1979.**= Bóna, I.: A Szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. (Захоронение с конями в д. Сегвар-Шаполдал. Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten.) *AE* 106.1979.3-32.
- BÓNA 1982/83.**= Bóna, I.: A XIX. század nagy avar leletei. (Die großen Avarenfunde des 19. Jahrhunderts.) *SzMMÉ* 1982/83.81-160.
- BÓNA 1984/a.**= Bóna, I.: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története I/1. (Előzmények és magyar történet 1242-ig.) Szerk.: Székely Gy. - Bartha A. Budapest, Akadémia Kiadó 1984.
- BÓNA 1984/b.**= Bóna, I.: Wosinsky Mór és temetői. (M. Wosinsky und seine Gräberfelder.) In: Kiss Gábor - Somogyi Péter: Tolna megyei avar temetők. (Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna.) *DissPann* III/2. 1984.9-26.
- BÓNA 1986/a.**= Bóna, I.: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei* I. Magyarország műemléki topográfiája X. Budapest 1986.15-91.
- BÓNA 1986/b.**= Bóna, I.: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271-896). In: Erdély története I. Budapest 1986. 107-234.
- BÖRZSÖNYI 1908.**= Börzsönyi, A.: Római és egyéb dunántúli leletekről. *AE* 28.1908.183-185.

- BROMLEJ 1976.*= Bromlej, Ju.V.: Etnosz és néprajz. Budapest, Gondolat Kiadó 1976.
- BRUKNER 1968.*= Brukner, O.: Čik, Bačko Petrovo Selo - nekropola iz doba Seoba naroda. *APreg* 10.1968.170-173.
- CZEGLÉDY 1954.*= Czeglédy, K.: IV-IX. századi népmozgalmak a steppén. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*. 84. Budapest 1954.
- CSALLÁNY 1900.*= Csallány, G.: Avar sírletekről Szentes határában, Donáton. *AÉ* 20.1900.393-398.
- CSALLÁNY 1933.*= Csallány, D.: A kunszentmártoni avarkori ötvössír. (Goldschmiedergab aus der Awarenzeit von Kunszentmárton (Ungarn).) Szentes 1933.
- CSALLÁNY 1934.*= Csallány, D.: A Szentes-lapistói népvándorláskori sírlet. (Das Grabfund von Szentes-Lapistó aus der Völkerwanderungszeit.) *Dolg* 9-10.1933/34. (1934) 206-214.
- CSALLÁNY 1939.*= Csallány, D.: Kora-avarkori sírletek. (Grabfunde der Frühawarenzeit.) *FA* 1-2. 1939.121-180.
- CSALLÁNY 1939/b.*= Csallány, G.: A Szentes-derekegyházi népvándorláskori sírlet. (Der völkerwanderungszeitliche Grabfund von Szentes-Derekegyháza.) *FA* 1-2. 1939.116-120.
- CSALLÁNY 1946/48.*= Csallány, D.: Szegedi avarkori sírletek és hun-bolgár ivókürtök régészeti kapcsolatai. (Rapports archéologiques entre les trouvailles tombales de l'époque avare de Szeged et des cors à boire Hunno-Bulgares.) *AÉ* 73/75.1946/48.350-361.
- CSALLÁNY 1953.*= Csallány, D.: A bácsújfalusi avarkori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur-bolgárok (hunok) temetkezési szokásaihoz és régészeti hagyatékához. (Trouvaille d'objets incinérés de l'époque avare à Bácsújfalú. Contributions à l'étude des rites funéraires et au legs archéologique de Koutourgours-Bulgares (Huns).) *AÉ* 80.1953.133-141.
- CSALLÁNY 1956.*= Csallány, D.: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest, Akadémia Kiadó 1956.
- CSALLÁNY 1958.*= Csallány, D.: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. (Avarische Funde des Komitates Szabolcs-Szatmár. Аварские находки в комитате в Саболч-Сатмар.) *NyJAMÉ* 1.1958. (1960) 31-87.
- CSALLÁNY 1961.*= Csallány, D.: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-568 u. Z.) *AH* 38.1961.
- CSALLÁNY 1962.*= Csallány, D.: Tiszavasvári, Vöröshadsereg útja 8., Eszenyi Miklós telke. *RF* I.15.1962.54.
- CSALLÁNY 1963.*= Csallány, D.: A kuturgur-bolgárok (hunok) régészeti hagyatékának meghatározása. (Die Bestimmung der archäologischen Hinterlassenschaft der Kuturgur-Bulgaren (Hunnen).) *AÉ* 90.1963.21-38.
- CSALLÁNY 1963/a.*= Csallány, D.: Nyiregyháza-Moszkva u. 9. *RF* I.16.1963.51.

- CSALLÁNY 1968.*= Csallány, D.: Neue Ergebnisse der awarenzeitlichen Forschungen in Ostungarn. *ŠtZ* 16.1968.59-70.
- CSALLÁNY 1972/74.*= Csallány, D.: Avar kori páncélok a Kárpát-medencében. 2. rész (Die Panzer der Awarenzeit im Karpatenbecken (2. Teil).) *NyJAMÉ* 15-17. 1972/74. (1982) 5-35.
- CSÉPLŐ 1896.*= Cséplő, P.: Ártándi sírlelet. *AÉ* 16.1896.412-416.
- CSÉPLŐ 1897.*= Cséplő, P.: A csökmői és a pusztakovácsi leletekről. *AÉ* 17.1897.437-441.
- DARNAY 1899.*= Sz.Darnay, K.: A zala-szántói halmok és két magyar lovas-sír. *AÉ* 19.1899.277-280.
- DÖMÖTÖR 1901.*= Dömötör, L.: Újabb lemezajtoló bronzminták Fönlakról. *AÉ* 21.1901.62-66.
- DÖRNER 1960.*= Dörner, E.: Mormint din epoca avară la Sînpetru-German. *SCIV* 11.1960-2.423-433.
- ECSEDY 1979.*= Ecsedy, I.: Nomádok és kereskedők Kína határain. *Kőrösi Csoma Kiskönyvtár* 16.Budapest, Akadémia Kiadó 1979.
- EISNER 1952.*= Eisner, J.: Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebišť. Bratislava 1952.
- ERDÉLYI 1977.*= Erdélyi, I.: Das awarische Gräberfeld in Budakalász-Dunapart (Donauufer). *MittArchInst* 7.1977.45-54.Taf.21-24.
- ERDÉLYI-NÉMETH 1969.*= Erdélyi, I. - Németh, P.: A Várpalota-gimnáziumi avar temető. (A Bakonyi Múzeum avarkori leletanyagának ismertetése, 1.) (Awaren-Friedhof Várpalota Gymnasium. (Besprechung dem im Besitz des Bakony-Museums zu Veszprém befindlichen Fundstücke aus der Awarenzeit, 1.) Le cimetière avar de Várpalota-Lycée. (Trouvailles datant de l'époque avar au Musée de Bakony - 1er partie.) Аварское кладбище на территории Варпалотской Гимназии. (Сообщение об археологических находках аварского периода, хранящихся в баконском музее. I.)) *VMMK* 8.1969.167-198.
- FÉNYES 1884.*= Fényes, E.. Magyarország geographiai szótára I-II. Pest 1851. Reprint, Budapest 1984.
- FETTICH 1926.*= Fettich, N.: Az avarkori műipar Magyarországon. Fogazási ornamentika és ötvösszékzeletek. (Das Kunstgewerbe der Avarzeit in Ungarn. I. Zahnschnittornamentik und Pressmodellfunde.) *AH* 1.1926.
- FETTICH-NEMESKÉRY 1943.*= Fettich, N. - Nemeskéry, J.: Győr története a népvándorlaskorban. Győr 1943.
- FÜLÖP 1978.*= Fülöp, Gy.: Kálóz-Nagyhörcsökpuszta. *RF* 1.31.1978.70.
- FÜLÖP 1984/a.*= Fülöp, Gy.: Dunaújváros-Béke városrész-Alsófoki patak. *RF* 1.37.1984.70.
- FÜLÖP 1984/b.*= Fülöp, Gy.: Régészeti kutatások a Dunántúlon 3. Fejér megye az avar korban. A dunaújvárosi avar telep és temető. (Das Komitat Fejér in

- der Awarenzeit. Die Awarische Siedlung an der Friedhof von Dunaújváros.) *István Király Múzeum Közleményei* D.158.1984.158.
- GARAM 1972.*= Garam, É.: Avar temetők Andoncon. (Avar cemeteries at Andocs.) *FA* 23.1972.129-182.
- GARAM 1975.*= Garam, É.: The Szebény I-III Cemetery. Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the avar period (567-829) in Hungary. Vol. 1. Budapest 1975.49-120., P1.VII-XVIII.
- GARAM 1982.*= Sz.Garam, É.: Római kori rézüstök korai avar sírokban. (Римские медные котлы в раннеаварских погребениях. Römerzeitliche Kupferkessel in frühawarischen Gräbern.) *AE* 109.1982.73-88.
- GERE 1983.*= Gere, L.: Avar leletek a Bácskából. Egyetemi szakdolgozat. Budapest 1983.
- GUBITZA 1907.*= Gubitza, K.: A kishegyesi régibb középkori temető. *AE* 27.1907.346-363.
- GUBITZA 1908.*= Gubitza, K.: Újabb népvándorláskori sírokról a Bácskában. *AE* 28.1908.419-421.
- GUBITZA-TRENCSENYI 1908.*= Gubitza, K. - Trencsényi, K.: A Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat múzeumának képes kalauza. Zombor 1908.
- HAMPEL 1900.*= Hampel, J.: Újabb hazai leletek az avar uralom korából. *AE* 20.1900.97-125.
- HAMPEL 1902.*= Hampel, J.: Régiségek a honfoglalás korából. *AE* 22.1902.296-316.
- HAMPEL 1905.*= Hampel, J.: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I-III. Braunschweig 1905.
- Hírek a Régiségtárból 1914.* *AE* 34.1914.153-154.
- HOREDŦ 1956.*= Horedt, K.: Avarii în Transilvania. (Авары в Трансилвании. Les avars en Transylvanie.) *SCIV* 7.1956.393-406.
- HOREDŦ 1958.*= Horedt, K.: Avarii în Transilvania. (Awaren in Siebenbürgen.) In: Contributii la istoria Transilvaniei. Bucureşti 1958.61-108., 165-166., 175-176.
- HOREDŦ 1968.*= Horedt, K.: Das Awarenproblem in Rumänien. *ŠtZ* 16.1968.103-120.
- Hunner, Germaner, Avarer 1975.* Folkvandringstid i Ungern. Stockholm 1975.
- JÓSA 1904.*= Jósa, A.: Avar fülbevalóról Bujról. *AE* 24.1904.254-255.
- JUHÁSZ 1973.*= T.Juhász, I.: Néhány Békés megyei avarkori leletről. (Some Avar-age finds in the county of Békés.) *BMMK* 2.1973.99-115.
- KADA 1906.*= Kada, E.: Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. *AE* 26.1906.135-155., 207-221.
- KADA 1908.*= Kada, E.: Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. *AE* 28.1908.330-339.
- KISLÉGHY 1911/a.*= Kisléghi Nagy, Gy.: Az óbessenyői őstelep. *AE* 31.1911.147-164.

- KISLÉGHI 1911/b.*= Kisléghi Nagy, Gy.: Torontál vármegye őstörténete. *MVV* Torontál vármegye. Budapest 1911. 304-330.
- KISS 1962.*= Kiss A.: Az avarkori lovastemetkezés szokásának vizsgálata. (Исследования ритуала погребений с конем аварского времени. Über das Brauchtum der awarenzeitlichen Reiterbestattungen.) *JPMÉ* 1962. (1963) 153-162.
- KISS 1977.*= Kiss A.: Avar Cemeteries in County Baranya. Cemeteries of the avar period (567-829) in Hungary. Vol. 2. Budapest 1977.
- KISS 1985.*= Kiss G.: Funde der Awarenzeit aus Ungarn in Wiener Museen 2. *ArchAust* 69. 1985. 147-163.
- KISS-SOMOGYI 1984.*= Kiss, G. - Somogyi, P.: Tolna megyei avar temetők. (Avarische Gräberfelder im Komitat Tolna.) *DissPann* III/2. 1984.
- KLIMA 1990.*= Klima, L.: A volgai finnugorok nyelvi rokonságáról és néppé válásuk kezdeteiről (i.e. 4. évezred eleje - i.sz. 1. évezred vége). Doktori értekezés. Budapest 1990.
- KOREK 1942.*= Korek, J.: A szárazér-dülői avar lovassír. (Awaren-Reitergrab in Szárazér-dülő.) *Dolg* 18.1942.156-158.
- KOVÁCS 1913.*= Kovács, I.: A mezőbándi ásások. Őskori telepnyomok és temető, La-Tène ízlésű temetkezés, népvándorláskori temető. (Les fouillages de Mezőbánd. Traces de stations et de cimetières de l'âge de bronze; sépulture à la La Tène; cimetière du temps des migrations des peuples.) *Dolg* 4.1913.265-429.
- KOVRIG 1945.*= L.Kovrig, I.: Avar lószerszámveretek Csengődről (Pest megye). (Ferrures de harnais avar de Csengőd.) *Magyar Múzeum* 1945. okt. 10-13., 48-49.
- KOVRIG 1955/a.*= L.Kovrig, I.: Adatok az avar megszállás kérdéséhez. *AÉ* 82.1955.30-44.
- KOVRIG 1955/b.*= Kovrig, I.: Contributions au probleme de l'occupation de la Hongrie par les Avars. *ActaAH* 6.1955.163-192.
- KOVRIG 1957.*= L. Kovrig, I.: Kora-avarkori sírok Törökbálintról. (Deux tombes avars de Törökbálint.) *FA* 9.1957., 119-133.
- KOVRIG 1975.*= L.Kovrig, I.: The Dévaványa Cemetery. Avar finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the avar period (567-829) in Hungary. Vol. 1. Budapest. 1975.121-155. Pl.XIX-XX.
- KOVRIG-KOREK 1960.*= Kovrig, I. - Korek, J.: Le cimetière de l'époque avar de Csóka (Čoka). *ActaAH* 12.1960.257-297.
- KRALOVÁNSZKY 1958.*= Kralovánszky, A.: Hajdúdorog. *RF* I.9.1958.36.
- KRALOVÁNSZKY 1963.*= Kralovánszky, A.: Mór-Á.G. sóderbányája. *RF* I. 16.1963. 49.
- KÜRTI 1983.*= Kürti, B.: Az avarok kora (567/568-805). In: Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged 1983.162-208.
- KÜRTI 1990.*= Kürti, B.: Avar sírleletek Csnytelekről és Gerláról. *SzMMÉ* 7.1990.79-86.

- LADENBAUER-OREL 1960.*= Ladenbauer-Orel, H.: Linz-Zizlau. Das bairische Gräberfeld an der Traunmündung. Wien 1960.
- LÁSZLÓ 1943.*= László, Gy.: A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. *AH* 27.1943.
- LÁSZLÓ 1946.*= László, Gy.: A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása. *Az Erdélyi Tudományos Intézet Kiadványa*. Kolozsvár 1946.
- LÁSZLÓ 1955.*= László, Gy.: Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars. *AH* 34.1955.
- LIGETI 1986.*= Ligeti, L.: A pannóniai avarok etnikuma és nyelve. *MNy* 82.1986.129-151.
- LOVAS 1929.*= Lovas, E.: A bágyog-gyűrhegyi népvándorlaskori temető. *AÉ* 43.1929.248-258.
- LŐRINCZY 1980.*= Lőrinczy, G.: Ein Frauengrab aus der frühen Awarenzeit. Előadás a II. Nemzetközi Régészeti Diákkonferencián. Szeged 1980. nov. 3-7.
- LŐRINCZY 1982.*= Lőrinczy, G.: Szegvár-Oromdülő. *RF* I.35.1982.72.
- LŐRINCZY 1983.*= Lőrinczy, G.: Tiszavasvári-Koldusdomb. *RF* I.36.1983.68.
- LŐRINCZY 1987.*= Lőrinczy, G.: Szegvár-Sápoldal. *RF* I.40.1987. (1988) 68.
- LŐRINCZY 1991.*= Lőrinczy, G.: A Szegvár-oromdülői kora-avarkori temető 1. sírja. (Das Grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdülő. Погребение 1 раннеаварского могильника Сегвар-Ëрëмдюдлë.) *MFMÉ* 1984/85. (1991) 127-154.
- MADARAS 1987.*= Madaras, L.: Öcsöd-MRT 96/a. *RF* I.10.1987.67.
- MAROSI 1908/a.*= Marosi, A.: Jelentés a városi múzeum 1907. évi állapotáról. *A Pécs-Baranyai Múzeum Egyesület Értesítője* 1. Pécs 1908. 55-64.
- MAROSI 1908/b.*= Marosi, A.: Újabb leletek a korai középkorból a pécsi városi múzeumban. *MKE* 2.1908.42-47.
- MAROSI 1909.*= Marosi, A.: Jelentés a városi múzeum 1908. évi állapotáról. *A Pécs-Baranyai Múzeum Egyesület Értesítője* 2. Pécs 1909. 31-37.
- MAROSI-FETTICH 1936.*= Marosi, A. - Fettich, N.: Dunapentelei avar sírletelek. (Trouvailles avars de Dunapentele.) *AH* 18.1936.
- MESTERHÁZY 1987.*= Mesterházy, K.: Korai avar részleges lovas temetkezések Ártándról és Biharkeresztesről. (Frühawarische partielle Pferdebestattungen aus Ártánd und Biharkeresztes.) *FA* 38.1987.219-245.
- MESTERHÁZY-MÓDY 1967.*= Mesterházy, K. - Módy, Gy.: Biharkeresztes - Lencsés-hát. *RF* I.20.1967.52.
- MOGYORÓSSY 1870.*= Mogyoróssy, J.: Az 1859-dik évi békésmegyei pusztaszent-benedeki lelet. *AÉ* 3.1870.280-282.
- MÓRA 1932.*= Móra, F.: Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorlaskori és korai magyar leletekben. (Volkskundliche Beziehungen in Funden der Völkerwanderungszeit und des frühen Ungartums aus der Umgebung von Szeged.) *SzVMK* I.2.1932.

- MRT 2. 1969.*= Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. *Magyarország régészeti topográfiája*. Budapest 1969.
- MRT 3. 1970.*= Veszprém megye régészeti topográfiája. A devecseri és a sümegi járás. *Magyarország régészeti topográfiája*. Budapest 1970.
- MRT 4. 1972.*= Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és a zirci járás. *Magyarország régészeti topográfiája*. Budapest 1972.
- MRT 5. 1979.*= Komárom megye régészeti topográfiája. Az esztergomi és a dorogi járás. *Magyarország régészeti topográfiája*. Budapest 1979.
- MRT 6. 1982.*= Békés megye régészeti topográfiája. A szeghalmi járás. *Magyarország régészeti topográfiája*. Budapest 1982.
- MRT 7. 1969.*= Pest megye régészeti topográfiája. A budai és a szentendrei járás. *Magyarország régészeti topográfiája*. Budapest 1986.
- MUNKÁCSI 1896.*= Munkácsi, B.: A régi magyar lovas temetkezés keleti változatai. *Ethn* 7.1896.297-323.
- NAGY 1901.*= Nagy, G.: Síreletek a régibb középkorból. III. Némedi (Tolna m.). *AÉ* 21.1901.314-318.
- NAGY 1913.*= Nagy, G.: Erdély a honfoglalás idejében a régészeti leletek világánál. (Roska Márton dr. és Bodrogi János cikkeinek ismertetése.) *AÉ* 33.1913.268-275., 293-294.
- NAGY 1959.*= Nagy, S.: Некропола код Арадца из раног средњег века. (Die Nekropole bei Aradac aus dem frühen Mittelalter.) *RAD* 8.1949.45-102.
- NAGY 1962.*= Nagy, T.: Buda régészeti emlékei III. Népvándorlaskor. *Budapest műemlékei* Budapest 1962. 63-79., 108-116.
- NAGY 1971.*= Nagy, S.: Некропола из раног средњег века у циглани Полет у Врбасу. (Das frühmittelalterliche Gräberfeld aus dem Gelände der Zigelei „Polet“ bei Vrbas.) *RAD* 20.1971.187-268.
- NAGY 1978.*= Nagy, M.: Budapest XXI.(Csepel) II. Rákóczi Ferenc u. 289-295. *RF* I.31. 1978. 68.
- NAGY 1984.*= Nagy, M.: Budapest, III. Békásmegyér, Pusztadombi út 12. *RF* I.37.1984.68.
- NAGY 1987.*= Nagy, M.: Budapest, III. Békásmegyér, Pusztadombi út 12. *RF* I.40.1987. (1988) 63.
- NAGY 1991.*= Nagy, I.: Őstörténetünk néhány kérdése; szokatlan analógiák. (Some Questions of Ancient Hungarian History; Unconventional Analogies. Несколько вопросов венгерской праистории непривычные аналогии.) *MFMÉ* 1984/85-2. (1991) 537-552.
- NÉMETI 1983.*= Némethi, I.: Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei (jud. Satu Mare). (Neue Entdeckungen aus der Völkerwanderungszeit aus der Carei-Gegend.) *SCIV* 34.1983-2. 134-150.
- NEPPER 1983.*= M. Nepper, I.: Tiszacsege-Nagymajor, úttorkolat. *RF* I.36.1983.67. *A Népvándorlás kora Belgiumban és Magyarországon*. Székesfehérvár 1979.

- PÁNCZÉL 1932.*= Pánczél, Gy.: Jelentős őskori temetkezőhely a Nagyerdő mellett. *Nagykőrösi Híradó.* 1932. április 10.
- PAPP 1962.*= Papp, L.: A bólyi avarkori temető. I. (Кладбище из времени аваров в селе Бой. Der awarenzeitliche Friedhof von Bóly.) *JPMÉ* 1962. (1963) 163-193.
- PÁSZTOR 1991.*= Pásztor, A.: Néhány késő avarkori lovassír Budakalászlól. (Einige spätawarenzeitliche Reitergräber aus Budakalász. Несколько позднеаварских погребений из Будакаласа.) *MFME* 1984/85-2. (1991) 277-299.
- POPA 1961.*= Popa, A.: Materiale din perioada de trecere la feudalism, în zona orasului Alba Iulia. (Археологические материалы в период перехода к феодализму в зоне города Алба-Юлия. Matériaux archéologiques de la période de la zona d'Alba Iulia.) *Apulum* 4.1961.221-232.°
- RAPCSÁNYI 1934.*= Rapcsányi, J.: Baja. Magyar városok monográfiája. 14. Budapest 1934.
- REIZNER 1898.*= Reizner, J.: Oroszlámosi magyar pogánykori sírlelet. *AE* 18.1898.190-192.
- RHÉ-FETTICH 1931.*= Rhé, Gy. - Fettich, N.: Jutas und Öskü. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn. *Seminarium Kondakovianum.* Prag 1931.
- ROEDIGER 1903/a.*= Roediger, L.: Ásatásainkról. A Bács-Bodrog vármegyei Történeti Társulat Évkönyve. 1903.143-149.
- ROEDIGER 1903/b.*= Roediger, L.: Koraközépkori lovas sírleletről Szeghegyen. *AE* 23.1903.272-276.
- ROEDIGER 1904.*= Roediger, L.: Bácsmegyei régiségletekről. *AE* 24.1904.261-263.
- ROSNER 1970.*= Rosner, Gy.: Újabb adatok Tolna megye avarkori történetének kutatásához. *SzekMÉ* 1.1970.40-95.
- ROSNER 1971/72.*= Rosner, Gy.: Előzetes jelentés a Gyönk-vásártéri úti avar temető feltárásáról II. (Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Awarenfriedhofs von Gyönk-vásártér (Markplatz).) *SzekMÉ* 2-3.1971/72.85-221.
- ROSNER 1973/74.*= Rosner, Gy.: Előzetes jelentés a Gyönk Vásártéri úti avar temető feltárásáról III. *SzekMÉ* 4-5.1973/74.117-166.
- ROSNER 1975/76.*= Rosner, Gy.: A Szekszárd-Bogyiszlói úti avar temető ló- és lovastemetkezései. (Die Pferde- und Reiterbestattungen im awarischen Gräberfeld von Szekszárd-Bogyiszló Strasse.) *SzekMÉ* 6-7.1975/76. (1977) 79-109.
- SALAMON 1958.*= Salamon, Á.: Budapest XXI. Csepel-Háros. *RF* I.10.1958.38.
- SALAMON-ERDÉLYI 1971.*= Salamon, Á. - Erdélyi, I.: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. *Studia Archaeologica* 5. Budapest 1971.
- SELMECZI-MADARAS 1979/80.*= Selmeczi, L. - Madaras, L.: Avarkori és X-XII. századi magyar köznépi sírok Rákóczi falván. *SzMMÉ* 1979/80.(1980) 141-170.

- SEOBA NARODA 1962.*= Dimitrijević, D. - Kovačević, J. - Vinski, Z.: Seoba naroda - arheoloski nalazi Jugoslovenskog Podunavlja. Zemun 1962.
- SIMON 1983.*= Simon, L.: Nagykőrös és környéke avar kori topográfiája. A nagykőrösi avar fejedelmi kard. Nagykőrös 1983.
- SOMOGYI 1984.*= Somogyi, P.: A cikói temető. Kiss Gábor - Somogyi Péter: Tolna megyei avar temetők. *DissPann* III/2.1984.37-102., 3-44. t., 100-102.t.
- SOMOGYI 1987.*= Somogyi, P.: Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge. Zu den archäologischer Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *ArchAust* 71.1987.121-154.
- SOMOGYI 1991.*= Somogyi, P.: Lábbeli veretek a Délorosz sztyepről. (Beschläge der Fußbekleidung aus der südrussischen Steppe. *Обувные бляшки южно-русских степей.*) *MFMÉ* 1984/85-2. (1991) 105-125.
- SÓS 1961.*= Cs.Sós, Á.: Újabb avarkori leletek Csepel szigetéről. (Neuere awarenzeitliche Funde auf der Csepel-Insel.) *AE* 88.1961.32-51.
- SÓS 1962.*= Cs.Sós, Á.: Vorläufige Mitteilungen über die Ausgrabungen in Pókaszeptk. *FA* 14.1962.67-82.
- SÓS 1973.*= Cs.Sós, Á.: Jelentés a pókaszeptki ásatásokról. (Report on Excavations at Pókaszeptk. *AE* 100.1973.66-77.
- SZEGHALMY 1913.*= Szeghalmy, Gy.: Ásatás a szeghalmi Kovácshalomban. *AE* 33.1913.37-52., 123-141.
- SZEGHALMY 1936.*= Szeghalmy, Gy.: Szeghalmi járás története. Békés Vármegye. Budapest 1936. 349-357.
- SZELLE 1891.*= Szelle, Zs.: Régészeti ásatások a bölcskei népvándorláskori temetőben. *AE* 11.1891.239-249.
- SZÜCS 1974.*= Szücs, J.: Nemzet és történelem. Budapest, Gondolat Kiadó 1974.
- TETTAMANTI 1988.*= Tettamanti, S.: Budakalász-Dunapart. *RF* I.41.1988.49.
- TOMKA 1969.*= Tomka, P.: Horse burials among the mongolians. *ActaAH* 21. 1969.149-154.
- TÓTH 1983.*= H.Tóth, E.: A magyarok elődei a Duna-Tisza közén. Népvándorláskori leletek Bács-Kiskun megyében. Kecskemét 1983.
- TÖRÖK 1954.*= Török, Gy.: Kora-avar sírok Móron. (*Раннеаварские могилы в с. Моп.*) *AE* 81.1954. 54-60.
- TÖRÖK 1966.*= Török, Gy.: Újabb régészeti feltárások Halimbán. (Neuere archäologische Freilegungen bei Halimba. Nouvelles inventions archéologiques à Halimba. *Новейшие археологические раскопки в Халимбе.*) *VMMK* 5.1966.69-80.
- TÖRÖK 1973.*= Török, Gy.: Solymár. *RF* I.26.1973.65.
- TÖRÖK 1980/81.*= Török, Gy.: Avar kori temető Csengelén. (Awarenzeitliches Gräberfeld in Csengele. (Szeged-Csengele, Feketehalom.)) *MFMÉ* 1980/81. (1984) 43-62.

- TRUGLY 1982.= Pohrebisko z doby Avarskej riše v Komárne-Robotnickej švrťi. (A Komárom-munkásnegyedi avar kori temető.) *Spravodaj oblastného podunajského múzea v Komárne. A Dunamenti Múzeum értesítője* 2.1982.5-48.
- VÉGH 1968.= K. Végh, K.: Avarkori leletek a miskolci múzeumban. (Awarenzeitliche Funde im Museum von Miskolc.) *HOMÉ* 7.1968.47-90.
- VISY-BÓNA 1972.= Visy, Zs. - Bóna, I.: Rácalmás-Rózsamajor. *RF* I.25.1972.54.
- WOSINSZKY 1890.= Wosinszky, M.: Nagy-mányoki népvándorláskori sírlelet. *AE* 10.1890.432-435.
- WOSINSZKY 1896.= Wosinszky, M.: Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig I-II. Budapest, Franklin Társulat 1896.
- ZOLTAY 1929.= Zoltay, L.: Régészeti ásatásaink 1928-ban. I. Kabán: egy hun-avarkori lovassír. *Jelentés Debrecen szab. kir. város múzeumnak és közművelődési könyvtárának 1928. évi működéséről.* Debrecen 1929.38-40.

Раннеаварские конные погребения

Доклад основан на написанной в 1987 году дипломной работе Марии Немети и следует её построению. Разумеется с той поры появились новые статьи и публикации раскопок, которые я старался принять во внимание при написании данной работы.

В первой части проводится обзор археологической литературы по раннеаварским конным погребениям, начиная с исследования Гезы Надя 1893 года и кончая новейшими публикациями.

Следующая часть посвящена происхождению конных погребений раннеаварского периода, а также значением конных погребальных обрядов с точки зрения определения аварских этнических групп. Я считаю, что нашей главной задачей является не отождествление каждого типа конского погребения с каким-либо этнонимом. Один из наиболее важных уроков исторических источников: этнонимы могут быстро меняться, но как археологи мы должны помнить, что археологические культуры не изменяются в такой же мере. Таким образом на более эффективные результаты может рассчитывать та группа исследователей, которая пытается найти место происхождения раннеаварской культуры, в частности, и конных погребений. В этой же части я покажу, что одной из причин переселения степных скотоводов, разводивших крупный рогатый скот, является кризис перепроизводства, а из этого следует, что частичные захоронения коня не зависят от состоятельности родственников умершего. Частичное захоронение коня скорее может быть практичным способом консервации: а соответствии с потребностями лошадь насаженная на кол, вкопанный с могилу, должна была долго сопротивляться силам природы, и кол было легче водрузить. Отсюда потом пошёл обычай положения частей коня в могилу рядом с покойником.

Следующий раздел представляет собой обсуждение территориального распределения типов раннеаварских конных погребений, при этом выделяются следующие восемь главных типов:

1. Погребения с сожжением
2. Погребения с конём (скелет человека и лошади в общей могиле)
3. Частичные конные погребения
4. Конные могилы
5. Захоронение человека с конской сбруей
6. Скелет лошади или частичное погребение над скелетом человека
7. Погребения с конем в катакомбах
8. Человек с двумя или несколькими конями

Погребения с сожжением и общие погребения человека и коня распределены в Карпатском бассейне равномерно. Частичное конское пог-

ребение характерно для восточных территорий страны. Подавляющее большинство самостоятельных конских погребений находится в Задунавье (Западная Венгрия).

Захоронение нескольких коней типично скорее в южной части Венгрии, но нам известно слишком мало случаев, так же, как и в отношении погребенных с конской сбруей, поэтому новые данные об этих типах в значительной мере могут изменить наши нынешние представления.

Территорию катакомбных погребений уже очертил Дежё Чаллань, будущие исследования вряд ли существенно изменят картину их распространения.

Мария НЕМЕТИ - Ласло КЛИМА

Frühawarenzeitliche Reiterbestattungen

Mein Vortrag gründet sich auf der von Mária Némethi 1987 verfaßten Diplomarbeit, folgt deren Aufbau. Selbstverständlich sind in dem seither verfloßenen Zeitraum neuere Studien und Grabungspublikationen erschienen, die ich bei der Konzipierung meines Vortrages bemüht war, in Betracht zu ziehen.

Als erstes gebe ich einen Überblick über die Fachliteratur der Reiterbestattungen des frühen Awarentums, beginnend bei der Studie von Géza Nagy aus dem Jahre 1893 bis zu den jüngst erschienenen Abhandlungen.

Im folgenden Teil befasse ich mich mit dem Ursprung der Reiterbestattungen der frühawarischen Epoche sowie der Bedeutung der Reiterbestattungsriten vom Gesichtspunkt der Bestimmung der ethnischen Gruppen der awarischen Bevölkerung. M. E. ist es nicht unsere wichtigste Aufgabe, jeden Reiterbestattungstypus mit dem Namen irgendeines Volkes zu paaren. Eine der wichtigsten Lehren aus den historischen Quellen ist, daß sich die Völkernamen rasch ändern können. Was jedoch zum Wissen eines Archäologen gehört, daß dies bei den Kulturen nicht so sehr der Fall ist. Von Erfolg gekrönt sein wird also jene Forschungsrichtung, die versucht, den Ursprungsort der Kultur des frühen Awarentums – und so auch der Reiterbestattungen – zu ergründen. Im gleichen Teil gehe ich auch darauf ein, daß ich den Grund für die Wanderung der großtierhaltenden Völker der Puszta in einer Überproduktionskrise sehe, woraus folgt, daß die partielle Reiterbestattung nicht vom Vermögensstand abhängig sein kann. Viel eher könnte die partielle Reiterbestattung ein praktisches Konservierungsverfahren sein: die Notwendigkeit ergab sich, daß auf den Masten – der in der Graberde des Verstorbenen eingegraben war – aufgezogene Pferd der Verwesung länger widerstand sowie daß es leichter sein sollte, den Masten aufzustellen. Daraus entwickelte sich dann die partielle Beigabe des Pferdes neben den Verstorbenen.

Der anschließende Teil behandelt die territoriale Aufteilung der frühawarenzeitlichen Reiterbestattungstypen, wobei zwischen acht Haupttypen unterschieden wird:

1. Scheiterhaufenfunde
2. Reitergräber (Skelett von Mensch und Pferd in einem gemeinsamen Grab)
3. Partielle Reiterbestattungen
4. Pferdegräber
5. Menschliches Skelett mit Pferdegeschirr
6. Pferdeskelett oder Teile davon über dem menschlichen Skelett
7. Reiterbestattungen mit Grabkammern
8. Mensch mit zwei oder mehr Pferden

Die Scheiterhaufenfunde und die mit dem Verstorbenen in einer gemeinsamen Grabgrube untergebrachten Pferde sind im Karpatenbecken in gleichmäßiger Verteilung zu finden. Die partiellen Reiter-Pferdbestattungen sind für die östlichen Gebiete des Landes kennzeichnend. Die überwiegende Mehrheit der eigenständigen Pferdegräber liegt in Transdanubien. Eine Bestattung mehrerer Pferde ist eher für die südliche Landeshälfte charakteristisch, da sie aber selten vorkommen, kann sich unser Bild darüber sowie über die mit Pferdegeschirr Bestatteten infolge eventueller neuerer Funde wesentlich ändern.

Das Gebiet der Grabkammer-Gruppe wurde bereits von Dezső Csallány bestimmt, woran im wesentlichen auch die neueren Erschließungen nichts änderten.

Natürlich besteht keine Möglichkeit, im Laufe meines Vortrages die rund 160 Fundorte und die dort erschlossenen Reitergräber im einzelnen zu erörtern. Ich hoffe aber, daß er zusammen mit den übrigen Vorträgen der Konferenz in einem gemeinsamen Band erscheint und so auch die von Mária Némethi zusammengestellte Datei und Bibliographie für jedermann zugänglich wird.

Mária NÉMETHI – László KLIMA
 ELTE, Finnugor
 Művelődéstörténeti Tanszéki Szakcsoport
 Budapest
 (Pesti B. u 1. H-1052)

Adatok a Keszthely-kultúra kutatástörténetéhez

KISS GÁBOR

A Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztályán őrzött régi irattári anyagban a közelmúltban egy a Keszthely-kultúra kutatásával kapcsolatban igen fontos aktára akadtam. A nevezett, 295/1882. iktatószámot viselő irat Lipp Vilmos 1882. november 11-én, Keszthelyen kelt leveléhez mellékelte, ugyanazon hónap 9-én összeállított leltára, melynek pontos címe:

„Leltára a magyar nemzeti múzeum költségén eszközölt 100 napi ásatás alkalmával a Dobogón talált régiségeknek.”

A leltár maga voltaképpen egy ásatási napló, amely tartalmazza az 1882. május 11. és szeptember 18. között, három napszámmal végzett, helyesen 101 napig tartó ásatáson feltárt 756 temetkezés (1279-2034. sír) mellékleteit.

Ez az első olyan forrás, amelyből részletes információt nyerhetünk a Lipp Vilmos által Keszthelyen és környékén feltárt cca. 5000 késő népvándorlás kori sír egy nagyobb mennyiségére (kb. 15 %-ára) vonatkozólag. A lista egyébként a dobogói temető sírjainak több, mint 30 %-át tartalmazza.

A Lipp Vilmos által feltárt „Keszthely-kultúras” sírok száma:

Keszthely-Város	1150
Keszthely-Dobogó	2434
Keszthely-Fenekpuszta	91(a római koriakkal 300!)
Hévíz-Alsópáhok	1192
Összesen:	4867

Talált aktánk azért is rendkívül fontos, mert teljesen más fényben tünteti fel a szakirodalomban már oly sokszor elítélt Lipp Vilmos ásatási és dokumentálási módszereit. Egyértelműen kiderül belőle ugyanis, hogy Lipp a feltárt sírokról pontos listát és leltárat vezetett. Ezt ugyan maga Lipp többször is említette, ám későbbi utódai ezt aligha hitték el neki. Más kérdés természetesen, hogy Lipp nem látta értelmét a leletanyag sírok szerint való közzétételének. Ezt – a leltárat áttekintve – meg is tudjuk érteni.

A leletanyagot mindenesetre a későbbiekben nem tartották leletegyüttesekként külön. Hogy ez minden esetben Lipp rovására írható lenne, az már kérdéses, ugyanis a Magyar Nemzeti Múzeumnak a leletek egy részét sírok szerint külön tartva küldte meg. Jó példa erre az itt tárgyalt anyag, amelyet 1882. december 27-én vettek

leltárba 162/1882.1-357. szám alatt, természetesen sírok szerint. Tíz – a Keszthely-városi temetőből származó – díszöves síregyüttest szintén külön-külön leltároztak be 1881. október 18-án (125/1881.1-73.).

Lipp ásatási anyagaival voltaképpen az a szerencsétlenség, hogy az általa a Magyar Nemzeti Múzeumnak küldött leletanyag szinte teljesen összekeveredett, méghozzá olyan mértékben, hogy javarészüket azonosítására remény sincs. A fő baj ráadásul az, hogy nemcsak az egyes sírok leletei keveredtek össze egymással, hanem az egyes temetőké is! Így elképzelésünk sem lehet arról, hogy a tárgyak zöme melyik temetőből származik. Ugyanez a helyzet a szombathelyi múzeumban őrzött anyaggal is. Itt ismét csak Lipp leírásaira, illetve az újabb feltárásokra vagyunk utalva, ha a Keszthely-kultúra kérdésével óhajtunk foglalkozni. Mivel újabb, nagymérvű feltárások csak az utóbbi években kezdődtek és ezek – a szüksézává előzetes jelentéseket leszámítva – közöletlenek, egyelőre csak Lipp eredményeinek újbóli értelmezésével juthatunk előbbre. Annál is inkább így van ez, mivel a modern ásatási módszerekkel, 1945 után feltárt sírok száma töredéke (összesen csak kb. 10 %-a) a Lipp által feltártaknak. Másrészt Lipp megfigyeléseit régészeti módszerekkel már aligha lesz módunkban valaha is teljes egészében ellenőrizni. Marad tehát – legalábbis egyelőre – Lipp közleményeinek és kéziratának filológiai elemzése.

Az 1945 után feltárt Keszthely-kultúras sírok száma:

Hévíz-Alsópáhok	35
Keszthely-Város	142
Keszthely-Dobogó	6
Keszthely-Fenekpuszta-Déli erődfal	47
Keszthely-Fenekpuszta-II. ókeresztény bazilika	11
Keszthely-Fenekpuszta-Horreum	31
Keszthely-Melegoldal	48
Lesencetomaj-Piroskereszt	205
<hr/>	
Összesen:	514

Ilyen bevezető után térjünk hát rá azokra a kérdésekre, amelyeket talált aktánk felvet! A nevezett leltárt hely hiányában máshol fogom részletesen közölni és elemezni. Itt belőle elsősorban a Keszthely-kultúra egészéről levonható következtésekre szoritkozom.

Először foglaljuk össze röviden a Keszthely-kultúráról eddigi ismereteinket (KISS 1984. 165-172.)!

A Balaton délnyugati végénél a VI. század közepe után, az éppen kialakult kárpát-medencei avar hatalom területén egy új, idegen eredetű késő antik kultúrájú néptöredék telepedett meg egy kb. 40 km átmérőjű körzetben. Eddig semmi régészeti nyom nem utal arra, hogy ez a népcsoport már ezt az időpontot megelőzően is itt lakott volna. Idegen voltukat elsősorban az egykorú kora avar leletanyagtól eltérő női ékszereik (kosaras fülbevalók, kígyófejes karperecek, stílustűk, korongos fibulák) egyértelműen jelzik. Gyakoriak náluk továbbá a bizánci eredetű övcsatok, övdíszek, valamint az ún. „kelet-alpi típusú” övgarnitúrák, de akadnak germán jellegű fibulák és övdíszek is. Ezek alapján származási helyüket – ha pontosan még

nem is tudjuk meghatározni – az Adriai-tenger északi harmadának partvidékére, az Alpoktól délre, valahol a mai Lombardia, Veneto, esetleg Szlovénia vagy Dalmácia északi részére kell helyeznünk. Egy olyan területre tehát, ahol a keresztény vallású római lakosság nagy tömegei éltek tovább még a VI. század folyamán is, és ahol a Bizáncból származó kereskedelmi áruhoz minden nehézség nélkül hozzájuthattak. Nem kizárt természetesen az sem, hogy bizánci fennhatóság alatt éltek.

Eredeti hazájukból való elvándorlásuk okát nem ismerjük. Itt szóba jöhet a langobárdok Észak-Itáliába települése éppúgy, mint az ekkoriban a mai Szlovénia területén meginduló szláv terjeszkedés. Hasonlóan rejtélyes az avarokhoz csatlakozásuk oka is. Vezető rétegük nemesfémekben gazdag sírjai alapján biztosan kizárhatjuk azt a korábbi feltételezést (BÓNA 1970. 257-258., 122.j.), hogy hadifoglyokként kerültek volna avar uralom alatti későbbi lakóhelyükre. Nyilván politikai megfontolásból, esetleg kényszerből csatlakoztak az amúgy is igen heterogén avar államalakulathoz, s vezető rétegükkel együtt költöztek át az Avar Birodalmon belül eső, de az avarok szállásterületének nyugati peremén elterülő új hazájukba. Oda, ahol esetleg Pannonia feladása óta helyben lakó keresztény vallású néptöredéket is találtak.

Első települési centrumuk a Keszthely-fenekpusztai késő római erőd volt, ahonnan ma már három egykorú temetőjüket ismerjük. Vezető rétegük a régi római erődben fekvő és általuk újjáépített ún. II. ókeresztény bazilikában, illetve az egykori horreum épülete mellett álló fatemplom köré temetkezett. Ezekben a sírokban tűnnek fel ezt a régészeti kultúrát jellemző tárgyak legkorábbi típusai. Nem kizárt, hogy áttelepülésüket követően még jó ideig kulturális és gazdasági kapcsolatban maradtak előző otthonukkal és körükben a délről jött kereskedők nemegyszer megfordultak.

630 táján valamilyen kényszerítő ok miatt véget ért a fenekpusztai település élete. Lakosai elmenekültek vagy az avarok telepítették át őket máshová. Ez nyilván összefüggésben van az Avar Birodalomban ebben az időben lezajlott polgárháborúval, annak következményeként értékelhetjük. Elképzelhető ugyanis, hogy népcsoportunk ebben – az avarok és a szövetséges bolgárok között kirobbant konfliktusban – mint idegen népelem rossz oldalra állt és ezt a tettüket később a győztes avarok megtorolták elpusztítva központjukat és legalábbis politikai értelemben megsemmisítve vezető rétegüket. A népcsoport többi, környékbeli (jobbára köznapi) temetőjének használata viszont (pl. Keszthely-Dobogó, Hévíz-Alsópáhok) tovább folyt. Ekkor nyithatták (talán a fenekpusztai erődből elűzöttek) a Keszthely-városi temetőt.

670 után a második avar hullám népessége telepedett meg a területen. Ez arra utal, hogy az ekkor kialakult új avar politikai hatalom katonai ellenőrzése alá vonta a már egyszer „rossz útra tévedt” Keszthely vidéki népességet. Az avarok megtelepedtek a Keszthely-kultúrák szállások között.

Néhol már közös temetőbe temették halottaikat a helybenlakókkal (pl. a Keszthely-városi temetőben), ami már magában is a két népelem közötti szoros kapcsolatra, az ellenőrzésre, illetve az ellenőrzöttségre utal.

A Keszthely-kultúra lakossága nem asszimilálódott, hanem továbbra is megőrizte etnikai különállását és sajátos viseletét, mégha bizonyos kései avar tömegékszereket (pl. dinnyemaggyöngyök, poncolt huzalkarperecek) át is vett. Az új avar népesség Kárpát-medencébe áramlásával megnőtt azok szállásterülete és így a

Keszthely-kultúra népessége által lakott vidék rövid idő elteltével a szállásterület belsejébe került. Avarok vették körül őket minden oldalról, elszigetelve a legalábbis 630 előtt még biztosan meglévő déli kapcsolataiktól. Tovább működött ugyan lokális fémművességi központjuk (esetleg központjaik), ám nemesfémmel (arannyal, ezüsttel) való ellátottsága lassan teljesen megszűnt, ami barbarizálódáshoz, a meglévő formák folytonos ismételtetéséhez és a gyártott ékszerek méretbeli növekedéséhez vezetett. A Keszthely-kultúra népességének jellegzetes hagyatéka, temetőik java részének használata az avar kor végéig nyomonkövethető, ekkor anyagi kultúrájuk az avarokéval együtt tűnt el.

További sorsukról semmit se tudunk. Jellegzetes viseletüket elvesztve nyilván ott nyugszanak a későbbi Keszthely-Zalavár környéki IX. századi temetők néme-lyikében. Lehet, hogy 796-ban az „ad ripam Danubii” tartott zsinaton róluk is szó esett, mikor a pannoniai keresztény térítés kapcsán felmerült annak kérdése, vajon mi legyen azokkal a keresztényekkel, akik írástudatlan papjaik vezetése alatt élnek, de kereszténynek vallják magukat. Meg kell-e őket újra keresztelni, vagy sem? Ez egyben talán a róluk szóló utolsó forrásunk. Nem lehet véletlen az sem, hogy a morvák által Nyitráról elűzött keresztény Pribinának és jobbára hasonló hiten levő kíséretének éppen ezen a tájon adott birtokot Német Lajos 840 körül, ott ugyanis, ahol már jó ideje amúgy is keresztények éltek.

A Keszthely-kultúra lelőhelyeit egyszer már összefoglaltam (KISS 1984.165-172.) . Ezek a következők:

1. Alsópáhok (ma: Hévíz-Alsópáhok)
2. Balatonberény
3. Balatonederics
4. Balatongyörök
5. Gyenesdiás
6. Keszthely-Dobogó
7. Keszthely-Fenekpuszta-Déli erődfal
8. Keszthely-Fenekpuszta-Horreum
9. Keszthely-Fenekpuszta-II. ókeresztény bazilika
10. Keszthely-Város
12. Lesencetomaj-Főutca
13. Lesencetomaj-Rk. tmető
14. Lesencetomaj-Piroskereszt
15. Raposka
16. Szigliget
18. Vindornyaszőlős

Az ott megjelölt irodalomhoz azóta a következőket fűzhetjük hozzá: Keszthely-Fenekpuszta (BÓNA 1982/83. 117-119., MÜLLER 1987. 105-122). Jelentős feltárások folytak Lesencetomaj-Piroskereszt lelőhelyen (PERÉMI 1984/85.155-169., PERÉMI 1986/88.)

Lelőhelyeinket is kiegészíthetjük Kéthely-Melegoldal lelőhellyel (KÖLTŐ 1984/85. 171-186., MÜLLER 1989.163, 9.j.)

Áttérve a megtalált lista által felvetett kérdésekre, először a nemek arányáról kell szót ejtenünk. Ugyanis ez néhány ponton ellene mond a Lipp által leírt (és

eddig általunk ismert) megfigyelések egy részének. „A sírlakók hét tizedrésze, mint az a vázából és mellékletekből világosan kiderült, nők és gyermekek voltak.” – írta Lipp (LIPP 1884.6.). Ezzel ellentétben a 756 temetkezés adatait tartalmazó listán 352 esetben volt az elhantolt neme feltüntetve. Ennek megoszlása a következő:

Férfi	150	43 %
Nő	109	31 %
Gyermek	93	26 %

Az arány ezek szerint más volt, a meghatározhatók közül a férfi volt több. El is vetnénk a Lipp által leírt korábbi megfigyeléseket, ha nem azt támogatnák a Keszthely-Városi temetőben elvégzett hitelesítő ásatásokon (KOVRIK 1960.160.) és a legutóbbi időkben kutatott Lesencetomaj-piroskereszti temetőnél tapasztaltak (PERÉMI 1984/85. 160-161.). Lippnek tehát nyilván igaza kell legyen abban, hogy az általa kutatott temetőkben valóban a női és gyermeksírok aránya meghaladta a férfiakét. Leltárunk ellentmondása nyilván feloldható lenne, ha ismernénk a melléklet nélküli sírok nemi megoszlásának arányát. Lássuk azonban mit mond erről Lipp!

„Férfisír aránylag kevés van a sírmezőkön, másrészt még e kevésnek kilencz tizedrésze is olyan szegényes, hogy egy-egy rozsdás vas csatnál egyebet nem lehetett benne találni... ebből ismét azt lehet következtetni, hogy az idetemetett férfiak túlnyomó többsége szolgál vagy rabszolga lehetett, és hogy a szabad férfiak, a harcosok közül csak igen kevés végezte be itthon, családjá körében pályafutását... Sőt tett észleleteim alapján még arra a meggyőződésre is jutottam, hogy a kevés itt nyugvó vagyonos, tehát szabad férfi legnagyobb részben agastyán vagy nyomorék volt.” (LIPP 1884/a. 18.)

A melléklet nélküli sírok aránya ez esetben, hasonlóan a többi Keszthely-kultúrák temetőhöz, valóban magas, a megtalált leltár alapján 52 %. Ennek oka azonban nem okvetlenül az eltemetettek vagyoni állapotában, hanem sokkal inkább a temetkezési szokásokban, illetve az ennek hátterében álló hitvilágban keresendő. Esetünkben szinte biztosra vehetjük, hogy a dobogói temető népessége keresztény volt, ami a mellékletadás hiányában is megmutatkozik. Az ételmellékletek teljesen hiányoznak. Az egykor étkül sírba tett húsos állatcsontokról az ásató egy esetben sem tett említést, csupán a sírok földjébe keveredett égett csontokról emlékezett meg, amelyek viszont a korábbi kultúrrétegekből juthattak ide. Edény szintén elenyésző számban került napvilágra, azok is főként gyermekek sírjából.

Térjünk azonban vissza a férfisírokhoz! Leltárunk szerint a 150 férfisír közül 14-ben volt övgarnitúra, tehát kevesebb mint 10 %-ban! Tanulságos a garnitúrák leírása. Ezek döntő többsége lemezes volt, tehát az úgynevezett kora és a közép avar korra keltezhető. Jóval kevesebb az öntött övdísz. Tovább vizsgálva ezeket kiderült, hogy eddig még nem került napvilágra Dobogón olyan teljesnek mondható övgarnitúra, amelyen a késő avar kor második felének ismert verettípusai fordulnának elő. Sem a leltárkönyvben, sem Lipp leírásaiban nem találkozhatunk ilyenekkel. Csupán egyes szórványos darabokról lehet esetleg szó.

A nemi megoszlásában (a férfi övgarnitúrák díszai alapján) hasonló a helyzet Hévíz-Alsópáhokon is. Mi lehet ezeknek a jelenségeknek a oka?

Mielőtt erre választ keresnénk, nem árt némi osztályozást végrehajtani. A Lipp Vilmos által feltárt Keszthely-kultúras temetőket jellegükben két csoportra oszthatjuk:

1. Azok a temetők, amelyek tisztán Keszthely-kultúras jellegűek (Hévíz-Alsópáhok, Keszthely-Dobogó). Az avar kor egész ideje alatt használták őket (kb. 568-tól 836-ig). Ez magyarázza magas sírszámukat (Alsópáhok: kb. 3000, Dobogó: kb. 3500). Sok a melléklet nélküli sír és a temetők egészében hiányoznak az ételmelékletek. A sírok többségében nők és gyermekek fekszenek, kevés a férfinak meghatározható temetkezés. A férfiak közül igen kevesen viseltek díszes fegyverövet, és a VIII. század közepe után már nem jutottak hozzá.

2. A Keszthely-városi temetőt ezzel szemben olyan temetőnek véljük, ahová a Keszthely-kultúras lakosság és az avarok együtt temetkeztek, legalábbis a temető használatának egy részében. Ugyanis amíg a temető nyugati oldala az imént felsorolt „tiszán” Keszthely-kultúras jellemzőket viseli, addig keleti oldalán ott találjuk az avar haracosokat, a lovas sírokat (köztük egy női lovas sírt is!). Ezen a részen megtalálhatók a legkésőbbi típusú avar övgarnitúrák. Mivel a temetőből hiányzik a legkorábbi típusú Keszthely-kultúras leletanyag, valószínű, hogy ide csak 630-at követően kezdtek temetkezni. Az avarok 670 után kezdték el használni a temető másik felét. A két népelem lassan kezdett összeolvadni, keveredni, amit az avar temetőrészben előkerült női sírok jellegzetes leletanyaga jól illusztrál. A temetőt, amelynek sírszáma kb. 2000, kétségtelenül az avar kor legvégéig használták.

Mindebből a Keszthely-kultúra lakosságának történetére vonatkozóan az alábbi tanulságokat szűrhetjük le:

Az 568 táján beköltöző és a mai Keszthely környékén vezetőrétegének irányítása alatt 568-at követően megtelepült késő antik kultúrájú népességet az első csapás 630 táján érte, amikor nyilván politikai okokból megfosztották őket addigi politikai és gazdasági centrumuktól, a fenékpusztai erődtől, valamint, valószínűleg uralkodórétegüktől is. Az új avar hullám népessége és az új politikai vezetés sem volt barátságos hozzájuk, területüket közvetlen ellenőrzés alá vonta, betelepítette és akarva, nem akarva végképp elszigetelte őket délnyugati kapcsolataiktól. Katonai szolgálatra kötelezték őket, mert más magyarázatot a felnőtt férfiak csekély számára aligha találhatunk. A VIII. század közepe táján a szabad harcosnak kijáró övgarnitúrák is eltűnnek sírjaikból. Ennek oka vagy az, hogy rangjukat veszítették, vagy pedig a keresztény vallás valamiféle megerősödése, esetleg az, hogy az elszegényedés miatt mindinkább melléklet nélkül temetkeztek. Meg kell jegyeznünk, hogy – noha ezek a temetők az avar korban végig használatban voltak – a tipológiailag legkésőbbi jellegzetesen Keszthely-kultúras női leletanyag (eddigi ismerünk szerint) szintén az avarok által is használt Keszthely-városi temetőből látott napvilágot. Fémműves központjuk ezt a temetőt láthatta el legtovább.

Ha nem is tudunk választ adni a régen feltett (LIPP 1884/a. 44., 48-49., KOVRIG 1958. 69.), valamint az általam felvetett újabb kérdésekre, arra bizonnyára sikerült felhívni a figyelmet, hogy még száz év elmúltával is mennyi értékes és használható információt rejtenek Lipp leírásai és a múzeumi leltárkönyvek. Ne feledjük, Lipp korának megfelelően ásott és dokumentált, mai módszereket töle számonkérni badarság. Mielőtt tehát bárki elhamarkodottan ítélné róla, jussa-

nak eszébe Pulszky Ferenc szavai: „Éppen úgy, mint Lipp Vilmos az első volt, ki nagyobb sírmezőt rendszeresen ásatott fel, nem mint kincskereső, hanem mint tudományos kutató, úgy munkája is az első, mely ily kutatások s rendszeres ásatások eredményét teszi közzé.” (PULSZKY 1885. 42.)

Irodalom

- BÓNA 1970.** = Bóna, I.: Avar lovassír Iváncsáról. (Аварское погребение с конем из Иванча. Grave of an Avar horseman at Ivánca.) *AÉ* 97.1970.243-263.
- BÓNA 1982/83.** = Bóna, I.: A XIX. század nagy avar lellei. (Die grossen Avarenfunde des 19. Jahrhunderts.) *SzMMé* 1982/83.81-160.
- KISS 1984.** = Kiss, G.: Funde der Awarenzeit aus Ungarn in Wiener Museen. 1. Funde aus der Umgebung Keszthely. *ArchAust* 68.1984.161-201.
- KOVRIK 1958.** = L.Kovrig, I.: Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez. (Remarks on the question of the Keszthely culture.) *AÉ* 85.1958.66-74.
- KOVRIK 1960.** = Kovrig, I.: Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben. (Neue Forschungen im frühmittelalterlichen Gräberfeld von Keszthely.) *AÉ* 87.1960.136-168.
- KÖLTŐ 1984/85.** = Költő, L.: A Kéthely-melegoldali Keszthely-kultúrák temető. (Előzetes jelentés). (Ein Gräberfeld der Keszthely-Kultur von Kéthely-Melegoldal. (Vorbericht.) Могильник культуры Кестхей в Кестхей-Мелегодал.) *MFME* 1984/85-2. (1991) 171-186.
- LIPP 1882.** = Lipp, V.: Das Grabfeld am Dobogó bei Keszthely. *UR* 2.1882.523-536.
- LIPP 1884.** = Lipp, V.: A keszthely-dobogói sírmező. *ÉTK* 11/8. Budapest 1884.
- LIPP 1884/a.** = Lipp, V.: A keszthelyi sírmezők. *MHAAP* Budapest 1884.
- MÜLLER 1987.** = Müller, R.: Megjegyzések Fenékpusztá történetéhez. (Bemerkungen zur Geschichte von Fenékpusztá.) *ZM* 1. 1987.105-122.
- MÜLLER 1989.** = Müller, R.: Vorbericht über die Freilegung des Grabes eines hohen Militärs aus der Mittelawarenzeit in Gyenesdiás. *ComArchHung* 1989. 141-164.
- PERÉMI 1984/85.** = S.Perémi, Á.: A Lesencetomaj-piroskereszt Keszthely-kultúrák temető. (Előzetes jelentés.) (Ein Gräberfeld der Keszthely-Kultur von Lesencetomaj-Piroskereszt. (Vorbericht.) Могильник культуры Кестхей в Лешенцетомай-Пирошкерест.) *MFME* 1984/85-2. (1991) 155-169.
- PERÉMI 1986/88.** = S. Perémi, Á.: Lesencetomaj-Piroskereszt. *RF* I.39.1986.58., *AÉ* 113.1986.279., *RF* I.40.1987.66., *AÉ* 114/115.1987/88.271-272., *RF* I.41.1988.54.
- PULSZKY 1885.** = Pulszky, F.: A Keszthelyi Sírmezők. (rec.) *AÉ* 5.1885.39-42.

Данные по истории исследования кестхейской культуры

Среди архивных документов, которые хранятся в Отделе средневековья Венгерского национального музея, мне удалось обнаружить документацию могильника Кестхей-Добого, раскопанного в 1982 году Вилмошем Липпом. Документация содержит перечисление 756 погребений. Эта опись включает более 30 процентов погребений могильника Кестхей-Добого, то есть 15 процентов 5000 погребений эпохи переселения народов, открытых Липпом в окрестностях Кестхея. Данная опись во многих аспектах представляет в новом свете описание Вилмоша Липпа, появившиеся в публикациях. На её основе мы можем составить более точную картину о всём могильнике Добого и благодаря этому – о всей кестхейской культуре.

Габор КИШИ

Beiträge zur Forschungsgeschichte der Keszthely-Kultur

Unter den in der Abteilung Mittelalter des Ungarischen Nationalmuseums aufbewahrten Schriften stieß ich auf eine Dokumentation von Vilmos Lipp, die die Inventur von 756 Gräbern seiner im Jahre 1882 auf dem Gräberfeld Keszthely-Dobogó durchgeführten Ausgrabung beinhaltet. Diese Liste umfaßt mehr als 30 % der Gräber des Gräberfeldes von Dobogó sowie 15 % der etwa 5000 völkerwanderungszeitlichen Gräber, die von Lipp in der Umgebung von Keszthely erschlossen wurden. Unsere Datenaufnahme läßt in vieler Hinsicht die von Vilmos Lipp in seinen Publikationen veröffentlichten Beschreibungen in einem neuen Licht erscheinen. Auf dieser Grundlage können wir uns ein genaueres Bild vom ganzen Gräberfeld in Dobogó und damit von der gesamten Keszthely-Kultur machen.

Gábor KISS
Savaria Múzeum
Szombathely
(Kisfaludy S. u. 9. H-9701)

Néhány megjegyzés a közép és a késő avar kor időrendjéhez

MEDGYESI PÁL

A közép és késő avar kor belső időrendjéről az elmúlt évtizedek kutatásai nyomán egyre világosabb kép rajzolódik ki. A 670 körül megjelenő új népesség, összeolvadva az itt talált kora avar lakossággal, a Dunántúlon a frank hódításig, a Tisza vidékén valószínűleg a 830 körüli bolgár támadásig hatalma alatt tartotta a területet. A korszak két nagy periódusra osztható: közép és késő avar korra.

A belső kronológia alapját a rangosabb férfiak által viselt *veretes övek* jelentik. Ma már ismerjük a közép avar kori verettípusokat, a késő avar kori anyagban pedig – többek között – Garam Éva próbált időrendet megállapítani. Ő a Kisköre-halastói temető belső időrendjét vizsgálva a következő eredményre jutott (GARAM 1979.88-89.):

1. A késő avar kor legkorábbi szíjvégei egytagúak és tokkal kapcsolódnak az övhöz.
2. Ezeket követik időben a kéttagú szíjvégek, melyek kis fülekkel vannak felerősítve.
3. Késeiek a lilomos szíjvégek (ide kapcsolódnak a pikkelydiszes, poncolt hátterű darabok is, melyek a nagyszentmiklósi körbe tartoznak).

Peter Stadler doktori disszertációjában megpróbálta tovább finomítani a belső kronológiát (STADLER 1985. 107.). Ő a közép avar koron belül két fázist különített el, a késő avar kort pedig három szakaszra osztotta, s megpróbált egy abszolút kronológiát is kialakítani:

Közép avar I. 665-690

Közép avar II. 690-710

Késő avar I. 710-725

Késő avar II. 725-760

Késő avar III. 760-810/830

A kor relatív időrendje többé-kevésbé elfogadhatónak tűnik, bár nyilván számos finomításra van még szükség. Amikor azonban megpróbáljuk az adott övgarnitúrákat a korszakon belül évtizedekhez kötni, számos probléma merül fel. Semmilyen támpontunk sincs, hogy ilyen pontosan be tudjuk osztani a kort. Peter Stadler kronológiájában amúgy is feltűnő, hogy míg a késő avar kor első periódusának mindössze 15 évet ad, addig az utolsónak 50, sőt 70 esztendő.

Sokkal komolyabb probléma azonban az, amiről a következőkben szeretnék beszélni. A kronológia alapját jelentő öveket jelenlegi tudásunk szerint nagykorúvá válásukkor kapták az V-X. századi nomádok (LÁSZLÓ 1944. 273., DIENES 1974.

58.). A valószínűleg komoly értéket jelentő övet azután egy életen át viselte gazdája, majd magával vitte a sírba is. Bár a leletek alapján az övek díszítése nemigen jelezte a tulajdonos nemzetségét, az ünnepélyes keretek között a családfőtől vagy a nemzetség vezetőjétől kapott övnek olyan értéke lehetett, amit nem pótolhatott egy vásárolt öv. Az övek egy életen át való használatára utalnak a kopott, néha hiányos példányok is. Erdélyi István ezzel hozza kapcsolatba azokat az öveket, ahol az elvesztett veretet ólomból, esetleg csontból készült másolattal pótolták. Példaként hozza a mosonszentjánosi temető 27. sírját, ahol az öv nagyszíjvége készült ólomból, és a szintén innen származó 44. sírt, ahol ólom az övforgó anyaga (ERDÉLYI 1958.51.).

U. Kóhalmi Katalin megállapítása szerint a sztyeppei harcosok a fegyvertartó övet a rajta függő fegyverekkel és azok tartóival együtt egy egységnek tekintették. Ez az egész sztyeppeterületen abban is megmutatkozott, hogy az öv vereteit, a tartókat, a kard markolatát, az íjvég csontborítását azonos motívumú díszítéssel látták el (KÓHALMI 1972. 112.). De nemcsak megbonthatalan egységnek tekintették az V-X. századi népek az övet és a rajta függő fegyvereket, hanem szemükben ez volt a fegyveres szabad férfinak, a nemzetség és a törzs teljes jogú tagjának ismerve és ezáltal a teljes jogú fegyverforgató harcosok közé tartozásnak a jelképe (KÓHALMI 1972. 113.).

Hogy mennyire fontos szerepet játszott az öv a nomád harcos életében, az is bizonyítja, hogy még a sírfeliratok is megemlékeznek róla. Az Eleges mellett előkerült VII-VIII. századi kirgiz sírfeliraton a következőket olvashatjuk Bede Anna fordításában: „Társaimtól, *fegyverövmemtől*, lenge léptű lovamtól, ó jaj, fekete fajtámtól elváltam, jaj nekem!” (ÖRÖK 24., KÓHALMI 1972. 114.). Ez alapján állapítja meg U. Kóhalmi Katalin, hogy a fegyveröv, a jólábú paripa itt az asszonyokkal, fiakkal, a közelebbi családdal és a kánnal, néppel azonos értékűként említődik (KÓHALMI 1972. 114.).

A felövezés valószínűleg együtt járt a gyermeknév elhagyásával és a férfinév felvételével. A VII-VIII. századi Közsilig-pusztai kirgiz felirat részlete is erre utal (szintén Bede Anna fordításában): „Gyermek nevem Subus Inal, férfi nevem Kümül Öge. Ötévesen apátlan, tizenkilenc évesen anyátlan.” (ÖRÖK 25.). Szintén erre vonatkozik a Kemcsik folyó menti kirgiz felirat részlete: „Hősi ruhám nem volt még/ rangos nevem nem volt még/ első hét vitézségim/ távol földön vittem végbe,/ Hősi nevem Jula lett/ társaim, rokonim, enyéim.” (ÖRÖK 28. Kakukk Zsuzsa fordításában, NÉPEK 187. BEDE ANNA fordításában.)

A felövezés pontos idejére nincs adat. Az tény, hogy számos esetben találunk övet olyan gyerekek sírjában, akik még semmiképpen nem számíthattak felnőttnek. Az alattyáni temető 450. sírjában egy fiú feküdt veretes övvel. A veretek az átlagosnál kisebbek voltak (I. tábla 1.). Kovrig Ilona az alattyáni 450. sír, valamint a jánoshidai és az Üllő II. temető gyermekövei alapján arra következtet, hogy azok a gyerekek, akiknek az apja fontos társadalmi szerepet játszott – különösen, ha az apjuk hamar meghalt – már a felnőtt kor elérése előtt övet kaptak (KOVRIK 1963. 216.). Jánoshidán a 113. sír Inf.II. korú (7-14 éves) gyerekénél aranyozott övvereteket találtak (II. tábla 1.). A 116. sírban Inf. I. korú (0-6 éves) fiú mellett volt övgarnitúra (I. tábla 2.) (ERDÉLYI 1958.23., 59. XXVI.t. 6-16.). A kiskörei 188. sírban kör alakú veretek kerültek elő (II. tábla 2.) (GARAM 1979.34., 72., 27.t.),

a 40. sírban pedig aranyozott bronz verettöredékek voltak. Mindkét sírban 10-12 év körüli gyerek nyugodott (GARAM 1979. 15., 72.). Trugly Sándor a Komárom-hajógyári avar temetőben a 109. és a 132. sírban felszerszámozott lóval, fegyverövvvel eltemetett gyerekeket talált (TRUGLY 1991. 258.). A Lesencetomaj-Piroskereszten előkerült Keszthely-kultúrárs temető 95. és 96. sírjában gyerekek mellett szintén övveretek kerültek felszínre (PERÉMI 1991. 160.). A vörsi temető 393. sírjában 4-7 éves fiú mellett aranyozott bronzveretes övet találtak (SZENPÉTERI 1991. 268.). Ezek a régészeti leletek – melyek száma korántsem teljes – szépen összeegyeztetethetők a Kül Tegin feliratán olvasható részlettel: „Kagán atyám halálakor hét éves volt öcsém, Kül Tegin. Umaj istennő szépségű katun anyám öröme már tízévesen férfinévét vett fel.” (KOVRIK 1963. 216-217., ÖRÖK 34., GYÖRFFY 1975. 65., KÉPES 1982.44.).

Ezek azonban csak kivételes esetek lehettek, s a kor nomádjai – így a közép és késő avarok zöme is – nyilván valamikor 14-16 éves koruk körül lettek felavatva, s ekkor kapták övüket is. Peter Stadler 20 év körüli felavatásra gondol (STADLER 1985. 98.), valószínű azonban, hogy Kovrig Ilona véleménye közelebb áll a valósághoz. Ő az alattyáni 607. sírban egy 16 év körüli fiú mellett nyílhegyet talált, s felteszi, hogy már ekkor felnőttnek számított az illető (KOVRIK 1963. 216-217.). Tény, hogy nem ritkák a 15-20 év körüli fiúk sírjából előkerülő övek. A következőkben néhány kiragadott példát említenék. A Kisköre-halastói temető 34. sírjában Juv. korú férfi (15-22 éves) mellett préselt bronz- és aranyveretek voltak (III. tábla 1.) (GARAM 1979.15. és 9. t.). A vörsi temető 308. sírjában 11-15 éves fiú nyugodott aranyozott bronz övveretekkel, lóval. Ugyanitt a 368. sírban 16-20 év körüli férfi feküdt aranyozott bronz övgarnitúrával, íjjal, lóval és lószerszámmal (SZENTPÉTERI 1991. 270.). A környei kora avar temető 130. sírjában 15-25 éves férfi mellett kerültek elő övveretek (IV. tábla 1.) (SALAMON-ERDÉLYI 1971. 27. és 23. t.). A környei 39. sírban pedig egy 15-22 év közötti férfi sírjában három ezüst kisszíjvég, bronzcsat utal a veretes övre (III. tábla 2.) (SALAMON-ERDÉLYI 1971. 17. és 5.t.). Hogy 20 év körül már mindenképpen megtörtént a felövezés, az alattyáni temető adatai szépen igazolják. Itt a 19 fő 20-25 év közötti férfi közül 10 viselt veretes övet (KOVRIK 1963. 212.).

Amennyiben elfogadjuk, hogy a közép és késő avar kor emberei egy életen át viselték övüket, nagyon vigyáznunk kell, mert az öv készítése és földbe kerülése között akár 50-60 év is eltelhetett. Hogy milyen nagy a „szóródása” az övek eltemetésének, azt megint csak az alattyáni temető példája mutatja. Itt a veretes övet viselők kor szerinti megoszlása a következő (KOVRIK 1963. 212-213.) :

10 fő	20-25 éves
4 fő	25-30 éves
3 fő	30-35 éves
6 fő	35-40 éves
12 fő	40-50 éves
5 fő	50-60 éves

Az övek datálásánál látszatra több lehetőség is felmerülhet. Alapul vehetem az övek készítésének idejét vagy megpróbálhatok az eltemetés idejéből kiindulni. Mindenesetre helytelennek tartom, hogy pl. hol azt írjuk „az adott sírban talált

övvereteket a VIII. század első negyedében *készítették*”, majd sokszor ugyanabban a munkában, csak néhány sorral arrébb egy másik sírról, hogy „ez az őv a VIII. század utolsó negyedében *kerülhetett sírba*.” Szélsőséges esetben a két megjegyzés akár ugyanarra az övre is igaz lehet! A két kronológiát nem szabad összemenni. Az pedig végképpen nem mond semmit, ha pl. azt írjuk: „*ezt az övtípust a VIII. század közepén viselték*.” A VIII. század közepén a nagypapa is viseli még az övet és az éppen felövezett unoka is – és nyilván nem egyformát.

A továbbiakban nézzük meg először azt az esetet, amikor az övek készítésének idejét veszem alapul! Meggyőződésem, hogy ez az egyetlen használható módszer, ám újabb problémát vet fel. Ebben az esetben a 670-830 közé beszorított kort ki kell tágítanunk. Nem a korszak határaitól, hanem az övek készítésének idejéről van szó! Senki sem vitathatja ugyanis, hogy a 670 körül beköltöző népesség nemcsak fiatalokból állt, hanem az idősebb, nagypapa korú férfiak is együtt jönnek a néppel. Az sem vitatható, hogy a veretes öv viselésének szokását, mely ekkor általános Eurázsia nomád népeinél, nem itt veszi át az avarság. Így nyilvánvaló, hogy a betelepülés utáni első időszakban olyan övek is sírba kerülnek, melyek akár 50-60 évvel korábban készültek, még a Kárpátoktól keletre. Közben természetesen már helyi készítésű övek is sírba jutnak a fiatalon elhunytakkal, de még legalább 50 év telik el, mire az összes, még keleten készült övet eltemetik tulajdonosukkal. Mindebből az következik, hogy – ha az övek készítését veszem alapul – 670 előtti övekkel is számolnom kell, még hozzá akár 50 évvel korábbiakkal is. Ebbe a rendszerbe az embertani anyag nélküli leletek ugyancsak szépen beilleszthetők.

Az Alföldön az övek készítésének felső időhatárát valószínűleg 830-ig számíthatjuk, hisz nyilván az avar állam, illetve maradványa fennállásának utolsó pillanatáig a megfelelő korú fiúkat fel kellett övezni. Még ha bizonyos elszegényesedéssel számolnunk kell is a IX. század eleji bolgár támadás miatt, a rangosabbak beszerezheték öveiket, melyek készítésének valószínűleg a bronz utánpótlás megszűnése vet véget. Mindenesetre Onegabon bolgár tarkán 827-831 körül még valószínűleg fegyverrel és övvel rendelkező avarok ellen vezet hadjáratot.

Nézzük meg mi van akkor, ha az övek sírba kerülését vesszük alapul! Látszatra ez megoldja a problémát, ugyanis ekkor az alsó határ 670 körül van, s a temetkezés folyamatos az avar kor végéig, minimum 830-ig. A helyzet azonban bonyolultabb. Gyönyörűen lehet elemezni egy temetőt, időrendbe állítani az övgarnitúrákat, csak éppen becsapjuk magunkat. Mi van ugyanis akkor, ha például két 704-ben született avar 720-ban felöveznek, de az egyik még abban az évben meghal, a másik viszont csak 770-ben, 66 évesen? A két sírban azonos típusú övet találunk, s azonos korúnak vesszük a két sírt, holott *csak az övek készítésének ideje volt azonos*. Be kell látnunk, hogy egyes övek azért hasonlóak, mert nagyjából egy időben készültek, s nem azért, mert egyszerre temették el őket! Ezen az úton képtelenség időrendet felállítani. Az embertani leletek nélküli tárgyak pedig végképpen nem lennének értékelhetők. Hogy mennyire bonyolult a dolog, azt megint egy konkrét példán szeretném bemutatni. Ha feltételezzük, hogy egy bizonyos övtípust például 710-750 között készítettek, a készítés alapján egy jól megfogható 40 éves periódus adódik. Ugyanezeknek az öveknek a földbe kerülése a fiatalon meghaltakkal 710-ben kezdődik, s a 750 körül felövezett, idős korban meghaltakkal 800 körül fejeződik be. Pedig közben már új

típusú övek is készülnek, sőt földbe is kerülnek a fiatalon meghaltakkal 750 után. Egy 90 éves periódussal a késő avar koron belül nem lehet mit kezdeni, ráadásul az átfedések miatt használhatatlan is az így kialakított rendszer. Ha azonban a készítési idő alapján kialakított kronológiát felhasználva – ismerve a halott életkorát – megpróbálom az eltemetés idejét meghatározni, a következő eredményre jutok, újra az előző példa adatainál maradva: egy X életkorú férfit, akinek 710-750 között készült típusú öve van, $710+(X-16)$ és $750+(X-16)$ között temettek el, ha a felövezés idejét 16 évnek veszem.

Jobban megnézve az eltemetés felső időhatárát, még egy probléma vetődik fel. Mint láttuk, az övek készítése minimum az avar önállóság megszűnéséig tarthatott, vagyis a legkésőbbi övek nem sokkal ez előtt készülhettek. Amennyiben azonban igaz az, hogy az avar állam bukása után nincsenek avarok az Alföldön, akkor a legkésőbbi típusú övekkel fiatal, nemrég felövezetteket kellett eltemetniük. A kevés rendelkezésre álló anyagból gyűjtést végeztem, s megpróbáltam megállapítani, vannak-e idős emberek kései övgarnitúrával eltemetve. Itt csak a Kisköre-Halastó temető néhány sírját említeném. A 70. sírban félhold motívumos, öntött bronzveretes öv volt. Két lemezből álló nagyszíjvégét poncolt hátterű rozetták díszítik. Hasonló kisszíjvégek, hármas csoportosítású csüngős veretek és poncolt pitykék egészítik ki az együttest (V. tábla 1.). A férfi 41-60 év közötti volt (GARAM 1979. 20., SZENTPÉTERI 1990. 143-149.). Garam Éva (GARAM 1979.15.) és Szentpéteri József (SZENTPÉTERI 1990. 162.) megállapítása szerint ez a temető egyik legkésőbbi sírja. A 143. sírban poncolt, vésett veretek voltak egy szintén 41-60 év közötti férfi derekán (V. tábla 2.) (GARAM 1979. 29. és 23. t., SZENTPÉTERI 1990. 143., 158.). A 153. sírban ugyanilyen korú férfi sírjában késeinek tartható, poncolt hátterű veretek voltak (IV. tábla 2.) (GARAM 1979. 31. és 24.t., SZENTPÉTERI 1990. 143., 159.).

Ha figyelembe vesszük a korábban vázoltakat, akkor azt kell mondanunk, hogy ezeket a férfiakat haláluk előtt minimum 24-26 évvel, maximum 44-46 évvel övezték fel. Amennyiben ezek az övek a VIII. század végén készültek, a temetés mindenképpen már a IX. században történt. Ha pedig a készítés ideje a IX. század eleje, akkor a temetés már akár a IX. század második felére is átnyúlhat. Sajnos kevés a használható adat, de a gyűjtést tovább folytatva talán sikerül további anyagot találni. Különösen érdekes lenne, ha ilyen kései övekkel 60-70 éves férfiakat találnánk, mert ebben az esetben még egyértelműbb lenne a temetkezés idejét a IX. század közepére tenni.

Felmerül a kérdés, mi a helyzet a többi sírmelléklettel. Sajnos ezeknél nagyon nehéz megmondani, mikor kerülnek a tulajdonosukhoz. Egyedül a lószerszámoknál lehet feltételezni, hogy talán ezt is az avatáskor kapták a kor nomádjai. László Gyula szerint a honfoglaló magyaroknál az avatás felövezéssel történt, s ekkor kapta meg első hátašovát is az ifjú (LÁSZLÓ 1944. 273.). Talán ezt erősíti az a kínai forrás, mely szerint a türköknél a lószerszámoknak különleges értéke volt. A türkök büntetési közül halálbüntetés járt a lázadásért, emberölésért, más asszonyának elcsábításáért és *lószerszámlopásért* (vagy ló és szerszám, lókantár, azaz harcra kész ló lopásáért). Minden más vétség ellenszolgáltatással megváltható volt: a testi sértés, más lányának elcsábítása és a lopás, sőt még a lólopás is (ECSEDY 1979. 211.). Valószínűleg

nem egyszerűen a lószerszám értéke miatt büntették ilyen szigorúan az ellopását, hanem mert akárcsak az öv (és esetleg a fegyverzet egyes részei is) az avatási szer-tartással különleges értéket nyert. Hogy a felszerszámozott ló és valamilyen fegyver része lehetett az avatáskor kapott dolgoknak, bizonyíthatja, hogy ezek nélkül a no-mád harcos elképzelhetetlen, s a felövezett férfiak esetében a felnőtté avatás egyben harcossá avatást is jelentett. Kérdés viszont, hogy amikor két felszerszámozott ló is van egy sírban, akkor mi a helyzet, s van-e külön szerszámzata a hadjáratokba magukkal vitt tartalék lovaknak.

Még kevesebb az adat a kardokra, szablyákra. Ezek valószínűleg könnyebben gazdát cseréltek, s később szintén vásárolhatták őket, akár idős korban is. Egyedül azt jegyezném meg, hogy a kard pengéjének eltörése, tönkremenetele esetén nyilván nem dobták el a tokot és az értékes szereléseket, hanem kicserélték a pengét. Így egy-egy kard megint csak hosszú ideig – akár egy életen át – szolgálhatta gazdáját.

Osszefoglalva az elmondottakat, a következő megállapításra juthatunk:

1. Be kell látni, hogy az övek esetében a kronológia kialakításához csak a *készítés idejét* vehetjük alapul. Mint már megállapítottuk, az öveket egyedül hasonlóságuk alapján tudjuk csoportosítani, s ez a nagyjából egyidejű készítésből – és nem az egyidejű eltemetésből – fakad. Az így kialakított kronológia alapján többé-kevésbé meg lehet mondani a temetés idejét is, ha ismerjük a halott életkorát.
2. Amennyiben az övek készítésének idejét vesszük alapul, számolni kell a Kárpátokról keletre készült, 670 előtti övekkel is. Ezt figyelembe véve nem zsúfolnánk össze egy valójában hosszabb periódus anyagát. Bár nem vagyok híve az abszolút kronológiának, a könnyebb boldogulás érdekében mégis meg kell próbálkoznunk egy rendszer kialakításával, mely az övek készítési idején nyu-godna.

Közép avar I. 620-670

Közép avar II. 670-710

Késő avar I. 710-750

Késő avar II. 750-790

Késő avar III. 790-810/830

Ez egyben megmagyarázná azt is, miért van olyan nagyszámu közép avar sír egy-egy temetőben. Az alattyáni temetőben 733 sírból 230 volt közép avar, a győriben 889-ből 250, Jánoshidán 256-ból 120, Kiskörén 211-ből 132, Üllő I. temetőjében 259-ből 120, Váchartyánon 64-ből 43 (GARAM 1979. 89.). A 30-40 évre szorított közép avar kor ideje alatt 230-250 halott csak hatalmas lélekszámú közösség esetében képzelhető el. A kb. 75-80 százalékban feltárt (GARAM 1979.8.) kiskörei temetőben 132 közép avar sírral szemben 72 késő avar sír volt (GARAM 1979. 53.). Itt a „régí rendszer” szerint 30-40 év alatt több sírt ástak, mint utána a VIII. század elejétől a IX. század elejéig. A készítési időt figyelembe vevő kronológia alapján azonban a közép avar kori övek (s ez az öv nélküli sírokra is vonatkozik!) 670-től kb. 760-ig kerültek földbe, hisz a 710 körül, a legkésőbbi közép avar öveket megkapók közül egyesek 760 körül még élhettek. Így a közép avar kori övek (és általában a közép avar sírok) földbe kerülése kb. 90 év alatt történt meg.

3. Ha sikerül idősebb férfiak sírjában kései övgarnitúrákat találni, ezeket a férfiakat már mindenképpen a IX. században temették el, különösen akkor, ha esetleg ezek az övek már a IX. század elején készültek. Ha nagyobb számú ilyen sírt sikerülne összegyűjteni az Alföldön, fontos adat lenne az avarság IX. századi továbbélésére.

Irodalom

- DIENES 1974.* = Dienes, I.: A honfoglaló magyarok. *Hereditas*. Budapest, Corvina Kiadó 1974.
- ECSEDY 1979.* = Ecsedy, I.: Nomádok és kereskedők Kína határain. *Kőrösi Csoma Kiskönyvtár* 16. Budapest, Akadémia Kiadó 1979.
- ERDÉLYI 1958.* = Erdélyi, I.: A jánoshidai avarkori temető. (Das avarenzeitliche Gräberfeld von Jánoshida.) *RF* II.1.1958.
- GARAM 1979.* = Garam, É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. *Fontes AH* 1979.
- GYÖRFFY 1975.* = Györffy, Gy.: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. *Nemzeti Könyvtár*. Budapest, Gondolat Kiadó 1975.
- KÉPES 1982.* = Képes, G.: Kőbe vésett eposzok az Orkon és Tola folyók mentén. A magyar őstörténet nyomai. Az eposzokat ótörökből fordította és a bevezetőt írta Képes Géza. Budapest, Helikon Kiadó 1982.
- KOVRIG 1963.* = Kovrig, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *AH* 40.1963.
- KÖHALMI 1972.* = U. Köhalmi, K.: A steppék nomádja lóháton, fegyverben. *Kőrösi Csoma Kiskönyvtár* 12. Budapest, Akadémia Kiadó 1972.
- LÁSZLÓ 1944.* = László, Gy.: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, Magyar Élet 1944.
- NÉPEK* = Népek költészete. A világirodalom gyöngyszemei. Antológia a világ népköltészetéből. *Kozmosz könyvek*. Budapest 1973.
- ÖRÖK* = Örök kőbe vésvé. A régi török népek irodalmának kistükre a VII-tól a XV. századig. Válogatta és összeállította Kakukk Zsuzsa. Ford. Bede Anna. Budapest, Európa Kiadó 1985.
- PERÉMI 1991* = S. Perémi, Á.: A Lesencetomaj-piroskeresztí Keszthely-kultúrák temető (Előzetes jelentés). (Ein Gräberfeld der Keszthely-Kultur von Lesencetomaj-Piroskereszt. (Vorbericht.) *Могильник культуры Кестхей в. Лешенцетомай-Пирошкерест.*) *MFME* 1984/85-2. (1991) 155-169.
- SALAMON-ERDÉLYI 1971.* = Salamon, Á. - Erdélyi, I.: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. *Studia Archaeologica* 5. Budapest 1971.

- STADLER 1985.* = Stadler, P.: Die Sieriation awarischer Gürtelgarnituren. Disszertáció. (Kézirat) Wien 1985.
- SZENTPÉTERI 1990.* = Szentpéteri, J.: Kisköre avar kori népességének belső rétegződése. (Die innere Gliederung der awarenzeitlichen Bevölkerung von Kisköre.) *SzMMÉ* 7.1990.139-166.
- SZENTPÉTERI 1991.* = Szentpéteri, J.: Késő avar kori lovas temetkezések Vörsön. (Somogy megye.) (Die spätawarenzeitlichen Reitergräber von Vörs. Позднеаварские конные захоронения в Вёрше.) *MFME* 1984/85-2. (1991) 265-276.
- TRUGLY 1991.* = Trugly, S.: A Komárom-hajógyári avar temető feltárása (1979-1989). (Die Freilegung des awarischen Gräberfeldes von Komárom-Werft. 1979-1989. Исследование аварского могильника в Комароме, на судоверфи в 1979-1989 годах.) *MFME* 1984/85-2. (1991) 257-264.

К вопросу о хронологии позднеаварской эпохи

Основной внутренней хронологии средней и поздней аварской эпох (670-830) являются мужские поясные наборы. Относительная хронология, составленная на этой основе, вероятно верна, но абсолютная хронология весьма проблематична.

Современные исследователи совершенно непоследовательны в датировке поясов средней и поздней аварской эпох. То мы берём за основу время изготовления поясов, то время использования. А ведь судя по известным данным кочевники той эпохи получали пояс в день совершеннолетия и носили их всю жизнь. Пояса, найденные в детских могилах, вероятно, принадлежали рано умершим детям знатных людей. Тюркские надписи доказывают, что в таких случаях детей подвергали обряду совершеннолетия уже в раннем возрасте. Так например надпись Кюль Тегина рассказывает о том, что Кюль Тегин уже в возрасте 10 лет принял мужское имя, то есть был посвящен в мужчины.

Но это видимо были только исключительные случаи. Вероятно большинство получало пояс в возрасте 14-16 лет. Это доказывается мужскими погребениями с поясами, где похоронены юноши 15-20 лет.

Если люди средне- и позднеаварской эпохи носили свои пояса на протяжении всей жизни, то между изготовлением и погребением пояса могло пройти 50-60 лет. Учитывая это обстоятельство хронология поясов может основываться исключительно на времени изготовления, ведь схожесть разных поясных наборов объясняется не одновременным захоронением, а одновременным изготовлением. Иначе говоря время захоронения пояса можно определить только на основе хронологии, составленной по времени изготовления, если известен возраст покойника.

Беря за основу изготовление поясов возникает новая проблема. Среди среднеаварских переселенцев были старики и мужчины среднего возраста,

которые носили пояса, изготовленные к востоку от Карпатского бассейна. Поэтому в хронологии, составленной на основе времени изготовления поясов, нужно считаться с поясами, изготовленными примерно за 50 лет до 670 года, а после 670 года ещё лет 50 в погребения Карпатского бассейна могли попадать восточные пояса. В то же время с мужчинами, умершими в молодом возрасте, с 670 года могли хоронить и пояса местного изготовления.

Возникает вопрос, как обстоит дело с поясами конца VIII – начала IX вв. на Венгерской низменности. Если авары исчезают отсюда после болгарских походов в начале IX века, то мы бы находили наиболее поздно датированные пояса только в погребениях рано умерших мужчин. В могильнике Кишкёре-Халашто три поздних поясных набора обнаружены в погребениях мужчин, умерших в возрасте 41-60 лет (погребения 70, 143, 153). Эти люди получили пояса минимум за 24-26 лет, максимум за 44-46 лет до захоронения. Почти уверенно можно сказать, что захоронения были совершены в первой половине IX века. А если пояса были изготовлены уже в начале IX века (до болгарских нашествий около 830 года пояса ещё могли быть изготовлены), то время захоронения могло достичь второй половины IX века. Если мы будем находить пояса, датированные концом позднеаварской эпохи, в погребениях людей схожего возраста или старше, это может послужить важными новыми данными к вопросу о дальнейшем существовании аваров в IX веке, которое предполагалось и до сих пор.

Пал МЕДДЕШИ

Einige Bemerkungen zur Chronologie der Mittleren- und Spätawarenzeit

Grundlage der inneren Chronologie der auf die Jahre etwa zwischen 670-830 anzusetzenden mittleren und späten Awarenzeit bilden die von den Männern getragenen beschlagenen Gürtel. Die aufgrund dessen entwickelte relative Chronologie scheint sich zu bestätigen, während die absolute Chronologie zahlreiche Probleme aufwirft.

Von der gegenwärtigen Forschung wird die Feststellung des Alters der mittel- und spätawarenzeitlichen Gürtel völlig unsystematisch angewandt. Man geht entweder von der Fertigungszeit der Gürtel, oder vom Zeitpunkt ihrer Grablegung aus, oder aber erwähnt die Benutzungszeit der Gürtel. Obwohl die Daten den Hinweis enthalten, daß die Nomaden jener Epoche ihre Gürtel zum Zeitpunkt ihrer Weihe zum Erwachsenen erhielten und diese ein Leben lang trugen. Die in den Kindergräbern gefundenen Gürtel deuten darauf hin, daß es sich hier vermutlich um früh verstorbene Kinder ranghöherer Person gehandelt hat. Daß in einem solchen Fall bereits das Kind zum Erwachsenen geweiht wurde, belegen auch die türkischen Inschriften,

unter denen die Inschrift von Kül Tegin berichtet, daß Kül Tegin schon 10-jährig einen Männernamen annahm, also zum Erwachsenen geweiht wurde.

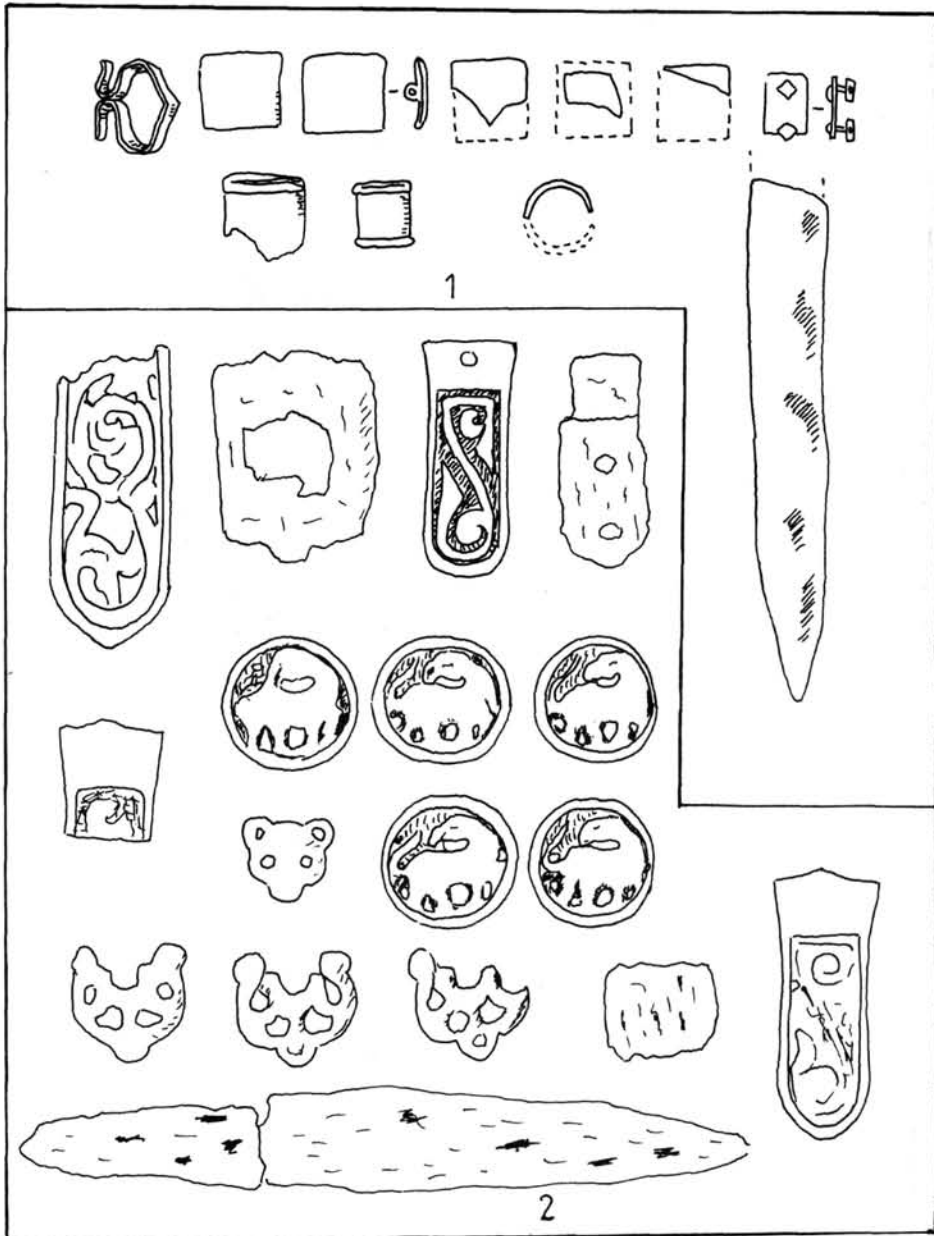
Dies können allerdings nur Ausnahmefälle sein. Die Mehrzahl erhielt den Gürtel wohl in einem Alter zwischen 14-16 Jahren. Als Beweis hierfür dienen die Gräber der Männer, die im Alter zwischen 15-20 Jahren mit ihren Gürteln bestattet wurden.

Im Falle aber, daß die Menschen der mittleren und späten Awarenzeit ihre Gürtel ein Leben lang trugen, kann zwischen deren Fertigung und Grablegung sogar ein Zeitraum von 50-60 Jahren verstrichen sein. Unter diesen Umständen kann die Chronologie der Gürtel einzig auf dem Fertigungsdatum basieren, sind sich die einzelnen Gürtel doch deshalb ähnlich, weil sie im großen und ganzen zur gleichen Zeit gefertigt, und nicht, weil sie alle zum gleichen Zeitpunkt ins Grab gelegt wurden. Anders ausgedrückt: Nur unter Beachtung der aufgrund des Fertigungsdatums entwickelten Chronologie kann gesagt werden, wann der Gürtel in die Erde gelangte, vorausgesetzt, man weiß das Alter des Verstorbenen.

Geht man aber von der Fertigung der Gürtel aus, wirft sich ein neues Problem auf. Unter den einwandernden Menschen der mittleren Awarenzeit waren sowohl ältere als auch Männer mittleren Alters, die noch östlich von den Karpaten gefertigt Gürtel trugen. So müssen wir bei der aufgrund der Gürtelfertigung entwickelten Chronologie auch mit bis zu 50 Jahren vor 670 im Osten gefertigten Gürteln rechnen, und auch ca. 50 Jahre nach 670 noch gelangten im Gebiet des Karpatenbeckens im Osten hergestellte Gürtel in die Erde. In der Zwischenzeit werden aber von 670 an bereits jung Verstorbene mit hier angefertigten Gürteln bestattet.

Im weiteren wirft sich die Frage auf, wie ist die Situation im Falle der Gürtel der Ungarischen Tiefebene vom Ende des 8. Jh., Anfang des 9. Jh.? Wenn das Awarentum nach den Bulgarenangriffen vom Beginn des 9. Jh. aus der Tiefebene verschwindet, würden wir mit den auf die späteste Zeit datierbaren Gürteln nur jung verstorbenen Männer finden. Im Gräberfeld von Kisköre-Halastó wurden mit drei späten Gürtelgarnituren Männer im Alter zwischen 41-60 Jahren bestattet (70., 143., 153. Grab). Diese Männer hatte man mindestens 24-26 Jahre, maximal 44-46 Jahre vor der Bestattung begürtet. Fast mit Sicherheit können wir behaupten, daß ihre Beisetzung minimum auf die erste Hälfte des 9. Jh. fällt. Insofern die Gürtel aber schon zu Beginn des 9. Jh. angefertigt wurden (auch bis zum Bulgarenangriff um 830 können noch Gürtel hergestellt worden sein), könnte die Zeit der Bestattung bis in die zweite Hälfte des 9. Jh. hineinreichen. Sollten in den Gräbern von Männern ähnlichen Alters oder noch älteren weitere auf das Ende der spätawarischen Epoche datierbare Gürtel gefunde werden, könnte das eine wichtige Angabe zur Frage des auch bisher schon angenommenen Weiterlebens der Awaren im 9. Jh. sein.

Pál MEDGYESI
Munkácsy Mihály Múzeum
Békéscsaba
(Pf. 46. H-5601)

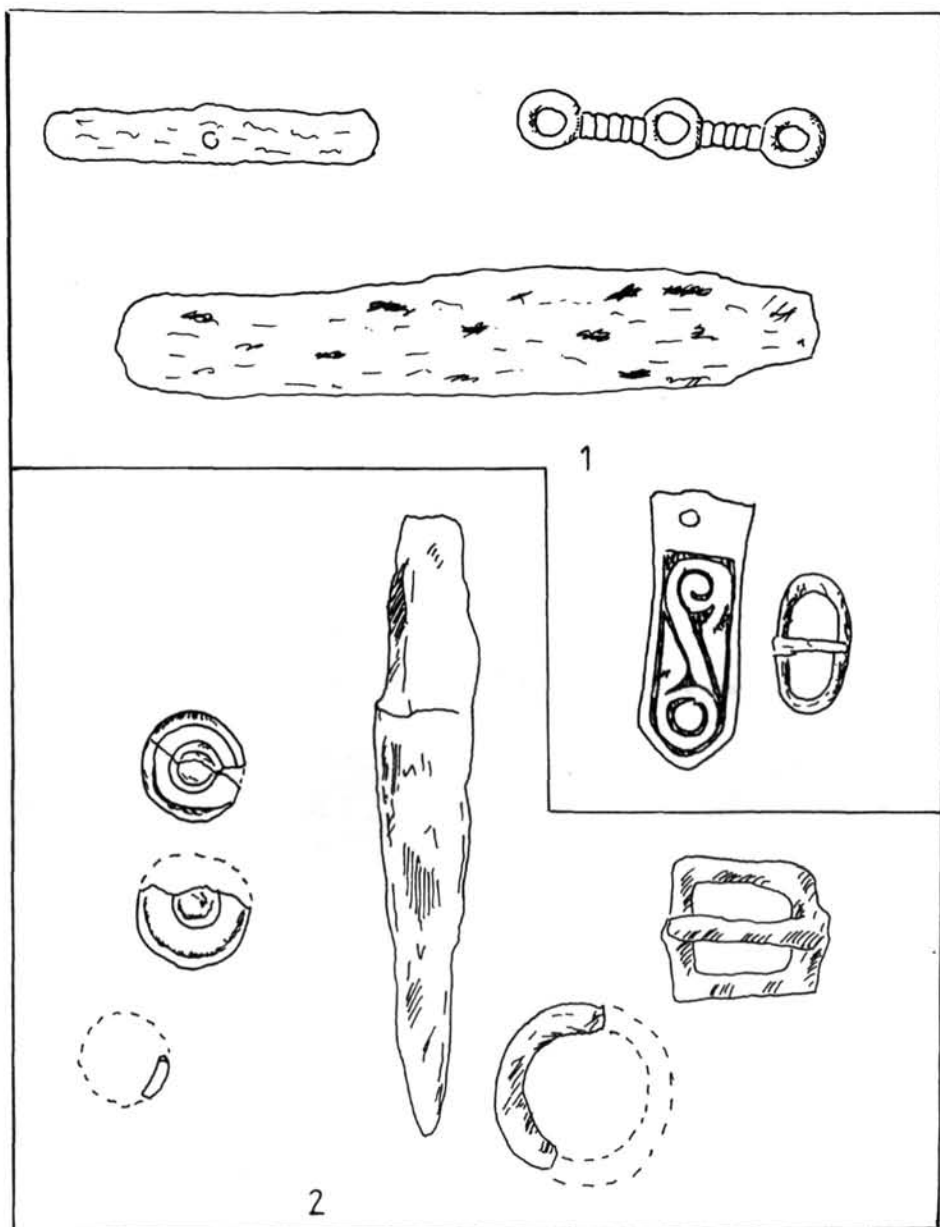

I. tábla: 1: Az alattyáni temető 450. gyermek sírjának leletei (Kovrig Ilona nyomán)

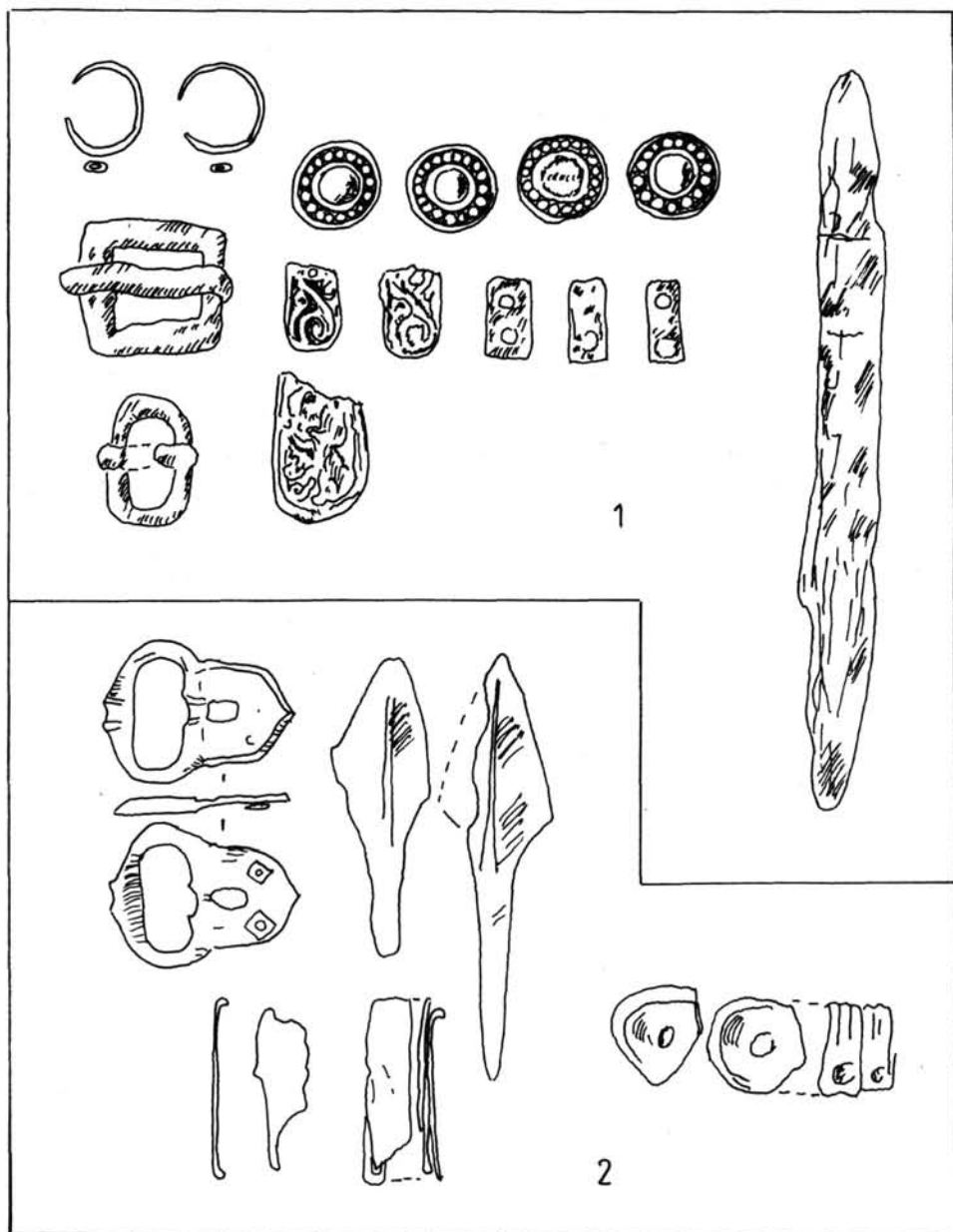
2: A jánoshidai temető 116. gyermek sírjának leletei (Erdélyi István nyomán)

I. Tafel: 1: Die Funde des 450. Kindergrabes des Gräberfeldes Alattyán (nach Ilona Kovrig) 2: Die Funde des 116. Kindergrabes des Gräberfeldes Jánoshida (nach István Erdélyi)

Таблица I: 1: Инвентарь детского погребения 450 из могильника Алаттян (по Илоне Ковриг) 2: Инвентарь детского погребения 116 из могильника Яношхида (по Иштвану Эрдели)

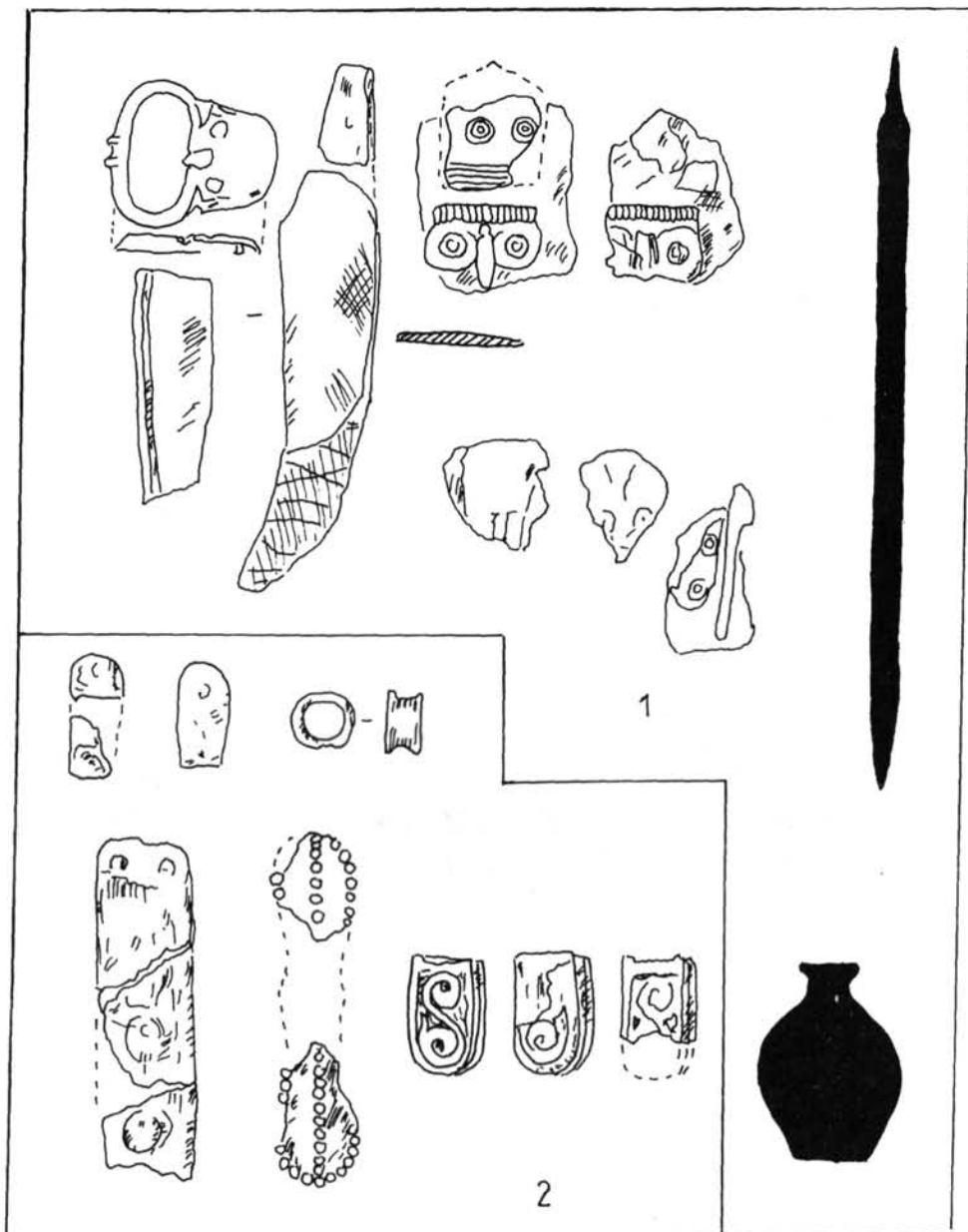

II. tábla: 1: A jánoshidai temető 113. gyermek sírjának leletei (Erdélyi István nyomán) 2: A kiskörei temető 188. gyermek sírjának leletei (Garam Éva nyomán)
II. Tafel: 1: Die Funde des 113. Kindergrabes des Gräberfeldes Jánoshida (nach István Erdélyi)
 2: Die Funde des 188. Kindergrabes des Gräberfeldes Kisköre (nach Éva Garam)
Таблица II: 1: Инвентарь детского погребения 113 из могильника Яношхида (по Иштвану Эрдели) 2: Инвентарь детского погребения 118 из могильника Кишкёре (по Еве Гарам)

III. tábla: 1: A kiskörei temető 34. gyermek sírjának leletei (Garam Éva nyomán)
 2: A környe-i temető 39. gyermek sírjának leletei (Salamon Ágnes - Erdélyi István nyomán)

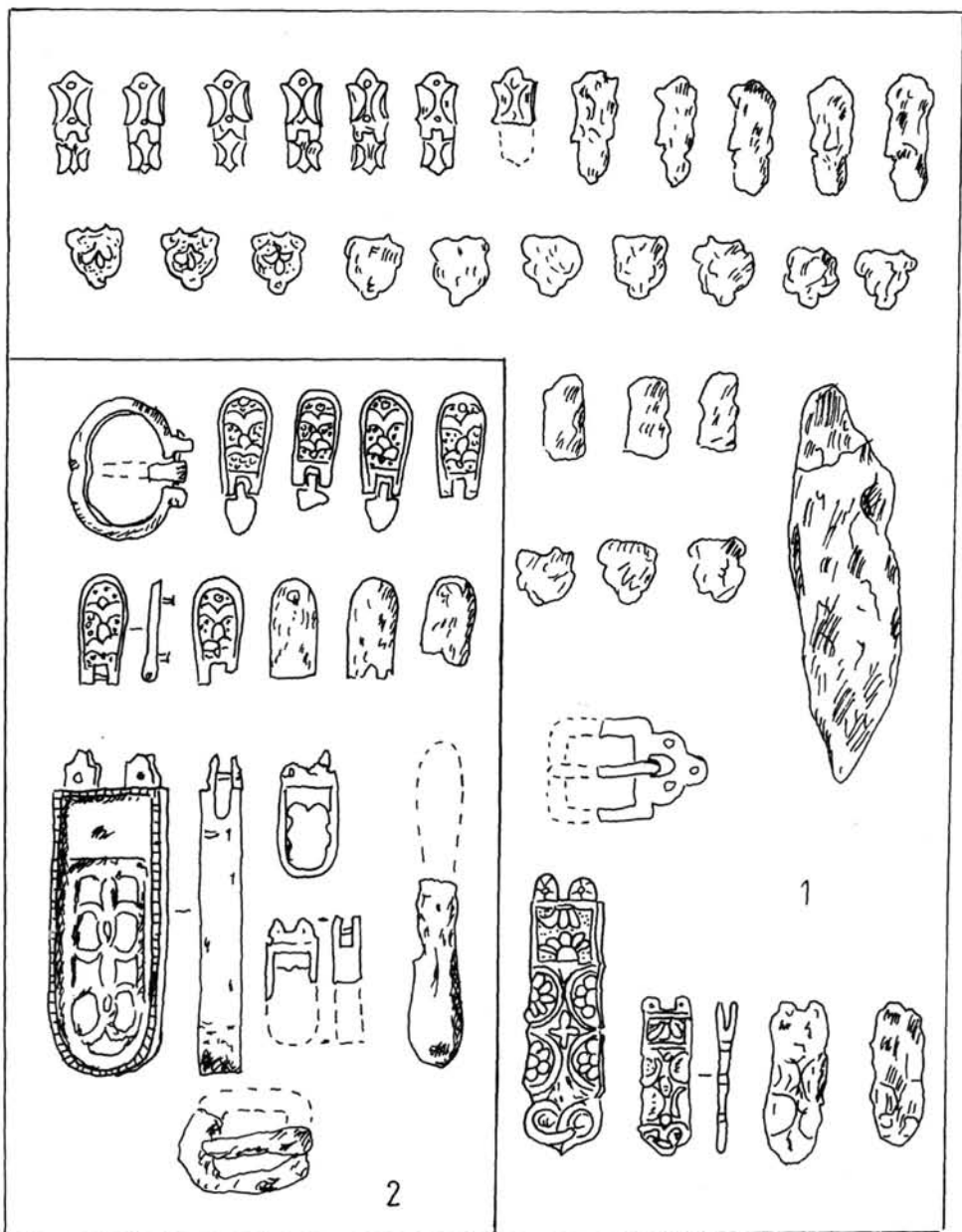
III. Tafel: 1: Die Funde des 34. Kindergrabes des Gräberfeldes Kisköre (nach Éva Garam) 2: Die Funde des 39. Kindergrabes des Gräberfeldes Környe (nach Ágnes Salamon, István Erdélyi)
 Таблица III: 1: Инвентарь детского погребения 34 из могильника Кишкёре (по Еве Гарам) 2: Инвентарь детского погребения 39 из могильника Кёрне (по Агнеш Шаламон и Иштвану Эрдели)

IV. tábla: 1: A környi temető 130. gyermek sírjának leletei (Salamon Ágnes - Erdélyi István nyomán) 2: A kiskörei temető 153. sírjának leletei (Garam Éva nyomán)

IV. Tafel: 1: Die Funde des 130. Kindergrabes des Gräberfeldes Környe (nach Ágnes Salamon, István Erdélyi) 2: Die Funde des 153. Grabes des Gräberfeldes Kisköre (nach Éva Garam)

Таблица IV: 1: Инвентарь детского погребения 130 из могильника Кёрне (по Агнеш Шаламон и Иштвану Эрдели) 2: Инвентарь погребения 153 из могильника Кишкёре (по Еве Гарам)

V. tábla: 1: A kiskörei temető 70. sírjának leletei (Garam Éva nyomán) 2: A kiskörei temető 143. sírjának leletei (Garam Éva nyomán)

V. Tafel: 1: Die Funde des 70. Grabes des Gräberfeldes Kisköre (nach Éva Garam) 2: Die Funde des 143. Grabes des Gräberfeldes Kisköre (nach Éva Garam)

Таблица V: 1: Инвентарь погребения 70 из могильника Кишкёре (по Еве Гарам) 2: Инвентарь погребения 143 из могильника Кишкёре (по Еве Гарам)

Többszöröző statisztikai módszerek avar kori állatkoponyás temetkezések vizsgálatában

BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ

- „ - *Lenne szíves megmondani merre kell mennem?*
- *Az attól függ, hová akarsz jutni - felelte a Fakutya.*
- *Ó, az egészen mindegy - mondta Alice.*
- *Akkor az is egészen mindegy, hogy merre mégy - mondta a Fakutya. -
Csak menj, menj, ameddig...*
- *Ameddig valahová el nem jutok - fejezete be Alice.*
- *Valahová okvetlen eljutsz - mondta a Fakutya -, ha elég sokáig mégy.*”
*Lewis Carroll: Alice Csodaországban
(Kosztolányi Dezső fordítása)*

Bevezetés

A régészeti kutatás relatív időrendi kérdéseinek megoldásában nagy szerepe van a lelettípusok meghatározásának és előfordulásuk elemzésének. Az eltérő leletcsoportok együttes előkerülése funkcionális összefüggések feltárását is lehetővé teszi. Ezek vizsgálatába az állatsontok is bevonhatók.

Az itt felvetett téma összekötő kapocs a hagyományos értelemben vett régészeti leletek és az archeozológia adatai között, egy állatmaradványok által meghatározott temetkezési rítus, az avar kori állatkoponyás temetkezések régészeti és zoológiai leleteinek összefüggését vizsgálja az eltemetettek neme és a temetők regionális helyzete szerint. Célja olyan általános funkcionális összefüggések megállapítása, amelyek konkrét, egyedi sírok, ill. temetők azonosítását segíthetik.

Noha az elemzésnek ez a módja nem helyettesítheti a régészeti leletanyag tipológiai-kronológiai vizsgálatát, áttekinthetőbbé és mérhetővé teszi azokat az összefüggéseket, amelyek az anyag hagyományos megítélését befolyásolják.

Anyag és módszer

Szőke Béla Miklós 1979-ben megjelent cikkében 13 avar kori temető állatkoponyás temetkezéseinek áttekintését adja. Ezek közül 65 sír szolgált az ismertető

elemzések összehasonlító adataiként. Ennek az anyagnak részletes leírása az irodalomban megtalálható (SZŐKE 1979.). Ez a munka szolgált alapul a számításokban használt 25 ismérv kiválasztására is, amelyek felsorolása az 1. táblázatban található.

Saját adataim Költő László 1984-es Siófok-Balatonkilitin folytatott ásatásának állatcsontjaira vonatkoznak. Az ásató szíves személyes közlése szerint ez az avar temető a VII. század második felére, illetve a VIII. századra keltezhető. Vizsgálataim azt mutatták, hogy hét sír tartalmazott olyan állatkoponyákat, amelyek jelenléte összefüggésbe hozható az irodalomban közölt adatokkal. E sírok mellékleteit a Szőke Béla Miklós által közölt adatok többváltozós statisztikai feldolgozásának fényében értékeltem, szem előtt tartva a matematikai módszer kritikai értékelését is.

Sopronkőhida IX. századi temetőjének archeozoológiai elemzése során BÖKÖNYI (1973.) felismerte, hogy az állatcsontleletek előfordulását fajonkénti összefüggések szerint érdemes vizsgálni. Ez a feladat kellő részletességgel azonban csak többváltozós statisztikai módszerekkel tűnt megoldhatónak (BARTOSIEWICZ 1982.). Ezek közül a gyakorlatban a faktoranalízis bizonyult a leghasználhatóbbnak. A faktoranalízis nagyszámú változó esetében olyan csoportok képzésére irányul, amelyekben belül a változók erősebben összefüggnek egymással, így a további értékelés során együttesen kezelhetők. Az ilyen csoportosítás például jól használható régészeti objektumok meghatározására állatcsontanyaguk alapján (CHOYKE - BARTOSIEWICZ 1987.).

Ezek az elvont, úgynevezett háttérváltozók második lépésben az egyedi esetek (sírok) csoportosítását is lehetővé teszik (WILLIAMS 1979., FRANE-HILL 1974.). E számítás segítségével sikerült Szegvár-Szölőkálja avar temetőjében a jellemző állatcsont kombinációkat azonosítani és azoknak az eltemetett személy nemével, valamint a zoológiai jellegű mellékletek sírbeli helyzetével fennálló összefüggését kimutatni (BARTOSIEWICZ 1984.).

Tekintettel arra, hogy ez a tanulmány nem csupán az állatcsontok összefüggéseinek körvonalazására irányul, az állatkoponyák jelenlétével kapcsolatban számításba vont régészeti adatok miatt megnövekedett számú változó a számítások eredményeit fokozott hibalehetőséggel terheli. Így a megállapított leletkombinációk kapcsolatait és az egyedi temetkezések hasonlóságait diszkriminancia analízissel (JENNRICH-SAMPSON 1981.) ellenőriztem. Ez a többváltozós számítás előzetes (regionális, illetve nemek szerinti) bontások alapján rangsorolta a faktoranalízissel korábban megállapított leletegyütteseket a kétféle a priori szempont szerinti elkülönítő értékük alapján.

A statisztikában egy módszer nem módszer. A kétféle számítás segítségével kialakított normákat a Siófok-Balatonkilitin feltárt sírokkal összevetve lehetőség nyílt a régészeti leírások és a statisztikai úton kapott eredmények kölcsönös ellenőrzésére. Az állatkoponyák jelenlétével definiált temetkezések szűk körében végzett számítások viszonylag kis anyagra vonatkoztak, amely könnyen áttekinthető és alkalmas a felvett módszerrel kapott eredmények megítélésére.

Eredmények

A leletgyűttesek meghatározása

Amint az a Szőke Béla Miklós által összeállított korrelációs táblázat egyszerű áttekintéséből is kiderül, egyes leletfélések együttes előfordulása gyakoribb, mások jelenléte csaknem kizárja egymást. Ezeket az összefüggéseket 0,25, 1 és -1 közötti értékű, páronkénti korrelációs koefficiens fejezi ki. Felsorolásuk helyett a belőlük számított faktortöltéseket ismertetem (1. táblázat).

A faktorok száma elvileg megegyezik a vizsgálatba vont 24 változó (az egyes sírmellékletek jelenléte vagy hiánya) számával. Az 1. táblázat a lehetséges faktorok közül azonban csak az első kilencet ismerteti, mert ezek (úgynevezett sajátértékekkel mért) magyarázó értéke fokozatosan csökken.

A táblázat számszerű factorsúly értékeinek 1 és -1 közötti változatai faktorokon belül mutatják a sírmellékletek előfordulásának összefüggéseit. A 0-tól távolabb eső, jellegzetesebb értékek az alábbi háttérváltozókat, köznapi értelemben leletgyűtteseket körvonalazzák:

1. táblázat: A mellékletek összefüggéseit jellemző forgatott faktorok súlyértékei¹

Table 1: Rotated factor loadings showing the redefined correlations between grave goods²

1. Tabelle: Die Gewichtswerte der verwendeten Faktoren, die die Zusammenhänge der Beigaben charakterisieren³

Melléklet Grave goods Beigabe	Faktorok száma/Number of factor								
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
tűtartó needle box Nadelbehälter	,848								
veret decorative mount Beschlag	,807						,415		
ár awl Ahle	,585					,551			
juhcsont sheep bone Schafsknochen	,541						-,382	,368	

¹ Megjegyzés: a jobb áttekinthetőség kedvéért a táblázat csak a 0,250-nél nagyobb értékeket tartalmazza

² Note: the table contains only latent roots greater than 0,250.

³ Anmerkung: Der besseren Übersicht zuliebe enthält die Tabelle nur Werte, die über 0,250 liegen.

Melléklet tarsoly pouch Tasche	Faktorok száma/Number of factor								
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
kard sword Schwert		,799	,352						
övcsat belt buckle Gürtelschnalle		,641							
juhkoponya sheep skull Schafsschädel			,897						
szarvált marha- koponya horned cattle skull gehörnter Rinderschädel			-,821	-,458					
marhacsont cattle bone Rindknochen				,896					
marhakoponya cattle skull Rinderschädel			,424	,775					
nyaklánc necklace Halskette					,761				
orsógomb spindle whorl Spindelknopf					,605				
fülbevaló earring Ohrring		,263			,512				,309
sarkantyú spur Sporen						,818			
kova flint Feuerstein			,510			,551			
gyűrű ring Ring					,385		,691		
lándzsa lance Lanze						,609	,659		
sertécsont pig bone Schweinsknochen				,511	-,295		,633		

	Faktorok száma/Number of factor									
karperec bracelet Armreif										,794
egyéb állat other animal bone sonstige Tiere					,296				,680	
edény vessel Gefäß										,898
tyúk hen skeleton Huhn				-,329		,281	,381		,356	
kés knife Messer		,262			-,346				,325	,281
Sajátérték Latent root Eingenwert:	2,331	2,111	2,103	2,078	1,891	1,888	1,764	1,508	1,300	

1. faktor: Elsődleges jellemzője a csupán egyetlen esetben (Sopronkőhida, 25. sír) talált tűtartó, valamint a veretek. Az eseteknek mintegy felében árat, illetve juh- vagy kecskecsontokat is tartalmazhat. E leletek alapján a temetkezések női síroknak tekinthetők.
2. faktor: Fő jellegzetessége a tarsolymaradvány és a kard. Gyakran tartalmaz csatot és kovát, ritkábban kést is. Férfisírok.
3. faktor: A legjellemzőbb juhkoponyákon kívül szarvasmarhacsontokat is tartalmaz. Az esetek kisebb részében kard is van benne, míg tyúkcsontvázat vagy szarvált marhakoponyát nem helyeztek bele. Ez a temetkezési forma nemhez nem köthető, de regionális eltéréseket mutat.
4. faktor: Töredékes szarvasmarhakoponya és egyéb marhacsontok jellemzik. Az esetek felében sertécsontokat is tartalmazhat, kés vagy szarvált marhakoponya azonban nem fordul elő benne. A szarvasmarha magas húsertékétől eltekintve e csoport mellékszegénysége feltűnő.
5. faktor: Legjellegzetesebb darabjai a nyaklánc és az orsógomb. Fülbevalót és gyűrűt is tartalmazhat, lándzsát viszont aligha. Az eseteknek mintegy egyharmadában tyúkcsontváz és (sertést kivéve!) egyéb állatcsontok vannak benne. E leletek egyértelműen női temetkezésekre utalnak.
6. faktor: Az együttes meghatározója a sarkantyú és a lándzsa. Kovát és árat tartalmaz és tyúkcsontváz is található benne. Régészeti lelettárgyai alapján lovas harcos sírja lehet.
7. faktor: Gyűrű, lándzsa és sertécsontok jellemzik. Vereteket is tartalmaz, de juh- vagy kecskecsontok nincsenek benne. A nőkre nem jellemző lándzsa alkalmoszerű jelenléte és a sarkantyú hiánya mellett feltűnő a – szegényes 4. faktor esetében is megfigyelhető – sertécsontok jelenléte.
8. faktor: Karperec és állatcsontok a legjellemzőbb darabjai. Juh- és kecskecsontokat tartalmaz, az esetek egy részében kés is van benne. Az eltemetettek

nemére vagy regionális hovatarozására vonatkozó adatokat nem ismerünk.

9. faktor: Kiemelhető jellemzője az edény. Az esetek kisebb részében fülbevalót és kést is tartalmazhat.

Noha ez a felsorolás még mindig meglehetősen részletes, mégis könnyebben áttekinthető, mint a kiindulásként használt 24 változó. Mindemellet nemcsak a leletféleségek számát sikerült egyharmadára csökkenteni, de az együttesek sorrendje fontossági sorrendet is jelöl. Ez az 1. táblázat sajátértékének csökkenő nagyságával mérhető.

A számítások formális statisztikai eredményeit természetesen józan szakmai mérlegelés tárgyává kell tenni. Így válik nyilvánvalóvá például, hogy a csupán egy esetben előforduló tütartó és a nemkülönb ritka tarsolymaradványok definíciószerűen szoros összefüggést mutatnak minden ugyanazon temetkezésben talált melléklettel. Így az első és második faktor, jóllehet valós jelenséget tükröz, általánosításokra kevésbé alkalmas.

Hasonlóképpen látható, hogy az 5. faktorial megfogalmazott leletegyüttes női sírjaira jellemző tyúkcsontváz főleg következetes előfordulása miatt kapcsolódik e melléklethez, kötődése azonban a lovas harcosok és a jellegtelen, szegényebb sírok csoportjához is erős, hisz jelenléte a kés és sarkantyú előfordulásával is összefügg.

Az 1. táblázat faktorsúlyaiból és a faktorok szöveges leírásából is érezhető, hogy a listán lefelé haladva az összefüggések növekvő része láthatóan esetleges, fokozott mértékben egyedi kombinációkon alapul.

A kilenc faktorial megfogalmazott összefüggések már eleve nagyfokú elvonatkoztatás eredményei. Olyan tendenciákat jeleznek, amelyek önmagukban érvényesek ugyan, de elképzelhető, hogy ezek egyetlen konkrét sír esetében soha nem figyelhetők meg. Az egyedi temetkezések viszonyát a faktorokban megfogalmazott általános-hoz a síronként számított faktorértékek mérik. Így egy-egy temetkezés esetében nem azt vesszük számításba, hogy pl. tartalmazott-e kést, hanem azt, milyen mértékben kötődik a részletesen ismertetett, elvont faktorokhoz.

Nemek szerinti különbségek

Látható például, hogy az eltemetett nemére több leletegyüttes összetevői is utalnak. A faktorértékek tételes felsorolása helyett a sírokat irodalmi adatok alapján férfi és női temetkezésekre osztva megvizsgáltam, hogy e két csoportra az egyes faktorok értékei mennyire jellemzőek. Ebben az elemzésben csak az egyértelműen azonosítható nemű 42 csontváz adatai szerepeltek. A faktorértékek átlagait a 2. táblázatban áttekintve nyilvánvaló, hogy a legnagyobb különbség az 5. faktor esetében jelenik meg, vagyis ez a leletegyüttes képviseli legkövetkezetesebben a nemek közötti különbséget. E leletek megbízható elkülönítő értékét a lépésenkénti diszkriminancia analízis is igazolta (3. táblázat). Az 5. faktor értékei alapján a férfi temetkezéseknek 80, a női síroknak pedig 59,1 százaléka volt pusztán matematikai alapon azonosítható.

2. táblázat: A nemek közötti különbségek megnyilvánulása az átlagos faktoréte-
kekben

Table 2: The manifestation of sexual differences between mean factor scores

2. Tabelle: Die in den durchschnittlichen Faktorwerten zum Ausdruck kommenden Un-
terschiede der Geschlechter

Leletegyüttes Artifact group Fundkomplex	Férfi Male Mann	Női Female Frau	Összes Total Insgesamt
1. faktor	-,054	,275	,118
2. faktor	,363	-,079	,131
3. faktor	,309	-,296	-,007
4. faktor	-,122	-,107	-,114
5. faktor	-,313	,636	,183
6. faktor	,594	-,097	,232
7. faktor	,404	-,316	,027
8. faktor	,041	,019	,003
9. faktor	-,146	,356	,117

3. táblázat: A nemek közötti különbségek meghatározásának statisztikai paramé-
tere

Table 3: Statistical parameters of the distinction between sexes

3. Tabelle: Die statistischen Parameter zur Bestimmung der Unterschiede zwischen den
Geschlechtern

Leletegyüttes Artifact group Fundkomplex	F-érték F value F-Wert	U-érték U value U-Wert	Közelítő F-érték Approximate F value Annäherung F-Wert	Szabadságfok Degrees of freedom Freiheitsgrad
5. faktor	10,508	,792	10,508	1 40

A matematikai besorolás eredményessége

The efficiency of numerical classification

Erfolg der mathematischen Einstufung

Eredeti besorolás Original classification Ursprüngliche	Számított besorolás/Numerical classification bereknetete Einstufug			Sikeres % Succes rate Erfolgreich in%
	Férfi Male Mann	Női Female Frau	Összes Total Insgesamt	
Férfi Male	16	4	20	80.0
Női Female	9	13	22	59.1
Összes Total	25	17	42	69,0

Regionális különbségek

Régészeti szempontból a nemek közötti különbségeknél is fontosabbak lehetnek a regionális eltérések (számításaimban az egyszerűség kedvéért a más-más területen megnyilvánuló kronológiai különbségek is regionális változatokként jelennek meg). Az így levont következtetések a régészeti értékeléssel kellően finomíthatók. Módszertani szempontból a nemek megnyilvánulása inkább olyan „zajnak” tekinthető, amelyet diszkriminancia analízissel végzett azonosítás után a további számítások során tudatosan kiszűrhetünk (GERE-BARTOSIEWICZ et.al.1983.).

Amint arról már eddig is szó volt, a megállapított kilenc faktorhoz az egyes sírok – mellékleteiktől függően – eltérő mértékben kötődnek. A SZŐKE (1979.52.) által közölt összefoglaló térképből kiindulva a vizsgált temetőket három regionális csoportba soroltam területi elterjedésük alapján:

1. Nyugati fekvésű lelőhelyek:

Eggendorf am Wagram
Mühling
Pottenbrunn
Tulln
Wimm

2. Keleti fekvésű lelőhelyek:

Pitten
Sopronkőhida
Sopron-Présháztelep
Wartmannstetten

3. Perifériális helyzetű lelőhelyek:

Keszthely-Fenekpuszta
Zalavár-Vársziget
Staré Mesto
Zsitvabesenyő-Bešenov

A Szőke Béla Miklós munkájában értelemszerűen nem szereplő, Siófok-Balatonkilitin feltárt lelőhely szintén perifériális helyzetűnek tekinthető.

A diszkriminancia analízis első lépésében kapott faktorértékenkénti átlagértékek eltérése több esetben is megfigyelhető (4. táblázat). Nagyobb különbségek a 3., 4. és 7. faktor által képviselt leletgyűttesekben mutatkoznak. Az elkülönítési folyamat statisztikai paraméterei szerint a 4. faktor meghatározó értéke a legfontosabb. Archeozoológiai szempontból érdekes a juhkoponyák és a szegényes sírokban viszonylag nagy értéket képviselő, ételmelléklet jellegű szarvasmarhacsontok jelenléte. A 3. faktorról leírt leletgyűttest a kard esetleges jelenléte fémjelzi. A nemek szerinti felosztás eredményeként már tudjuk, hogy noha a kard egyértelműen férfi temetkezésekhez kötődik, nem elsősorban az eltemetett nemére jellemző. A számítás további lépéseinek paramétereiből kitűnik, hogy a 7. faktornak matematikai módszerekkel kimutatható elkülönítő értéke nincs. A látszólagos kapcsolat alapja a sertécsontok közös jelenléte lehet.

4. táblázat: A tájegységek közötti különbségek megnyilvánulása az átlagos faktor-értékekben

Table 4: The manifestation of regional differences in mean factor scores

4. Tabelle: Die in den durchschnittlichen Faktorenwerten zum Ausdruck kommenden Unterschiede zwischen den Regionen

Leletegyüttes Artifact group Fundkomplex	Nyugat West Westen	Kelet East Osten	Periféria Periphery Peripherie	Összes Total Insg.
1. faktor	-,104	,064	-,182	-,015
2. faktor	-,180	,087	,121	,000
3. faktor	-,198	-,115	1,433	,000
4. faktor	-,198	-,123	1,482	,000
5. faktor	-,233	,189	-,307	,000
6. faktor	-,321	,221	-,190	,000
7. faktor	-,184	,126	-,099	,000
8. faktor	,036	-,034	,078	,000
9. faktor	-,101	-,009	,426	,000

Nem hallgatható el azonban, hogy ezek a regionális eltérések nem túl markánsan nyilvánulnak meg. A nyugati lelőhelyek az esetek 59,1 százalékában ismerhetők fel a jegyek alapján, míg a perifériális helyzetű temetkezések 66,7 százalékban. Az állatkoponyák keleti elterjedési területén csak a sírok 37,8 százalékát sikerült a 4. és 3. faktor leletegyütteseihez kötődő faktorértékek alapján azonosítani. Az átfedés különösen a központi helyzetű nyugati és keleti csoport között nagy (5. táblázat).

5. táblázat: A tájegységek közötti különbségek meghatározásának statisztikai paraméterei

Table 5: Statistical parameters of the distinction between geographical regions

5. Tabelle: Die statistischen Parameter zur Bestimmung der Unterschiede zwischen den Regionen

Leletegyüttes Artifact group Fundkomplex	F-érték F value F-Wert	U-érték U value U-Wert	Közelítő F-érték Approximate F value Annäherung F-Wert	Szabadságfok Degrees of freedom Freiheitsgrad
4. faktor	9,152	,772	9,152	2 62
3. faktor	11,668	,558	10.315	4 122

A matematikai besorolás eredményessége
 The efficiency of numerical classification
 Erfolg der mathematischen Einstufung

Eredeti besorolás Original classification Ursprüngliche Einstufung	Számított besorolás/Numerical classification Berechnete Einstufung				Sikeres % Success rate Erfolgreich %
	Nyugat West Westen	Kelet East Osten	Periféria Periphery Peripherie	Összes Total Insges.	
Nyugat West	13	9	0	22	36,4
Kelet East	21	14	2	37	37,8
Periféria Periphery	2	0	4	6	66,7
Összes Total	36	23	6	65	40.0

Következtetések

A faktoranalízis eredményeivel kapcsolatban megjegyzendő, hogy az elvonatkoztatás, ezen belül pedig különösen a faktorok tisztább kép érdekében végzett forgatása (SVÁB 1979.) a jelenségeket a valós képhez viszonyítva kevésbé sarkítva mutatja. Ez a változás a faktorok forgatás előtti és utáni sajátértékeinek eltéréseben érzékelhető. A munka szintetizáló részében végzett ilyesfajta egyszerűsítések az elemző szakasz eredményeire visszahatva ronthatják annak értelmezhetőségét, ami ebben az esetben az egyedi síronként számított faktorértékek alkalmankénti nagyobb átfedésében nyivánul meg. Ez a hatás hasonló a matematikai módszerekkel végzett adatbecslés egységesítő hatásához (BARTOSIEWICZ 1986.).

Noha a nemek szerinti elkülönítést gyakorlott régész szabad szemmel, tapasztalati úton talán nagyobb hatásfokkal elvégezte volna, a többváltozós diszkriminanciaanalízis segített a legjellemzőbb adatok azonosításában, valamint arra is figyelmeztetett, hogy az 5. faktossal leírt leletegyüttest regionális összefüggése értékelésében csak nagy óvatossággal kezelhetjük az eltemetett nemének erős torzító hatása miatt. A más faktorokban megjelenő „nemi jelleg” elégséges, de nem szükséges összetevő az eltemetett személy nemi hovatartozásának megítélésében (pl. 1. és 2. faktor).

A regionális felosztásban a nyugati és keleti csoport elkülönítése nem volt indokolt, helyesebb egy központi és egy perifériális helyzetű csoportról beszélnünk. Ez utóbbiba sorolható a juhkoponyát tartalmazó sopronkőhidai 9. és 72. sír is, valamint a Siófok-balatonkiliti temető 43., 57., 58., 59., 63., 64. és 65. sírja. Noha a tulli 30. sír is juh koponyáját tartalmazta szarvasmaháé helyett, a leletegyüttes más mellékletei miatt e temetkezés matematikai-statisztikai értelemben sem esik a perifériális csoportba.

A számítások eredményeit a leíró elemzéssel összevetve főbb megfigyeléseink hű tükrét kapjuk. A többváltozós módszerek alkalmazása azonban meggyorsíthatja első benyomásaink összegzését (pl. leletegyüttesek összeállítása) és módot ad a két-féle összegzés kritikai egybevetésére (pl. melyek a nemre jellemző valóban fontos ismérvek). Ezek az előnyök különösen nehezen áttekinthető, sok sirt tartalmazó temetőekben jelenthetnek idő- és munkamegtakarítást.

Az alkalmazott esettanulmányból levonható speciális következtetés, hogy az állatkoponyás temetkezésekben megfigyelhető zoológiai különbség (szarvasmarha helyett juhkoponya) az egyéb mellékletek összhatásában is kimutathatóan megnyilvánul és földrajzilag is eltér. E kérdés további vizsgálata azonban már régészeti probléma, a végső magyarázat feladata a kultúrtörténetben jártasabb szakértőkre hárul.

Irodalom

- BARTOSIEWICZ 1982.**= Bartosiewicz, L.: An archaeozoological approach to mortuary behavior. 81th Annual Meeting AAA, Abstracts, Washington DC, 1982. 131.
- BARTOSIEWICZ 1984.**= Bartosiewicz, L.: Az állatcsontok eloszlási rendszere avar temetkezésekben. (The System of Distributing Animal Bones in the Avar Graves. Animal Offering Distribution Patterns in Avar Burials.) *MFME* 1984/85-1. (1986) 77-95.
- BARTOSIEWICZ 1986.**= Bartosiewicz, L.: Multivariate methods in archaeozoology. *ActaAH* 38.1986.279-294.
- BÖKÖNYI 1979.**= Bökönyi, S.: A temető állatcsontanyaga. In: Török Gy. Sopronkőhida IX. századi temetője. (The cemetery of Sopronkőhida in the 9th century.) *FontesAH* 1973.117-130.
- CHOYKE - BARTOSIEWICZ 1987.**= Choyke, A. M. - Bartosiewicz, L.: Animal exploitation and its relationships to bone deposition at Lovasberény - Mihályvár. *Alba Regia* 23.1987.7-18.
- FRANE - HILL 1974.**= Frane, J.W. - Hill, M.: Annotated computer output for factor analysis Professor Jarvik's smoking questionnaire. *Technical Report* No. 8.1974. Dept. of Biomathematics UCLA, Los Angeles.
- GERE - BARTOSIEWICZ ET AL. 1989.**= Gere, T. - Bartosiewicz, L. et al.. Correlations between fattening characteristics of Holstein bulls and their dam's milk yield. *Zeitsch. Tierzücht. Züchtungsbiol.* 100.1983.380-387.
- JENNRICH - SAMPSON 1981.**= Jenrich, P. - Sampson, P.: Stepwise Discriminant Analysis. In Dixon W. J. ed. *BMDP Statistical Software*. University of California Press, Berkeley - Los Angeles - London 1981. 519-537.
- SVÁB 1979.**= Sváb, J.: *Többváltozós módszerek a biometriában*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó 1979.

- SZŐKE 1979.*= Szőke, M. B.: Zur Problematik des Bestattungsritus mit verstümmelten Rinderschädel des Typs von Sopronkőhida. *ActaAH* 31.1979. 51-103.
- WILLIAMS 1979.*= Williams, F. J.: Reasoning with statistics. Holt, Rinehart and Winston. San Francisco 1979.

Multivariate statistical methods in the analysis of Avar Period burials containing animal skulls

A special group of Avar Period graves containing cattle or sheep skulls as grave goods was analyzed in this study. Correlations between 25 types of artifacts listed in the inventories published by B.M. Szőke (1979) were redefined using a factor analysis. The following groups of closely associated grave goods were recognized:

- 1 This group is primarily characterized by a needle box found in Grave 25 at Sopronkőhida. It also contained decorative mounts, awls and sheep or goat bones. Female burials.
- 2 This type of grave furniture contains swords and pouch remains. Associated finds include buckles, flints and knives. Male burials.
- 3 In addition to sheep skulls, cattle bones also occur in this group. Sometimes such graves contain swords, but hen skeletons or horned cattle skulls have never been found in association with this type of burial.
- 4 This group is characterized by fragmented cattle skulls and other cattle bones. It may also contain pig bones, however, knives and cattle skulls never occur in these graves. The absence of other grave goods is remarkable in this group.
- 5 Necklaces and spindle whorls are the most typical finds associated with this group. These burials sometimes contain earrings and rings as well. While lances do not occur in these graves, hen skeletons are sometimes present. Female burials.
- 6 Spurs and lances are the joint characteristics of this group. The graves may also contain knives, awls and flints. Even hen skeletons may sometimes be associated with this group.
- 7 Rings, lances and pig bones are characteristic of this group. While mounts may occur in such graves, sheep or goat bones were not found in this group.
- 8 The most characteristic grave goods in this group include bracelets and sheep and goat bones. Sometimes these graves contained knives as well.
- 9 This group is primarily characterized by the presence of vessels. Sometimes the graves contained earrings and knives as well.

The resulting factor scores characteristic of these nine groups of artifacts were subjected to a discriminant analysis in order to test their validity in the distinction between sexes and geographical regions respectively. In addition to the major groups of men and women, burials from 13 cemeteries were grouped into three regions. They included Eggendorf am Wagram, Mühling, Pottenbrunn, Tulln, Wimm

(western sites); Pitten, Sopronkőhida, Sopron-Présháztelep, Wartmannstetten (eastern sites); Keszthely-Fenekpuszta, Zalavár-Vársziget, Staré Mesto and Zsitvabesenyő=Bešenov (sites in a peripheral location).

Differentiation between sexes is best carried out on the basis of artifact group (factor) 5. Geographical differences may be best described by factors 4 and 3. A case study on seven graves from Siófok-Balatonkiliti was used to test the classificatory value of these factors.

László BARTOSIEWICZ

Statistische Methoden mit mehreren Variablen zur Analyse awarenzeitlicher Bestattungen mit Tierschädeln

Gegenstand der Untersuchung war eine spezielle Gruppe der awarenzeitlichen Bestattungen. Diese Gräber sind durch die ihnen als Beigaben mitgegebenen Rinder- und Schafsschädel gekennzeichnet. Aus solchen Gräbern untersuchte ich mit Hilfe der Faktorenanalyse das Vorkommen 25 verschiedener Grabbeigaben (SZÖKE 1979.) Komplexe. Es gelang mir, die folgenden Gruppen der in engem Zusammenhang stehenden Fundgegenstände zu identifizieren.

Obwohl ein geübter Archäologe die Differenzierung nach Geschlechtern fast mit bloßem Auge, auf dem Erfahrungswege vielleicht wirkungsvoller vorgenommen hätte, trug die Diskriminanz-Analyse mit mehreren Variablen zur Identifizierung der charakteristischsten Daten bei und lenkte die Aufmerksamkeit gleichzeitig darauf, daß der mit Faktor 5 beschriebene Fundkomplex aufgrund des stark verzerrenden Einflusses des Geschlechts des Bestatteten bei Auswertung der regionalen Zusammenhänge nur mit äußerster Vorsicht zu handhaben ist. Der in den anderen Faktoren erscheinende "Geschlechtscharakter" ist eine ausreichende, aber nicht notwendige Komponente für die Beurteilung der Geschlechtzugehörigkeit der bestatteten Person (z.B. Faktor 1 und 2).

Bei der regionalen Verteilung war die Differenzierung von westlicher und östlicher Gruppe nicht begründet, hier wäre es richtiger, von einer Gruppe mit zentraler und peripheraler Lage zu sprechen. Letzterer sind die Schafsschädel beherbergenden Gräber 9 und 72 des Gräberfeldes Sopronkőhida sowie die Gräber 3, 57, 58, 59, 63, 64 und 65 des Gräberfeldes Siófok-Balatonkiliti zuzuordnen. Zwar befand sich in Grab 30 von Tulln auch ein Schafsschädel anstatt eines Rinderschädels, doch fällt diese Bestattung aufgrund der anderen Beigaben des Fundkomplexes auch im mathematisch-statistischen Sinne nicht in die peripherale Gruppe.

Eine spezifische Schlußfolgerung aus der angewandten Fallstudie ist, daß sich der bei den Bestattungen mit Tierschädeln zu beobachtende zoologische Unterschied (Schafs- anstelle Rinderschädel) auch im Gesamtzeindruck der übrigen Beigaben nachweisen läßt und auch geographisch abweicht.

László BARTOSIEWICZ
MTA Régészeti Intézet
Budapest
Úri u. 49. H-1250

Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannoniában (Egy Somogy megyei régészeti ásatás előzetes eredményei - Vörs)*

KÖLTŐ LÁSZLÓ – LENGYEL IMRE –
PAP ILDIKÓ – SZENTPÉTERI JÓZSEF

A Kis-Balaton program keretében a Nyugat-dunántúli Vízügyi Igazgatóság nyújtotta segítséggel 1983-ban kezdődtek a kutatások Somogy megye területén¹. Vörstől nyugatra, a Papkert nevű határreszen két, egymástól 800 m-re levő dombon találtuk meg azt a települést és a hozzátartozó temetőt (KÖLTŐ-SZENTPÉTERI 1988. és 1990.), melyek feltárása és komplex feldolgozása segítséget adhat a dunántúli késő avar kori népesség IX-X. századi továbbélésének vizsgálatához.

A Papkerti-dűlő déli részén levő B lelőhelyen az 1983-as első szondázás óta közel 7000 m²-nyi területet tártunk fel. Ez a kiemelkedés kisebb-nagyobb megszakításokkal a középső rézkor óta lakott vagy temetkezési céllal használt hely volt. A kelta korszakból településnyomokat, a korai Árpád-korból pedig III. Béla pénzeivel (CNH I. 98, 101.) keltezett objektumokat és házak nyomait észleltük.

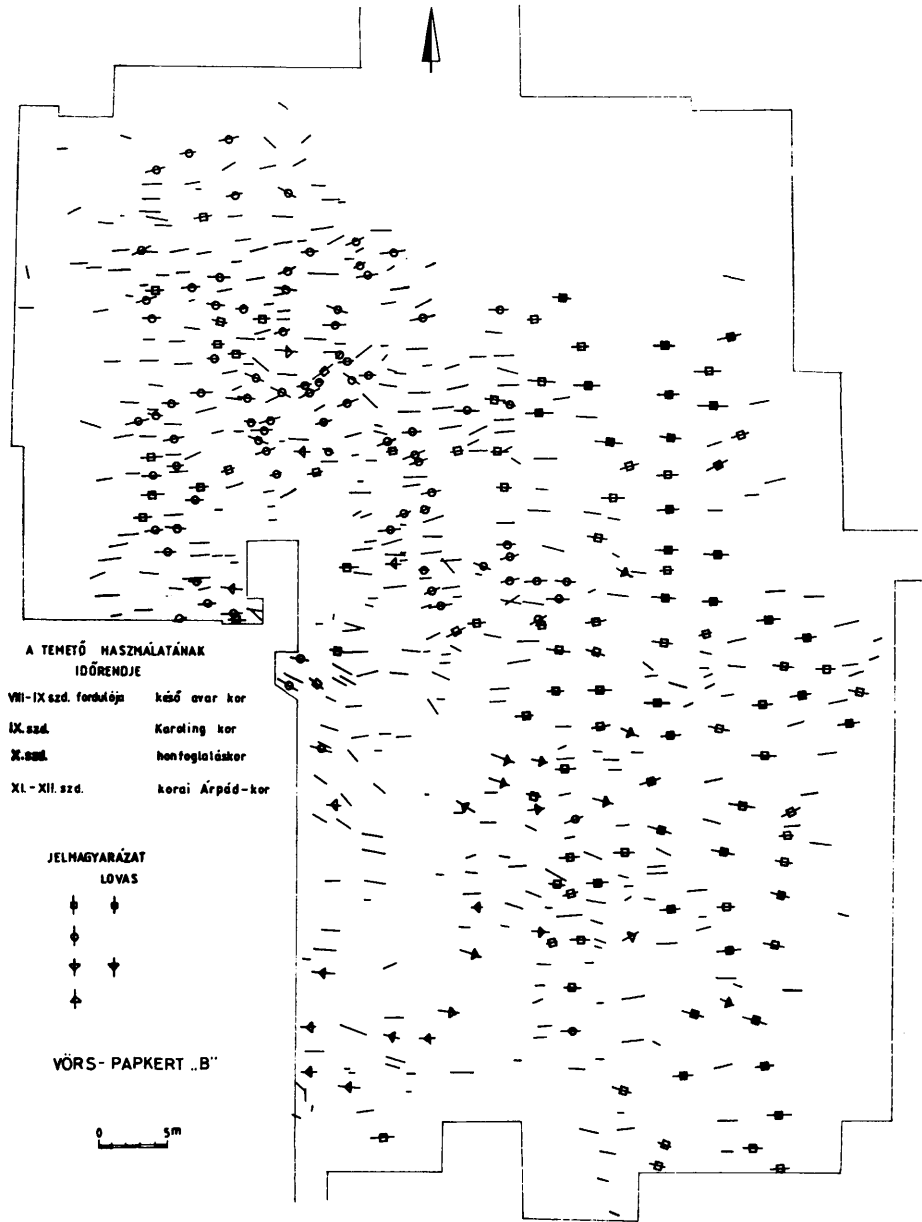
Szemponctunkból annak a temetőnek van elsődleges jelentősége, amelyikbe a kései avar korban, a VIII-IX. sz. fordulóján kezdtek el temetkezni (1. kép). A régészeti leletek tanúsága szerint ettől az időtől kezdve folyamatosan használhatták a XI. században is, legkésőbb a XI-XII. sz. fordulójáig. A lehetséges felső korhatárt a temető fölé települt Árpád-kori falu szabja meg.

A temetőnek eddig 578 sírját tártuk fel. Sikerült behatárolnunk a sírmező É-i felének határait. Itt a szélessége kb. 85 m, míg a temető középtáján a kiterjedése 100-110 m közé esik. Az egykori terepviszonyokat figyelembe véve DNy-i irányban még várható a temető folytatása. A temetkezések általában Ny-K-i tájolásúak, de előfordulnak ellentétes irányításúak is. Igen ritkán találtunk kettős sírt, melyek között utántemetkezésre is volt példa.

A sírmező Ny-i részén temették el azokat a bronzveretes övvel felövezett, illetve ládás, kardos, baltás férfiakat, akik számára a túlvilági élethez nem járt lóáldozat. A leggazdagabb, aranyozott bronzveretes övvel, aranyozott bronz- és vasveretes

* A lelőhely feldolgozását az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatja.

¹ A Kis-Balaton eredeti állapotának helyreállításával kapcsolatos régészeti feltárásokról Zala és Somogy megye területén: KIS-BALATON I-II., SZÓKE-VÁNDOR 1987., MÜLLER 1989.

1. kép Vörs-Papkert-B temető térképe (1991. évi állapot)
 1. Abb. Karte des Gräberfeldes Vörs-Papkert-B (Stand des Jahres 1991)
 Рис 1. План могильника Вёрш-Папкерт-В (ситуация 1991 г.)

kantáros lóval, fegyverrel (íjjal , nyíllal, harcibaltával) eltemetett személyek sírjai pedig a temető K-i felén csoportosulnak².

E szociális tagozódás egybecseng azzal a jelenséggel, hogy a temető K-i felén található gazdag lovas sírok szinte kivétel nélkül ki voltak rabolva, míg a NY-i „szegény” sírok között elvéve találtunk ilyen céllal bolygatottat. A vagyoni különbség az egyéb mellékletekben is megmutatkozott a temető két része között. Edényeket egyaránt találunk a közösség gazdagabb és szegényebb részénél, de a gazdagabbak mellé sok esetben egyszerre hármat – közöttük a kétségkívül drágább, ún. sárga kerámiát is – helyeztek: kiöntöcsöves kancsót (314. sír), füles bögrét, sőt egy kuriózumnak számító sárga kulacs töredéke (449. sír, IV. tábla 9.) és egy festett füles bögre (511. sír) is előkerült. Igen jó példa erre az ebben a környezetben talált 348. sír, amelyben az elhunyt fiatal nő mellé három edényben tettek túlvilági útravalót.

A temető belső időrendjének meghatározásánál a stratigráfiai módszert nem tudtuk eddig alkalmazni. Kevés a szuperpozíció, s ahol mégis van egymásra temetkezés, ott a korhatározó leletanyag hiánya akadályozza a pontosabb időrend megállapítását. Más esetben pedig bizonyosan utántemetkezésről lehet szó.

Lehetne támaszkodni a bolygatott sírok kirablási időpontjára is, ha ennek az idejét meg tudnánk állapítani. Annyi biztos, hogy a rabolt sírok főként a gazdagabb temetkezések között vannak és rablás után a hatalmas gödrök (némelyikük 10-15 m³) nyitva maradtak, tehát a dülást nem követhették el akkor, amikor az itt élő közösség még folyamatosan temetkezett erre a helyre. Nem valószínű, hogy a meggyalázott temetőben az ásító, nyitott sírgödrök között földelnék el halottaikat. Azt, hogy a sírgödrök a rablás után még hosszabb ideig betemetetlenül álltak, igen szemléletesen bizonyítja a feltárás közben megfigyelhető rétegződés, valamint az, hogy ezekben a sírokban – a mély gödrökbe behullott, onnan kimászni nem tudó, s így – elpusztult teknősbékák páncélját találtuk. Ebből a szempontból az mindenesetre valószínű, hogy amikor III. Béla korában (1172-1196) a falu erre a helyre telepszik, már használaton kívül kellett lennie a temetőnek.

Ekkor találják-e meg a legrangosabb sírokat, vagy még később, azt elég nehéz kideríteni. Mindenesetre a temetkezések szabályszerű elhelyezkedése (a K-i területen kb. 5-5 méterre vannak egymástól a sírok) komoly támpontot jelenthetett a rablóknak. Találtunk olyan árkot, amely egykori „kutatóárokként” értelmezhető. A rablógödrök nagyobb méretűek, mint az eredeti sírgödrök, ez is a későbbi, nem egykorú rablásra mutat. Sok esetben sikerült erős gerendavázaz faszerkezet nyomát megfigyelnünk, amelyeknek a teljesen egykorú rablás idején még feltétlenül látszaniuk kellett volna. Az eddigi leggazdagabb személy kirabolt sírjának alján a visszatöltődött földben középkori téglatöredéket is találtunk (371. sír).

A régészeti leletanyag összehasonlító vizsgálata alapján az eddig feltárt leletanyag négy fő csoportra különíthető el: 1. késő avar kori, 2. ún. „IX. századi”, 3. magyar honfoglalás kori (X. századi) és 4. kora Árpád-kori.

² A késő avar kori lovas és lótemetkezésekről összefoglalóan GARAM 1985. és 1987. A vörsi késő avar kori lovas temetkezések előzetes bemutatása: SZENTPÉTERI 1991.

1. csoport:

A késő avar kori griffes-indás népesség hagyatékát a temető egész területén megtaláljuk (bár klasszikus „griffes” veret eddig még egy sem került elő, hacsak nem számítjuk ide a 181. sír egyik veretének másodlagosan felszerelt csüngőjét) (KÖLTŐ - SZENTPÉTERI 1990. 2. ábra 5.). A férfisírok jellegzetes leletei az öntött bronz övgarnitúrák, melyeket stílusjegyeik és összetételük alapján legkorábban a VIII. sz. végétől keltezhetünk. Területileg elkülönülnek a lóval és ló nélkül eltemetett díszövesek sírjai. A lovasok a K-i részen tömböt alkotnak. A 40 lovas sírból csupán kettő volt bolygatatlan. Különös módon kevés zabla és kengyel maradt ránk, bár több esetben találtunk a lócsontokon bronzpatina, ill. vasroszda nyomokat.

A leletek igen nagy hasonlóságot mutatnak a délszlovákiai leletanyaggal, közülük is leginkább a (Rév)Komárom-Hajógyár (Komárno-Lodenice) temető (TRUGLY 1985., 1987., 1989. és 1991.) tárgyi hagyatékával. Különleges szépségűek a 371. sír aranyozott bronzveretei. A lófej alakú kantárvereteknek, valamint a vésett díszítésű aranyozott szíjvégeknek és övvereteknek a késő avar kaganátus peremterületeiről ismerjük legjobb és legtöbb párhuzamát. Ebből a sírból származik egy aranyozott övbújtató, a mai órasíjjakhoz hasonló, ún. asztragalosz-szerkezettel. Párhuzama a hohenbergi IX. századi (FETTICH 1937. 111-112.) és a sobori (Sopron megye) szórvány avar (FETTICH 1943. 7.VI. t.1.) leletben található – rendeltetésüket végül is a vörsi bújtató alapján sikerült megfejteni.

A késő avar korszak legutolsó szakaszához köthetők az eddig előkerült kantárrozsák. Két esetben bronzból öntöttek (356., 379. sír), három lószerszámnál pedig vasból készültek (307., 347., 352. sír) a nagyméretű, aranyozott-ezüstözött bronzbetéttel díszített falerák. A 307. és a 352. sír egymás közelében, két külön sorban helyezkedik el. Az ide temetett férfiak övét dúsan aranyozott miniatűr veretek és szíjvégek díszítették. A 352. sírban talált aranyozott, áttört karéjos mintájú fejhámveret (?) (I. tábla 1.) a dévényújfalusi (Devinská Nová Ves-i) (EISNER 1952. 27. sír: 32. ábra 15., 524. sír: 54. ábra 5, 12., 842. sír: 89. ábra 11.) és a (rév)komáromi (Komárno) (TRUGLY 1987. 252. Abb. 2.5.) lelőhelyekről ismert lószerszámdíszekkel mutat rokonságot. Eddig párhuzam nélküli leletek a 378. sír valószínűleg szintén lószerszámhoz tartozó lófej- és gömbdíszes szíjvégei, ill. az ugró nyulat ábrázoló öntött bronz kantárverete (SZENTPÉTERI 1991. 2. tábla 2-3.).

A lovas síroknak ez idő szerint legnyugatibb vonalából származik egy áttört, fonott mintás csat és egy szőlőfürtös nagyszíjvég (495. sír). Az aranyozott csatnak Tószegről ismerjük jó párhuzamát. A szintén aranyozott nagyszíjvég művészi megfogalmazásában nagyon hasonlít a Szeged környékén (Szeged, Szentes, Tápé, Tiszasziget) előkerült darabokhoz³.

A 468. (bolygatatlan) lovas sírban szintén az avar kor legkésőbbi szakaszára jellemző pikkelydíszes és stilizált állatfejet utánzó szíjvégeket⁴, valamint vésettponcolt övvereteket találtunk. Az edénymellékletek jól mutatják a kerámiával tör-

³ A tószegi csat és a Szeged környéki analógiák: Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.-8. Jh. Frankfurt am Main - Nürnberg 1985, 66. Kat. Nr. XVIII. 5, Abb. 62.

⁴ Az állatfej alakú lószerszámveretekről és szíjvégekről GARAM 1981. A pikkelydíszes szíjvégek összefoglalása STADLER 1984.

ténő keltezés nehézségeit. A jellegzetes késő avar kori sárga füles bögre mellé a korai Árpád-korra (is) jellemző formájú és díszítésű edényt helyeztek.

A nagyszentmiklósi kincs⁵ stílusával rokoníthatók a 347. lovas sír bronzlemezről domborított, oroszlánt ábrázoló kerek veretei. Szív alakú veretének indacsokrai pedig már a magyar honfoglalás kor mintakincse felé vezetnek (KÖLTŐ-SZENTPÉTERI 1990. 2. ábra 14-15.). Ugyanennek a leletegyüttesnek része egy klasszikus késő avar kori laposindás szíjvég, mely azonban nem a szokásosan vastag, kétlapú forma, hanem egy igen vékony kéregöntvény, csaknem lemez! Ehhez a felszereléshez tausírozott vas szíjvégek és aranyozott háttérben indadíszítést mutató egyéb, vasból készült veretek is tartoznak. A 352. sír tausírozott négyszögletes vas csatlemezőnek egy középponti körből átlósan kiinduló négy palmettája szintén a honfoglalás kori ornamentika jó párhuzama.

A késő avar korszak jól ismert női ékszerei a szőlőfürt csüngős és az ovális karikájú fülbevalók, egy üvegyöngy díszes arany fülbevaló (267. sír) (KÖLTŐ-SZENTPÉTERI 1990. 3. ábra 1.), valamint egy állatalakos bronz mellboglár (351. sír, II. tábla 2.). Figyelemre méltó, hogy a nagyméretű dinnyemag alakú gyöngyök az arany- és ezüsthóliás többtagú rúdgyöngyökkel egyazon nyakláncra fűzve jelennek meg. Jellegzetes női használati eszközök az esztergált csont tűtartók.

2. csoport:

A tipológiailag IX. századi, az ún. Karoling-peremkultúrához (SZŐKE 1982., 1986. és 1987.) tartozó leletanyaggal rendelkező sírok többsége a temető Ny-i részén került elő. Régészeti módszerekkel igen nehéz elválasztani ezeket a leletegyütteseket a késő avar kori mellékletekkel temetkező lakosság szegény rétegének leleteitől.

A férfisíroknak erre a korszakra jellemző leletei elsősorban fegyverek és használati tárgyak: lándzsák, balták, borotvák és csiholók. A női és kislány sírokban a Dalmáciára és a Morva-medencére jellemző ékszerek fordulnak elő: millefiori és többtagú rúdgyöngyök, csillagcsüngős és huzalból sodrott fülbevalók, poncdíszes lemezgyűrűk, bronz- és vasfüles üveggombok (KÖLTŐ-SZENTPÉTERI 1990. 3. ábra 2-10.).

Érdekesség a 140. sírban talált ólom orsógomb. Ez a sír még egyéb ritka lelettel is rendelkezett: az elhunyt lábához egy szokatlan formájú, valószínűleg övre vagy ló nyergére akasztható, vasabroncsokkal megerősített sajtárt helyeztek. Ugyancsak erre a korszakra datálhatók a polírozott palackok (pl. 210. és 271. sír), valamint egy hullámvonalas díszítésű edénytípus.

3. csoport:

A magyar honfoglalás kort négy ijász (közülük két jelképes lovas) temetkezése képviseli. A 310. és az 500. sírban honfoglalóink lószerszáma jellemező körte alakú (KÖLTŐ-SZENTPÉTERI 1990. 3. ábra 12.) (II. tábla 5.) és ún. gombos nyakú kengyelek, valamint rombusz alakú nyílcsúcsok (KÖLTŐ-SZENTPÉTERI 1990. 3. ábra 13.) voltak. Az 500. és az 510. sírban az egykori reflexij merevítő csontlemezeit találtuk meg. Az 561. sírba temetett férfi mellé helyezték tegezét 6 nyállal. A tegezöv

⁵ Az utolsó nagy igényű közlése LÁSZLÓ-RÁCZ 1977. Az értelmezéssel kapcsolatos vitákról: BÓNA 1984.344-346., 1600.

hármastagolású szíjelosztó karikái, csatja és övveretei ónozott bronzból készültek. A csaton ábrázolt tulipánfejű, sörényes griffnek a benepusztai leletben (FETTICH 1937. 67-72. XXX.t.1-1a.) található a legközelebbi párhuzama.

A magyar honfoglalás kor női ékszereihez a 395. és a 406. sír ezüst és bronz pántkarperecei, ill. aranyozott ezüst ingnyakdíszei (III. tábla 6-7.), valamint a 474. és 570. sír sodrott kar- és nyakperecei tartoznak. E rangosnak mondható személyek temetkezései a késő avar kori vezető réteg sírjai környezetében kerültek elő. Igencsak fontos az ugyanitt feltárt 450. gyermek sír, melyben nagyméretű gyöngyök (IV. tábla 15-16.), sodrott huzal karperec és torques mellett Berengar itáliai király 888-915 közé tehető, Milánóban vert érme volt⁶.

A X. századra keltezhető a 167. sír, melyben egy kétélű karddal felfegyverzett férfi nyugodott. Fegyverövének díszítése többféle stílus jegyeit hordozza magán. A csat honfoglalás kori típus, az öv bújtatóján pedig viking ábrázolásokra emlékeztető, frízszerűen elhelyezett állatfejeket láthatunk. A kard típusa szerint⁷ is valószínűleg a X. században élt az ide eltemetett harcos, akinek sírja a ló nélkül elbúcsúztatott avar díszövesek környezetében került elő.

4. csoport:

Az Árpád-kori köznép leletanyagát a pödrött végű ezüst hajkarikák, lépcsős fejű poncolt gyűrűk, egyszerű bronz huzalkarperecek, hordó alakú ezüsfóliás gyöngyök, ezüst- és bronzlemezből készült füles gombok, csörgők alkotják (KÖLTŐ-SZENTPÉTERI 1990. 3. ábra 16-21.).

Egy fiatal lány bolygatott temetkezése mellől (96. sír) került elő az a bizánci előképet tükröző, üveg- és féldrágakő berakásos aranyozott bronz gyöngyszem (KÖLTŐ-SZENTPÉTERI 1990. 3. ábra 22.), melynek párhuzamait XI-XII. századi dél-országi kincsleletekben ismerhetjük fel⁸.

* * *

A hagyományos régészeti elemzésen kívül vizsgáljuk meg, milyen lehetőségeket nyújtanak az embertani kutatások.

A jelenleg ismert összehasonlító módszerek közül az ún. diszkrét, nem mérhető jellegek értékelése lehetővé teszi, hogy egymástól időben és/vagy térben elkülönülő emberek csoportjai közötti kapcsolatokat és összefüggéseket állapítsunk meg. Az élő népességben az antropometriai és szerológiai vizsgálatok teszik lehetővé ezen populációk közötti vagy populáción belüli kapcsolatok körvonalazását. A történeti embertanban azonban limitált lehetőségünk van ilyen vizsgálatokra.

A történeti antropológia vizsgálati módszerei – egyes, kivételes, egyedi esetektől eltekintve – jelenleg nem teszik lehetővé a népesség csoportjait alkotó egyének közötti genetikai kapcsolat, rokonság meghatározását.

⁶ Az érme pontos meghatározását Gedai Istvánnak köszönhetjük.

⁷ A 167. sírban talált kétélű kard markolatgombja szerint Petersen-V típusú: PETERSEN 1919. A leletgyűjtést ld. KÖLTŐ-SZENTPÉTERI 1990. 3. ábra 11., 14-15.

⁸ Древнее золото. Из собрания Музея исторических драгоценностей УССР (Москва, "Искусство" 1975.)

A temetkezések relatív időrendje és a csontmaradványok szerológiai vizsgálata alapján azonban már ma is feltételezhető bizonyos „családszerkezeti” összefüggések megragadásának a lehetősége.

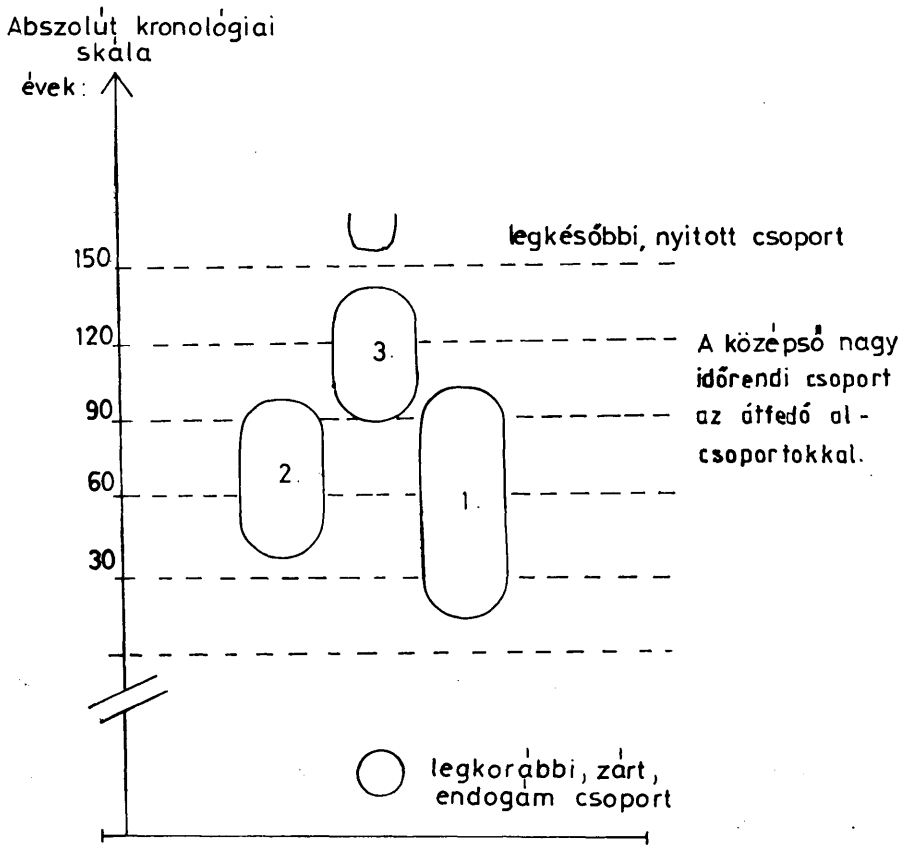
A történeti embertan modern vizsgáló módszerei között a klasszikus morfológiai makroszkópos elemzésen kívül egyre nagyobb teret nyernek a különböző laboratóriumi – kémiai-analitikai (LENGYEL 1976., a vörsekről LENGYEL 1988.), elektron-mikroszkópás, szerológiai (BORGOGNINI-PAOLI 1982.), géntérképező (REYNOLDS-SENSABAUGH 1991.), szövettani (VLASOV-PERESLYTSKIKH 1987.), pásztázó elektronmikroszkópos (WYCKOFF-DOBERENZ 1965.), termográfias (SCHOENINGER-DENIRO 1984.), elektron-spinn rezonanciás (BROOKS-HEGLAR-BROOKS 1979.) stb. – eljárások is. Az új módszerek gyors meghonosodását az magyarázza, hogy az eddigiekkel szemben teljesen újszerű és más típusú információkat képesek szolgáltatni a különböző korokban élt népességtörödékek biológiai jellegzetességeiről.

A kémiai analitikai és szerológiai vizsgálatok célja – többek között – egy-egy temetőn belül a feltárt emberi csontvázmaradványok eltemetési időrendjének és feltételezhető genetikai kapcsolatainak a kiderítése. Jelen vizsgálat is ennek a két alapkérdésnek a megválaszolására irányul a Vörs-Papkert-B kora középkori temetővel kapcsolatban.

Egy-egy temetőn belül a temetkezések relatív időrendje az emberi csontmaradványok bizonyos komponenseinek – N-tartalmú anyagainak (OAKLEY 1963., DOBERENZ-MATTER 1965.), hamu anyagának (HASSAN-ORTNER 1977.) mennyisége, a különböző (fizikai, kémiai kristályvíz (ZAMBOTTI-BOLOGNANI 1967.) formájában) kötött víztartalomnak – egymáshoz viszonyított mennyiségi értékeinek alapján számítható ki. Azért szükséges a különböző komponensek mennyiségi viszonyainak egyidejű összehasonlítása, mert így a csontszövet le- és átépülését több – pl. a talaj fizikai, kémiai hatásai és bizonyos biológiai behatások – szempontból is értelmezni lehet az eltelt idő függvényében. Azaz, ha nagyjából azonos talajviszonyok közül (ez néha egy teljes temető területét, máskor csak egy adott szelvényt jelent) napvilágra került, azonos szöveti szerkezetű (esetünkben mindig szivacsos felépítésű) csontminták kémiai összetételét hasonlítjuk egymáshoz és ismerjük az egyedi (pl. nemi, elhalálzási korra vonatkozó, bizonyos kórfolyamatok okozta stb.) minőségi különbségeket is, akkor a temető abszolút kronológiai korától függetlenül lehetőségünk nyílna arra, hogy következtethessünk a temetkezések viszonylagos sorrendjére is (LENGYEL 1984.). Következtetéseink azonban mindig csak bizonyos valószínűségi intervallumon belül érvényesek, amelynek értékét célszerű mindig feltüntetni.

A Vörs-papkerti kora középkori temető feltárt részéből eddig mintegy 400 egyén vizsgálata történt meg. Az eredmények alapján három nagy időrendi csoportot lehetett elkülöníteni közöttük. A három nagy csoport elkülönítésének probabilitási szintje $0,80 > P > 0,70$ (2. kép).

Az első kronológiai csoporthoz az összes vizsgált csontmaradványnak csak jelentéktelen, alig 5 %-os csoportja tartozik. Ez a kis, önmagában zártnak tűnő népességtörödékek kronológiai korát tekintve messze megelőzi a következő, középső nagy csoportot, amelyhez semmiféle szerogenetikai kapcsolat sem köti.

2. kép A dekompozíciós indexek alapján számított kronológiai viszonyok

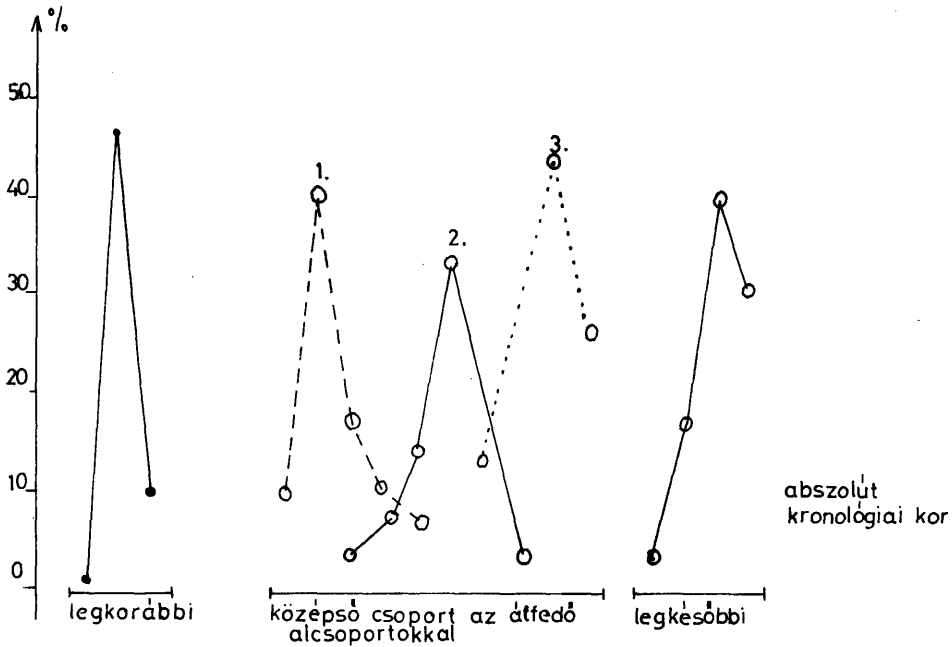
2. Abb. Die aufgrund der Dekompositionsindizes errechneten chronologischen Beziehungen

Рис 2. Хронологические отношения, вычисленные на основании декомпозиционных индексов

A második nagy kronológiai csoportba az eddig vizsgált vázmaradványoknak közel 85 %-a sorolható. Ez a mintegy 150 ± 30 év alatt eltemetett sír csoportja $0,70 > P > 0,60$ -as valószínűségi szinten három időrendi alcsoportba sorolható.

A harmadik nagy kronológiai csoport temetkezései rövid, mintegy 50 ± 20 éves megszakítással követik a középső nagy kronológiai csoport utolsó temetkezését. A harmadik nagy kronológiai csoporthoz tartozók az összes vizsgált eset 10-12 %-át teszik ki. Szerogenetikai szempontból ez a kronológiai csoport nyitottnak tűnik, bár a középső nagy csoporttal nem mutat hasonlóságot.

Érdeemes kissé részletesebben foglalkoznunk a középső nagy kronológiai csoporttal. Ennek legkorábbi alcsoportja feltehetően egy még másutt született generáció felnőtt korban elhunyt egyedeinek a temetkezésével indul (3. kép). Az alcsoportként eltemetettek száma a második alcsoportban éri el a maximumot, majd az utolsó alcsoport temetkezésének idején úgy szűnik meg a temető használata,

3. kép Az 1990 nyaráig feltárt és laboratóriumi módszerekkel vizsgált emberi csontvázmaradványok kronológiai eloszlás-görbéi a számított dekompozíciós értékek alapján

3. Abb. Die chronologischen Verteilungskurven der bis zum Sommer 1990 erschlossenen und mit Labormethoden untersuchten menschlichen Knochenüberreste aufgrund der berechneten Dekompositionswerte

Рис 3. Хронологические кривые (на основании вычисленных декомпозиционных величин) антропологического материала, открытого до лета 1990 г. и изученного лабораторными методами

hogy maga a népesség még tovább él. A temetkezések valószínűleg másutt folytatódtak. Amikor az első alcsoport temetkezéseinek száma felfutott, azaz a második generációja virágzásának az idején, akkor kezdtek el temetkezni a középső, második alcsoport tagjai. Ezek a temetkezések mindjárt tömegesebben indultak, mint annak idején az első alcsoport esetében. Amikor a második alcsoport második generációja temetkezéseinek számával megközelíti az összes, ehhez az alcsoportozáshoz tartozó temetkezések felét, akkor az első alcsoport harmadik generációjához tartozók temetkezéseinek száma kezd csökkenni. A második alcsoport utolsó, harmadik generációja idején általában jelentősen csökken a temetkezések száma. Érdekes, hogy az első és a második alcsoport harmadik generációjához tartozók temetkezéseinek száma akkor esik vissza jelentősen, amikor megjelennek a harmadik alcsoport első generációjának sírjai a temető területén. Úgy tűnik, hogy még tart az első és a második alcsoport utolsó generációinak egyre fogyatkozó létszámban történő temetése, amikor már nyugvóhelyükre kerülnek a harmadik alcsoport első képviselői.

A második alapkérdés az volt, hogy milyen szoros genetikai kapcsolatok tevé-
lezhetők fel a középső nagy kronológiai csoporton belül, annak egyes alcsoportjai
között.

A kérdés megválaszolása az alábbi módszerrel kísérhető meg. A feltételezhető
genetikai kapcsolatok megítélésére a Sokal-Lengyel-féle, multifaktoriális, számító-
gépes elemzési módszert alkalmaztuk (SOKAL-LENGYEL-DERISH-WOOTEN-
ODEN 1987.). A módszer lényege, hogy a feltételezhető genetikai kapcsolatok ki-
számításakor a sírok közötti távolságok, mint súlyozott fontossági tényezők alapján
a vizsgált temető sírhalmazokból álló területi egységekre bontjuk, majd az egyes
régiókon belül különböző értékekkel rangsoroljuk a genetikai kapcsolatokat kizáró
vagy valószínűsítő egyedi biológiai jellegzetességeket. Pl. nem alkothatnak szülőpárt
az azonos neműek, vagy nem vehet részt egy szülőpár kialakításában a reproduk-
ciós korát még meg nem élt egyén stb. Majd az AB0 vércsoportok három-génes
öröklődési rendszerére a Hardy-Weinberg szabály, ill. a Mendel-féle dominancia, ko-
dominancia és recesszivitás elve alapján (ROBERTS-HIORN 1962., MORGAN-
WATKINS 1969.), míg a kollagén-típusok esetén a két-génes öröklődési rendszer
szabályai szerint próbálunk következtetni (VOGEL-MOTULSKY 1979.). Az adott
temető-régióon belül a genetikai kapcsolatok szempontjából figyelembe veendő sírok
közül számítógéppel különböző valószínűségi szinteken lehet „család-struktúrákat”
kialakítani. A kialakítható struktúrák közül a legnagyobb valószínűségi értéket fo-
gadjuk el, mint lehetséges „családot”.

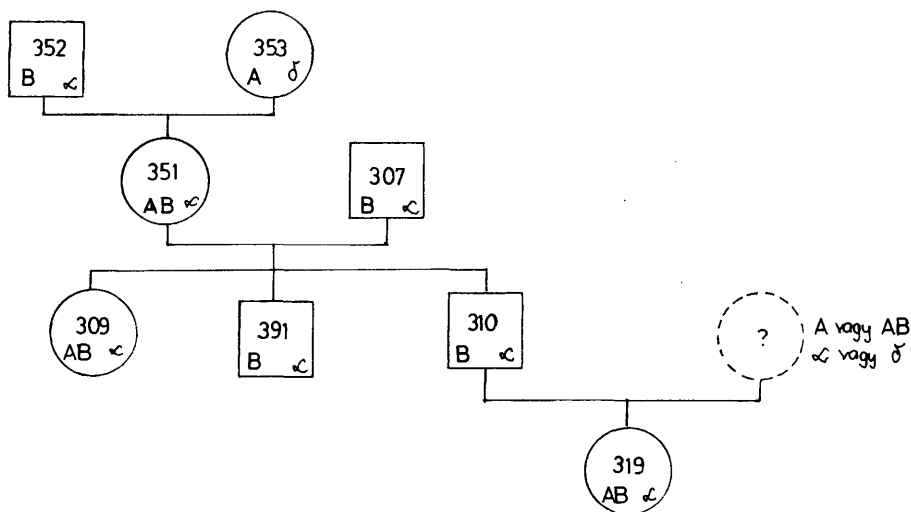
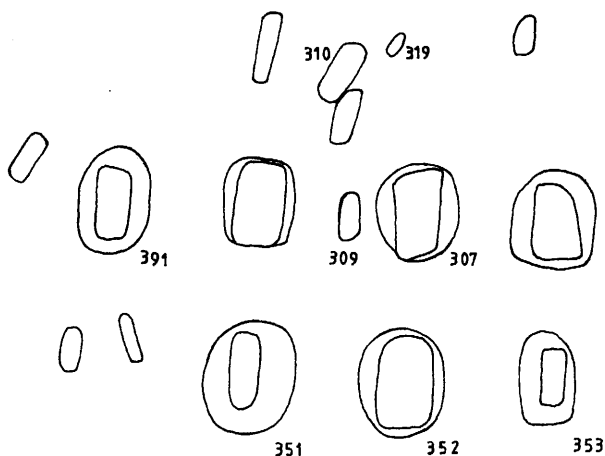
Ezt a módszert alkalmaztuk az AB0 vércsoportok fluoreszcenz-antitest mód-
szerrel, valamint a kollagén-típusok radio-immunassay-vel történő meghatározása
után. Így Vörs-Papkert kora középkori temetőjében több mint 40, minimálisan 0,60
> P > 0,50 probabilitási értékű genetikailag lehetséges egységet sikerült körülhatá-
rolni. Ezek közül most hármat mutatunk be a legjellegzetesebbek közül.

41. csoport (4. kép és I-II. tábla)

Az ábrán egy négy generációs család-struktúra látható. A „családfa” törzsét a
dédapa (352. sír) és a dédanya (353. sír) képezik, míg a törzs következő generáci-
óját lányuk (351. sír) alkotja. Az ő férje (307. sír) is ebben a temetkezési régióban
nyugszik. Ennek a szülőpárnak (307. és 351. sír) három gyermekét valószínűsítet-
jük (309., 310., 391. sír), akik közül csak egy, a 310. sírban nyugvó férfi élte meg
a reprodukciós kort. Az ő felesége hiányzik a temetkezési körzetből, viszont itt ta-
lálható egy 3-5 éves kora között elhunyt leányuk (319. sír). Az apa (310. sír) és
a leánya (319. sír) vércsoport adataiból kikövetkeztethető a hiányzó anya vércso-
portja, illetve kollagén-típusa is.

45. csoport (5. kép és III. tábla)

Bonyolult, két generációs, inkább a horizontális síkban terjeszkedő családszö-
vevény. Az első generáció két központi személyre épül. Mindkettő férfi. Az egyik
(400. sír), akinek juvenis korban elhunyt, még gyermektelennek tűnő hűgát (399.
sír) is ugyanebben a temetkezési régióban találjuk. A 400. sírban nyugvó férfinak
két felesége is valószínűsíthető. Időben az elsőtől, a 397/b. sírban fekvő nőtől két
infans I. korban elhunyt kislánya született (398. és 401. sír). A második feleségétől

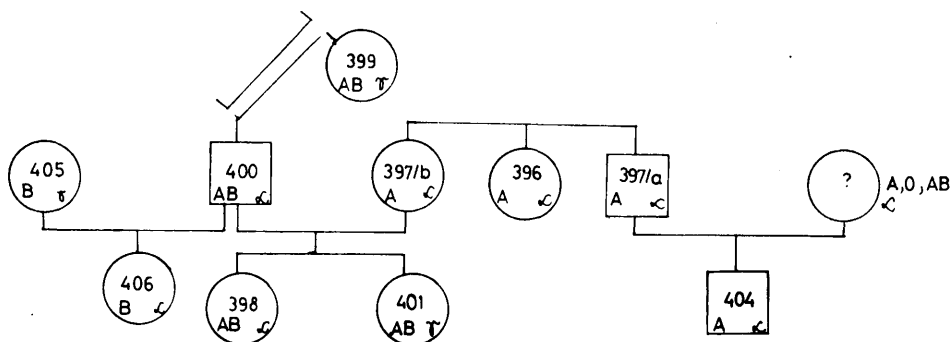
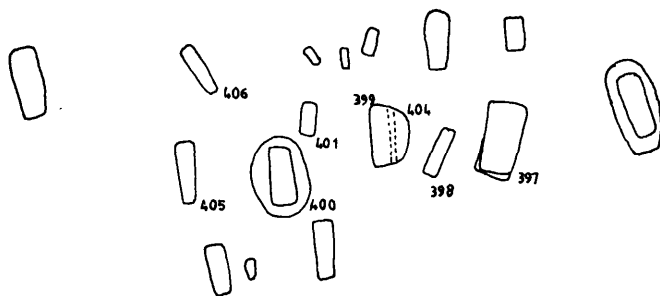
4. kép A 41. genetikai csoport

4. Abb. Die genetische Gruppe 41.

Рис 4. Генетическая группа 41.

(405. sír) egy adultus kort megélt leányuk (406. sír) nyugszik ugyanebben a temetkezési régióban. Ez utóbbi személy családi kapcsolatai (gyermekai, férje) még a szomszédos körzetekben sem találhatóak.

A másik központi személy a 397/a. sírban nyugvó férfi. Valószínűleg ő a 400. sírba temetett férfi első feleségének a fivére volt; és itt nyugszik másik húga is,

5. kép A 45. genetikai csoport

5. Abb. Die genetische Gruppe 45.

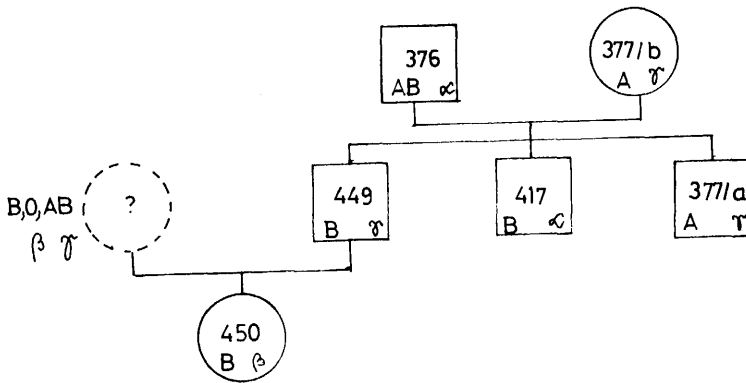
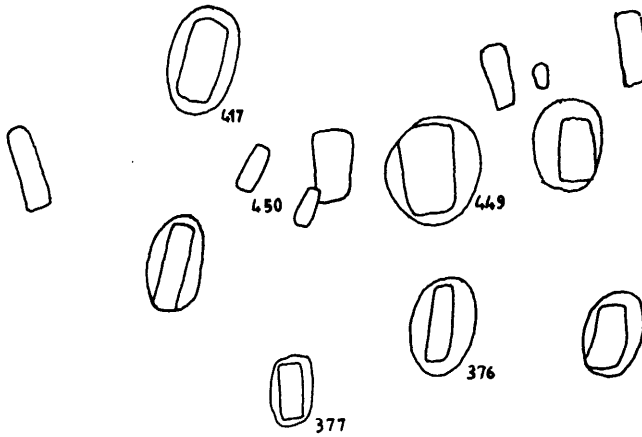
Рис 5. Генетическая группа 45.

a juvenis kora előtt elhunyt leány (396. sír). A 397/a. sír férjijának egy adultus-maturus határon elhunyt fia (404. sír) is megtalálható ebben a körzetben, de ennek felesége és gyermekei – ha egyáltalán voltak – nem találhatók a környéken.

46/a csoport (6. kép és IV. tábla)

Ez egy olyan családtöredék, amelyeknek három generációja sejthető. Az első generációhoz tartozó két nagyszülőnek (376. és 377/b. sír) három fiúgyermeke nyugszik a körzeten belül (377/a., 417. és 449. sír). Közülük feltehetően a 449. sírban nyugvó férfinak a leánya (450. sír) található ebben a régióban, de nem nyugszik itt a leány anyja, azaz a férfi felesége. Nem szabad azonban azt sem elhallgatni, hogy mivel a nagyszülők három fia közül a másik kettő (417. és 377/a. sír) egyaránt megélte a családalapítás korát és vércsoport-paramétereik is azonosak (mindkettő „B” vércsoportú volt), kollagén-típusuk pedig nem azonos a 450. sírban eltemetett leányéval (aki kollagén-típusát vlsz. az anyjától örökölte), hármójuk közül bármelyikük azonos valószínűséggel lehetett a kislány apja.

Záró gondolatként feltétlenül meg kell jegyezni: a múlt idők emberének biológiai paramétereit vizsgálva akkor tudunk legnagyobb valószínűséggel helyes következte-

6. kép A 46/A. genetikai csoport

6. Abb. Die genetische Gruppe 46/A.

Рис 6. Генетическая группа 46/A.

téseket levonni, ha egyrészt a laboratóriumi vizsgálatok eredményeit statisztikailag elemezve, matematikai módszerekkel próbáljuk meg valószínűsíteni; másrészt pedig – mivel ezeket nem elegendő önállóan értelmezni – csakis akkor állják meg a helyüket, ha a régészeti megfigyelésekkel is harmonizálnak.

* * *

Vizsgáljuk meg végezetül a biokémiai módszer segítségével meghatározott időrendi csoportokat a régészeti leletanyag szemszögéből! (Feltétlenül meg kell jegyezni,

hogy a szerológiai vizsgálatra átadott csontanyag mellett a csupán a sírok területi elhelyezkedését rögzítő temetőtérkép kivételével semmiféle régészeti információ nem állt a szerológus rendelkezésére.)

Az *első kronológiai csoport a kora bronzkori kisapostagi kultúra* csontvázait takarja. Teljesen jogos tehát az a megállapítás, hogy messze megelőzve a következő időrendi csoportot, semmiféle szerogenetikai kapcsolat nincs közöttük.

A *második kronológiai csoport a késő avar kori, az ún. IX. századi és a magyar honfoglalás kori népesség* tárgyi hagyatékával rendelkezik; az időben részben egymást fedő alcsoportok pedig éppen ezeknek a régészeti kategóriáknak felelnek meg!

A *harmadik kronológiai csoport a kora Árpád-kori* leletekkel jellemezhető társaságra vonatkozik. A feltárás eddigi szakaszában sírjaiknak csupán kisebbik részét tártuk fel, a következő évi ásatási szezon során jutunk el arra a területre, ahol temetkezéseik folytatása várható.

Amikor a genetikai-szerológiai eredményeket és a régészeti leletegyütteseket azonos térképen ábrázoltuk, több esetben azt kellett tapasztalnunk, hogy a biokémiai módszerekkel meghatározott etnikai-biológiai csoportokon *belülre* régészetileg *különböző* korszakba sorolható személyek kerültek. A temető folyamatos használatának lehetőségére végül is az alábbi jelenségek mutatnak:

1. Igen kevés a szuperpozíció annak ellenére, hogy a temetkezés viszonylag sűrű. A temető középső részének déli végén jelentkező hiátus a geodéziai felmérések alapján még ma is felismerhető egykori terepviszonyokkal magyarázható.

2. Ahol szuperpozíció van, ott túlnyomórészt már régészeti módszerrel is megállapítható a tudatos utántemetés, illetve a szerológiai eredmények az ilyen sírokban eltemetett egyéneket hasonló etnikai-genetikai csoportokba sorolják.

3. Az egyes temetőrészekben megjelenő „későbbi” sírok a rangban és rítusban azonos, ill. közelálló „korábbi” temetkezések közelében helyezkednek el.

4. A szerológiai vizsgálatok azonos genetikai-etnikai csoportokba sorolnak régészetileg különböző korú leletanyaggal eltemetett személyeket.

Záró gondolatként a következőképpen foglaljuk össze a Vörs-papkerti lelőhely jelentőségét a Kárpát-medencében lejátszódó magyar etnogenezis kutatása szempontjából: az itteni ásatás lehetőséget nyújt egy nagylétszámú közösség – korszerű módszerekkel teljesen feltárható – temetőjében az eddig külön régészeti kultúraként, ill. etnikumként kezelt különböző népségek vizsgálatára. Mód nyílik a kora középkori Pannonia területén a VIII. század végén élt késő avar kori népesség, a Karoling-peremkultúra jegyeit hordozó, IX. századi „továbbélő” avarság (és szlávok?), majd a honfoglaló magyar nép együttélésének, biológiai keveredésének meghatározására. Arra is választ remélhetünk, hogy az ugyanitt megjelenő kora Árpád-kori népesség kialakulhatott-e ebből a korábban már helyben megtalálható lakosságból.

Irodalom

- BÓNA 1984.** = Bóna, I.: A népvándorlások és a korai középkor története Magyarországon (Geschichte der Völkerwanderungszeit und des Frühmittelalters in Ungarn.) In: Magyarország története I. Főszerk.: Székely Gy., Budapest 1984. 265-373, 1586-1606.
- BORGOGNINI-PAOLI 1982.** = Borgognini Tarli, S.M. - Paoli, G. : Survey on palaeoserological studies. *Homo* 33.2-3. 1982. 69-89.
- BROOKS-HEGLAR-BROOKS 1979.** = Brooks, S.T. - Heglar, R. - Brooks, R.H.: Radiocarbon dating and palaeoserology of a selected burial series from the great cave of Niah, Sarawak, Malaysia. *Asian Perspectives* 20.1. 1979. 21-31.
- DOBERENZ-MATTER 1965.** = Doberenz, A.R. - Matter, P. III.: Nitrogen analysis of fossil bones. *Comparative Biochem. Physiol.* 16. 1965. 253-258.
- EISNER 1952.** = Eisner, J.: Devinská Nová Ves. Bratislava 1952.
- FETTICH 1937.** = Fettich, N.: A honfoglaló magyarság fémművészete. Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn. *AH* 21.1937.
- FETTICH 1943.** = Fettich, N.: Győr a népvándorlásokban. In: Győr története a tizenharmadik század közepéig III. Szerk.: Lovas E. Győr 1943. 1-57.
- GARAM 1981.** = Sz. Garam, É.: A böcsi későavarkori lelet és köre. (Der spätaawarenzeitliche Fund von Böcs und sein Kreis.) *AÉ* 108.1981. 34-51.
- GARAM 1985.** = Garam, É.: Pferde- und Reiterbestattungen in der Spätaawarenzeit (8. - 9. Jahrhundert). In: H. Friesinger - F. Daim (Hrsg.): Die Bayern und ihre Nachbarn II. Wien 1985. 123-126.
- GARAM 1987.** = Garam, É.: Pferdegräber der awarenzeitlichen Gräberfeldes in Tiszafüred. (Angaben der spätaawarenzeitlichen Pferdebestattungen.) *Alba Regia* 23. 1987. 65-125.
- HASSAN-ORTNER 1977.** = Hassan, A.A. - Ortner, D.J.: Inclusions in bone material as a source of error in radiocarbon dating. *Archeometry* 19.1977.131-135.
- KIS-BALATON-I.** = Vándor, L. (szerk.): Régészeti kutatások a Kis-Balaton térségében I. Az Alsó-Zalavölgy régészeti emlékei (Tájékoztató az 1980-85. évi kutatások eredményeiről). Zalaegerszeg 1986.
- KIS-BALATON-II.** = Konferencia a Kis-Balaton régészeti kutatásáról. Kaposvár 1988.
- KÖLTŐ-SZENTPÉTERI 1988.** = Költő, L. - Szentpéteri, J.: A vörs-papkerti IX-XI. századi temető. In: Kis-Balaton-II. 12-13.
- KÖLTŐ-SZENTPÉTERI 1990.** = Költő, L. - Szentpéteri, J.: Adatok az avar asszimiláció kérdésköréhez. Egy koraközépkori népesség régészeti emlékeinek feltárása Vörsön. *Forrás* 1990.10.69-78.
- LÁSZLÓ-RÁCZ 1977.** = László, Gy. - Rácz, I.: Der Schatz von Nagyszentmiklós. Budapest, Corvina Kiadó 1977.
- LENGYEL 1976.** = Lengyel, I.: Oeston - oeston-pupuláció - a szervezet biológiai kora. *Anthrop. Közl.* 20.1976.69-79.

- LENGYEL 1984.** = Lengyel, I.: AB0 blood typing of human skeletal remains in Hungary. *Am. J. Phys. Anthropol.* 63.1988.283-290.
- LENGYEL 1988.** = Lengyel, I.: A vörs-papkerti temetőben feltárt emberi csontvázmáradványok laboratóriumi vizsgálatáról. In: Kis-Balaton-II. 17-18.
- MORGAN-WATKINS 1969.** = Morgan, W.T.J. - Watkins, W.M.: Genetic and biochemical aspects of human blood group A-, B-, H-, Le^a-, and Le^b specificity. *Brit. Med. Bull.* 25.1.1969.30-34.
- MÜLLER 1989.** = Müller (Hrsg), R.: Sieben Jahrtausende am Balaton. Mannheim 1989.
- OAKLEY 1963.** = Oakley, K.P.: Dating skeletal material. *Science* 140.1963.488.
- PETERSEN 1919.** = Petersen, J.: De norske Vikingesverd. Oslo 1919.
- REYNOLDS-SENSABAUGH 1991.** = Reynolds, R. - Sensabaugh, G.: Analysis of genetic markers in forensic DNA samples using the polymerase chain reaction. *Anal. Chem.* 63.1. 1991.2-15.
- ROBERTS-HIORN 1962.** = Roberts, D.F. - Hiorns, R.W.: The dynamics of racial intermixture. *Amer. J. Human Genetics* 14.3.1962.261-277.
- SCHOENINGER-DENIRO 1984.** = Schoeninger, M.J. - DeNiro, M.J.: Nitrogen and carbon isotopic composition of bone collagen from marine and terrestrial animals. *Geochim. Cosmochim. Acta* 48.1984.625-639.
- SOKAL-LENGYEL-DERISH-WOOTEN-ODEN 1987.** = Sokal, R.R. - Lengyel, I.A. - Derish, P.A. - Wooten, M.C. - Oden, N.L.: Spatial autocorrelation of AB0 serotypes in medieval cemeteries as an indicator of ethnic and familial structure. *J. Arch. Sci.* 14.1987.615-633.
- STADLER 1984.** = Stadler, P.: Die Riemenzungen aus dem slawischen Hügelgrab 36 von Wimm. *ArchAust* 68. 1984. 227-233.
- SZENTPÉTERI 1991.** = Szentpéteri, J.: Késő avar kori lovas temetkezések Vörsön (Somogy megye). (Die spätawarenzeitlichen Reitergräber von Vörs. Позднеаварские конные захоронения в Вёрше.) *MFMÉ* 1984/85-2. (1991) 265-276.
- SZŐKE 1982.** = Szőke, B.M.: Methodologische Bemerkungen zur Definition der aus dem 9. Jahrhundert stammenden Denkmäler des Karpatenbeckens. *MittArchInst* 10/11. 1980/1981. (1982) 183-197.
- SZŐKE 1986.** = Szőke, B.M.: Kora-középkori tanulmányok I. (A Kárpát-medence 9-10. századi régészeti kutatásainak vázlata és fő kérdései.) *ZGy.* 25.1986.21-35.
- SZŐKE 1987.** = Szőke, B.M.: Kora-középkori tanulmányok II. (A Kárpát-medence 9-10. századi régészeti kutatásainak vázlata és fő kérdései.) *ZGy.* 26.1987.47-63.
- SZŐKE-VÁNDOR 1987.** = Szőke, B.M. - Vándor, L.: Kísérlet egy táji egység településtörténeti rekonstrukciójára. *ZGy.* 26. 1987. 83-100.
- TRUGLY 1985.** = Trugly, S.: A komáromi avar temetők kutatástörténete. In: *Új Mindenes Gyűjtemény* 4. Bratislava 1985. 38-61.

- TRUGLY 1987.* = Trugly, S.: Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komarno. *SlA* 35.1987.35-61.
- TRUGLY 1989.* = Trugly, S.: Avarské nálezy v Komárne. (Avar leletek Komáromban.) *Duna Menti Múzeum*. Komárno 1989.
- TRUGLY 1991.* = Trugly, S.: A Komárom-hajógyári avar temető feltárása (1979-1989). (Die Freilegung des awarischen Gräberfeldes von Komárom-Werft 1979-1989. Исследование аварского могильника в Комароме, на Суверфи в 1979-1989 годах.) *MFME* 1984/85-2. (1991) 257-264.
- VLASOV-PERESLYTSKIH 1987.* = Власов, Б.И.А. – Переслытских, П.Ф.: Метод подготовки костной ткани и ее регенерата к биохимическому исследованию. *Ортоп. Травматол. Протез* 2.1987.52-53.
- VOGEL-MOTULSKY 1979.* = Vogel, F. - Motulsky, A.G.: Human Genetics. Problems and Approaches. Berlin-Heidelberg-New York 1979.
- WYCKOFF-DOBERENZ 1965.* = Wyckoff, R.W.G. - Doberenz, A.R.: Elektron microscopy of Rancho La Brea bone. *Proc. Nat. Acad. Sci.* 53.1965.230-233.
- ZAMBOTTI-BOLOGNANI 1967.* = Zambotti, V. - Bolognani, L.: Chemical composition and metabolism of cartilage and bone. *Symp. Biol. Hung.* 7.1967. 5-9.

Этнические группы, археологические культуры в раннесредневековой Паннонии

(Предварительные результаты раскопок в Вёрше, обл. Шомодь)

На памятнике Вёрш-Папкерт-Б, где с 1983 года ведутся раскопки в рамках программы, связанной с работами у Малого Балатона, были обнаружены следы поселения средней эпохи меди, погребения средней и поздней эпохи бронзы, кельтские жилища, раннесредневековый могильник, остатки поселений эпохи Арпадов и средневековья. На склоне холма, в свое время вероятно окруженного болотами, совершали захоронения непрерывно начиная с рубежа VIII/IX вв. и кончая XI веком. 578 ингумационных погребений (не считая нескольких погребений с трупосожжением, относящихся к культуре Кишапоштаг) датируются позднеаварской эпохой, эпохами Каролингов, обретения родины венграми, Арпадов.

На общественное расслоение местного общества указывает наличие отдельной группы богатых аварских всадников в могильнике. Среди погребенных с конем были женщины, мальчики и девочки. Несмотря на значительную разграбленность могил позднеаварский инвентарь (изображения, родственные кругу клада из Надьсентмиклоша, на бронзовых накладках, позолоченные поясные и уздечные накладки – в частности крупные позолоченные и посеребренные железные фалары с инкрустацией из бронзы –, костяные обкладки рефлексирующих луков, боевые топоры) свидетельствует о наличии здесь поселения защитников границы.

Предметы периферийной каролингской культуры, найденные здесь, это бритвы, многочастные стержневые бусы и бусы миллефиори, проволочные украшения, лулулы, пластинчатые кольца с пуансонным орнаментом, стеклянные пуговицы.

Этническая группа с вещевым материалом, характерным для венгров-обретателей родины, приняла во внимание предыдущий порядок погребений. В воинских погребениях мы находили символические конские захоронения (находки удила и стремян). С одним из лучников похоронили колчан с 6 ромбическими наконечниками стрел, а также кольца-распределители ремня, изготовленные из бронзы с оловянным покрытием, бляхи, пряжку с изображением, шожим с бенепустским. В погребении девочки была найдена серебряная монета Berengar rex (чеканенная до 915 г.), надетая на ожерелье. Характерными элементами женского инвентаря являются витые шейные гривны и браслеты, браслеты из серебряной пластины, позолоченные серебряные бляшки, которыми обшивали ворот одежды. На скобе оружейного пояса воина с каролингским мечом, датированным

X в., находится изображение северного стиля: фризообразная композиция с животными и головы животных, повернутые друг к другу.

Характерный материал ранней эпохи Арпадов состоит из височных колец с загнутым концом и колец с S-видным завитком на конце, колец со ступенчатой головкой, украшенных концентрическим орнаментом. Позолоченная бронзовая бусина с стеклянной вставкой изготовлена по византийскому образцу и имеет аналогии с южнорусских степей XI-XII вв.

Весьма распространенным является захоронение в гробу, богатый керамический и остеологический материал (например овца, крупный рогатый скот, пернатые, яйца).

На основании серологического анализа в различных культурных группах, по данным 400 захоронений можно было выделить более пятидесяти генетико-серологических групп. Относительно-хронологический анализ могильника дает три большие хронологические группы. Первая содержит погребения культуры Кишапоштаг (эпоха бронзы), вторая подгруппы позднеаварской, каролингской и венгерской (обретения родины) эпох – эти подгруппы частично совпадают –, а третья – погребения ранней эпохи Арпадов.

Серологические структуры, созданные при помощи ЭВМ на основании плана могильника и результатов анализа без использования археологического материала, причисляют погребения средней большой хронологической группы, представляющей три археологических горизонта, к одной и той же семейной структуре.

Ласло КЁЛТЁ - Имре ЛЕНДЕЛ - Илдико ПАП - Йожеф СЕНТПЕТЕРИ

Ethnika, archäologische Kulturen im frühmittelalterlichen Pannonien

(Vorläufige Ergebnisse einer archäologischen Ausgrabung im Komitat Somogy/Vörs)

Im Rahmen des Fundrettungsprogrammes am Kleinen Balaton kamen bei den seit 1983 laufenden Ausgrabungen am Fundort Vörs-Papkert-B bisher Siedlungsspuren der mittleren Kupferzeit, mittel- und spätbronzezeitliche Bestattungen, keltische Häuser, ein frühmittelalterliches Gräberfeld sowie die Reste einer Árpádenzeitlichen- und mittelalterlichen Siedlung zum Vorschein. Von der Wende vom 8. zum 9. Jahrhundert an bis hinein ins 11. Jh. wurde auf dem zu jener Zeit vermutlich von Sümpfen umgebenen Hügelrücken regelmäßig bestattet. Die 578 Skelettgräber der 1991 erschlossenen Begräbnisstätte stammten (abgesehen von einigen zur Kisapostag-Kultur gehörenden urzeitlichen Gräbern) aus der spätawarischen Epoche, der karolingischen Epoche sowie aus der ungarischen Landnahme- und Árpádenzeit.

Die gesonderte Gruppe reicher awarischer Reiter innerhalb des Gräberfeldes könnte ein Zeichen für die gesellschaftliche Differenzierung der zeitgenössischen Gemeinschaft sein. Unter den mit ihren Pferden Bestatteten befanden sich auch Frauen sowie Kinder männlichen und weiblichen Geschlechts. Obwohl die Gräber weitgehendst ausgeraubt waren, zeugen die uns überlieferten spätawarenzeitlichen Grabbeigaben (mit dem Kreis des Schatzes von Nagyszentmiklós artverwandte Darstellungen auf Bronzeblechbeschlägen, vergoldete Gürtel- und Pferdegeschirrbeschläge – u.a. große vergoldete und versilberte Kandaren-Eisenphalaren mit Bronzeeinlage –, knöcherne Versteiferplättchen für Reflexbögen, Kriegsbeile) von einer Grenzschutzsiedlung.

Die hier zu findenden Gegengstände der karolingischen Randkultur sind Rasiermesser, Millefiori- und mehrgliedrige Stabperlen, Drahtschmuck, Lunulen, punzierte Blechringe und Glasperlen.

Von der über Fundmaterial der ungarischen Landnahmezeit verfügenden Bevölkerung wurde die frühere Bestattungsordnung in Betracht gezogen. Die bisherigen Krieger hatte man symbolisch mit ihren Pferden bestattet (dies zeigen die Zaum- und Steigbügelfunde an), neben einem der Bogenschützen kam ein Köcher mit 6 rhombusförmigen Pfeilspitzen, verzinnnten Bronze-Riemenverteilerungen, Beschlägen und an seiner Schnalle mit Tierdarstellungen, die jenen der Funde von Benepuszta ähneln, zum Vorschein. An der Halskette eines kleinen Mädchens befand sich als Anhänger eine Silbermünze des Berengar rex (vor 915 geprägt). Charakteristische Fundstücke der Frauentracht sind gedrehte Hals- und Armreifen, Armbänder aus Silberblech, vergoldete Silber-Hemdkragenbeschläge. Die Schlaufe des Waffengürtels eines auf das 10. Jh. datierbaren Kriegers mit Karolinger-

schwert ist mit friesartigen Tierdarstellungen und sich gegenüberstehenden Tierköpfen nördliche Stils verziert.

Haarreifen mit gedrehtem und „S“-Ende, Ringe mit treppenartig ausgebildetem Kopf und Punktkreis-Verzierung bilden das charakteristische Fundgut der frühen Árpádenzeit. Parallelen aus Südrußland im 11. - 12. Jh. gibt es für eine nach byzantinischem Muster gefertigte, vergoldete Bronzeperle mit Glaseinlage.

Allgemein kennzeichnend für das Gräberfeld ist die Sargbestattung, die reichliche Beigabe von Keramik und Tierknochen (z.B. abgehäutetes Schaf, Rind, Geflügel, Eier).

Aufgrund der serologischen Untersuchungen konnten unter den über verschiedene archäologische Kulturen verfügenden Bevölkerungen, aus den Daten der bisher untersuchten rund 400 Personen mehr als 50 genetisch-serologische Gruppen eliminiert werden. Im Ergebnis der relativen chronologischen Untersuchung innerhalb des Gräberfeldes zeichnen sich drei große chronologische Gruppen ab: darunter gehören zur ersten die Gräber der bronzezeitlichen Kisapostag-Kultur, die zweite kann wiederum in drei einander überschneidende Untergruppen – die spätawarischen, karolingischen und landnahmezeitlichen Bestattungen – unterteilt werden, und zur dritten chronologischen Gruppe gehören die frühárpádenzeitlichen Bestattungen.

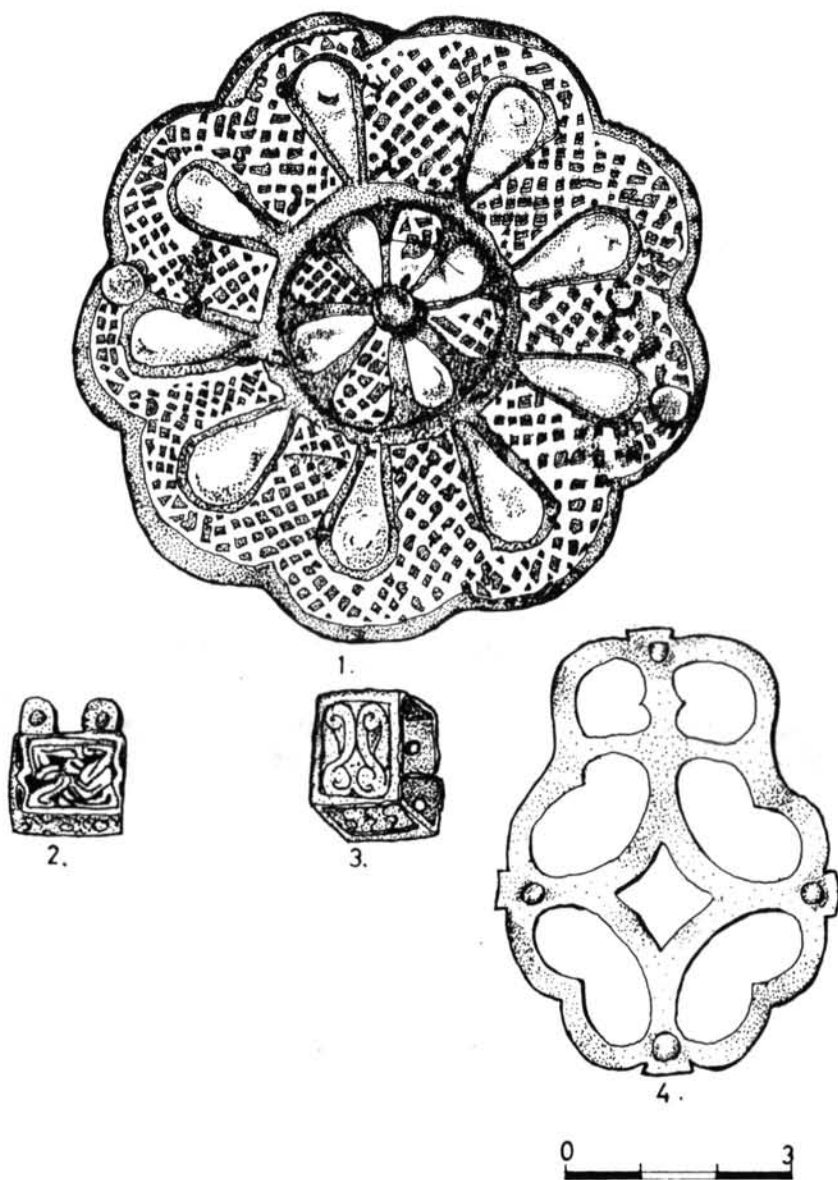
Ohne Kenntnis des archäologischen Fundmaterials, lediglich auf der Grundlage der Gräberfeldkarte und der mittels Computerauswertung der Untersuchungsergebnisse zustandegekommenen serologischen Strukturen lassen sich die archäologisch drei Fundhorizonte vertretenden Gräber der mittleren großen chronologischen Gruppe ein und derselben Familienstruktur zuteilen.

László KÖLTŐ
Rippl-Rónai Múzeum
Kaposvár
(Pf. 70. H-7400)

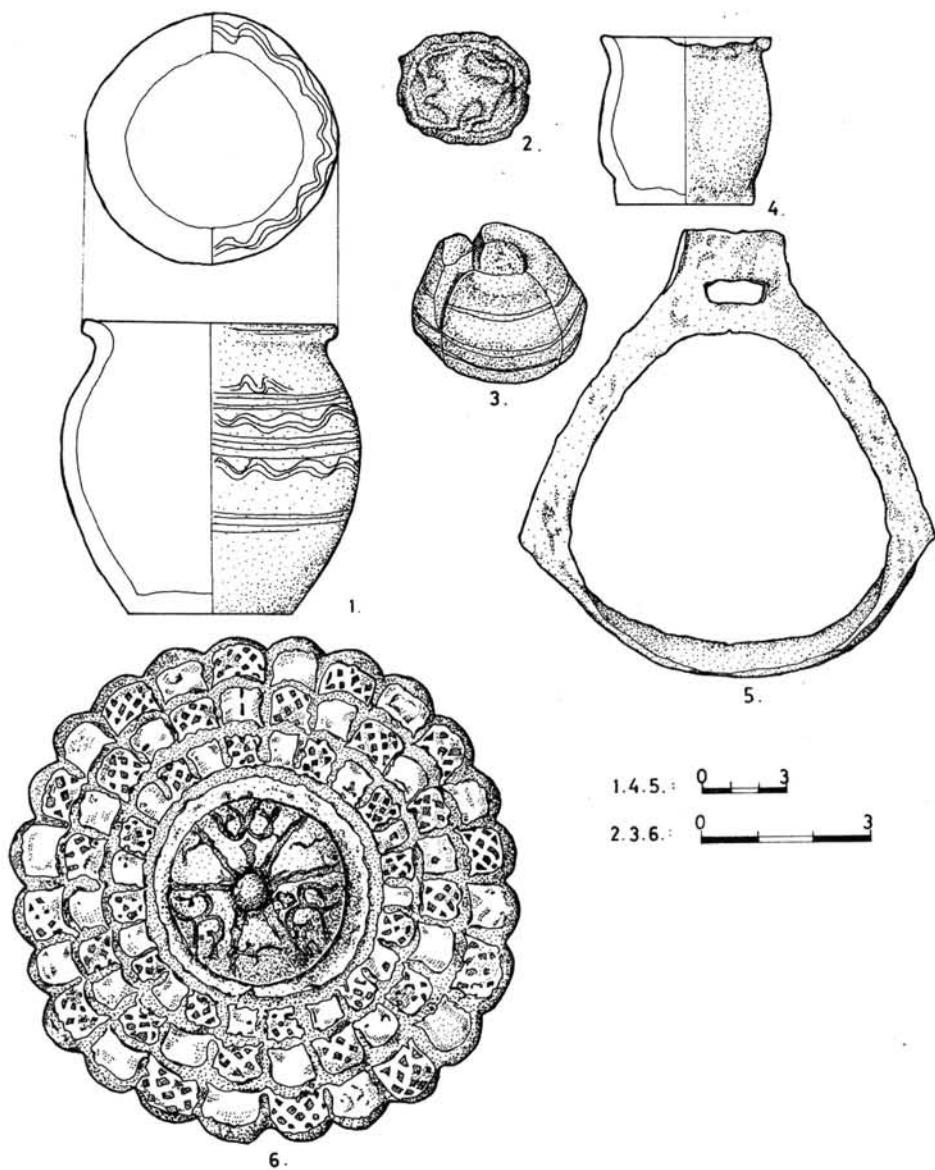
Ildikó PAPP
Természettudományi Múzeum
Embertani Tár
Budapest
(Bajza u. 39. H-1062)

Imre LENGYEL
SOTE Ér- és Szívsebészeti Klinika
Ér- és Szívsebészeti Klinika
Budapest
(Pf. 8. H-1525)

József SZENTPÉTERI
MTA Társadalomtudományi Főosztály
Budapest
(Nádor u.7. H-1051.)

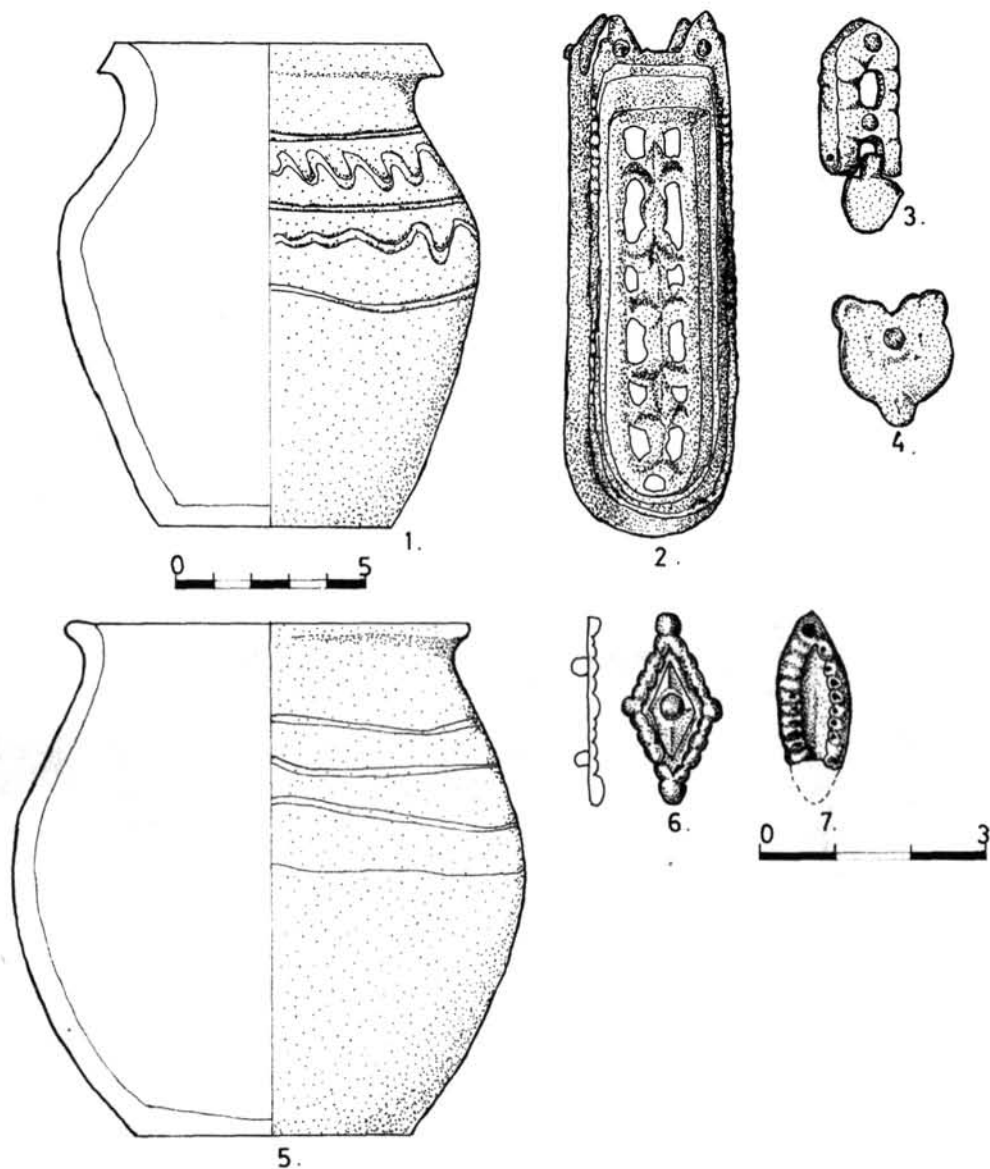
I. tábla: Leletek a 41. genetikai csoporthoz tartozó sírokból. 1-4: 352. sír
 I. Tafel: Funde aus den zur genetischen Gruppe 41 gehörenden Gräbern 1-4: 352. Grab
 Табл. I: Находки из погребений генетической группы 41. 1-4: погребение 352

II. tábla: Leletek a 41. genetikai csoporthoz tartozó sírokból. 1-2: 351. sír, 3: 391. sír, 4: 309. sír, 5-6: 310 sír

II. Tafel: Funde aus den zur genetischen Gruppe 41 gehörenden Gräbern 1-2: 351. Grab, 3: 391. Grab, 4: 309. Grab, 5: 310. Grab

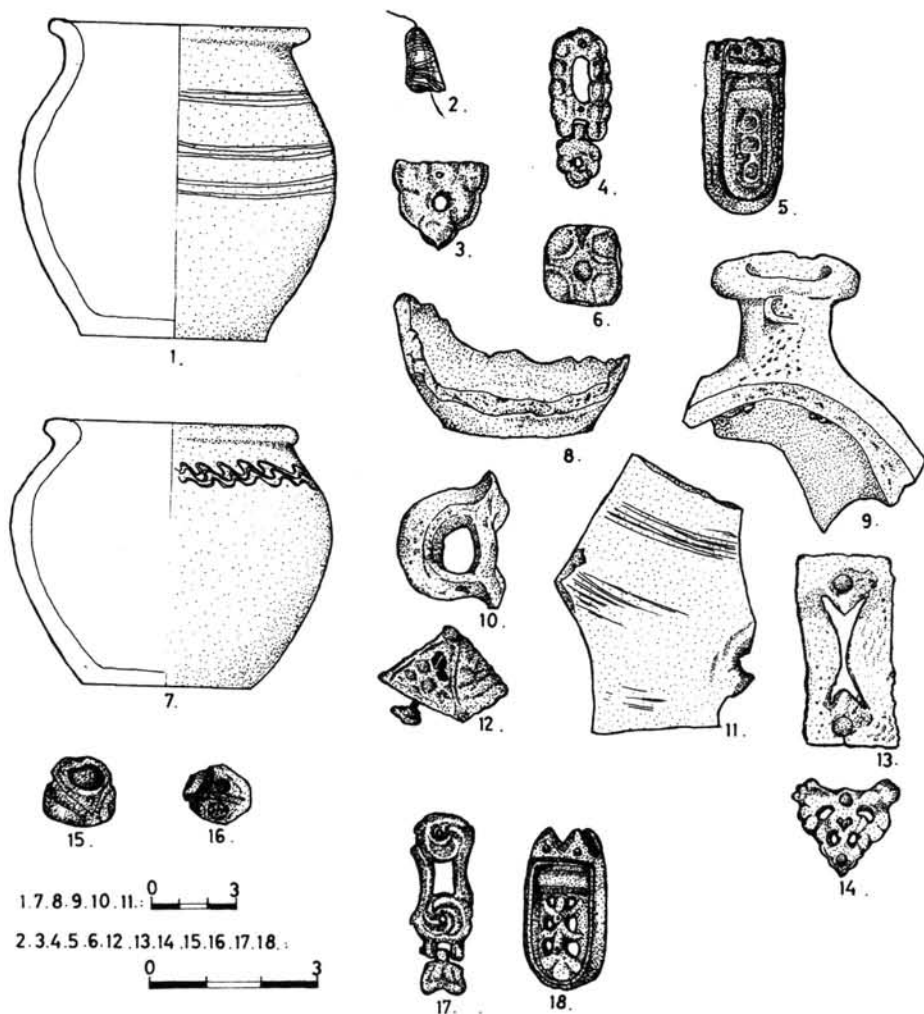
Табл. II: находки из погребений генетической группы 41. 1-2: погребение 351, 3: погребение 391, 4: погребение 309, 5: погребение 310

III. tábla: Leletek a 45. genetikai csoporthoz tartozó sírokból. 1-4: 397. sír, 5: 405. sír, 6-7: 406. sír

III. Tafel: Funde aus den zur genetischen Gruppe 45 gehörenden Gräbern 1-4: 397. Grab, 5: 405. Grab, 6-7: 406. Grab

Табл. III: находки из погребений генетической группы 45. 1-4 : погребение 397, 5: погребение 405, 6-7: погребение 406

IV. tábla: Leletek a 46/A. genetikai csoporthoz tartozó sírokból. 1-6: 417. sír, 7-14: 449. sír, 15-16: 450. sír, 17-18: 376. sír

IV. Tafel: Funde aus den zur genetischen Gruppe 46/A gehörenden Gräbern 1-6: 417. Grab, 7-14: 449. Grab, 15-16: 450. Grab, 17-18: 376. Grab

Табл. IV: Находки из погребений генетической группы 46/A. 1-5: погребение 417, 7-14: погребение 449, 15-16: погребение 450, 17-18: погребение 376.

Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II.*

(Szarvas-Kákapuszta késő avar temetője)

SZALONTAI CSABA

Szabó János Győző emlékének

Szabó János Győző (1929-1986) fájdalmasan rövid, de rendkívül tevékeny életének sajnálatos hiányossága, hogy betegsége miatt csak kis részét dolgozhatta fel annak a több, mint 110 ásatásának és leletmentésének, melyet mintegy 30 év alatt végzett el¹. Nem dolgozhatta fel teljes egészében a Szarvas-Kákapuszta-Kettőshalmon végzett ásatásának anyagát sem, noha a tervei között szerepelt, hogy az MRT készülő szarvasi kötetében ezt elvégzi (MRT 8.443. 6. jegyzet). Az 1964-es szegedi népvándorlás kori konferencián egy előadás keretében lehetősége nyílt arra, hogy a feltárt temetőt vázlatosan ismertesse és ennek kapcsán véleményt mondjon az avar továbbélés kérdéseiről (SZABÓ 1964/65.)².

Tekintettel arra, hogy Szabó J.Gy. előadása a temető anyagának csak egyes részleteire tért ki és az időközben elkészült MRT formai kötöttségei sem tették lehetővé, hogy a szákszavú leíráson túl a szerzők részletesen értékeljék a temetőt, ezért jelen dolgozatomban erre a feladatra vállalkozom³.

Szabó J.Gy. 4 alkalommal végzett ásatást Szarvas-Kákapuszta-Kettőshalmon. Az egyes ásatási idényekben a következő sírokat tárták fel: 1954.: 1-6, 1955.: 7-12, 1963.: 13-36, 1964.: 37-49⁴. (1. kép)

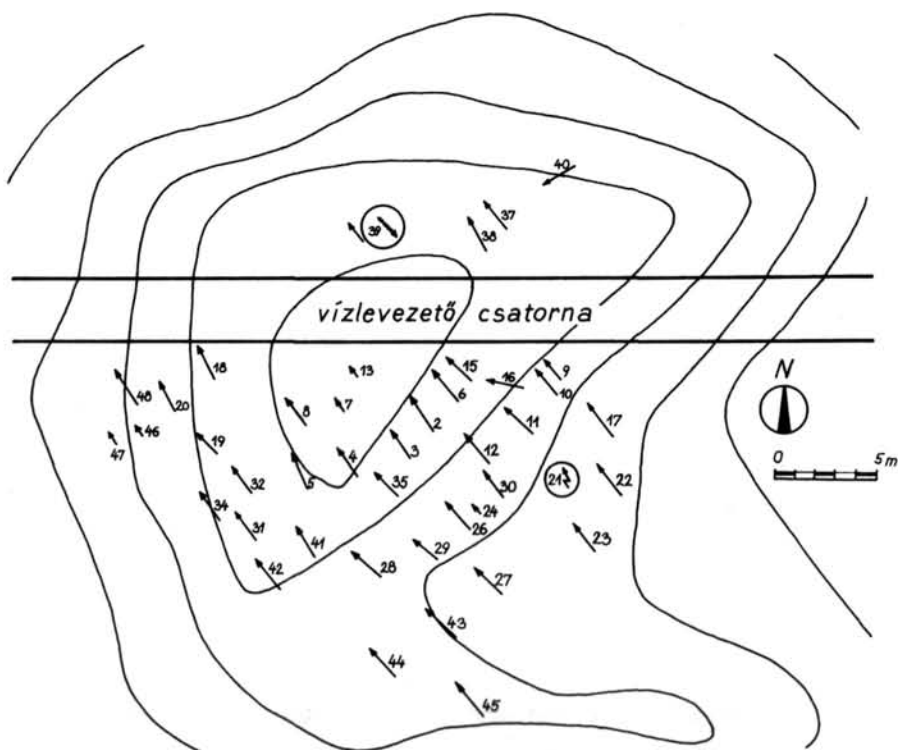
* Cikksorozatomban I. részét lásd SZALONTAI 1991.

¹ Szabó János Győző életéről és tudományos tevékenységéről KISS 1986.

² A szegedi konferencián elhangzott előadásán kívül több alkalommal beszámolt a feltárásról (AÉ 83.1956.99-100., AÉ 84.1957.88., RF I. 18.1965.53.). E mellett különböző összefoglaló munkáiban gyakran hivatkozott az itt feltárt sírokra (SZABÓ 1964.114.31. jegyzet (16. sír), SZABÓ 1966.47.24. jegyzet, SZABÓ 1976.52-54. 25-27. ábra és 48., 75. jegyzet (21. és 39. rendellenes temetkezés), 52.24. ábra (temetőterkép), valamint SZABÓ 1980.107.14. jegyzet). A temető embertani anyagára vonatkozóan LIPTAK-MARCSIK 1970. 45-57. A sírleírásoknál az antropológusok nem- és kor meghatározását használtam fel. Ezek az adatok megtalálhatók dolgozatuk táblázataiban, így nem tartom szükségesnek a forráshely folyamatos idézését.

³ Itt szeretnék köszönetet mondani Petercsák Tivadarnak a Heves megyei Múzeumok igazgatójának, T. Juhász Irénnek, valamint Révész Lászlónak, hogy hozzájárultak a temető anyagának feldolgozásához, illetve, hogy rendelkezésemre bocsájtották a leletanyagot és az ásatási dokumentációt. Köszönettel tartozom Pusztai Tamás III. éves régészhallgatónak a rajzos táblák elkészítéséért.

⁴ Az ásatási naplók és jelentések a MNM-ban találhatóak: Adattár Sz.IV.292., Sz.VI.359., 359/1963.XIV., 312/1968.XVIII. Az eredeti dokumentációt, valamint a leleteket a szarvasi

1. kép A Szarvas-Kákapusztá-Kettőshalmon feltárt temető térképe (Szabó János Győző nyomán)

1. Abb. Die Karte des in Szarvas-Kákapusztá-Kettőshalom erschlossenen Gräberfeldes nach Győző János Szabó

Рис 1. План могильника Сарваш-Какапустá-Кеттőшхалом по Яношу Дезе Сабо

A temető Szarvastól délre, Káka vagy Kákapusztá nevű határrészen helyezkedik el, a Kettőshalomtól (a két halom közül az egyiket elhordták, de a hely elnevezése megmaradt) keletre 100-120 méterre egy, a környezetből alig kiemelkedő dombháton, melynek tengerszint feletti magassága 83,4 és 84,0 méter között van.

A temetőt 1954 júniusában találták meg, amikor csatornát ástak. Erről július elején értesült Palov József, a szarvasi múzeum akkori igazgatója. A helyszínre érkezve már csak azt állapíthatta meg, hogy kb. 6 sírt vágtak át a csatornával. Sikerült két olyan vázat megmentenie, amelyeknek csak a lábát pusztították el. A helyszínen összegyűjtött embertani és régészeti anyag, amelyet elküldött a MNM-ba, azóta eltűnt⁵. Az egyik sír csontjait és két edényt a találók elvittek. Palov J. megfigyelte, hogy a sírok párhuzamosan helyezkedtek el, a halottak fejjel észak

Tessedik Sámuel Múzeumban őrzik. Az első 12 sír anyagát 60.25.1-23. leltári számmal jegyezték be, a többi lelet leltározatlan, s nem minden esetben azonosítható. Sírrajz az első 14 sírről nem készült, ezek adatait az ásató nyomtatott sírlapra jegyezte fel.

⁵ MNM.Sz.IV.292.5.

felé, háton feküdtek. Az egyik váz combcsontján vasdarabka (csat, kés?) feküdt, a másíknak a lábánál ujjbenyomásos cserép volt.

Szabó J. Gy.-nek első ásátásán sikerült meghatározni az elpusztított sírok helyét. Véleménye szerint számuk hatnál több, de tíznél kevesebb lehetett. Az egyik sír helyét pontosan sikerült bemérnie (A sír).

A temető feltárása⁶ néhány kutatóóroktól eltekintve szelvényekkel történt. A feltártság foka Szabó J.Gy. szerint teljesnek tekinthető, így a leletanyag és a régészeti jelenségek egységes egészként vizsgálhatók.

A sírok leírása

A. sír:

A sírt a csatorna ásása közben átvágták. ÉNY-i vége azonban beleesett az I. szelvénybe, így bemérhetővé vált és az adatait is rögzíteni lehetett. Tájolása (T): ÉNY-DK 320-140°. A sír szélessége (Sz): 65 cm, mélysége (M): 128 cm.

1. sír:

Gyermek. T: ÉNY-DK 325-145°. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Melléklete nem volt.

2. sír:

Férfi. T: ÉNY-DK 330-150°, M: fejnél 60 cm, a lábánál 80 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, rossz megtartású váz. Koporsóban feküdt. A váz mellett 7 darab *koporsókapocs* helyezkedett el. Hosszuk 13,2 és 12,5 cm (I. tábla 3-4., II. tábla). *Mellékletek*: 1. Aranyozott ezüstrozetta (I. tábla 1.). 2. *Kengyel* talptörédeke (I. tábla 2.). 3. Ívelt *vastörédek*. 4. Egyélű *vaskés*. H: 19,8 cm, a hegye és a nyele hiányzik. Találtak még a sírban *bőrmaradványokat* és két darab *lófogat* is.

3. sír:

Neme bizonytalan. T: ÉNY-DK 331-151°. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz. A sírgödör déli végét egy gödör vágta át. A sírban famaradványokat találtak. *Melléklet*: A váz jobb válla mellett 9 cm-rel, a sírfénéknél mélyebben a kora bronzkori makói csoportba sorolható füles *bőgrét* találtak. A füle hiányzik⁷ (MRT.8.19.t.7.).

4. sír:

Férfi (?). T: ÉNY-DK 318-138°, M: 105 cm, Sz: 61 cm, H: 231 cm, a váz hossza (VH): 167 cm. A sír faltja az északi végén derékszögű, a déli vége pedig lekerekített. *Mellékletek*: 1. Lant alakú *törédekes vascsat* a szeméremcsont bal oldaláról (I. tábla 2.). 2. Négyszögletes *vascsat* a két szeméremcsont közül (I. tábla 2.).

5. sír:

Nő. T: ÉNY-DK 334-154°, M: 116 cm, VH: 153 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan váz. *Mellékletek*: 1. Díszítetlen szürke *orsógomb* (I. tábla 5.). 2. *Állatfog*.

6. sír:

Neme bizonytalan. T: ÉNY-DK 320-140°, M: 50 cm, bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, a bal lába hiányzott. *Mellékletek*: 1. Lant alakú *vascsat* a bal alkaron (III. tábla 2.). 2. Négyszögletes törédekes *vascsat* (III. tábla 1.). 3. A jobb térdnél szarvasmarha *lapocka*.

⁶ Az ásátások során római kori (valószínűleg III-IV. századi) szarmata telep 16-22 objektumát is feltárták. Anyaguk azóta elveszett, pontos adatokkal a telepről nem rendelkezünk. A leletbejelentéskor is megfigyelték e szarmata telep 3 gödrét. Lásd MRT 8.443.

⁷ Az ásátási naplóban szarmata edényként szerepel.

7. sír:

Gyermek. T: ÉNY-DK 340-160°, mivel ásóval fordították ki, a tájolás hozzátvetőleges. A bal lábánál két *állatfog* volt. Melléklete nem volt.

8. sír:

Nő. Juv. T: ÉNY-DK 322-142°, M: 182, Sz: 110, H: 210 cm, VH: 143 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz. *Mellékletek*: 1. A medencénél került elő egy huzalból készült bronz *fülbevaló* (III. tábla), melynek a végeit egymásra tekerték. Az ásatási naplóban csatként szerepel. 2. Kisebb *állatcsontok*.

9. sír:

Gyermek. Inf.I. T: ÉNY-DK 322-142°, M: 52 cm, VH: 87 cm. Bolygatatlan, jó megtartású, háton fekvő váz. Melléklete nem volt.

10. sír:

Gyermek. Inf.II. T: ÉNY-DK 324-144°, M: 60 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Mellékletek*: 1. Kerek töredékes *vascsat* (III. tábla 2.). 2. Négyszögletes töredékes *vascsat* (III. tábla 1.). 3. *Állatcsont*.

11. sír:

Nő. T: ÉNY-DK 309-129°, M: 83 cm, VH: 161 cm. Bolygatatlan, háton fekvő váz, jobb lába kissé felhúzva. *Melléklet*: Töredékes *vascsat* a medence mellől (III. tábla).

12. sír:

Neme bizonytalan. T: ÉNY-DK 320-140°, M: 80 cm. Bolygatott, csak a bal comb- és sípcsont, illetve a jobb alkarcsont maradt a helyén, a többi csont szétszórva feküdt a sírban. Koporsós sír volt. A *koporsóvasalások* közül 6 töredéket találtunk (III. tábla 1-5). Melléklete nem volt.

13. sír:

Gyermek. Inf.I. T: ÉNY-DK 316-136°. M: 96 cm. Bolygatatlan. Melléklete nem volt.

14. sír:

Gyermek. Inf.II. T: ÉNY-DK 320-140°. M: 87 cm. A vázat a feltárás során a medencétől lefelé megbolygatták, a váz mellkasi részén is állat okozta bolygatás volt. Melléklete nem volt⁸.

15. sír (2. kép):

Nő. Mat.II. T: ÉNY-DK 315-135°, a sír feltárásánál végén lekerekített téglalap alakú, a DK-i vége felé keskenyedik. M: 135 cm, Sz: 70, a legkeskenyebb: 50 cm, VH: 154 cm. *Mellékletek*: 1. Négyszögletes *vascsat* (V. tábla). 2. *Orsó* a bal térd külső oldalán⁹. 3. *Fakéreg* maradványok 16 cm hosszán a bal lábszár belső oldalán.

16. sír (2. kép):

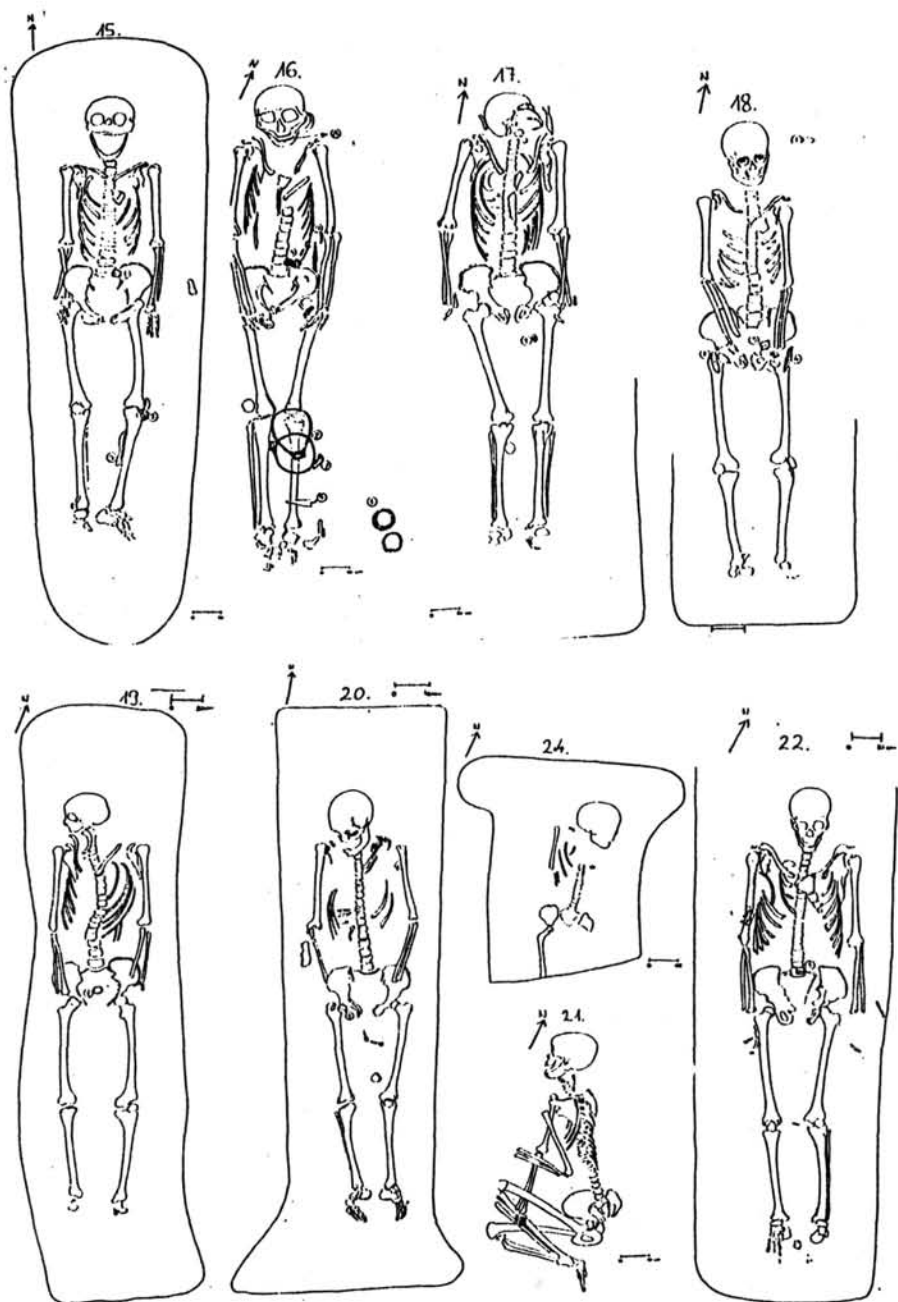
Férfi. Mat. T: NY-K 285-105°, M: 102 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. VH: 166 cm. *Mellékletek*: 1. Körte alakú vas *kengyel* a bal lábszáron. Mindkettő erősen töredékes (IV. tábla 1-2.). 2. Egyélű *vaskés*, H: 6 cm (IV. tábla 3.). 3. Ovális vas *hevedercsat* a kengyel alatt (VIII. tábla 3.). 4. Pajzsos fejű ezüst *lemezgyűrű*. 5. Két darab *ezüstlemez*. A nyitott állkapocs belső oldalán került elő (IV. tábla 4-5.). 6. Ívelt *vasdarab* (csiholó?) (IV. tábla 7-8.). 7. *Állatcsont* a bal lábszáron. 8. Vas *csikózábla*. A bal bokától 25 cm-re került elő. Szára hiányzott (VIII. tábla 1-2.). 9. *Vastárgy* (kengyel?) töredéke (IV. tábla 6.). Az ásatási napló és a sírrajz a medencén vas *övvereteket* említ. Ezek azonosíthatatlanok, mint ahogyan a múzeumban e sírből nyilvántartott rossz megtartású tárgyak sem határozhatók meg.

17. sír (2. kép):

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 326-146°, a sír feltárásánál csak a déli végén rajzolódott ki, itt lekerekített sarkú téglalap alakú. M: 104 cm. VH: 167 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Melléklet*: Ovális *vascsat* (V. tábla) a bal combcsont belső oldaláról.

⁸ A napló szerint a koponya alatt kerámia töredéke feküdt, melyet nem találtam meg a leletek között. Valószínűleg a szarmata telep anyagából került a sírba.

⁹ Az orsó gomb hiányzik, de a 20. sír mellékleteként találtam egy – a dokumentációban nem említett – orsó gombot (V. tábla 20. sír). A két sír anyaga valószínűleg összekeveredett (Vö. MRT 8.444.).

2. kép Szarvas-Kákapusztá 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22. és 24. sír.

2. Abb. Szarvas-Kákapusztá 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22. und 24. Grab

Рис 2. Сарваш-Какануста погребения 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 и 24.

18. sír (2.kép):

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 336-156°. A sír foltja csak a déli végén rajzolható meg, itt lekerekített sarkú téglalap alakú. Sz: 65 cm, M: 161 cm, VH: 162 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Melléletek:* 1. Ívelt csontlemez közepén lyukakkal. H: 7,2, Sz: 1,5 cm (V. tábla 1.). 2. Trapéz alakú bronzcsat pecék nélkül (V. tábla 3.). 3. Egyélű *vaskés* felületén fa lenyomattal, H: 9 cm (V. tábla 2.). 4. Trapéz alakú *vascsat* (V. tábla 5.). 5. Derékszögű *vasdarab*. Töredékes. Valószínűleg *csat* lehetett, noha sem a napló, sem a sírrajz nem említi (V. tábla 4.). 6. A sír földjében fél méterrel a csontok felett a késő bronzkori halomsíros kultúrába tartozó rovátkolt nyakú bronz *díszű* került elő (V. tábla 6.). 7. *Állatfog* (sertés zápfog?).

19. sír (2. kép):

Nő (?). Mat. T: ÉNY-DK, a sír foltja enyhén hajlott S-alakot mutat, mindkét hosszanti oldala ívelt, a DK-i vége egyenes, az ÉNY-i pedig ívelt. H: 212 cm, Sz: 60 cm, M: 115 cm, VH: 152 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Melléklet:* Trapéz alakú *vascsat* (V. tábla).

20. sír (2. kép):

Nő. Mat. T: ÉNY-DK 334-154°. A sír foltja szabályos téglalap alakú, mely a lábak felőli végén tölcseresen kiszélesedik. H: 212 cm, Sz: 60 cm, illetve a kiszélesedésnél 82 cm, M: 106 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Melléklet:* Négyzet alakú töredékes *vascsat* (V. tábla 2.)¹⁰.

21. sír (2. kép):

Neme bizonytalan. Juv. T: ÉNY-DK 323-143°. A sír foltja nem mutatkozott. A csontváz a jobb oldalán zsongorított helyzetben feküdt. A bal kart 37°-os szögben behajlították, a jobb karja nyújtva feküdt. A bal láb 21°, a jobb 27°-os szögben volt behajlítva. A koponya jobb oldalára, a törzs felső része mellkassal a föld felé fordult. *Melléklete* nem volt.

22. sír (2. kép):

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 325-145°. A sír foltja a DK-i vége felé enyhén keskenyedő, lekerekített sarkú téglalap alakú. A fej feletti része elmosódott. Sz.: 70 cm, M: 88 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Bolygatatlan. *Melléklet:* Négyzet alakú *vascsat* (V. tábla).

23. sír (3. sír):

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 327-137°. A sír foltja szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú. A sír végét elásták, de kikövetkeztethető. H: 220 cm, Sz: 76 cm, M: 75 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, VH: 167 cm. *Melléletek:* 1. Egyélű *vaskés*, H: 13,5 cm. A bal combcsont belső oldaláról került elő (VI. tábla). 2. Trapéz alakú, erősen töredékes *vascsat*.

24. sír (2. kép):

Neme bizonytalan. Inf.II. T: ÉNY-DK 316-136°. A sír déli végét az ásás során megsemmisítették. A megmaradt részeken a folt jól kivehető. A nyugati oldala egyenes, a keleti enyhén ívelt. A sírgödör északi végén a sarkoknál kikerekedik, Sz: 53 cm, a kiszélesedésnél 80 cm, M: 65 cm. Bolygatatlan, háton fekvő nyújtott helyzetű váz. *Melléklete* nem volt.

25. sír:

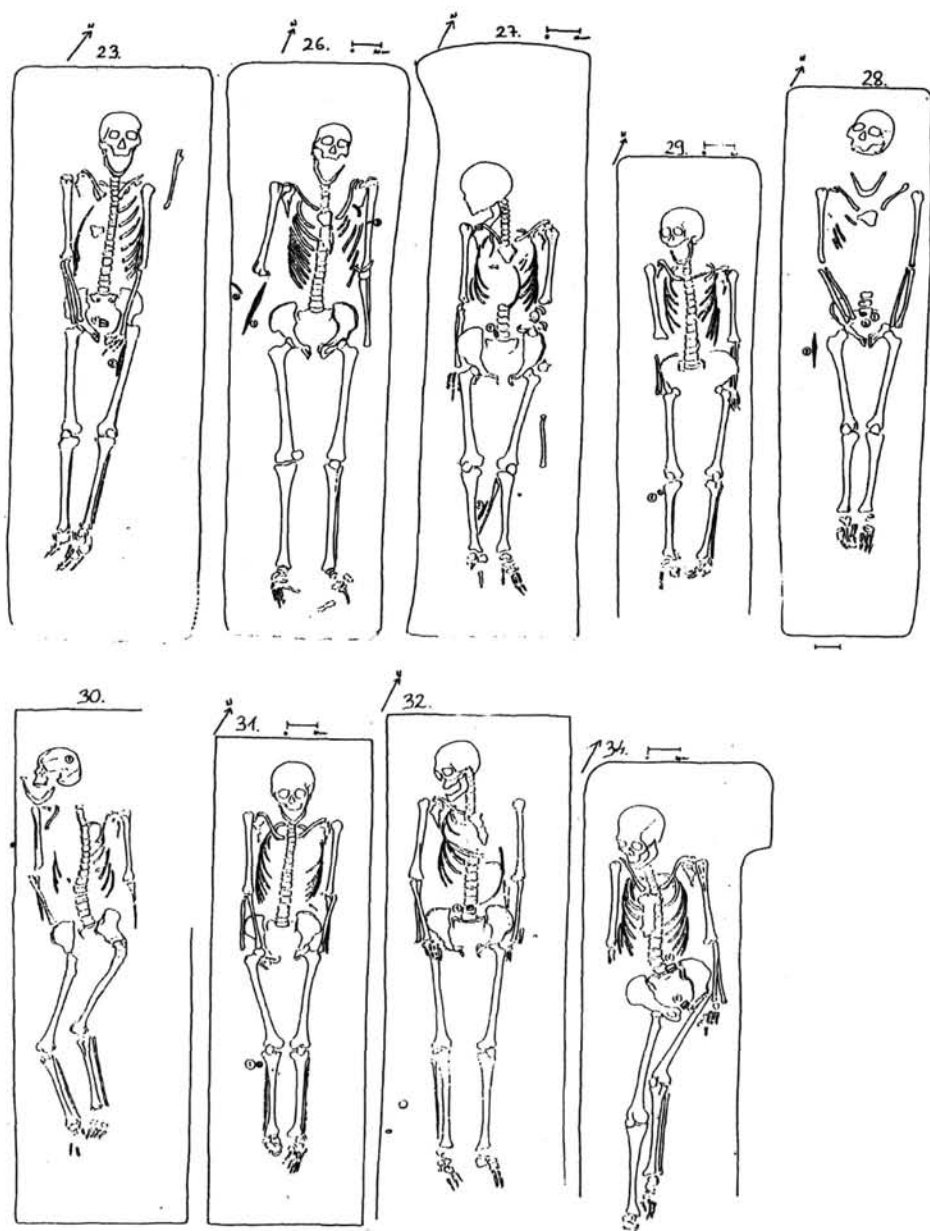
Inf.I. (kb. 12-14 hónapos). Folt nem mutatkozott. A vázból mindössze 8 fog maradt meg. *Melléklete* nem volt.

26. sír (3. kép):

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 314-134°. A sír foltja szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú, a DK-i vége felé enyhén keskenyedik. H: 223 cm, Sz: 68 cm, a legkisebb Sz: 59 cm. VH: 180 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koporsós sír volt. A *koporsókapocs* a sír szélén feküdt (VI. tábla 2.). *Melléletek:* 1. Egyélű *vaskés* H: 20 cm (VI. tábla 1.). 2. A bal felkarcsonton *vastöredék* (csat?)¹¹.

¹⁰ Lásd a 9. jegyzetet!

¹¹ A MRT 8. kötetében – tévesen – két *vaskést* említenek. Valójában az ásatási napló alapján a rövidebb példány a 27. sír melléklete volt.

3. kép Szarvas-Kákapusztá 23., 26., 27., 28., 29., 30., 31., 32. és 34. sír

3. Abb. Szarvas-Kákapusztá 23., 26., 27., 28., 29., 30., 31., 32. und 34. Grab

Рис 3. Сарваш-Какапуста погребения 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32 и 34

27. sír (3. kép):

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 320-140°. Téglalap alakú a sírgödör, de a DNY-i és az ÉNY-i sarkait kicsit kitégítették. H: 228 cm, Sz: 56 cm, az északi oldalán a legnagyobb Sz: 66 cm, M: 106 cm, VH: 156 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Mellékletek:* 1. Egyélű vaskés nyelén

falenyomattal, H: 9,6 cm. A kés a két alsó lábszár között feküdt (VI.tábla 1.). 2. Ovális *vascsat* a medencéről (VI.tábla 2.).

28. sír (3. kép):

Nő. Ad. T: ÉNY-DK 309-129°. Foltja téglalap alakú lekerekített sarkokkal. H: 215 cm, Sz: 55 cm, a déli végénél 49 cm, M: 95 cm, VH: 162 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Mellékletek:* 1. Ovális *vascsat* (VI. tábla 1.). 2. Egyélű *vaskés* felületén falenyomattal. H: 12,8 cm (VI. tábla 3.). 3. Trapéz alakú *vascsat* (VI. tábla 2.). Mindkét csat a medencéről került elő, míg a kés a medence jobb oldalán feküdt.

29. sír (3. kép):

Nő. T: ÉNY-DK 310-130°. Lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú sírgödör. A DK-i végét az ásással átvágták. A mérhető sírhossz 177 cm. Sz: 56 cm, VH: 136 cm. Bolygatatlan, hátán fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Melléklet:* Jobb térd mellett négy darabra törött szürke *orsógomb* (V. tábla).

30. sír (3. kép):

Nő. Ad. T: ÉNY-DK 327-147°. A sír foltja szabályos téglalap alakú, a sarkai nincsenek lekerekítve. A sír ÉK-i részén a folt elmosódott. H: 198 cm, M: 86 cm. Bolygatatlan, háton fekvő váz. Karjai nyújtottak, de a lábai kissé felhúzott helyzetben voltak és a koponya is a jobb oldalán feküdt. *Melléklet:* Ovális karikájú, üveggyöngy-függős *bronz fülbevaló* (V. tábla).

31. sír (3. kép):

Nő. Ad. T: ÉNY-DK 325-145°. A sír foltja szabályos téglalap alakú. Sz: 60 cm, H: 190 cm, M: 125 cm, VH: 148 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Melléklet:* A jobb térd külső oldalán került elő egy vízszintes bekarcolásokkal díszített sárga agyag *orsógomb* (VI. tábla).

32. sír (3. kép):

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 323-143°. Szabályos téglalap alakú sírfolt, az északi végén a sarkai nincsenek lekerekítve, a déli végén a folt kissé kiszélesedik, itt a vége lekerekített. H: 215 cm, Sz: 69 cm és 76 cm, M: 129 cm a fejnél, máshol 119 cm, VH: 167 cm. Bolygatatlan, háton fekvő nyújtott helyzetű váz. *Melléklet:* Trapéz alakú *vascsat* került elő a medencéről (VI. tábla).

33. sír:

Neme bizonytalan. Inf.II. T: ÉNY-DK 323-143°. A sír foltja olyan téglalap, amelynek hosszanti oldalai kissé íveltek: a nyugati oldal befelé, a keleti pedig kifelé. H: 177 cm, Sz: 53 cm és 48 cm, M: 109 cm. A sírgödör a láb felőli végénél és a két hosszanti oldalon padmalyos (?). A sírgödörben csak néhány szórvány csont feküdt, valószínűleg állat bolygatta meg a sírt. Melléklete nem volt.

34. sír (3. kép):

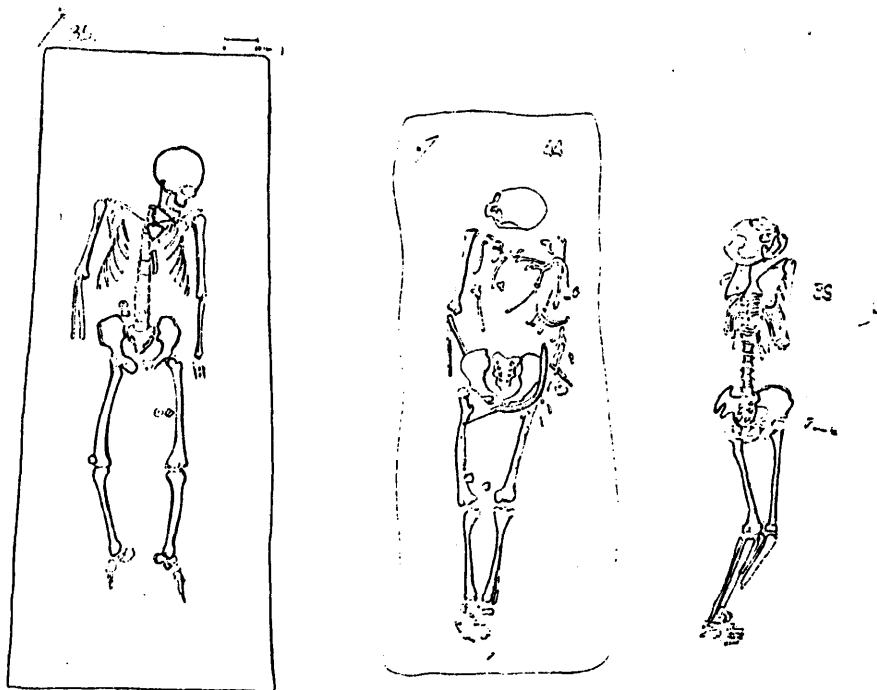
Férfi. Mat. T: ÉNY-DK 330-150°. A téglalap alakú sírfoltot a déli végén az ásás „levágta”. Az ÉK-i sarkán, mintegy 25-30 cm-es szakaszon kb. 10 cm-t szélesedik a gödör. Itt a Sz: 71 cm, máshol 60 cm, a sír H: a levágásig 170 cm, M: 85 cm. Bolygatatlan, háton fekvő váz. A jobb alkarja hiányzik. A medencéje ferdén helyezkedik el, a bal lába kb. 15 cm-rel feljebb húzott. *Mellékletek:* 1. Trapéz alakú *vascsat* (VII. tábla 1.). 2. Négyzet alakú *vascsat*, töredékes (VII. tábla 2.). Mindkét csat a medencéről került elő.

35. sír (4. kép)

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 319-139°. A sír téglalap alakú foltja a déli vége felé fokozatosan szélesedik. A sarkok nem lekerekítettek. H: 23 cm, Sz: 80, illetve 95 cm, M: a DK-i végén 86, az ÉNY-i végén pedig 96 cm, VH: 149 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Mellékletek:* 1. Trapéz alakú *vascsat* (VII. tábla 1.). 2. Trapéz alakú *bronzcsat*, amely a napló szerint vaspecekkel rendelkezett (VII. tábla 2.).

36. sír:

2 évesnél fiatalabb csecsemő. 48 cm mélyen találtak rá a koponyára a humuszban. Más csontra nem akadtak. A sírfolt nem mutatkozott, a tájolás nem állapítható meg. Melléklete nem volt.

4. kép Szarvas-Kákapusztá 35., 39. és 44. sír

4. Abb. Szarvas-Kákapusztá 35., 39. und 44. Grab

Рис 4. Сарваш-Какапустá погребения 35, 39 и 44

37. sír:

Nő. Juv. T: ÉNY-DK 319-139°. A sír feltja nem látszott, mert egy szarmata gödörbe ásták bele. Háton fekvő nyújtott helyzetű váz. VH: 150 cm, a törzsét állat járata bolygatta. *Melléklet:* Egy *kisemlős lapockája* került elő a két combcsont között. Azonban nehéz eldönteni, hogy a sírhoz, vagy a szarmata gödörhöz tartozik-e.

38. sír:

Férfi. Mat. T: ÉNY-DK 330-150°. Ezt a sírt is egy szarmata gödörbe ásták bele, így a sírgödör adatait nem lehet megadni. Bolygatatlan, hátán fekvő, nyújtott helyzetű váz, VH: 159 cm, M: 115 cm. *Melléklet:* A medencén került elő egy négyszögletes *vascsat* (VII. tábla).

39. sír (4. kép):

Nő. Ad. A váz fordított tájolású: DK-ÉNY 136-316°. A halottat hasra fektetve temették el. A karokat erősen behajlították és a mellkas alá helyezték. A jobb lába térdtől lefelé keresztezi a balt. A törzs enyhén a bal oldalán fekszik. A koponya hátrafelé és jobb felé elcsavart. M: 90 cm. A halott jobb lábát a sípcsonat közepénél levágták. Melléklete nem volt¹².

40. sír:

Neme bizonytalan. Juv. T: NY-K 246-66°. A sírgödörnek csak a déli, hosszanti oldala volt világosan kivehető. Bolygatatlan, hátán fekvő, nyújtott helyzetű váz, ásás közben a bal oldalát megsemmisítették. VH: 137 cm. Melléklete nem volt.

¹² A medence mellett találtak egy lófogat. Az ásatási napló nem egyértelmű abban a tekintetben, hogy a sírhoz tartozott-e, vagy szarmata gödörből került a sírba. Egy későbbi tanulmányában viszont határozottan mellékletként említi: SZABÓ 1976.51.

41. sír:

Férfi. Ad. T: ÉNY-DK 330-150°. A sír foltja majdnem szabályos téglalap alakú, csak a DK-i végeiben ívelt egy kicsit a két sarka. A nyugati oldala mintegy 110 cm-es szakaszon nem volt mérhető. H: 215 cm, Sz: 70 cm, M: 95 cm. Bolygatatlan, háton fekvő váz. A koponya a fejtetőre fordult. A bal alkar csontjai eredeti helyüktől mintegy 10 cm-re voltak. A jobb lábfej csontjai anatómiai rendben kerültek elő, de messzebb, mint az szabályos helyzetben várható lenne. *Mellékletek:* 1. Trapéz alakú *vascsat* került elő a medencén (VII. tábla 1.). 2. A medence jobb oldalán egyélű *vaskés*, H: 13,8 cm (VII tábla 2.).

42. sír:

Férfi. Mat. T: ÉNY-DK 325-145°. A szabályos téglalap alakú sírgödör a lábvég felé kissé beszűkült. A sírfal mindenhol egyenes, az ÉK-i sarkon kívül a sarkok nem lekerekítettek. H: 207 cm, Sz: 55 cm, M: 102 cm, VH: 160 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koporsós sír volt. A *koporsókapcsok* az alsó lábszáraknál kerültek elő. Állapotuk annyira rossz, hogy formájuk és számuk nem határozható meg. *Mellékletek:* 1. Ovális *vascsat* (VII. tábla 1.). 2. Trapéz alakú *vascsat* (VII. tábla 2.). Mindkettő a medencén feküdt.

43. sír:

Neme bizonytalan. Juv. T: ÉNY-DK 317-137°. Lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú sírgödör, a DK-i vége felé kissé kiszélesedik. H: 193 cm, Sz: 56 cm, illetve 63 cm, M: 110-115 cm, VH: 138 cm. Fa gyökere által kicsit bolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Melléklete* nem volt¹³.

44. sír (4. kép):

Férfi. Mat. T: ÉNY-DK 318-138°. Lekerekített sarkú, téglalap alakú sírgödör. Hosszanti oldalai kissé íveltek, a DK-i vége felé szélesedik. H: 200 cm, Sz: a fejnél 74 cm, a lábnál 82 cm, M: 170 cm, VH: 155 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A koponya és a mellkas környéke bolygatott. *Mellékletek:* 1. *Vassarló* került elő a medence bal oldaláról, a nyele a bal combcsonton feküdt (VIII. tábla 1.). 2. Egyélű *vaskés* felületén falenyomatokkal. H: 9 cm, töredékes. 3. Háromnegyed kör alakú *vaslemez*, közepén átfúrt (VIII. tábla 2.). 4. Négy darab *vastőredék*, a napló szerint *csat*(-ok) volt(-ak).

45. sír:

Férfi. Mat. T: ÉNY-DK 321-141°. A téglalap alakú sírgödör nyugati oldala kissé befelé, a keleti oldal pedig kifelé ívelt. A sarkok lekerekítettek. H: 210 cm, Sz: 55 cm, M: 115 cm, VH: 155 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Melléklet:* A bal medencelapát alatt találtak egy *vaskést*. H: 14 cm (VII. tábla).

46. sír:

Férfi. Mat¹⁴. T: ÉNY-DK 320-140°. A sír az ásás során megsemmisült. M: 38 cm. *Melléklete* nem volt.

47. sír:

Neme bizonytalan, 1-2 éves gyermek. T: ÉNY-DK 326-146°. Az ásás a törzs bal oldalát elpusztította. M: 45 cm, VH: 65 cm. *Melléklete* nem volt.

48. sír:

Nő. Mat. T: ÉNY-DK 329-149°. A sírgödör téglalap alakú, sarkai alig lekerekítettek. A két hosszanti oldal középtájon befelé ívelődik. H: 205 cm, Sz: 62 cm, a beszűkülésnél 57 cm, M: 126 cm, VH: 165 cm. Bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. *Mellékletek:* 1. Egyélű *vaskés*. Hegye letörött, felületén falenyomatokkal. H: 9 cm (VIII. tábla. 1.). 2. Trapéz alakú *vascsat* (VIII. tábla 2.). 3. Négyszögletes *vascsat* (VIII. tábla 3.). Mindkét *csat* a medencén feküdt.

¹³ A múzeumban e sírszámmal szereplő *vaskés* (vö. MRT 8.443.) valószínűleg a 45. sírhoz tartozott.

¹⁴ Az ásatási naplóban Szabó J. Gy. a következőket jegyezte fel: „Koponyáját az ásó összetörte. A váz hossza kb. 62 cm... 1-2 év közötti.” MNM. Rég.Ad. XVIII.312./1968. Az antropológusok véleménye szerint a halott kora Mat.

49. sír:

Neme bizonytalan. Inf. T: ÉNY-DK 317-137°. A csontvázból csak szórványosan maradtak meg csontok. Melléklete nem volt.

Temetkezési szokások

Szabó J.Gy. 49 sírt tárt fel és egy továbbinak a helyét rögzítette (A. sír). A temető sírjai közül a csatornaásás során mintegy 6-10 sír semmisülhetett meg. Ezekkel együtt 50 fölött lehetett az itt eltemetettek száma.

A *sírgödör alakjára* nézve 27 sírről rendelkezünk adatokkal: többségük lekerekített sarkú, téglalap alakú. Két olyan sír volt, amelynek minden sarka a derékszög felé közelített (30., 31. sír), öt sír esetében pedig egy-egy sarok volt így kiképezve (4., 19., 27., 32., 35.). A felnőttek sírjának méretei egymáshoz közeli értéket mutatnak: 200-210x60-80 cm. A leghosszabb sírgödört a 4. számú férfinak ásták (231 cm), míg a legszélesebbet a 8. sír női halottja kapta (110 cm). Hat sírnál figyelhető meg, hogy a hosszanti oldalak kifelé, illetve befelé íveltek (19., 24., 33., 44., 45., 48.). Előfordulnak keskenyedő, illetve szélesedő végű sírgödörök. Vannak olyan esetek is, amikor a gödör vége a sarkok magasságában kiszélesedik (20., 24., 27., 43. sír).

32 esetben volt mérhető a sírok mélysége. A legsekélyebb a 47. gyermek sír (45 cm), míg a legmélyebb a 8. sír (182 cm). A sír mélységének vizsgálata a nem és életkor függvényében a következő képet mutatja:

Mélységek:	Gyerek	Nő	Férfi	?	Összesen
51-80 cm	2	-	2	3	7
81-100 cm	2	3	3	-	8
101-120 cm	-	3	5	2	10
121-140 cm	-	3	-	-	3
141-160 cm	-	-	-	-	-
161-180 cm	-	-	2	-	2
181-200 cm	-	1	-	-	1

A síroknak több mint a fele (18 eset) 81 és 120 cm között helyezkedett el. Ezek az adatok és összefüggések megfelelnek más késő avar temető adatainak (KOVRIK 1963. 63-64.).

Tekintettel arra, hogy a temető leletanyaga homogén, nem vizsgálható a sírmélység és a halott „gazdagságának” összefüggése. Mégis érdemes megemlíteni, hogy a relatíve gazdagabb (?) sírokat mélyebbre ásták, mint a többit (16., 18., 44.). Az azonban nem bizonyos, hogy ez más, késő avar temetőkhöz hasonló következtetések levonására is alkalmas.

Az ásatási napló szűkszavúsága és a sírrajzok hiányában nehezen értelmezhető az az adat, hogy a 33. sír „lábvége és mindkét hosszanti oldala padmalyos”¹⁵. Mivel pontosabb adat nem áll rendelkezésünkre, nem dönthető el, hogy a sír falán lévő

¹⁵ Az 1964. év ásatási naplója: MNM. Rég. Ad. XVIII. 312/1968.

bevágás a sír fenekéig tart-e és akkor valóban padmalyos a sír, vagy pedig a sír fenekétől magasabban helyezkedik el és akkor a „füles sírok” közé kell sorolni ezt a jelenséget. Bármely esetről is legyen szó, meglehetősen ritka az, hogy a sírnak három oldalán is található bevágás¹⁶.

A sírok tájolása – 3 sírtől eltekintve – ÉNY-DK. Nagyjából egyforma arányban fordul elő az északi és a nyugati irányhoz való közelítés. Ez a tájolás megfelel a késő avar kor domináló irányának¹⁷. Három sírnál figyelhető meg ettől eltérés. NY-K-i főirány szerint tájolták a 16. sírt, amely a honfoglaló magyarságra jellemző leleteivel is elüt a temető többi sírjától. Szabó J.Gy. szerint ez a sír honfoglaló magyar (ill. a magyar uralom képviselője) (SZABÓ 1964.114.31. jegyzet). A sír a temető középső harmadának a szélén helyezkedik el és nem metszi egyik avar sírt sem. Hasonlóképpen NY-K-i tájolású a 40. sír. A 13-14 éves gyermek a temető északi részén, a legszélső sírban nyugodott. Melléklete nem volt.

A harmadik eltérő tájolású sír a 39.: 136-316°, szinte pontosan DK-ÉNY-i vagyis fordítottja a temetőben megfigyelhető fektetési rendnek. Tekintettel arra, hogy a sír a temető szélén helyezkedik el, ebben a jelenségben kétségkívül a közösségből való kirekesztés, a különállás figyelhető meg (SZABÓ 1966.47., TOMKA 1975.8.). Ezt hangsúlyozza, hogy a halottat *hasára fektetve temették el*. Karjait könyökben behajlították és a mellkas alá helyezték. A jelenségnek több párhuzama ismert az avar korból, akár a fordított tájolást, akár a hasrafektetést, vagy akár mindkettőt vizsgáljuk¹⁸. A hitvilággal kapcsolatba hozható jelenség magyarázatánál nagy az egyetértés a kutatók között (BANNER 1927/b. 41., SZABÓ 1976.70.). Olyan rítussal állunk szemben, amikor a közösség a halott és a visszajáró lélek ellen úgy „biztosította magát”, hogy a „rendelkezésre álló eszközök” közül kettőt is igénybe vett: nemcsak fordítva helyezték a sírba a holttestet, hogy ne találhasson vissza, hanem hasra is fordították, hogy megnehezítsék a visszatérését. A halott lábának levágása valószínűleg büntető céllal történt.

Hasonló indíték vezérelhette a közösséget a 21. sír *zsugorított* helyzetben sírba tett halottjának temetésekor is. Ebben az esetben a jobb kart hozzákötözték a bal alsó lábszárhoz. Ma már alig van olyan nagyobb avar temető, amelyben ne tárnának fel *zsugorított* helyzetű vázakat¹⁹. Ezek közös jellemzője, hogy a temető szélén

¹⁶ Az avar és honfoglalás kori padmalyos temetkezésekről legutóbb LŐRINCZY (1985.156., 1991. 129.) írt.

¹⁷ Az itteni sírok tájolása – más IX. századra keltezhető alföldi lelőhelyhez hasonlóan – eltér a IX. századi Kisalföldön megfigyelt, dominánsan NY-K-i irányítástól. Tomka és Kovrig értelmezése szerint az új, NY-K-i tájolás a Dunától délre eső területeken frank hatásnak tudható be, míg a Kisalföld szlovákiai részein megmaradt a késő avar kori hagyományos ÉNY-DK-i tájolás (KOVRIK 1963.94., TOMKA 1975.64.). Amennyiben Szarvason számolnunk kell idegen hatással, sokkal inkább a honfoglaló magyarok jöhetnek számításba, mint pl. a 40. sír esetében (lásd alább).

¹⁸ A sok szóba jöhető lelőhely közül csak néhányat említek meg: Alattyán 11. (KOVRIK 1963.448.), Szentés-Kaján 257. (KOREK 1943.50., MADARAS 1991.23.), Üllő I. 93. (HORVÁTH 1935.17.), Kaba-Bitőzug 157. (NEPPER 1982.118.), illetve lásd még SZABÓ gyűjtése (1976.61. és a 62. táblázata).

¹⁹ A teljesség igénye nélkül néhány: Nagykamarás 22. (BANNER 1927/a.153.), Jászapáti 47. (MADARAS 1990. 168.), Szebény I. (GARAM 1975.93.), Dévaványa 58. (KOVRIK 1975.135.), Tiszaderzs 18. (KOVRIK 1975.221.), Szentés-Kaján (MADARAS 1991.24.), Kaposvár 33.lh.30.

fekszenek sekély sírgödörben, s szinte mindig melléklet nélküliek. Mára bizonyossá vált, hogy e szokás hátterében hitvilági magyarázatot kell keresnünk, nem pedig társadalmi tényezőket²⁰ (BANNER 1927/a.153., BANNER 1927/b. 58., KOVRIG 1963.80., SZABÓ 1966.47., BÁRDOS 1978.31.).

A vázak helyzete a sírban legtöbbször hanyatt fekvő, nyújtott. Néhány esetben a lábakat enyhén felhúzták (11., 30., 34. sír). A kezek a test mellett fekszenek. Három sírnál a kezeket a medencére helyezték (18., 23., 28. sír). A 17. sír halottja felhúzott vállal feküdt, így joggal gondolhatunk arra, hogy a temetés előtt becsavarták valamilyen anyagba. Teljes bizonyossággal csak 4 sírban tudunk *koporsót* kimutatni: a 2., 12., 26. és 42. sírban találtak kapcsokat, illetve vasalásokat. A 2. sírban ácskapocs alakú koporsókapcsok és koporsóvasalások voltak. Sajnos ez utóbbiak olyan rossz állapotban vannak, hogy nem lehet sem pontos számukat, sem formájukat meghatározni. A kapcsok a koporsó tetejét merevítő deszkákat rögzítették a fedőhöz, a vasalások pedig azokon a helyeken erősítették a koporsót, ahol különösen nagy terhelésnek volt kitéve (TOMKA 1977/78. 29.). Ilyen kapcsokat gyakran találhatunk késő avar temetőkben²¹. A 2. sír érdekessége – melyre az időrend ismertetésénél még visszatérek –, hogy honfoglalás kori leletanyaga ellenére nemcsak a tájolása, de koporsója is az avarság felé mutat. A magyar honfoglalás kori temetkezésekre nem jellemző a kapcsokkal és vasalásokkal erősített koporsó²². E sír esetében véleményem szerint közvetlen avar hatással kell számolnunk. A 12. sír S-alakú koporsókapcsa fatörzsből vájt koporsóra utal. Az egyik oldalán élesre kialakított kapcsot²³ beleverték a kettévágott és kivájt fatörzs végébe és ezzel erősítették egymáshoz a két részt (DINNYÉS 1975. 64. 2/3. kép). Közvetett úton a csontok – elsősorban a koponya és a lábfej – és a leletek elmozdulásából is a koporsó meglétére következtethetünk. A feltárt 49 sír között az előbb említett 4 síron kívül 20 esetben figyelhető meg valamiféle elmozdulás.²⁴

Amennyiben a fentiek igaznak bizonyulnak, nyilvánvalóan vagy vájt, vagy csapolt egyszerű láda koporsókkal kell számolnunk (TOMKA 1977/78.61., KISS

39.41. sír (BÁRDOS 1978.19-20.), Alsógyellér / Holiare 706. 731. (TOČIK 1968.106.108.), Dormánd 38.39 (SZABÓ 1966.46.), Csengele (TÖRÖK 1984.44.).

²⁰ A két nézet közti vitára lásd: SZABÓ 1976.70.

²¹ Szentes-Kaján 320., 346., 77., 227., 133. (MADARAS 1991. 27.), Nagypall 134. (KISS 1977.77.), Pécs-Köztemető 8. (KISS 1977. 94.), Jászapáti (MADARAS 1990.168.), Pécel (TÖRÖK 1971.88.), Kiskörös (TÖRÖK 1975.316.319.), Kisköre 50. (GARAM 1979.19.), Csengele (TÖRÖK 1984.44.).

²² Nem teljesen ismeretlen a honfoglaló magyarságnál a kapcsos koporsó használata, hiszen – ha szórványosan is – előfordul ilyen. Legutóbb az algyői honfoglalás kori temetőben (KÜRTI 1980.342.). Ugyanakkor feltétlenül hangsúlyozni szükséges, hogy a honfoglalás kori sírok koporsókapcsai kb. 4-5 cm nagyságúak, míg a hasonló avar kori darabok általában 10 cm-nél is hosszabbak (TETTAMANTI 1975.93.).

²³ Nem lehet elfogadni Dinnyésnek azon megjegyzését, hogy az S-alakú koporsókapcsok használatának felső kronológiai határa a VII. sz. második felében eltemetett Szentes-kajáni 33. sír, hiszen jelen példánk is igazolja ennek az ellenkezőjét. Érdekes egyébként, hogy a kajáni 33. sírban az S-alakú és az ácskapocs alakú koporsókapcsok együtt fordulnak elő, ami arra utal, hogy itt olyan vájt koporsót használtak, amelynek oldalait a derékszögű kapcsokkal erősítették meg (KOREK 1943.6.1. kép).

²⁴ A következő sírok jöhetnek számításba: 7., 8., 9., 11., 15., 18., 19., 22., 23., 24., 27-30., 32., 35., 38., 41., 43., 45.

1990.416.). A jelenleg rendelkezésre álló ásatási dokumentáció nem teszi lehetővé, hogy más közvetett adatokból (a koporsó fala által hagyott csík, vagy a koporsó formáját kiadó elszíneződés a sírgödörön belül (WICKER 1990.21.), a koporsó használatára következtethessünk. Egy sírban találtak (3. sír) famaradványt, erről azonban nem állítható teljes bizonyossággal, hogy a koporsó része lett volna.

Leletek

A temetőben 49 sírt tártak fel, ebből: 18 férfi, 13 női, 15 csecsemő, gyermek vagy serdülő sírja és 3 olyan temetkezés van, ahol a nemet sem antropológiai, sem régészeti módszerekkel nem lehetett meghatározni.

	Összes	Melléklettel	Melléklet nélkül	
			sír	%
Férfi	18	17	1	5,3
Gyerek	15	1	14	93,3
Nő	13	11	2	15,4
?	3	1	2	66,6
Összes	49	30	19 ²⁵	38,8

Négy olyan férfisír van amelybe kettőnél több mellékletet helyeztek el (2., 16., 18., 44.).

A leletek ismertetését a két honfoglalás kori sírral kezdem. Mindkét sírban találtak *lószerszámot*. A 2. sírban egy kengyel bordázott talptöredéke volt, melyből nem lehet pontosan megállapítani az eredeti formát, de a szár ívelése honfoglalás kori körte alakú kengyelre utal. Jobb állapotban maradt meg a 16. sír kengyelpárja.

A körte alakú kengyelek közé sorolható típus általános volt a honfoglaló magyarságnál²⁶. A kengyelpár alatt ovális hevedercsat feküdt²⁷. A bal boka mellett csikózablát találtak, amelynek a szárai hiányoztak²⁸. Ebben az esetben lábhoz tett lószerszámos, jelképes lovas sírral állunk szemben (BÁLINT 1971.87., LÁSZLÓ 1943.53.,55.). Nem zárható ki, hogy nyereggel együtt temették el a halottat, mint

²⁵ Ide sorolom a 3. sírt, amely alatt a kora bronzkori makói edény volt, illetve a 37. sírt, amelyben ugyan állatsontot találtak, de az valószínűleg a sír alatt lévő szarmata gödörből került a sírba.

²⁶ Pl. Bordány (DIENES 1956.IX.t.4.5.), Mezőtúr (SUPKA 1909.264.), Naszvad (SZŐKE 1941.II.t.4-6.), Kenézlő (FETTICH 1931.84.53. kép).

²⁷ Párhuzamait szintén honfoglalás kori sírokból ismerjük: Törtel (PÓSTA 1896.34.), Szentes-Szentlászló (SZÉLL 1941.234. II.t.4.).

²⁸ Amennyiben a boka mellett talált két vaskarika valóban egy csikózabla része, úgy meglehetősen ritka esettel állunk szemben. Egyedülállóan is tekinthető, ha azt feltételezzük, hogy a zabla vas szarát valamilyen szerves (tehát a sírban elbomló) anyaggal helyettesítették. Sokkal valószínűbbnek tűnik az, hogy a temetés előtt esetleg szándékosan szétszedték a zablát. Talán rontott zablaként értelmezhető a Szegvár-szőlőkajai 44. sír fél zabltagja is (LŐRINCZY 1985. 147. 4. kép 2.).

ahogyan erre más, honfoglalás kori sírok esetében következtetni lehet (LÁSZLÓ 1943.45.).

A 2. sír aranyozott, ezüst, négy szirmos rozettája eredetileg a kantárt díszítette. A honfoglaló magyarság emlékanyagából az alábbi helyekről ismerjük pontos párhuzamait: Gádoros 2. (FETTICH 1937. XCIII.8-9.), Ártánd-Nagyfarkasdomb 6. sír (MESTERHÁZY 1980. 95.) és Oroszlámos (STANOJEV 1989.19., HAMPPEL 1905.II.654.). Mivel nem rendelkezünk megfelelő mennyiségű pénzzel datálható rozettás lószerszamos temetkezéssel, ezért a típus használatának időhatárait csak nagy vonalakban jelölhetjük ki (MESTERHÁZY 1990. 52.). Az általánosan elfogadott vélemény szerint az aranyozott ezüsből készült rozetták²⁹ használata legkésőbb a X. század közepén megszűnt (DIENES 1956.44., MESTERHÁZY 1980. 96-8., MESTERHÁZY 1990.52., RÉVÉSZ 1989.50.).

A két lószerszamos sírban talált kés közül a 16. síré formájában és méreteiben megegyezik a többi sír késével, a 2. sír 19,8 cm hosszú kése viszont a temető leghosszabb példánya. Tekintettel arra, hogy a nagyobb méretű kések elterjedése a VIII. századtól figyelhető meg (KOVRIK 1963.122.) és a honfoglaló magyarok kései általában kisebbek az avarokénál, itt is olyan közvetlen kapcsolatra következtethetünk a két népesség között, mint amire az avar típusú és ritusú 2. sír esetében már utaltunk³⁰.

A 16. sír pajzsos fejű ezüst *lemezgyűrűje* egyértelműen a honfoglalás kori emlékanyaghoz sorolható. Mint ahogyan szintén a honfoglalás kori hitvilág felé visz az *ezüstlemez*, amelyet a sír halottjának a szájában találtak. Mivel a nyitott állkapocs belső oldalán került elő, joggal gondolhatunk arra, hogy eredetileg szemfedőként szolgált³¹ (DIENES 1963., SZABÓ 1964/5. 67.). A tárgyak rossz állapota miatt nem rendelkezünk pontosabb adatokkal a vaslemezekről, amelyeket a 16. sír halottjának medencéjében találtak. Az ásatási napló szerint az egyik szabálytalan téglalap alakú, a másik szélesebb szív forma. Szabó J. Gy. ezeket feltételeesen *vasövereteknek* határozta meg³².

A férfisírok leggyakoribb melléklete (14 sír) a *vascsat*. Ezek négyzet, téglalap, trapéz és ovális alakúak. Három esetben (4., 34., 42. sír) két-két vascsat volt a halott medencéjén, egy sírban pedig a vascsat trapéz alakú bronzcsattal együtt fordult elő

²⁹ Érdemes egy apró ellentmondásra felhívni a figyelmet. Szőke B. és Mesterházy K. kutatásai alapján az aranyozott ezüst rozettás lószerszámok a nők lovait díszítették. Ezzel szemben az ásatás során Szabó J. Gy. „férfi?”-nak határozta meg a 2. sír halottját. Mivel az antropológiai vizsgálat a csontok rossz állapota miatt nem terjedt ki e sír elemzésére (LIPTÁK-MARCSIK 1970.47.), ezért egyértelműen nem dönthető el, hogy valóban férfi halott feküdt-e a sírban. (Szabó J. Gy. kollégái szerint kiváló antropológiai érzékkel rendelkezett).

³⁰ Az avar kori kések nagyságrendileg nagyobbak a honfoglalás kori daraboknál, azonban a honfoglaló magyaroknak is voltak az átlagnál hosszabb kései: pl. Szegvár-Szőlőkalja 10. sír 17 cm hosszú kése (LŐRINCZY 1985.143.2. kép 11.).

³¹ Hasonló ezüstlemezeket találtak Pusztaszentlászló 163. és 198. sírjában (SZŐKE-VÁNDOR 1987.66.), Szegvár-Szőlőkalja 52. sírjában (LŐRINCZY 1985. 151.), Algyőn (KÜRTI 1980.339.).

³² Hasonló vas övveretek az avar korból ismertek: Jászapáti (MADARAS 1990. 172.), Szentes-Kaján 273. (MADARAS 1991.26.t.3.)

(35. sír). Ezeknek a halottaknak nyilvánvalóan kettős övük volt³³. A 35. síron kívül a 18. sírban találtak bronzcsatot. Mindkettő trapéz alakú, a pecke hiányzik (a 35. sír csatjának vasból készült a pecke) és szíjszorító, illetve csattest nélküliek³⁴. Ahol az ásatás során feljegyezték, a férfisírok közül 4 esetben a pecek jobbra, két sírban balra (ebből a 35. csatja kimozdult), egyszer a fej és egyszer a láb felé nézett. Vagyis az övet balról jobbra csatolták³⁵.

Igen gyakran találtak a férfisírokban *vaskéseket*. Mindegyik sírban egy-egy fordul elő. Hosszuk 9-19 cm, szélességük 1,5 és 2 cm között mozog. Egyélűek és középső vagy szélső nyélállásúak (pl. a 18. és a 28. sír kése). 5 esetben találták a váz bal oldalán és három esetben a jobb oldalán. Ez utóbbiak közül az egyik a 2. síré. Az így kapott kép szerint a kés és az öv viseleti egységet alkot és így is kerül elő a sírokból (LÁSZLÓ 1941. 175., TOMKA 1972.68.).

Érdekes *csonttárgy* került elő a 18. sírből. Az ívelt csontlemezt középen kifúrták. A jobb comb és a medence találkozásánál került elő. Szabó J. Gy. tarsolyzárónak határozta meg, Szőke B. M. pedig a propeller veretek közé sorolta (MRT 8.442.). A tárgy pontos párhuzam nélkül áll az avar emlékanyagban. Az általánosan elfogadott vélemény szerint a propeller alakú veretek az öveken a kések felett helyezkedtek el és a kések felfüggesztésében játszottak szerepet (LÁSZLÓ 1941. 179., TOMKA 1972. 72.). A 18. sír esetében viszont a csonttárgy a halott jobb oldalán helyezkedett el, míg a kés a medence bal oldalán feküdt. Ez persze nem zárja ki, hogy valóban az övre volt felerősítve. Mégis – ha meggondoljuk, hogy az avarok a tarsolyukat a jobb oldalukon viselték – Szabó J.Gy.-nek adhatunk igazat. Még azzal együtt is, hogy mint tarsolyzáró csak úgy tudott működni, hogy a tarsolyt függesztő fonalat (bőrt) a lemez közepén fúrt lyukon vezették át, ezzel lehetett nyitni és zárni a tarsolyt.

Ismeretlen rendeltetésű tárgy került elő a 44. férfisírből. A kör alakú tárgy vasból készült, közepén átfúrták. A bal alkar mellett feküdt. Jó párhuzamát ismerjük a Szentek-kajáni 273. sírből³⁶. Nem kizárt, hogy övdíszről van szó.

A 44. sír medencéjén talált *sarló* formáját tekintve megegyezik a késő avar kori³⁷ típusokkal (ERDÉLYI 1975.). Az avar kori sarlós temetkezéseket SOMOGYI Péter gyűjtötte össze (1982.), ebből kiderül, hogy nemcsak a késő avar korban volt általános a sarlós temetkezés, hanem a IX. század folyamán is. A rítus hitvilági háttere régóta ismert. A sarló eltemetése – amennyiben nem munkaeszközként helyezik a sírba (SOMOGYI 1982.193.20.j.) – a halottól és ártó szellemétől való védekezés, amely az ún. vasbabona körébe sorolható (KOVRIK 1963.219., SZABÓ 1964.124., DIÓSZEGI 1974.90., BÁLINT 1974.602.).

A 13 nő közül 11-et temettek el melléklettel (84 %). Csak a 12. és a 39. sír fordított tájolású és hasra fektetett halottját helyezték a sírba melléklet nélkül. A

³³ Nem ritka az olyan kettős öv, ahol az egyik övön bronz-, a másikon pedig vascsat volt: Szentek-Kajánon 18 ilyen sírt tártak fel (MADARAS 1991.53., KOVRIG 1963.161.).

³⁴ Kovrig szerint az avar kor legkésőbbi anyagában a csatok nem rendelkeztek csattesttel és szíjszorítóval (KOVRIK 1963.158.).

³⁵ Ez megegyezik a késő avar övek viselési módjával (TOMKA 1972.65. 78. jegyzet).

³⁶ Vö. 32. jegyzet!

³⁷ A sarlók tipológiájával legutóbb Müller R. foglalkozott. Az ő megállapításai szerint a szarvasi sír sarlója az ún. íves sarlók körébe tartozik (MÜLLER 1982.469.).

leggyakoribb melléklet a nőknél is a *vascsat* (5 sír). Két sírban (28., 48.) két-két darab is előkerült. A csatok formájukban és méretükben megegyeznek a férfisírok csatjaival, bár a temető legnagyobb méretű darabja éppen a 48. női sírban feküdt. A csatpecsek egy esetben balra (20.), két esetben pedig a fej felé nézett (19, 28.). *Vaskést* szintén két sír tartalmazott (28., 48.). Mindkét esetben a váz jobb oldalán feküdtek³⁸. Mindkét kés kisebb a férfiak késeinél.

Négy sírban találtak agyag *orsógombot* (5., 15., 29., 31. sír) a térd mellett, két-két esetben a jobb, ill. a bal oldalon. Közülük kettő díszítetlen, kettőn pedig körbefutó bekarcolt vonalak vannak. Mindegyik tipikusan késő avar kori.

Fülbevalót egy sírban találtak. A 30. sír ovális karikájú, üveggyöngy függős bronz fülbevalója jól ismert az avar kori anyagban³⁹. Általánosan elfogadott vélemény szerint használatuk a VII. sz. végétől kezdődött, széles körű elterjedésük a VIII. századra tehető. A típus használata kb. a VIII. század végéig megszűnik, de egyes formái változatai megvannak a IX. század első harmadában is⁴⁰.

A 8. sírban talált *bronzkarika* az ásatási napló szerint a medencéről került elő és a leírásban csatként szerepel. A múzeum ezen a sírszámon egy huzalból készült bronz hajkarikát őriz, amelynek a végeit egymásra tekerték. A napló szerint közvetlenül a medencecsont felett volt, így valószínűnek tarthatjuk a sírhoz tartozását. A rugós gyűrű ismeretlen az avar kori leletanyagban, általánosan elterjedt viszont a szarmata korban⁴¹. Mivel e sír helye és rítusa jól illeszkedik a temető képébe, avar korinak tarthatjuk és feltételezhető, hogy a karikát másodlagosan használták fel.

A csecsemő-, gyermek- és serdülőhalottak közül csak egyet, a 10. sír Inf.II. korú gyermekét temették el melléklettel. Egy négyszögletes és egy kerek *vascsat* volt a sírban. Méretük megegyezik a többi sírban találtakéval.

A bizonytalan nemű sírok közül egy, a 6. tartalmazott 2 *vascsat*ot.

A sírok mellékleteinél külön kell tárgyalni az *állatcsontokat*. A probléma vizsgálatakor mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy a temető alatt számos szarmata telepjelenség volt, így az egyes sírokban előforduló állatcsontokról nem minden esetben dönthető el, hogy valóban túlvilági útravalóról van-e szó.

Az ásatási napló szerint két sír esetében számolhatunk olyan állatcsontokkal, amelyek biztosan szarmata gödörből kerültek a sírokba: a 16. sírban egy lócsontot találtak a sír fenekétől 15 cm-re, a 37. sírban pedig egy kisemlős lapockát. Ez utóbbi esetben a sírt egy szarmata gödörbe ásták bele. Teljes bizonyossággal nem dönthető el, hogy a 39. sírban talált lófog a sírhoz tartozott-e⁴².

³⁸ Tomka megállapításai szerint, ha a kés a nők bal oldalán kerül elő a sírból, akkor az nem az életnek megfelelő, hanem inkább rituális hely. E két sír esetében a viseleti helyen kerültek elő a kések, szemben más temetőkben megfigyelt szokásokkal (TOMKA 1972.35.68.). Tomka szerint a IX. századtól kezdve a kés elsősorban a férfisírok melléklete (TOMKA 1972.66.).

³⁹ Néhány párhuzama: Kékesd (KISS 1977. Pl.XII.8.12. XIII.33.), Kisköre (GARAM 1979. Taf.9.35.10.1.2.), Kaposvár (BÁRDOS 1978.19.), Alattyán (KOVRIK 1963.XXII.36-7.), Szentes-Kaján (MADARAS 1991.43.t.1.).

⁴⁰ Kovrig szerint a VI. század 2. felétől figyelhető meg az elterjedése és a VIII. században vált általánossá a viselete. Čilinska szerint kb. 725-ig fordul elő, de egyes formai változatai a IX. század első harmadában is használatban voltak (ČILINSKA 1966.142.Abb.10.).

⁴¹ Szentes-Nagyhegy, 20. sír (PÁRDUCZ 1956.XVIII.t.7.8.), Csongrád-Kenderföldek 19. sír (PÁRDUCZ 1959. VI.t.8.), Endrőd-Szujókereszt 27. sír (VADAY-SZŐKE 1983.82.3. kép 8.).

⁴² Lásd 12. jegyzet!

Az alábbi sírok esetében nincs utalás a csontok eredetére, így ezeket úgy értelmezhetjük, hogy valóban a sír anyagához tartoztak. Két lófogat találtak a 2. sírban honfoglalás kori lószerszámokkal. A meglehetősen ritka eset nem egyedülálló az avar kor régészetében: lófogat helyeztek Pilismarót-Öregdomb 82. sírba, Bágyog-Gyürhegyen, Dormánd-Hanyipuszta 5. sírba (SZABÓ 1964/65.66., SZABÓ 1966.), Alattyán 496. sírba (KOVRIIG 1963.77.). Ez utóbbi eset kapcsán vetette fel Kovrig, hogy a sírokba óvó céllal temettek volna állatfogakat az avarok. A magyar honfoglalás idejéből is ismert a szokás (jelenség). Bólyról van adatunk egy lószerszám honfoglalás kori sírról, amelyben lófogat volt (KISS 1983.51.) és Nagykőrösön is feltártak egy sírt, amelyben azonban lófogakon kívül találtak más lócsontot is (DIENES 1960.177.)⁴³.

Négy sírnál nem állapítható meg a sírba helyezett állatcsontról, hogy milyen állat része volt (5., 8., 10., 24. sír). A 6. sírban szarvasmarha lapockát, a 18. sírban sertés zápfogat találtak. Megállapítható, hogy az itt temetkező közösség esetében meglehetősen ritka volt a túlvilági útra szóló ételmelléklet sírba helyezésének szokása. Különösen szembetűnő ez, ha figyelembe vesszük, hogy egyetlen sírban sem találtak edényt.

A temető időrendje és a történeti kérdések

A temető időrendjének vizsgálatakor célszerű a sírokat két részre osztani. A két lószerszámmal eltemetett sírt (és feltételeesen a 40. sírt) történeti szempontból külön kell értelmezni.

Előbb azonban lássuk milyen képet mutat a többi 47 sír!

Ezek a sírok a temetkezési szokások és a leletanyag szempontjából egységes képet mutatnak. Az ÉNY-DK-i tájolás, a sírgödör formája és a koporsókapcsokkal megerősített koporsók használata a *késő avar kor felé mutat*.

A leletanyag ismertetésénél szintén azt tapasztalhattuk, hogy a sírok leletei egyértelműen a késő avar korhoz és népességhez köthetők. A 47 sír leletei közül három tárgy jelent kivételt: a 3. sír alatt talált kora bronzkori edény alapján a temető alatt a Makó-Kosihy-Čaka kultúra települése lehetett. Sírásás közben kerülhetett a 8. sír földjébe a halomsíros kultúra bronztűje. Ebben az esetben nem számolhatunk másodlagos felhasználásával. Sokkal inkább erre gondolhatunk a 8. sírből előkerült szarmata kori bronzkarika kapcsán, tekintettel arra, hogy a lelet a medencén került elő. A sírok egyéb leletei, kések, bronz- és vascsatok, fülbevaló, sarló, vas övveretek késő avar koriak. A pontosabb időrend meghatározásához a következő szempontokat kell figyelembe venni. A temetőből teljesen hiányoznak az avar kori öntött

⁴³ A jelenség értékeléséhez két megjegyzés kívánkozik. Egyrészt csak elvétve ismerünk ilyen sírokat, másrészt pedig ezek értelmezése is vitatható, tekintettel arra, hogy vagy nem hitelesen feltárt, vagy bolygatott sírből kerültek elő a lófogak. Nem zárhatjuk ki egyértelműen azonban, hogy létezett olyan temetkezési mód, amelynek során – akár más csontokkal vagy anélkül – csak lófogak kerültek a sírba.

bronz övveretek. Nincs egyetlen olyan öv sem, amelyen különböző, másodlagosan felhasznált vagy akár sérült veretek lennének⁴⁴.

Olyan népesség élt itt, amely két okból nem viselhetett veretes övet. Vagy függőségi viszonyban éltek, mint ahogyan ez megfigyelhető a frank fennhatóság alatt a dunántúli avaroknál (SZŐKE 1979/a.10.), vagy nem volt lehetőségük az övek díszítésére. Ez esetben arra gondolhatunk, hogy a közösség „anyagilag” nem engedhette meg magának a veretes övek viseletét, bár ennek igen kicsi a valószínűsége, ha meggondoljuk, hogy alig ismerünk olyan avar temetőt, amelynek – legyen bármily szegényes – egyetlen bronzveretes övvel bíró tagja se lenne. Sokkal inkább arra gondolhatunk, hogy az itt temetkező közösség élete arra az időszakra esett, amikor a korábbi avar fémművesség teljes egészében megszűnt, vagy az esetleg még működő ötvös központok (pl. a Dunántúlon) hatása szűnt meg területünkre. Ezt valószínűsíti, hogy a korábbi női ékszerek sem találhatók meg a temetőben egyetlen bronz fülbevaló kivételével.

Ilyen értelemben nagy „értéke” lehetett egy szarmata bronzkarikának, amit későbbi viselője talált valahol. Ez az általános leletszegénység csak egyetlen időszakban képzelhető el az Alföldön: a frank és a bolgár hadjáratok után a korábbi ötvösség termékeit viselő generációk és ötvöshagyományok elhalása után. Ez kb. a IX. század közepe táján kezdődhetett el, amikor a korábbi tradíciók és viseleti szokások közül már csak alig néhány élhetett (pl. tájolás, koporsó használat). Az egységesen szegény leletanyag tehát korhatározó a temető szempontjából (vö.: GARÁM 1972.180., MRT 8.444., RHÉ 1924.25.).

Mielőtt tovább elemeznénk a temető időrendjét, célszerű megvizsgálni hogyan illeszkedik a temető időrendje abba a történelmi képbe, amelyet a hazai történelmi és régészeti kutatásunk kialakított a IX. sz. eseményeiről.

Az eddigi vélemények – a kevés rendelkezésre álló adat miatt – a IX. századi és különösen az alföldi avarságról meglehetősen széles sávban mozognak, ezért nehéz egyértelmű képet alkotni erről a kérdésről⁴⁵. Mégis úgy gondolom, egyfajta kép felvázolható a század régészeti, történelmi és etnika viszonyairól⁴⁶.

1. Ma már egyre világosabban látszik, hogy a VIII. sz. végi frank hadjáratok, majd az ezt követő avar beháború ellenére a Dunántúl, illetve a Kisalföld szlovákiai részein jelentős avar népességgel (is) számolhatunk. Leletanyaguk a legkésőbbi avar tárgyakkal és az egyre nagyobb számban megjelenő, elsősorban frank importokkal jól körülhatárolható (RHÉ 1924. 24-25., SZŐKE 1953.169., SZŐKE 1956.132-137., BÓNA 1968.118., TOMKA 1969., SZŐKE 1979., SZŐKE 1979/a., SZABÓ 1980.107.14.j., SZŐKE 1982., VÉKONY 1984., SZŐKE 1986., SZŐKE 1987.).

2. Nehezíti vizsgálódásunkat, hogy a IX. század folyamán a Dunántúl és az Alföld közös fejlődése (eltekintve a két területen megfigyelhető regionális eltéré-

⁴⁴ Kovrig szerint ez utóbbiak jellemezheték a IX. századi avar népességet.

⁴⁵ A bőséges irodalomból csak az utóbbi két évtizedben született összefoglaló jellegű munkákat emelem ki: TOMKA 1971., BÓNA 1971., BÓNA 1986/a., BÓNA 1986/b., TÖRÖK 1973., SZŐKE 1986., SZŐKE 1987., BÁLINT 1991., MADARAS 1991/a. Mindegyik tanulmány bőségesen hivatkozik az addig megjelent publikációkra.

⁴⁶ Nem térhetünk ki olyan fontos történelmi és régészeti kérdésekre vizsgálatára, mint pl. a Nagymorva Birodalom, Pannonia frank fennhatósága, a nagyszentmiklósi kincs, az abrodítok és timocsánok problémája stb.

sektől) és korábbi kapcsolata megszűnt. Míg a fentiek értelmében a Dunántúlon éppen a bajor-frank importok segítenek a kronológia kidolgozásában, addig az Alföldön nem rendelkezünk a datáláshoz biztos kiindulási ponttal. Noha végérvényesen nem mondhatunk le annak lehetőségéről, hogy ismereteink bővülésével éppen a dunántúli anyag segítségével lehetőség nyílik az alföldi leletek potosabb keltezésére, szükségesnek látszik azonban az alföldi viszonyoknak megfelelő kronológiai rendszer kidolgozása (vö. SZŐKE 1979/a.9. és BÁLINT 1976.33.).

3. Bár a források nem adnak pontos képet a 804. évi bolgár hadjáratról, feltehető, hogy nem szüntethette meg teljes egészében az avarság jelenlétét az Alföldön. Mivel nem tudunk olyan avarok elleni bolgár támadásról, amely hasonlóan nagy veszteségeket okozott volna (BÓNA 1965.40., SZŐKE 1987.61.), nehezen képzelhető el, hogy az ismert bolgár támadás egy olyan nagyszámú népeiséget kiirtson, mint amilyenre a VIII. század végi avar települések és temetők sűrűségéből következtetni lehet.

A hadjáratot követő bolgár jelenlétről ellentmondó vélemények láttak napvilágot⁴⁷. Tudjuk, hogy a 811. és a 814. évi Bizánc elleni bolgár hadjáratban avarok is részt vettek, illetve, hogy az avar férfiak egy részét 804-ben hadifogolyként magukkal vitték (BÓNA 1965.39., NAGY 1967.75., VÉKONY 1984.68.). Ma már nehezen fogadható el, hogy a bolgárok nagy számban foglalták volna el a Kárpát-medence keleti felét (LÁSZLÓ 1942.794., MOÓR 1970.361.). Sokkal realisabb egy olyan vékony réteget feltételeznünk, amely a bolgár hatalom helyi exponenseként néhány fontosabb közlekedési, gazdasági (NAGY 1967.80., BÓNA 1986/b. 16-17., MESTERHÁZY 1977.167., VÉKONY 1984.70., KÜRTI 1983. 216-8., SZÁDECZKY 1983.) vagy stratégiai pontot szállt meg az Alföldön.

Ezt látszik alátámasztani bizonyos helynevek, illetve pl. a nádor név előfordulásának vizsgálata⁴⁸. Hasonló eredményre jutunk, ha a bolgárok régészeti emlékeit vizsgáljuk. A belőlük levonható következtetések szerint is legfeljebb a IX. század közepétől számolhatunk nagyon gyér bolgár jelenléttel az Alföldön⁴⁹.

4. A IX. századi források „hallgatása” az alföldi avarokról korántsem jelenti azok teljes pusztulását, legfeljebb politikai aktivitásuk csökkenését (SZŐKE 1979/a.5.). Fontos hangsúlyozni, hogy az avarok politikai hatalmának megsemmisítését el kell választani az avarság megsemmisítésének lehetőségétől.

5. Ha feltesszük, hogy a bolgárok nem irtották ki az avarokat és a bolgár fennhatóság csak névlegesnek tekinthető, akkor feltétlenül szükséges meghatározni, hogy hol és miként lehet igazolni a továbbélő avarokat.

Mint láttuk, ez elsősorban módszertani probléma, amelyre még nem dolgoztunk ki pontos módszert, mégis lehetséges e népeiség körülhatárolása. Mivel jellemezhetjük a IX. századi avarok népét? Ismerünk néhány olyan jellegzetes leletet,

⁴⁷ Ezek összefoglalása: MESTERHÁZY 1977.158-62., MOÓR 1970., KRISTÓ 1983., BÁLINT 1991.100-101.

⁴⁸ A szóba jöhető helynevek: Csongrád, Gyulafehérvár, Nándorfehérvár (KRISTÓ 1983.33.).

⁴⁹ Bár Nagy Á. és Moór részéről történt próbálkozás nagyobb bolgár befolyás/jelenlét bizonyítására ezekkel szemben lásd: MESTERHÁZY 1977.168.

amely nagy valószínűséggel az avarokhoz köthető⁵⁰. Néhány temető esetében biztosan állítható, hogy a IX. század első évtizedeiben is használatban voltak, és bár kevés helyről, de tudunk olyan késő avar településnyomokról, amelyek korát a IX. századra lehet helyezni⁵¹. Ezek alapján az Alföld négy területi egységén figyelhető meg a IX. századi avarság jelenléte: a Közép-Tisza-vidék, a Körös és a Tisza szöge, Szeged környéke és a Vajdaság egy része jöhet számításba ebből a szempontból.

Mint a fentiekből kiderült, jelen ismereteink nem teszik lehetővé, hogy nagyobb számú továbbélő avar lakossággal számoljunk az Alföldön. Ugyanakkor várható, hogy a lelőhelyek száma az elkövetkező időkben bővülni fog. Mindezek nem mondanak ellent a szarvasi temető IX. század közepére keltezésének.

Nézzük milyen kronológiai következtetésekre és módosításokra ad lehetőséget a temető fennmaradó sírjainak vizsgálata! Nagy valószínűséggel a temetkezések zömét kitevő sírok közé tartozik a NY-K-i irányítású 40. sír. Ebben az esetben az eltérő tájolást vagy párhuzamba állítjuk más, késő avar temetőkben megfigyelhető hasonló jelenségekkel vagy feltételezzük a felszínhez való alkalmazkodás igényét. Mégis úgy gondolom, nem zárható ki annak a lehetősége, hogy ez a temető utolsó sírjainak egyike volt, ahol a halottat már nem az avar rítus, hanem egy új népesség szokása szerint temették el. Más régészeti jelenségek hiányában a kérdés nem dönthető el.

Sokkal egyértelműbb következtetéseket vonhatunk le a 2. és 16. sír esetében. Mindkettő olyan leletet tartalmazott, amelyek kizárólag a honfoglaló magyar-sághoz köthetők. Míg a 16. sír nem különbözik a megszokott honfoglaló temetkezésektől, a 2. számú számos érdekes jelenséget tartalmazott. Tájolása (ÉNY-DK) megegyezik a temető más sírjainak irányításával. Ez önmagában nem egyedülálló, hiszen a honfoglalók sírjainál is megfigyelhető némi eltérés a domináns NY-K-i fő iránytól. Mint arra már korábban utaltunk, a halottat kapcsokkal erősített koporsóban temették el. Ez a koporsó típus megfigyelhető a kákai, és más késő avar temető sírjaiban is. Különös hangsúllyal bír ez, ha figyelembe vesszük, hogy a kapcsokkal megerősített koporsó használata végső soron csak szórványosnak tekinthető a honfoglaló magyaroknál. Végül arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy a 2. sír kése a temető leghosszabb darabja (kb. 20 cm). Ha összevetjük az avar és honfoglalás kori késeket, azt láthatjuk, hogy az avar kések nagyságrenddel nagyobbak a magyarok késeinél. Ha e fenti érveket sorra vesszük, kétféle következtetés vonható le.

1. A 2. sír rítusát tekintve egyedülálló a honfoglaló temetkezések között, de nem tartozott a temető többi sírja közé, hanem a 16. sírral együtt attól független, későbbi temetkezés.

⁵⁰ Ide sorolható az adai kincs (BÁLINT 1976 .33.), a záhonyi és mátészalkai síjívégek (bár ezek Bóna szerint az avar uralom alól felszabaduló szláv nemzetségek tulajdonai lehetnek (BÓNA 1986/a. 82.), illetve a IX. sz. első évtizedeire keltezhető karéjos síjívégek (MADÁRAS 1991/a. 26. és SZALONTAI 1991.).

⁵¹ Temetők: Hortobágy-Árkus (BÓNA 1987.334., BÁLINT 1991.99.), Dunacséb (Čelarevo-YU BUNARDŽIĆ 1985.), Feketics (Feketič - YU), Ómoravica (Stara Moravica - YU) – Ricz Péter szóbeli közlése, Jánoshida (ERDÉLYI 1958.), Visznek (TÖRÖK 1975., TÖRÖK 1982.), Szentés-Nagyhegy, Szentés-Felsőcsordajárás, Kisköre (GARAM 1979.). Telepnyomok: Eperjes (BÁLINT 1991/a. 73.), Hajdú-bihari telepek (MESTERHÁZY 1980.12.), a Körösmenti részek (SZÓKE 1980.) stb. Természetesen a felsorolásnál nem törekedtünk a teljességre, hiszen a IX. századiként szóba jöhető alföldi lelőhelyek katasztere egy külön dolgot érdemelne.

Vagy: 2. Olyan honfoglaló magyar halottról van szó, akit bizonyíthatóan avar rítus szerint temettek el, vagyis a temetéskor az avar közösség tagjai olyan nagy számban éltek, hogy a korábbi temetkezési szokásaikat megőrizhették. Ez viszont a – temetőink esetében két népesség együttélését bizonyítja. Ez utóbbi megállapításnál szeretnénk hangsúlyozni, hogy nem arról a jelenségről van szó, ami más késő avar temetőkben megfigyelhető, hogy ti. a temető rendjébe látszólag jól illeszkedő, szuperpozíció nélküli, honfoglalás kori sírok kerültek az avar sírok közé/mellé, hiszen ezekben az esetekben igen nehezen lehetne bizonyítani a temető egyidejű, közös használatát. A kákai temetőnél éppen a rítus és a tárgyak keveredése (még ha az rendkívül kismértékű is) engedi meg a két népesség együttélésére vonatkozó következtetések levonását.

Történelmi szempontból ez arra enged következtetni, hogy a magyar honfoglalás után az itt élő avar közösség keveredett a honfoglalókkal, akik talán a vezetés és az ellenőrzés feladatát láthatták el a közösség életében.

A fentebb vázolt kép hogyan módosítja a temető használatára vonatkozó, korábban megfogalmazott időrendet?

Mint arról már korábban szó volt, az avar sírok a IX. század közepére keltezhetőek. A honfoglalók itteni megjelenésének megvannak az időbeli határai. A legkorábbi magyar megjelenéssel a Kárpát-medencében a 860-as évektől számolhatunk (GYÖRFFY 1987.587.). Figyelembe véve, hogy milyen kevés első generációs honfoglaló magyar sírt ismerünk, valószínűbbnek tarthatjuk a honfoglalás utáni feltűnésüket a Káka környéki részeken. A felső határt az aranyozott ezüst rozetta használata jelenti. Mint arról már volt szó, ezek előfordulása kb. a X. század közepéig követhető.

Mindezek alapján a temető használatának kezdete a IX. század közepére, második felére tehető, míg a legutolsó sírok a X. század első negyedében kerültek a földre.

Összefoglalva: A Szarvas-Kákapusztá-Kettőshalomon feltárt temető 49 sírjában annak a közösségnek a halottai feküdtek, akik a IX. századnak abban az időszakában éltek, amikor nemcsak a korábbi avar ötvöshagyományok szűntek meg, hanem kihalt az az utolsó generáció is, amely e hagyomány utolsó termékeit viselhette. Az elszegényedett, de a hagyományait őrző közösség életének a vége a magyar honfoglalást követő egy-két évtizedre tehető. A két népesség közti kapcsolat csak a jelen temető esetében igazolható és nincs szó az avarság tömeges jelenlétéről a honfoglalás ideje alatt, bár a kákapusztai temető példája joggal veti fel annak igényét és lehetőségét, hogy a közeljövőben bővül azoknak a lelőhelyeknek a száma, amelyek esetében joggal gondolhatunk arra, hogy az avar népesség megélte a honfoglalást akár a Dunántúlon (pl. Vörs⁵²), akár pedig az Alföldön⁵³.

⁵² Bár sem a feltárás, sem a feldolgozás nem fejeződött még be, vannak olyan elemek, amelyek a két népesség együttélését valószínűsítik (KÖLTŐ-SZENTPÉTERY 1988.).

⁵³ Itt szeretném megköszönni Kürti Bélának és Lőrinczy Gábornak, hogy véleményükkel és hasznos tanácsaikkal segítettek a dolgozat elkészítésében.

Irodalom

- BÁLINT 1971.* = Bálint, Cs.: X. századi temető a szabadkigyósi-pálligeti táblában. (Tenth century cemetery in the Pál liget plot of Szabadkigyós.) *BMMK* 1.1971.49-88.
- BÁLINT 1974.* = Bálint Csanád hozzászólása a Balassa Iván: Mivel járulhat hozzá a néprajztudomány a honfoglaló magyarság életmódjának kutatásához c. előadásához. *Ethn.* 85.1974.601-2.
- BÁLINT 1976.* = Bálint, Cs.: A Dél-Alföld a IX-X. században. A honfoglalás előestéje. *Tiszatáj* 30.1976.10.29-35.
- BÁLINT 1991.* = Bálint, Cs.: Südungarn im 10. Jahrhundert. Budapest, Akadémia Kiadó 1991.
- BÁLINT 1991 /a.* = Bálint, Cs.: Spätawarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád). *VAH* 1991.
- BANNER 1927/a.* = Banner, J.: Népvándorláskori sírok Nagykomáromon. (Gräber aus der Völkerwanderungszeit bei Nagykomárom (Reasultate).) *Dolg* 3.1927. 141-159.
- BANNER 1927/b.* = Banner, J.: A magyarországi zsugorított temetkezések. (Die in Ungarn gefundenen Hockergräber.) *Dolg* 3.1927.1-122.
- BÁRDOS 1978.* = Bárdos, E.: Avar temető Kaposvár határában. (Rescue excavation on the findspot Nr. 33 of Kaposvár.) *SMMK* 3.1978.13-65.
- BÓNA 1964.* = Bóna, I.: A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon I-II-III. *SSz.* 1964/2.3.4. XVIII.127-141., 218-234, 319-329.
- BÓNA 1965.* = Bóna, I.: „Cundpald fecit”. A Petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon. *SSZ* 19.1965/1. 32-42.
- BÓNA 1968.* = Bóna, I.: Opponensi vélemény Cs. Sós Ágnes: „A Dunántúl IX. századi szláv népessége” c. kandidátusi értekezéséről. *ÁÉ* 95.1968.115-120.
- BÓNA 1971.* = Bóna, I.: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945-1969). *ActaAH* 23.1971.265-336.
- BÓNA 1986/a.* = Bóna, I.: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Magyarország Műemléki Topográfiája X. Budapest 1986.15-91.
- BÓNA 1986/b.* = Bóna, I.: Egy napkeleti nép Európában: az avarok. In: *Az avarok kincsei*, Budapest 1986.7-18.
- BÓNA 1987.* = Bóna, I.: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története I/1. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk.: Székely Gy. - Bartha A. Budapest 1987. 265-373.
- BUNARDZIČ 1985.* = Bunardžič, R.: Čelarevo. Risultati delle ricerche nelle necropoli dell'alto medioevo. Roma 1985.

- ČILINSKA 1966.* = Čilinska, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. (Slovansko-avarské pohrebisko v Nových Zámkoch.). Bratislava 1966.
- DIENES 1956.* = Dienes, I.: A bordányi (Csongrád megye) honfoglaló magyar asszony lószerszáma. (Das Pferdegeschirr des Frauengrabes von Bordány (Kom. Csongrád) aus der Landnahmenzeit.) *MFMÉ* 1956.36-54.
- DIENES 1960.* = Dienes, I.: Honfoglaló magyarok sírjai Nagykőrösön. (Могилы венгров-завоевателей родины в Надькёрёше. Gräber Landnehmender Ungarn in Nagykőrös.) *AE* 87. 1960.177-187.
- DIENES 1963.* = Dienes, I.: Honfoglalóink halottas szokásainak egyik ugorkori eleméről. (Об одном элементе погребального обряда угорской эпохи у венгров-завоевателей родины. Über ein aus der Ungarischen Zeit stammendes Element der Bestattungssitten der Landnehmenden Ungarn.) *AE* 90.1963.108-112.
- DINNYÉS 1975.* = Dinnyés, I.: Az S alakú koporsókapcsok használatáról. (Von Gebrauch der S förmigen Sargklammern.) *StudCom* 3.1975.61-74.
- DIÓSZEGI 1974.* = Diószegi, V.: A tótkomlósiak hitvilága. (Ludové poverý v Slovenskom Komlósi. Die Glaubenswelt der Tótkomlós.) *BMMK* 3.1974.63-116.
- ERDÉLYI 1958.* = Erdélyi, I.: A jánoshidai avar temető. (Das avarenzeitliche Gräberfeld von Jánoshida.) *RF* II.1.1958.
- ERDÉLYI 1975.* = Erdélyi, I.: Avarkori sarlók a Kárpát-medencében. *Ethn.* 86.1975.153-163.
- FETTICH 1931.* = Fettich, N.: Adatok a honfoglaláskor archeológiájához. *AE* 59.1931.48-112.
- FETTICH 1937.* = Fettich, N.: A honfoglaló magyarság fémművészete. (Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn.) *AH* 21.1937.
- GARAM 1972.* = Garam, É.: Avar temetők Andocson. (Avar Cemeteries at Andocs.) *FA.* 23.1972.129-182.
- GARAM 1975.* = Garam, É.: The Szebény Cemetery I-III. In: É.Garam-I.Kovrig-J.Gy.Szabó-Gy.Török: Avar finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the avar period (567-829) in Hungary 1. Budapest 1975. 49-120.
- GARAM 1979.* = Garam, É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. *FontesAH* Budapest 1979.
- GYÖRFFY 1987.* = Györffy, Gy.: Honfoglalás és megtelepedés. In: Magyarország története. I/1. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk.: Székely Gy. - Bartha A. Budapest 1987.577-650.
- HAMPEL 1905.* = Hampel, J.: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I-III. Braunschweig 1905.
- HORVÁTH 1935.* = Horváth, T.: Az üllői és kiskőrösi avar temető. (Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös.) *AH* 19.1935.
- KISS 1977.* = Kiss, A.: Avar Cemeteries in Country Baranya. Cemeteries of the avar period (567-829) in Hungary 2. Budapest 1977.

- KISS 1983.* = Kiss, A.: Baranya megye X-XI. századi sírleletei. (Grabfunde aus dem 10-11. Jahrhundert im Komitat Baranya (Ungarn).) Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1. Budapest 1983.
- KISS 1986.* = Kiss, A.: Szabó János Győző (1929-1986). *AE* 113. 1986. 263-264.
- KISS 1990.* = Kiss, G.: Koporsóhasználat a vasasszonyfai avar temetőben. *VSZ* 44.1990.409-428.
- KOREK 1943.* = Korek, J.: A szentes-kajáni avar temető. (Das avarische Gräberfeld zu Szentes-Kaján.) *Dolg* 19.1943.1-129.
- KÖLTŐ-SZENTPÉTERI 1988.* = Költő, L. - Szentpéteri, J.: A vörs-papkerteri IX-XI. századi temető. In: Konferencia a Kis-Balaton régészeti kutatásáról. Kaposvár 1988.12-13.
- KOVRIG 1963.* = Kovrig, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *AH* 40. Budapest 1963.
- KOVRIG 1975.* = Kovrig, I.: The Dévaványa Cemetery; In: É. Garam - I. Kovrig - J. Gy. Szabó - Gy. Török: Avar finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the avar period (567-829) in Hungary 1. Budapest 1975. 121-155.
- KRISTÓ 1983.* = Kristó, Gy.: Az alföldi bolgár uralom kérdéséhez a IX. században. *Acta Universitas Szegediensis* 14. 1983.27-37.
- KÜRTI 1980.* = Kürti, B.: Honfoglaláskori magyar temető Szeged-Algyő határában. (Előzetes beszámoló.) (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő.) *MFME* 1978/79-1. (1980) 323-347.
- KÜRTI 1983.* = Kürti, B.: A korszak tárgyi hagyatéka. IX. század. In: Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged 1983. 215-218.
- LÁSZLÓ 1941.* = László, Gy.: Adatok az avarság néprajzához. Az avarok képviselése. (Contributi all' etnografia degli Avari.) *AE* 68.1941.175-204.
- LÁSZLÓ 1942.* = László, Gy.: Budapest a népvándorlás korában. In: Budapest története. I.2. Szerk: Szendy K. Budapest 1942.
- LÁSZLÓ 1943.* = László, Gy.: A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. *AH* 27.1943.
- LIPTÁK-MARCSIK 1970.* = Lipták, P. - Marcsik, A.: Skelttreste von Szarvas-Kákapusztá-Kettőshalom. Zur Frage der awaren- altungarischen Verbindungen. *MFME* 1970-1. 45-57.
- LŐRINCZY 1985.* = Lőrinczy, G.: Szegvár-Szölökajla X. századi temetője. (Das Gräberfeld von Szegvár-Szölökajla aus dem 10. Jh.) *CommArchHung* 1985. 141-162.
- LŐRINCZY 1991.* = Lőrinczy, G.: A Szegvár-oromdülői kora-avarkori temető 1. sírja. (Das Grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdülő. Погребение 1 раннеаварского могильника Сегвар-Оромдюлө.) *MFME* 1984/85-2. (1991) 127-154.
- MADARAS 1990.* = Madaras, L.: Előzetes jelentés a Jászapáti-Nagyszállás úti avar temető feltárásáról (Az avar kori csontveretes tegeztek társadalomtörténeti je-

- lentősége). (Vorhergehender Bericht über die Freilegung des Awarzeitlichen Gräberfeldes von Jászapáti-Nagyszállás út) *SzMMÉ* 7.1990. 167-206.
- MADARAS 1991.** = Madaras, L.: A Szentek-kajáni temető és néprajzi vonatkozásai. *Folklor és Etnográfia* 57. Debrecen 1991.
- MADARAS 1991/a.** = Madaras, L.: IX. századi leletek az Alföldön (Módszertani megjegyzések az alföldi IX. századi avar leletek elkülönítéséhez). In: Történelem, régészet, néprajz. Tanulmányok Farkas József tiszteletére. *Ethn.* 1. Debrecen 1991. 19-26.
- MESTERHÁZY 1977.** = Mesterházy, K.: A Tiszántúl IX-X. századi bolgár emlékei. (Bulgarische Denkmäler der Theissgegend aus dem 9-10. Jahrhundert.) *FA* 28.1977. 157-170.
- MESTERHÁZY 1980.** = Mesterházy, K.: Nemzeti szervezete és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Budapest, Akadémiai Kiadó 1980.
- MESTERHÁZY 1990.** = Mesterházy, K.: Temetkezési rend az ártándi 10-11. századi temetőben. (Bestattungsordnung im Gräberfeld von Ártánd aus dem 10-11. Jahrhundert. Погребальный порядок в могильнике X-XI вв. из Артанда.) *АЭ* 117.1990. 50-57.
- MOÓR 1970.** = Moór, E.: Az Árpád-monarchia kialakulásának kérdéséhez. *Sz* 104.1970.350-382.
- MRT 8** = Békés megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás. *Magyarország régészeti topográfiája*. Budapest 1989.
- MÜLLER 1982.** = Müller, R.: A mezőgazdasági vaseszközleletek fejlődése Magyarországon a késővaszkortól a törökkor végéig I-II. (Die Entwicklung der eisernen Agrargeräte in Ungarn von der Späteisenzeit bis zum Ende der Türkenherrschaft.) *ZGy* 19.1982.
- NAGY 1967.** = Nagy, Á.: Régészeti adatok az Alföld IX. századi történetéhez. *KLTE BTK Diákköri Füzetek*. II.1. Debrecen 1967. 73-95.
- NEPPER 1982.** = M. Nepper, I.: A Kaba-bitózugi avar temető. (Das awarische Gräberfeld von Kaba-Bitózug.) *CommArchHung* 1982.93-122.
- PÁRDUCZ 1956.** = Párducz, M.: Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. und III. Jahrhundert. (Материалы к истории сарматов в Венгрии в II-III вв. н.э.) *ActaAH* 7.1956.139-182.
- PÁRDUCZ 1959.** = Párducz, M.: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *ActaAH* 11.1959.309-398.
- PÓSTA 1896.** = Pósta, B.: A történelmi magyar pogánykori leletek. *АЭ* 16.1896.30-39.
- RÉVÉSZ 1989.** = Révész, L.: Előzetes jelentés a karosi honfoglaláskori temető ásátásáról (1986-87). (Предварительный отчет о раскопках могильника эпохи обретения Венгрии родины в Кароше, проведенных в 1986-1987 годах. Preliminary report on the excavations of the Karos cemetery from the period of the Hungarian Conquest. (1986-1987)) *АЭ* 116.1989.22-51.

- RHÉ 1924.* = Rhé., Gy.: Veszprém megyei avar emlékek. Közlemények a Veszprém vármegye múltjából. Veszprém 1924. 5-26.
- SOMOGYI 1982.* = Somogyi, P.: A Kárpát-medencei sarlós temetkezési szokás eredete. (Происхождение обряда захоронения с серпом в Карпатской котловине. Ursprung des Bestattungsbrauches mit Sichel im Karpatenbecken.) *AÉ* 109.1982. 191-201.
- STANOJEV 1989.* = Stanojev, N.: Nekropolen aus dem 10-15. Jh. in der Vojvodina. Archäologische Gesellschaft der Vojvodina. Noi Sad 1989.
- SUPKA 1909.* = Supka, G.: Honfoglaláskori leletről Mezőtúron. *AÉ* 43.1909.263-267.
- SZABÓ 1964.* = Szabó, J.Gy.: Honfoglaláskori sírok Eger-Répástetőn. (Gräber aus der Landnahmezeit in Eger-Répástető.) *EMÉ* 2.1964.105-139.
- SZABÓ 1964/65.* = Szabó, J.Gy.: Das Weiterleben des Spätawarentums auf dem Alföld im X. Jahrhundert. *MFME* 1964/65-2. (1966) 61-71.
- SZABÓ 1966.* = Szabó, J.Gy.: Az egri múzeum avarkori emlékanyaga II. Sírleletek Dormánd-Hanyipusztáról. (Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger II. Gräberfunde aus Dormánd-Hanyipuszt.) *EMÉ* 4.1966.29-69.
- SZABÓ 1976.* = Szabó, J.Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. III. A temető leírása és rendellenes temetkezéseinek párhuzamai. (Eine Siedlung und deren Friedhof aus der Árpádenzeit bei Sarud. III. Beschreibung des Friedhofes und Untersuchung der aussergewöhnlichen Beisetzungen. Поселение и могильник эпохи правления династии Арпадов в Шаруде. III Описание могильника. Черты его сходства с известными в Венгрии погребениями с необычными трупоположениями.) *EMÉ* 14.1976.17-89.
- SZABÓ 1980.* = Szabó, J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája, a temető jellege. (Árpádenzeitliche Siedlung und ihre Friedhof in der Gemarkung von Sarud. IV. Absolute und Relative Chronologie des Friedhofes, Charakters des Friedhofes.) *EMÉ* 16/17. 1978/79. (1980) 45-136.
- SZÁDECZKY 1983.* = Szádeczky-Kardoss, S.: A Kárpát-medence IX. századi történetének néhány forrásáról. *Szegedi Bölcsészmuhely'82.* Szeged 1983. 191-211.
- SZALONTAI 1991.* = Szalontai, Cs.: Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez. (A késő avar karéjos övveretek.) (Bemerkungen zur Geschichte des Alföld im 9. Jahrhundert. (Spätawarenzeitliche Schuppenförmige Gürtelbeschläge.) Заметки по истории Венгерской низменности в 9 веке.) *MFME* 1984/85-2. (1991) 463-482.
- SZÉLL 1941.* = Széll, M.: X. századi temetők Szentés környékén. *FA* III-IV. 1941. 231-255.
- SZŐKE 1941.* = Szőke, B.: Honfoglaláskori sírok Naszvadon. (Gräber der ungarischen Landnahmezeit in Naszvad.) *FA* 3-4.1941.214-224.
- SZŐKE 1953.* = Szőke, B.: rec. Jan Eisner: Devinska Nová Ves. Slovenské pohřebišťe. (Bratislava 1952.) *AÉ* 80.1953.166-170.

- SZŐKE 1956.* = Szőke, B.: Spuren des Heidentums in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns. *StSl* 2.1956.119-155.
- SZŐKE 1979.* = Szőke, B.M.: Zur Problematik des Bestattungsritus mit verstümmelten Rinderschädel des Typs von Sopronkőhida. *ActaAH* 31. 1979.51-103.
- SZŐKE 1979/a.* = Szőke, B.M.: A Kárpát-medence a magyar honfoglalás előestéjén. *Valóság* 22.1979/12.1-12.
- SZŐKE 1980.* = Szőke, B.M.: Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn. *ActaAH* 32.1980.181-203.
- SZŐKE 1982.* = Szőke, B.M.: Ein charakteristischer Gebrauchsgegenstand des Ostfränkischen Grenzgebietes: das Eisenmesser mit Knochengriff. *ActaAH* 34.1982. 23-39.
- SZŐKE 1986.* = Szőke, B.M.: Kora-középkori tanulmányok I. (A Kárpát-medence 9-10. századi régészeti kutatásának vázlata és fő kérdései.) (Frühmittelalterlicher Studien I. Grundriss und Hauptfragen der archäologischen Forschung des Karpatenbeckens im 9-10. Jahrhundert.) *ZGy* 25.1986.21-36.
- SZŐKE 1987.* = Szőke, B.M.: Kora-középkori tanulmányok II. (A Kárpát-medence 9-10. századi régészeti kutatásának vázlata és fő kérdései.) (Frühmittelalterlicher Studien II. Grundriss und Hauptfragen der archäologischen Forschung des Karpatenbeckens im 9-10. Jahrhundert.) *ZGy* 26.1987.47-64.
- SZŐKE-VÁNDOR 1987.* = Szőke, B.M. - Vándor, L.: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. *FontesAH* 1987.
- TETTAMANTI 1975.* = Tettamanti, S.: Temetkezési szokások a X-XI. században a Kárpát-medencében. (Begräbnissitten im 10-11. Jh. im Karpatenbecken.) *StudCom* 3.1975.79-123.
- TOMKA 1969.* = Tomka, P.: A Sopron-présháztelepi IX. századi temető. (Der Friedhof von Sopron-Présháztelep aus dem 9. Jahrhundert. Кладбище IX века Шопрон-поселок Прешхаз.) *Arrabona* 11.1969.59-91.
- TOMKA 1971.* = Tomka, P.: Le problème de la survivance des Avars dans la littérature archéologique hongroise. *AOr* 24.1971.217-252.
- TOMKA 1972.* = Tomka, P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz (Kés a sírban). (Beitrag zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarenzeit. (Messer im Grab.) Данные к погребальным обычаям населения Кишалфёлда в аварский период 1. (Нож в могиле.)) *Arrabona* 14.1972.27-75.
- TOMKA 1975.* = Tomka, P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz II. (Tájéolás). (Beitrag zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarenzeit. (Orientierung.)) *Arrabona* 17.1975.5-90.
- TOMKA 1977/78.* = Tomka, P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz III. Koporsóhasználat a tápi temetőben. (Angaben zum Bestattungsbrauch der Bevölkerung vom Kisalföld in der Awarenzeit. III.) *Arrabona* 19/20. 1977/78. 17-108.
- TOČIK 1968.* = Točík, A.: Slawisch-Awarisches Gräberfeld in Holiare. *Archeologica Slovaca Catalogi* I. Bratislava 1968.

- TÖRÖK 1971.** = Török, Gy.: Avar kori sírok Pécelen. (Awarenzeitliche Gräber in Pécel.) *FA* 22. 1971.85-96.
- TÖRÖK 1973.** = Török, Gy.: Sopronkőhida IX. századi temetője. (The cemetery of Sopronkőhida in the 9th century.) *FontesAH* 1973.
- TÖRÖK 1975.** = Török, Gy.: The Kiskőrös Pohibuj-Mackó-dűlő Cemetery. The Kiskőrös Cebe-pusztá Cemetery. The Kiskőrös Szúcsi-dűlő Cemetery. The Visznek Cemetery. In: É. Garam - I. Kovrig - J.Gy. Szabó - Gy.Török: Avar finds in the Hungaria National Museum. Cemeteries of the avar period (567-829) in Hungary 1. Budapest 1975.283-345.
- TÖRÖK 1982.** = Török, Gy.: Awar- und landnahmenzeitliches Gräberfeld in Visznek (Komitat Heves). *AFD Beiheft 17. Beiträge zur Ur-und Frühgeschichte* II. Berlin 1982. 41-56.
- TÖRÖK 1984.** = Török, Gy.: Avar kori temető Csengelén. (Szeged-Csengele, Feketealom.) (Awarzeitliches Gräberfeld in Csengele. (Szeged-Csengele, Feketealom.)) *MFME* 1980/81-1. (1984) 43-62.
- H. VADAY-SZÓKE 1983.** = H. Vaday, A. - Szóke, B.M.: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókeresztén. (Sarmatischen Gräberfeld und gepidische Grab in Endrőd-Szujókereszt.) *CommArchHung* 1983.79-132.
- VÉKONY 1984.** = Vékony, G.: Az avaroktól a honfoglalásig. A IX. század régészeti kutatásának lehetőségei Vas megyében. *Életünk* 1984/1.65-74.
- WICKER 1990.** = Wicker, E.: Koporsók a csólyospálosi avar kori temetőben. (Särge im awarenzeitlichen Gräberfeld in Csólyospálos.) *Cumania* 12.1990.9-69.

Заметки по истории Венгерской низменности в IX веке. II

(Аварский могильник Сарваш-Какапуста-Кеттёшхалом)

Янош Дёзё Сабо, скончавшийся в 1986 году, в пятидесятых и шестидесятых годах проводил раскопки на памятнике Какапуста-Кеттёшхалом в окрестностях города Сарваш. В ходе раскопок были найдены 49 погребений и несколько сарматских ям. К сожалению болезнь, а затем смерть не дали исследователю опубликовать материал. Он собирался сделать это в сарвашском томе Археологической топографии Венгрии. Эта работа была проделана Б.М. Сёке и Я.Маккаи. Ранее, на конференции по эпохе переселения народов, устроенной в 1964 г. в Сегеде, Я.Д.Сабо сделал сообщение о могильнике и высказал свое мнение в связи с аварским населением, дожившим до прихода венгров-обретателей родины.

Поскольку Я.Д.Сабо остановился лишь на отдельных деталях могильника, а ограниченная форма Археологической топографии Венгрии не способствовала подробному анализу памятника, в этой работе я попытался заполнить эти пробелы.

Могильник имеет много особенностей, но я выделяю две характерные черты. Во-первых, из 49 открытых погребений два принадлежали венграм-обретателям родины. Эти два захоронения вписывались в порядок могильника. Во-вторых, одинаково бедный инвентарь погребений (большую часть материала представляют простые железные пряжки и ножи) причисляют могильник к той группе памятников, в которых хорошо выделяется аварское население, обедневшее к IX веку. Наряду с этими двумя факторами другие аргументы также говорят о возможности датировать могильник IX веком. Возникает также возможность непосредственной связи между аварским и венгерским населением.

Чаба САЛОНТАИ

Anmerkungen zur Geschichte der Tiefebene im 9. Jahrhundert II.

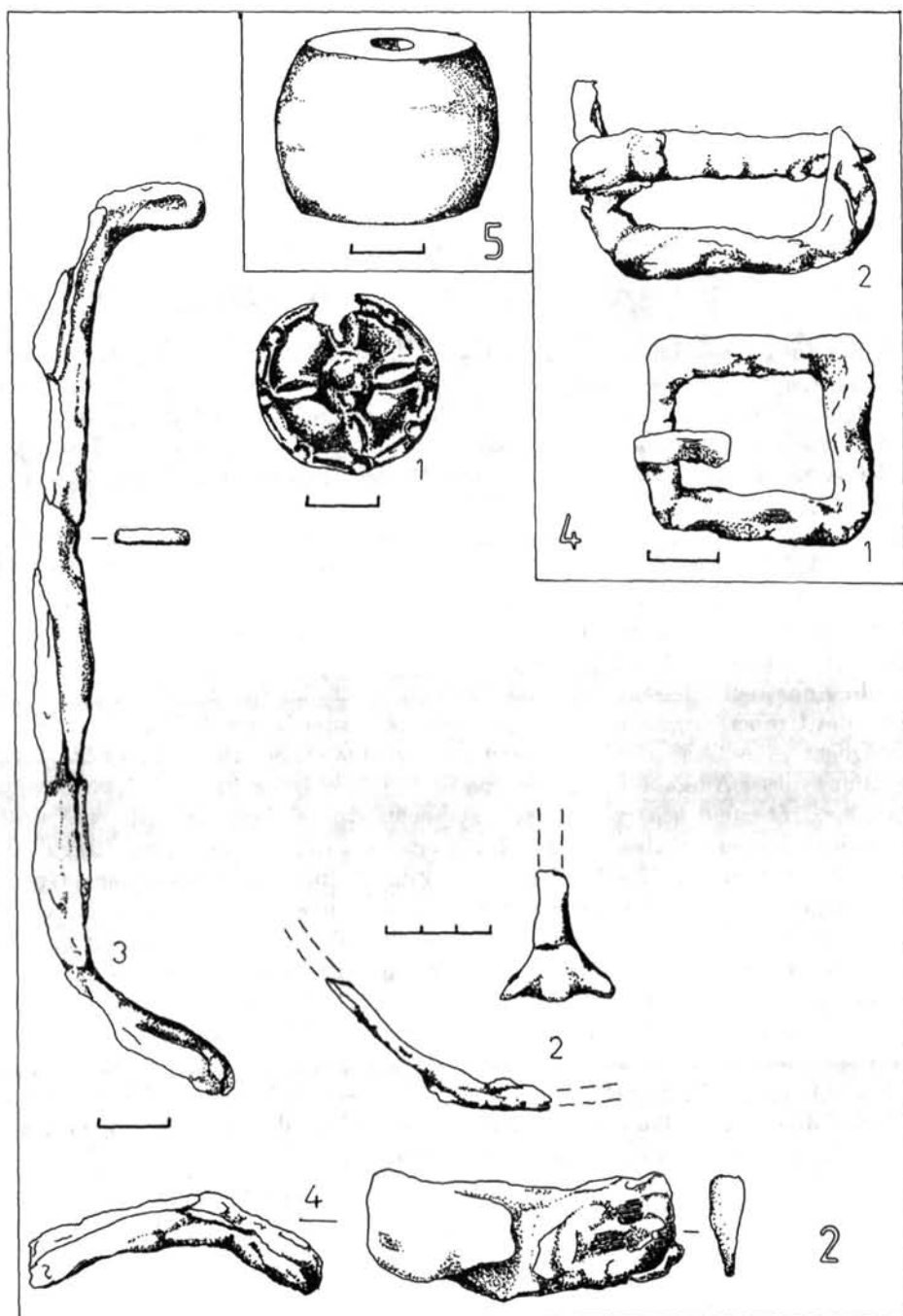
(Das awarische Gräberfeld von Szarvas-Kákapusztá Kettőshalom)

Der im Jahre 1986 verstorbene Győző János Szabó führte in den 50er und 60er Jahren Ausgrabungen an dem Kákapusztá-Kettőshalom benannten Fundort am Rande von Szarvas durch. Im Zuge der Grabungen erschloß er 49 Gräber und einige sarmatische Gruben. Seine Krankheit und sein darauffolgender Tod ließen es leider nicht mehr zu, daß er – seinen Plänen entsprechend – das Grabungsmaterial in dem in Vorbereitung befindlichen Band über Szarvas der Ungarischen Archäologischen Gesellschaft veröffentlichte. Diese Arbeit beendeten an seiner Stelle B.M. Szóke und J. Makkay. Gy.J. Szabó hatte anläßlich der Konferenz über die Völkerwanderungszeit im Jahre 1964 in Szeged im Rahmen eines Vortrages über das Gräberfeld berichtet, wo er auch seine Meinung im Zusammenhang mit den Fragen des Weiterlebens der Awaren darlegte.

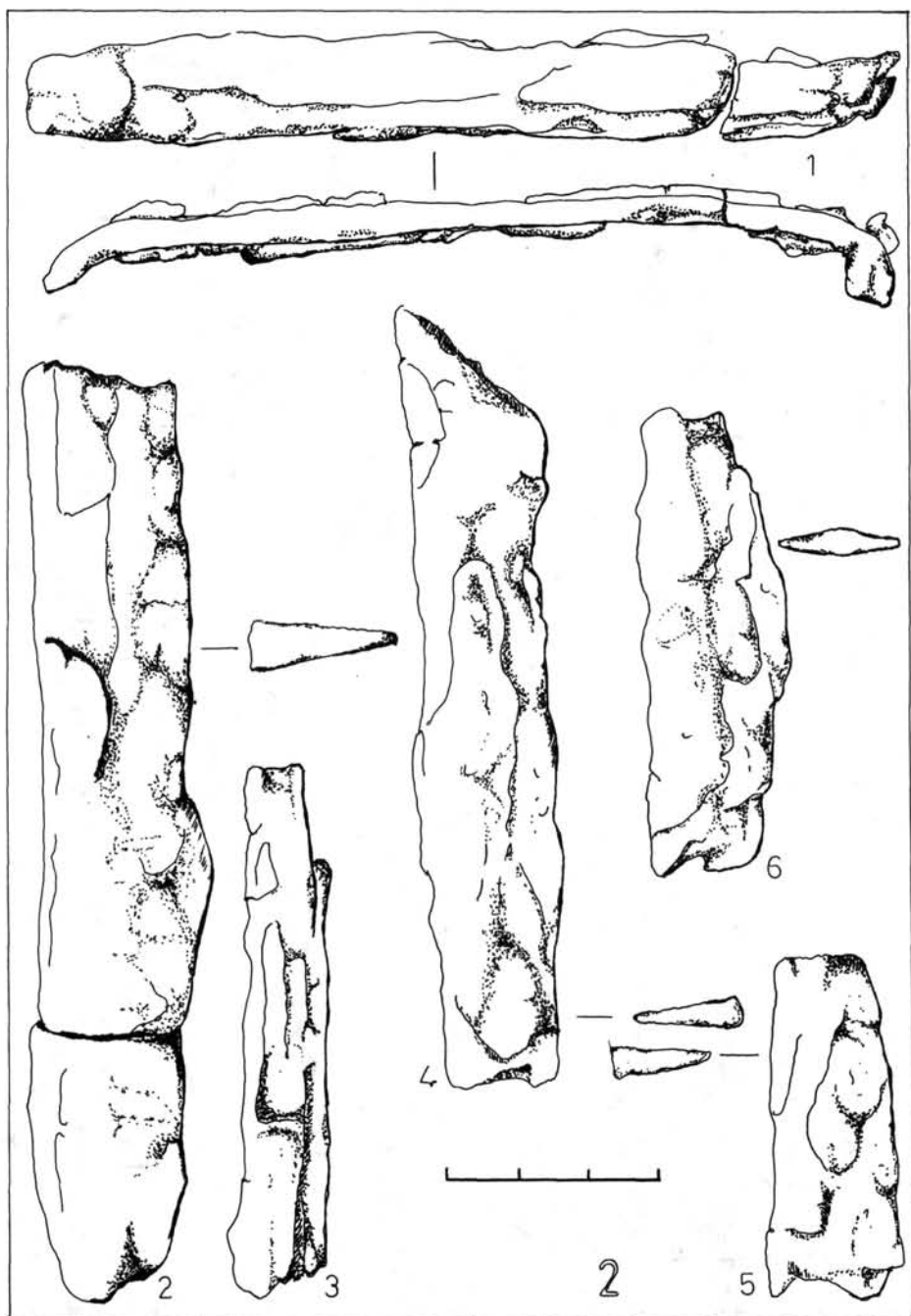
In Anbetracht dessen, daß Gy.J. Szabó nur auf einzelne Details aus dem Material des Gräberfeldes einging und es auch die Formgebundenheit der UAG nicht ermöglichte, das Gräberfeld detailliert auszuwerten, habe ich an dieser Stelle die Erfüllung dieser Aufgabe übernommen.

Das Gräberfeld weist von mehreren Gesichtspunkten Besonderheiten auf, unter denen ich zwei hervorheben möchte. Einerseits befanden sich unter den 49 erschlossenen Gräbern auch zwei – sich der Ordnung des Gräberfeldes anpassende – Gräber landnehmender Ungarn. Andererseits plaziert das einheitlich ärmliche Fundgut der awarischen Gräber (der Großteil der Funde sind einfache Eisenschnallen und Eisenmesser, nur vereinzelt kommen Bronzeschnallen und sonstiger Schmuck vor) das Gräberfeld in die Reihe jener Fundorte, in denen sich die zum 9. Jh. hin verarmende awarische Bevölkerung der Tiefebene gut erfassen läßt. Neben diesen beiden Faktoren lassen auch andere, später zu behandelnde Argumente die Schlußfolgerung zu, daß das Alter des Gräberfeldes auf das 9. Jh. verlegt werden kann. Ferner eröffnet sich die Möglichkeit, daß zwischen der awarischen und der landnehmenden Bevölkerung eine unmittelbare Beziehung bestanden hat.

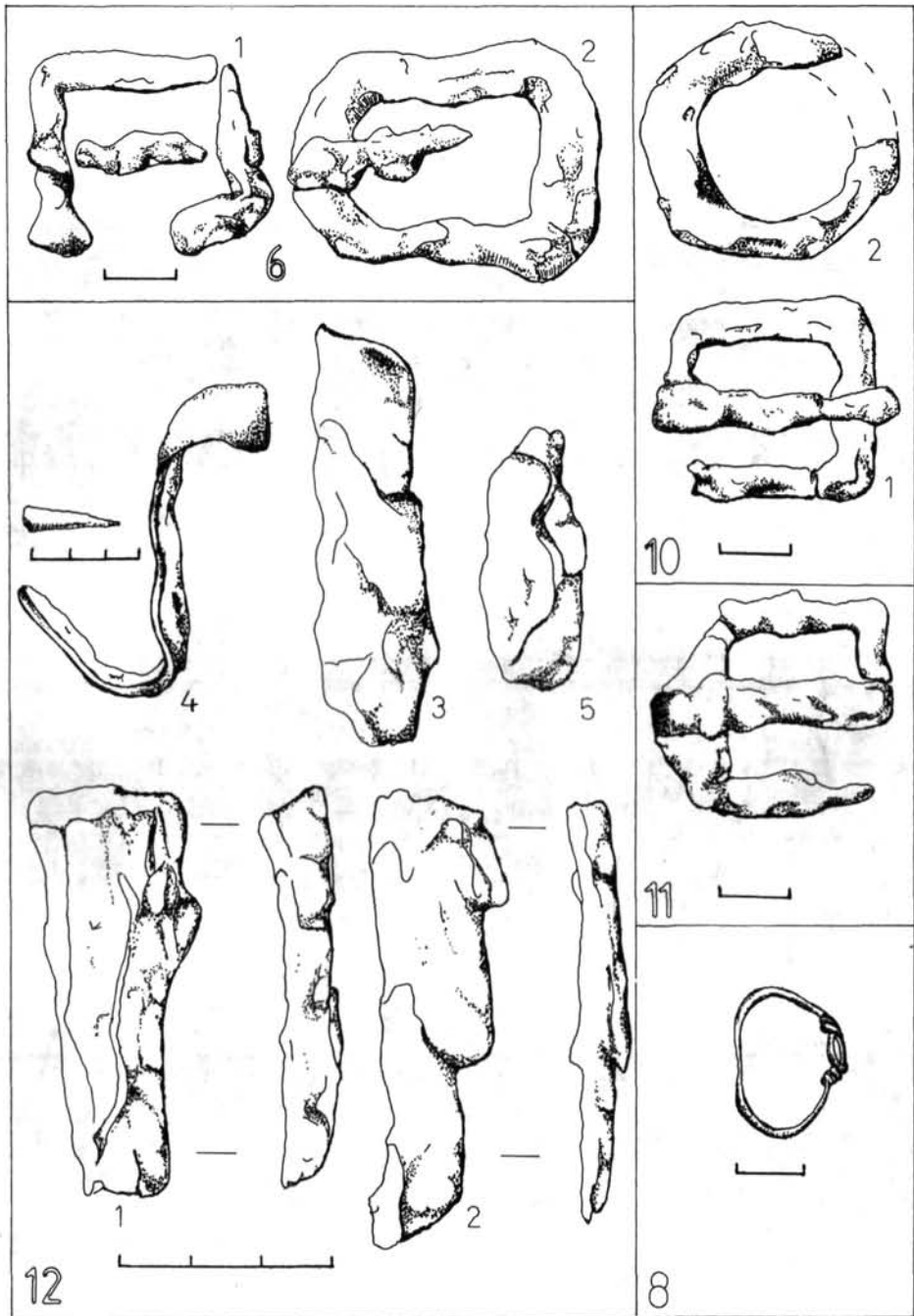
Csaba SZALONTAI
József Attila Tudományegyetem
Szeged
(Egyetem tér 2-6. H-6701)

I. tábla: Szarvas-Kákapusztá 2., 4. és 5. sír
 I. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 2., 4. und 5. Grab
 Табл. I: Сарваш-Какапуста погребения 2, 4 и 5

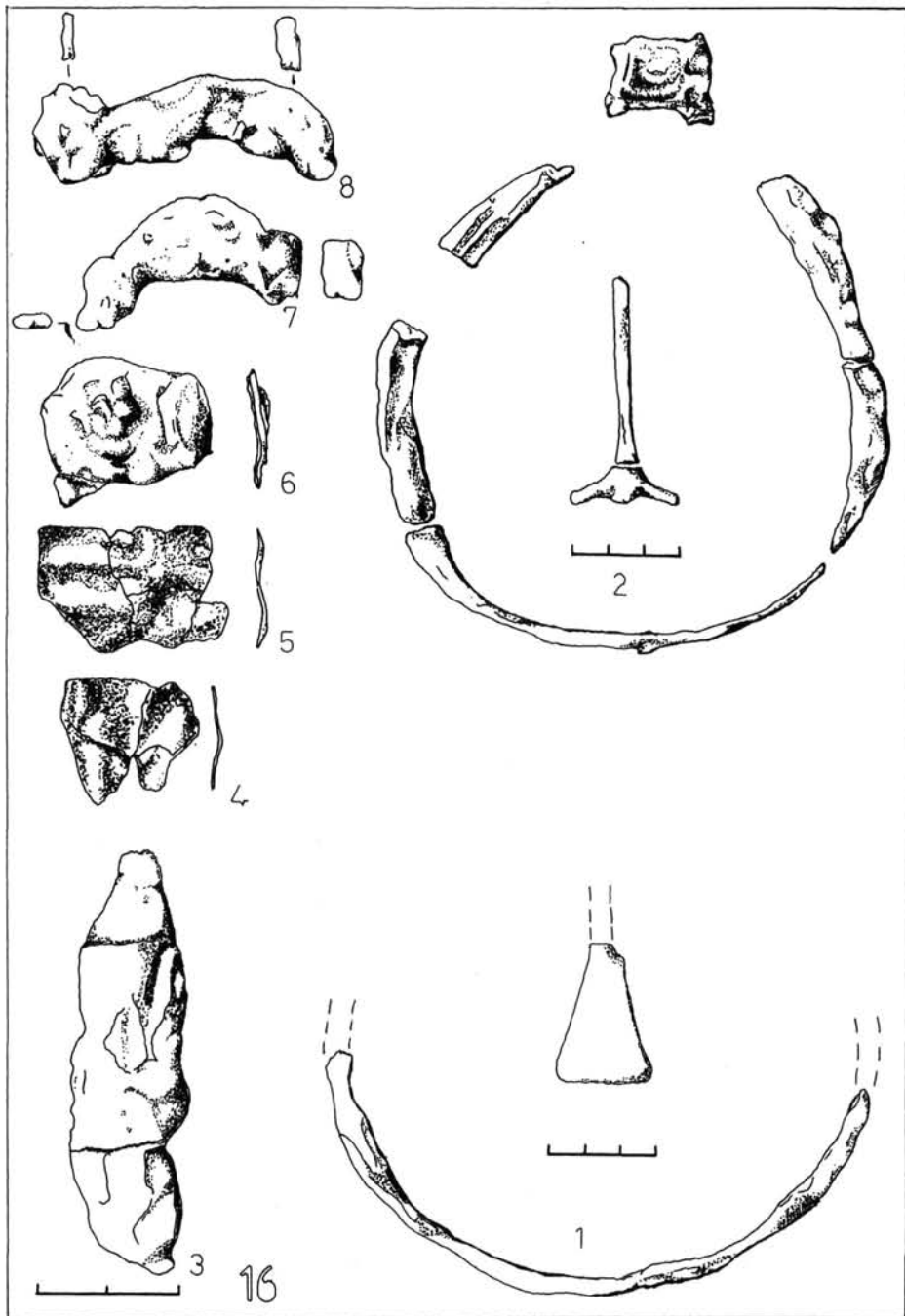
II. tábla: Szarvas-Kákapusztá 2. sír
 II. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 2. Grab
 Табл. II: Сарваш-Каканушта погребение 2

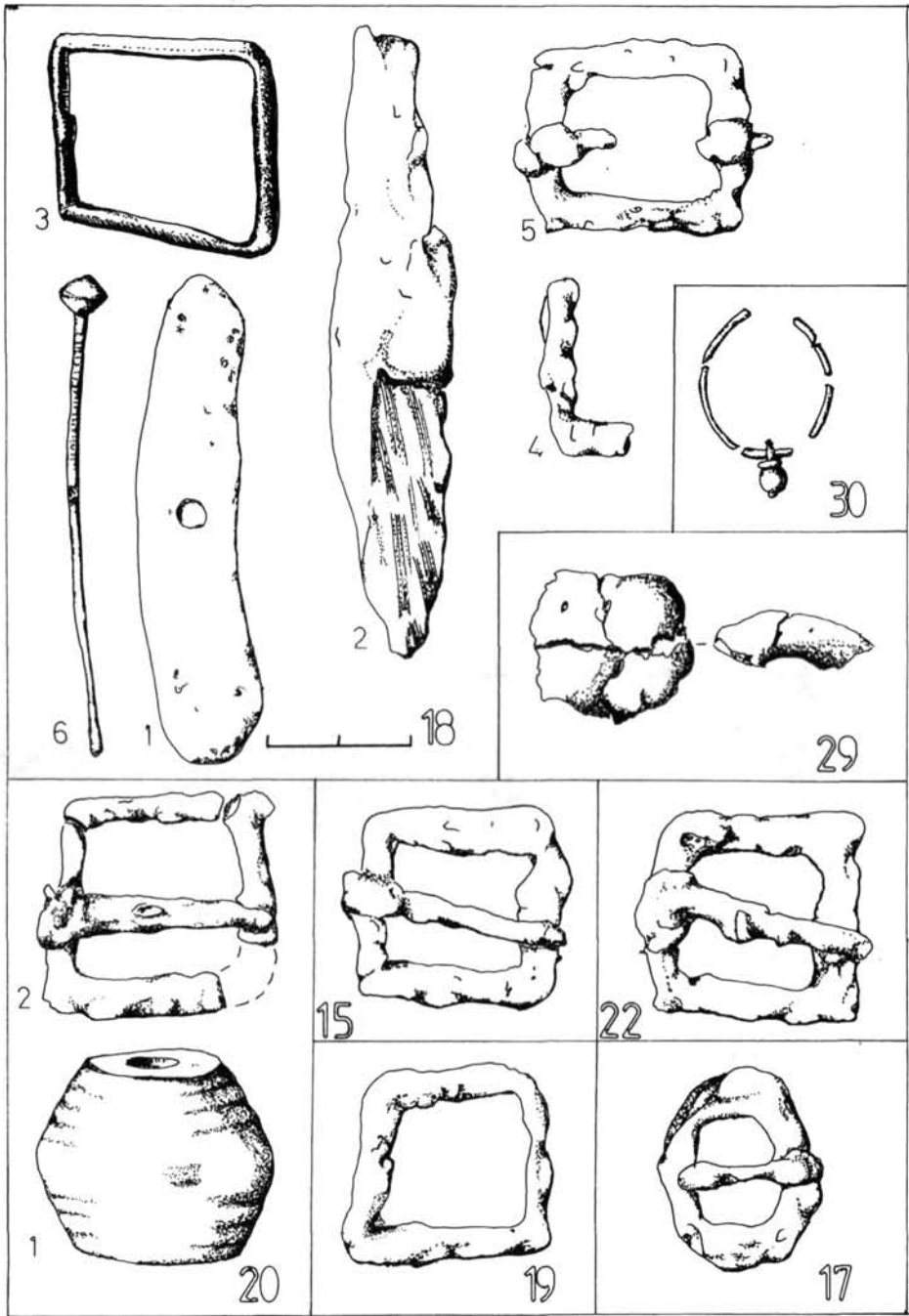
III. tábla: Szarvas-Kákapusztá 6., 8., 10., 11. és 12. sír

III. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 6., 8., 10., 11. und 12. Grab

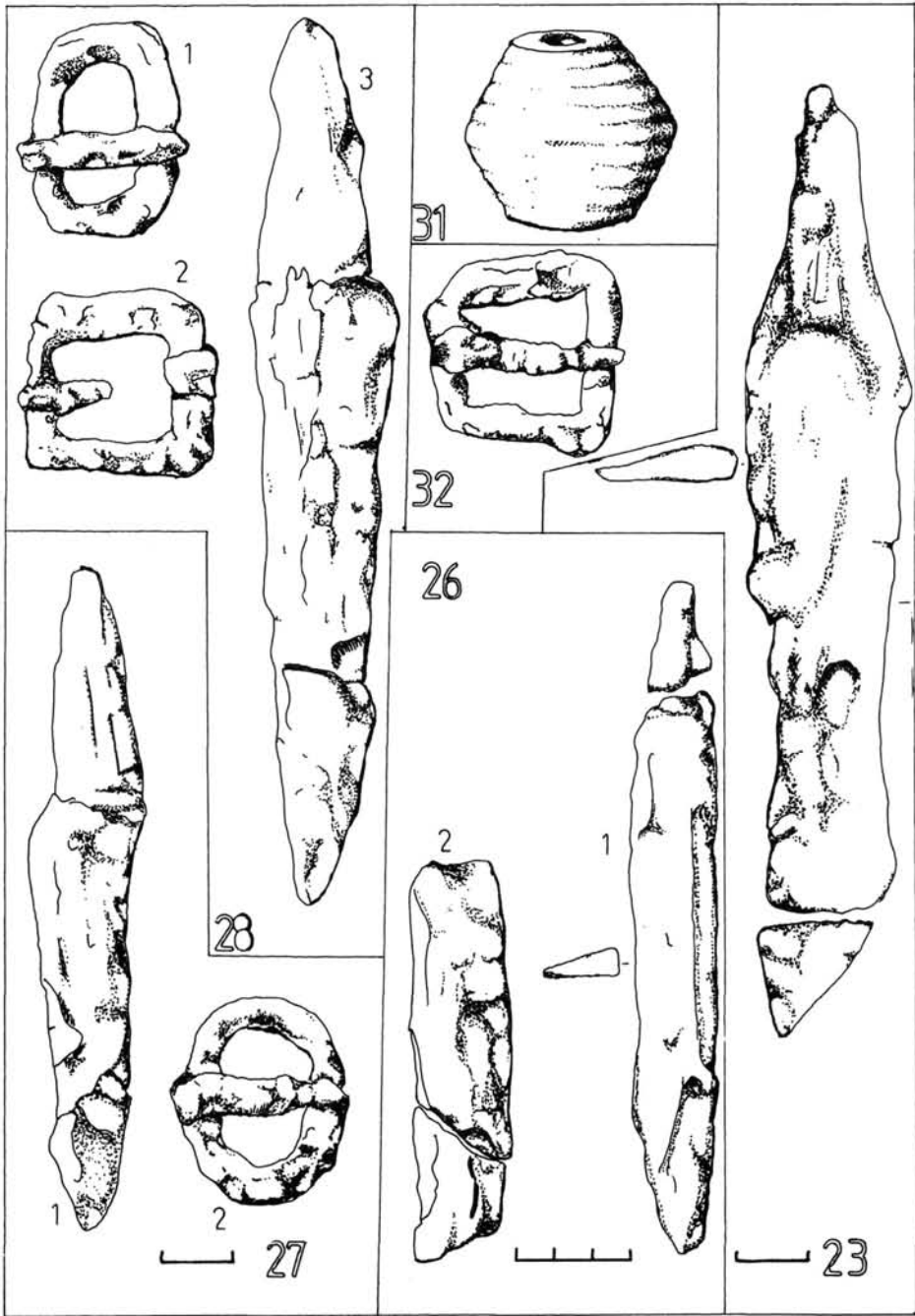
Табл. III: Сарваш-Какапустá погребения 6, 8, 10, 11 и 12

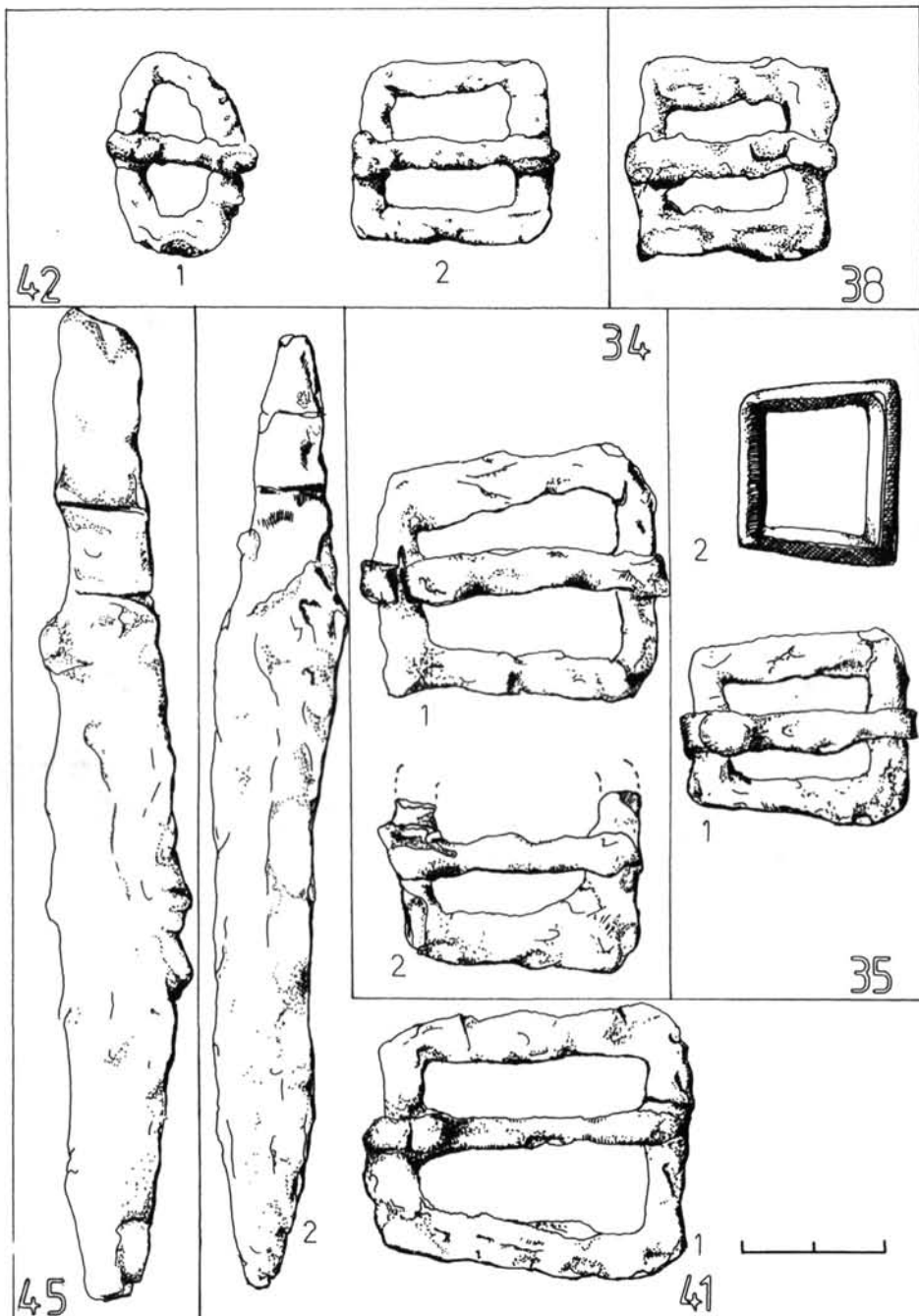
IV. tábla: Szarvas-Kákapusztá 16. sír
 IV. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 16. Grab
 Табл. IV: Сарваш-Какапустá погребение 16

V. tábla: Szarvas-Kákapusztá 15., 17., 18. 19., 20., 22., 29. és 30. sír
 V. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 15., 17., 18., 19., 20., 22., 29. und 30. Grab
 Табл. V: Сарваш-Какапустá погребения 15, 17, 18, 19, 20, 22, 29 и 30

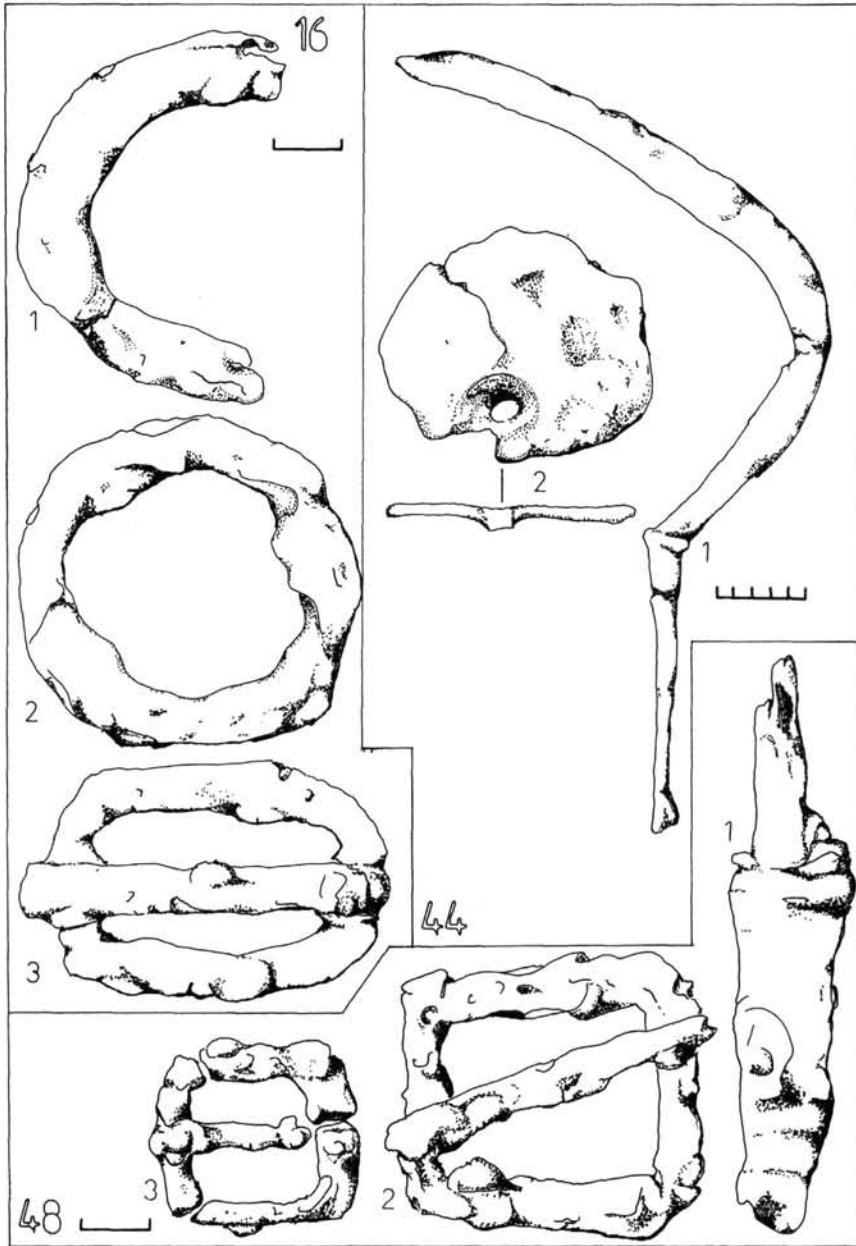
VI. tábla: Szarvas-Kákapusztá 23., 26., 27., 28., 31. és 32. sír
 VI. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 23., 26., 27., 28., 31. und 32. Grab
 Табл. VI: Сарваш-Какапустá погребения 23, 26, 27, 28, 31 и 32

VII. tábla: Szarvas-Kákapusztá 34., 35., 38., 41., 42. és 45. sír

VII. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 34., 35., 38., 41., 42. und 45. Grab

Табл. VII: Сарваш-Какапуста погребения 34, 35, 38, 41, 42 и 45

VIII. tábla: Szarvas-Kákapusztá: 16., 44. és 48. sír
 VIII. Tafel: Szarvas-Kákapusztá 16., 44. und 48. Grab
 Табл. VIII: Сарваш-Какапуста погребения 16, 44 и 48

Újabb adatok a népvándorlás kori íjtípusok kérdésköréhez

SZŐLLŐSY GÁBOR

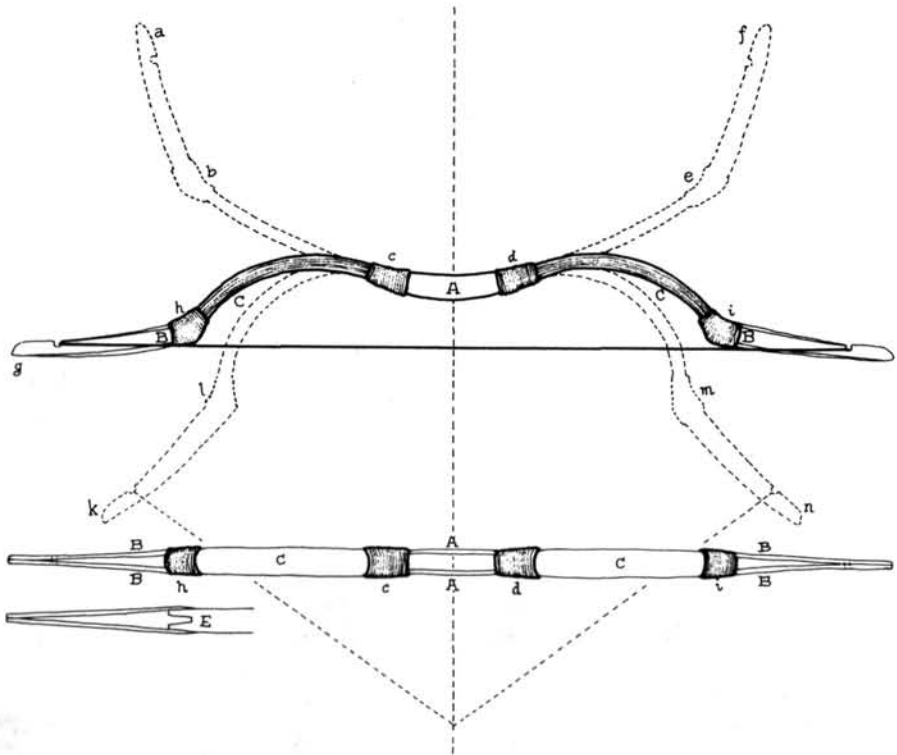
A félreértések elkerülése végett előre kell bocsátanom, hogy amit az íjászatról tudok, annak legalább 80 %-át boldog emlékezetű zoológia professzoromtól, dr. Fábíán Gyulától tanultam. Az íjászattal kapcsolatos tevékenységemet az Ő munkája egyenes folytatásának tekintem. Hogy most mégis kénytelen vagyok egyes megállapításaival vitába szállni, az abból adódik, hogy a mesterem halála óta napvilágra került régészeti leletek¹ bizonyos vonatkozásban módosítani látszanak az általa kialakított rekonstrukciós elképzeléseket.

Amint az régész körökben köztudomású, az avarok és a honfoglaló magyarok íjáról elsőként Cs. Sebestyén Károly állított fel elméleti rekonstrukciós hipotézist (SEBESTYÉN 1933.). Az íjak anyagára és működési elvére vonatkozó megállapításai általánosan elfogadottak. Az íjak formáját illető elképzelésének lényege, hogy az íj ajzatlan állapotban ívelt, a merev szarvak 45 fokos szög alatt csatlakoznak a rugalmas karokhoz (1. kép).

Cs. Sebestyén eredményeit is felhasználva Fábíán Gyula több működőképes népvándorlás kori íjrekonstrukciót készített, de az íjak formáját tekintve több ponton is eltért Cs. Sebestyén hipotézisétől. Az íjvégszontok alakjából arra a következtetésre jutott, hogy a korai avarok íjának merev szarva 60 fokos szög alatt, a kései avaroké és a magyaroké 35 fokos szög alatt csatlakozott a rugalmas karokhoz.

Fábíán számára a legnagyobb bizonytalanságot a népvándorlás kori íjak ajzatlan formájára vonatkozó adatok hiánya okozta. Mint írja: „A magyar íj reflexformájáról – talán éppen azért, mert annyit foglalkoztam vele – nem merek határozott véleményt mondani. Nem találtam arra vonatkozó bizonyítékot, hogy az íjat felajzott vagy leengedett állapotban tették-e a halott mellé a sírba. Ennek kellene a kiindulópontnak lenni, ha a reflex mértékét meg akarjuk állapítani.” (FÁBIÁN 1984.72.). A számára akkor egyedüli elérhető adat – a *Journal of Society of Archer Antiquaries* 1960. évi 3. számában közölt XIII. századi mongol sír (FÁBIÁN 1984.72.) –, valamint belső-ázsiai párhuzamok alapján a magyarok íját olyan formában rekonstruálta, hogy ajzatlanul a rugalmas karok nagyjából a merev szarvak becsapolt végeit és a markolatot összekötő egyenest követik (2. kép). Vagyis az íj visszahajlását (reflex) csak a merev szarvak felhajlása adja. Fábíán felfogását támo-

¹ Köszönettel tartozom Nagy Erzsébetnek, M. Nepper Ibolyának, Költő Lászlónak, Lőrinczy Gábornak, Medgyesi Pálnak, Müller Róbertnek, Révész Lászlónak és Tomka Péternek, akik ásatási megfigyeléseikkel és irodalmi adatokkal segítették munkámat.

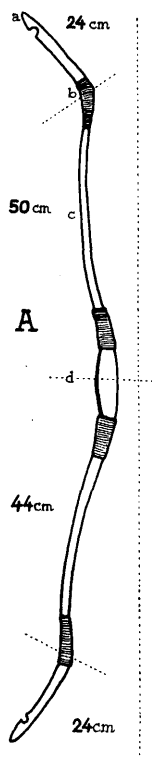
1. kép Cs. Sebestyén Károly rekonstrukciója a honfoglaló magyarok íjáról (SEBESTYÉN 1932.18.)

1. Abb. Rekonstruktion des Bogens der landnehmenden Ungarn von Károly Cs. Sebestyén (SEBESTYÉN 1932.18)

Рис 1. Реконструкция лука венгров-обретателей родины по Карою Ч. Шебештену

gatta az az íjász tapasztalat, hogy a nagyon erősen visszagömbülő íjak könnyebben eltörnek vagy kicsavarodnak. Ebből a megfontolásból „üzembiztos” harci íjakat készítettt. Ezek az íjak valóban kifogástalanul működtek. A Cs. Sebestyén-féle formát azonban nem próbálta ki.

Fábián az avarok és a honfoglaló magyarok íját hasonló formájúnak tétélezte fel. A különbség csak a merev szarvak szögében volt. Elképzelésének problematikus pontjára saját maga hívta fel a figyelmet egy kísérletével (FÁBIÁN 1985/a. 214.). E kísérletben ugyanazon modell-íjra előbb 60 fokos szögű merev szarvakat szerelve vette fel az íj terhelési görbéjét, majd a merev szarvakat 35 fokra cserélve megismételte a mérést. Azt találta, hogy az íj 35 fokos merev szarvakkal rosszabb hatásfokú. Minthogy a 35 fokos merev szarvak később jelentek meg a

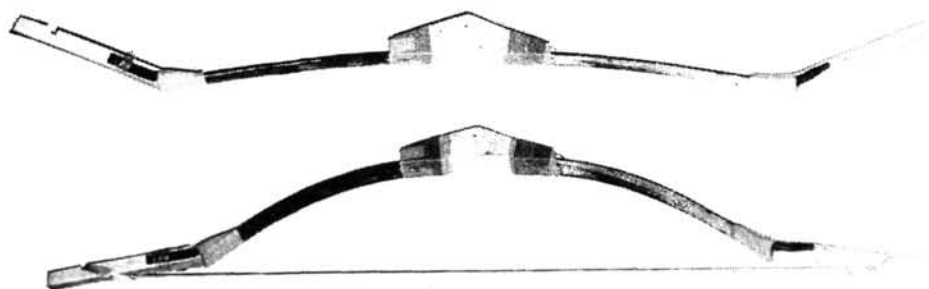
2. kép Fábián Gyula rekonstrukciója a honfoglaló magyarok íjáról (FÁBIÁN 1985/b.2.)
 2. Abb. Rekonstruktion des Bogens der landnehmenden Ungarn von Gyula Fábián (FÁBIÁN 1985/b. 2.)
 Рис 2. Реконструкция лука венгров-обретателей родины по Дюле Фабиану

Kárpát-medencében (a kései avarokkal, illetve a magyarokkal), mint a 60 fokosak, az előbbieik alkalmazása az íjak műszaki színvonalát, energiaraktározó képességét tekintve visszalépésnek tűnt.

Fábiánt is foglalkoztatta a kérdés, hogy – ha korábban kialakult egy jobb hatásfokú íjtípus – miért használtak a Kárpát-medencébe később érkező népek gyengébb hatásfokú típusokat. Magyarozatként csak az kínálkozott, hogy – hasonlóan az íveltséghez – a kevésbé felhajló merev szarvak biztonságosabb működést tesznek lehetővé (lásd később!). E nagyobb „üzembiztonság” oltárán áldozták fel a hatásfok egy részét. Ezt a magyarozatot el is fogadta az íjász közvélemény.

Az utóbbi években napvilágra került korai avar- és honfoglalás kori leletek azonban újból felszínre hozták az említett problémát.

A korai avar íjak esetében a Szegvár-oromdűlői temető két sírja, a 68. és a 156. sír (Lőrinczy Gábor ásatása), valamint a Bóly-sziebertpusztai 21. sír (PAPP 1962.184-185.) Fábián professzor álláspontját igazolta. Mindhárom sírba ajzatlanul temették el az íjat, és ebben a helyzetben a rugalmas karok valóban egyenesek.

3. kép Modell-íj, 1. változat. a: ajzatlan b: felajzott helyzetben. Markolati szög = 180 fok. A merev szarvak szöge = 35 fok. Ajzatlan hossz = 126 cm, ajzott hossz = 122 cm. (fotó Szöllősy)

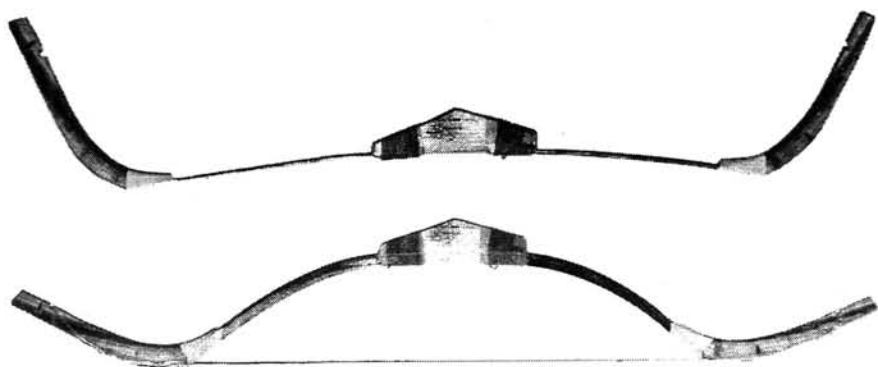
3. Abb. Modell-Bogen, 1. Variante. a: ungespannt, b: in gespanntem Zustand. Griffwinkel = 180°, Winkel der starren Hörner = 35°. Länge ungespannt = 126 cm, Länge gespannt = 122 cm. (Foto: Szöllősy)

Рис 3. Лук-модель, вариант 1. а: со снятой тетивой b: с надетой тетивой. Угол рукояти 180 градусов. Угол жёстких концов 35 градусов. Длина со снятой тетивой 126 см, длина с надетой тетивой 122 см

A honfoglalás kori magyar íjak azonban eltérést mutatnak Fábián rekonstrukciójához képest. A Karos-eperjesszögi temető 14. és 60. sírjában (Révész László ásatása), továbbá a Vörs-papkerti „B” temető 500. sírjában (Költő László ásatása) talált íjak szintén ajzatlanul kerültek a földbe és – kisebb elmozdulásokat leszámítva – eredeti helyzetükben maradtak. Mindhárom íj ívelt formát mutat, azaz Cs. Sebestyén rekonstrukciójához áll közelebb.

Az ajzatlanul ívelt forma elméleti magyarázatot ad a 35 fokos íjszarvak megjelenésére, illetve elterjedésére. Ez a magyarázat, amely egyben munkahipotézisként is szolgált, a következő:

Az íjban az energiaraktározás két fázisban megy végbe. Az első a felajzás (az idegnek az íjra akasztása), a másik a megfeszítés (lövés előtt a nyíl és az ideg együttes kihúzása). A beépített energia mennyiségét mindkét esetben a kifejtett erő és az általa előidézett elmozdulás szorzata adja. Az erő nagyságát az íj anyagának rugalmassági tulajdonságai határozzák meg. Adott alapanyagok esetében ez az érték

4. kép Modell-íj, 2. változat. a: ajzatlan b: felajzott helyzetben. Markolati szög = 180 fok. A merev szarvak szöge = 60 fok. Ajzatlan hossz = 119 cm, ajzott hossz = 130 cm. (fotó: Szöllősy)

4. Abb. Modell-Bogen, 2. Variante. a: ungespannt, b: in gespanntem Zustand. Griffwinkel = 180°, Winkel der starren Hörner = 60°, Länge ungespannt = 119 cm, Länge gespannt = 130 cm. (Foto: Szöllősy)

Рис 4. Лук-модель, вариант 2. а: со снятой тетивой b: с надетой тетивой. Угол рукояти 180 градусов. Угол жёстких концов 60 градусов. Длина со снятой тетивой 119 см, длина с надетой тетивой 130 см

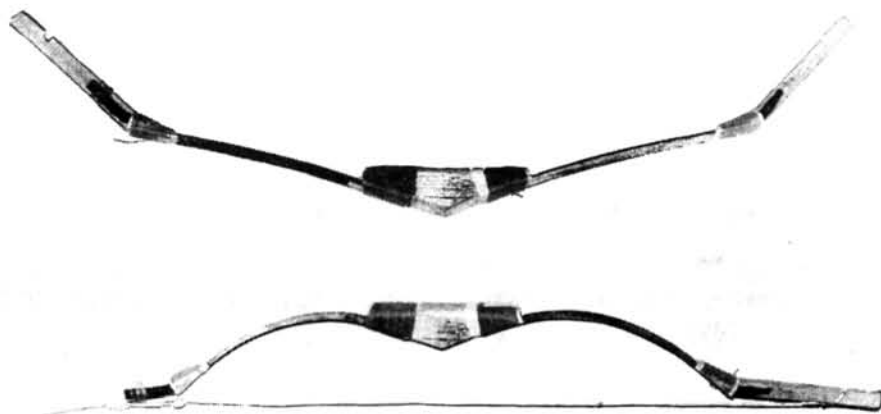
állandó. Az elmozdulás a megfeszítéskor szintén adott, mert azt az íjász karjának hossza szabja meg. Az egyetlen lehetőség az energiabeépítés növelésére a felajzás-kor az előfeszítettség mértékének fokozása. Már maga a visszacsapó (szerencsésebb lenne a „visszahajló” (reflex) szó) íjszerkezet is ezt a célt szolgálja. Könnyen belátható, hogy a 60 fokos szög alatt felhajló íjszarvak esetében nagyobb mértékű elmozdulás árán lehet a szarvakat az ideg tengelyébe hozni, mint a 35 fokosak esetében, az előbbi tehát nagyobb előfeszítettséget eredményez.

A 60 fokos szögű íjszarvak esetében azonban szokásos ajzasmagasság mellett az ideg nyugalmi állapotban felfekszik a rugalmas karok és a merev szarvak csatlakozási pontján. Lövés-kor is ennek a helynek csapódik neki. Ez a megoldás javítja ugyan az íj lövési tulajdonságait (FÁBIÁN 1967.100.), de még tökéletesen megépített íjak esetében is nagy a veszély, hogy – az íjász hibájából – az ideg nem a felfekvés pontnak csapódik a lövés pillanatában, hanem elcsúszik az íj teste mellett és lepattan az íjról. Az íj mintegy „leajzza magát”. Ennek a veszélynek a csökkenté-

sére szoktak a felfekvési pontokon húrütközőket (húrnyereg, húrpecek) alkalmazni. A 35 fokos szögű íjszarvak jelentősen csökkentik az ilyen balesetek lehetőségét, mivel az ideg itt csak a húrbeakasztó vájatnál ér hozzá az íjhoz, de a kisebb előfeszítettség következtében romlik az íj hatásfoka.

Hipotézisem szerint a merev szarvak szögének csökkentésével elvesztett előfeszítettséget azzal próbálták visszanyerni, hogy az egész íjat építették íveltre.

A két legfontosabb adatcsoport, amelyből az íjak működésére, mechanikai tulajdonságaira következtethetünk, egyfelől az íj anyagának rugalmassági tulajdonságai, másfelől az íj *ajzatlan* helyzetbeli formája és méretei.

5. kép Modell-íj, 3. változat. a: ajzatlan b: felajzott helyzetben. Markolati szög = 140 fok. A merev szarvak szöge = 35 fok. Ajzatlan hossz = 115 cm, ajzott hossz = 123 cm. (fotó: Szöllősy)

5. Abb. Modell-Bogen, 3. Variante. a: ungespannt, b: in gespanntem Zustand. Griffwinkel = 140°, Winkel der starren Hörner = 35°, Länge ungespannt = 115 cm, Länge gespannt = 123 cm. (Foto: Szöllősy)

Рис 5. Лук-модель, вариант 3. а: со снятой тетивой б: с надетой тетивой. Угол рукояти 140 градусов. Угол жёстких концов 35 градусов. Длина со снятой тетивой 115 см, длина с надетой тетивой 123 см

Feltételeztem, hogy a korai és kései avarok, valamint a honfoglaló magyarok hasonló műszaki ismeretekkel rendelkeztek, és hasonló alapanyagokhoz juthattak hozzá, így vizsgálataimat csak az íjak formájából adódó különbségekre korlátoztam.

Hogy a különböző ásatások adatai egymással és a rekonstrukciókkal egybevetethetők legyenek, egy közelítésnek vagy modellezésnek nevezhető megoldást alkalmaztam. Ennek lényege, hogy a sírrajzokon, illetve a rekonstrukciós rajzokon a merev szarvak becsapolt végét és a markolatcsont közelebbi végét összekötöttem egy egyenes vonallal. A merev szarvak szögét ehhez az egyeneshez képest mértem a hegyesszögű oldalon. Az új íveltségét a két egyenesnek a markolatnál egymással bezárt szögével adtam meg (I. tábla). Ez a megközelítés meglehetősen durva ugyan, de szándékom szerint a legkevesebb önkényességgel terhelt.

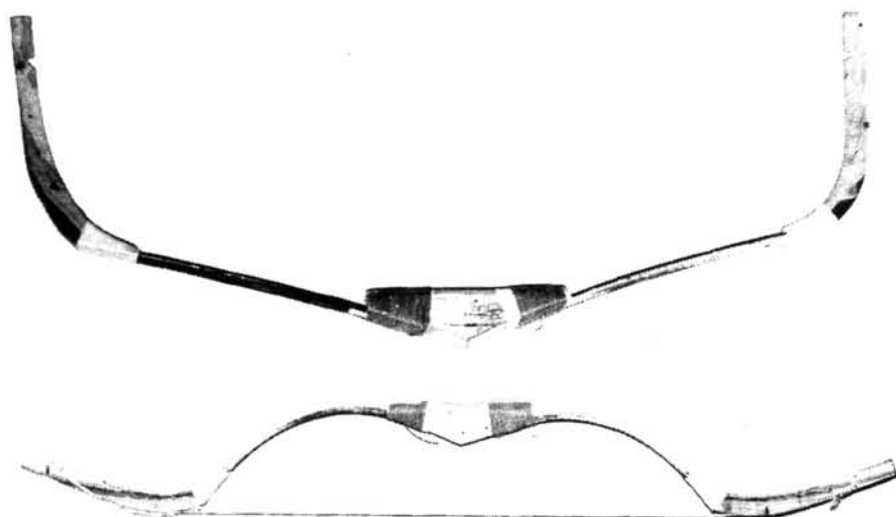
Sajnos nagyon kevés olyan adatot találtam, amelyik ezzel a módszerrel értékelhető. A régebbi közlemények legnagyobb része csak az íjcsontok ismertetésére szorítkozik. Az esetleg közölt íjméretekről nem derül ki, hogy ajzott vagy ajzatlan, mért vagy kalkulált méret; ha mért, mely pontok között mért, íven vagy húron mért stb. méretről van-e szó. Az újabb, részletes adatokat és sírrajzokat is tartalmazó közleményekben sorra felajzottan eltemetett íjakat találtam. Nagyon sok helyről kértem és kaptam segítséget, de sajnos a kései avarok íjáról még „országos összefogással” sem tudtam megfelelő adatokhoz jutni.

A korai avar és a honfoglaló magyar típusból is csak a korábban említett 3-3 értékelhető adatot találtam. A kevés adat felveti a kételyt, hogy szabad-e típust meghatározni 3 adatból. A típus meghatározásának esetlegességeit elkerülendő úgy terveztem, hogy konkrét darabokat fogok modellezni. A karosi 14. sír íját meg is próbáltuk pontosan a sírrajz szerint elkészíteni², de ebben a formában működésképtelen volt, így mégis – többé-kevésbé önkényesen meghatározott – általános formákat voltunk kénytelenek modellezni. Ez a megoldás talán még szerencsésebbnek is tekinthető abból a szempontból, hogy figyelmen kívül hagyja az íjak hosszúsági méretének különbsége által okozott eltéréseket, azaz csak az ajzatlan formából adódó különbségek mérésére alkalmas.

Az alapkérdést, hogy milyen különbségek lehettek a korai avarok és a honfoglaló magyarok íja között, ezek után nem lehetett feltenni csak úgy, hogy az eltérő szerkesztési elvek – ajzatlanul egyenes vagy ívelt forma, illetve 35 vagy 60 fokos szögben felhajló merev szarvak – milyen működésbeli különbségeket eredményeznek azonos rugalmas részek alkalmazása mellett.

A modelleket úgy készítettük el, hogy egy acéllapból levágtunk két egyforma, 3 cm széles és 38 cm hosszú darabot. (Mindhárom honfoglalás kori íj rövidebb karja kb. 40 cm. Az ajzatlan hosszak átlaga 114,6. Az így összeállított modell ajzatlan hossza a magyar forma szerint 115 cm.) Ezeket a lapokat ráerősítettük egy markolatra egymással 180 fokos szögben. A két szabad végre 35 fokos merev szarvakat szereltünk (3. kép) és felvettük a modell terhelési görbéjét. Ezután a merev szarvakat kicseréltük 60 fokosakra (4. kép) és így is felvettük a terhelési görbét. Most a markolatnál bontottuk meg az íjmodellt, és a két acéllapot úgy erősítettük a markolatra, hogy egymással 140 fokos szöget zárjanak be (a karosi 14. sír íjának markolati szöge 143 fok volt). Ezzel szimuláltuk az íveltséget. A merev szarvakat ismét 35 fokosra cseréltük (5. kép) és ismét felvettük a terhelési görbét. Végezetül –

² A modell-íjak elkészítésében testvéremtől, Szöllősy Antaltól, a Magyar Terep- és Vadászíjász Egyesület főtitkárától kaptam igen értékes segítséget, amelyért ezúton is köszönetet mondok.

6. kép Modell-íj, 4. változat. a: ajzatlan b: felajzott helyzetben. Markolati szög = 140 fok. A merev szarvak szöge = 60 fok. Ajzatlan hossz = 100 cm, ajzott hossz = 130 cm. (fotó: Szöllősy)

6. Abb. Modell-Bogen, 4. Variante. a: ungespannt, b: in gespanntem Zustand. Griffwinkel = 140°, Winkel der starren Hörner = 60°, Länge ungespannt = 100 cm, Länge gespannt = 130 cm. (Foto: Szöllősy)

Рис 6. Лук-модель, вариант 4. а: со снятой тетивой б: с надетой тетивой. Угол рукояти : 140 градусов. Угол жёстких концов : 60 градусов. Длина со снятой тетивой : 100 см, длина с надетой тетивой : 130 см.

a teljesség kedvéért – a 140 fokos markolati szög mellett 60 fokos merev szarvakkal is felvettünk egy görbét. Ez a változat az oszmán-török íjak egy típusát, az ún. krími tatár íjat lenne hivatott modellezni (6. kép).

Ez a kísérleti módszer tulajdonképpen teljesen megegyezik Fábián már említett módszerével.

A terhelési görbe X tengelyére az íj fokozatos megfeszítése során a megfeszítés mértékét, az Y tengelyre az ezen hosszúsági értékekhez tartozó erőértékeket vettük fel. Az így kapott görbe és az X tengely által határolt terület arányos az íjba (a felajzás és a megfeszítés során) elraktározott energiával, így közvetve az íj hatásfokára is utal.

A négy íjmodell terhelési görbéjét a II. tábla mutatja. A részletes mérési adatokat az 1-4. táblázat és a III. tábla tartalmazza.

Az íjmodellekben elraktározott maximális energia a következőképpen alakul³:

1. változat: 1834,8 Ncm 3. változat: 3155,0 Ncm
2. változat: 2210,0 Ncm 4. változat: 3629,0 Ncm

1. táblázat: A kísérleti mérés részletes adatai. 1. változat (Halász Tibor számítási)

1. változat

Markolati szög: 180 fok Ajzás: 16 cm

Merev szárny szög: 35 fok

Út cm	Erő (N)				Átlag	Energia növek- mény (Ncm)	Befektetett energia összesen (Ncm)
	1.	2.	3.	4.			
20.00	2.00	2.50	2.50	2.00	2.25	4.50	4.50
25.00	9.00	7.50	8.50	8.00	8.25	26.25	30.75
30.00	14.00	14.00	12.50	13.00	13.38	54.06	84.81
35.00	18.50	18.00	17.00	18.00	17.88	78.13	162.94
40.00	23.00	22.50	22.00	22.00	22.38	100.63	263.56
45.00	28.50	28.00	27.00	27.00	27.63	125.00	388.56
50.00	34.00	33.00	33.00	32.50	33.13	151.88	540.44
55.00	40.00	39.50	39.00	38.50	39.25	180.94	721.38
60.00	46.50	46.50	45.00	45.00	45.75	212.50	933.88
65.00	55.00	55.00	54.00	54.00	54.50	250.63	1184.50
70.00	66.00	65.00	65.00	63.00	64.75	298.13	1482.63
75.00	76.00	77.00	76.50	75.00	76.13	352.19	1834.81

Azonos erővel azonos úton húzott lineáris rugóba befektetett munka: 2245.69

Az összes befektetett munka a lineáris rugó energiájának %-ában: 81.70%

A kísérletből az alábbi következtetéseket vonhatjuk le (II-III. tábla):

1. Az ajzatlanul egyenes íjak (1. és 2. görbe) esetében Fábán méréseihez igen hasonló lefutású görbét kaptunk. A 35 fokos merev szárnyak rosszabb hatásfokot eredményeznek a 60 fokosaknál. A görbék 70 cm-es húzáshossznál metszik egymást, vagyis az íjak a szokásos (72 cm) húzáshosszon gyakorlatilag egyforma erők (6.4 kp = 64 N), de a 35 fokos szárvú íj görbéje alatti terület kisebb, mint a 60 fokos szárvú íjé.
2. Az ajzatlanul ívelt forma alkalmazásával ugyanazon alkatrészekből lényegesen (jelen esetben majdnem kétszer) erősebb íjat lehet építeni (3. és 4. görbe). Természetesen ezzel arányosan növekszik az íjban raktározott energia is.
3. Az ajzatlanul ívelt forma esetében messze nincs akkora különbség a 35, illetve 60 fokos merev szárvú íjak hatásfoka között, mint az egyenes változatoknál.

³ A terhelési görbék energiaviszonyait Halász Tibor gépészmérnök barátom számította ki. Segítségéért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

2. táblázat: A kísérleti mérés részletes adatai. 2. változat (Halász Tibor számításai)

2. változat

Markolati szög: 180 fok Ajzás: 15 cm

Merev szarv szög: 60 fok

Út cm	Erő (N)				Átlag	Energia növek- mény (Ncm)	Befektetett energia összesen (Ncm)
	1.	2.	3.	4.			
20.00	9.00	9.00	7.00	8.50	8.38	20.94	20.94
25.00	16.00	16.00	15.00	15.00	15.50	59.69	80.63
30.00	23.00	22.00	22.00	24.00	22.75	95.63	176.25
35.00	29.50	27.50	28.00	28.00	28.25	127.50	303.75
40.00	33.50	33.00	32.50	32.00	32.75	152.50	456.25
45.00	38.00	37.50	36.00	36.50	37.00	174.38	630.63
50.00	42.50	41.50	40.00	40.50	41.13	195.31	825.94
55.00	47.00	46.00	45.50	45.00	45.88	217.50	1043.44
60.00	52.00	52.00	51.00	50.00	51.25	242.81	1286.25
65.00	58.00	58.00	56.00	57.50	57.38	271.56	1557.81
70.00	66.00	65.00	63.00	65.00	64.75	305.31	1863.13
75.00	73.00	76.00	73.00	74.00	74.00	346.88	2210.00

Azonos erővel azonos úton húzott lineáris rugóba befektetett munka: 2220.00

Az összes befektetett munka a lineáris rugó energiájának %-ában: 99.55%

Erejüket tekintve ezek az íjak is egyformának vehetők, mivel a görbék 75 cm-es húzáshossznál metszik egymást.

A terhelési görbék a munkahipotézis helyességét látszanak igazolni. Az ajzatlanul ívelt forma nemcsak a merev szarvak hajlásszögének csökkenéséből adódó előfeszítettség-veszteséget pótolja, de jóval nagyobb előfeszítettséget képes adni, ezáltal jobb hatásfokú, sőt erősebb íjat eredményez, mint az ajzatlanul egyenes forma 60 fokos merev szarvú – jobbik – változata.

Az ismertetett kísérlet a különböző íjtípusoknak csak az energiaraktározó képességéről nyújt tájékoztatást. A ballisztikai tulajdonságokra (a nyílvevő sebesége, lőtáv, röppálya stb.) csak közvetve utal. Ezek pontos meghatározása további kísérleteket igényel.

Ha a további ásatási eredmények azt fogják igazolni, hogy a honfoglaló magyarok által használt íjak döntő többsége az ajzatlanul ívelt típusba tartozott, akkor megkockáztathatjuk azt a megállapítást, hogy a honfoglaló magyarok íja mechanikai megoldását tekintve fejlettebb volt mint a korai avaroké. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy ez a fejlettség csak elvi jelentőségű! Az íj készítéséhez felhasznált anyagok minősége, mennyisége és méretei továbbá magának az íjnak a mérete ugyanis olyan nagy variációs lehetőségeket rejt magában, hogy a jelen kísérlettel megállapított elvi különbség a konkrét fegyvereken egyáltalán nem biztos, hogy

3. táblázat: A kísérleti mérés részletes adatai. 3. változat (Halász Tibor számítási)

3. változat

Markolati szög: 140 fok Ajzás: 14 cm

Merev szár szög: 35 fok

Út cm	Erő (N)				Átlag	Energia növek- mény (Ncm)	Befektetett energia összesen (Ncm)
	1.	2.	3.	4.			
20.00	18.80	19.20	19.60	-	19.20	57.60	57.60
25.00	30.00	29.20	29.20	-	29.47	121.67	179.27
30.00	39.20	37.80	37.40	-	38.13	169.00	348.27
35.00	45.70	44.90	44.60	-	45.07	208.00	556.27
40.00	53.10	51.90	51.60	-	52.20	243.17	799.43
45.00	60.10	59.00	58.70	-	59.27	278.67	1078.10
50.00	67.70	66.60	67.00	-	67.10	315.92	1394.02
55.00	76.30	75.40	76.20	-	75.97	357.67	1751.68
60.00	85.50	85.80	86.20	-	85.83	404.50	2156.18
65.00	99.00	99.80	99.40	-	99.40	463.08	2619.27
70.00	115.20	114.50	115.00	-	114.90	535.75	3155.02
75.00	-	-	-	-	-	-	-

Azonos erővel azonos úton húzott lineáris rugóba befektetett munka: 3504.45

Az összes befektetett munka a lineáris rugó energiájának %-ában: 90.03%

közvetlenül tetten érhető.

Világosabban szólva egyáltalán nem biztos, sőt nem is valószínű, hogy a honfoglaló magyarok kétszer erősebb íjakat használtak volna, mint a korai avarok. A magam részéről inkább afelé hajlok, hogy a két típus nem egyazon fejlődési folyamat két fokozata. Valószínűbbnek tűnik, hogy más-más területen alakultak ki. Esetleg az adott terület rosszabb minőségű alapanyagai kényszerítették az ajzatlanul ívelt típus(ok) kialakítót egy hatékonyabb forma kiötlésére. E feltevések igazolásához további kutatásokra van szükség. Ugyancsak további kutatómunkát igényel annak megállapítása, hogy a kései avarok íja a vizsgált szempontból hogyan illik bele a képbe.

4. táblázat: A kísérleti mérés részletes adatai. 4. változat (Halász Tibor számítási)

4. változat

Markolati szög: 140 fok Ajzás: 14 cm

Merev szarv szög: 60 fok

Út cm	Erő (N)				Átlag	Energia növek- mény (Ncm)	Befektetett energia összesen (Ncm)
	1.	2.	3.	4.			
20.00	20.00	20.00	20.00	20.00	20.00	60.00	60.00
25.00	35.00	33.00	34.00	33.00	33.75	134.38	194.38
30.00	42.00	40.50	41.50	41.00	41.25	187.50	381.88
35.00	49.00	49.00	49.00	47.50	48.63	224.69	606.56
40.00	55.00	54.00	54.50	54.00	54.38	257.50	864.06
45.00	61.00	59.50	60.50	59.50	60.13	286.25	1150.31
50.00	67.00	65.00	66.50	65.50	66.00	315.31	1465.63
55.00	73.00	72.00	74.00	72.50	72.88	347.19	1812.81
60.00	81.50	79.00	80.00	80.00	80.13	382.50	2195.31
65.00	91.00	88.00	89.00	89.50	89.38	423.75	2619.06
70.00	101.00	100.00	100.00	100.00	100.25	474.06	3093.13
75.00	115.00	114.00	114.00	114.00	114.25	536.25	3629.38

Azonos erővel azonos úton húzott lineáris rugóba befektetett munka: 3484.63

Az összes befektetett munka a lineáris rugó energiájának %-ában: 104.15%

Irodalom

- FÁBIÁN 1967.* = Fábrián, Gy.: Archeologia experimentalis. Honfoglaláskori magyar íj rekonstruálása. *Természettudományi Közlöny* 1967.3.98-101.
- FÁBIÁN 1984.* = Fábrián, Gy.: Újabb adatok a honfoglaláskori íjászat kérdésköréhez. (Problems of the Hungarian archery in the time of the 9th century conquest.) *MFMÉ* 1980/81-1. (1984) 63-76.
- FÁBIÁN 1985/a.* = Fábrián, Gy.: Az avar domb kincse. *Természet Világa* 1985.5.211-214.
- FÁBIÁN 1985/b.* = Fábrián, Gy.: A honfoglaláskori magyar íj és készítése. A *Nimród fórum* 1985. április 10.1-11.
- PAPP 1962.* = Papp, L.: A bólyi avar temető. (Кладбище из времени аваров в селе Бой Дер awarenzeitliche Friedhof von Bóly.) *JPMÉ* 1962. (1963) 163-193.
- SEBESTYÉN 1933.* = Cs.Sebestyén, K.: A magyarok íja és nyila. (Bogen und Pfeil der alten Ungarn.) Szeged 1933.

Новые данные к вопросу о типах луков эпохи переселения народов

Археологическая наука приняла два основных предложения о реконструкции лука, наиважнейшего оружия аваров и венгров-обретателей родины. Одна реконструкция принадлежит Карою Ч. Шебештену, другая - Дюле Фабиану. Обе идеи очень близки, но в вопросе о форме лука в ненапряженном состоянии (без тетивы) учёные разошлись. Ч. Шебештен считал, что эти луки в ненапряженном состоянии представляли собой дугу, а пружинистые плечи и негибкие концы лука составляли 45-градусный угол. Фабиан же считал, что пружинистые плечи аварского и венгерского луков практически не представляли дуги. По его мнению угол соединения негибких концов и раннеаварских луков представлял 60 градусов, а у позднеаварских и венгерских луков - 35 градусов. На основе этого принципа ему удалось изготовить прекрасно функционирующую реконструкцию лука.

Аварские и венгерские находки лука, обнаруженные за последние годы, снова обратили внимание на проблему различия между двумя реконструкциями. Раннеаварские находки подтверждают представления Фабиана, а находки эпохи обретения родины - предложения Ч. Шебештена.

Ненапряженное состояние лука принципиально определяет механические свойства оружия, поэтому целесообразно было рассмотреть, в какой мере влияли различные конструкционные решения на количество энергии, сохраняемой в луке.

Эксперимент был проведен на луке-модели. При смонтировании деталей лука различными способами можно получить четыре основных конструкционных варианта, используя те же самые гибкие части.

1. Прямой в ненапряженном состоянии, 35-градусные негибкие концы.
2. Прямой в ненапряженном состоянии, 60-градусные негибкие концы.
3. Дугообразный в ненапряженном состоянии, 35-градусные негибкие концы.
4. Дугообразный в ненапряженном состоянии, 60-градусные негибкие концы.

Кривые нагрузки четырёх вариантов показаны на табл. 1.

Кривые показывают, что вариант 1 менее эффективен, чем вариант 2. Если предположить, что лук венгров-обретателей родины схож с вариантом 1, то с технической точки зрения его нужно расценивать как деградацию. Вариант 3 гораздо эффективнее, чем варианты 1 и 2.

Если предположить, что лук венгров-обретателей родины выглядел именно так, то это объясняет переход от использования более эффективных 60-градусных негибких концов к использованию менее эффективных, но более надёжных 30-градусных концов.

Габор СЁЛЛЁШИ

Таблица 1: Подробные данные экспериментальных измерений. Вариант 1
(вычисления Тибора Халаса)

Вариант 1.

Угол рукояти: 180° Надевание тетивы: 16 см
Угол жёстких концов: 35°

Расстояние см	Сила (N)				В среднем	Прибавление энергии (Ncm)	Всего использовано энергии (Ncm)
	1.	2.	3.	4.			
20.00	2.00	2.50	2.50	2.00	2.25	4.50	4.50
25.00	9.00	7.50	8.50	8.00	8.25	26.25	30.75
30.00	14.00	14.00	12.50	13.00	13.38	54.06	84.81
35.00	18.50	18.00	17.00	18.00	17.88	78.13	162.94
40.00	23.00	22.50	22.00	22.00	22.38	100.63	263.56
45.00	28.50	28.00	27.00	27.00	27.63	125.00	388.56
50.00	34.00	33.00	33.00	32.50	33.13	151.88	540.44
55.00	40.00	39.50	39.00	38.50	39.25	180.94	721.38
60.00	46.50	46.50	45.00	45.00	45.75	212.50	933.88
65.00	55.00	55.00	54.00	54.00	54.50	250.63	1184.50
70.00	66.00	65.00	65.00	63.00	63.00	298.13	1482.63
75.00	76.00	77.00	76.50	75.00	76.13	352.19	1834.81

Работа, передаваемая линейной пружине с постоянной силой на постоянном расстоянии: 2245.69

Общее количество использованной работы в процентах энергии линейной пружины: 81.70%

Таблица 2: Подробные данные экспериментальных измерений. Вариант 2 (вычисления Тибора Халаса)

Вариант 2

Угол рукояти: 180° Надевание тетивы: 15 см
 Угол жёстких концов: 60°

Расстояние см	Сила (N)				В среднем	Прибавление энергии (Ncm)	Всего использовано энергии (Ncm)
	1.	2.	3.	4.			
20.00	9.00	9.00	7.00	8.50	8.38	20.94	20.94
25.00	16.00	16.00	15.00	15.00	15.50	59.59	80.63
30.00	23.00	22.00	22.00	24.00	22.75	95.63	176.25
35.00	29.50	27.50	28.00	28.00	28.25	127.50	303.75
40.00	33.50	33.00	32.50	32.00	32.75	152.50	456.25
45.00	38.00	37.50	36.00	36.50	37.00	174.38	630.63
50.00	42.50	41.50	40.00	40.50	41.13	195.31	825.94
55.00	47.00	46.00	45.50	45.00	45.88	217.50	1043.44
60.00	52.00	52.00	51.00	50.00	51.25	242.81	1286.25
65.00	58.00	58.00	56.00	57.50	57.38	271.56	1557.81
70.00	66.00	65.00	63.00	65.00	64.75	305.31	1863.13
75.00	73.00	76.00	73.00	74.00	74.00	346.88	2210.00

Работа, передаваемая линейной пружине с постоянной силой на постоянном расстоянии: 2220.00

Общее количество использованной работы в процентах энергии линейной пружины: 99.55%

Таблица 3: Подробные данные экспериментальных измерений. Вариант 3
(вычисления Тибора Халаса)

Вариант 3

Угол рукояти: 140°
Угол жёстких концов: 35°

Надевание тетивы: 14 см

Расстояние см	Сила (N)				В среднем	Прибавление энергии (Ncm)	Всего использовано энергии (Ncm)
	1.	2.	3.	4.			
20.00	18.80	19.20	19.60	-	19.20	57.60	57.60
25.00	30.00	29.20	29.20	-	29.47	121.67	179.27
30.00	39.20	37.80	37.40	-	38.13	169.00	348.27
35.00	45.70	44.90	44.60	-	45.07	208.00	556.27
40.00	53.10	51.90	51.60	-	52.20	243.17	799.43
45.00	60.10	59.00	58.70	-	59.27	278.67	1078.10
50.00	67.70	66.60	67.00	-	67.10	315.92	1394.02
55.00	76.30	75.40	76.20	-	75.97	357.67	1751.68
60.00	85.50	85.80	86.20	-	85.83	404.50	2156.18
65.00	99.00	99.80	99.40	-	99.40	463.08	2619.27
70.00	115.20	114.50	115.00	-	114.90	535.75	3155.02
75.00	-	-	-	-	-	-	-

Работа, передаваемая линейной пружине с постоянной силой на постоянном расстоянии: 3504.45

Общее количество использованной работы в процентах энергии линейной пружины: 90.03%

Таблица 4: Подробные данные экспериментальных измерений. Вариант 4 (вычисления Тибора Халаса)

Вариант 4

Угол рукояти: 140° Надевание тетивы: 14 см
 Угол жёстких концов: 60°

Расстояние см	Сила (N)				В среднем	Прибавление энергии (Ncm)	Всего использовано энергии (Ncm)
	1.	2.	3.	4.			
20.00	20.00	20.00	20.00	20.00	20.00	60.00	60.00
25.00	35.00	33.00	34.00	33.00	33.75	134.38	194.38
30.00	42.00	40.50	41.50	41.00	41.25	187.50	381.88
35.00	49.00	49.00	49.00	47.50	48.63	224.69	606.56
40.00	55.00	54.00	54.50	54.00	54.38	257.50	864.06
45.00	61.00	59.50	60.50	59.50	60.13	286.25	1150.31
50.00	67.00	65.00	66.50	65.50	66.00	315.31	1465.63
55.00	73.00	72.00	74.00	72.50	72.88	347.19	1812.81
60.00	81.50	79.00	80.00	80.00	80.13	382.50	2195.31
65.00	91.00	88.00	89.00	89.50	89.38	423.75	2619.06
70.00	101.00	100.00	100.00	100.00	100.25	474.06	3093.13
75.00	115.00	114.00	114.00	114.00	114.25	536.25	3629.38

Работа, передаваемая линейной пружине с постоянной силой на постоянном расстоянии: 3484.63

Общее количество использованной работы в процентах энергии линейной пружины: 104.15%

Neuere Beiträge zum Fragenkreis der völkerwanderungszeitlichen Bogentypen

Über die wichtigste Waffe der Awaren und der landnehmenden Ungarn, den Bogen, wurden von der Archäologie zwei grundlegende Rekonstruktionsvorstellungen akzeptiert. Die eine ist mit dem Namen von Károly Cs. Sebestyén, die andere mit dem von Gyula Fábíán verknüpft. Beide Vorstellungen liegen sehr nahe beieinander, hinsichtlich der ungespannten Form der Bögen jedoch vertraten die zwei Rekonstrukteure abweichende Ansichten. Cs. Sebestyén zufolge waren die Bögen ungespannt stark gewölbt, den von den flexiblen Armen und den starren Hörnern eingeschlossenen Winkel gab er mit 45° an. Im Gegensatz dazu war Fábíán der Ansicht, daß sich die flexiblen Arme der awarischen und ungarischen Bögen praktisch nicht wölpten. Den Anschlußwinkel der starren Hörner befand er bei den frühawarischen Bögen für 60°, bei den spätawarischen und im Falle der ungarischen Bögen

um 35°. Mithilfe dieser prinzipiellen Annäherungsweise nahm er ausgezeichnete Bogenrekonstruktionen vor.

Die in den vergangenen Jahren zum Vorschein gekommenen awaren- und landnahmezeitlichen Bogenfunde brachten das Problem des Unterschieds zwischen den zweierlei Rekonstruktionen erneut an die Oberfläche.

Die frühawarischen Funde scheinen die Vorstellung Fábíás, die landnahmezeitlichen eher jene Cs. Sebestyéns zu bestätigen.

Da die Form des Bogens in ungespanntem Zustand die mechanischen Eigenschaften der Waffe grundlegend bestimmt, erschien es zweckmäßig, zu untersuchen, in welchem Maße die voneinander abweichenden Konstruktionslösungen die Menge der im Bogen speicherbaren Energie beeinflussen.

Die Versuche führten wir mit einem Modellbogen durch. Mittels unterschiedlicher Montierung der Teile dieses Bogens lassen sich bei Verwendung gleicher flexibler Teile die vier grundlegenden Konstruktionsvarianten herstellen.

1. Ungespannt gerade, 35gradige starre Hörner
2. Ungespannt gerade, 60gradige starre Hörner
3. Ungespannt gewölbt, 35gradige starre Hörner
4. Ungespannt gewölbt, 60gradige starre Hörner

Die Belastungskurven der vier Varianten sind auf der I. Tafel verzeichnet.

An den Kurven läßt sich ablesen, daß die 1. Variante einen geringeren Wirkungsgrad hat als die 2. Wenn wir annehmen, daß der Bogen der landnehmenden Ungarn der 1. Variante entspricht, dann müssen wir dies vom technischen Gesichtspunkt als Rückentwicklung betrachten. Die 3. Variante zeigt einen wesentlich höheren Wirkungsgrad als die 1. und auch die 2. Variante.

Setzen wir also bei den Ungarn einen solchen Bogen voraus, dient dies als Erklärung dafür, weshalb man von den Bögen mit 60gradigen starren Hörnern und höherem Wirkungsgrad zu jenen überging, die sicherer waren, aber über einen geringeren Wirkungsgrad und 35gradige starre Hörner verfügten.

Gábor SZÖLLÖSY
Magyar Mezőgazdasági Múzeum
Budapest
(Pf. 129. H-1367)

1. Tabelle: Detaillierte Daten der Versuchsmessung. 1. Variante (Berechnung: Tibor Halász)

1. Variante

Griffwinkel: 180° Spannung: 16 cm
 Winkel d. starren Horns: 35°

Weg cm	Kraft (N)				Durchschnitt	Energie- wachs- tum (Ncm)	Invest. Energie insg. (Ncm)
	1.	2.	3.	4.			
20.00	2.00	2.50	2.50	2.00	2.25	4.50	4.50
25.00	9.00	7.50	8.50	8.00	8.25	26.25	30.75
30.00	14.00	14.00	12.50	13.00	13.38	54.06	84.81
35.00	18.50	18.00	17.00	18.00	17.88	78.13	162.94
40.00	23.00	22.50	22.00	22.00	22.38	100.63	263.56
45.00	28.50	28.00	27.00	27.00	27.63	125.00	388.56
50.00	34.00	33.00	33.00	32.50	33.13	151.88	540.44
55.00	40.00	39.50	39.00	38.50	39.25	180.94	721.38
60.00	46.50	46.50	45.00	45.00	45.75	212.50	933.88
65.00	55.00	55.00	54.00	54.00	54.50	250.63	1184.50
70.00	66.00	65.00	65.00	63.00	63.00	298.13	1482.63
75.00	76.00	77.00	76.50	75.00	76.13	352.19	1834.81

Die mit gleicher Kraft auf gleichem Wege ausgeführte, in eine lineare Feder investierte Arbeit: 2245.69

Die insgesamt investierte Arbeit der Energie der linearen Feder in %: 81.70%

2. Tabelle: Detaillierte Daten der Versuchsmessung. 2. Variante (Berechnung: Tibor Halász)

2. Variante

Griffwinkel: 180° Spannung: 15 cm
 Winkel d. starren Horns: 60°

Weg cm	Kraft (N)				Durchschnitt	Energie- wachs- tum (Ncm)	Invest. Energie insg. (Ncm)
	1.	2.	3.	4.			
20.00	9.00	9.00	7.00	8.50	8.38	20.94	20.94
25.00	16.00	16.00	15.00	15.00	15.50	59.59	80.63
30.00	23.00	22.00	22.00	24.00	22.75	95.63	176.25
35.00	29.50	27.50	28.00	28.00	28.25	127.50	303.75
40.00	33.50	33.00	32.50	32.00	32.75	152.50	456.25
45.00	38.00	37.50	36.00	36.50	37.00	174.38	630.63
50.00	42.50	41.50	40.00	40.50	41.13	195.31	825.94
55.00	47.00	46.00	45.50	45.00	45.88	217.50	1043.44
60.00	52.00	52.00	51.00	50.00	51.25	242.81	1286.25
65.00	58.00	58.00	56.00	57.50	57.38	271.56	1557.81
70.00	66.00	65.00	63.00	65.00	64.75	305.31	1863.13
75.00	73.00	76.00	73.00	74.00	74.00	346.88	2210.00

Die mit gleicher Kraft auf gleichem Wege ausgeführte, in eine lineare Feder investierte Arbeit: 2220.00

Die insgesamt investierte Arbeit der Energie der linearen Feder in %: 99.55%

3. Tabelle: Detaillierte Daten der Versuchsmessung. 3. Variante (Berechnung: Tibor Halász)

3. Variante

Griffwinkel: 140° Spannung: 14 cm
 Winkel d. starren Horns: 35°

Weg cm	Kraft (N)				Durchschnitt	Energie- wachs- tum (Ncm)	Invest. Energie insg. (Ncm)
	1.	2.	3.	4.			
20.00	18.80	19.20	19.60	-	19.20	57.60	57.60
25.00	30.00	29.20	29.20	-	29.47	121.67	179.27
30.00	39.20	37.80	37.40	-	38.13	169.00	348.27
35.00	45.70	44.90	44.60	-	45.07	208.00	556.27
40.00	53.10	51.90	51.60	-	52.20	243.17	799.43
45.00	60.10	59.00	58.70	-	59.27	278.67	1078.10
50.00	67.70	66.60	67.00	-	67.10	315.92	1394.02
55.00	76.30	75.40	76.20	-	75.97	357.67	1751.68
60.00	85.50	85.80	86.20	-	85.83	404.50	2156.18
65.00	99.00	99.80	99.40	-	99.40	463.08	2619.27
70.00	115.20	114.50	115.00	-	114.90	535.75	3155.02
75.00	-	-	-	-	-	-	-

Die mit gleicher Kraft auf gleichem Wege ausgeführte, in eine lineare Feder investierte Arbeit: 3504.45

Die insgesamt investierte Arbeit der Energie der linearen Feder in %: 90.03%

4. Tabelle: Detaillierte Daten der Versuchsmessung. 4. Variante (Berechnung: Tibor Halász)

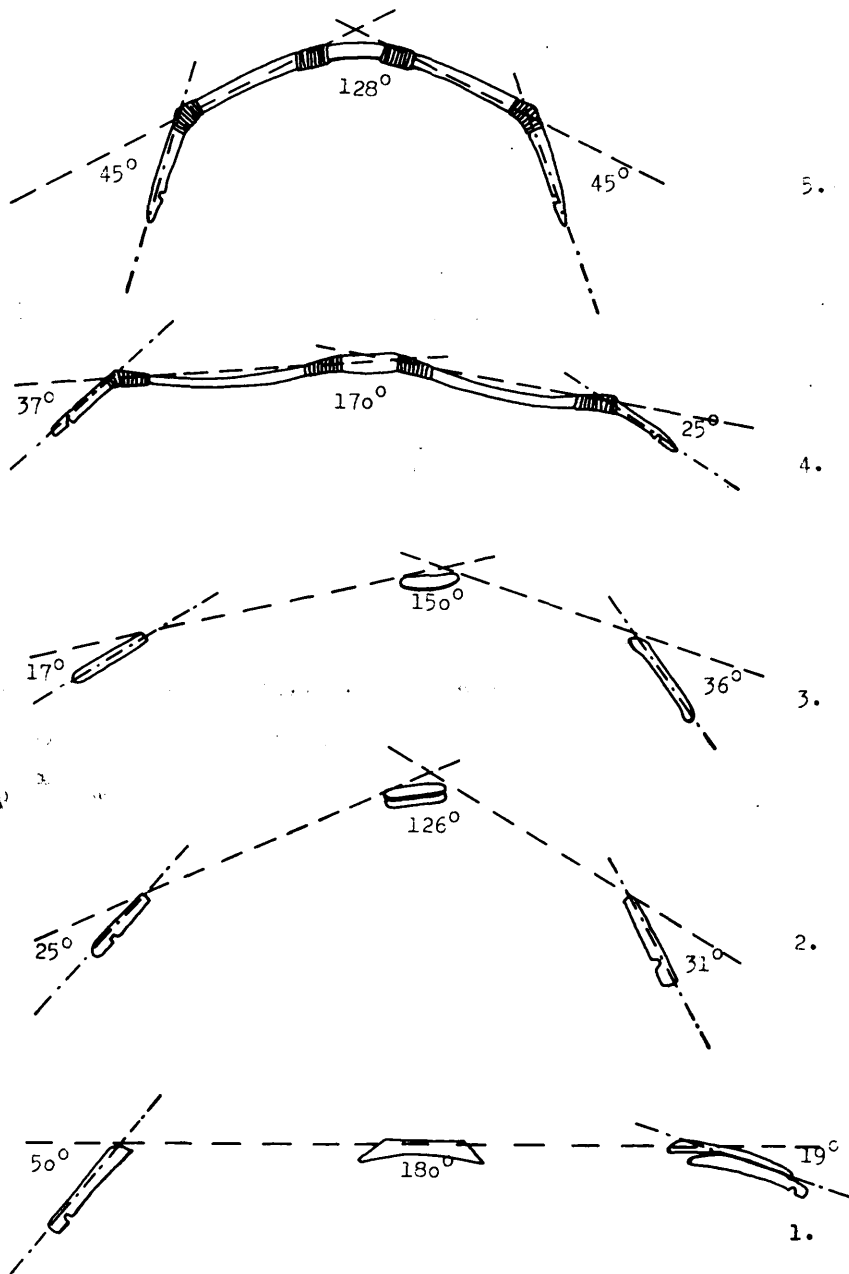
4. Variante

Griffwinkel: 140° Spannung: 14 cm
 Winkel d. starren Horns: 60°

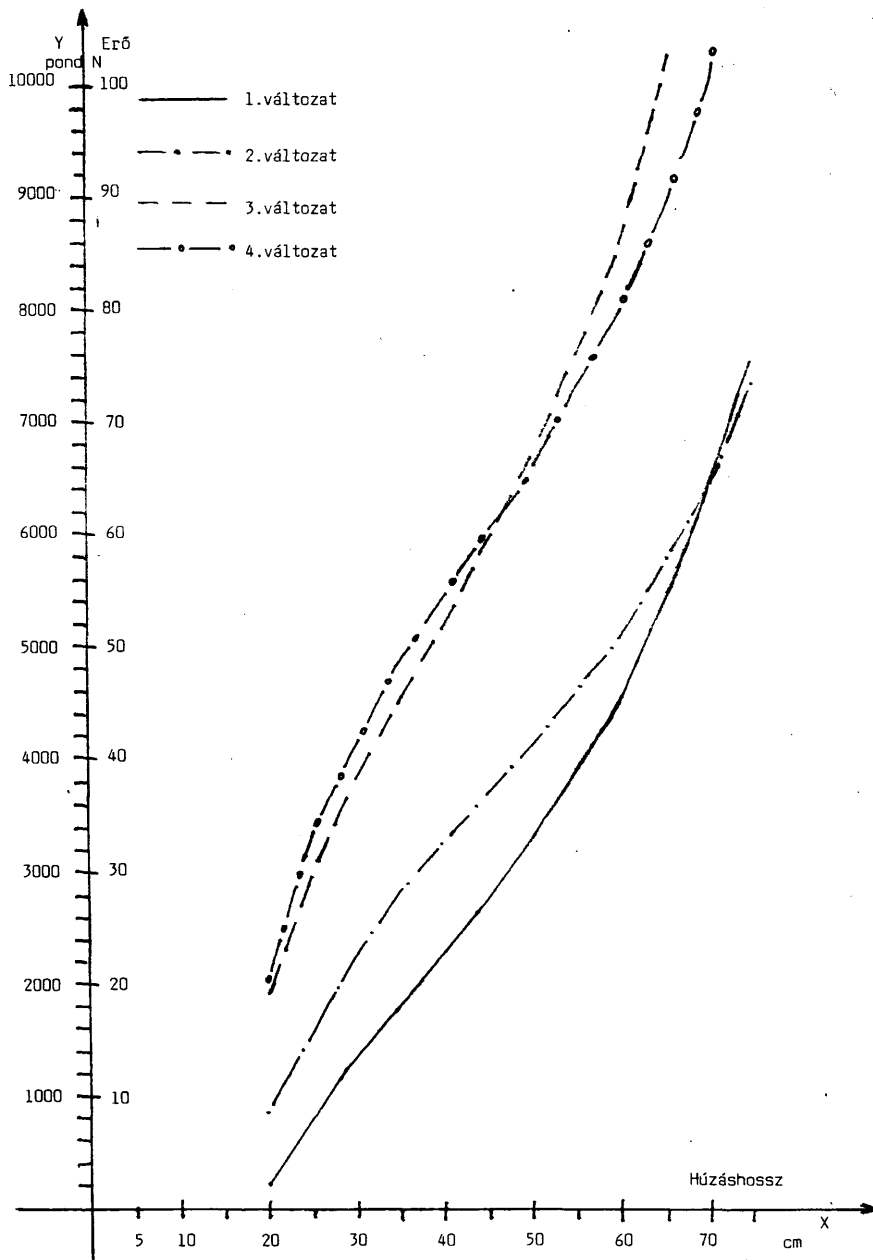
Weg cm	Kraft (N)				Durchschnitt	Energie- wachs- tum (Ncm)	Invest. Energie insg. (Ncm)
	1.	2.	3.	4.			
20.00	20.00	20.00	20.00	20.00	20.00	60.00	60.00
25.00	35.00	33.00	34.00	33.00	33.75	134.38	194.38
30.00	42.00	40.50	41.50	41.00	41.25	187.50	381.88
35.00	49.00	49.00	49.00	47.50	48.63	224.69	606.56
40.00	55.00	54.00	54.50	54.00	54.38	257.50	864.06
45.00	61.00	59.50	60.50	59.50	60.13	286.25	1150.31
50.00	67.00	65.00	66.50	65.50	66.00	315.31	1465.63
55.00	73.00	72.00	74.00	72.50	72.88	347.19	1812.81
60.00	81.50	79.00	80.00	80.00	80.13	382.50	2195.31
65.00	91.00	88.00	89.00	89.50	89.38	423.75	2619.06
70.00	101.00	100.00	100.00	100.00	100.25	474.06	3093.13
75.00	115.00	114.00	114.00	114.00	114.25	536.25	3629.38

Die mit gleicher Kraft auf gleichem Wege ausgeführte, in eine lineare Feder investierte Arbeit: 3484.63

Die insgesamt investierte Arbeit der Energie der linearen Feder in %: 104.15%

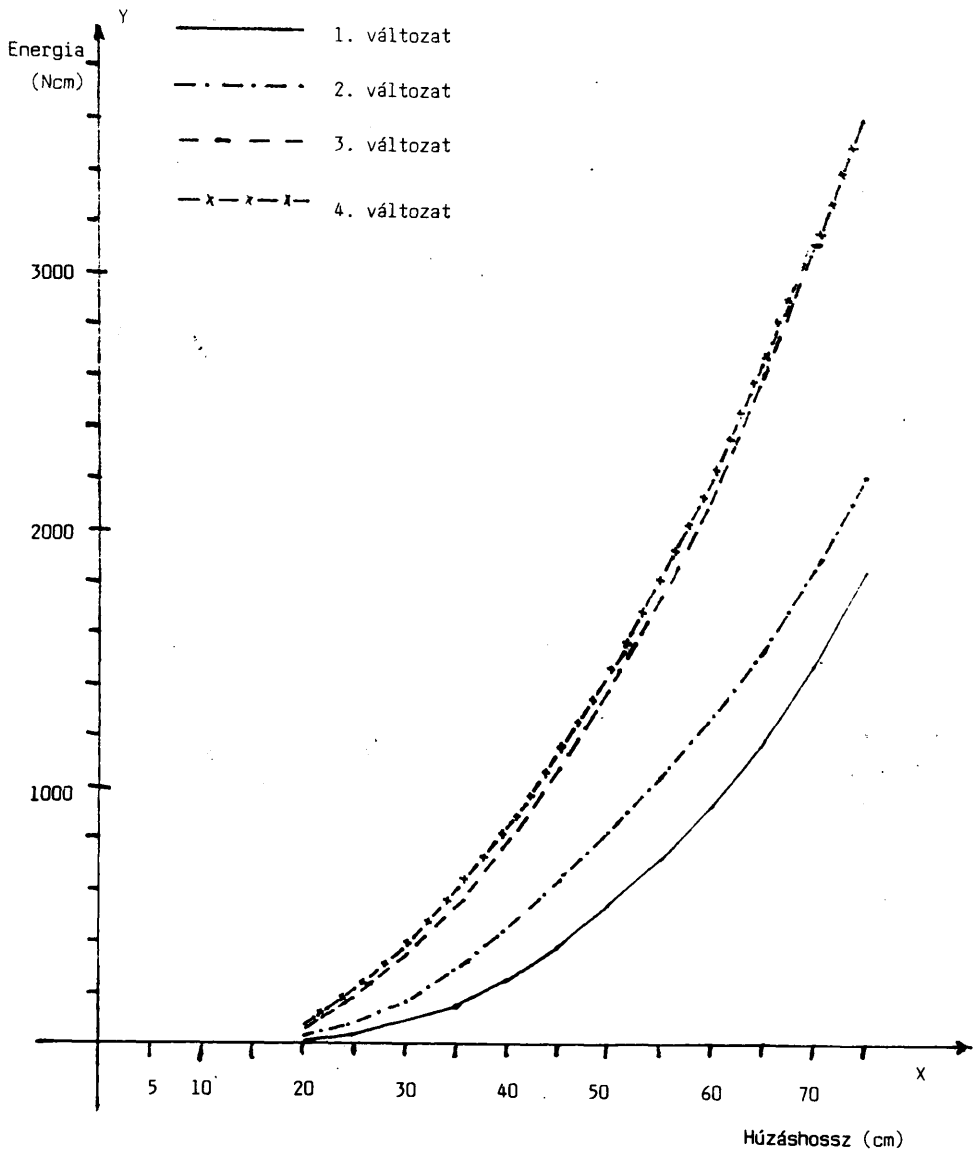
I. tábla: Népvándorlás kori íjak ajzatlan formájának megközelítő meghatározása
I. Tafel: Annähernde Bestimmung der ungespannten Form völkerwanderungszeitlicher Bögen
Табл. I: Приблизительное определение формы луков эпохи переселения народов со снятой тетивой

II. tábla: A négy modell-íj változatról felvett terhelési görbék (Szöllősy Gábor mérése és szerkesztése)

II. Tafel: Die Belastungskurven der vier Modell-Bogen-Varianten (Messung und Zusammenstellung von Gábor Szöllősy)

Табл. II.: Кривые нагрузки четырёх вариантов луков-моделей (измерения и чертёж Габора Сёллешши)

III. tábla: A négy modell-íj változat energiaraktározása (Halász Tibor számításai, Szöllősy Gábor szerkesztése)

III. Tafel: Die Energiespeicherung der vier Modell-Bogen-Varianten (Berechnungen: Tibor Halász, Zusammenstellung: Gábor Szöllősy)

Табл. III.: Сохранение энергии четырёх вариантов луков-моделей (вычисления Тибора Халаса, чертёж Габора Сёллёши)

Összefüggés vizsgálat az állatok életkora, a sírok tájolása és az emberek elhalálozásának szezonális között honfoglalás kori temetőben

TAKÁCS ISTVÁN

Az archaeozoológiai vizsgálatok egyik fontos része az állatok életkorának csontleleteken alapuló minél pontosabb meghatározása. Fontos ez például gazdaságtörténeti szempontból, hiszen a fiatal, kifejlett ill. öreg állatok százalékos aránya az adott népesség gazdagságát jól tükrözi. Ha például egy telepen az elfogyasztott állatok tetemes részét matusus vagy szenilis állatok maradványai képezik (szélsőséges eset) akkor joggal feltételezhető, hogy az ott élőknek kevés állatuk lehetett, melyek a szaporításra kellettek, s csak a már kiöregedett egyedek kerültek levágásra és elfogyasztásra.

Az életkor meghatározás sok más, nem szigorúan zoológiai probléma megoldására is alkalmas. Jó példa volt erre az algyői temető¹ lovainak életkor-elhasználtság vizsgálata (TAKÁCS 1988.), ahol a fogazatból meghatározott életkor és az elhasznált lábvégek alapján kimutatható volt, hogy a lovakat kettő-kettő és fél éves korukban már erősen lovagolták. Fenékpusztja V. századi pusztulását a régészeti kutatások pontosították². Egy – a korabeli pusztulási felszínen megtalált – fiatal vadsertés csontvázának életkorából pedig a pusztulás legvalószínűbb hónapja volt kideríthető (MATOLCSI 1974.).

Hasonló, a fiatal állatok életkorát figyelembe vevő évszakhatározásra mindazok a vad- és háziállatfajok alkalmasak, melyek évente egyszer, adott időpontban ellenek. A mai intenzív tenyésztés szinkronizálni, szabályozni képes a háziállatok ivarzási ciklusait a kifinomult fajták segítségével. A hagyományos primitív típusokat tartó extenzív körülmények között a szaporodási ciklus a természetes állapottal egyezik, szigorú összhangban van ez a klimatikus hatásokkal. A juh ivarzásának legintenzívebb szakasza a vadon élő és számos parlagi juh fajtánál az augusztus-szeptember hónapokra esik. A legkedvezőbb ivarzási és vemhesítési arány szeptemberben és októberben van, s ekkor január-március között ellenek az anyák (VERESS 1976.281.). A primitív kecskefajták ősszel üzekednek, s az átlagos 152 nap vemhesség után tavasszal ellenek (VERESS 1976.333.).

¹ Kürti Béla ásatása. (Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

² Sági Károly ásatása. (Keszthely, Balatoni Múzeum)

A vaddisznó normális klimatikus viszonyok mellett tavasszal ellik (CSIRE 1976.). A primitív típusú sertéseket míg extenzív körülmények között tartották (érvényes ez még a XIX. századi mangalica és egyéb fajták tartására is), évente egyszer ellették, amit a tél végére, tavasz elejére időzítettek. A cél az volt, hogy a választási malacok rögtön a legelőkre kerüljenek, s a tél kezdetéig megerősödjenek (FEKETE 1976.).

A ló sárlási ciklusai az év folyamán követik egymást, mégis a tavaszi és őszi ivarzás kifejezettebb, rövidebb idejű, s ekkor a vemhesülés is könnyebb. A versenylovaknál napjainkban általános a tél végi, tavaszi fedezetetés. A gazdasági lovaknál és vágócsikóknál előnyben részesítik az őszi fedezetetést, mert az ősszel született csikó gyorsabb fejlődésű, s fontos, hogy egy legeltetési idővel több jut neki (FEHÉR 1976., SCHANDL 1955.211.).

Ez az összeállítás közel sem teljes, de jelen esetben az összes háziállat faj és fajta jellemzése nem is indokolt, inkább csak a biológiai jellemzők bemutatása volt a cél. Lényeg, hogy a primitív fajták esetében a szaporodást a környezet, hőmérséklet és a természetes fény alapvetően meghatározza.

Az ásatásokon előkerült állatok fogazatából és csövescsontjaik elcsontosodásának mértékéből meghatározható az életkor. A meghatározott életkort és a születési időt figyelembe véve megkapjuk a földbe kerülés valószínű időpontját, ami a temetőben, a sírokban elhelyezett állatoknál megegyezik a halott elföldelésének időpontjával. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy élőlények maradványai teszik ki a vizsgálat alapját. Az egyedek fogváltása, a csontok elcsontosodása egymáshoz viszonyítva eltérően történik, a párást és az ellést pedig a környezeti tényezők befolyásolják. Mégis ezek nem okoznak jelentős eltéréseket.

A kormeghatározást pontosítani lehet az ásatási megfigyelésekkel, pl. sírmélység (ami fagyott talajba temetésre utalhat) vagy más botanikai, relatív kormeghatározásra alkalmas maradvány vagy pl. tojásmaradványok³ megfigyelésével is.

Az algyői (Algyő-258.sz. kútkörzet) honfoglalás kori temető zoológiai leleteinek feldolgozásakor lehetőség adódott az általam vizsgált csontanyag, a sírok tájolása⁴ és a temetések (elhalálozások) szezonális között összefüggést találni. Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy a sírmellékletek között számos fiatal állatból származó maradvány is volt, melyek életkora viszonylag jól behatárolható.

A temető 30. sírjában⁵ a halott mellé étkezési útravalóként juh két humerusát helyezték. A csontok kicsinyisége, porózussága, az epiphisysek állapota alapján a kisbárány pár hetesnél nem lehetett idősebb levágásakor és eltemetésekor. Így az elföldelés (temetés) március vége - április elejére tehető. Hasonló a helyzet a 66. sírből előkerült juh vagy kecske (esetleg malac)⁶ 12 darab bordájánál (oldalal), melyek szintén hasonló korú állatra utaltak, s így az elföldelés ideje is hasonló.

³ A tojások szezonális jelző tulajdonságára Bartosiewicz László (MTA Régészeti Intézet) hívta fel a figyelmemet. Segítségét ezúton is köszönöm.

⁴ A módszer még pontosításra szorul, mert kezdeti tapogatódzásaimat a temetőtérkép alapján csináltam.

⁵ A sír ki volt rabolva (Kürti B. szíves szóbeli közlése) ugyan, de a tájolás és a benne lévő juhmaradványok mégis feltételezésemet igazolják.

⁶ Ezen fajok ellése közel azonos tavaszi időszakra esik.

Ebből kiindulva megkíséreltem egy olyan segédeszköz szerkesztését, melynek segítségével a temető sírjainak tájolásából a feltételezhető temetési hónap állapítható meg. A kiindulás az volt, hogy a természeti népek, melyek szigorúan betartják halottaik temetésénél a tájolást, mindenkor a valóságos keletet határozzák meg, hiszen a keletelés alapja a napkultusz, ahol a kelet az élet, a nyugat a halál oldala. A csillagászati kelet meghatározása csak műszerrel lehetséges. A csillagászati kelet és a valóságos kelet között 32-37 fok eltérés lehet Európában. Tehát mindenkor a valóságos keletet határozták meg (GUZSIK 1981.). A tájolás valószínű menetét Guzsik Tamás szavai kitűnően szemléltetik. „Ezekben a tájolásokban ugyanis vagy két botnak és a napkorongnak az „összevetésével”, vagy a bot árnyékának az irányával határozták meg a keleti irányt. Ennek hibája pedig – kísérleti mérések alapján – 0,5-1,5 fok között lehet.”

A segédeszköz segítségével közel pontosan meghatározható volt a sírban nyugvók temetésének két valószínű időpontja. A segédeszközön két függőlegesen a nap kelésének hónaponkénti beosztása van feltüntetve. Az észak-déli függőlegesre állított, adott sírnak a tájolási egyenese ezek közül metsz ki két lehetséges pontot.

Ezek vizsgálata után kiderült, hogy a mortalitás és az évszak között szoros összefüggés van.

1. táblázat: A temetések legvalószínűbb két hónapja (évszaka) a sírok tájolása alapján.

Előfordulások a tájolás alapján		Férfi	Nő	Gyermek
I	II			
január	december	1	-	-
január	november	1	-	-
február	november	2	-	-
február	október	6	-	-
febr/márc	október	-	1	-
március	október	5	6	2
március	szept/okt	-	-	2
március	szeptember	2	1	1
márc/ápr	szeptember	3	3	2
április	szeptember	3	1	1
április	aug/szept	2	1	1
április	augusztus	3	1	1
ápr/máj	augusztus	4	1	1
május	július	2	2	2
május	jún/júl	2	-	-
máj/jún	július	2	2	-
jún/júl	július	2	1	1
június	jún/júl	1	-	-
június	június	1	-	-
		42	20	13

Első megközelítésben csak a kimetszett pontokat (hónapok) és a halottak számát vettem alapul. Itt természetesen még semmiféle szétválasztás nem történt, de ha a hónapok gyakoriságát vesszük alapul, mégis a tél végi, tavaszi temetések dominálnak (az ezekhez tartozó hónapok mind nyár végi, őszi időszakra esnek, ahol a halálozás gyakorisága a tapasztalatok alapján jóval kisebb) (1. táblázat).

Az így nyert eredmény természetesen nem tükrözi a valós állapotot, csak igazolja a tavaszi mortalitás magasabb fokát.

A temetések valódi időpontjának meghatározásához nyújtottak segítséget az esetek egy részében a sírokba helyezett állatmaradványok, melyek életkorának meghatározása után a fent említett összevetéssel pontosítani lehetett e sírok keletkezésének (évszak) idejét. A 49. és 27. sírban 3,5 év körüli juhmaradványok voltak. A 49. női sír két kimetszett hónapja közül az első május-június határa, a második július lehetett. Az állat életkora a későbbit, a júliust valószínűsíti. A 27. férfisírban hasonló korú állat volt, ami a márciusi vagy októberi temetésből egyértelműen a másodikat igazolja, hiszen márciusban az állat még csak három éves lett volna.

Külön csoportot alkot a 15., 17., 18., 29., 93. és 99. sír. Az ezekben talált juhok 3 év körüliek voltak. Ennél a csoportnál mind a hat esetben a tél végi - tavaszi (február-április) közötti időszakban kellett a temetéseknek történnie, mert az augusztus, szeptember, októberi időszak a juhok életkorával nem hozható szinkronba. A 94. sírből 1/4 év feletti juhmaradvány került elő. Így a március, az ellés időszaka kizárható, míg az október mint a temetés időpontja, logikusnak tűnik. A 15. sírban egy egészen fiatal állat volt. A május-június vagy júliusi időpontból az első tűnik helyesnek (bár ez az a példa, ahol mindkét időpont közel egy évszakra esik és így a hónapok pontos meghatározása kevésbé látszik fontosnak). A 33. és 34. sírban medence maradványok voltak. Ezek életkor szempontjából nehezebben értékelhetőek. Az acetabulum pubis elcsontosodása lenne a meghatározó. Mégis a nagyság alapján a temetést a két második időpontra júliusra, illetve szeptember-októberre lehetett keltezni.

Mint már említettem, vizsgálatom alapját a 38. és a 66. sír adta. Mindkét sírban újszülött egyedek maradványai voltak, melyek egyértelműen csak márciusban kerülhettek a földre. A második érték - mindkét esetben az október - teljesen ki van zárva. Ennél a két sírnál a tájolás közel 90 fokos volt az északi irányra. Ez az irány pedig március és szeptember közepén közelít a 90 fokhoz.

Összefoglalva. Az algyői temetőben sikerült összefüggéseket találni a sírok tájolása és a sírokban található állatmaradványok életkora között. E módszerrel - mely még nagyon sok további finomításra szorul - meghatározható volt egyes esetekben az az évszak, melyben a halottakat elföldelték.

Irodalom

- CSIRE 1976.* = Csire, L. In: Állattenyésztés 1-3. Szerk.: Horn, A. Budapest 1976. 3. kötet 16.
- FEHÉR 1976.* = Fehér, D. In: Állattenyésztés 1-3. Szerk.: Horn, A. Budapest 1976. 2. kötet 420.
- FEKETE 1976.* = Fekete, L. In: Állattenyésztés 1-3. Szerk.: Horn, A. Budapest 1976. 3. kötet 152.
- GUZSIK 1981.* = Guzsik, T.: A napkultusz maradványa. Középkori templomok keletelése. *ÉT* 17.1981.532-535.
- MATOLCSI 1974.* = Matolcsi, J.: Állattani következtetések Fenékpusztá V. századi pusztulásának közelebbi időpontjára. (Zoological conclusion for a more precise dating of the destruction of Fenékpusztá in the 5th century.) *AÉ* 101.1974.102-111.
- SCHANDL 1955.* = Schandl, J.: Lótenyésztés. Budapest 1955.
- TAKÁCS 1988.* = Takács, I.: Adatok a honfoglalás kori temetkezési szokásokhoz az algyői temető állatcsont leleteinek vizsgálata alapján. Szeged. Sajtó alatt.
- VERESS 1976.* = Veress, L. In: Állattenyésztés 1-3. Szerk.: Horn, A. Budapest 1976. 2. kötet 281.

Relationship between grave orientation, the season of burial and the age of animals buried as grave goods in cemeteries from the Period of the Hungarian Conquest

The aging of animal bones from archaeological deposits is an important aspect of archaeozoological investigations. From the viewpoint of economic history, for example, the percentual contribution of juvenile, adult and senile individuals may reflect economic conditions. When bone finds from a settlement are dominated by remains of mature and senile individuals, it is possible that only relatively few animals were kept which were mainly used as breeding stock and only the oldest individuals were slaughtered and consumed.

Aging animals may be used in solving other problems, not exclusively zoological in nature, as well. In this study, the age of animals entered in the form of grave goods (food offerings) was studied in connection with the age of the deceased person (burial) in order to identify the relative (seasonal) chronology of enterrment.

During the analysis of animal bone finds from the Algyő cemetery, numerous bones from young animals could be easily recognized.

With the help of these zoological finds, two possible seasons when the burial may have taken place could be pinpointed within the plan of the cemetery. A summarized evaluation of seasonal datings suggests that human mortality was highest at the end of the fall and during the spring months. The two alternative dates, in many cases, could be further refined using the evidence of animal bones. Newborn lambs, for example, were available only during March/April. October, as the fall counterpoint of March, could be ruled out. With the help of zoological evidence and other finds, pairs of months and the probable season of burial among them could be identified more accurately.

István TAKÁCS

Table 1 The seasonal distribution of burials by months (I.) and their astronomical counterparts (II.)

Occurences- on the basis of orientation		Man	Woman	Children
I	II			
January	December	1	-	-
January	November	1	-	-
February	November	2	-	-
February	October	6	-	-
February/March	October	-	1	-
March	October	5	6	2
March	Sept./Okt.	-	-	2
March	September	2	1	1
March/April	September	3	3	2
April	September	3	1	1
April	August/September	2	1	1
April	August	3	1	1
April/May	August	4	1	1
May	July	2	2	2
May	June/July	2	-	-
May/June	July	2	2	-
June	July	2	1	1
June	June/July	1	-	-
June	June	1	-	-
		42	20	13

Untersuchung eines Landnahmezeitlichen Gräberfeldes hinsichtlich des Zusammenhanges zwischen dem Alter der Tiere, der Orientierung der Gräber und der Saisonalität des Ablebens der Menschen

Ein wichtiger Teil der archäozoologischen Untersuchungen ist die möglichst genaue Bestimmung des Lebensalters der Tiere auf der Grundlage der Knochenfunde. Wichtig ist dies beispielsweise aus wirtschaftshistorischem Gesichtspunkt, da der prozentuelle Anteil der jungen, ausgereiften, alten Tiere ein gutes Spiegelbild der Wirtschaft der gegebenen Population ist. Wenn sich z.B. die Knochenfunde einer Siedlung aus Einzeltieren im Maturus- oder Senilis-Alter zusammensetzen, kann zurecht angenommen werden, daß die dort Lebenden nur wenig Tiere besessen haben müssen, die zur Fortpflanzung gebraucht wurden, und nur jene Tiere wurden geschlachtet und verspeist, die schon zu alt waren.

Die Bestimmung des Lebensalters eignet sich ferner zur Lösung vieler anderer, nicht streng zoologischer Probleme. Ziel der vorliegenden Arbeit war es, das Lebensalter der in den Gräbern gefundenen Tierknochen (Speisereste), die relative Chronologie (den Jahreszeiten nach) der Grablegung des Verstorbenen (Bestattung) festzustellen.

Bei Aufarbeitung der zoologischen Funde des Gräberfeldes von Algyő kamen zahlreiche, leicht bestimmbare Jungtiere zum Vorschein.

Mittels eines Hilfsinstrumentes und aufgrund der Gräberfeldkarte gelang es, zwei wahrscheinliche Zeitpunkte der Bestattungen innerhalb der Jahreszeiten zu bestimmen. Diese Zeitpunkte zeigen – wenn man sie in ihrer Gesamtheit untersucht – an, daß die Sterberate der Menschen in den Monaten zum Ende des Herbstes und des Frühlings am höchsten ist. Die beiden möglichen Zeitpunkte ließen sich in zahlreichen Fällen durch das Lebensalter der Tierknochenfunde konkretisieren, weil beispielsweise ein neugeborenes Schaf nur in den Monaten März/April in die Erde gelangt sein konnte, so daß der dem März zufallende andere Monat, der Oktober also völlig ausgeschlossen werden kann. Mit den beiden möglichen Monaten und darunter mit Hilfe der zoologischen und sonstigen Funde ließ sich so die vermutliche Zeit (Jahreszeit) der Bestattung ziemlich genau bestimmen.

István TAKÁCS
Magyar Mezőgazdasági Múzeum
Budapest
(Pf. 129. H-1367)

1. Tabelle Die beiden wahrscheinlichsten Bestattungsmonate (Jahreszeiten) aufgrund der Orientierung der Gräber.

Vorkommen aufgrund der Orientierung		Mann	Frau	Kind
I	II			
Januar	Dezember	1	-	-
Januar	November	1	-	-
Februar	November	2	-	-
Februar	Oktober	6	-	-
Febr./März	Oktober	-	1	-
März	Oktober	5	6	2
März	Sept./Okt	-	-	2
März	September	2	1	1
März/April	September	3	3	2
April	September	3	1	1
April	Aug./Sept.	2	1	1
April	August	3	1	1
April/Mai	August	4	1	1
Mai	Juli	2	2	2
Mai	Juni/Juli	2	-	-
Mai/Juni	Juli	2	2	-
Juni/Juli	Juli	2	1	1
Juni	Juni/Juli	1	-	-
Juni	Juni	1	-	-
		42	20	13

Szabálytalan tájolású sírok temetőn belüli összefüggésrendszere

GRÓH DÁNIEL

A hazai szakirodalomban meglehetősen elhanyagolt terület volt eddig a sírok tájolásának értelmezése (BANNER - MÉRI - LÁSZLÓ - RADNÓTI 1954.90.). Ennek oka részben az lehet, hogy azokban a történeti temetőekben, ahol a tájolás iránya meghatározott, a leggyakoribb a Ny-K-i, ÉNy-DK-i, ÉK-DNy-i, illetve a csontváz szempontjából az ezzel ellentétes tájolás. Ezekben az esetekben magától adódó magyarázat, hogy a sírgödör tengelyével a napkelte vagy a napnyugta felé irányul. Megengedhető a kissé pontatlan fogalmazás, mivel a nap az év egyetlen napján sem kel vagy nyugszik ugyanott (GUZSIK 1981.532-533.).

Az alább bemutatandó két nagy temető vizsgálata a tájolás, és csak a tájolás szempontjából olyan eredményeket hozott, melyek indokolják a hasonló kutatások szélesítését. A két temetőt (Budakalász-Luppa-csárda, Tápé-Széntégláegető) időben több mint fél évezred választja el egymástól.

1. A *badeni kultúrához* tartozó eddig feltárt legnagyobb temető a *budakalászi*, melynek első 115 sírját és a 177. sír kocsiedényét Soproni Sándor tette közzé (BANNER 1956. 111-128., 28-23. á., LXXXVIII-CVI., CXX.t., SOPRONI 1954.). A temető feldolgozását Korek József Lengyel Imrével és Soproni Sándorral közösen végezte el (DINNYÉS - KÖVÁRI - LOVAG - TETTAMANTI - TOPÁL - TORMA 1986.45-47.). Eszerint a temető közel 500 síros lehetett. A feltárás 85-90 %-os mértékű, mivel az ÉK-i oldalon nem fejeződött be. A feltárt 439 sírból 437 a badeni kultúrához tartozik, 2 kora vaskori. 315 sír zsugorított, 68 égetéses temetkezés. 3 sírban az elhunyt váza nyújtott helyzetben, háton feküdt. A 34 kettős sírnak kb. egyharmada nem egyidejű eltemetés nyomán keletkezett. 3 hármas temetkezés és hét jelképes sír is előkerült. A temetőt kb. 200 évig használták a késő rézkorban, Kr. e. 2100-1900. között.

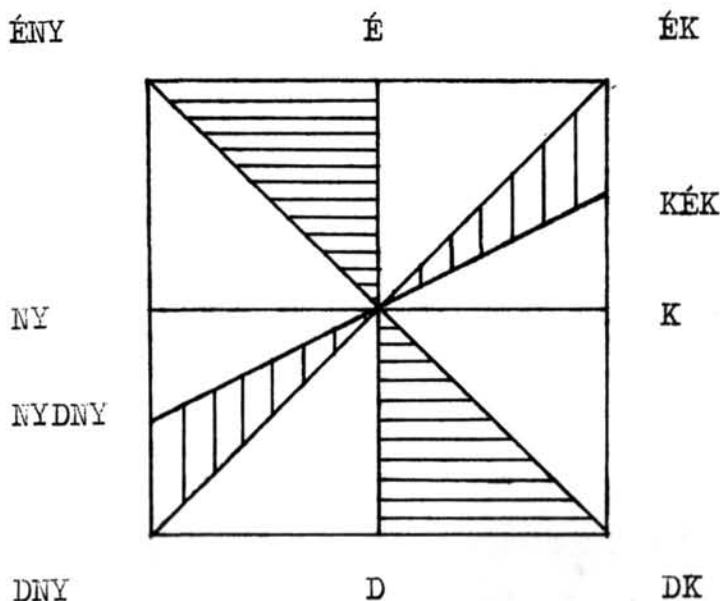
Témánk szempontjából értékelhető adata 359 sírnak van. A sírokat nem fokok szerint, hanem a mellék- és főégtájak közé iktatott felezőégtájak irányában, összesen 16 féleképpen tájolták (1-2. kép). Ez valójában 8 lehetőség a sírgödör kiásásakor:

É	- D	- É	= 31
ÉÉK	- DDNy	- ÉÉK	= 42
ÉK	- DNy	- ÉK	= 32
KÉK	- NyDNy	- KÉK	= 21
K	- Ny	- K	= 35

KDK - NyÉNy - KDK = 39

DK - ÉNy - DK = 54

DDK - ÉÉNy - DDK = 55

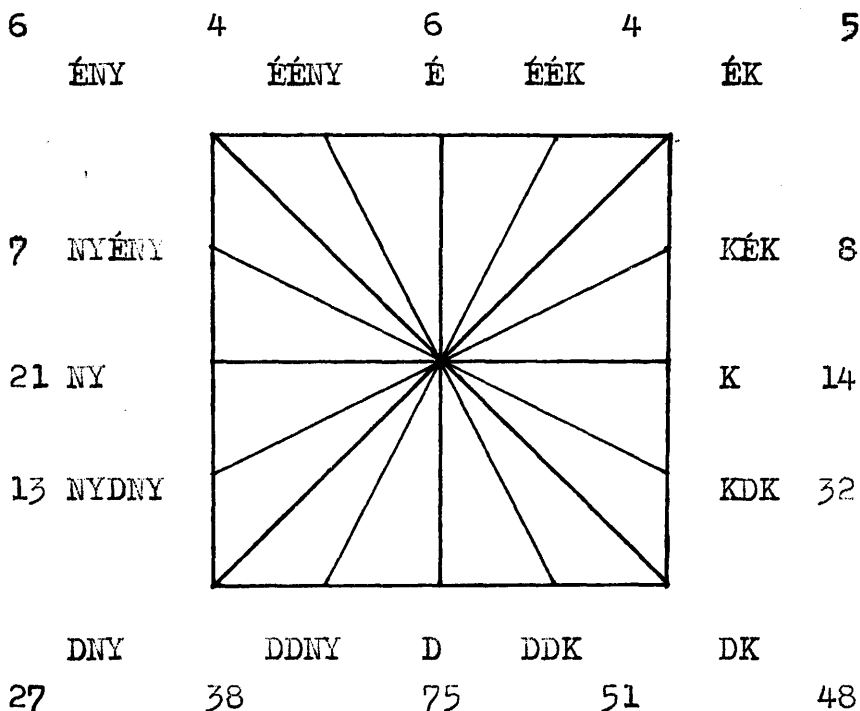

1. kép A budakalászi temető legkedveltebb (sűrű vonalkázás) és legkevésbé használt (ritkább vonalkázás) tájolási tartományai

1. Abb. Die beliebtesten (dichte Linierung) und am wenigsten benutzten (spärlichere Linierung) Orientierungsbereiche des Geäberfeldes von Budakalász

Рис 1. Наиболее предпочтительные (густая штриховка) и наименее используемые (редкая штриховка) области ориентации могильника Будакалас

A csontváz tájolások fő iránya D-É. Miután a D-i irányhoz képest jobbra-balra való eltolódás (K, illetve Ny felé) közelítőleg egyezik vagy szinkronban van a napfordulók által megállapítható látszólagos irányeltolódásokkal, valószínűsíthető, hogy a gödör kiásásakor a Nap helyzetét kellett figyelembe venni (KÁKOSY 1978.18., ECSEDY 1979. 247-248.) vagy az É-i irányt kijelölő csillagot, melynek van látszólagos mozgása (ECSEDY 1979. 247., MENZEL 1980.288.). Ha a D-i tájolás két szélső értékét K-nek illetve Ny-nak vesszük, a 359 sírből 319 e tartományba esik, azaz a sírok 88,8 %-a követi ezt a rendszert! E 90 fokos eltéréssel szemben a mai magyarországi napfordulós eltolódás 32-37 fok (GUZSIK 1981.532-533.). Szűkítsük ezért az eddig kialakult tartományt! DNy és KDK közé esik a sírok több, mint 75 %-a, DNy és DK közé 66 %-a, DDNy és DDK közé 45 %-a, míg a sírok csaknem 20 %-a tisztán D-i tájolású. Mit kezdjünk azonban a D-É tengelyhez képest K-i irányú eltolódással (NyDNy-KÉK 13, DNy-ÉK 27, DDNy-ÉÉK 38, összesen 78 sír;

2. kép A budakalászi temető csontvázainak 16 égtáj szerinti tájolási megoszlása
 2. Abb. Die Aufteilung der Skelette des Budakalászer Gräberfeldes nach 16 Himmelsrichtungen
 Рис 2. Распределение ориентации по 16 сторонам света погребенных могильника Буда-калас

KDK-NyÉNy 3, DK-ÉNy 48, DDK-ÉNy 51, összesen 131! sír)? Megállapíthatjuk, hogy a látszólagos D-i főirány valószínűleg néhány fok eltéréssel K felé mozdult el a mai D-hez viszonyítva, DDNy-KDK tartományba esik a sírok csaknem 68 %-a. A sírok alig több, mint tizede (12,2 %) tér el eddigi eredményeink fő vonalától. A halandóság növekedésére, csökkenésére is következtethetünk a csontváz tájolások elemzésekor. A júniusi irányvonalra merőleges sírok jelentik a nyári halandóságot. Ide tartoznak a KDK-DDK közti irányú sírok, illetve a K-KÉK közé eső irányú követők. Számszerű meghatározásra azért nem vállalkozhatunk, mivel a DDK-i sírok egy része minden bizonnyal a D-i sírokhoz tartozik. Kb. a temetések harmada tavasszal történhetett. A decemberi vonalra merőleges sírok (NyÉNy és DDNy között) aránya kb. 25 %, a többi évszakhoz kevésbé köthető, illetve a tavaszi és őszi időszakhoz tartozik. A március és szeptember körüli hónapok halálozási arányát a DDNy-DDK tartomány mutatja, de az ide vonatkozó értékek egy részét ebben az esetben már kétszer értelmezzük (ld. pl. a DDK és D közötti irányra tájolt csontvázaknál). Pontos szétválasztásukra azért sincs mód, mivel a késő rézkor technikai és szükséges gyakorlati színvonalát (GUZSIK 1981.532-533., ECSEDY 1979.248.) XX. századi pontosítás szerint értékelni illuzórikus volna.

2. *Tápe-Széntéглаégető késő bronzkori temetőjét* Trogmayer Ottó tárta fel és publikálta, az antropológiai adatokat Farkas Gyula és Lipták Pál dolgozta fel (TROGMAYER 1975.).

A 687 sírnál valószínűleg jóval több temetkezésből 467 sír adatait tudtuk felhasználni. Érdekes, hogy a temető fő jellegzetességeiben hasonlóságokat mutat a budakalásziival. 575 sír zsugorított, 27 nyújtott temetésű, továbbá két pythos temetés, 34 hamvasztásos és 17 szimbolikus sír került elő. 26 sír nem tartozik a bronzkorhoz. Akárcsak a budakalászi temetőben, az antropológiai adatok alapján a tápéiban is bizonyos sírcsoportokat lehetett elkülöníteni. A temető a halomsíros kultúra tápéi csoportjához tartozik; a BB2-BC időszakban, kb. a Kr. e. XIII. században használták és a Csorva csoport megjelenésével szűnik meg.

A sírtájolásokat 5 fok pontosságig mérték.

Égtáj	Gödör tájolás	Égtáj	Össz.	Váz tájolás bontva	Égtáj	Gödör tájolás	Égtáj	Össz.	Váz tájolás bontva
É	0 - 180 - 0	D	38	6 - 32	K	90 - 270 - 90	Ny	32	25 - 7
	5 - 185 - 5		5	5		95 - 275 - 95		2	2
	10 - 190 - 10		7	7		100 - 280 - 100		15	12 - 3
	15 - 195 - 15		5	5		105 - 285 - 105		3	2 - 1
	20 - 200 - 20		19	8 - 11		110 - 290 - 110		11	8 - 3
	25 - 205 - 25		5	2 - 3		115 - 295 - 115		2	2
	30 - 210 - 30		13	3 - 10		120 - 300 - 120		15	11 - 4
	35 - 215 - 35		11	3 - 8		125 - 305 - 125		6	4 - 2
	40 - 220 - 40		21	9 - 12		130 - 310 - 130		34	26 - 8
	ÉK	45 - 225 - 45	DNy	10		6 - 4	DK	135 - 315 - 135	ÉNy
50 - 230 - 50			21	14 - 7	140 - 320 - 140			20	19 - 1
55 - 235 - 55			4	2 - 2	145 - 325 - 145			4	3 - 1
60 - 240 - 60			17	10 - 7	150 - 330 - 150			22	19 - 3
65 - 245 - 65			8	6 - 2	155 - 335 - 155			12	12
70 - 250 - 70			15	12 - 3	160 - 340 - 160			20	15 - 5
75 - 255 - 75			9	7 - 2	165 - 345 - 165			10	8 - 2
80 - 260 - 80			19	14 - 5	170 - 350 - 170			13	13
85 - 265 - 85			2	2	175 - 355 - 175			4	4

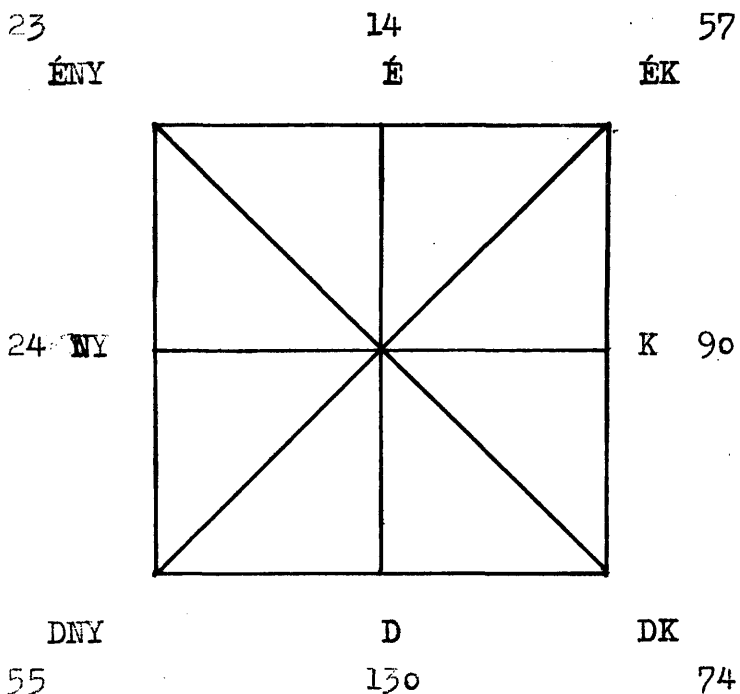
Ide kívánkozik egy megjegyzés: a sírtájolást végzők (XX. század) inkább a 10-es fokbeosztást kedvelik.

Ha a táblázat adatait most nyolc égtájhoz soroljuk, az eredmény kb¹. a következő (3. kép):

Sírgödör tájolások:

$$\begin{aligned}
 \text{É} - \text{D} - \text{É} &= 144 \\
 \text{ÉK} - \text{DNy} - \text{ÉK} &= 112 \\
 \text{K} - \text{Ny} - \text{K} &= 114 \\
 \text{DK} - \text{ÉNy} - \text{DK} &= 97
 \end{aligned}$$

¹ Nincs lehetőség az egyes égtáj tartományok egészen pontos meghatározására.

3. kép A tápéi temető csontvázainak égtájak szerinti tájolása

3. Abb. Die Orientierung nach Himmelsrichtungen der Skelette des Gräberfeldes von Tápé

Рис 3. Ориентация по сторонам света погребенных могильника Тapé

K és DK közé esik a sírok 63 %-a, DK és D közé 34 %, míg tisztán D-i tájolású 27,8 %-a. K-DK, D-DNy tartományban a sírok 74,7 %-a található. ÉNy tartományban mindössze a sírok 13 %-a helyezkedik el. Egyértelmű, hogy a rítus a döntő: fejjel a D-i irányhoz közeli módon temetik az elhunytak többségét. Egyes irányításoknál azonban a sírgödör tájolásának törekvésével is találkozhatunk: pl. 130 - 310 - 130, 90 - 270 - 90, 40-50 - 220-230 - 40-50. Ha most a D-i irányt vesszük fő tengelynek, és egyéb híján a 32-36 fokos mai magyarországi napfordulós eltérést vesszük², kibővítve mindkét irányban 15-15 fokkal, akkor a téli és nyári halálózási arány a következő lesz:

130 - 160 nyári napforduló: 103 sír	28,7 %.
200 - 230 téli napforduló: 56 sír:	15,6 %.
160 - 210 tavaszi-őszi napéjegyenlőség: 106 sír	29,5 %.

² Ez az eltérés pl. Stonehenge esetében 80 fok (HOYLE 1978.16.).

Összegzés

A Budakalász-Luppa-csárdai és a tápéi temető sirtájolásainak elemzésekor megállapíthatjuk, hogy a sírok egy bizonyos változó csillagászati irányt követnek. Ezt a tartományt a Nap vagy egy csillag látszólagos mozgásának végpontjaihoz közeli tengelyek jelölik ki. Minden temető tájolóelemzésekor figyelniük kell az irányítást módosító tényezőkre. Ilyenek lehetnek elsősorban az adott lelőhely környékének domborzati viszonyai (GUZSIK 1981. 532-533.) és terepadottságai, valamint a sírgödör kiásásának változó időpontja³. Pl. a budakalászi temető közvetlenül az É-D-i irányban folyó Duna mellett létesült.

Nyomon követhető az eltelt 3500-4000 év következtében a keletpont (tavaszi napéjegyenlőség) K felé végbement, a maihoz képest néhány fokos eltérése (PANYIK - SELLEI 1975. 17., MENZEL 1980.288., CHOLNOKY - KÖVESLIGETHY 1906. 495-517., HOYLE 1973.5-61.). A tájolások fő irányvonalainak kijelölésével lehetőségünk nyílik a halálzási mutatók évszak szerinti hozzávetőleges változásának megfigyelésére. A módszer pontosításával esetleges járványok vagy egyéb katasztrófák régészeti bizonyítására is sor kerülhet (?!). Ez különösen a népvándorlás kori temetők esetében válhat szükségessé.

³ A sírok kiásásának idejére a magyarországi néprajzi párhuzamokat lásd: BALASSA 1989. 29-47.

Irodalom

- BALASSA 1989.* = Balassa, I.: Magyar falvak temetői. Corvina, Budapest 1989.
- BANNER 1956.* = Banner, J.: Die Pécelser Kultur. Budapest 1956.
- BANNER - LÁSZLÓ - MÉRI - RADNÓTI 1954.* = Banner, J. - László, Gy. - Méri, I. - Radnóti, A.: Régészeti kézikönyv I. Gyakorlati régészet. Tankönyvkiadó, Budapest 1954.
- CHOLNOKY - KÖVESLIGETHY 1906.* = Cholnoky, J. - Kövesligethy, R.: A világegyetem. Csillagászat. Budapest 1906.
- DINNYÉS - KÖVÁRI - LOVAG - TETTAMANTI - TOPÁL - TORMA 1986.* = Dinnyés, I. - Kővári, K. - Lovag, Zs. - Tettamanti, S. - Topál, J. - Torma, I.: Magyarország régészeti topográfiája 7. Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás XIII/1. 1986.
- ECSEDEY 1979.* = Ecsedy, I.: Nyugati türkök Észak-Kínában a VII. század közepén. *AT* 26. 1979. 247-256.
- GUZSIK 1981.* = Guzsik, T.: Templomok tájolása. *ÉT* 1981.IV.532-533.
- HOYLE 1978.* = Hoyle, F.: Stonehengetől a modern kozmológiáig. Magvető, Budapest 1978.
- KÁKOSY 1978.* = Kákosy L.: Egyiptomi és antik csillaghit. Akadémia, Budapest 1978.
- MENZEL 1980.* = Menzel, D. H.: Csillagászat. Gondolat, Budapest 1980.
- PANYIK-SELLEI 1975.* = Panyik, I. - Sellei, S.: Stonehenge. Bev.: Várkonyi N. Corvina, Budapest 1975.
- SOPRONI 1954.* = Soproni, S.: A budakalászi kocsi. *FA* 6. 1954. 29-36.
- TROGMAYER 1975.* = Trogmayer, O.: Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé. *Fontes AH.* 1975.

Взаимоотношение погребений с нехарактерной ориентировкой в системе могильника

В статье изучаются могильники (Будакалас-Лупа-чарда, эпоха поздней меди; Тапе-Сентеглаегетё, эпоха поздней бронзы), в которых погребения казалось бы ориентированы "по всем сторонам света". Однако анализ ориентаций показывает, что при выборе направления могильной ямы или покойников следовали астрономическим ориентирам. Мы попытались вычислить распределение смертей по временам года, а также указали на движение, ощутимое за несколько тысячелетий, в ходе которого точка восхода (положение солнца 21 марта в момент восхода) смещается на несколько градусов к востоку.

Если количественно распространить анализ на другие эпохи, вероятно можно будет найти археологический подход к некоторым великим историческим событиям и природным катастрофам.

Даниел ГРОХ

System der Zusammenhänge unregelmäßig orientierter Gräber innerhalb eines Gräberfeldes

In der Arbeit untersuchen wir solche Gräberfelder (Budakalász-Luppa csárda, Spätkupferzeit - Tápé-Széntéглаégető, Spätbronzezeit), in denen die Gräber scheinbar „in alle vier Windrichtungen“ orientiert wurden. Die Richtungsanalyse zeigt aber, daß man bei der Orientierung der Grabgruben bzw. Skelette irgendeiner astronomischen Richtung gefolgt war. Wir unternahmen den Versuch, die Verteilung der Sterbefälle entsprechend der Jahreszeiten zu errechnen und wiesen die über mehrere Jahrtausende hinweg wahrnehmbare Bewegung nach, in deren Verlauf der Ostpunkt (Stand der Sonne am 21. März bei Sonnenaufgang) einige Grad nach Osten abweicht.

Im Falle einer mengenmäßigen und Ausbreitung der Untersuchung auf mehrere Epochen werden wahrscheinlich einzelne größere historische Ereignisse und Naturkatastrophen auch archäologisch näher bestimmbar und beweisbar sein.

Dániel GRÓH
Mátyás Király Múzeum
Magyar Nemzeti Múzeum
Visegrád
(Fő u. 23. H-2025)

Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987-1990)

WOLF MÁRIA

A borsodi földvár Miskolctól mintegy 30 km-re északra, a Bódva folyó partján, egy természetes szikladombon helyezkedik el. A domb kb. 15 m magasán emelkedik a Bódva völgye fölé, 90x160 m-es platóját vették egykor körbe a vár sáncai (1. kép). A sánc nagy része az idők folyamán lepusztult, ennek egyik oka feltehetőleg az lehet, hogy a vár területén a múlt század közepétől 1986-ig folyamatosan laktak. A sánc a DK-i és az ÉNY-i oldalon maradt meg a legépebben, ezeken a szakaszokon mintegy 5 méterrel magasodik a vár mai belső szintje fölé.

A várat É-ről, K-ről és Ny-ról a Bódva, illetve annak terjedelmes mocsarai védték. Ennek nyomai még ma is – a Bódva szabályozása után – jól láthatók. A vár bejárata tehát feltehetőleg a D-i oldalon lehetett. Itt helyezkedik el a várral azonos dombon, de annak sáncain kívül a műemlék jellegű református templom is, amely mai formájában 1787-ben épült, de mint a későbbiekben látni fogjuk, Árpád-kori eredete valószínűsíthető.

A várat először Anonymus említi Gestájában: Árpád a honfoglalás során Bors vezért küldte erre a területre, hogy kémelje ki a vidéket egészen a Tatra hegyéig. Bors azután a környék lakosságát összegyűjtve alkalmas helyen, a Bódva partján várat épített, amelyet az ő nevééről Borsodnak neveztek el, „mivel kicsiny volt”. Árpád Bors vezért tette meg ispánnak ebben a várban, rábízva a vidék gondozását (ANONYMUS 1977.32.107.).

Az anonymusi hagyománynak megfelelően a korábbi kutatás nem kételkedett a vár honfoglalás kori eredetében és jelentőségét a határvédelemben látta (BOROVSKY 1909. 11-13. LESZIH 1927.71-73. KNIEZSA 1938. II.308.).

Ezzel szemben Győrffy György úgy vélekedik, hogy Bors nem honfoglaló vezér, hanem az államalapítás korában élt személyiség, Borsod vármegye első ispánja volt, a borsodi földvárat pedig ebben az időben, ispánsági várnak építették az országból kivezető fontos hadiút mellé. A vár határvédő jelentőségét ő is kiemeli hangsúlyozva, hogy Borsod vármegye kezdetben határvármegye volt, a XI. századi gyepűvonal nem sokkal Borsod vonalától É-ra húzódhatott (GYÖRFFY 1963.737. vö. KNIEZSA 1938.II.308.).

Oklevél említi a várat 1219-ben. Ekkor az itt szolgálatot teljesítő börtönőrökről, 1230-ban és 1265-ben pedig az itteni várnagyról emlékeznek meg az írásos források. A tatárjárás után a vár feltehetőleg elveszítette jelentőségét, mert egy

1. kép A borsodi földvár

1. Abb. Die Erdburg von Borsod

Рис 1. Городище Боршод

1334-es oklevél már csak mint „földvárnak” nevezett sáncot említi (GYÖRFFY 1963.761-762.).

A vár további történetét meglehetősen homály fedi. Ebből az időszakból mindössze egy bizonytalan adatunk van: a Bebek család az 1550-es években várkastélyt építtetett a földvár területén, amelyet azonban Balassa Zsigmond elfoglalt és felégetett (BOROVSKY 1909.86-89.).

A vár területén 1926-ban rövid próbaátást végzett Leszih Andor és Nyíri Dániel (LESZIH 1927. 85-95.). Kutatóárkokat húztak a vár belsejében (innen hullámvonallal díszített kerámia került elő¹) valamint a várat körülvevő kertekben. Ez utóbbi próbálkozások azonban eredménytelennek bizonyultak. A sánc legépebben maradt részét egy négy méteres átvágással vizsgálták meg. Itt vízszintes és keresztirányú gerendákat figyeltek meg. Rövid szondázást végeztek a templom közelében is, ahol földmunka során nagymennyiségű embercsont került elő. Ekkor kilenc, az Árpád-korra keltezhető hajkarikát találtak az erősen bolygatott temetőrészletben (LESZIH 1927.85-95.). Ez – mint említettük – valószínűvé teszi, hogy a templom első formájában már az Árpád-korban fennállt.

¹ HOM Régészeti Gyűjtemény ltsz.: 53. 1085.1-8.

A sánc²

A borsodi földvárban két helyen végeztünk sáncátvágást. 1988-89-ben a keleti, viszonylag jobb fenntartású sáncot vizsgáltuk meg. 1990-ben pedig ezzel szemben, a nyugati, bolygatottabb állapotban lévő. Főbb vonásokban mindkét helyen hasonló eredményekre jutottunk, részleteiben azonban több eltérés mutatkozott. A sánc rétegződése igen változatos, a feltárt szelvény két oldala, egymástól alig 2-3 méterre, mindkét helyen igen nagy eltéréseket mutatott. Sok gerendamaradványt találtunk, a talajtól függően barnára korhadtan vagy szürkésfehér por alakjában, több esetben megégve, elszenesedve, gyakran pedig csak a lenyomatok segítségével lehetett a nyomukat követni.

A két sáncátvágás végleges értékelése a földvár ásatásának befejezése után válik lehetségessé. Az azonban már ma is megállapítható, hogy a sánc két nagy építési periódust mutat. A két kutatási szelvény részletes ismertetésére később kerül sor a Herman Ottó Múzeum Évkönyvében, itt most az ásatási eredményekre alapuló következtetéseket foglalom össze röviden.

Keleti sáncátvágás

1. építési periódus

A domb szélén egy korábbi település nyomai voltak. A sáncépítés egyszerű földtöltés emelésével kezdődött a domb peremén, magassága 1,75 m, alapszélessége 6-6,5 m. A belső oldalon erre sűrű rácsszerkezet támaszkodott 12 m szélességben, megmaradt vastagsága 2 m, felül földtöltés zárta le. A rácsszerkezet külső szélén és attól befelé 4,5 m-re egy-egy párhuzamos cölöpsor futott a sánc hosszában egymással párhuzamosan. Ezek köze jelentette az 1. építési periódus „várfalát”, de a felépítményből semmi sem maradt ránk.

Ki kell emelnem egy kérdést, aminek a megválaszolására talán a további kutatások adnak majd lehetőséget. A sűrű rácsszerkezetben sok cseréptöredék került elő, tehát egy korábbi telep rétegeit hordták fel a sáncre. Az építés első fázisát jelentő külső földtöltésben viszont egyáltalán nem találtunk leletet. Ez felveti a lehetőséget, hogy a rácsszerkezetet jóval később emelték a földtöltés belső oldalára.

² A sánc átvágását és eredményeinek előzetes jelentésünk számára készült összefoglalását Nováki Gyula végezte, szívességét ezúton is köszönöm.

2. építési periódus

Az 1. periódus sáncát elengyegették és ennek maradványaira építették fel a következő sáncot. Ez két sor rekeszes szerkezetből állt, szélességük egyenként 3,70 m. A sáncirányra merőleges, keresztirányú gerendák átlag 80 cm-re voltak egymástól. A fákat máglyarakásszerűen rakták fel, az azonos irányúak tehát nem érintkeztek egymással, így csapolásnak sem volt nyoma. A két rekesz-sor egymástól 4 m-re húzódott a sánc hosszában, köztük csak föld volt, kevés összekötő gerendával.

A sáncszerkezet teljes szélessége kb 11 m, a ránk maradt vastagsága elérte a 3 métert. Felső részéből (pl. mellvéd) nem kerültek elő maradványok. A külső, meredek domboldalon lépcsőzetesen elhelyezett támasztó gerendák kerültek elő a sánciránnyal párhuzamosan.

Nyugati sáncátvágás

1. építési periódus

Korábbi településnek itt nem volt nyoma. A domb eredeti felszíne kifelé enyhén lejtett. Legalul itt is előkerültek a másik sáncátvágásnál megismert rácsszerkezet fái, de jóval kevesebb, így itt rekonstrukcióra nincs lehetőség. A szerkezet külső szélét a kutatóárok 6 m mély, omladozó oldalfala miatt már nem lehetett feltárni. A rácsszerkezeten belül egy cölöp esett a feltárt területbe, továbbiakat nem találunk, de ennek a kutatóárok viszonylagos keskenysége is oka lehet. Az 1. periódus sáncszerkezete itt is a másik sáncátvágásnál megfigyelthez hasonló lehetett.

2. építési periódus

Ezt két fázisra osztjuk, ami ugyan időbeli különbséget jelent, de ezeket a szerkezet teljes azonosságá szorosan egymáshoz kapcsolja.

a.) Az 1. periódus kissé lejtő, lepusztult maradványaira épült a rekeszes szerkezet, de itt – az előző sáncátvágással ellentétben – egy nagy tömböt jelentett. Négy rekeszsor épült szorosan egymáshoz, közös hosszanti irányú gerendafalakkal. A külső sor szélessége 2,60-2,80 m, a belső háromé valamivel kevesebb, a szerkezet teljes szélessége kb 10 m. Egyébként mindenben megegyezik a keleti sánc 2. periódusával.

b.) A 2. periódus külső, függőleges fala leégett és leomlott. Ennek kijavítását jelentette a b.) fázis az előzővel teljesen azonos szerkezettel. A leomlott falon kívül, 3 méterrel kijebb emeltek egy gerendafalat, de ez nem állt teljesen függőlegesen,

hanem ferdén, igen meredek síkot képezve, mintegy megtámasztva a ledőlt falat. E javításhoz csatlakozó keresztirányú gerendák belső végét egyszerűen ráfektették az előző fázis leomlott külső falára. Mindkét fázis gerendasorai kb 3-3,5 m vastagságban maradtak fenn.

A sánc leletanyaga³

A sánc leletanyagából – mint azt már fentebb említettük – egyértelműen kitűnik, hogy építéséhez egy település maradványait is felhasználták. A viszonylag nagymennyiségű cseréptöredéken kívül tapasztásmaradványokat, örlőkötőredékeket, fenőköveket, vaskapcsot, valamint egy ép csontkorcsolyát találtunk az ásatás során. A leletek túlnyomó többsége egy kora középkori településről származik, a két sáncátvágásban mindössze 9 db őskori cseréptöredéket találtunk. Nem valószínű tehát, hogy a várnak őskori előzménye lett volna. Ezt igazolja egyébként a várbelső eddigi ásatása is. A két sáncátvágás közül a K-i eredményezte a nagyobb mennyiségű és jobban értékelhető leletanyagot. Mivel azonban a sánc szerkezete és építési periódusai mindkét helyen azonosnak mutatkoztak, úgy vélem, nem vétek nagy hibát, ha e helyütt csak a K-i sáncátvágás leleteit ismertetem, ez alapján kísérelve meg meghatározni az építési periódusok korát.

A sáncépítést megelőző település leletei közül kettőt emelünk ki:

Peremtöredék. Szürke, homokkal soványított, jól iszapolt, simított, kézikorongon készült. Enyhén behúzott, két bekarcolt egyenes vonal között hullámvonal díszíti. Átmérője: 4 cm. Ltsz: 90.21.63. (I. tábla 2.).

Peremtöredék. Szürke, homokkal soványított, finoman iszapolt, simított, korongolt, jól kiégetett. Enyhén behúzott. Átmérője: 7 cm. Ltsz: 90.21.62. (I. tábla 3.).

A két töredék legközelebbi párhuzamát a várbelsőben feltárt településen találtuk meg teljes épségben (24. kép 2-3.). Ezek a csésze formájú edények meglehetősen szokatlanok a magyarországi kerámiaanyagban, hasonlót pl. a bánkeszi (Bánov) temető 1. sírjában találtak (TOČIK 1968. 9-10. I. tábla 3.). Meglehetősen gyakoriak azonban a szaltovói edénművességben (ČEBOTARENKO 1990. 68.10. tábla 7.). Párhuzamaik alapján e két edénytöredéket a X. század elejére keltezhetjük. A sáncépítést megelőző település tehát minden valószínűséggel a X. század elején már fennállt. A sáncátvágás során feltárt kormos, faszenes letaposott réteg, amelyből az említett cseréptöredékek tapasztástöredékekkel együtt kerültek elő, a várbelsőben feltárt település egyik objektuma lehetett. Erről még az alábbiakban szólunk.

Az első építési periódusban, a sűrű rácsszerkezettel erősített sáncban talált kerámia-töredékek jó része is a X. századi edénművesség jellegzetes darabjai közé tartozik (I. tábla 1., 4., 2. kép 1-2.):

Fazék. Kívül-belül világosbarna, törésfelületén szürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított, vastag falú. Pereme enyhén kihajlik, nyakán fésűsen bekarcolt hullám, alatta egyenes vonalak díszítik. M: 22 cm, F.á.: 8 cm, Sz.á.: 15 cm. Ltsz: 89.7.100. (I. tábla 1.).

³ A sánc leletanyagának ismertetését és értékelését Nováki Gyula felkérésére magam végeztem.

Fazéktöredék. Barnásszürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, vastag falú, simított. Pereme enyhén kihajló, nyakán bekarcolt hullám, hasán egyenes vonal díszíti. A másodlagos égéstől erősen deformálódott. M: 8,6 cm Sz.á.: 10,6 cm Ltsz: 89.7.105. (I. tábla 4.).

Edénytöredék. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, vastag falú, simított, bekarcolt vonalak díszítik. Átm: 9,3 cm.

Edénytöredék. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított. Fésűsen bekarcolt vonalak díszítik. Á: 5,5 cm.

A leletanyagban mindössze egy sütőtepsi töredéke tér el az általánosan ismert daraboktól (2. kép 3.):

Sütőtepsi peremtöredéke. Kívül sárga, belül szürke, homokkal, pelyvával soványított, vastag falú, durva anyagú. Á: 14,7 cm. Ltsz: 89.7.122-123.

A sütőtepsikkal kapcsolatban általánosan elfogadott vélemény, hogy a IX. századi települések jellegzetes edénytípusa (FODOR 1984. 104.46.j.), az újabb kutatások azonban valószínűvé teszik, hogy ezek az edények a X., sőt XI-XII. századi településeken is előfordulnak (BÓNA 1986. 580. vonatkozó irodalom). Ha feltételezzük is, hogy a sütőtepsi töredéke egy IX. századi településről került a sáncba, amelynek azonban idáig nincs nyoma a várbelső területén, a kialakult képen akkor sem változtat: a sánc első periódusát egy X. század eleji település fölé emelték – leletei alapján – a X. század folyamán.

Az előzőekhez hasonló jellegű és korú leletanyag került elő a rekeszes szerkezetű második építési periódusból is (3. kép):

Edénytöredék. Barnásszürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, vastag falú, simított, erősen kihajló, tagolt peremtöredék. Nyakán hegyes hullámvonal, alatta fésűsen bekarcolt egyenes vonal díszíti. Átm: 5,2 cm. Ltsz: 89.7.13. (3. kép 1.).

Bordás nyakú edény peremtöredéke. Szürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított. Átm: 3,5 cm Ltsz: 89.7.32. (3. kép 2.).

Bordás nyakú edény peremtöredéke. Vörös, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított. Átm: 5,3 cm Ltsz: 89.7.142. (3. kép 3.).

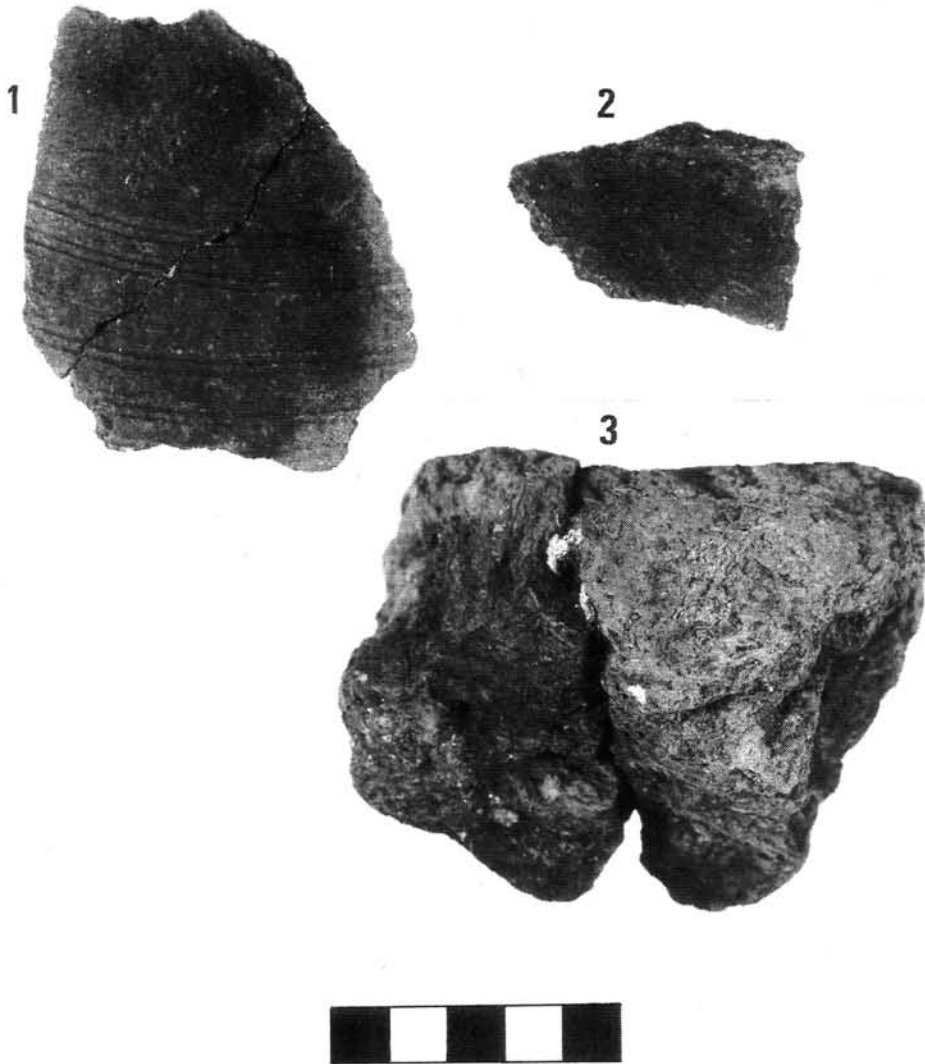
Edénytöredék. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított. Több sorban apró benyomkodások díszítik. Átm: 4,4 cm. Ltsz: 89.7.35. (3. kép 4.).

Peremtöredék. Barnásszürke, szemcsés homokkal soványított, durván iszapolt, erősen kihajló, tagolt. Nyakát és vállát bekarcolt hullámvonal díszíti. Átm: 10,6 cm Ltsz: 89.7.7. (3. kép 5.).

Edénytöredék. Szürke, homokkal soványított, jól iszapolt, simított. Hasán bekarcolt vonalak díszítik. Átm: 9,2 cm Ltsz: 89.7.32. (3. kép 6.).

A leletek közül különösen figyelmet érdemel a két bordázott nyakú edénytöredék. Ez edénytípus eredetével kapcsolatban viták dúlnak ugyan (MESTERHÁZY 1975., FODOR 1985.), annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a magyarsággal jelenik meg a Kárpát-medencében és jelenlegi tudásunk szerint a X. század végénél – XI. század elejénél későbbre nem keltezhetjük őket. Mindezidáig meglehetősen kevés bordás nyakú edényt ismerünk mind temető, mind település ásatásokból. A borsodi földvár belsejében feltárt településen azonban több ilyen edény töredékét, valamint egy egész edényt is találtunk. Nem kételkedhetünk tehát benne, hogy a sáncba a várbelsőben lévő telepről került a ritka edénytípus két töredéke.

A leletek, valamint a sánc építési technikája egyaránt azt mutatja, hogy a második periódus sem épülhetett a X. század végénél - XI. század elejénél később.

2. kép A K-i sáncátvágás első periódusából előkerült leletek

2. Abb. Die aus der ersten Periode des östlichen Schanzenschnitts zum Vorschein gekommenen Funde

Рис 2. Находки из первого периода восточного разреза вала

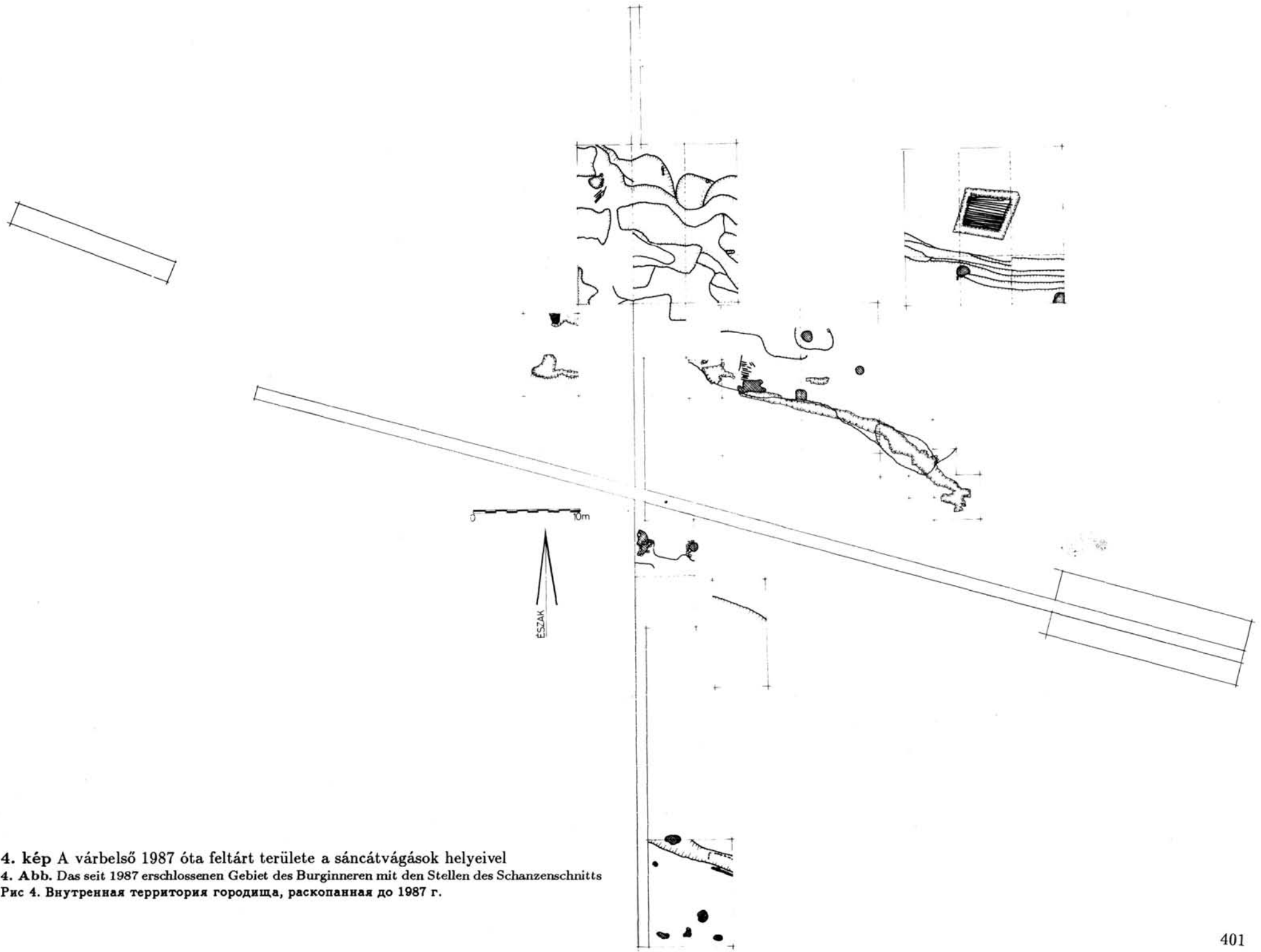
3. kép A K-i sáncátvágás második periódusából előkerült leletek

3. Abb. Die aus der zweiten Periode des östlichen Schanzenschnitts zum Vorschein gekommenen Funde

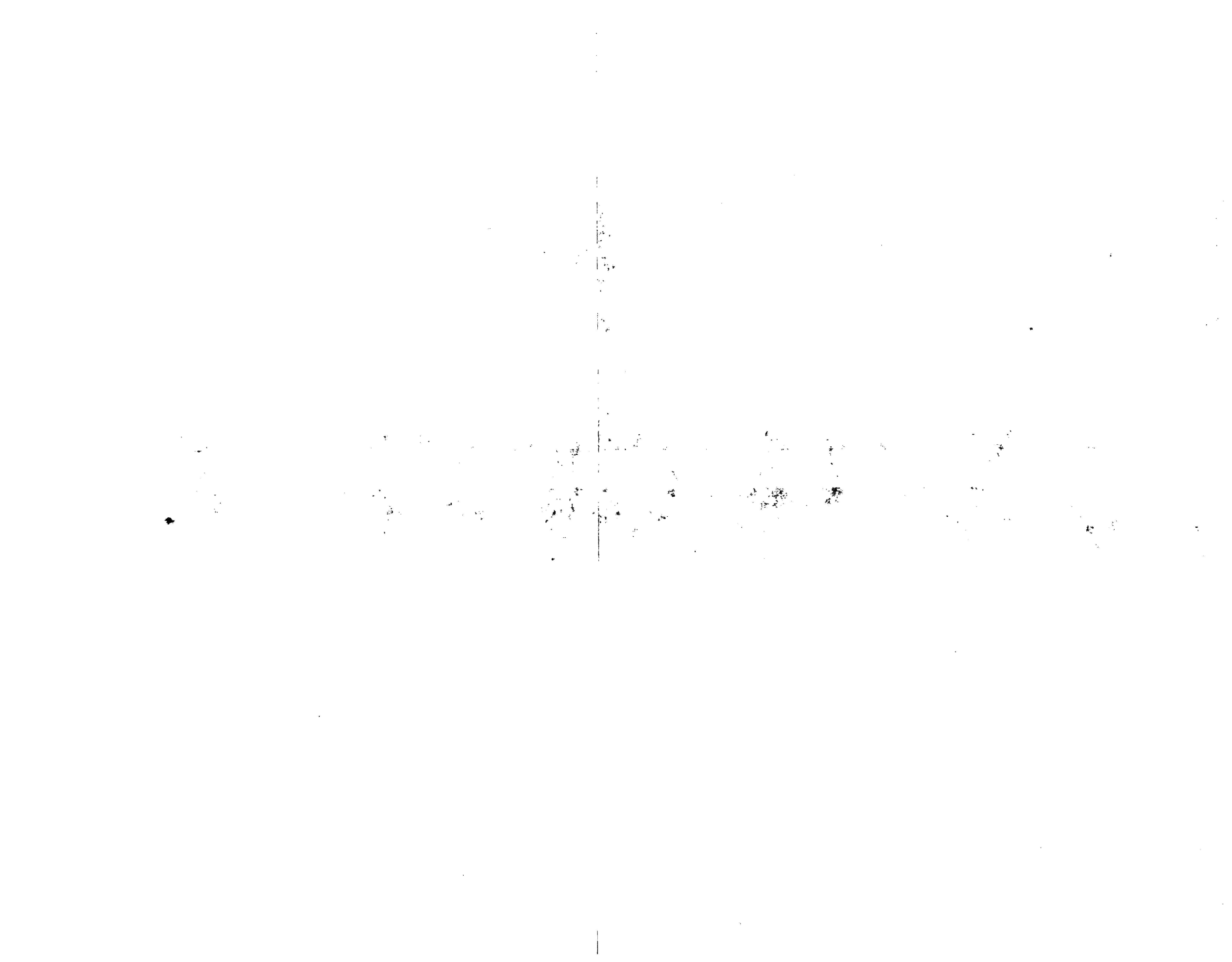
Рис 3. Находки из второго периода восточного разреза вала

A várbelső

A várbelső ásatását 1987-ben kezdtük meg. Eddig mintegy 1000 m²-t tártunk fel (4. kép). Az I. számú kutatóárok É-i és D-i végpontja egyben a várbelső jelenleg feltárható területének határát is jelenti, a további területeken ugyanis a még itt álló parasztházak romjai a régészeti ásatást erősen zavarják. A kutatás öt éve alatt igen nagy mennyiségű leletanyag került elő, amelynek részletes bemutatása, anaglógiáinak teljes körű összegyűjtése nem lehet e munka feladata. Az alább ismertetésre kerülő objektumokkal és leletekkel inkább csak ízelítőt szeretnék adni e gazdag anyagból, illetve felvillantani mindazokat a történeti és régészeti problémákat, amelyeket a borsodi földvár ásatása felvet.

4. kép A várbelső 1987 óta feltárt területe a sáncátvágások helyeivel
 4. Abb. Das seit 1987 erschlossenen Gebiet des Burginneren mit den Stellen des Schanzenschnitts
 Рис 4. Внутренняя территория городища, раскопанная до 1987 г.

2. számú földbeásott ház (II-V. szelvény)

2,40 x 2,80 m-es gödrét mintegy 50 cm mélyen vájták a bolygatatlan altalajba, D felé azonban erősen lejt. ÉK-i sarkában egy 30 cm átmérőjű, a ház padlójába 46 cm-re mélyedő cölöplyukat találtunk, más – a tetőszerkezetre utaló – nyomot azonban nem. Sem tüzelőberendezését, sem bejáratát nem tudtuk megfigyelni. A gödör É-i falán egy szakaszon jó megtartású tapasztást találtunk, nagyobbik részén azonban ennek már csak a nyomait figyelhettük meg. Az objektum alja erősen kormos, hamus volt, ÉNy-i felől igen sok elszenült gabonaszem került elő (6. kép). A ház bontása során nagy mennyiségű követ, jóval kevesebb állatcsontot és cseréttöredéket találtunk (III. tábla 1-6.).

6. kép Az I. és II. földbeásott ház

6. Abb. Das I. und II. in der Erde eingegrabene Haus

Рис 6. Землянки I и II

Barna, törésfelületében szürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított, kézikorongon készült. Pereme erősen kihajlik, belül tagolt, bekarcolt vonalak díszítik. Másodlagosan égett. Á: 7,5 cm Ltsz: 92.13.3. (III. tábla 1.).

Peremtöredék. Szürkésvörös, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, érdes felületű, kézikorongon készült. Pereme erősen kihajlik, nyakát bekarcolt hullám és egyenes vonalak díszítik. A másodlagos égéstől erősen deformálódott. Á: 10 cm. Ltsz: 92.13.13. (III. tábla 2.).

1. számú földbeásott ház (II. szelvény)

2,45 x 3,40 m-es gödrét mintegy 45 cm mélyen ásták a bolygatatlan altalajba, D felé azonban erősen lejt. A tetőszerkezet nyomát sem a házban, sem annak gödrén kívül nem tudtuk megfigyelni, nem utalt egyértelmű jel a bejáratára sem. Tüzelőberendezése az ÉK-i oldalon, a ház É-i sarkához közel helyezkedett el, sárga anyagba rakott köveit eléggé megrongált állapotban találtuk meg (5. kép). A kemence mellett egy – a föld által szétnyomott – edény, ebben pedig elszenült gabonamagvak kerültek elő (II. tábla 1.).

5. kép Az I. földbeásott ház kemencéje

5. Abb. Der Ofen des I. in der Erde eingegrabenen Hauses

Рис 5. Печь землянки I

Edény. Barnásszürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, kézikorongon készült. Pereme erősen kihajlik, vállán fésűsen bekarcolt hegyes hullámvonalak díszítik. Fenekén nagyobb körben hétágú csillag. M: 23 cm, F.á.: 9 cm. Sz.á.: 13 cm. Ltsz: 92.10.8.

A kemence előtt, körülbelül másfél méter sugarú körben az erősen égett altalajon kisebb-nagyobb edénytöredékeket, elszenült gabonamagvakat találtunk. A ház É-i sarkában egy bronzkarperec töredéke is előkerült (II. tábla 2.).

A karperec bronzhuzalból készült, kör átmetszetű, elhegyesedő végű. Á: 7,3 cm. Ltsz: 92.11.1.

A ház bontása során kisebb-nagyobb köveket is találtunk, amelyeknek egy része a kemencéhez tartozhatott.

Peremtöredék. Szürkésvörös, homokkal soványított, finoman iszapolt, vékony falú, simított, korongolt. Pereme enyhén behúzott, rajta bekarcolt hullám, alatta egyenes vonalak díszítik. Á: 7,6 cm Ltsz: 92.13.8. (III. tábla 3.).

Peremtöredék. Vörös, szemcsés homokkal soványított, durván iszapolt, simított, kézikorongon készült. Pereme erősen kihajlik, nyakától lefelé bekarcolt vonalak díszítik. A másodlagos égéstől kissé deformálódott. Á: 8 cm. Ltsz: 92.13.9. (III. tábla 4.).

Peremtöredék. Világosbarna, törésfelületében szürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított, kézikorongon készült. Pereme kihajlik, nyakán fésűsen bekarcolt hullám, alatta egyenes vonalak díszítik. Á: 13 cm, M: 5,7 cm Ltsz: 92.3.1. (III. tábla 5.).

Oldaltöredék. Világosbarna, homokkal soványított, jól iszapolt, simított, kézikorongon készült. Pereme letörött, nyakán fésűsen bekarcolt hullám, alatta egyenes vonal díszíti. Á: 5,7 cm (III. tábla 6.).

1. számú kemence (VI. szelvény)

A téglalap alakú, 135 x 156 cm nagyságú kemencét a mai felszíntől 180 cm mélységben találtuk meg. Betöltése erősen faszenes, hamus, paticsos föld volt. Ebből néhány cseréptöredék és állatcsont került elő. Az eredetileg kőből készült kemencének csak K-i szelét jelentő kövei maradtak épségben (7. kép). Aljának szürkére égett, jó megtartású, hamus, kormos tapasztásán öt edényt találtunk, melyek közül három teljesen ép volt, kettőt pedig a föld nyomott össze (IV. tábla 1-5.). D-i oldalán egy körülbelül másfél méter hosszú, elszenesedett gerenda feküdt a bolygatatlan altalajon, e mellett, a kemence utolsó kövénel egy 12 cm átmérőjű cölöplyukat bontottunk ki, amely 20 cm-re mélyedt a kemence tapasztásának szintje alá. Egy másik, 22 x 14 cm átmérőjű cölöplyuk a tapasztás közepe táján került elő, 16 cm-rel mélyedt ennek szintje alá. A kemencéhez tartozó gödör vagy ház nyomát nem találtuk meg.

Edény. Vörös, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, simított, kézikorongon készült. Pereme enyhén kihajlik, vállán fésűsen bekarcolt vonalköteg díszíti. Teste kissé lapított, szája ovális. M: 22 cm Sz.á.: 12 cm, F.á.: 11 cm. Ltsz: 92.22.3. (IV. tábla 1.).

Edény. Szürkésbarna, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, kézikorongon készült. Pereme kihajlik, vállán és hasán több sorosan bekarcolt vonal díszíti. Teste kissé lapított, szája ovális. M: 16 cm, Sz.á.: 11 cm, F.á.: 7 cm. Ltsz: 92.22.4. (IV. tábla 2.).

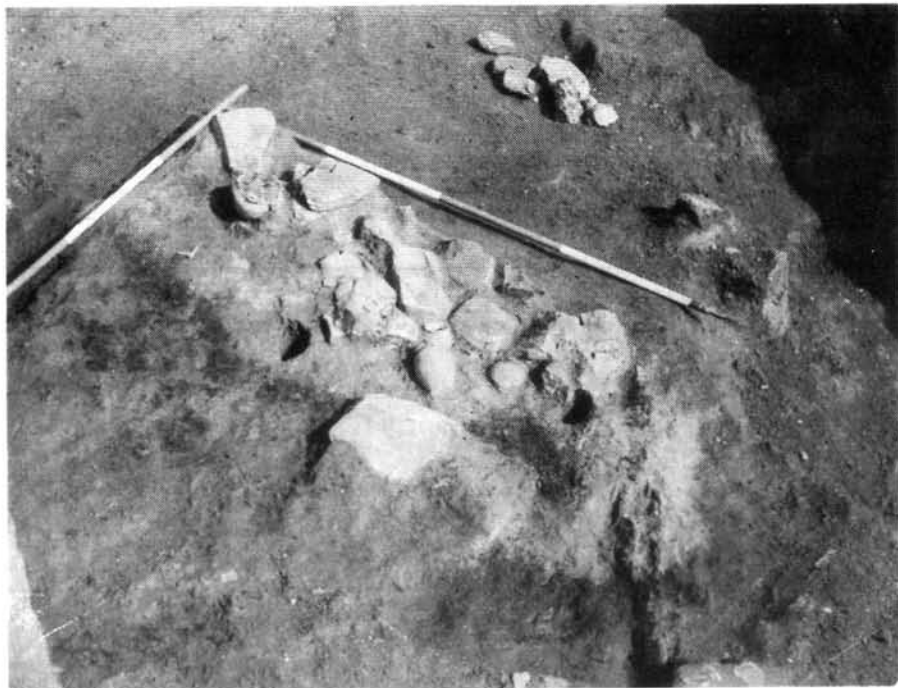
Edény. Szürkésbarna, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, simított, kézikorongon készült. Vállán és hasán egyre lazuló hullámvonalköteg, alatta egyenes vonalkötegek, alján körben apró bevagdálások díszítik. M: 14 cm Sz.á.: 16 cm, F.á.: 8,7 cm Ltsz: 92.22.1. (IV. tábla 3.).

Edény. Szürkésbarna, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, simított, kézikorongon készült. Pereme kihajlik, vállán és hasán fésűsen bekarcolt hullám-, alatta egyenes vonalköteg díszíti. M: 10 cm Sz.á.: 8 cm F.á.: 6,5 cm. Ltsz: 92.22.5. (IV. tábla 4.).

Edénytöredék. Barnásszürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, simított, kézikorongon készült. Pereme kihajlik, vállát és hasát több sorban bekarcolt vonal díszíti. M: 9,5 cm, Sz.á.: 9 cm. Ltsz: 92.22.2. (IV. tábla 5.).

2. számú kemence (VIII. szelvény)

Voltaképpen két egymásra épült kemence. Az egyikből csak az alapját képező tapasztás maradt meg. Ezt a mai felszíntől 76 cm mélységben találtuk meg, je-

7. kép Az 1. kemence

7. Abb. Der 1. Ofen

Рис 7. Печь 1

lenlegi formájában félköríves, 100 x 162 cm-es. Kövei nagy területen szétszóródva heverték körülötte. K-i oldalán kis szakaszon megfigyelhettük a 4 cm vastag felmenő falak indítását is. D-i oldalán, részben az elpusztult kemence tapasztásán, egy sárga agyagba rakott, patkó alakú másik kemencét találtunk. Szája D-re nyílt, ezt, valamint az alját hatalmas lapos kövek képezték (8. kép). A kövek alatt tapasztást nem találtunk. A kemence szája előtt határozatlan körvonalú, erősen hamus gödört bontottunk ki, benne néhány állatsont és kő került elő. Mindkét kemence bontása során több égett agyagrög, tapasztásdarab, faszén, valamint néhány cseréptöredék látott napvilágot (9. kép 1-2.).

Edénytöredék. Szürkésvörös, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, érdes felületű, durva anyagú, kézzel formált. Több sorban négyzet alakú benyomkodott minta díszíti. Á: 7,5 cm (9. kép 1.).

Edénytöredék. Szürkésvörös, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, érdes felületű, kézzel formált. Több sorban négyzet alakú benyomkodott minta díszíti. Á: 5,5 cm (9. kép 2.).

3. számú kemence (VIII. szelvény)

Alapját egy 70 x 100 cm-es patkó alakú, jó megtartású, 4 cm vastag tapasztás képezte (10. kép). Körülötte mintegy 8-10 cm vastagságban átégett a föld. Szája

8. kép A 2. kemence

8. Abb. Der 2. Ofen

Рис 8. Печь 2

D-re nyílt, nyilván ide voltak beépítve azok a hatalmas lapos kövek, amelyeket a tapasztástól Ny-ra, a kemence más köveivel együtt megtaláltunk. Ezek között, a mai felszíntől 92 cm mélységben egy ónozott bronz kettős csüngőt találtunk (III. tábla 16.). A kemence bontása során égett agyagrögök, állatcsontok, és néhány cseréptöredék került elő (9. kép 3-4., 11. kép).

Edénytöredék. Kívül szürke, belül vörös, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, érdes felületű, kézzel formált. Több sorban négyzet alakú benyomkodott minta díszíti. Á: 6,6 cm (9. kép 3.).

Edénytöredék. Szürkésvörös, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, vastag falú, kézzel formált. Több sorban téglalap alakú benyomkodott minta díszíti. Másodlagos égés nyomaival. Á: 16 cm (9. kép 4.).

Peremtöredék. Szürke, szemcsés homokkal soványított, durván iszapolt, vastag falú, kézzel formált. Pereme erősen kihajlik, nyakán és vállán körbefutó bekarcolt vonalak díszítik. Á: 20 cm (11. kép).

A kemence köveitől D-re, azoknál mintegy 40 cm-rel mélyebben egy félkör alakú, erősen hamus gödröt tártunk fel, benne több követ, állatcsontot és cseréptöredéket találtunk.

A két kemence között egy körülbelül 2,60 x 3,60 m-es területen erősen faszenes, hamus, paticsos foltot tártunk fel, amelyben igen sok kisebb-nagyobb kő is volt. A zsiros fekete föld bontása során nagy mennyiségű állatcsont és cseréptöredék került elő. Valószínűnek tartjuk, hogy ez egy lakóhely maradványa lehetett, amelynek

9. kép 1-2: A 2. kemence leletei, 3-4: A 3. kemence leletei
 9. Abb. 1-2: Funde aus dem 2. Ofen, 3-4: Funde aus dem 3. Ofen
 Рис 9. 1-2: Находки из печи 2, 3-4: находки из печи 3

pontos alakját azonban nem tudtuk megfigyelni. A gödör széle É-on a két kemence hamus gödréhez kapcsolódik és határozottan kirajzolódik, a többi oldalon – mivel nagy mélységig bolygatott volt a terület – nem tudtuk körülhatárolni. A leletek és a kövek a mai felszíntől számítva 60 és 110 cm mélység között kerültek elő a fentebb már említett nagyságú területen. Mindebből arra következtethetünk, hogy itt egy ház állhatott, amely körülbelül 50 cm-re mélyedt a korabeli járósínt alá és 2,60 x 3,60 m nagyságú lehetett. A lakóhely tüzelőberendezésnek a nyoma lehet a leletek által körülhatárolt terület D-i oldalánál kibontott erősen hamus folt. Itt több követ, valamint igen sok állatcsontot is találtunk. A lakóhely bontása során előkerült leletanyag igen hasonló a két kemence leleteihez (12 kép, V. tábla 5.).

Fazék. Szürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, finom anyagú, vastag falú, kézikorongon készült, jól kiégett. Pereme erősen kihajlik, egész testét becarcolt vonalak díszítik. M: 18,5 cm Sz.á: 12,7 cm F.á: 10 cm (12. kép 1.).

Edénytöredék. Vörösseszürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, durva anyagú, kézikorongon készült. Pereme erősen kihajlott, letörött. Testét szabálytalan távolságokban benyomkodott fordított V-alakú minta díszíti. Á: 10,5 cm (12. kép 2.).

Edénytöredék. Szürkésvörös, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, jól kiégett, kézikorongon készült. Pereme erősen kihajlik, sűrű háromszög alakban benyomkodott minta díszíti. Á: 12 cm (12. kép 3.).

Peremtöredék. Kívül-belül sárga, törésfelületében szürke, homokkal soványított, finoman iszapolt, jól kiégett, kézikorongon készült bordás nyakú edény töredéke. Á: 7 cm (12. kép 4.).

10. kép A 3. kemence tapasztása

10. Abb. Der Verputz des 3. Ofens

Рис 10. Обмазка печи 3

11. kép A 3. kemencéből előkerült edénytöredék

11. Abb. Gefäßfragment aus dem 3. Ofen

Рис 11. Фрагмент сосуда, найденный в печи 3

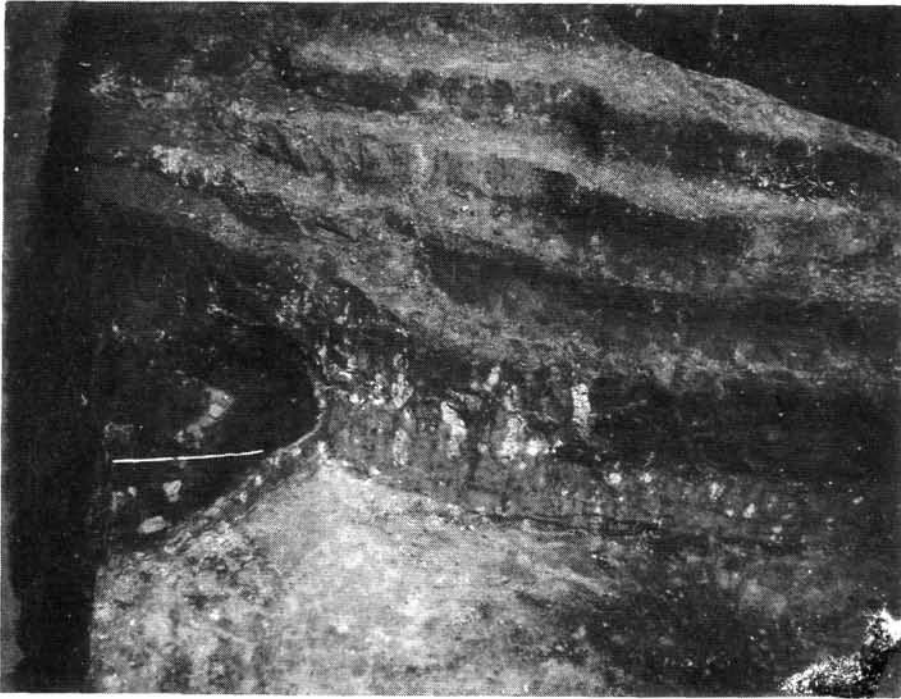

12. kép A 2. és 3. kemence melletti lakóhely leletei
12. Abb. Funde der Wohnung neben dem 2. und 3. Ofen
Рис 12. Находки из жилища рядом с печами 2 и 3

Edénytöredék. Szürkésvörös, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, simított, kézikorongon készült. Sűrű négyszög alakú benyomkodott minta díszíti. Kereszt alakú fenékbélyeggel. Á: 10 cm (12. kép 5.).

Edénytöredék. Szürke, homokkal soványított, finoman iszapolt, jól kiégetett, kézikorongon készült. Nyaka összeszűkül, pereme enyhén behúzott, valószínűleg erősen hasasodó edény lehetett. Egész testét fésűsen bekarcolt vonalak díszítik. Á: 6,5 cm (V. tábla 5.).

4. számú kemence (XII. szelvény)

13. kép A 4. kemence

13. Abb. Der 4. Ofen

Рис 13. Печь 4

A mai felszíntől számítva 3 m mélységben találtuk meg, patkó alakú 1,60 x 1,40 m-es jó megtartású sütőlapja É felé kissé lejtett (13. kép). Ezen az oldalon egy szakaszon a kemence felmenő oldalát is tudtuk követni mintegy 25-30 cm magasságban. A 6 cm vastag tapasztáson több kisebb követ és néhány cseréptöredéket találtunk. Szája D felé nyíthatott, erre nyúlt az előtere is, amelynek erősen fekete, faszenes, hamus betöltéséből állatsontok, cseréptöredékek kerültek elő (14. kép).

Edénytöredék. Vörösseszürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, simított, kézikorongon készült, csésze formájú. Pereme enyhén behúzott, tagolt, rajta hullámvonal díszítés, alatta bekarcolt vonalak. Á: 13 cm (14. kép 1.).

14. kép A 4. kemence leletei

14. Abb. Die Funde des 4. Ofens

Рис 14. Находки из печи 4

Edénytöredék. Szürke, homokkal, apró növényi anyaggal soványított, finoman iszapolt, simított, jól kiégetett, korongolt, csésze formájú. Pereme enyhén behúzott, nyakát három borda tagolja. Á: 10,5 cm (14. kép 2.).

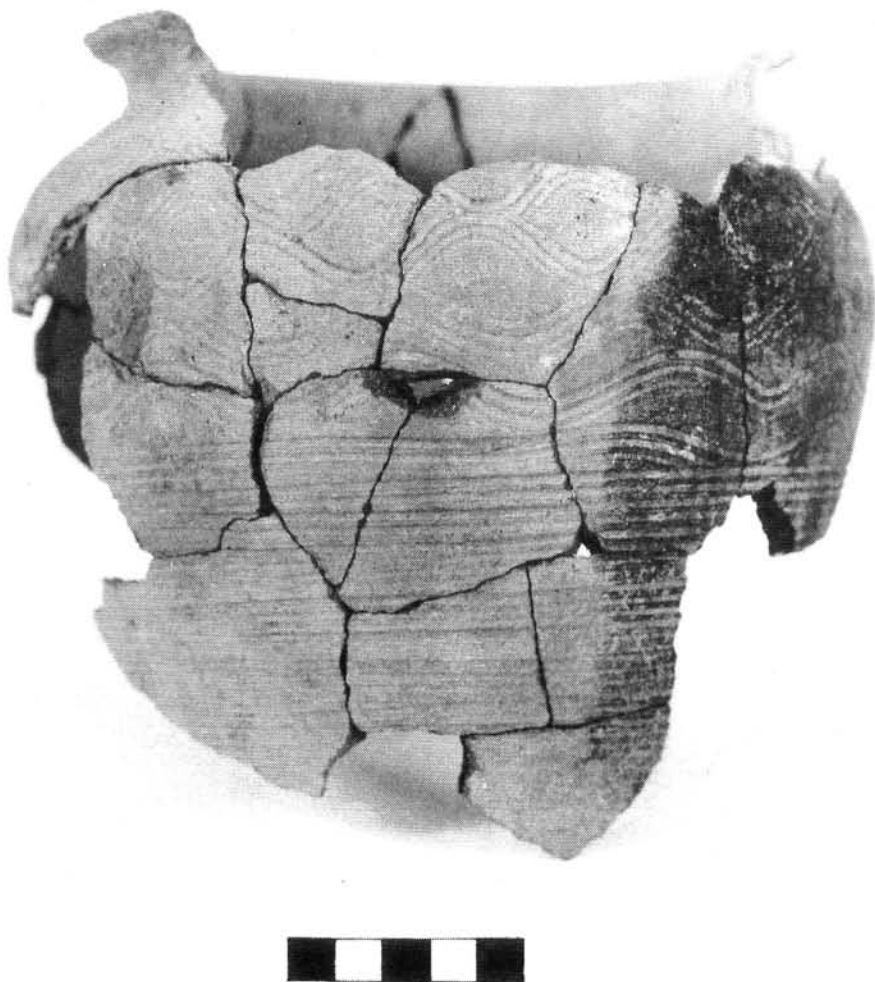
Edénytöredék. Sötétszürke, homokkal, apró növényi anyaggal soványított, finoman iszapolt, simított, jól kiégetett, korongolt. Pereme kihajlik, fésűsen bekarcolt egyenes, alatta egymásba fonódó hullámvonalak díszítik. Á: 14,5 cm (14. kép 3.).

Edénytöredék. Szürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított. Kisméretű körbe komponált, kereszt alakú fenékbélyeg díszíti. Á: 7,2 cm (14. kép 4.).

5. számú kemence (XIII. szelvény)

A mai felszíntől 2,40 m mélységben meglehetősen romos állapotban találtuk meg. Jelenlegi formájában 1,40 x 0,7 m-es, tapasztása csak a középső részén maradt meg épségben. Körülötte átégett, hamus, faszenes földet találtunk. A kemence szája É-ra nyílt, itt találtuk meg az előterét is, amely a sütőfelülettel együtt D felé

erősen lejtett. Az előtér faszenes, hamus betöltéséből állatcsontok és cseréptöredékek kerültek elő (15. kép, V. tábla 3.).

15. kép Az 5. kemence előtéréből előkerült fazéktöredék

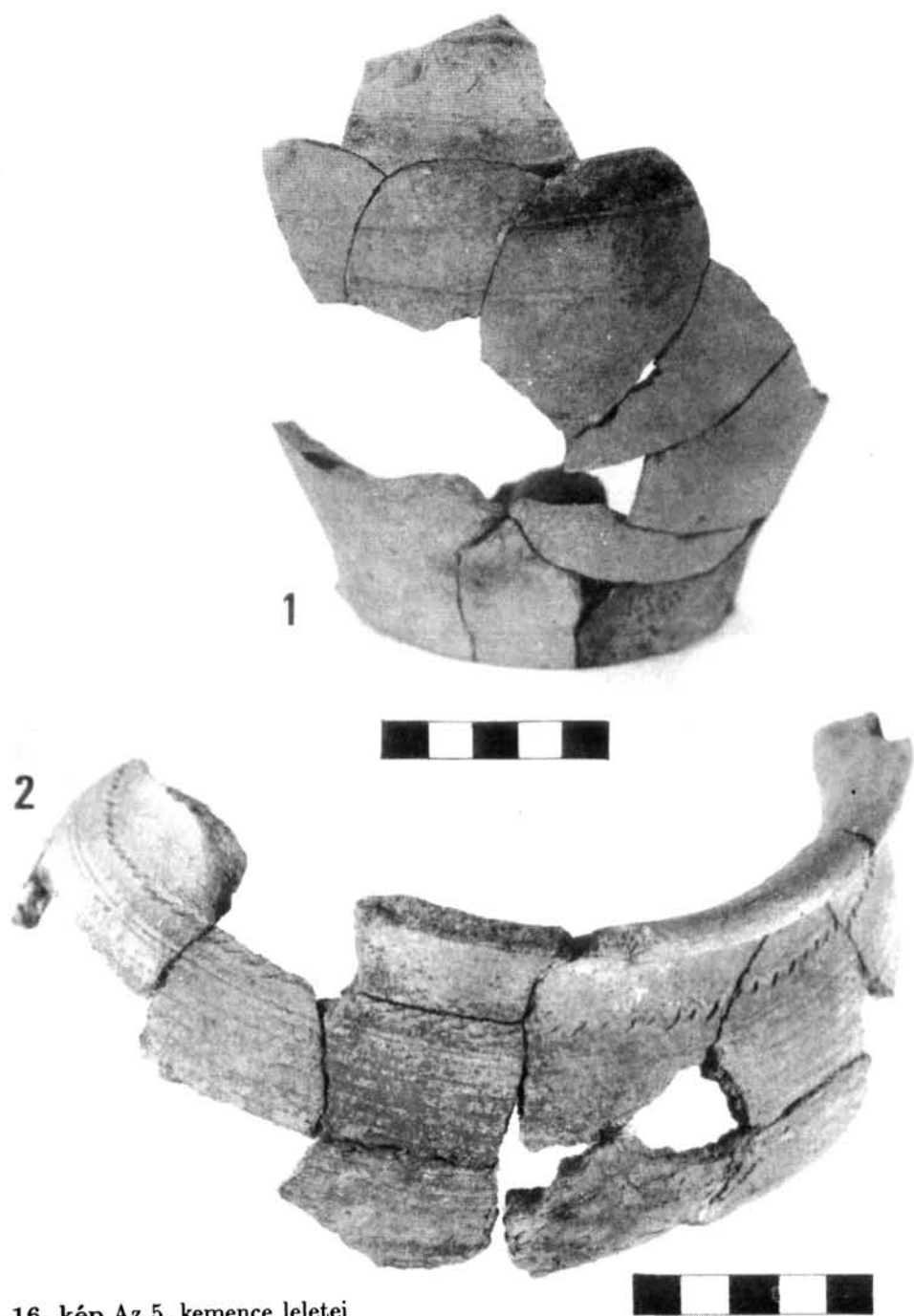
15. Abb. Topffragment, das im Vorraum zum 5. Ofen gefunden wurde

Рис 15. Фрагмент горшка, найденный на рабочей площадке печи 5

Fazéktöredék. Világosbarna, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított, kézi-korongon készült. Pereme erősen kihajlik, vállán fésűsen bekarcolt, egymásba kapcsolódó hullám, alatta egyenes vonalak díszítik. M: 19 cm Sz.á: 18,5 cm (15. kép).

Edénytöredék. Szürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított. Virág alakú fenékbélyeg díszíti. Á: 5,3 cm (V. tábla 3.).

Több edény töredéke került elő a kemence bontásából is (16. kép).

16. kép Az 5. kemence leletei
16. Abb. Die Funde des 5. Ofens
Рис 16. Находки из печи 5

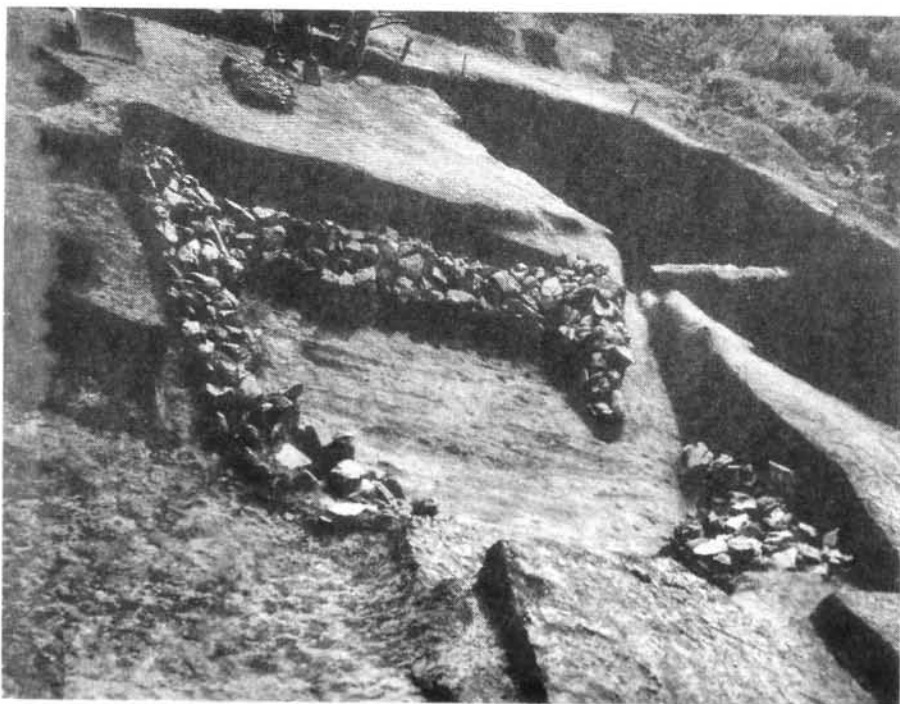
Fazéktöredék. Világosbarna, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, jól kiégetett, kézikorongon készült. Pereme kihajlik, nyakán bekarcolt hullám, alatta egyenes vonalak díszítik. Fenékbélyeg nyomával. M: 16 cm F.á.: 9,5 cm (16. kép 1.).

Fazék töredéke. Szürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított kézikorongon készült. Pereme erősen kihajlik, nyakán bekarcolt apró hullámvonal, alatta egyenes vonal díszíti. A másodlagos égéstől kissé deformálódott. Á: 15 cm (16. kép 2.).

A köépület (X. szelvény)

Első formájában nagyméretű foltként jelentkezett, amelynek zsíros fekete földjében igen sok kisebb-nagyobb paticsrög és faszénmaradvány hevert. A folt bontása közben, É-i oldalán apró köves, habarcsos csíkot és ebből kiindulva egy nagyobb, 2-3 m-es összefüggő kőfelületet figyeltünk meg. A kövek nagyjából azonos nagyságúak voltak, némelyiken habarcsmaradványt találtunk. A gödör Ny-i szélén, mintegy fél méter hosszan 4-5 cm széles vörösre égett tapasztáscsíkot is észleltünk. A kőfelület lebontása után bontakozott ki előttünk a kissé szabálytalan négyzet alakú, 5x5 méteres nagyságú köépület. 80 cm vastag falait sárga agyagba rakták, D-i oldalán egy újkori futóárok a fal egy részét elpusztította. Az épület belsejét mintegy 30 cm vastagságban vörösre, helyenként szürkére kiégett agyag töltötte ki, ebben másodlagos helyzetben lévő kövek feküdtek. A vörös agyagréteg eltávolítása után az épület belsejében, a bolygatatlan altalajon 13 egymással párhuzamosan fekvő, átlagban 10 cm széles, elszenült deszkát találtunk (17. kép). A falak a bolygatatlan altalajtól számított 30 cm magasságig vörösre kiégett agyagba rakott kövekből álltak, e fölött sárga agyag volt a kötőanyag. A bontás során rendszertelenül ugyan – de több helyen – habarcs- és faszénmaradványokat is megfigyeltünk (18. kép). Az épület Ny-i oldalán egy helyen az agyag, amelybe a köveket rakták, tapasztás finomságúra volt simítva és kiegészítve, ezt már a falak kibontása előtt is észleltük. Az épület alján talált deszkák mindegyike a kőfalak alá fut, ezt a falról készített metszet is mutatja (19. kép). A falaknak nem készítettek külön-külön alapozási árkot, hanem egy nagy négyszögletes gödröt ástak, amelynek a körvonalait jól meg tudtuk figyelni. A gödör a mai felszíntől számítva 170, az egykori járószinttől pedig 100 cm mély volt, ennek alján helyezték el az É-D-i irányú deszkákat és erre emelték a falakat. A falak szélein az agyagot, amelybe a köveket rakták, feltehetőleg mindenhol – nemcsak azon a kis szakaszon, amelyen megtaláltuk – gondosan eldolgozták.

A feltárt objektumot egy épület kőalapjának tarthatjuk, amelyet a fentebb leírt, meglehetősen szokatlan módon építettek. Felmenő falaira csak következtetni tudunk, mivel az alapfalak csak 80 cm vastagok, az épület vagy nem volt túlságosan magas, vagy a fentebbi szintjei nem kőből készültek. Hogy nemcsak az alapok épültek kőből, azt valószínűvé teszi az az egységes kőfelület, amelyet az épület feltárása során legelőször kibontottunk. Ez elhelyezkedéséből következtethetően az É-i fal ledőlt maradványa lehetett. Hasonló jelenséget az épület D-i oldalán is megfigyelhettünk. A felmenő kőfalakra utal az az apró kövekből és habarcsból álló, feltehetőleg vakolatdarab is, amely az épulettől K-re, mintegy három méterre, az

17. kép A kőépület

17. Abb. Das Steingebäude

Рис 17. Каменное здание

egykori járószintre zuhanva feküdt. A bontás során talált nagy mennyiségű patics és faszéntöredék azonban elképzelhetővé teszi, hogy az épületnek lehettek fából, illetőleg paticsból készült részelei is.

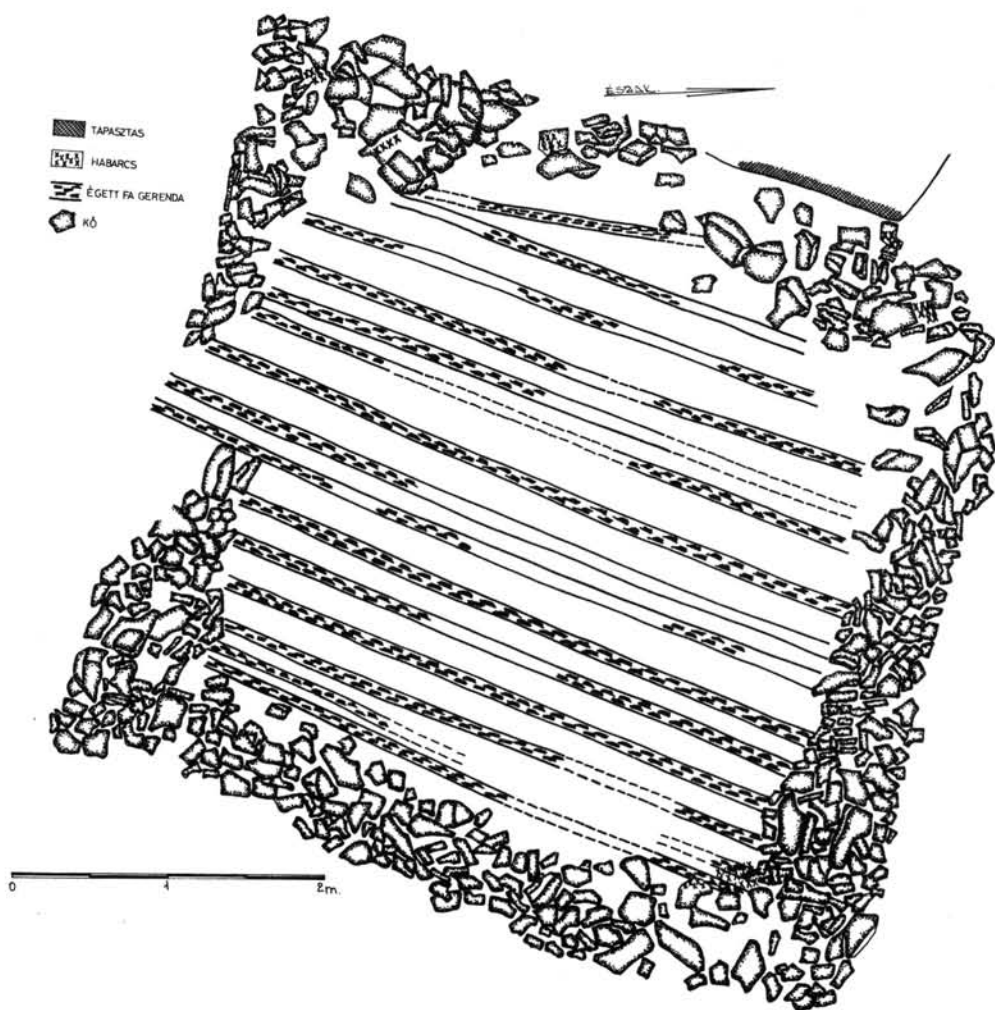
Az épület bontásából viszonylag kis mennyiségű állatcsont és cseréptöredék került elő (V. tábla 1-2., 4., 6.).

Edénytöredék. Kívül vörös, belül és törésfelületében szürke, apró kavicsal soványított, durván iszapolt, vastag falú, simított, kézzel formált. Körbefutó borda fölött bekarcolt hullámvonal, alatta függőlegesen és vízszintesen benyomkodott díszítés. Á: 14 cm (V. tábla 1.).

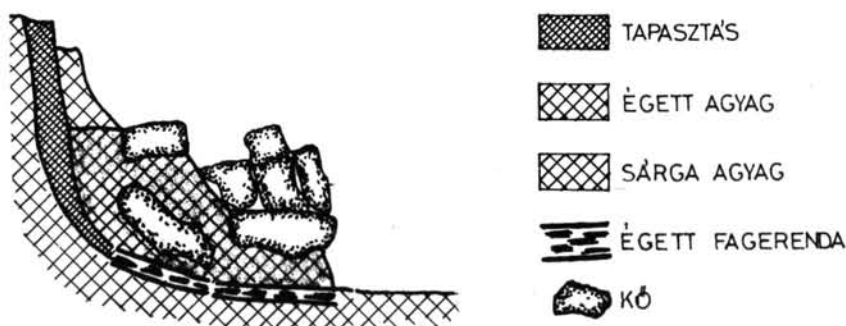
Edénytöredék. Szürke, homokkal soványított, finoman iszapolt, korongolt. Külső felülete fényezett, függőlegesen besimított vonalak díszítik. Á: 6 cm. (V. tábla 2.).

Edénytöredék. Világosbarna, szemcsés homokkal soványított, durván iszapolt, vastag falú, simított, kézikorongon készült, bekarcolt vonalkötegek és benyomkodások díszítik. Á: 6,5 cm (V. tábla 4.).

Edénytöredék. Világosbarna, szemcsés homokkal soványított, durván iszapolt, vastag falú, kézikorongon készült, enyhén behúzott peremű, valószínűleg csésze töredéke. Kívül körbefutó borda fölött bekarcolt hullámvonal díszíti. Á: 3 cm (V. tábla 6.).

18. kép A kőépület
 18. Abb. Das Steingebäude
 Рис 18. Каменное здание

19. kép A kőépület falának metszete
 19. Abb. Querschnitt der Wand des Steingebäudes
 Рис 19. Разрез стены каменного здания

Az árok

A várbelső ÉK-i részén elhelyezkedő kőépület közvetlen közelében egy 3-3,5 m mély, megközelítőleg 20 m széles árkot találtunk, amely K-Ny-i irányban átszeli a várat. Az elmúlt öt évben az árok több részletét sikerült feltárnunk és talajrétegtani fúróvizsgálatokkal egészen a sáncokig követnünk.⁴ Egyelőre nem tisztázott azonban, hogy a sáncok alatt folytatódik-e. Az árok D-i oldalán mindenhol nagy mennyiségű követ találtunk, ezek feltehetőleg annak az agyagba rakott kőfalnak az omladékai, amelyet egy szakaszon csaknem teljes épségben meg tudtunk figyelni (20. kép). Az ároknak ezen a szakaszán, a kőfal mellett valószínűleg lakóhelyek sorakozhattak, erre utal az a körülbelül 60 db egész, vagy csak a föld által összenyomott edény, igen sok használati eszköz, kések, birkanyíró olló, rövid kasza, orsógombok, néhány egyszerű ékszer, karperecek (27. kép 4-5.), gyűrű, amelyeket itt találtunk.⁵ A lakóhelyeknek sem az alakját, sem a méretét nem tudtuk megfigyelni. Faszerkezetre utalnak a több helyen előkerült elszenesedett gerendamaradványok (21. kép) és paticsfalra az a nagy mennyiségű égett agyag, mely a leleteket borította. Az előkerült kerámiaanyag egy része az általánosan ismert formákhoz (22-23. kép), más része azonban a magyarországi kerámiaanyagban idáig ismeretlen vagy nagyon ritka típusokhoz tartozik (24-26. kép).

Fazék. Szürkésvörös, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított, kézzel formált. Pereme kihajlik, nyakán bekarcolt hullám, alatta egyenes vonalak díszítik. M: 15 cm Sz.á.: 10,7 cm F.á.: 7 cm (22. kép 1.).

Fazék. Szürkésvörös, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, kézikorongon készült. Pereme enyhén kihajlik, nyakát és vállát körbefutó bekarcolt vonalak díszítik. M: 15,5 cm Sz.á.: 11,2 cm F.á.: 9 cm (22. kép 2.).

⁴ A fúrások elvégzéséért Varga Andrásnak tartozom köszönettel.

⁵ Ezek a leletek az 1990-es ásások során kerültek elő, nagy részük még restaurálás alatt áll, így e helyütt csak egy kis válogatást közlök belőlük.

20. kép Az árok D-i oldalán elhelyezkedő kőfal

20: Abb. Die an der Südseite der Grabens gelegene Steinwand

Рис 20. Каменная стена, находящаяся на южной стороне рва

Fazék. Világosbarna, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított, kézikorongon készült. Pereme enyhén kihajlik, nyakán fésűsen bekarcolt hullám, alatta egyes vonal. Fenékbélyegét egymásba kapcsolódó L alakok alkotják. M: 12,5 cm Sz.á: 8,7 cm F.á: 7,5 cm (23. kép).

Tál. Világosbarna, szemcsés homokkal soványított, durván iszapolt, simított, kézikorongon készült. Pereme enyhén behúzott, bekarcolt vonalak díszítik. Alján kisebb talpkarikát képeztek ki. A másodlagos égéstől erősen deformálódott. M: 9 cm Sz.á: 15 cm F.á: 9 cm (24. kép 1.).

Csésze. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, durván iszapolt, simított, kézikorongon készült. Pereme egyenes, az edény tölcséresen kiszélesedik. Alján vastok talpkarikát képeztek ki. Peremét belül bekarcolt hullám és egyenes vonalak, kívül fésűsen bekarcolt egyenes vonalkötegek között hullámvonalak díszítik. Alján a korong lenyomata látszik. A másodlagos égés következtében kissé deformálódott. M: 8 cm Sz.á: 13,2 cm F.á: 9,5 cm (24. kép 2.).

Csésze. Szürkésvörös, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított, vastag falú, kézikorongon készült. Az edény tölcséresen kiszélesedik, pereme enyhén behúzott, tagolt. Alján kisebb talpkarikákat képeztek ki. Pereme alatt bekarcolt hullám, alatta egyes vonalkötegek díszítik. Téglalapba komponált András-kereszt alakú fenékbélyege van. A másodlagos égés következtében erősen deformálódott. M: 8,5 cm Sz.á: 16,9 cm F.á: 10,4 cm (24. kép 3.).

Bordás nyakú edény. Világosbarna, homokkal soványított, finoman iszapolt, vékony falú, jól kiégetett, korongolt. Nyakát finom bordák díszítik, vállán két fül található. Bekarcolt egyenes vonalkötegek között hullámvonalak díszítik. M: 10,5 cm Sz.á: 5,5 cm F.á: 5,6 cm (24. kép 4.).

Mécses. Sötétszürke, homokkal soványított, jól iszapolt, simított, korongolt. Tál alakú alsó részéhez összeszűkülő hengeres nyak csatlakozik. M: 4,5 cm Sz.á: 6,7 cm F.á: 6,2 cm (25. kép).

21. kép Lezuhant faszerkezet maradványa az árok D-i oldalán

21. Abb. Reste der abgestürzten Holzkonstruktion an der Südseite des Grabens

Рис 21. Остатки деревянной конструкции на южной стороне рва

Pithos. Világosbarna, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, simított, kézikorongon készült. Testének felső egyharmada erősen kiszélesedik, alja összeszűkül, nyaka szűk, hengeres. Vállát bekarcolt háromszögekből, hullámvonalkötegekből és fésűvel benyomkodott díszből álló mintakompozíció díszíti, hasán körbefutó bekarcolt vonalak. M: 43,5 cm Sz.á: 11,5 cm F.á: 14 cm (26. kép).

Minden bizonnyal további lakóhelyek is sorakozhattak az árok D-i oldalán, ezt bizonyítják az innen előkerült leletek: másodlagosan megégett edények (VI. tábla 2-3), tűzhelymaradványok, szétszóródott, elszenült gabonamagvak.

Fazék. Világosbarna, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított, kézikorongon készült. Pereme kihajlik, egész testét bekarcolt vonalak díszítik. A másodlagos égéstől erősen deformálódott. M: 16,2 cm Sz.á: 12,4 cm F.á: 9,4 cm. Ltsz: 92.23.25. (VI. tábla 2.).

Fazék. Világosbarna, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, érdes felületű, kézikorongon készült. Pereme kihajlik, nyakán bekarcolt hullám, alatta egyenes vonal díszíti. A másodlagos égéstől deformálódott. M: 24,6 cm Sz.á: 16,6 cm F.á: 10,2 cm, Ltsz: 92.16.2. (VI. tábla 3.).

Az árok D-i oldalán egy kis, erősen letaposott, apró cseréptöredékekkel, paticsdarabokkal teli folton öt bronzból készült hajkarikát is találtunk (III. tábla 11-15).

A település eddig feltárt valamennyi objektuma az árok két szélén, illetőleg az árokban helyezkedik el. Az árokban – a legalján előkerült 4. és 5. számú kemencén kívül – egész és töredékes malomköveket, gabonamagvakat, edénytöredékeket (II.

22. kép Az árok D-i oldalán előkerült edények

22. Abb. An der Südseite des Grabens zum Vorschein gekommene Gefäße

Рис 22. Сосуды, найденные на южной стороне рва

tábla 3., VI. tábla 1., 28. kép), palmetta díszes csont tömlőszopókát, elkeskenyedő végű bonzkarperecet (VI. tábla 4-5.), gyöngyöt (III. tábla 10.) is találtunk.

Edénytöredék. Világosbarna, törésfelületében szürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, simított, kézikorongon készült. Pereme tagolt, kihajlik. Bekarcolt vonalak díszítik. Á: 19 cm, Ltsz: 92.25.45. (II. tábla 3.).

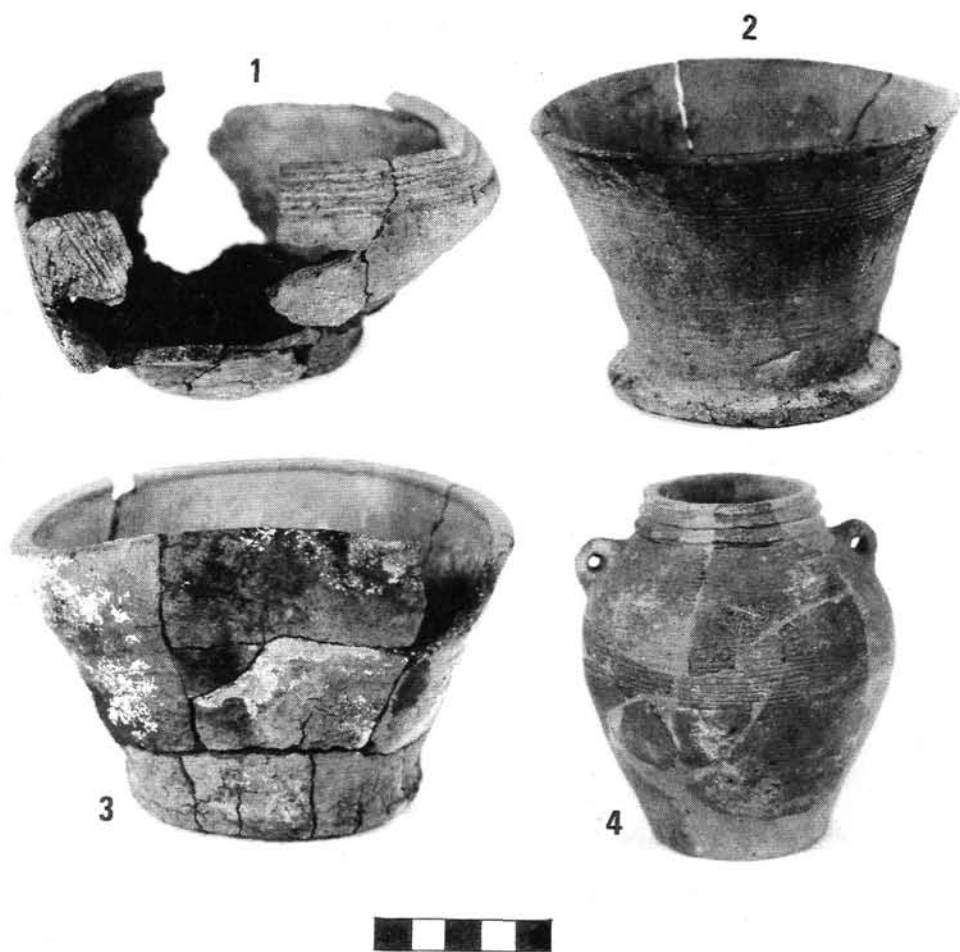
Edény. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, durván iszapolt, vastag falú, simított, kézikorongon készült. Pereme kissé megvastagszik, behúzott, két sorban ellentétes irányú bevagdolás, alatta bekarcolt hullámvonal díszíti. M: 12 cm Sz.á: 5,3 cm F.á: 6 cm Ltsz: 92.25.1.

Bordás nyakú edény töredéke. Vörös, homokkal soványított, jól iszapolt, simított, korongolt. Nyakát háromszoros borda tagolja, alatta fésűsen bekarcolt hullámvonalak díszítik. Á: 5,8., 4,7 cm, Ltsz: 92.23.19. (28. kép).

Mindebből világosan látszik, hogy az árok időben megelőzte a települést, annak létrejöttékor már jelentőségét veszítve minden talpalatnyi helyét kihasználták, rátelepültek. Az árok szerepének végleges tisztázásához szükségesnek látszik megvizsgálnunk, vajon a sáncok alatt egészen a domb pereméig húzódik-e. Ebben a esetben kétséget kizáróan védelmi árok volt, amely a domb É-i oldalát védte a D felől érkező támadásokkal szemben. A várdomb ugyanis, mint azt már említettük, csak D felől közelíthető meg, É-on, K-en és Ny-on a Bódva és annak mocsarai vé-

23. kép Az árok D-i oldalán előkerült edény
23. Abb. An der Südseite des Grabens gefundenes Gefäß
Рис 23. Сосуд, найденный на южной стороне рва

24. kép Az árok D-i oldalán előkerült edények

24. Abb. An der Südseite des Grabens zum Vorschein gekommene Gefäße

Рис 24. Сосуды, найденные на южной стороне рва

25. kép Az árok D-i oldalán előkerült edény

25. Abb. Ein Gefäß, das an der Südseite des Grabens gefunden wurde

Рис 25. Сосуд, найденный на южной стороне рва

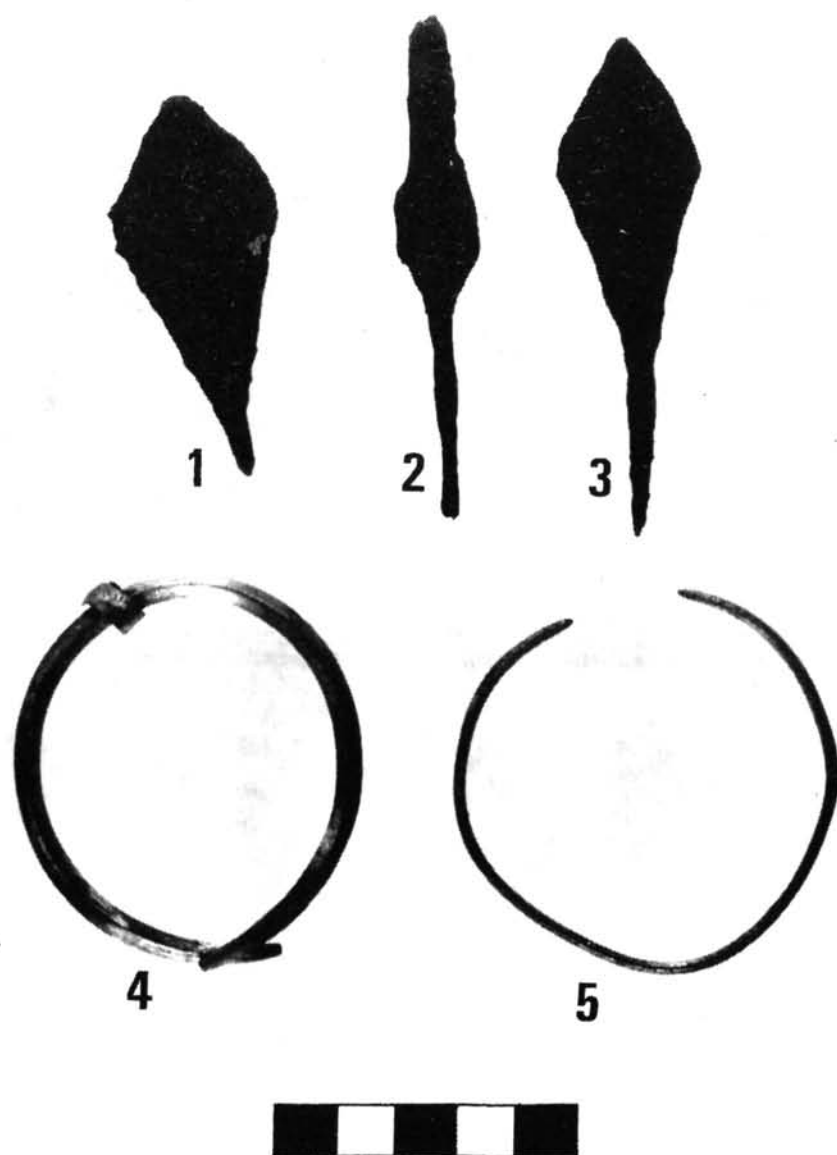
delmezték. Az árok jelentős mélysége és szélessége már most is csaknem bizonyossá teszi, hogy nem földkitermelő helyként, hanem védelmi célokra használták. Az árok korára csak a rátelepült objektumok leleteiből következtethetünk, más adat egyelőre nem áll rendelkezésünkre. A település képe nagymértékben hasonlít az ország számos pontján feltárt kora Árpád-kori települések képéhez, kisméretű földbeásott házakat, szabadon álló kemencéket találtunk. A kemencék nagy része kő és agyag kombinációjából készült, nem volt tapasztott alja az 1. számú ház kemencéjének és a 2. kemencének. Az árok szélén, illetve benne gyengén átégett, hamus foltokat is megfigyeltünk, ezek feltehetőleg rövidebb ideig használt tűzhelyek nyomai lehetnek. A földbeásott házakon kívül lehettek földfelszínen álló lakóhelyek is, mint arra az árok D-i szélén előkerült leletek ismertetésekor már utaltunk. Az ásás során mindenhol igen sok követ találtunk, ezek egy része kétség kívül a kőépülethez, illetve az árok D-i szélén húzódó kőfalhoz tartozhatott. Igen sok követ találtunk a kőépülettől és a faltól távolabb eső területeken is. Ez arra utal, hogy a földbeásott házak falát is bélelhették kővel, vagy állhattak kőalapú fa- és paticsházak is a várban. Több

26. kép Az árok D-i oldalán előkerült edény

26. Abb. An der Südseite des Grabens zum Vorschein gekommenes Gefäß

Рис 26. Сосуд, найденный на южной стороне рва

27. kép 1-3: Az árok bontásából előkerült nyílhegyek és bőrlukasztó, 4-5: Az árok D-i oldalán előkerült ékszerek

27. Abb. 1-3: Aus dem Abrißchutt des Grabens stammende Pfeilspitzen und Lochzange für Leder, 4-5: An der Südseite des Grabens zum Vorschein gekommener Schmuck

Рис 27. Наконечники стрел и шило, найденные в заполнении рва, 4-5: Украшения, найденные на южной стороне рва

28. kép Az árok bontásából előkerült cserepek
 28. Abb. Scherben aus dem Abrifschutt des Grabens
 Рис 28. Фрагменты керамики из заполнения рва

helyen megfigyeltünk ugyanis azonos mélységben fekvő, olykor egymáshoz csatlakozó kősorokat, ezek azonban egy esetben sem határoztak meg teljes alaprajzot. Az objektumok körvonalait többnyire nehezen tudtuk követni, az árok szélein erősen lejtettek, máshol pedig, mint a 2. és 3. kemence közötti lakóhely esetében, erősen bolygatott területen álltak.

A település egyedülálló jelentőségű lelete a *kőépület*. Hasonló méretű, agyagba rakott kőből készült X. század eleji lakóházat találtak Visegrád-Sibrik dombon (Régészeti Füzetek I. 29.1976.49.). A miénkhez hasonló építési módot például a majáki vár feltárása során találtak (AFANASZJEV 1984.32.5., 6. kép). Úgy véljük, a kőépület egy rangosabb személy, az egyszerűbb házakban élő közösség vezetőjének lakóhelye lehetett.

Az ásatás során előkerült kerámiaanyag nagy többsége sokban hasonlít a hazai településfeltárásokon talált kerámiaanyaghoz. Van azonban néhány edénytípusunk, amelynek egyáltalán nincs vagy csak nagyon kevés analógiája van a magyarországi anyagban. Elsőként említhetjük a *bordás nyakú edényeket*, amelyek feltűnően nagy

számban kerültek elő a településről, és mint láttunk, innen jutottak a sánc második építési periódusába is. Az előkerült darabok többsége finom anyagú, jól kidolgozott, kisméretű edény töredéke, van azonban néhány vastosabb, feltehetőleg nagyobb edényhez tartozó töredék is. Fület csak az ép edényen tudtunk megfigyelni. Ez az edénytípus meglehetősen kevés lelőhelyről ismert, eredete körül viták folynak. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a Kárpát-medencében a magyarsággal jelent meg és eredete a magyarság őshazája felé mutat.

A hazai anyagban igen ritkán előforduló edénytípus a *virágcserepéhez hasonlóan kiszélesedő szájú csésze*, amelyből a két ép példányon kívül (24. kép 2-3.) igen sok töredéket találtunk mind a várbelsőben (III. tábla 3., V. tábla 4.), mind a sáncépítést megelőző településrészleten (I. tábla 2-3.). Mint említettük, ennek az edénytípusnak igen közeli párhuzamai vannak a szaltovói edényművességben. A szaltovói edényművességben vannak párhuzamai a másodlagos égés következtében erősen deformálódott tálunknak (24. kép 1.) (MAGOMEDOV 1990.277.), valamint a hazai anyagban idáig ismeretlen formájú és díszítésű nagyméretű edényünknek is (26. kép). Az edény formáját tekintve az ott igen gyakori pithosok tökéletes analógiát szolgáltatnak (MAGEDOV 1990.286., KRASIL'NIKOV 1990.239.), díszítéséhez hasonlót azonban egyelőre nem találtunk. Minden bizonnyal hasonló méretű és formájú edény lehetett a kőépületből előkerült különleges díszítésű töredék (V. tábla 1.). A kőépületben találtuk meg a szaltovói edényművesség jellegzetes edényének töredékét is, egy fényezett felületű, besímitott díszű darabot (V. tábla 2.). Végezetül meg kell említenünk még az 5. kemence bontásából előkerült virág alakú fenékbélyeget (V. tábla 3.), amelynek a párhuzamai ismételten a szaltovó-majáki kultúra területére vezetnek bennünket (BARANOV 1990.26., 37., KRASIL'NIKOV 1990.213.).

A településen feltárt kermáiaanyag egységes, egy korszakot képvisel. Többségük az általánosan elterjedt formákhoz és díszítési módhoz tartozik, így a keltezése meglehetősen nehézkes. Az imént felsorolt különleges darabok némiképp megkönnyítik helyzetünket. Mivel ezeknek az edényeknek a közvetlen párhuzamai a magyarság őshazájának területéről származnak, valószínűleg a honfoglaló magyarság egy csoportja hozta őket magával és telepedett meg velük a borsodi földvár területén. Természetesen e dolgozatnak nem lehet témája, hogy részletesen feldolgozza az előkerült nagy mennyiségű kerámiaanyagot, úgy véljük azonban, hogy e ritka darabok segítségével a későbbiek során finomíthatjuk a honfoglalás és kora Árpád-kori kerámia tipológiánkat. További vizsgálódást igényel az is, hogy miért olyan ritkák ezek az edénytípusok a hazai leletanyagban, együttes előfordulásuk jelent-e valamit, hiányuk vagy meglétük visszavezethető-e időbeli, etnikai vagy más különbözőségekre.

A település X. század eleji keltezésének nem mondanak ellent a kerámiaanyaghoz képest elenyésző számban előkerült fémleletek sem. Az ékszerek egyszerűek, bronzból készültek, esetleg ónozottak, összetételükben egy köznépi temető leletanyagához hasonlítanak. A sima, kerek átmetszetű, elkeskenyedő végű bronz huzalkarperecek (II. tábla 2., VI. tábla 5.) a X. század második negyedétől általánosan elterjedtek (SZABÓ 1978. 65-66.), de megtaláljuk őket a kenézlői temető 31., 34.,

41., 49. sírjában (FETTICH 1931.), valamint a karosi II. temető 32. és 72. sírjában.⁶ Feltehetőleg hasonló korú az az elkeskenyedő végű bronz huzalgűrű is, amely szórványként került elő a vár területéről (III. tábla 7.). A szakirodalom szerint talán valamivel későbbre keltezhetjük az árok D-i oldalán előkerült rombusz átmetszetű kissé vastagabb karperecet (27. kép 4.), ámbár esetünkben együtt fordult elő az elkeskenyedő végű huzalkarpereccel (SZABÓ 1978. 65-66.). A X. század második felére utalnak az S-végű hajkarikák (III. tábla 11-15.) (SZABÓ 1978. 69-70. vonatkozó irodalommal), valamint a 3. kemence közeléből előkerült kettős csüngő (III. tábla 16.) (BÁLINT 1991. 126. XXXVIII. tábla 17.). A további fémleletek, nyílhegyek, kések, általánosan elterjedt típusok, amelyek közelebbi keltezése a kerámiaanyaghoz hasonló nehézségbe ütközik. Érdekes leletünk még a bekarcolt palmetta mintával díszített csont tömlőszopóka töredék, melyhez hasonló, geometrikus díszű ép példányt találtak Piliny-Leshegyen (HAMPEL 1900.524-525.), valamint Karos-Eperjesszög II. temető 52. sírjában, ez azonban díszítetlen volt.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az elmúlt öt évben a borsodi földvár belsejében egy X. századi település több objektumát sikerült feltárnunk, közöttük egy kőépületet, amely feltehetőleg a közösség vezetőjének lakhelye lehetett. Ez a közösség rátelepedett egy valószínűleg védelmi célokat szolgáló, korábban készített igen mély és széles árokra, az ehhez tartozó települési objektumok azonban mind-ezideig nem kerültek elő. E X. századi település része lehetett az az objektum, amelyet a sáncátvágás helyén, a sáncépítést megelőző rétegben sikerült feltárni. Mivel a sánc két periódusa erre a településre épült rá, csak ez után készülhetett. Ezt igazolják a sáncban előkerült, feltehetőleg a várbelső településről származó leletek is. Ezt a települést tehát vagy nem védte sánc, vagy az az egyszerű földsánc tartozott hozzá, amelyet a faszerkezettel erősített sáncperiódusok alatt találtunk. A település hirtelen, valószínűleg tűzvész következtében pusztult el. Ezt bizonyítja a rengeteg eredeti helyén maradt lelet, amelyiket tulajdonosaik nem tudtak magukkal vinni, a másodlagosan megégett tárgyak, az elszenesedett gabonamagvak és famaradványok. Későbbi településre utaló nyomokat idáig nem sikerült feltárnunk. Egyetlen kivétel talán az a líra alakú bronzcsat, amely szórványként került elő a feltárt területünk D-i részéről (III. tábla 8.). A líra alakú csatokkal a közelmúltban Révész László foglalkozott megállapítva, hogy e csat legközelebbi párhuzamai Lengyelország és a Baltikum területén találhatóak (RÉVÉSZ 1989. 536.), a X. század végén - a XI. század elején jelennek meg. Csataunk igen közeli hazai párhuzama az a niellódíszes bronzcsat, amely Szabolcsveresmarton került elő, és amelynek elemzése során Németh Péter arra a következtetésre jut, hogy ezt a tárgyat a fejedelmi hatalom erősítésére szervezett rusz-varég testőrség egyik tagja hozta magával (NÉMETH 1975.15.).

A borsodi földvár ásatása igen sok történeti és régészeti kérdést vet föl. Az eddigi ásatások alapján valószínűnek látszik, hogy a honfoglaló magyarság megszállta a vár területét. Ezt nemcsak az általunk feltárt település, hanem a vár szűkebb-tágabb környezetében előkerült honfoglalás kori temetőtöredékek is bizonyítják. Ennyiben tehát igazat adhatunk Anonymusnak. Kérdés azonban, hogy ez a tele-

⁶ Révész László szóbeli közlése, szíveségét ezúton is köszönöm.

pülés már ebben az időben is vár volt-e. Kik és mikor készítették a várat K-Ny-i irányban átszelő árkot, van-e a X. század második felében - a XI. század elején, feltehetőleg az államalapítás korában épült sáncokhoz tartozó település a váron belül, avagy katonai erősségként csak az őrség tanyázott benne? Összefüggésben áll-e a X. századi település pusztulása az államalapítás körüli harcokkal, levonhatunk-e egyetlen, noha kétség kívül idegen eredetű tárgy megjelenéséből erre vonatkozóan messzemenő következtetéseket. Mi a vár további sorsa, léteztek-e az első okleveles említésben szereplő tömlöcök, a mai templom helyén valóban állt-e egy Árpád-kori templom?

Reméljük, hogy mindezekre a kérdésekre a további ásatások, illetőleg a meglévő anyagok részletes értékelése választ ad. Fontosnak tartjuk továbbá, hogy megkussassuk a vár környékén előkerült temetőtöredékeket, településre utaló nyomokat, valamint a templom területét, hiszen csak így nyerhetünk pontos képet egy honfoglalás és kora Árpád-kori központunk életéről.

Irodalom

- AFANASZJEV 1984.* = Афанасев, Г.Е.: Исследования южного угла Маяцкой крепости в 1977-1979. Москва 1984.
- ANONYMUS 1977.* = Anonymus: Gesta Hungarorum. Pais Dezső fordítása. Magyar Helikon, Budapest 1977.
- BÁLINT 1991.* = Bálint, Cs.: Südungarn im 10. Jahrhundert. Budapest 1991.
- BARANOV 1990.* = Baranov, I.A.: Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur in der Krim. *VAH 3.* Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten. 1990. 23-47.
- BÓNA 1986.* = Bóna, I.: Daciától Erdőlvéig. In: Erdély története. Főszerk.: Köpeczi B. I. Budapest 1986. 106-234.
- BOROVSZKY 1909.* = Borovszky, S.: Borsod vármegye története. *MVV* Budapest 1909.
- ČEBOTARENKO 1990.* = Čebotarenko, G.F.: Die Keramik des mittleren und südlichen Dnestr-Prut-Gebietes im 8-12 Jh. *VAH 3.* Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten. 1990. 47-77.
- FETTICH 1931.* = Fettich, N.: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. (Zur Archaeologie der ungarischen Landnahmezeit.) *AÉ* 45.1931.48-113.
- FODOR 1984.* = Fodor, I.: Kazárok, bolgárok, magyarok. (Szélgjegyzetek Peter B. Golden könyvéhez) (Chasaren, Bulgaren, Ungarn. (Randbemerkungen zum Werk von P.B. Golden.)) *AÉ* 111.1984.100-109.
- FODOR 1985.* = Fodor, I.: Honfoglaláskori bordázott nyakú edényeink származásáról. *FA* 36.1985.165-171.
- GYÖRFFY 1963.* = Györffy, Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest, Akadémia Kiadó 1963.

- HAMPEL 1900.* = Hampel, J.: A honfoglalási kor hazai emlékei. In: A magyar honfoglalás kútffői. Szerk.: Pauler, Gy. - Szilágyi, S. Budapest 1900.505-830.
- KNIEZSA 1938.* = Kniezsa, I.: Magyarország népei a XI. században. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I-III. szerk.: Serédi, J. Budapest, MTA Kiadása 1938. 365-473.
- KRASIL'NIKOV 1990.* = Krasil'nikov, K.J.: Die Keramik der Saltovo-Majaki-Kultur am Nördlichen Mittelauf des Donec. *VAH 3.* Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten. 1990.193-244.
- LESZIH 1927.* = Leszih, A.: A miskolci Múzeum ásatásai Borsodon. *Történeti és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsod Vármegye múltjából.* II. évf. 1.1927.85-95.
- MAGOMEDOV 1990.* = Magomedov, M.G.: Die Töpferproduktion im Alten Chasarien. *VAH 3.* Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten. 1990.275-290.
- MESTERHÁZY 1975.* = Mesterházy, K.: Honfoglalás kori kerámiánk keleti kapcsolatai. (Östliche Beziehungen der ungarischen landnahmezeitlichen Keramik.) *FA 26.*1975.99-117.
- NÉMETH 1975.* = Németh, P.: Borsova határvármegye kialakulása. A *Kisvárdai Vármúzeum kiadványai* 5. Kisvárdá 1975.
- RÉVÉSZ 1989.* = Révész, L.: Lira alakú csatok a Kárpát-medencében. (Lyraförmige Schnallen im Karpaten-Becken.) *HOMÉ 27.*1988. (1989) 513-541.
- SZABÓ 1978.* = Szabó, J.Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. (Árpádenzeitliche Siedlung und ihre Friedhof in der Gemrakung von Sarud.) *EMÉ 16/17.* 1978/79. (1980) 45-136.
- TOČIK 1968.* = Točík, A.: Altungarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. *Arch.Slovaca Catalogi III.* Bratislava 1968.

Предварительный отчёт о раскопках городища Боршод в 1987-90 гг.

Боршодское городище находится в 30 км к северу от Мишкольца, на естественном скалистом холме. Его территория относительно мала: 100 x 200 м, валы в большей частью оплыли. Однако на наиболее хорошо сохранившемся отрезке на восточной и западной стороне земляные стены возвышаются над нынешней поверхностью внутренней территории на 3-3,5 м.

Городище впервые упоминается в хронике Анонима: оно было построено вождем Боршом в период обретения родины, отсюда название укрепления. Современная историография – Дьёрдь Дьёрффи и Дюла Кришто – в связи с этим считает, что это соответствует истине, но не во время обретения родины, а в период образования государства, и Борш был не вождем племени, а первым ишпаном комитата, образованного в период правления Св.Иштвана.

Разрез вала городища был сделан в 1988-90 гг. Дюлой Новаки. Раскопки на восточной и западной стороне городища, сохранившихся хорошо, принесли практически один и тот же результат. Начальную фазу строительства вала представляет простой земляной вал, который не обязательно является самостоятельным строительным периодом. При исследовании вала шириной 6-6,6 м, высотой 1,75 м находок не обнаружено. Над ним можно проследить частую решётчатую структуру, которая довольно редко встречается в венгерской практике строительства укреплений. Последний строительный период представлен валом деревянной клеточной конструкции, характерной для крепостной строительной техники венгров в X-XI вв. На основании археологического материала, найденного при раскопках вала, можно определить следующее: из слоя поселения, предшествовавшего строительству вала, были найдены фрагменты керамики, которые можно датировать началом X в. (табл. I. 2-3). Их точная аналогия была найдена в целостности на поселении, находившемся внутри городища (рис.24.2-3). Самыми характерными находками последнего периода вала являются фрагменты двух сосудов с валиками на горле (рис.3.2-3), которые по нашим нынешним сведениям нельзя датировать позже начала XI в. На основании сказанного мы считаем, что как вал с частой решетчатой конструкцией, так и вал с деревянной клеточной конструкцией должен был быть построен в X в.

Внутреннюю часть городища мы исследовали с 1987 г., до сих пор раскопана территория величиной в 1000 кв.м (рис.4). Здесь были найдены следы поселения начала X в. В двух землянках (рис. 5-6), 5 печах было обнаружено большое количество материала, в первую очередь керамического. Наряду с обычными сосудами этого периода было найдено несколько осо-

бренных керамических изделий (табл. III.3., V.4.). Ближайшие их аналогии можно найти в гончарстве салтовской культуры.

Интересным результатом раскопок внутренней части городища является каменное здание, расположенное в северо-восточной части укрепления. Оно немного неправильной формы, размеры: 5 x 5 м. Стены толщиной 80 см были построены на глине. Глина на высоте 30 см от материка была обожжена, над этим слоем она осталась жёлтой. В нескольких местах мы нашли остатки раствора. В одном месте, у края каменной стены глину огладили (рис.17-19). На полу каменного здания параллельно друг с другом лежали 13 досок шириной примерно в 10 см. Доски концами заходили под каменную стену (рис.17). Находки, обнаруженные в каменном здании, предполагают также датировку X в. (табл. V. 1-2,4,6). Особого внимания заслуживает керамический фрагмент 2. на табл. V. Это серый, хорошо отмученный, круговой сосуд с лощеным орнаментом, вероятно фрагмент кувшина, аналогии которому в большом количестве известны из салтовского гончарства.

К югу от каменного здания, на расстоянии нескольких метров городище перерезает по направлению В-З ров глубиной 3-3,5 м и шириной 20-22 м. Нам удалось открыть несколько отрезков этого рва. На его южной стороне стояла каменная стена, по технике схожая со стеной здания, а рядом со стеной видимо стоял ряд жилищ. Это доказывают упавшие, истлевшие балки, а также пятна обмазанной глины. Те 60 сосудов, которые были найдены в целости, лишь раздавленные землёй, вероятно тоже принадлежали к утвари этих жилищ. Выдающееся значение имеют большой сосуд пифосной формы (рис.26), который был наполнен истлевшими зёрнами пшеницы, сосуд с валиком на горле (рис.24.4), а также две чашки в форме цветочных горшков (рис.24.2-3). Наряду с керамикой на этой территории были найдены предметы быта, ножи, ножницы для стрижки овец, короткая коса, несколько украшений, браслеты, кольца.

Следы поселений во всех случаях были обнаружены на обеих сторонах рва, а также на дне рва, поэтому можно предположить, что ров является более ранним. Его роль пока не ясна, она прояснится только если удастся понять его отношение с валом. Одной из выдающихся находок, обнаруженных в заполнении рва, является костяная пластинка, украшенная пальметтой. Она вероятно использовалась в качестве носика кожанного бурдюка (табл VI. 4.).

На нынешней стадии исследования мы считаем, что поселение, открытое внутри городища, более раннего времени, чем два периода строительства вала, возможно, что к этому поселению принадлежал простой вал, найденный под частой решетчатой конструкцией. Это поселение погибло, вероятно оно сгорело, о чём свидетельствуют вторично обгоревшие находки. Следов поселения, принадлежавшего к двум строительным периодам вала, не найдено, и как уже было упомянуто, не ясны предназначения и датировка рва, пересекающего городище. Мы считаем своей дальнейшей задачей определение отношения рва и вала, размеров поселения, найденного внутри городища, нужно исследовать место ворот городища, строительную

технику ворот. Мы считаем очень важным исследование церкви, стоявшей за пределами городища, ведь случайные находки 1926 года говорят о том, что первая церковь здесь была построена ещё в эпоху Арпадов.

Наши перспективные планы предусматривают локализацию части могильников эпохи обретения родины в окрестностях городища и – по возможности – исследование этих памятников, ведь только таким образом мы можем получить полную картину жизни одного из центров эпохи обретения родины и ранней эпохи Арпадов.

Мария ВОЛЬФ

Vorläufiger Bericht über die Ausgrabung der Erdburg von Borsod (1987-1990)

Die Borsoder Erdburg liegt 30 km nördlich von Miskolc auf einem natürlichen Felsenhügel. Ihr Territorium ist verhältnismäßig klein, etwa 100 x 200 m, ihre Schanzen sind im Laufe der Zeit zum Großteil verfallen. An der am unversehrtesten gebliebenen Ost- und Westseite allerdings ragt sie bis zu 3-3,5 m über das heutige Niveau des Burginneren hinaus.

Erstmals erwähnt wird die Burg durch Anonymus: Vom Stammesfürsten Bors im Zuge der Landnahme errichtet, erhielt sie auch von ihm ihren Namen. Von der neuesten Geschichtsschreibung – György Györffy und Gyula Kristó – wird diese Angabe des Anonymus so bewertet, daß all das wahr ist, allerdings nicht zur Zeit der Landnahme, sondern der Staatsgründung. Bors war kein landnehmender Stammesfürst, sondern der erste Gespan des zur Zeit des hl. István organisierten Burgkomitats.

Auf dem Gebiet der Burg wurde im Jahre 1926 eine kurze Grabung durchgeführt, durch die man Informationen über das Schanzensystem und das Innere der Burg gewann, bzw. von der außerhalb der Burg liegenden, in ihrer heutigen Form im 18. Jh. errichteten Kirche kann angenommen werden, daß ihre Vorläuferin bereits zur Árpádenzeit bestand.

Den Schnitt der Burgschanze nahm zwischen 1988-1990 Gyula Nováki vor. Die Ausgrabungen an den Schanzen der Ost- und Westseite, die am besten erhalten waren, führten im wesentlichen zu einem analogen Ergebnis. Die Anfangsphase des Schanzenbaus war eine einfache Erdschanze, was nicht unbedingt eine selbständige Bauperiode darstellt. Aus der 6 - 6,6 m breiten, 1,75 m hohen Erdschanze kamen keine Funde zum Vorschein. Darüber konnte eine dichte Gitterkonstruktion beobachtet werden, die für die ungarische Burgenarchitektur ziemlich ungewöhnlich ist. Die letzte Bauperiode stellt eine Schanze in Fachwerkkonstruktion dar, sie ist für die Burgenbautechnik im Ungarn des 10. - 11. Jh. charakteristisch.

Auf der Grundlage des Fundgutes, das im Zuge der Ausgrabungen an den Schanzen zum Vorschein kam, kann folgendes festgestellt werden: Aus der dem Schanzenbau vorausgehenden Siedlungsschicht kamen auf den Anfang des 10. Jh.

datierbare Keramikfragmente zum Vorschein (I. Tafel, 2-3), deren genaue und völlig unversehrte Parallelen wir in der im Burginneren erschlossenen Siedlung fanden (Abb. 24,2-3.). Charakteristischer Fund der letzten, der Fachwerk-Schanzenperiode sind zwei Flaschenfragmente mit geripptem Hals (Abb. 3, 2-3), die sich unseren gegenwärtigen Kenntnissen zufolge nicht später als auf den Anfang des 11. Jh. datieren lassen. Aufgrund dessen sind wir der Ansicht, daß sowohl die Schanze mit der dichten Gitterkonstruktion, als auch jene mit der Fachwerkkonstruktion im Laufe des 10. Jahrhunderts errichtet worden sein müssen.

Die Ausgrabungen im Burginneren sind seit 1987 im Gange – bisher wurde ein Gebiet von etwa 1000 m² erschlossen –, in deren Verlaufe die Objekte einer Siedlung vom Beginn des 10. Jh. zutage kamen. Aus den zwei in die Erde eingegrabenen Häusern (Abb. 5-6.) kamen aus 5 Öfen Fundstücke in großer Zahl, in erster Linie Keramik zum Vorschein. Neben den für die Epoche allgemein kennzeichnenden Gefäßen stießen wir auch auf einige besondere Stücke (III. Tafel, 3. und V. Tafel, 4.), deren nächste Parallelen sich im Keramikhandwerk von Saltovo finden lassen.

Ein außerordentlicher Fund des Burginneren ist das an der NO-Seite erschlossene Steingebäude. Es hat eine etwas unregelmäßige Form, mißt 5x5 m. Seine 80 cm dicken Mauern sind in Lehm gesetzt, der Lehm ist vom unberührten Erdboden gerechnet bis zu einer Höhe von 30 cm ausgebrannt, darüber blieb er gelb. An einigen Stellen fanden wir auch Mörtelreste. Den Lehm hatte man an einer Stelle am Rande der Steinmauer auf die Feinheit von Putz geglättet (Abb. 17-19.). Am Grunde des Steingebäudes lagen parallel zueinander 13 im Durchschnitt 10 cm breite Bretter, die unter die Steinwand langten (Abb. 17). Die aus dem Steingebäude zum Vorschein gekommenen Funde lassen den Schluß zu, daß auch dieses im 10. Jh. errichtet wurde (V. Tafel, 1-2, 4, 6). Besondere Aufmerksamkeit verdient das 2. Stück von Tafel V, ein graues, schneibengeformtes, eingeglättetes Gefäß aus feinem Lehm, vermutlich das Fragment eines Kruges, dessen zahlreiche und unversehrte Parallelen uns ebenfalls aus der Töpferkunst von Saltovo bekannt sind.

Einige Meter südlich von dem Steingebäude durchquert ein 3-3,5 m tiefer, 20-22 m breiter Graben die Burg in OW-Richtung, von dem es uns gelang, mehrere Abschnitte zu erschließen. Am südlichen Rand des Grabens zog sich eine in gleicher Technik wie das Steingebäude errichtete Steinmauer hin, an der entlang wohl eine Reihe von Wohnungen gelegen hat. Dies belegen die abgestürzten, verkohlten Balken sowie die an mehreren Stellen gefundenen Putzflecken. Zur Ausrüstung dieser Wohnung müssen sicher auch die rund 60 Gefäße gehört haben, die wir teils völlig unversehrt oder nur durch das Erdreich zerdrückt vorfanden. Von herausragender Bedeutung darunter sind das große Gefäß in Pithos-Form (Abb. 26), das mit verkohlten Getreidekörnern gefüllt war, eine Flasche mit geripptem Hals (Abb. 24, 4) sowie zwei blumentopfförmige Tassen (Abb. 24, 2-3). Außer den Gefäßen fanden wir auf diesem Gebiet zahlreiche Gebrauchsgegenstände, wie Messer, eine Schere zum Schneiden von Schafwolle, eine kurze Sense und einige Schmuckstücke, wie Armreifen und Ringe.

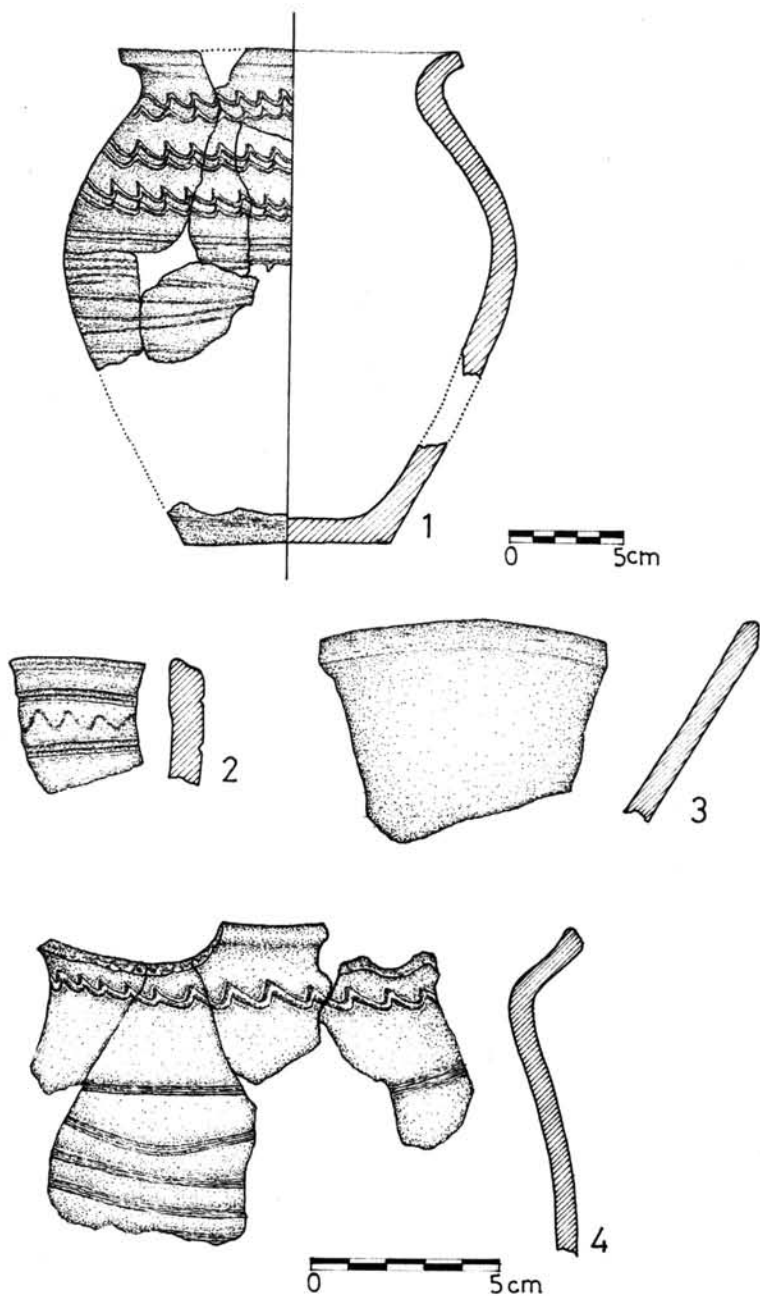
Die Siedlungerscheinungen zeigten sich in jedem Falle an beiden Seiten des Grabens bzw. an seiner Sohle. Es ist also anzunehmen, daß der Graben selbst aus einer früheren Periode als diese stammt. Seine Rolle kann solange nicht genau

bestimmt werden, bis wir seine Beziehung zu den Schanzen nicht geklärt haben. Eines der schönsten Stücke, das aus der Füllerde des Grabens zum Vorschein kam, ist das palmettenverzierte knöcherne Plättchen, bei dem es sich vermutlich um das knöcherne Mundteil eines Lederschlauches handelt (VI. Tafel, 4).

Dem gegenwärtigen Stand der Forschungen zufolge sind wir der Auffassung, daß die im Burginneren erschlossene Siedlung den beiden Perioden des Schanzenbaus vorausgeht; möglich, daß die unter der dichten Gitterkonstruktion gelegene einfache Erdschanze zu dieser Siedlung gehört hat. Diese Siedlung wurde zerstört, aller Wahrscheinlichkeit nach brannte sie ab, was von den sekundär verbrannten Funden belegt wird. Für eine zu den zwei Schanzenbauperioden gehörende Siedlung gibt es vorerst keine Spur, und wie bereits erwähnt, ist auch Rolle und Alter der die Burg durchquerenden Grabens noch ungeklärt. Als unsere weitere Aufgabe sehen wir es an, das Verhältnis zwischen Graben und Schanze zu bestimmen, ebenso wie die Ausdehnung der in der Burg gefundenen Siedlung, die Stelle des Burgtores und dessen Bauweise zu klären. Als äußerst wichtig erachten wir ferner die weitere Erforschung der außerhalb der Burgschanzen gelegenen Kirche, lassen die 1926 zum Vorschein gekommenen Streufunde doch darauf schließen, daß die Kirche in ihrer ersten Form schon zur Árpádenzeit stand.

Zu unseren langfristigen Plänen gehört es, die in der engeren und weiteren Umgebung der Erdburg ans Tageslicht gekommenen Teile eines landnahmezeitlichen Gräberfeldes zu lokalisieren und – soweit dies möglich ist – zu authentifizieren, denn nur so können wir ein vollständiges Bild über das Leben eines unserer landnahmezeitlichen- und frühárpádenzeitlichen Zentren gewinnen.

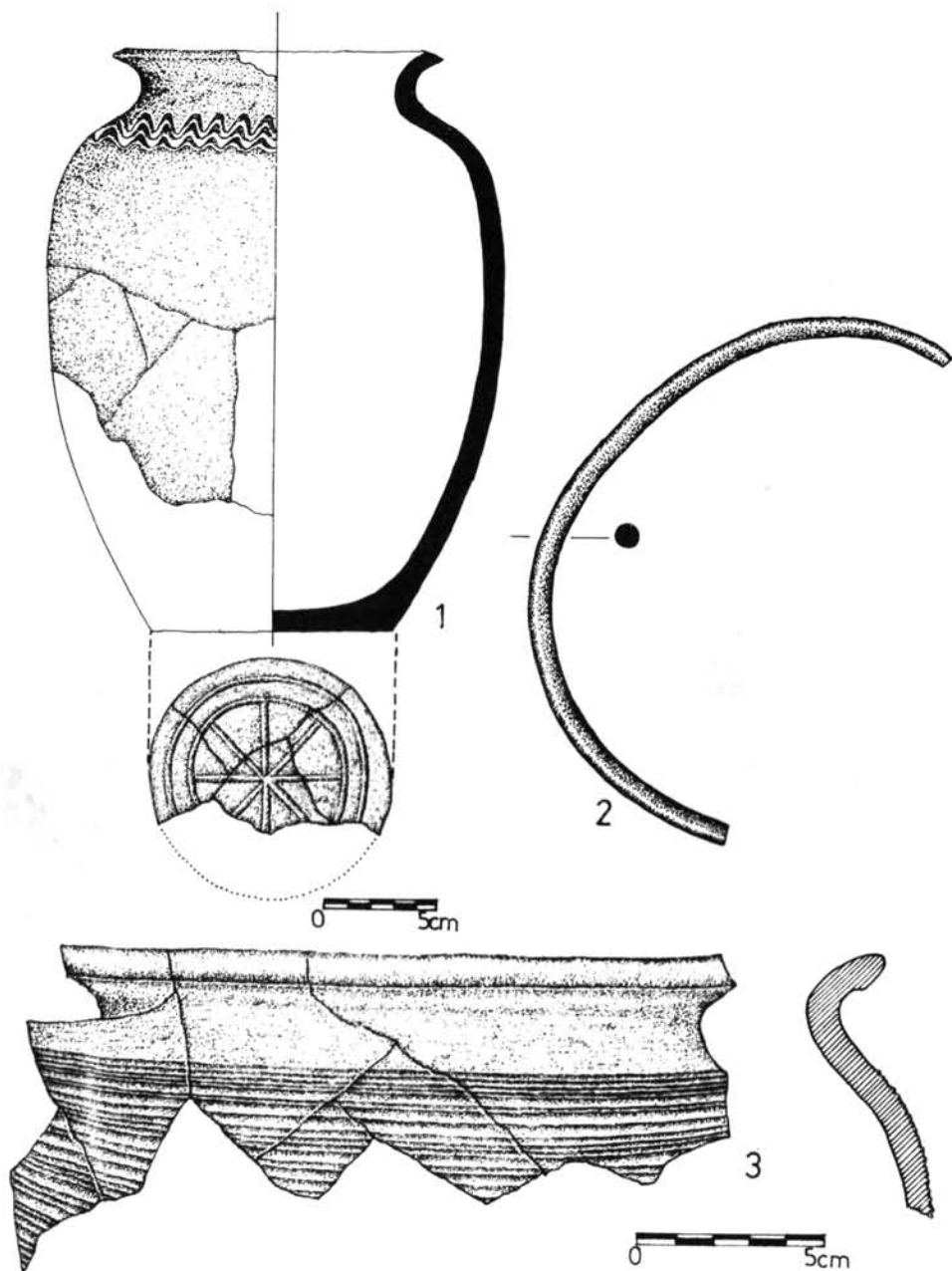
Mária WOLF
Herman Ottó Múzeum
Miskolc
(Pf. 4. H-3529)

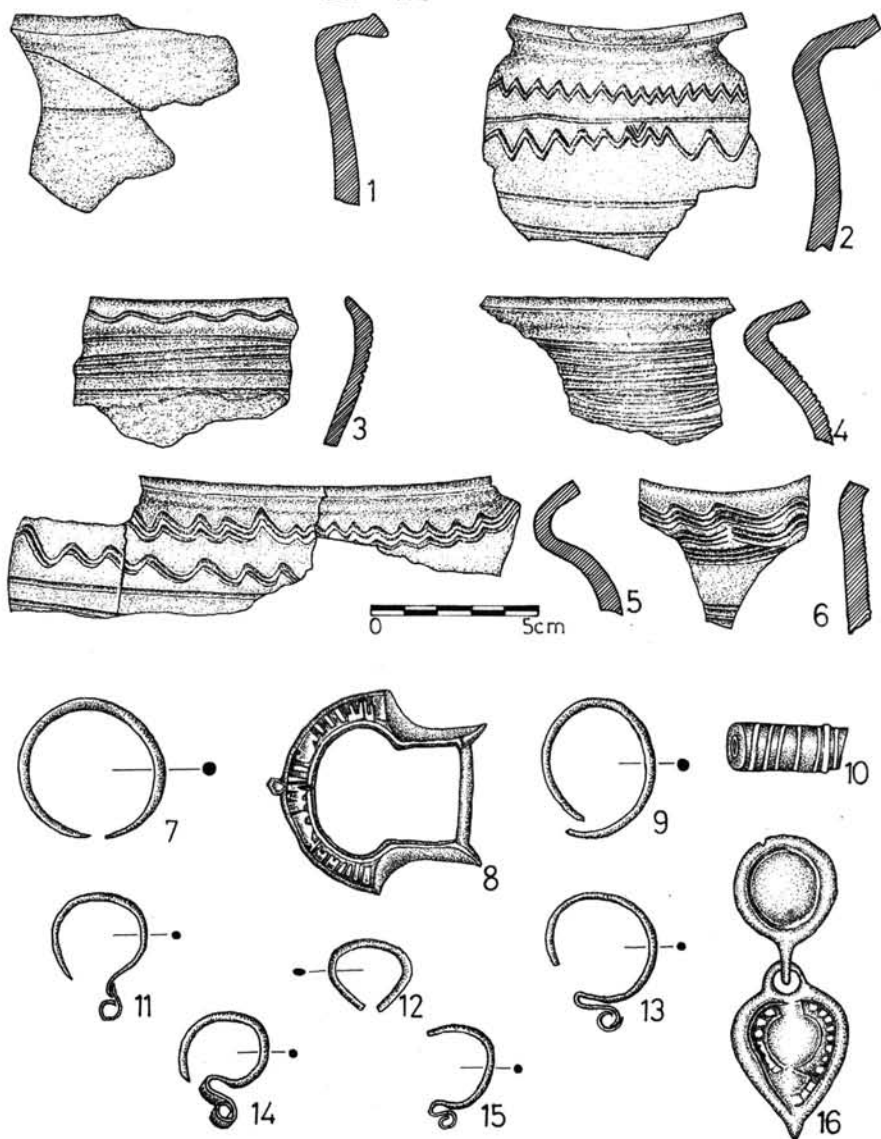
I. tábla: A K-i sáncátvágás leletei: 1, 4: A sánc 1. periódusából, 2, 3: A sánc alatti településnyomból

I. Tafeln: Die Funde des östlichen Schanzenschnitts

Табл. I: Находки из восточного разреза вала

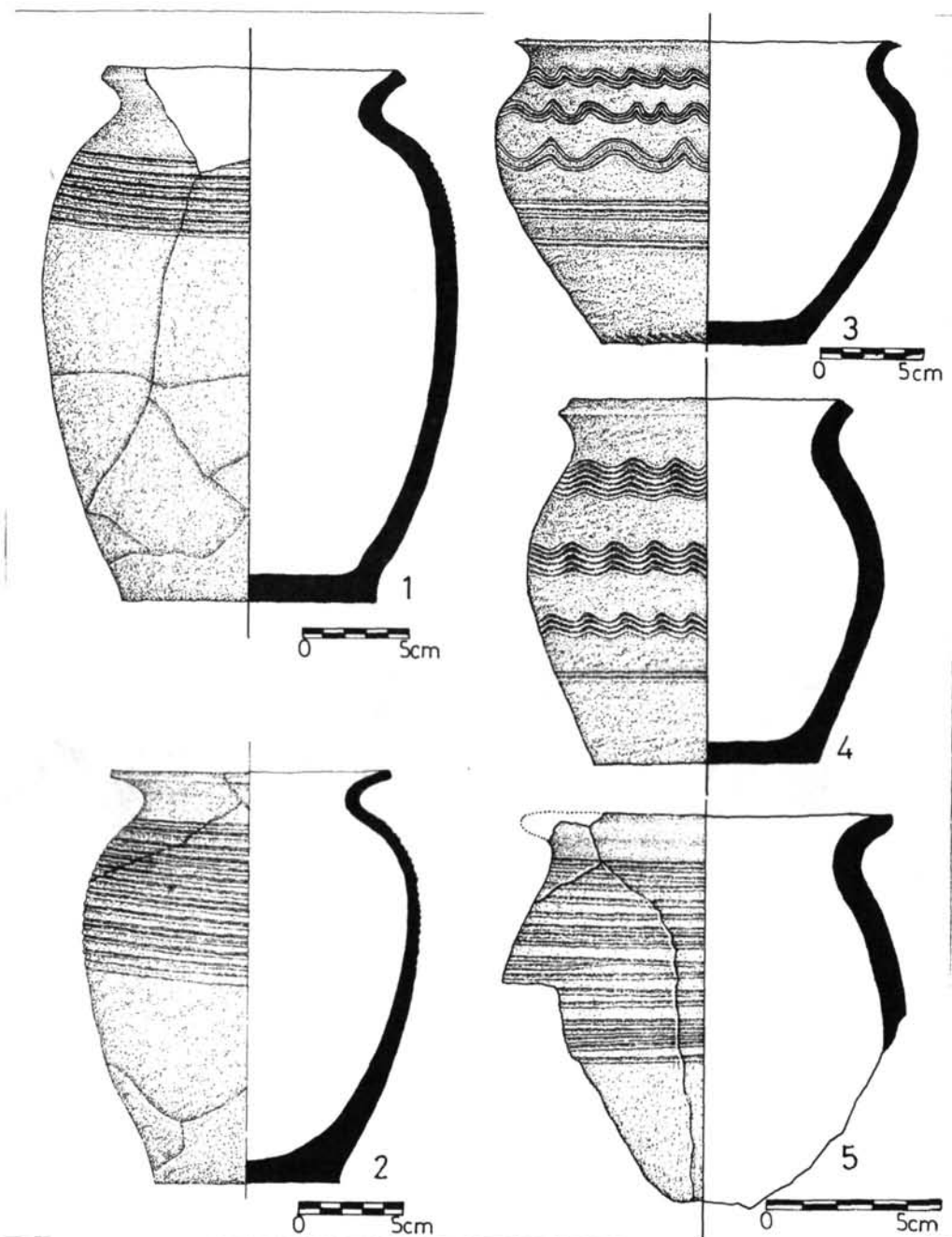
II. tábla: 1-2: Az 1. ház leletei, 3: Az árok bontásából előkerült edénytöredék
II. Tafel: 1-2: Die Funde des 1. Hauses, 3: Gefäßfragmente aus dem Abrißschutt des Grabens
Табл. II: Находки из дома 1, 3: Фрагмент сосуда из заполнения рва

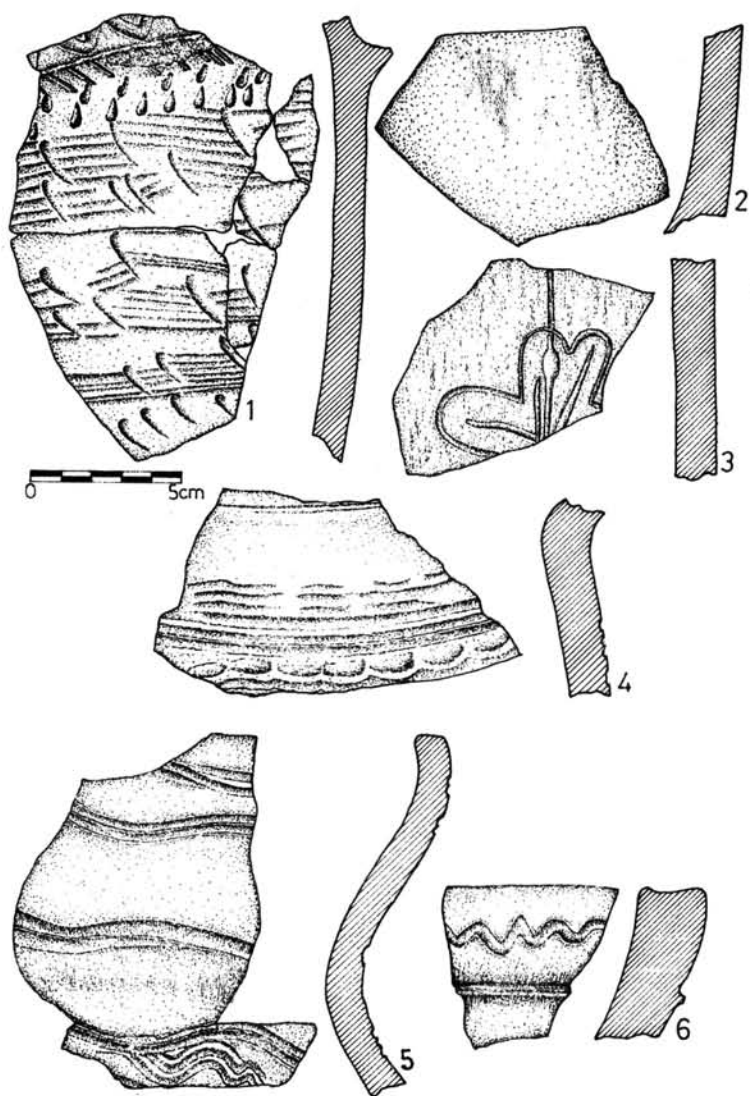
III. tábla: 1-6: A 2. ház leletei, 7-9: Szórvány a vár területéről, 10: Az árok bontásából származó gyöngy, 11-15: Az árok D-i szélén talált hajkarikák, 16: A 3. kemence mellett előkerült kettős csüngő

III. Tafel: 1-6: Die Funde des 2. Hauses, 7-9: Streufund vom Burgterritorium, 10: Perle aus dem Abrißschutt des Grabens, 11-15: Haarreifen, die am Südrand des Grabens gefunden wurden, 16: Ein neben dem 3. Ofen gefundener Doppelanhänger

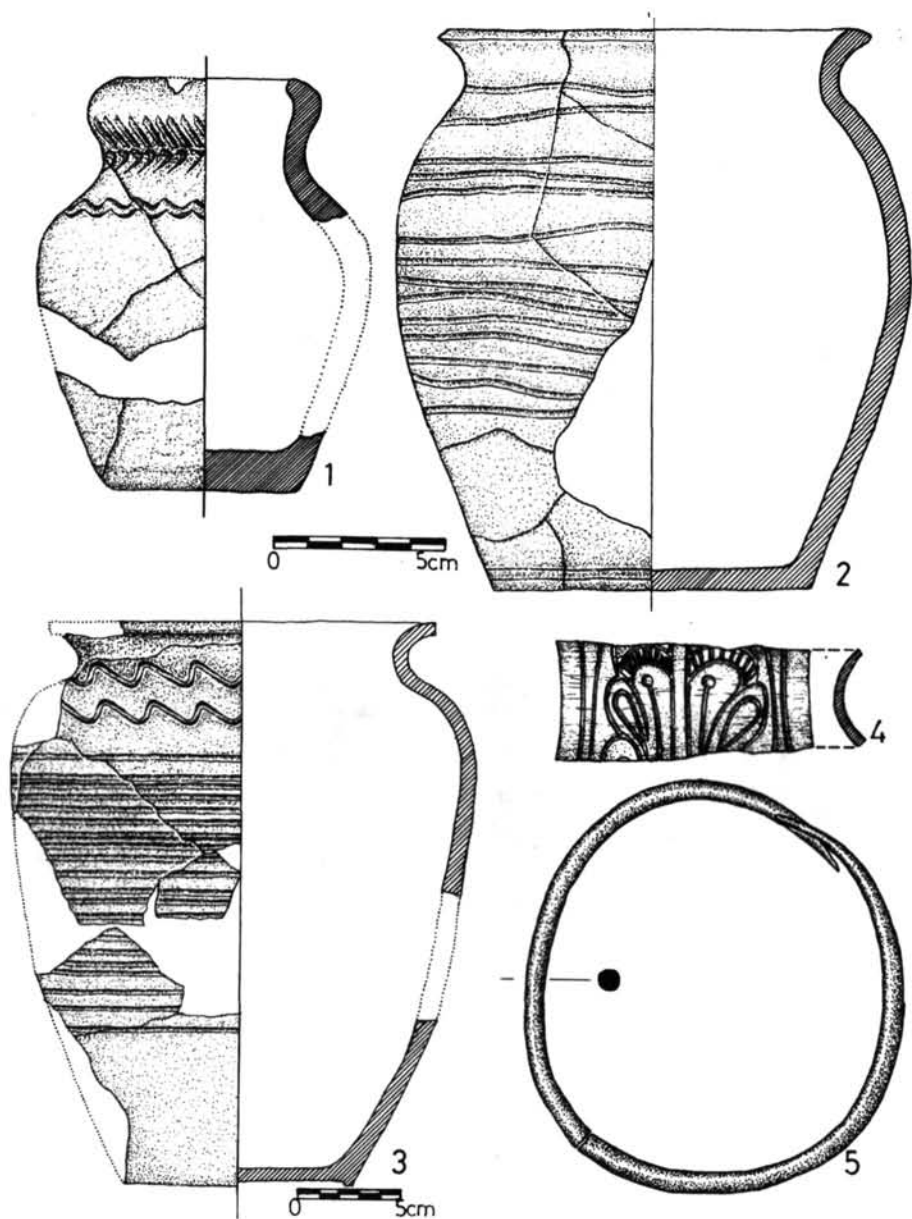
Табл. III: 1-6: находки из дома 2, 7-9: случайная находка с территории городища, 10: бусина из заполнения рва, 11-15: височные кольца, найденные на южной стороне рва, 16: двойная подвеска, найденная рядом с печью 3

IV. tábla: Az 1. kemence leletei
 IV. Tafel: Die Funde des 1. Ofens
 Табл. IV: находки из печи 1

V. tábla: 1-2., 4., 6: A kőépület leletei, 3: Az 5. kemencéből előkerült fenékbélyeges töredék, 5: A 2. és 3. kemence melletti lakóhelyről előkerült edénytöredék
 V. Tafel: 1-2, 4, 6: Die Funde des Steingebäudes, 3: Fragment mit Standflächenstempel aus dem 5. Ofen, 5: Gefäßfragmente aus der Wohnung neben dem 2. und 3. Ofen
 Табл. V: 1-2, 4, 6: Находки из каменного здания, 3: Фрагмент сосуда с гончарным клеймом из печи 5, 5: Фрагмент сосуда, найденный в жилище между печами 2 и 3

VI. tábla: 1., 4-5: Az árok bontásából előkerült leletek, 2-3: Az árok D-i szélén talált edények

VI. Tafel: 1, 4-5: Aus dem Abrisschutt des Grabens zum Vorschein gekommene Funde, 2-3: Am Südrand des Grabens zum Vorschein gekommene Gefäße

Табл. VI: 1, 4-5: Находки из заполнения рва, 2-3: Сосуды, найденные на южной стороне рва

Íjászati alapismeretek

SZÖLLŐSY GÁBOR

Bevezetés

A népvándorlás korának népei a „grafomániás” antik európai kultúrákkal ellentétben igen kevés írott forrást örökítettek ránk saját történelmükről és hétköznapjaikról. Ezért aki meg akarja ismerni e népeket, az az idegen – és legtöbbször elfogult – írott források mellett főleg a régészeti leletekre támaszkodhat. Szerencsére a szóban forgó népek halottaikat sokféle tárggyal, eszközzel, miegymással ellátva bocsátották túlvilági útjukra.

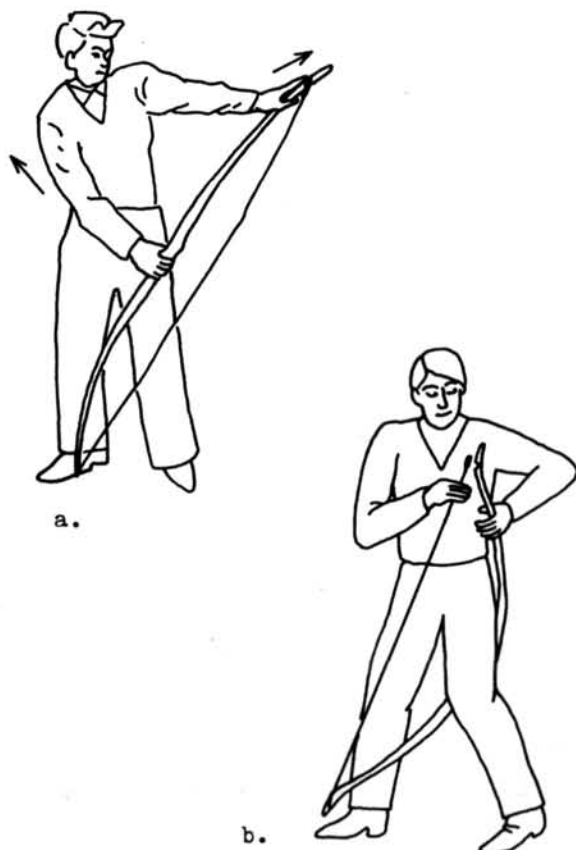
A sztyepei nomád harcosok sírjait vallató régész sűrűn találkozik a kor legfontosabb fegyverének, az *íjnak maradványaival* is.

E dolgozatban kísérletet teszek az íjjal és a nyíllal kapcsolatos legfontosabb – bár nem minden szempontból történeti – ismeretek összefoglalására remélve, hogy elősegítem a leletek pontosabb értékelését és ez alapján az íjak, nyilak és az íjászat tekintetében helytálló következtetések levonását.

Az íj működése

Az íj tulajdonképpen egy rugalmas lap, melyben a meghajlításakor végzett munka helyzeti energiaként raktározódik, majd hirtelen felszabadulva mozgási energiává alakul, amely a viszonylag kis tömegű nyílvevő nagy sebességgel képes elrepíteni (40-45 m/s).

Az íjba az energiabevitel két lépésben megy végbe. Az első lépés az idegnek (más néven húrnak) az íjra akasztása, azaz a *felajzás* (1. kép). Ekkor az íj kis mértékben meghajlított állapotba kerül. Az ideg ilyenkor kb. 1/4 nyílvevőhossznyira van az íj testétől. A második lépés az *íj megfeszítése*, vagyis az a művelet, amikor az íjász az egyik kezével megtartja az íjat, a másikkal az ideget a nyíllal együtt maga felé húzza (2. kép). Az íj ilyenkor anyagától és építésétől függően akár fél-

1. kép Az íj felajzása. a: botíj b: reflexíj

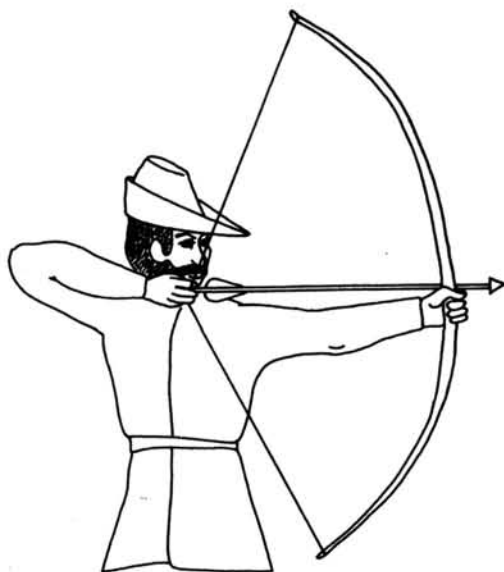
1. Abb. Das Spannen des Bogens. a: Stockbogen (longbow) b: Reflexbogen

Рис. 1. Надевание тетивы на лук. а: простой лук в: сложный (рефлексирующий) лук

körbe hajlított helyzetbe is kerülhet. Az íjba ilyen módon raktározott energia az ideg elengedése („oldás”) pillanatában felszabadulván mozgási energiává alakul át.

Egy íjnak használati szempontból két legfontosabb tulajdonsága az ereje – vagyis az az erő, amivel egy adott nyílvevőhosszra meg lehet feszíteni¹ – és a gyorsasága. Ez utóbbit házi módszerekkel nem lehet mérni, de a gyakorlott íjász „érzi”. Ezeken kívül egy ún. terhelési görbével szokás jellemezni az íjakat. Ez egy olyan grafikon, amelynek vízszintes tengelyén az a távolság van feltüntetve, amennyire az íj megfeszítésekor az ideg és a nyílvevő vége eltávolodik az íj testétől. A függőleges tengelyen pedig az ehhez az elmozduláshoz szükséges erő szerepel (3. kép). A gör-

¹ Mivel az európai és észak-amerikai íjászsport erősen kötődik az angol íjász hagyományokhoz, az íjászáttal foglalkozó szakirodalomban az íj erejét fontban (1 lb = 0,45 kg), a nyílvevő hosszát inchben (1" = 2,45 cm) szokás megadni. Újabban ezek a mértékegységek gyakran keverednek az SI rendszer egységeivel.

2. kép Az íj megfeszítése

2. Abb. Das Anziehen des Bogens

Рис. 2. Оттягивание тетивы

béről leolvasható, hogy a szóban forgó íjnak pl. 40 cm-re való megfeszítéshez 13 kp erő szükséges, 60 cm-hez 25 kp és így tovább. A görbe meredeksége mutatja, hogy mennyire „kemény” az íj. Az X tengely és a görbe által határolt terület az erő és az elmozdulás szorzata, azaz az íj megfeszítésekor végzett munka. Ez az az energiamennyiség, ami a nyílvesző elrepítésére potenciálisan felhasználható. A terhelési görbét a modern sportíjakhoz is megadják a gyártók a katalógusokban.

Az íj erejét alapvetően a készítéséhez felhasznált anyag(ok) határozzá(k) meg. Minél nehezebben meghajlítható és minél rugalmasabb anyagból készül, annál erősebb és annál gyorsabb lesz.

Az íj méretei és ereje közti összefüggést nagy vonalakban az alábbi képlet mutatja:

$$x = c \cdot \frac{l}{a^2 \cdot b^3}$$

Ahol:

x = egységnyi erő által előidézett meghajlás

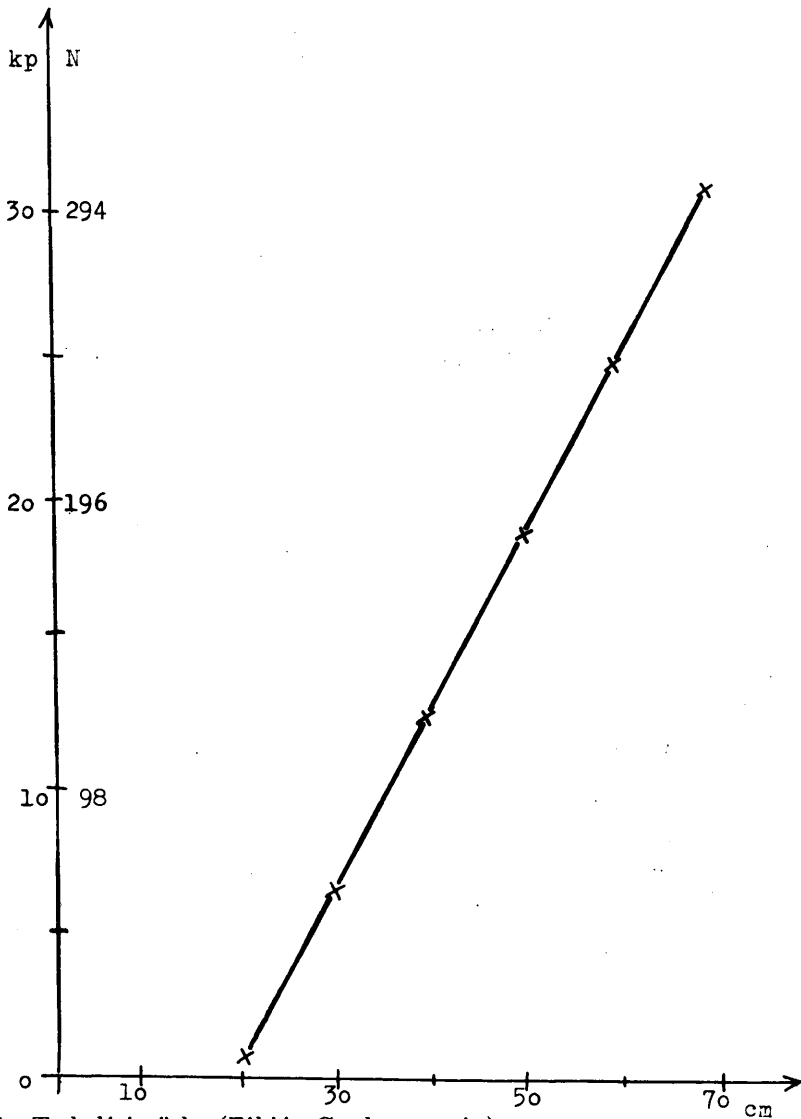
c = az íj anyagára jellemző állandó

l = az íjkar hossza (azaz az íj hosszának fele)

a = az íjkar (illetve hajló részének) szélessége

b = az íjkar (illetve hajló részének) vastagsága

Ebből látható, hogy azonos anyagot és azonos keresztmetszeti méreteket feltételezve (!) a rövidebb íj erősebb, mint a hosszabb. Azonos anyag és hossz mellett

3. kép Terhelési görbe (Fábián Gyula nyomán)

3. Abb. Belastungskurve (Nach Gyula Fábián)

Рис. 3. Кривая нагрузки (по Дюле Фабьяну)

pedig a vastagabb íj lesz erősebb. A képlet az íj erejének kiszámítására nem alkalmas, mert a képlet egyenletes keresztmetszetű anyagra vonatkozik, az íj karja ezzel szemben a vége felé általában keskenyedik és vékonyodik.

Az íj ereje elvileg korlátlanul fokozható lenne, csak az anyag és az íjász testi ereje szab határt.

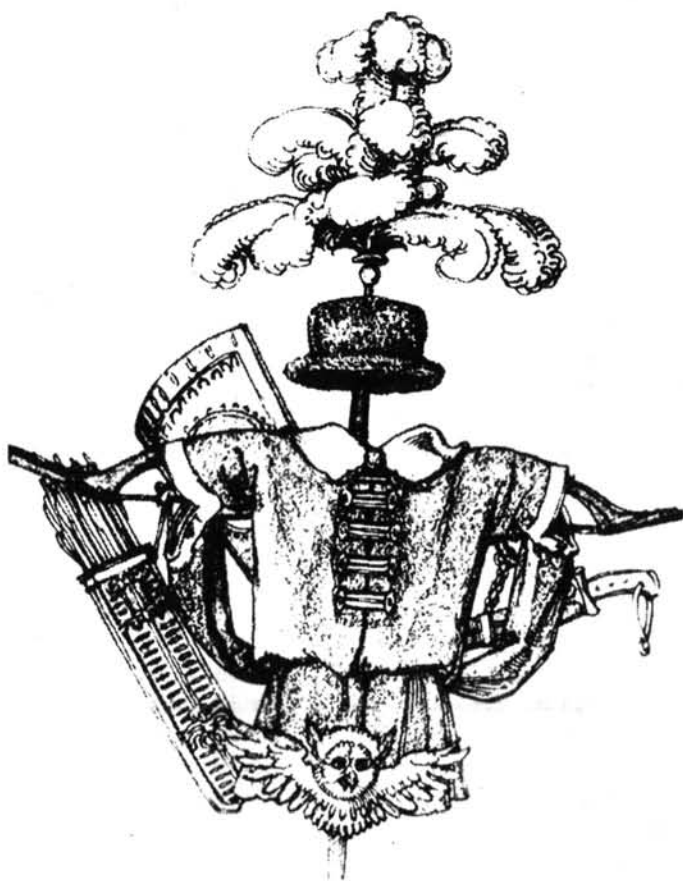
Lehetne (és lehet is) növelni az íj erejét az anyagvastagság növelésével, de egy bizonyos anyagvastagság fölött az íj „lusta” lesz. A második lehetőség az íj erejének fokozására (egy adott anyag alkalmazása esetén) a rövid íj építése. Ennek egyfelől

az szab határt, hogy a rövid íj karjai megfeszítéskor nagyon erősen meghajlanak, így a törésveszély igen nagy. Ez a körülmény és az, hogy a rövid íjból kilőtt nyíl röppályája nagyon ívelt, a célzást nehezíti.

Az átlagos emberek által használatos íjak erejét illetően két értéket lehet támpontként megadni. Jó hatásfokú, gyors íjak (pl. a sztyepei nomád íjak) esetében 45-55 font (kb. 22-27 kp) az az erő, amely még biztosítja a megfelelő lőtávolságot és átütőerőt és amelyet egy átlagos felnőtt férfi kényelmesen tud folyamatosan használni akár 10 órán keresztül is. Ezt a 45-55 font körüli erőt tekinthetjük a sztyepei nomád íjak átlagos erejének. Ugyanilyen anyagokból, ugyanilyen módon akár kétszer erősebb íjakat is lehet építeni, de nem célszerű, mert a hatásnövekedés nem áll arányban a kezelhetőség romlásával. A gyengébb hatásfokú, lustább íjakat (angol botíjak) azonos hatás eléréséhez kb. 10-15 fonttal erősebbre kell készíteni. A vadászíjak közt – melyekből naponta 5-10 lövést adnak le, azt se sűrűn egymás után – 80-90 fontos íjak is előfordulnak. Az eddigiek mellett azonban az íjak erejét illetően nagy egyedi változatossággal kell számolnunk.

Itt szeretnék megemlíteni egy különleges mechanikai megoldást, az ún. *merevszarvú visszacsapó íjakat*. A visszacsapó – más néven reflex – íjakról később még szót ejtünk, itt csak annyit, hogy ezek az íjtípusok ajzatlan helyzetben ellentétes irányba görbülnek, mint felajzva. A merevszarvú visszacsapó íj típusa az eurázsiai sztyepevidéken, illetve a Kárpát-medencében a hunokkal jelent meg (KÓHALMI 1972.74.) és a magyar nyelvterületen a török hódoltság végéig folyamatosan használatban volt. Hogy valóban ugyanarról a sztyepei típusról van szó, azt Dürer 1514-ben készült rajza szemlélteti a legjobban (4. kép). A megoldás lényege, hogy a rugalmas íjkarok végére, ahová az ideg kerülne, egy keményfából készült és igen gyakran csontlemezekkel megerősített rugalmatlan, merev végdarabot toldanak. Ezek a merev szarvak soha nem a rugalmas karok síkjában állnak, hanem attól többé-kevésbé elhajlanak az íj ajzatlan helyzetbeli görbülete felé, más megközelítéssel a cél felőli oldal vagy az inas oldal felé (12. kép).

Ez a szellemes megoldás egyszerre többféle célt szolgált. Egyrészt ki lehetett használni azt az előnyt, hogy a fából, ínból, szaruból készült összetett íjakat akár félkörnél jobban is meg lehet hajlítani, szemben a fából készült íjakkal. Könnyen belátható, hogy ha egy íj rugalmas karjainak a végére akasztjuk az ideget, az az íj legfeljebb félkörig hajlítható meg. Ha viszont a rugalmas karok végeire ellenkezőleg hajló megtoldást teszünk, ez lehetővé teszi az íj további meghajlítását. Másfelől a megfelelő erejű íjat az adott anyagokból nem az anyagvastagság növelésével, hanem egy viszonylag rövid íj építésével lehetett előállítani, de a karok megtoldásával kiküszöböltetett a rövid íjak legsúlyosabb hátránya, hogy a nyíl röppályája nagyon ívelt. Harmadrészt javult az energiabevitel lehetősége az íj erejének változatlanul hagyása mellett, hiszen a fokozottabb mértékű meghajlítás nagyobb elmozdulást jelent, vagyis az erő és elmozdulás szorzatban az elmozdulás növekszik.

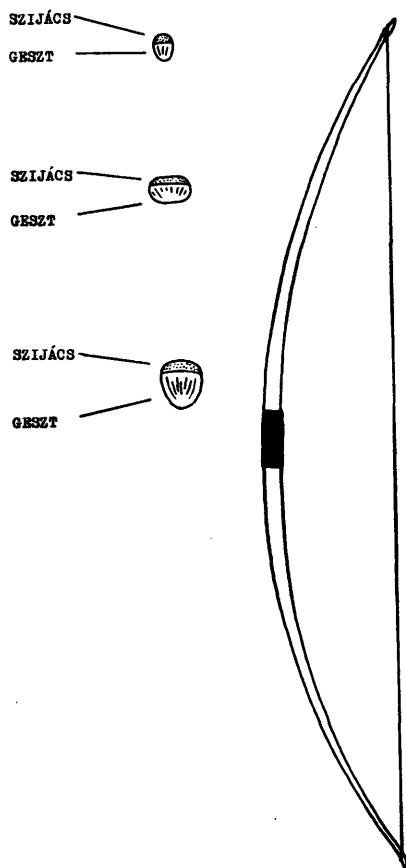
4. kép Albrecht Dürer rajza a magyar huszár felszereléséről. A dolmányt egy sztyeppei típusú, merev szarvú visszacsapó íjra akasztották (Kalmár János nyomán)

4. Abb. Zeichnung Albrecht Dürers über die Ausrüstung des ungarischen Husaren. Der Dolman wurde auf einen rückschlagenden Bogen mit starren Hörnern vom Stepentypus gehängt (Nach János Kalmár)

Рис. 4. Рисунок Альбрехта Дюрера о снаряжении венгерского гусара. Долман повешен на рефлексирующий лук с жёсткими концами степного типа (по Яношу Калмару)

Az íjak csoportosítása

Az íjakat sokféle szempont szerint lehet csoportosítani, de a történelemben előforduló íjak rendszerezésére a PATERSON-féle típusrendszer (1968. 14-15.) tűnik a legmegfelelőbbnek. Ez a felosztás két alapvető szempont szerint csoportosítja az íjakat.

5. kép Egy darab fából faragott botíj. Egyszerű botíj

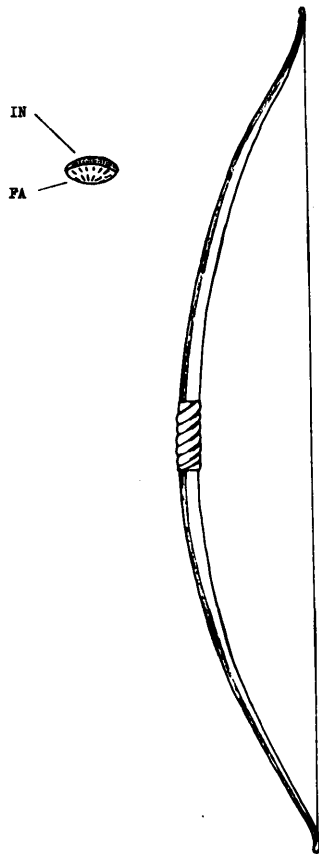
5. Abb. Aus einem Stück Holz geschnitzter Stockbogen. Einfacher Bogen

Рис. 5. Простой лук, сделанный из одного куска дерева. Несоставной

A. Szerkezet vagy felépítés alapján

1. Egyszerű íjak: Készítésükhöz csak egyféle anyagot használnak. Az íj munkájában részt vevő rugalmas részek keresztmetszetükben homogének. Ilyenek például:

- az egy darab fából faragott íjak (5. kép)
- azok a többrétegű íjak, melyek azonos anyagból készülnek
- üvegszállal erősített műanyag íjak

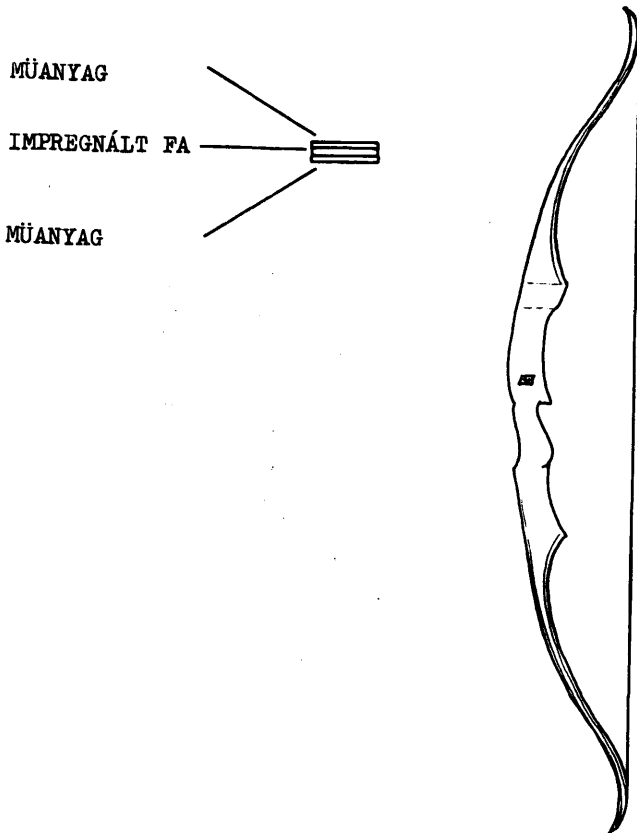
6. kép Egy darab fából faragott, inréteggel erősített botij. Összetett botij

6. Abb. Aus einem Stück Holz geschnitzter, mit einer Sehnenschicht verstärkter Stockbogen. Zusammengesetzter Bogen

Рис. 6. Простой лук, сделанный из одного куска дерева, укрепленный слоем сухожилий. Составной

2. Összetett íjak: Többrétegű íjak, készítésükhöz többféle anyagot használnak. Az íj munkájában részt vevő rugalmas részek keresztmetszetben réteges szerkezetűek. Ilyenek például:

- szaru-fa-ín rétegből álló íjak (sztyeppei nomád, ill. oszmán-török íjak)
- in-fa rétegből álló íjak (eszkimó és egyes észak-amerikai indián íjak) (6. kép)
- puhafa-keményfa rétegből álló íjak (az 1930-as évek távlövő íjai)
- műanyag-fa-műanyag rétegekből álló íjak (a modern sportíjak egy része) (7. kép)

7. kép Fa és különféle műanyagok felhasználásával készült sportíj. Összetett visszacsapó (reflex) íj

7. Abb. Unter Verwendung von Holz und verschiedenen Kunststoffen gefertigter Sportbogen. Zusammengesetzter, rückschlagender (Reflex) Bogen

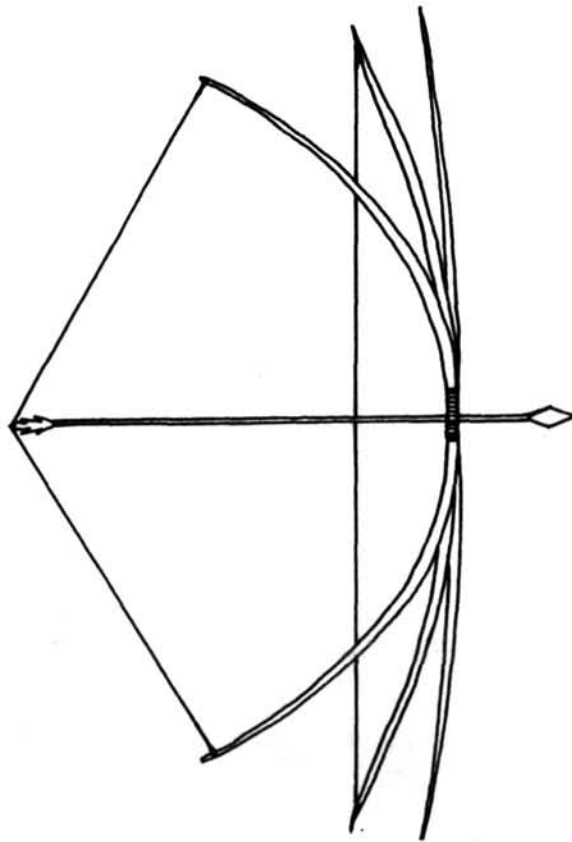
Рис. 7. Спортивный лук, изготовленный из дерева и различных типов пластмассы. Сложный (рефлексирующий) лук

B. Működés alapján

1. Botíjak²: Ajzatlanul egyenesek vagy ha íveltek, felajzáskor ezen ívvel azonos irányba hajlítottatnak meg (8. kép). Terhelési görbájük egyenes (9. kép).
2. Visszacsapó vagy reflexíjak: Ajzatlanul íveltek, felajzáskor ezen ívvel ellentétes irányba hajlítottatnak meg (10. kép). A visszacsapó íjak terhelési görbéje ívelt (11. kép).

Ez a csoport további két alcsoportra bontható:

² E csoport megjelölésére gyakran használják az angol longbow szót illetve ennek kissé félreértendő magyar fordítását, a „hosszú íj”-at.

8. kép Botíj ajzatlanul, felajzva és megfeszítve (Kriszt János rajza)

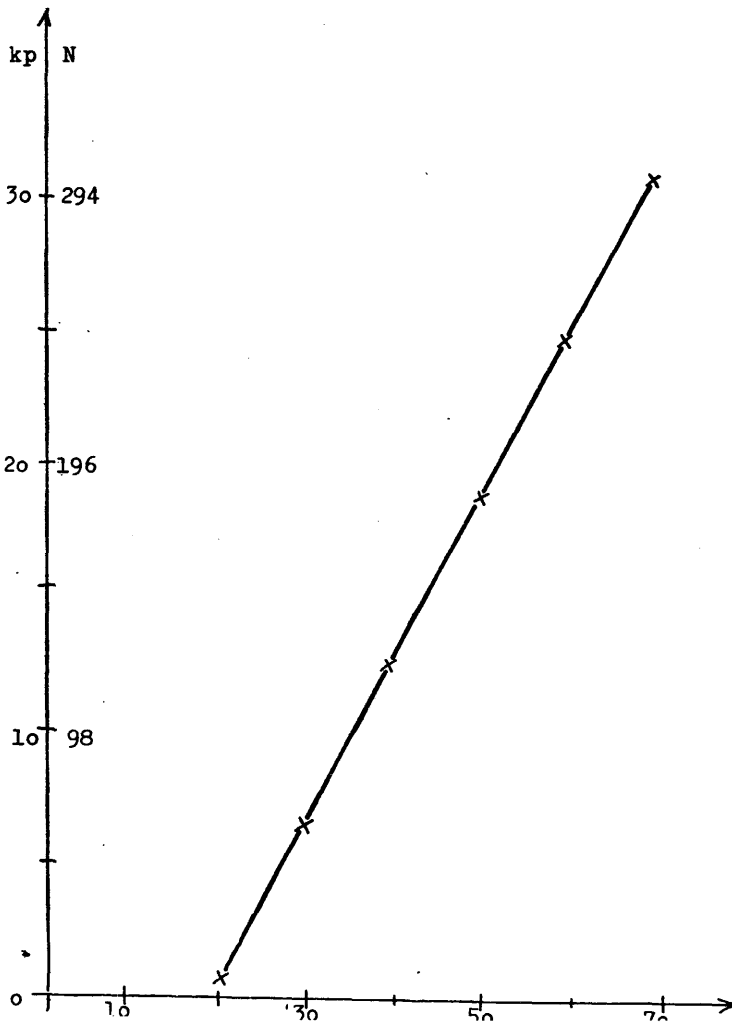
8. Abb. Stockbogen ungespannt, gespannt und angezogen (Zeichnung: János Kriszt)

Рис. 8. Простой лук со снятой тетивой, надетой тетивой и оттянутой тетивой (рисунок Яноша Криста)

2.1. Végighajló reflexíjak

2.2. Merev végű vagy merev szarvú reflexíjak (12. kép)

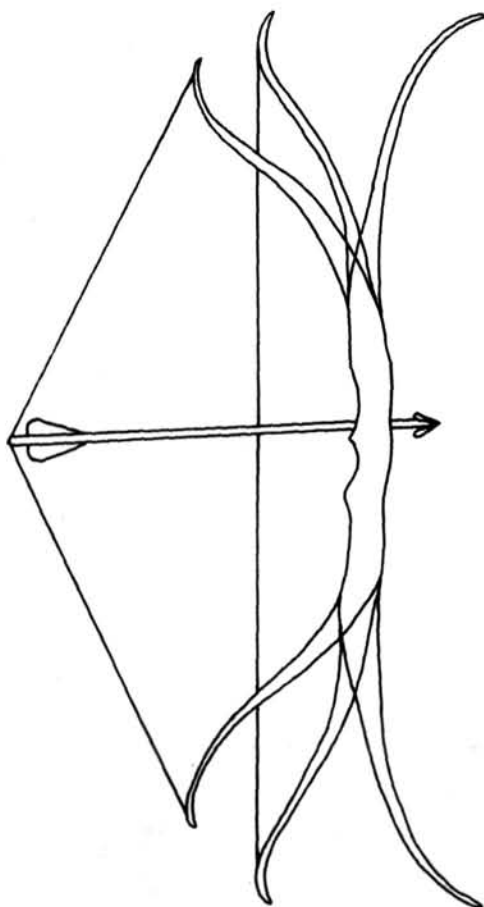
Ha összehasonlítjuk a botíjak és a visszacsapó íjak terhelési görbéit, szembe-tűnik hogy ez utóbbiak esetében a görbe alatti terület nagyobb. Ez azt jelenti, hogy azonos erejű íjakat véve egy visszacsapó íj több energiát képes átadni a nyíl-vesszőnek mint egy botíj. Sajnos e kétféle szempont szerinti csoportosítás még a tudományos igényű munkákban is gyakran keveredik egymással vagy pontatlan meghatározással szerepel. Minthogy a típusba sorolás két szempontja, a szerkezet és a működés egymástól független, így elvileg a két csoport tetszőlegesen kombinálódhat egymással.

9. kép Egy botíj jellegzetes terhelési görbéje (Fábián Gyula nyomán)
 9. Abb. Charakteristische Belastungskurve eines Stockbogens (Nach Gyula Fábián)
 Рис. 9. Характерная кривая нагрузки простого лука (по Дюле Фабиану)

Létezik például:

- egyszerű botíj (a klasszikus angol tiszafa íj)
- összetett botíj (kétféle fából ragasztott, modern botíj)
- egyszerű visszacsapó íj (üvegszálás műanyag sportíj)
- összetett visszacsapó íj (népvándorlás kori íjak, fa-műanyag-fa rétegekből álló sportíj)

10. kép Visszacsapó (reflex) íj ajszatlanul, felajzva és megfeszítve

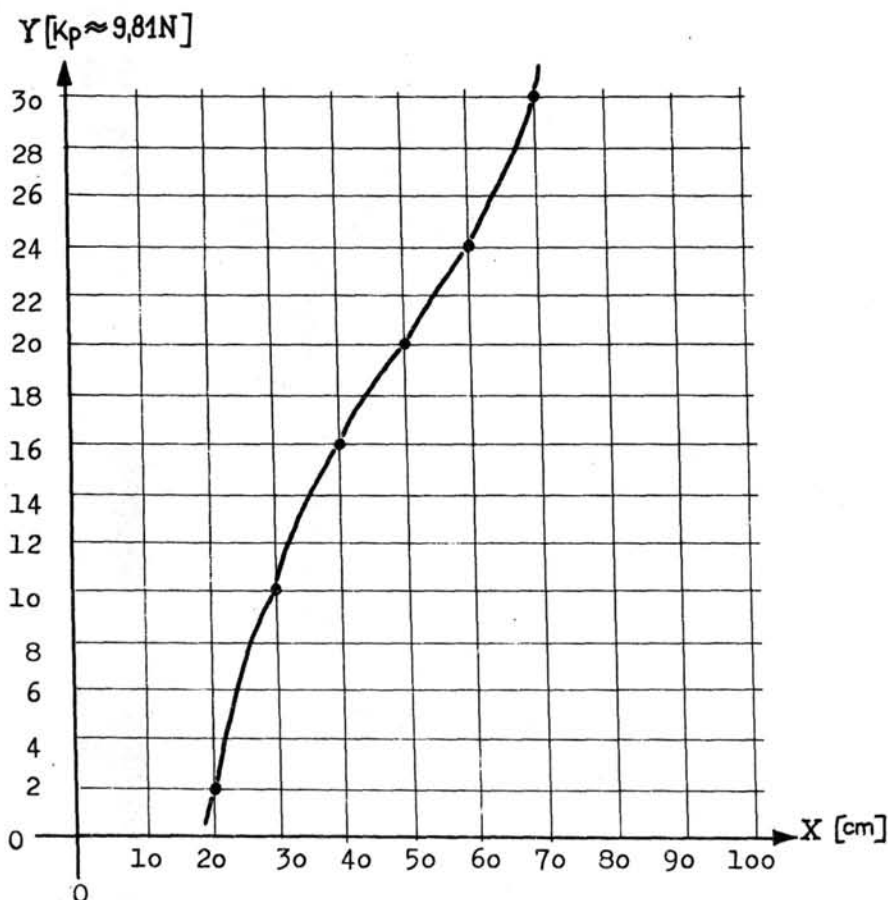
10. Abb. Rückschlagender (Reflex) Bogen ungespannt, gespannt und angezogen

Рис. 10. Сложный (рефлексирующий) лук со снятой тетивой, надетой тетивой и оттянутой тетивой

A nyíl vessző

A nyíl vessző részei a *rúd*, a *nyílhegy*, a *tollak* és a nyíl vessző végén kialakított *hasíték*, melynek nincs egyezményes magyar neve, ezért megjelölésére általában az íjász szakirodalom az angol „nock” szót használja. E dolgozatban az „angolszász nyelvi imperializmus” elleni küzdelem jegyében a „nyílvég” szót fogom használni.

A nyíl vessző rúdját a történelmi időkben döntően fából készítették. Érdekes, hogy a magas műszaki színvonalon álló népek is (pl. a kínaiak) megfelelő vastagságú ágakat, vesszőket használtak nyílkészítésre és nem faesztergán, célszerszámmal készített „tipliket” (FÁBIÁN 1985.10.). Ennek az lehet a magyarázata, hogy az ágdarabból készült nyilak szívósabbak, nehezebben törnek, hasadnak, jobban bírják a rezonanciát. Ha nem ágból készül a nyíl vessző, akkor rugalmas, egyenes és sűrű

11. kép Egy visszacsapó íj jellegzetes terhelési görbéje (Fábián Gyula nyomán)

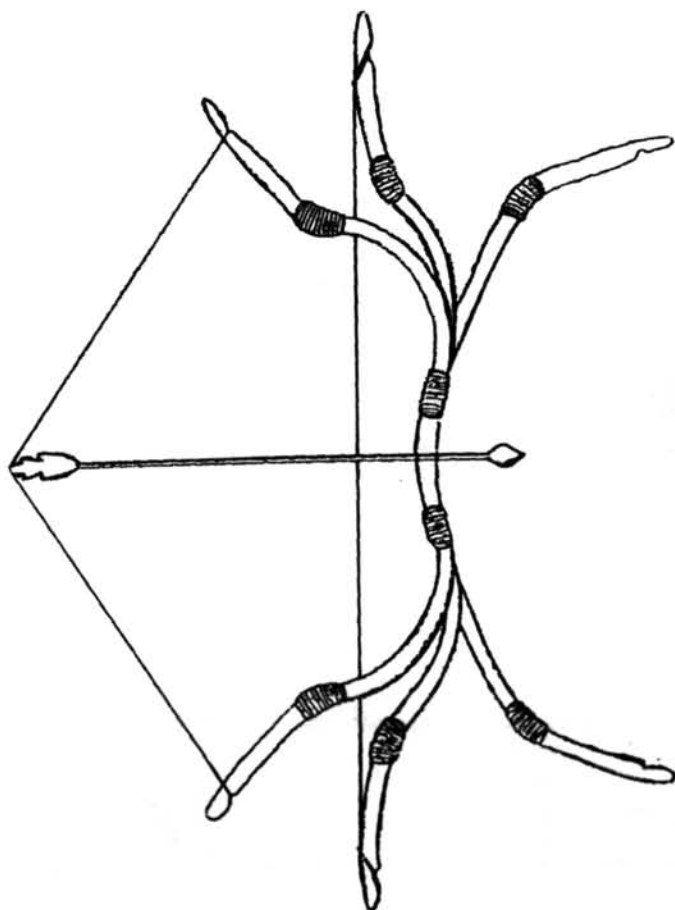
11. Abb. Charakteristische Belastungskurve eines Reflexbogens (Nach Gyula Fábián)

Рис. 11. Характерная кривая нагрузки сложного лука (по Дюле Фабиану)

szálú fát érdemes erre a célra használni. Egyszeri ellövésre szánt nyilakat nádból is lehet készíteni. Vadászatra, céllövésre szánt nyilak esetében a rúd hegy felőli, kb. 10 cm-es darabját nehezebb fából szokták készíteni (vagyis egy előtét-darabot toldanak a nyílvevő elejére) vagy vastagabbra hagyják megfelelő súlyelosztást érve így el (POPE 1923.)³.

A nyílhegy tulajdonképpen nem nélkülözhetetlen része a nyílvevőnek. Hegy nélküli bükkfa vessző, 20 font erejű íjból kilőve 15 lépésről átüti a 2 cm vastag fenyőfa deszkát (a szerző saját tapasztalata). A nyílhegynek a nyílvevő rúdja felerősítésére két megoldás alakult ki: a túske és a köpű. A túske tekinthető primitívebbnek. Ez tulajdonképpen a pattintott, illetve csiszolt kő vagy csont nyílhegyek

³ E könyvnek csak egy kéziratos fordítása van a birtokomban, így oldalszámot nem tudok közölni.

12. kép Merev szarvú visszacsapó íj ajzatlanul, felajzva és megfeszítve (Cs. Sebestyén Károly nyomán)

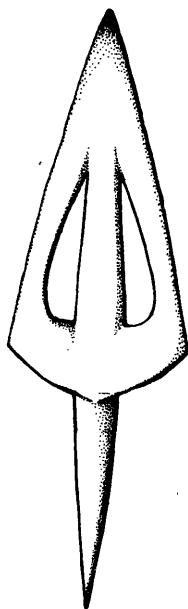
12. Abb. Reflexbogen mit starren Hörnern ungespannt, gespannt und angezogen (Nach Károly Cs. Sebestyén)

Рис. 12. Сложный лук с жёсткими концами со снятой тетивой, с надетой тетивой и оттянутой тетивой (по Карю Ч. Шебештену)

tipikus felerősítési módja, de sokáig továbbélt a vas nyílhegyek esetében is. A nyílvesző végébe befúrnak, ebbe a furatba beragasztják a nyílhegy tuskóját, a rúd végét pedig körülbandázsolják. Köpüt csak csiszolt kő- és fémhegyen lehet kialakítani. Ebbe a köpübe pontosan belefარagják a rúd végét és sokszor bele is ragasztják. Ez a megoldás biztonságosabb, mint a túske, mert ez utóbbinál nagy a veszélye a rúd elhasadásának.

Magának a nyílhegynek az alakját az határozza meg, hogy milyen célra használják. A hadi nyílhegyek nem túl nagyok, és a hegyük tompaszögű. A vadászatra szánt nyílhegyek esetében fő követelmény, hogy nagy, bőven vérző sebet üssenek (a nyomkövetés miatt). Ezért a vadászhegyek nagyok és háromszög alakúak. A nagy

méret okozta tömegnövekedés és a nagy felületű nyílhegy levegőben való „elúszásának” elkerülése érdekében ezeket a hegyeket áttörtre készítik (13. kép). A hallövérszánt nyílhegyek minden esetben szakállasak, hogy a meglőtt hal ne tudjon lecsúszni a nyílveoszóról.

13. kép Vadászathoz használatos nyílhegy áttört pengével

13: Abb. Bei der Jagd gebräuchliche Pfeilspitze mit durchbrochener Klinge

Рис. 13. Наконечник стрелы, приспособленный для охоты, с отверстием

A nyílvég arra szolgál, hogy amíg a nyíl el nem hagyja az íjat, folyamatos kapcsolatot biztosítson az ideg és a nyílveoszó között. Ez a meghatározás talán szörszálhasogatásnak tűnik, hiszen nyilvánvaló dolgot részletez; fontos tudni azonban, hogy ha az íjat nyílveoszó nélkül megfeszítve „üresen” elpendíti az íjász, az íjban fellépő rezonanciák oly mértékben károsítják az íjat, hogy az gyakran eltörik. Ezt a terhelést a modern műanyag íjak sem mindig bírják ki. Ugyanez a jelenség játszódik le, ha megfeszítés közben az ideg elszakad, valamint akkor, amikor a megfeszítés végső szakaszában a nyílvég lekad az idegről. Ezt az íjász legtöbbször nem veszi észre. Tehát az ideg és a nyílvég folyamatos kapcsolata ezért érdemel külön említést.

Ha a nyílvég kialakítása igazodik az ideg vastagságához, az igen kényelmessé teszi az íjász számára a lövést és megkönnyíti a célzást. A nyílvéget legegyszerűbben úgy lehet kiképezni, hogy magának a nyílveoszó rúdjának a végét faragják ki a megfelelő formára. Ez azonban azzal a veszéllyel jár, hogy ha az így kifaragott nyílvég megsérül (legtöbbször lehasad az egyik fele), az általában az egész nyílveoszó tönkremenetelét jelenti. A bonyolultabb megoldások ennek kiküszöbölését szolgálják, de értelemszerűen csak huzamosabb használatra szánt nyílveoszókön (vadászatra, céllövésre) alkalmazzák. Az egyik ilyen megoldás, hogy a nyílveoszó végét két oldalt

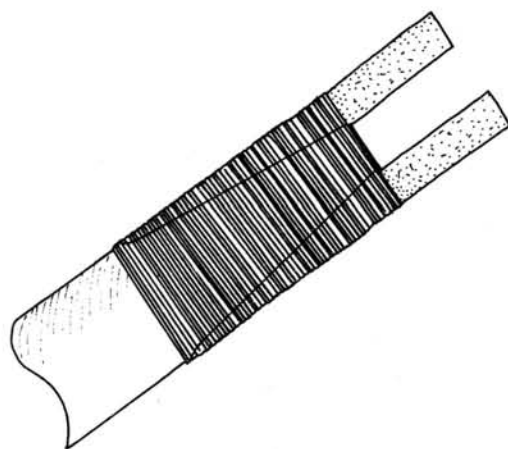
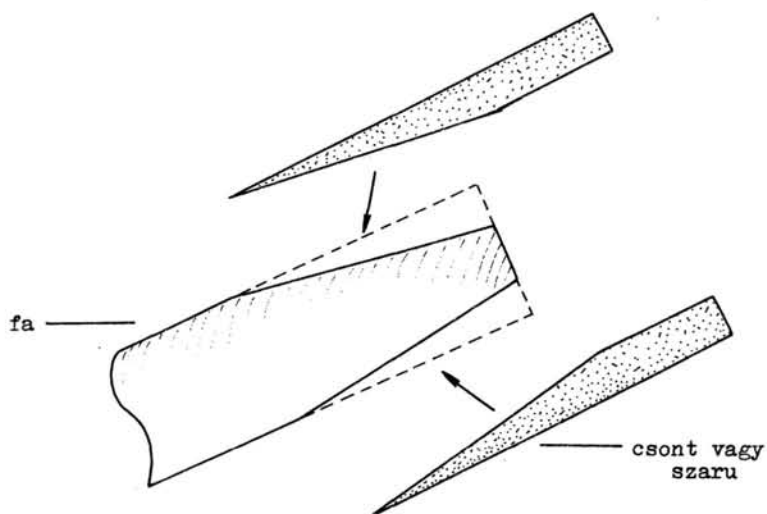
laposra faragják és az így kialakult felületekre illesztve két kis szaru- vagy csontlapocskát kötöznek a nyílveaszó két oldalára (14. kép). A többi megoldás az elvet illetően azonos: a nyílvég külön darabból készül. A nyílveaszó rúdájához csatlakozhat csappal vagy köpüvel. Anyaga lehet fa, csont vagy más nem törékeny és nem nehéz anyag. A modern nyílveaszók „nock”-ja is külön darab, műanyagból készül és a legtöbbször köpüs megoldású.

A kézjához való nyílveaszókra normális esetben három tollat ragasztanak, a számszerijak nyílveaszóire kettőt. A modern nyílveaszóktól eltekintve a kézjnyilakat madártollal, a számszerij nyílveaszóit fából vagy bőrből készült „tollakkal” tollazzák fel. A továbbiakban csak a kézjnyilakról beszélek. A nyílveaszón a tollak az egyenes repülést, az iránytartást, a pontosabb célzás lehetőségét biztosítják. A nyílhegy tömegéhez képest könnyű nyílveaszó rúd (pl. nád) esetében rövid távra eredményes célzott lövést is le lehet adni tollazatlan veaszóval. A céllovó íj belövésének egyes fázisaiban is használnak toll nélküli nyilakat. A nyílveaszó tollazására minden repülni tudó madár evező-(szárny), vagy faroktolla alkalmas. Huzamosabb használatra szánt nyilak esetében azonban célszerű vastag, durva, „strapabíró” tollakat választani. Ilyen pl. a házi pulyka (*Meleagris gallopavo*) tolla. Egy nyílveaszóra csak az azonos oldali szárnyból való tollakat szabad ragasztani. A tollak felragasztásának két alapszabálya van: a tollak lemeze egymással 120°-os szöget zárjon be és az egyik tollnak a nyílvég hasítékára merőlegesen kell állnia. Ez a toll a „vezértoll”, amely a nyílveaszónek az újra helyezésekor nem az íj teste felől, hanem az átellenes oldalon kell, hogy legyen (15. kép). A tollak illetén elrendezésével lehet biztosítani, hogy lövéskor az íj testén elcsúszó nyílveaszót a tollak a lehető legkevésbé térítsék el az egyenes iránytól. A „történelmi” nyílveaszókön, de a századelő sportnyilain is a tollakat felragasztáskor vékony cérnaszállal rögzítették, amelyet spirál alakban tekertek fel a nyílveaszóra a toll teljes hosszában kb. 1 cm-es menetemelkedéssel úgy, hogy a cérnaszállat behúzták a tollzászló ágai közé.

Szót kell még ejtenünk egy különleges nyíl-alkatrészről, a *zengőgömbről*. Ez a nyílveaszóra, a hegy alá felhúzott vékony falú, üreges test, amelynek az oldalán kialakított különféle lyukak, furatok repülés közben ajaksípként működnek. Ezek a zengő nyilak hadban feltehetőleg „tűzvezetésre” szolgáltak, vadászatban pedig a megfelelő kialakítású zengő nyilak csalsípként voltak használatosak (KÓHALMI 1972.161.).

Tegezék

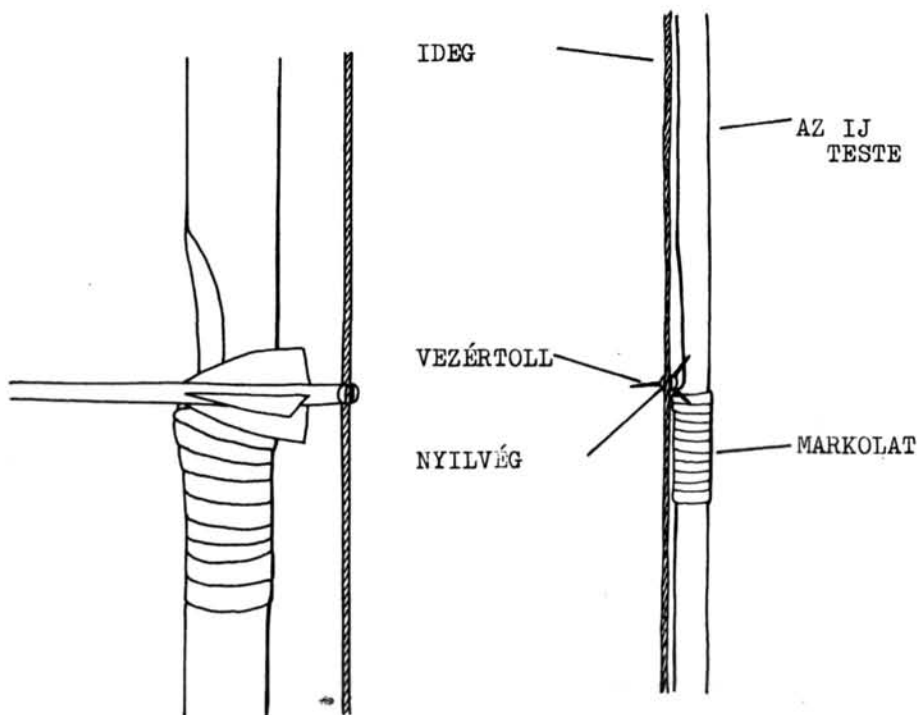
A nyílveaszókat egy erre a célra készített tokban hordja magával az íjász. Ezt az eszközt *tegezék*, vagy *puzdrának* nevezik. Sok esetben az íjat is valamiféle tokban viselik és ezt a tokot is tegezék vagy puzdrának nevezik. A fegyvertörténettel foglalkozó régebbi irodalom egy részében tegezék nevezik a puha anyagból (bőr, textil), puzdrának a kemény, merev anyagból (bőr, fakéreg) készült eszközöket. Más művekben tegezék a nyíltegez, puzdrának az íjtegez nevezik (SZENDREY 1891.).

14. kép Nyílvég készítése két csont- vagy szarulapocskának a nyílvezető vége mellé kötözésével

14. Abb. Fertigung eines Pfeilendes mittels Anbinden von zwei knöchernen oder Hornplättchen an den Stab des Pfeils

Рис. 14. Изготовление конца стрелы способом привязывания двух костяных или роговых пластинок к кончику древка

15. kép A nyilvessző ún. vezértollának elhelyezkedése lövésre kész helyzetben

15. Abb. Die Plazierung der sog. Führfeder des Pfeils in schußbereiter Lage

Рис. 15. Расположение т.н. главного пера стрелы перед выстрелом

Az egykorú források következtelenül használják a két szót, így nem lehet rájuk támaszkodni. A legcélszerűbbnek az újabban általánossá vált íjtegez és nyiltegez megjelölés tűnik.

A nyiltegez viselésének két alapformája van: vagy a hátán viseli az íjász, vagy a derekán. A hátán viselt tegez legtöbbszor úgy veszik fel, hogy a (jobbkezes) íjász jobb válla fölött állnak ki a nyilvesszők végei. Mivel az így elhelyezett tegezből a nyilakat jobb kézzel a jobb válla fölött hátranyúlva „vakon” veszi ki, a hátán viselt tegezekben mindig tollal felfelé állnak a nyilak. Így a nyílhegy nem sértheti fel az íjász kezét. A tegeznek ezt a viselési módját általában a gyalogos íjásznál találjuk meg. A lovas népek általában a derekukon viselik a tegezeket (és szinte minden más eszközüket is), a tegez fajtájától függően más és más módon.

Az íjtegez jellemzően *lovas eszköz*. A gyalogosok rendszerint kézben fogva, vállukra akasztva, illetve támasztva vagy a hátukon keresztbe vetve viselték az íjat használaton kívül. Az oszmán-török hadseregben például az alkalmilag lovasított janicsár tisztek (csorbadszik) lóháton is a vállukra akasztva viselték az íjukat, nyiltegezüket pedig a hátukon (HEGYI-ZIMÁNYI 1986.48.). Magának az íjtegeznek

16. kép Oroszlánra vadászó Szászánida fejedelem ábrázolása egy V-VI. századi ezüstitálon. Bal lába mögött „zsáktegez” látható (U. Kóhalmi Katalin nyomán)

16. Abb. Darstellung eines Sassaniden-Fürsten bei der Löwenjagd auf einer Silberschüssel des 5. - 6. Jh. Hinter seinem linken Bein ist ein „Beutelköcher” sichtbar (Nach Katalin U. Kóhalmi)

Рис. 16. Изображение сасанидского князя, охотившегося на льва, на серебряном блюде V-VI вв. За его левой ногой виден колчан-”мешок” (по Каталин У. Кéхалми)

két alapváltozata van.

Az egyikben ajzatlanul tartják az ijt, nemritkán többet is. Ilyen ijtegez látható többek közt a régészeti irodalomban sűrűn idézett Szászánida ezüstitálon (16. kép), de ilyet rekonstruált László Gyula is a kenézlői lelet egy csontlemeze alapján (LÁSZLÓ 1955.111.). Az ijtegeznek ez a fajtája tulajdonképpen egy keskeny, önálló tartás nélküli puha zsák. Egyezményes neve nem lévén nevezzük zsáktegeznek. A modern régészeti irodalomban általános vélemény szerint a Kárpát-medencében a kunok megjelenése előtt csak ezt a fajta ijtegezt használták. E nézetet támasztják alá az eddigi régészeti leletek és az analógiaként szóba jöhető ábrázolások. Ellene

szólnak viszont bizonyos gyakorlati „harcászati” megfontolások, valamint az újabb régészeti és kísérleti eredmények.

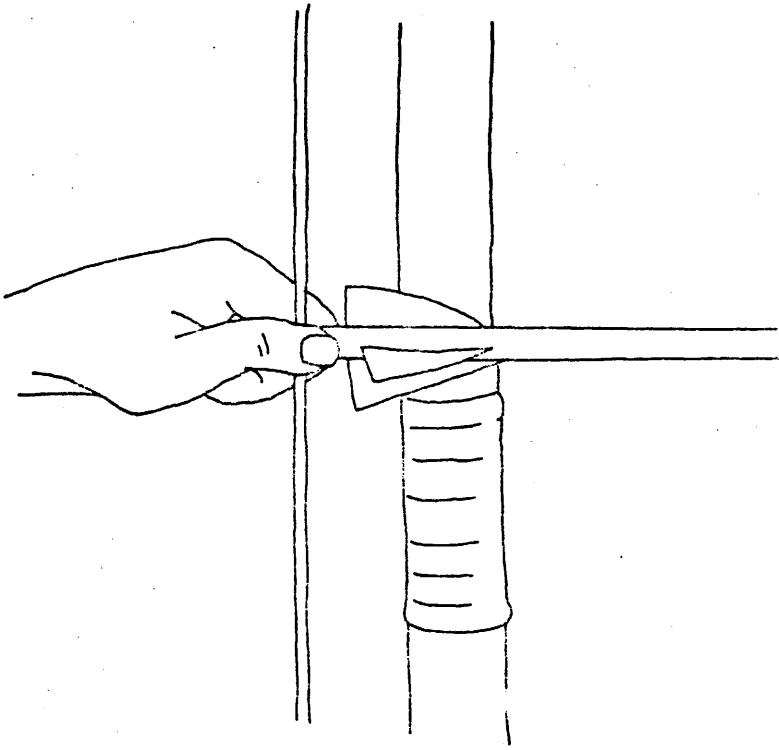
Érdekes, hogy régebbi szerzők (pl. Nagy Géza) nyilvánvalónak és természetesen vették, hogy a honfoglalók a másik fajta, ún. *készenléti íjtegezt* is használtak. Ezt az íjtegezt – amint a neve is mutatja – úgy képezték ki, hogy felajzott állapotban tartható benne az íj, nagy ritkán kettő is (NAGY-NEMES 1900. 45. tábla 2. rajz). Ennek megfelelően alakja a felajzott íj alakját követi és viszonylag merev anyagból készül (rendszerint vastag, kemény marhabőrből), hogy az íj egy kézzel is beletehető legyen.

Az íjtegezt – lovas eszköz lévén – az íjász szinte mindig a derekára csatolta. A szkítáknál és a hunoknál, ahol az íjtegez és a nyíltegez egyazon tok két rekesze, értelemszerűen azonos oldalra kerül. A két tegez különválása a Kr. u. III. századra tehető (KÓHALMI 1972. 104.), amit minden bizonnyal az a körülmény idézett elő, hogy az íj a bal oldalon, a nyílvevő a jobb oldalon viselve esik kézre. A zsáktegez a lovon ülő íjász bal lába mögött szinte függőlegesen lóg. A készenléti íjtegez az ívelt oldalával felfelé, ezen oldal száj felőli végénél felfüggesztve, a lovon ülő íjász bal combján fekszik. Kivétel ez alól a szkíták gorütosza, amely szintén bal oldalon, de az egyenes oldalával felfelé van az övre függesztve. A készenléti íjtegez általános viselési módja esetében az íj ideggel lefelé áll, a tegezből kiálló vége ferdén felfelé mutat. Készenléti helyzetben előre felé, más fegyver használatakor, illetve „menetben” hátrafelé áll. A tegezek típusait és fejlődését KÓHALMI 1972. részletesen és kimerítően ismerteti, így erre ebben a dolgozatban nem térek ki.

Lövés az íjjal

1. Húrfogás, íjkezelés

Ha olyan ember próbálkozik íjjal löni, aki nem tanulta ennek a fortélyát (és nem is figyelte meg), az az egyik kezével megfogja az íjat többé-kevésbé szabályosan, a nyílvevő idegre illesztett végét pedig a másik kezének hüvelykujj-begyé és behajlított mutatóujjának oldala közé fogja (17. kép). Ez a fogási mód tekinthető a legősibb és legtermészetesebb húrfogásnak, amelyet a természeti népeknél napjainkban is megtalálunk. E fogás továbbfejlesztését az tette szükségessé, hogy erősebb íjak esetében a nyílvevő vége kicsúszik az ember kezéből még mielőtt teljesen megfeszítette volna az íjat, illetve a célzásra lett volna ideje. (A természeti népek igen jól ismervén a vadak szokásait, elég közelre be tudják cserkészni a vadat, így megengedhetik maguknak azt a luxust, hogy gyengébb íjakat használjanak.) A fent leírt ősi húrfogás fejlődésének egyik iránya az, amikor az íjász hüvelykujjával nem a nyílvevőt fogja, hanem közvetlenül a nyílvég alatt beakasztja hüvelykujját az idegbe és a mutatóujja begyét a hüvelykujj körmére illeszti (18. kép). Így a nyílvevő végét egyik oldalról a hüvelykujj, másik oldalról a mutatóujj alsó izülete támasztja. Ezt a húrfogást használják a mongolok napjainkban is.

17. kép Kezdetleges húrfogás

17. Abb. Primitiver Sehengriff

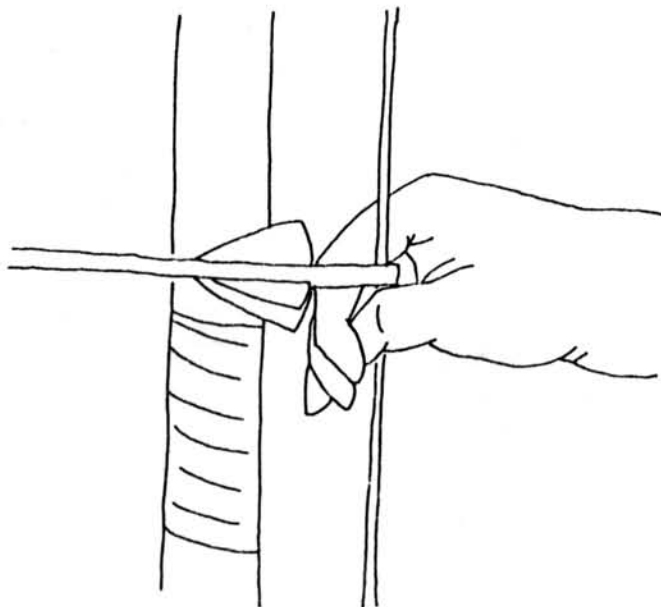
Рис. 17. Примитивный способ захвата тетивы

Ugyanezen fejlődési irány másik ága, amikor az idegbe azonos módon beakasztott hüvelykujj körmére nem a mutató, hanem a középsőujj begyét illesztik, a mutatóujj pedig csak a nyílveesszőt támasztja. Ilyen húrfogás látható a már említett Szászánida ezüstitálon (16. kép).

Az ideget hüvelykujjal feszítő húrfogásokat együttesen *ázsiai vagy mongol húrfogásnak* is szokás nevezni. Ezekhez a húrfogásokhoz széles körben használnak *íjászgyűrűket* a hüvelykujj védelmére. E gyűrűk többnyire csontból vagy szaruból, ritkábban fémből készülnek (19. kép). Használatuk azonban nem elengedhetetlen. A 40-50 fontos íjakat pusztá kézzel is lehet folyamatosan használni (POPE 1923.)⁴.

A húrfogásnak az eddig tárgyaltaktól teljesen eltérő fejlődési irányát képviseli a *klasszikusnak vagy angol-szásznak* nevezett húrfogás. Ennek lényege, hogy a hűrt a mutató-, a középső- és a gyűrűsujj első ujjperce feszíti olyan módon, hogy közben a mutató- és középsőujj közé fogják a nyílveessző végét úgy, mint ahogy a cigarettát szokás fogni (20. kép). E húrfogás további fejlődési formái már a modern sportíjászat

⁴ Az adat azonban indián vadászra vonatkozik (aki ritkán lő), nem harcosra aki adott esetben rövid idő alatt kénytelen lehet sok lövést leadni.

18. kép Az ázsiai húrfogás „mongol” változata

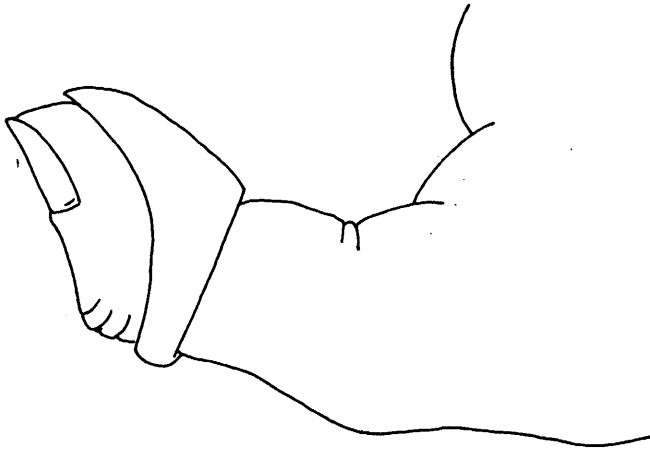
18. Abb. „Mongolische” Variante des asiatischen Sehnenriffels

Рис. 18. „Монгольский” вариант азиатского способа захвата тетивы

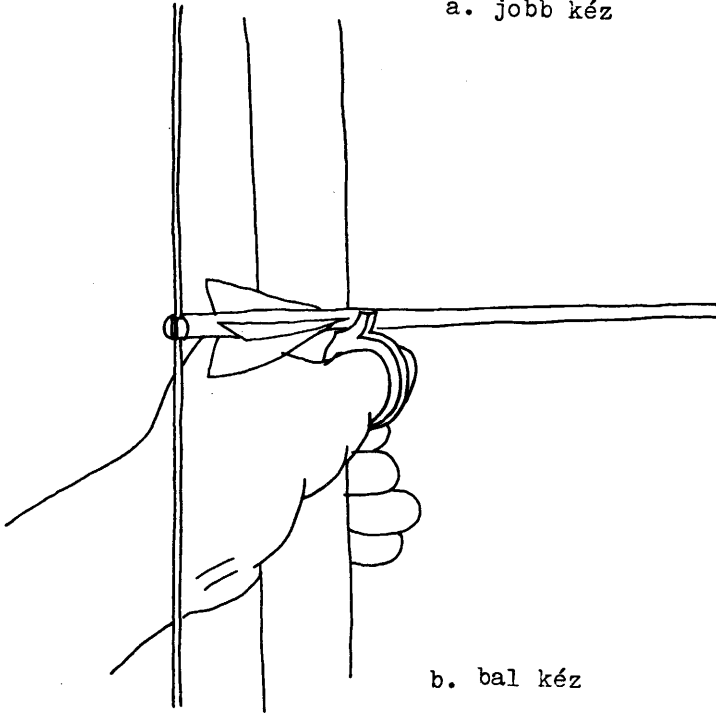
keretei között jöttek létre, ezért ezekre itt nem térek ki. Ehhez a húrfogáshoz egy bőrből készült ujjvédőt szoktak használni (21. kép).

A nyíllövés másik, a célzás szempontjából igen fontos kérdése, a *nyílvessző vezetése* (kifuttatása), de amíg a húrfogás etnikumhoz vagy legalább területhez köthető, addig e téren távolról sem tapasztalható ilyen következetesség.

A nyílvessző vezetésének két alaphelyzete lehetséges: az íjnak vagy a jobb, vagy a bal oldalán futhat ki. Ez a két alaphelyzet variálódhat tovább annak alapján, hogy a nyílvessző közvetlenül az íjász kézfejen, hüvelykujján vagy valamilyen segédeszközön csúszik végig. A segédeszközök egyik csoportját az íj testén alakítják ki, illetve az íjakra szerelik, míg a másik csoportba tartozó segédeszközöket az íjat tartó kézen alkalmazzák (19/b. kép). Általánosságban elmondható, hogy az ázsiai húrfogásokhoz inkább az íj jobb oldalán vezetik a nyilat, az angolszász húrfogásokhoz pedig szinte mindig bal oldalon (jobbkezes íjászt feltételezve). Annak szemléltetésére, hogy az ázsiai húrfogással nem szükségképpen jár együtt a nyílvessző jobb oldalon vezetése, szeretném bemutatni az oszmán-török íjászok egy sajátos eszközét, az „ok siperi”-t. Ez egy ovális lap, melynek a felső felületén egy vályú van a nyílvessző vezetésére, alsó felületén pedig szíjazat, amellyel a „siper” az íjász kézfejére csatolható (22. kép). Ezzel az eszközzel csak az íj bal oldalán vezethető a nyílvessző (ez esetben is jobbkezes íjászt feltételezve). A tapasztalat azt mutatja, hogy az angolszász húrfogás, illetve íjkezelés pontosabb célzást tesz lehetővé, mint az ázsiai húrfogás jobb oldali nyílvessző vezetéssel.

a. jobb kéz

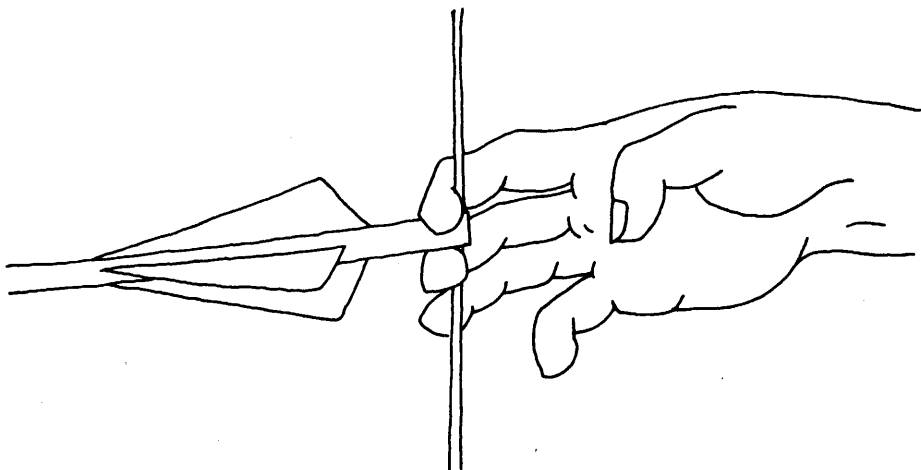

b. bal kéz

19. kép Íjászgyűrűk. a: az ideg feszítéséhez jobb kézen b: a nyilvessző kifuttatásához bal kézen

19. Abb. Bogenschützenringe. a: zum Aufziehen der Sehne an der rechten Hand b: für den Auslauf des Pfeils an der linken Hand

Рис. 19. Лучниковые кольца. а: для оттягивания тетивы, на правой руке в: для спуска стрелы, на левой руке

20. kép Angolszász húrfogás

20. Abb. Angelsächsischer Sehnenriff

Рис. 20. Англосаксонский способ захвата тетивы

2. Löelmélet

A kilőtt nyílvevő röppályáját nagy vonalakban a ferde hajítás (ritkábban a vízszintes hajítás) mechanikai szabályai határozzák meg. A röppálya elméleti egyenlete:

$$y = x \cdot \operatorname{tg} \alpha - x^2 \frac{g}{2v_0^2 \cdot \cos \alpha}$$

Ahol:

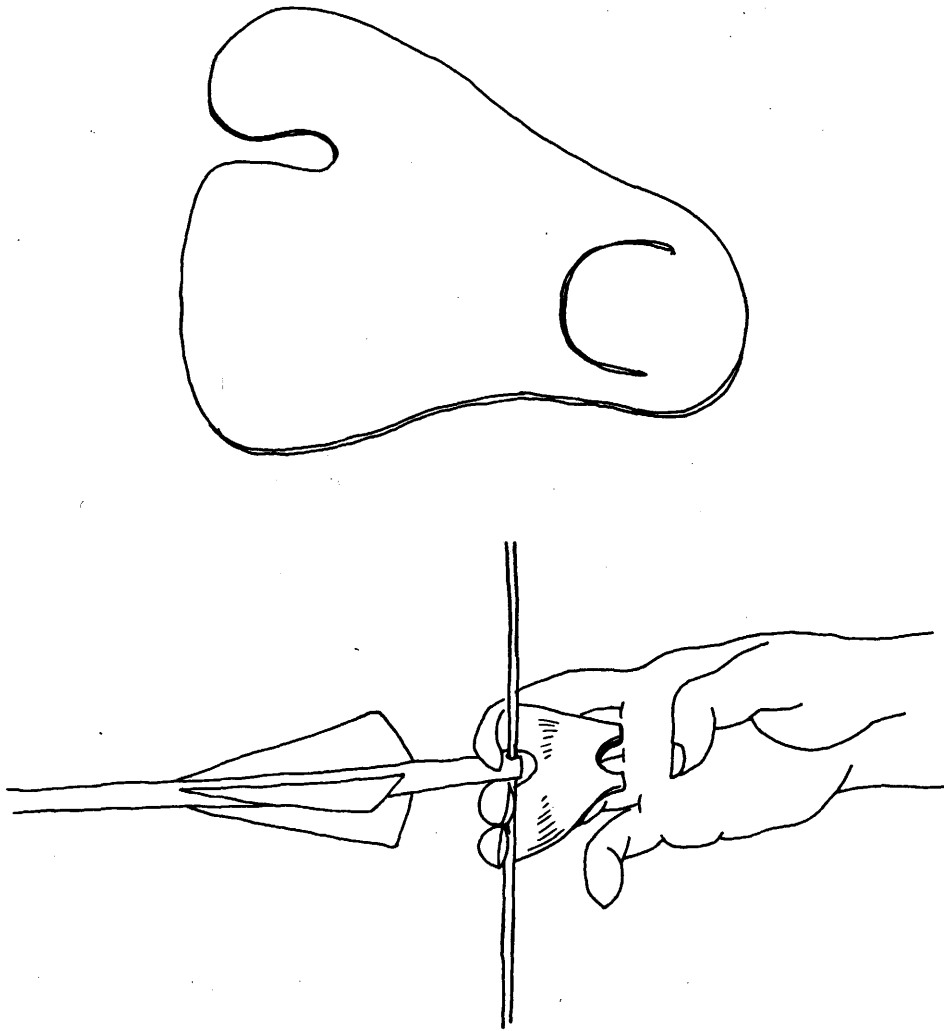
g = a nehézségi gyorsulás (9,81 m/s²)

α = a nyílvevőnek a vízszintessel bezárt szöge a kilövés pillanatában

v_0 = a nyílvevő kezdősebessége

A valóságban a röppálya nem szabályos parabola, hanem a légellenállás hatására kialakuló ún. *ballisztikus görbe*. Az elméleti egyenletből is látható, hogy a lövésnél két tényező áll az íjász befolyása alatt: a kilövés szöge és a nyíl kezdősebessége.

A nyíl kezdősebességét az íj ereje és a nyílvevő tömege határozza meg. Amint már említettem, egy íj ereje az adott íjra jellemző és normális esetben állandó. Ez azonban úgy értendő, hogy az íj ezt az erőértéket csak egy adott nyílvevőhosszra (általában 70-75 cm) megfeszítve adja. Rövidebb húzáshossz esetén ennek az erőértéknek csak egy részét produkálja az íj. Hogy pontosan mennyit, az a terhelési görbéről leolvasható. A nyílvevő kezdősebessége tehát így áll az íjász befolyása alatt. A fentiekből az is következik, hogy a pontos célzás érdekében az íjásznak

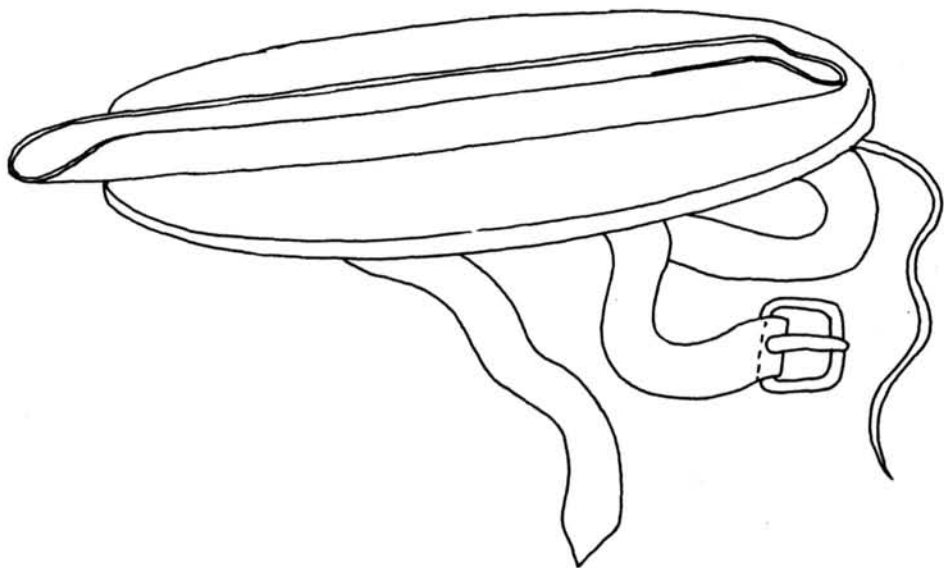

21. kép Bőrből készült ujjvédő („tab”) az angolszász húrfogáshoz és használata

21. Abb. Aus Ledes gefertigter Fingerschutz („tab”) für den angelsächsischen Sehnengriff und dessen Anwendung

Рис. 21. Кожаное приспособление для защиты пальцев („tab”) для англосаксонского способа захвата тетивы и его использование

minden lövésnél azonos hosszúságra kell megfeszítenie az íjat (szinte milliméter pontosságra!). Ezt úgy lehet a legkönnyebben elérni, hogy keres a testén vagy az arcán egy jól meghatározható, könnyen megtalálható pontot és az íj megfeszítésekor a bal kéz azonos tartása mellett a nyílvevő végét mindig ehhez a ponthoz illeszti. Ilyen módon a kilövés szögét is minden lövésnél az ezen a ponton áthaladó vízszintes vonalhoz lehet igazítani, vagyis csak a bal kéz mozdul el. Az említett pont, ahova

22. kép Az oszmán-török íjászok által használt nyíl kifuttató segédeszköz, az „ok siperi”

22. Abb. Von den osmanisch-türkischen Bogenschützen verwendetes Hilfsgerät für den Auslauf des Pfeils, das „ok siperi”

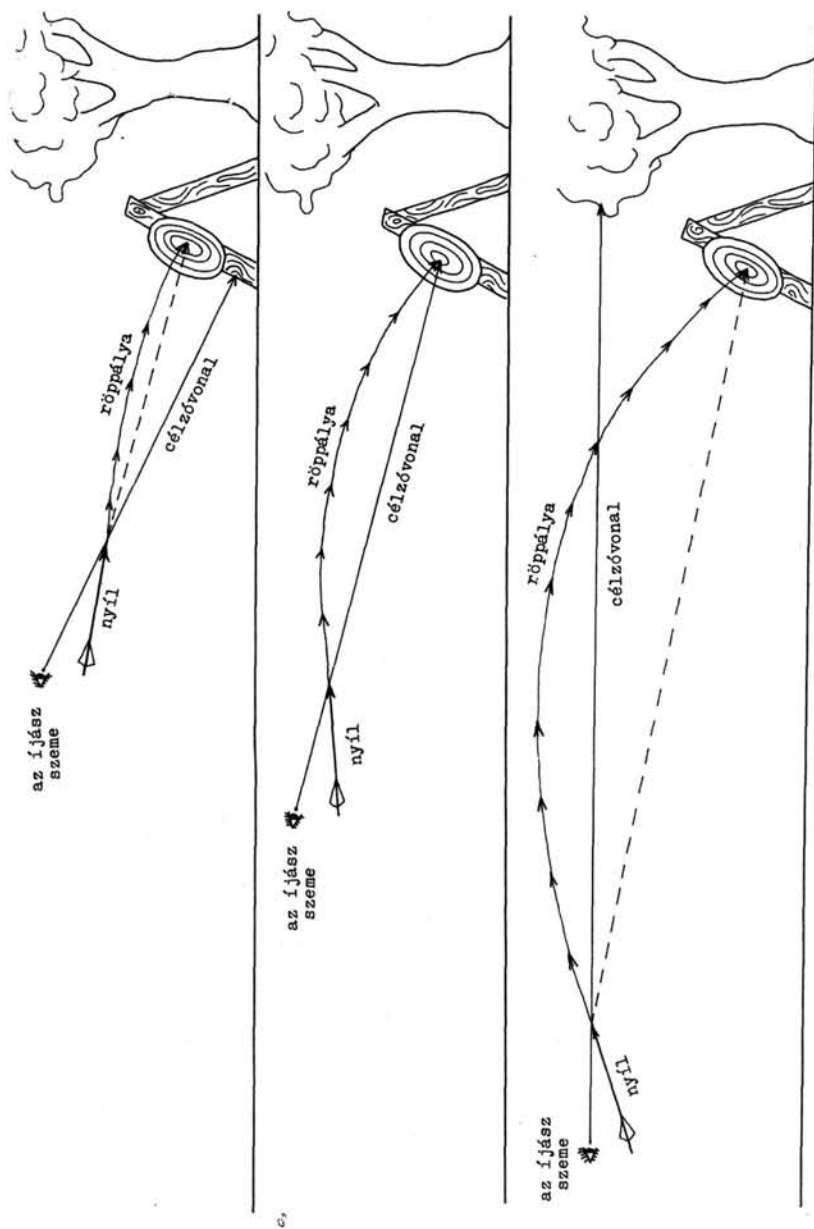
Рис. 22. Вспомогательная деталь, использовавшаяся турками-османами при спуске стрелы, „ок шипери”

a nyílvevő végét kell illeszteni, elvileg bárhol lehet és a gyakorlatban is igen változatos az elhelyezkedése. A mongolok a szegycsontra húznak, az angolok az arc alsó részéhez, az állkapocs alá vagy a szájzughoz. A sportíjászok is ezt a módszert követik. A már többször említett Szászánida ezüstitálak vadászó fejedelmei – akár csak a japánok – kb. szemmagasságban, a fülük mellé húzzák a nyilat és támaszték nélkül a levegőben tartják. Ez a módszer – sportíjász ismereteim alapján – igen bizonytalanak tűnik, mert a húzás hosszának egyformaságát azonos hosszúságú nyílvevőkkel lehet ugyan biztosítani, de a megtámasztás hiánya bizonytalanná teszi a célzás egyéb – itt nem részletezendő – elemeit.

A magyar vonatkozású ábrázolásokon is legtöbbször valami ehhez hasonló célzási módszer látható, továbbá Zrínyi Miklós is azt írja a Szigeti veszedelemben, hogy „nyilat idegestül az füléhez vonyá”⁵, de sűrűn lehet látni a szegycsontra való húzást is.

Az íjjal a célzás lényegesen különbözik a puskával való célzástól. Bár mindkét esetben a fegyver két megadott pontja által meghatározott egyenest kell a célra irányítani (23. kép), a puska esetében azonban a fegyveren lévő mindkét pontot (a nézőkét és a célgömböt) egyszerre látja a lövész, az íj esetében viszont csak az első célzópont (a nyílvevő hegye vagy az íjon lévő célgömb) látható. A hátsó célzópont kívül esik az íjász látómezején. Ezért az íjászok jó része – különösen az íjas vadász – igazából nem is céloz, csak érzés szerint engedi útjára a nyílvevőt. (Ahogy Fekete

⁵ Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem IX. ének, 66. sor

23. kép Célzás íjjal. 1: rövid távra 2: „vesszőhegyes” távra 3: hosszú távra

23. Abb. Das Zielen mit dem Bogen. 1: auf kurze Entfernung 2: auf „Pfeilspitzen“-Entfernung 3: auf weitere Entfernung

Рис. 23. Прицеливание с луком. 1: на короткую дистанцию 2: на среднюю дистанцию 3: на дальнюю дистанцию

István Tüskevár c. regényében Matula igen találóan megjegyezte: „hiába véletlen, ha nincsen lik iránt”.)

Itt kell szót ejtenünk a *lőtávolság* kérdéséről is. A sztyeppei nomád népekkel – főleg a honfoglaló magyarokkal – kapcsolatban igen elterjedt tévhit, hogy ijaik 600-800 méterre hordtak (LÁSZLÓ 1944.341.). A Fábíán Gyula által rekonstruált sztyeppei nomád ijak legnagyobb lőtávolsága ezzel szemben – a sírokból találtakal azonos nyílhegyeket és az azokhoz szükséges nyílvevesszőket használva – 160-180 méter (FÁBIÁN 1985.8.)! A korábbi régészeti irodalomba minden bizonnyal a XVI-XVII. sz-i oszmán-török források – gyakran túlzásoktól sem mentes – adatai alapján kerülhettek az említett értékek. A törökök ija és lövési technikája egyértelműen a távlövés felé irányultság jeleit mutatja⁶. Mivel az általuk használt nyílvevesszők is könnyebbek voltak a népvándorlás koriaknál, ezekről az ijakról hihető a kb. 500 méterig terjedő lőtávolság. A XX. század elejének egyik hiteles távlövési adata 1913-ból, Franciaországból ismeretes. Egy Ingo Simon nevű íjász török típusú íjával 419,7 méterre lőtt (POPE 1923.). Ezen értékeknek a népvándorlás korára átvétele azonban minden bizonnyal téves. A legjobb angol tiszafa ijak kb. 200 méterre hordanak (POPE 1923.). A modern sportíjak legnagyobb lőtávolsága igen könnyű nyílvevesszővel sem haladja meg a 300 métert⁷. Ezek az adatok természetesen célzás nélkül, 45°-os szög alatt tett „távlövések” eredményei. Célozva löni kb. 60 méterig lehet a találat reális esélyével. A modern sportíjászat terepversenyein a célok legnagyobb távolsága 60 méter, céllövő versenyeken 90 méter. Itt azonban sokféle segédeszközt alkalmaznak a célzás megkönnyítésére.

3. A nyíl sebző és ölö hatása

A tüzfegyverekhez szokott ember hajlamos azt feltételezni, hogy az íj a puskától csak abban különbözik, hogy rövidebb a lőtávolsága és rosszabb a találati biztonsága, a becsapódó nyílvevesszőről azonban a tüzfegyver lövedékével azonos élettani hatást tételez fel. Az ebből adódó félreértések elkerülése érdekében érdemes kitérni a nyílvevessző okozta sérülésekre. Szemléltetésül bemutatunk néhány példát POPE 1923. kötetében közölt vadászati megfigyeléseiből. A szerző, Dr. Saxton T. Pope sebészorvos lévén, a tünetleírások szakszerűségében nincs okunk kételkedni.

- 135 font (61 kg) súlyú grizzly medvebocs 25 yardról (23 m) mellbe löve 1/4 mérföldet ment, amíg elpusztult. Sérülései: felkartörés, bordatörés, tüdőszérülés.
- 500 font (225 kg) súlyú felnött nőtény grizzly medve közlről mellbe löve kb. fél perc alatt múlt ki, közben egyszer a hátsó lábára állt. Sérülései: bordatörés, szívszérülés.
- 3 éves szarvasbika 25 yardról (23 m) szügyön löve 30 yardot (27 m) futott, míg összeesett. Sérülései: csontszérülés.

A lövéseket kb. 75 font erejű, tiszafából készült angol botíjakkal adták le.

⁶ A bowman's handbook, Portsmouth, é.n. távlövésre az oszmán-török-krími tatár formához nagyon közel álló íjtípust ajánl.

⁷ A szerző saját mérései alapján.

24. kép Nyíllövéstől sebesült vitéz ábrázolása Győr várának látképén (XVI.sz.)
 24. Abb. Darstellung eines durch Pfeilschuß verwundeten Kriegers auf einer Ansicht der Burg von Győr (16. Jh.)
 Рис. 24. Изображение воина, раненного стрелой, на пейзаже с крепостью Дьёр (XVI в.)

A fentiekből és más, kevésbé pontosan lejegyzett adatokból a nyíllövés okozta sérülés élettani hatása a következőképpen rajzolódik ki.

- Egyfelől feltűnő, hogy a legpontosabb szívlovés sem idézte elő a vad „tűzbe rogyását”, vagyis hogy a lövés azonnal a földre döntötte volna és már nem tudott volna talpra állni.
- Másfelől viszont sűrűn halálos kimenetelűeknek bizonyultak olyan lövések, melyek egyik létfontosságú szervet se találtak telibe.
- A sebzett vadakra leadott további lövések szinte alig rövidítették meg az állat haláltusáját, vagyis ijjal nem lehet „kegyelemlovést” adni.
- A nyíllövés ölü hatását szinte teljes egészében elvezetetés által fejt ki. Az élő szervezetbe becsapódó nyílvesző általában benne marad a sebben (nagyon sokszor eltörik, s így ki sem lehet húzni), így a vér nem tud megalvadni és a seb nem tud lezáródni. A seb alatt itt természetesen nemcsak a bőrfelület sérülését értjük, hanem a nyíl behatolásakor keletkezett valamennyi belső sérülést is, ad absurdum minden átvágott hajszáleret. Az íjas vadászati tapasztalatok szerint ugyanis a szevezetből kifelé távozó vér mennyisége – bár a puska lövedék okozta vérzéshez képest bőséges – a hasüregbe, mellüregbe elfolyó vérhez képest elenyészőnek mondható.
- A nyíllövés esetében nem számolhatunk ún. expanziós hatással⁸.

Vadászati tekintetben tehát elmondhatjuk, hogy az íj kevésbé látványosan és lassabban, de biztosabban öl, mint a puska.

⁸ Expanziós hatásnak nevezik azt a jelenséget, amikor az igen nagy sebességű (700 m/s) lövedék az élő szervezetben a becsapódás pillanatában vérkeringési sokkot idéz elő. Ennek hatásaként nagyon sokszor eszméletvesztés következik be. Bővebben ld. ZOLTÁN 1981.266.

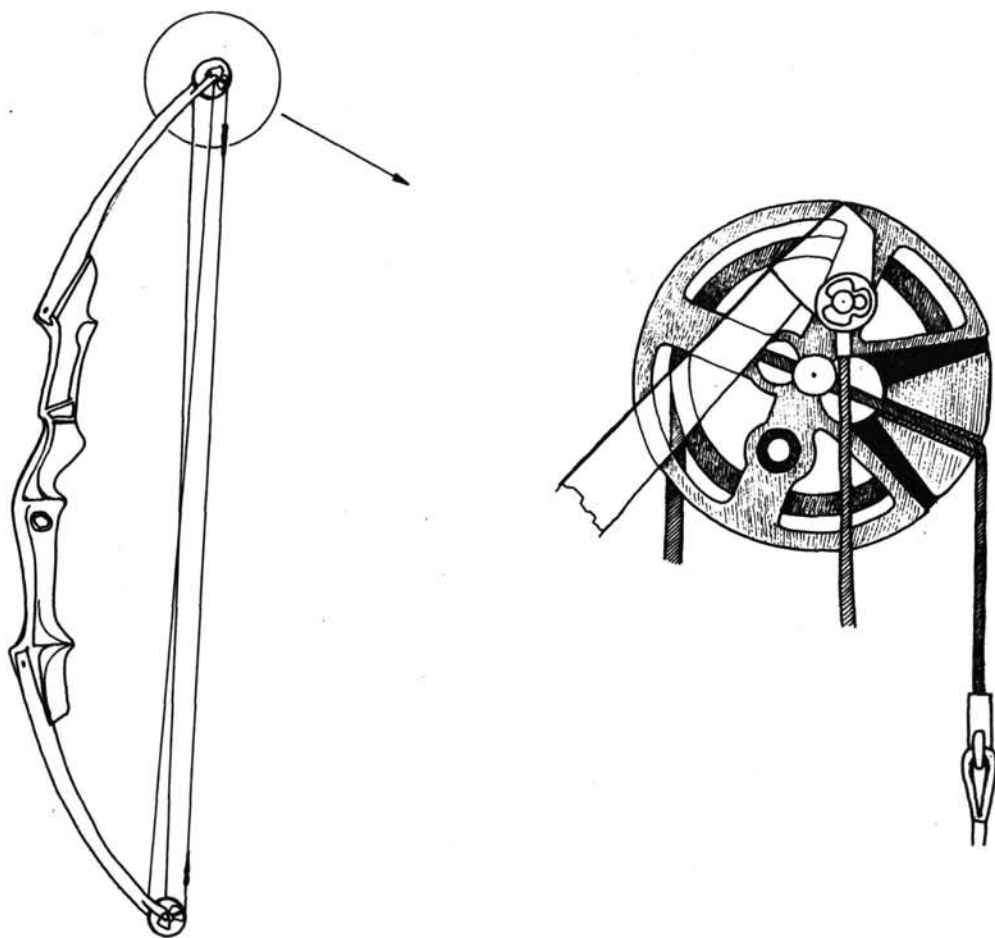
Az emberre leadott lövések esetében is ugyanilyen élettani hatásokkal számolhatunk, jelentősen módosítja azonban a képet, hogy ez esetben a nyíllal okozott sérülés kedvezőbb esélyeket ad a gyógykezelésre. Amint a vadak esetében láttuk, az állat a legsúlyosabb lövést is „elviszi”. Ugyanez a lehetőség fennáll az ember esetében is. Míg a tüzfegyverből leadott lövés legtöbbször közvetlenül a lövés után hosszabb-rövidebb időre akcióképtelenné teszi az embert és így kiszolgáltatja az ellenségnek, illetve további sérüléseknek (lovak összetiporhatják); addig a nyíllövés sebével esetleg a maga lábán is el tud menni biztonságot és gyógykezelést nyújtó helyre. Ilyen esetet mutat a 24. kép, mely egy Győr várát ábrázoló metszet részlete 1594-ből. A hölgyek felé lépő férfi nyakából két nyílvessző áll ki. Szemlátomást lovon jött idáig, és első útja nem a felcserhez vezetett.

Az íj a XX. században

A tüzfegyverek tökéletesedése, illetve tömeges elterjedése végérvényesen kiszorította az íjat a hadszínterekről. Európában ez a törökök elleni háborúk vége felé következett be. Ezzel az íj hosszú évszázadokra eltűnt, csak a századforduló táján éledt újjá mint sporteszköz. Angliában és az Egyesült Államokban az angol íjász hagyományok, a Robin Hood-romantika kedvelői eleinte vadászat céljára kezdték íjat készíteni és használni, de a gyakorlásból már önként adódott a céllövő versenyzés is. Az íjászat 1908 óta olimpiai sportág.

Természetesen a műszaki fejlődés az életnek ezt a területét sem hagyta érintetlenül. Legkorábban az ideg anyaga változott meg. A juhbelet, illetve állati inat felváltotta a lenfonál, majd a műszál. Ezt követte a nyílvessző átalakulása. A fa nyílvesszők nem tűntek el teljesen, bár mára nagyrészt a vadászatból is kiszorultak, átadva helyüket a különleges alumíniumcsőből, illetve üvegszál vagy szénszál erősítéses műanyag csövekből készült nyílvesszőnek. A pulykatoll helyét is átvette a műanyag toll.

Érdekes jelenség, hogy míg az íjak anyagát tekintve szinte folyamatosan követték a műszaki fejlődés eredményeit az íjkészítők, addig az íjak felépítését, mechanikai működését illetően meglehetősen későn jelentek meg az újítások. A sportíjászat kialakulása idején még tömegesen használtak sajátkezüleg, de legalábbis kézzel faragott tiszafa, hickory, vagy kőrisfa botíjakat. Később a céllövő íjászatban ugyanezen anyagok felhasználásával, de már ipari módszerekkel előállított egyszerű, végighajló visszacsapó (reflex) íjak váltak uralkodóvá. Ezek mellett acél- vagy alumíniumcsőből hajlított reflexíjakat is használtak. A távlövészetben ezzel párhuzamosan összetett (többféle fa felhasználásával készült) merevszarvú visszacsapó íjakat használtak, amelyeknek formája és arányai erősen emlékeztetnek a XV-XVIII. századi krimi tatár és perzsa íjakra. Az íjászatnak ez az ága azonban nem lett igazán népszerű századunkban. A céllövő íjászatban és az íjas vadászatban a végighajló visszacsapó íjak teljesen általánossá váltak, mindössze annyi változáson mentek keresztül, hogy

25. kép Csigaáttételes íj és az egyik csiga (Kriszt János rajza)

25. Abb. Bogen mit Windenübertragung und eine der Winden (Zeichnung: János Kriszt)

Рис. 25. Лук с червячной передачей и один из червяков (Рисунок Яноша Криста)

a műanyagok felhasználásával műanyag-fa-műanyag szerkezetű összetett íjakat, és csak műanyagból készült egyszerű íjakat is gyártottak.

Az íjak felépítésében és működésében a forradalmi változás csak az 1970-es években következett be a csigaáttételek megjelenésével. Az alapötlet az Archimedes-féle csigasor elvén működő, 4 csigából álló áttétel volt, amely az íj megfeszítéséhez szükséges erőt jelentősen csökkentette. Ezt a megoldást azonban hamar felváltotta az átbillenő csigaáttétel alkalmazása. Ennek a lényege az, hogy az íjat kb. fél vesszőhossznyira megfeszítve az íj két végén excentrikusan felfogatott csigák átbillennek és további megfeszítés, illetve célzás során az íj erejének csak mintegy a felét (40-60 %-át) kell kifejteni (25. kép). A további fejlődést az ugyanilyen elven működő

íjakba beépített, szintén átbillenő rendszerű gyorsítóberendezések jelentették. Ezek a csigaáttételes íjak napjainkban főleg az íjas vadászatban szinte egyeduralkodóvá válván kiszorították a hagyományos íjakat. Mivel a csigaáttételes íjak szerkezeti megoldásai az íjász személyétől függetlenül jelentősen növelik a célzás biztonságát, ezért mind a céllövő, mind a terepversenyeken külön kategóriákban versenyeznek a csigaáttételes és a hagyományos íjak.

Irodalom

- FÁBIÁN 1985.** = Fábrián, Gy.: A honfoglaláskori magyar íj és készítése. *Nimród fórum* 1985. április 10. 1-11.
- HEGYI-ZIMÁNYI 1986.** = Hegyi, K. - Zimányi, V.: Az oszmán-török birodalom Európában. Budapest, Corvina Kiadó 1986.
- KÓHALMI 1972.** = U.Kóhalmi, K.: A steppék nomádja lóháton, fegyverben. *Kőrösi Csoma Kiskönyvtár* 12. Budapest, Akadémia Kiadó 1972.
- LÁSZLÓ 1944.** = László, Gy.: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, Magyar Élet 1944.
- LÁSZLÓ 1955.** = László, Gy.: A kenézlői honfoglaláskori íjtegez. (Колчан для лука из погребения Кенезлэ периода занятия родины.) *FA* 7.1955.111-122.
- NAGY-NEMES 1900.** = Nagy, G. - Nemes, M.: A magyar viselet története. Budapest, Franklin Kiadó 1900.
- PATERSON 1968.** = Paterson, W.F.: What is a composite? *Journal of the Society of Archer Antiquaries* V.11.1968. 14-15.
- POPE 1923.** = Pope, S.T.: Hunting with the bow and arrow. New York 1923.
- SZENDREY 1891.** = Szendrey, J.: Magyar hadtörténeti emlékek az Ezredéves Országos Kiállításon. Budapest, Kereskedelmi Minisztérium 1891.
- ZOLTÁN 1981.** = Zoltán, A.: Vadászfegyver és löismeret. Budapest, Interpress és Mezőgazdasági Kiadó 1981.

Основы искусства стрельбы из лука

Археологи, исследующие погребения всадников-кочевников степей V-X вв. часто встречаются с остатками наиважнейшего оружия эпохи - лука. Автор хотел бы помочь работе археолога обзором наиболее важных теоретических и практических сведений, связанных с луком, с искусством стрельбы из лука.

Автор знакомит читателя с механическими основами работы лука. Особое внимание он обращает на механическую характеристику рефлексирующего лука с жёсткими концами - типа, характерного для эпохи переселения народов. На основе типовой системы Патерсона он разделяет луки на группы по конструкции и функционированию. Всё это иллюстрируется примерами. Автор знакомит также с частями стрелы - наконечник, перья, древко -, их функциями и наиболее важными вариантами.

В связи с колчанами и налучьями автор обращает внимание на некоторые вопросы их использования. Он детально перечисляет основные элементы стрельбы из лука: захват тетивы, захват стрелы, прицел. Что касается вопроса расстояния выстрела, автор сравнивает результаты Дюлы Фабиана, который реконструкциями венгерского и аварского луков, им лично изготовленными, достиг 160-180 м, расстояние 419,7 м, достигнутое в 1913 г. во Франции луком турецкого типа, результат С. Попа - английский простой лук, 200 м -, а также собственный опыт: современные спортивные луки обладают максимальным расстоянием выстрела около 300 м. На основании наблюдений С. Попа автор знакомит с механизмом нанесения ран (в том числе смертельных) луком и стрелой. Наконец он дает обзор технического развития лука, как спортивного орудия XX в.

Габор СЁЛЛЁШИ

Grundkenntnisse der Bogenkunde

Die die Gräber der nomadischen Krieger der Steppen des 5. - 10. Jh. erforschenden Archäologen treffen oft auf Überreste der wichtigsten Waffe dieser Epoche, des Bogens. Des Autor möchte mit seiner Arbeit die Forschungstätigkeit der Archäologen unterstützen, indem er versucht, die wichtigsten theoretischen und praktischen Kenntnisse in Verbindung mit dem Bogen, der Bogenkunde zusammenzufassen.

Er skizziert die mechanischen Grundlagen der Wirkungsweise des Bogens. Geseondert geht er auf einen charakteristischen völkerwanderungszeitlichen Bogentypus, auf einzelne mechanische Charakteristika des Reflexbogens mit starrem Horn ein. Auf der Grundlage der Typenordnung von Paterson mit Beispielen illustriert kategorisiert er die Bogen anhand ihrer Konstruktion und Wirkungsweise. Weiters erörtert er Bestimmung und wichtigste Variationen der Zubehörteile von Pfeilen, wie Spitze, Federn, Enden.

Im Zusammenhang mit den Bogenbehältern und Pfeilköchern geht er vor allem auf einzelne Fragen von deren Benutzung ein. Detailliert behandelt er die grundlegenden Elemente des Bogenschießens: den Sehengriff, den Auslauf des Pfeils, das Zielen. Hinsichtlich der Frage der Schußweite vergleicht er das von Gyula Fábían mit seinen selbstangefertigten awarischen und ungarischen Bogenrekonstruktionen erreichte Ergebnis von 160-180 m, ein 1913 in Frankreich erzieltos Ergebnis von 419,7 m mit einem Bogen vom türkischen Typus, das um 200 m liegende Ergebnis von S. Pope mit einem englischen Stockbogen und seine eigenen Erfahrungen mit modernen Sportbögen bei einer maximalen Schußweite von rund 300 m. Aufgrund der Beobachtungen von S. Pope erörtert er die verletzende und tödliche Wirkung des Bogens, d.h. des Pfeils, und schließlich gibt er einen skizzenhaften Überblick über die technische Eintwicklung des Bogens als Sportgerät des 20. Jahrhunderts.

Gábor SZÖLLÖSY
Magyar Mezögazdasági Múzeum
Budapest
(Pf. 129. H-1367)

Rövidítések jegyzéke

<i>ActaArchKøb</i>	Acta Archaeologica, København
<i>ActaAH</i>	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
<i>ActaPraeArch</i>	Acta Praehistorica et Arthaeologica, Berlin
<i>AÉ</i>	Archaeologiai Értesítő, Budapest
<i>AH</i>	Archaeologia Hungarica, Budapest
<i>Antaeus</i>	Antaeus Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
<i>AOr</i>	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
<i>APreg</i>	Arheološki Pregled, Beograd
<i>ArchAust</i>	Archaeologia Austriaca, Wien
<i>AT</i>	Antik Tanulmányok, Budapest
<i>BMMK</i>	Békés Megyei Múzeumi Közlemények, Békéscsaba
<i>BM T</i>	Borsod megyei Térképtár, Miskolc
<i>CommArchHung</i>	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
<i>DissArch</i>	Dissertationes Archaeologicae, Budapest
<i>DissPann</i>	Dissertationes Pannonicae, Budapest
<i>DMÉ</i>	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
<i>Dolg</i>	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából/Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből
<i>EMÉ</i>	Az Egri Múzeum Évkönyve, Eger
<i>Ethn</i>	Ethnographia, Budapest
<i>ÉTK</i>	Értekezések a történettudományok köréből, Budapest
<i>FA</i>	Folia Archaeologica, Budapest
<i>FontesAH</i>	Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest
<i>HOM</i>	Herman Ottó Múzeum, Miskolc
<i>HOMÉ</i>	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
<i>HOMKözl</i>	A Herman Ottó Múzeum Közleményei, Miskolc
<i>IKM</i>	István Király Múzeum, Székesfehérvár
<i>JPMÉ</i>	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
<i>MAGW</i>	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien
<i>MHAAP</i>	Monumenta Hungariae Arthaeologicae Aevi Praehistorici, Budapest
<i>MittArchInst</i>	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
<i>MFM</i>	Móra Ferenc Múzeum, Szeged
<i>MFMÉ</i>	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
<i>MKÉ</i>	Múzeumi és Könyvtári Értesítő, Budapest
<i>MNy</i>	Magyar Nyelv, Budapest

<i>MVV</i>	Magyarország Vármegyéi és Városai
<i>NyJAMÉ</i>	A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
<i>PA</i>	Památky Archaeologické, Praha
<i>RAD</i>	Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad
<i>SIA</i>	Slovenská Archeológia, Nitra
<i>SMMK</i>	Somogy Megyei Múzeumok Közleményei, Kaposvár
<i>StSI</i>	Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
<i>StudCom</i>	Studia Comitatus, Budapest
<i>ŠtZ</i>	Študijné Zvesti AU SAV, Nitra
<i>SSz</i>	Soproni Szemle, Sopron
<i>Sz</i>	Századok, Budapest
<i>SzekMÉ</i>	A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd
<i>SzMMÉ</i>	Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, Szolnok
<i>SzVMK</i>	A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai, Szeged
<i>UR</i>	Ungarische Revu
<i>VAH</i>	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest
<i>VMMK</i>	Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém
<i>VSz</i>	Vasi Szemle, Szombathely
<i>WMMÉ</i>	Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd
<i>ZGy</i>	Zalai Gyűjtemény. Közlemények Zala megye közgyűjteményei- nek kutatásából, Zalaegerszeg
<i>ZM</i>	Zalai Múzeum, Zalaegerszeg
КСИА	Краткие Сообщения о Докладах и Полевых Исследованиях Института Археологии, Москва
КСИМК	Кратие Сообщения о Докладах и Полевых Исследованиях Института Истории Материальной Культуры, Москва
МИА	Материалы и Исследования по Археологии СССР, Москва
СА	Советская Археология, Москва

Vizuális adalékok a népvándorlás fiatal kutatóinak problémáihoz

GRÓF PÉTER

*Feminista indítottak régiókat adókat
E. M. o. római korszakhoz*

"félis betöl.
köt szemétpödörben
sietor, de mégis
gondosan elkem-
felt 2 férfivár
Ny-k-i tájára,
a gödör szalmakre
zppen mivates

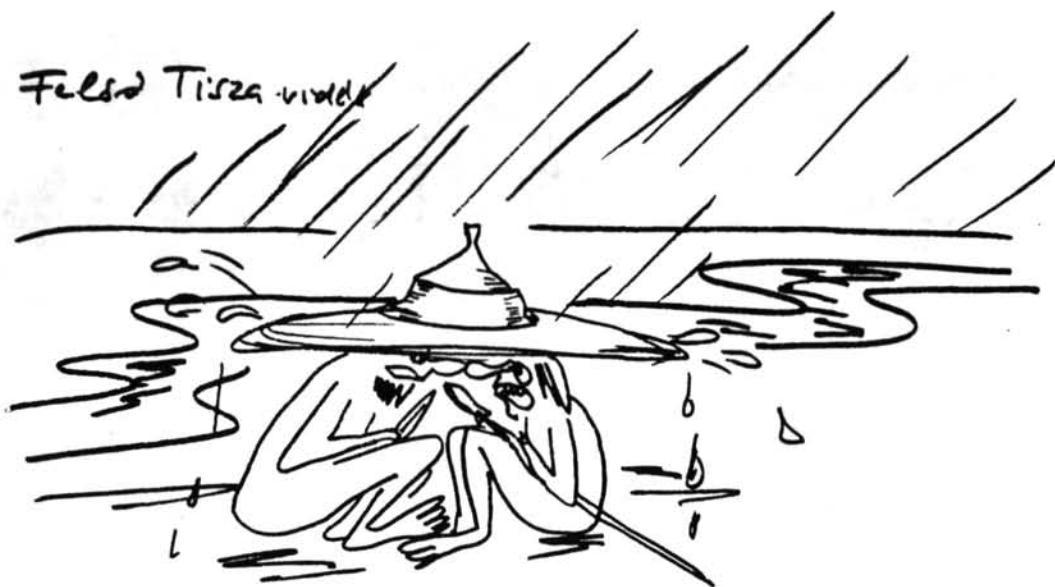
LOVÁSZ EMESE: Adatok Észak-Magyarország római kori történetéhez

Nagyvarasdék

150. Babus pléh gyűjtéséből mármáró sírlelet.

Felső Tisza-vidék

„beszélgettünk-e a két nép /germánok és szarmatok / összeolvadásáról”

ISTVÁNOVITS ESZTER-KULCSÁR VALÉRIA: Pajzsos temetkezések a Dunától keletre eső kárpát-medencei Barbaricumban

Ács... Megjegyzések - késő szarmata kerámia kérdéseivel...

ÁCS CSILLA: Megjegyzések a késő szarmata kerámia kérdéséhez

- Az erődöt E-ve meghátrált kutatók drokkal sikerült 3 fossát átvaogni.

KISS MAGDOLNA: Besimitott kerámia Lussonium erődjéből

GRÓF PÉTER: Népvándorlás kori vonatkozások egy késő római erőd és temető feltárásának kapcsán

Na nézzük
mi lenne a kiváncsi
tájékoztató.

LŐRINCZY GÁBOR: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. Á tájolás

Akkor lesz még egy ménlós ló, egy helyi bika
egy rőtyő dírázó

NÉMETHI MÁRIA – KLIMA LÁSZLÓ: Kora avar kori lovas temetkezések

*Nemek megporlása s Keszthely – Kultúra' -
604*

KISS GÁBOR: Adatok A Keszthely-kultúra kutatástörténetéhez

Milyen jól áll
a nagyapád öve

Spontán Avar tőrövezek a kronológiai
szerepváltás

Nézd a vész divatmájmot - korábban letéte
griffes-índás övet korb.

MEDGYESI PÁL: Néhány megjegyzés a közép és késő avar kor időrendjéhez

A 25 felet 9
faktoros osztás
és diszkriminációs
mérésre való analízisre
adott lehetőséget -
de ha hűlyeséget
mondok valaki
sikertelen

1. jellemző tartalom
kecskével, néhs nővel
2. juthatóság v. marok
otthon kard vagy benn

BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ: Többváltozós statisztikai módszerek avar kori
állatkoponyás temetkezések vizsgálatában

PM ← Berengár
rex

Avar Kőröstar
ló volt

Vörs
8/586 ggrmekt/11

KÖLTŐ LÁSZLÓ – LENGYEL IMRE – PAP ILDIKÓ – SZETNPÉTERI
JÓZSEF: Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannoniában (Egy
Somogy megyei régészeti ásatás előzetes eredményei – Vörs)

Kákapusztai magyar (avar) régrendek leföld-

«Legatyűdödött Kákapusztai népesség
/Wolff M./

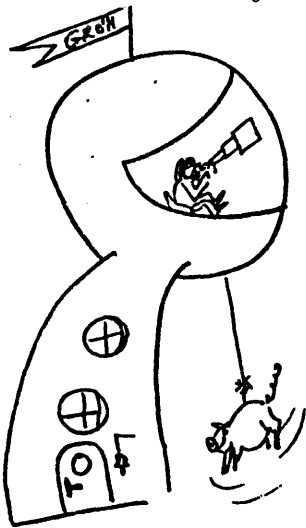

Microds nap, még
egy szar mata
gyűrűt sem
találtam

SZALONTAI CSABA: Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II.
(Szarvas-Kákapusztai késő avar temetője)

SZÖLLÖSY GÁBOR: Újabb adatok a népvándorlás kori íjtipusok kérdésköréhez

*A csillagok és az állat-
tájékozás iránt érdeklődő
közletűk posztmodern
lakóhelye*

TAKÁCS ISTVÁN: Összefüggés vizsgálat az állatok életkora, a sírok tájolása és az emberek elhalálzásának szezonálisitása között honfoglalás kori temetőben

GRÓH DÁNIEL: Szabálytalan tájolású sírok temetőn belüli összefüggésrendszere

"Virágcsokrók
fennbéligegek...
parkuzama s
szalvos maják;
Kulturá területre
vezetne bennünket..."

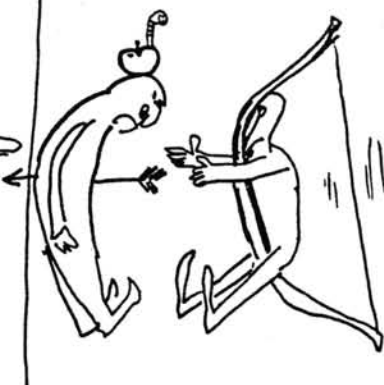

WOLF MÁRIA: Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987-1990)

1.

2.

A merev szorvakat összekötő tengely ismeret ellenére
a lényeg feladatláságon van.

